

Pekka Koskinen

Hämeen linnan linnoittaminen kustavilaisella ajalla 1772–1808

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Esitetään Tampereen yliopiston
humanistisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi
Tampereen yliopiston luentosalissa Pinni B 1096,
Kanslerinrinne 1, Tampere,
lauantaina 25. elokuuta 2007 klo 12.

*Tampereen yliopisto
Tampere 2007*

Pekka Koskinen

Hämeen linnan linnoittaminen kustavilaisella ajalla 1772–1808

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Tampereen yliopisto

Historiatieteen laitos

Copyright ©2007 Tampere University Press ja tekijä

Myynti

Tiedekirjakauppa TAJU

PL 617

33014 Tampereen yliopisto

puhelin (03) 3551 6055

fax (03) 3551 7685

taju@uta.fi

www.uta.fi/taju

<http://granum.uta.fi>

Kansi Maaret Kihlakaski

Kannen kuva Harri Rantanen

Taitto Aila Helin

Sähköinen väitöskirja

Acta Electronica Universitatis Tamperensis 612

ISBN 978-951-44-6919-0 (pdf)

ISSN 1456-954X

<http://acta.uta.fi>

ISBN 978-951-44-6918-3 (nid.)

Tampereen Yliopistopaino – Juvenes Print Oy

Tampere 2007

Esipuhe

Työn valmistuessa on aika kiittää kaikkia niitä henkilöitä ja yhteisöjä, jotka ovat auttaneet minua sen eri vaiheissa.

Aloitin Hämeen linnan historian tutkimisen vuonna 1983. Museoviraston tutkija Mirja Kanerva luennoi tuolloin Historiatieteen laitoksella linnan historiasta. Hänen mukaansa kukaan ei ole siitä kiinnostunut. Kuulin Kanervan väitteestä Markku Yliseltä, joka tuolloin opiskeli historiaa. Samaan aikaan hain sopivaa seminaariaihetta ja Markku kehotti harkitsemaan Hämeen linnan historiaa. Soitin luennoitsijalle, joka ehdotti aiheekseni kustavilaisen ajan linnoitustoimintaa Hämeen linnassa. Apulaisprofessori Kyösti Kiuasmaa hyväksyi aiheen.

Olen kuluneiden neljän kolmatta vuoden aikana tehnyt Hämeen linnan historiasta neljä opinnäytettä. Apulaisprofessori Kiuasmaa ja dosentti Pirkko Rommi ohjasivat minua seminaariesitelmä- ja pro gradu -vaiheessa asiantuntevasti ja kriittisesti, samoin kuin dosentti Aino Katermaa tehdessäni sekä liseniaatin tutkielmaa että väitöskirjaa. Kannustavia kommentteja, oikeaan osuneita huomautuksia ja hyviä ehdotuksia sain dosentti Christer Kuvajalta Åbo Akademista. Dosentti Leena Kaukiainen ohjasi Skandinavian historian tutkimusryhmää, johon myös kuuluin. Hänen ansiotaan on, että opin käyttämään Ruotsin keskeisiä arkistoja Riksarkivetia ja Krigsarkivetia.

Tämän työn eri vaiheissa olen joutunut vaivaamaan niin arkistoja, kirjastoja kuin yksityisiäkin henkilöitä. Arkistoista ja kirjastoista olen saanut asiantuntevaa ja ystävällistä palvelua. Mieleen nousevat erityisesti ne, joita olen eniten käyttänyt. Tällaisia ovat Riksarkivet, Krigsarkivet ja Kungliga Bibliotek Tukholmassa, Kansallisarkisto, Hämeenlinnan ja Tampereen kaupunginkirjasto. Apua aineiston hankinnassa sain fil. yo Tuomas Rantalalta, joka ystävällisesti haki Tampereen yliopiston kirjastosta minulle joko tietoja tai kokonai-

sia kirjoja ja toi ne Vammalaan, ja viime syksynä väitelleeltä Tuula Hockmanilta, joka lähetti minulle erityisesti FT Knut Draken tekstejä.

On hienoa, kun on ystäviä ja työkavereita, jotka omien kiireidensä keskellä ovat jaksaneet tehdä karttoja ja kuvia ja kirjoittaa lausuntoja omaan erikoisalaansa liittyvistä asioista. Rakennusinsinööri Kalle Kallo selvitti maamassojen liikkeitä, konservaattori Esko Pietilä kertoi tiilenvalmistuksessa tarvittavasta savesta ja mistä sitä löytyy sekä kalkin polton salaisuuksista ja everstiluutnantti evp. Oleg von Koch oli suureksi avuksi sotilassuunnitelmiin liittyvissä asioissa. Vammalan kaupungin kartoittaja Mikko Erjo ja tonttirekisterinpitäjä Marketta Friberg tekivät kartat ja viimeksi mainittu myös teoriakuvat puhtaiksi. Tamperelainen heraldikko Harri Rantanen suunnitteli kirjan kannen ja teki selventävät piirrookset ja muotokuvat. Suomenkielen tarkastuksen suoritti äetsäläinen opettaja FM Eija Helander ja Kielikeskuksen virallinen kääntäjä M. A. Virginia Mattila käänsi lyhennelmätekstin.

Olen ollut onnekas ja saanut tutkimukselleni rahoitusta. Sitä ovat myöntäneet Jenny ja Antti Wihurin Säätiö, Hämeen Rahaston Kiltin rahasto, Hämeen Wanhan Linnan Kiltary, Jalmari Finnen Säätiö, Suomen Museoliiton Knut Draken rahasto ja Tampereen kaupungin tiederahasto. Suomalais-Ruotsalainen Kulttuurirahasto myönsi tutkimustani varten sekä rahaa että useita oleskeluapurahoja Tukholmaan, niistä valtaosa kahden viikon mittaisia. Varsin merkittävä oli myös se taloudellinen tuki, jota sain sekä isältäni Pentti Koskiselta että kummitädiltäni Liisa Koskiselta.

Tampere University Press on ystävällisesti suostunut ottamaan väitöskirjani julkaisusarjaansa. Taitosta huolehti julkaisusihteeri Aila Helin ja kustannuspuolesta kustannuspäällikkö Outi Sisättö.

Miellyttävä tehtäväni on lausua lämmin kiitos kaikille edellä mainitsemilleni henkilöille, yhteisöille, säätiöille ja rahastoille.

Suurkiitos kuuluu luonnollisesti perheelleni. Olen ollut paljon kotoa pois, milloin Tukholman arkistoissa, milloin työpaikalla, ja kun olen ollut kotona, olen ollut poissa vajonneena Hämeen linnaa koskeviin ajatuksiini. Tällaiseen tilanteeseen ovat parhaan kykynsä mukaan vaimoni Merja ja kolme koiraani, Ressu (1972–1989), Milla (1992–2004) ja Napsu (2004–) yrittäneet sopeutua. Heille haluan tämän kirjan omistaa.

Hämeen linnasta on kuluneiden yli kahden vuosikymmenen aikana tullut minulle miellyttävä ja tärkeä puheenaihe, lähes elämänkumppani, sellainen, johon keskustelu kuin keskustelu kääntyy. Tämän huomasivat ensin sukulaiset ja tuttavat ja myöhemmin mm. työnantaja. Olin liikenneonnettomuudessa lokakuussa 1988 ja päädyin Vammalan alueairaalan kautta Tampereen yliopistolliseen keskussairaalaan. Vaurioita selvitettiin mm. röntgenkuvien avulla. Sellaisia otettiin päästänikin. Isäni ja kummitätini veli Kalevi Koskinen tuli eräänä päivänä tervehtimään ja kertoi nähneensä päästäni otetut kuvat. Aivojen kohdalla oli kuulemma luke-
nut ”*Hämeen linna*”.

Vammalassa Johann Sebastian Bachin
syntymäpäivän aikaan 2007

Pekka Koskinen

Sisältö

Esipuhe.....	5
--------------	---

I

Tutkimuskohteena Hämeen linna.....	15
1. Tehtävän asettaminen.....	15
1.1. Tutkimuskysymykset	15
1.2. Tutkittavan ajan rajaukset	17
1.3. Tutkimuksen rakenne	18
2. Hämeen linna aikaisemmassa tutkimuksessa.....	22
3. Lähteet.....	30

II

Linnoitustaidosta.....	39
1. Linnoitusten merkityksestä.....	39
2. Linnoittamisen lyhyt pääpiirteittäinen historia 1400-luvulta de Vaubanin aikaan 1600-luvun puoleen väliin saakka	41
3. Linnoitustaito 1600- ja 1700-luvuilla.....	42
3.1. Ranskan marsalkka Sebastian le Prestre de Vauban	42
3.2. Vaubanilainen bastionilinnitysjärjestelmä.....	43
3.2.1. Luiska, katvetie, kaponieeri ja raveliini.....	44
3.2.2. Vallihauta	45

3.2.3. Valli	48
3.2.4. Bastioni	49
3.2.5. Sarvilinna, kruunulinna, skanssi ja redutti.....	53
3.2.6. Vaubanilaisesta bastionilinnoitusjärjestelmästä ...	53

III

Hämeen linnan historia perustamisesta vuoteen 1772...57

1. Hämeen linnan ajoittaminen.....	57
2. Hämeen linnan kehämuuri.....	70
3. Rundelit.....	74
4. Hämeen linna 1500-luvun lopulta Uudenkaupungin rauhaan 1721	79
5. Hämeen linna vapaudenajalla	81
6. Hämeen linna ”maisemassa”.....	87
6.1. Maantiet	87
6.2. Läpikulkuvesitiehanke	94
6.3. Hämeen linnan lähiympäristö.....	96

IV

Hämeen linna vapaudenajan sotilassuunnitelmissa ja rakennusperintö kustavilaisen ajan alussa103

1. Hämeen linna vapaudenajan sotilassuunnitelmissa	103
1.1. Place d’armes -asema ja tenaljivarustus 1720–1730-luvuilla	103
1.2. Löwenin pessimistinen kuva vuodelta 1738.....	114
1.3. von Arbinin sotilassuunnitelma vuodelta 1767	124
2. Hämeen linnan rakennukset.....	132

V

Hämeen linnan arvovaihe	137
1. Kaksi keskeistä henkilöä	138
1.1. Kustaa III – visionääri	138
1.2. von Arbin – kuninkaan uskottu	148
2. Suunnitelma linnan puolustuskunnon kohentamiseksi vuodelta 1773.....	161
3. Kuninkaan vierailu Hämeenlinnassa vuonna 1775 ja sen seuraukset	172
3.1. Suomen kiertomatka	172
3.2. Ylipäällikkö Stackelbergin suunnitelma Suomen puolustamiseksi.....	178
3.3. Uusi suunnitelma linnan puolustuskunnon kohentamiseksi	182
3.4. Kaupungin muutto	202
3.5. Kulkuväylät kustavilaisella ajalla	214
3.5.1. Maantiet	214
3.5.2. Läpikulkuvesitiehanke	216
4. Hämeen linnan rakennustyöt	219
4.1. Rakentamisen eteneminen	220
4.1.1. Työsuunnitelma vuodelle 1777	220
4.1.2. Vallihauta	222
4.1.3. Vallit	231
4.1.4. Puukasarmi	233
4.1.5. Päävartio.....	238
4.1.6. Hirsirakenteinen vartiotupa	241
4.1.7. Vuosi 1781	242
4.1.8. Porttihilvin galleria.....	243

4.1.9.	<i>Läntinen kehämuurirakennus</i>	244
4.1.10.	<i>Kaponieeri</i>	254
4.2.	<i>Työntekijät</i>	257
4.2.1.	<i>Sotilaat</i>	257
4.2.2.	<i>Käsityöläiset</i>	263
4.2.3.	<i>Vankityövoima</i>	266
4.2.4.	<i>Muu työvoima</i>	268
4.3.	<i>Rakennusaineet</i>	270
4.3.1.	<i>Maa</i>	270
4.3.2.	<i>Kivi</i>	272
4.3.3.	<i>Tiili</i>	274
4.3.4.	<i>Kalkki</i>	286
4.3.5.	<i>Puutavara</i>	305
4.3.6.	<i>Ikkunalasi</i>	315
4.4.	<i>Linnoitustöiden vaikutus ympäristöön</i>	324
4.4.1.	<i>Hämeenlinnan kaupungin asukasluvun kehitys</i>	324
4.4.2.	<i>Majoitusrasitus</i>	327
4.4.3.	<i>Sotilaat kuluttajina ja auttajina</i>	329
5.	<i>"Vastatuuli" nousee – Posse</i>	331
5.1.	<i>Fredric Possen suunnitelma Suomen puolustamiseksi 22.5.1782</i>	331
5.2.	<i>von Arbinin ero 26.9.1784</i>	337
5.2.1.	<i>Ulrik Scheffer</i>	337
5.2.2.	<i>Axel Magnus von Arbin</i>	341

VI

Hiljaiseloa linnassa	349
1. von Hermanssonin ajan yksittäiset työt.....	349
1.1. Johan von Hermansson	349
1.2. Vuoden 1785 työsuunnitelma.....	352
1.3. Kaupunkia ympäröivät puolustuslaitteet.....	353
1.4. Linnoitustyöt vuonna 1787	357
1.5. Hangon linnoitus	361
2. Mannerskansin aika	366
2.1. Varkauden linnoitus	370
2.2. Vanajaveden silta ja siltaskanssi	371
2.2.1. Vanajaveden silta.....	371
2.2.2. Siltaskanssi.....	376
2.3. Tykistön kivinen varastorakennus	379
2.4. Pohjoinen kehämuurirakennus.....	380
2.5. Toteutumaton itäinen kehämuurirakennus	383
2.6. Linnan kiviportaat	386
2.7. Tykistön varastorakennus	388
2.8. Päämajoituspäällikö Nils Mannerskansin sotilassuunnitelma.....	389
2.9. Puukasarmirakennuksen korjaaminen	391
2.10. Kaksi viimeistä Ruotsin ajan vuotta.....	392
3. Puolustusväkiväyden muutos.....	395
4. Liian myöhään tullut herätys.....	403
4.1. Hämeen linna Suomen sodassa 1808–1809	404
4.2. Kuinka valmiiksi Hämeen linna Suomen sotaan mennessä saatiin?	413

VII

Kustavilaisen ajan Hämeen linna.....421

• • •

Luettelo käytetyistä lyhenteistä439

Lähdeluettelo441

Luettelo kartoista, kuvista, suunnitelmista
ja selventävistä piirroksista.....475

Taulukkoluetelo479

LIITE Hämeen linnan linnoitustoiminta aikajanalla481

Summary487

Henkilöhakemisto.....501

Paikannimihakemisto.....515

I

Tutkimuskohteena Hämeen linna

1. Tehtävän asettaminen

1.1. Tutkimuskysymykset

Hämeen linna on monessa vaiheessa rakentunut kokonaisuus. Kustavilaisella ajalla se koki huomattavia muutoksia arvostuksessa, ja sen ulkonäkökin muuttui. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan Hämeen linnan linnoittamista osana Ruotsin strategiaa kustavilaisella ajalla (1771–1809). Tutkimuskohteena ei kuitenkaan ole Hämeen keskiaikainen linna, joka 1700-luvulla toimi makasiinina, vaan sen ympärille kustavilaisella ajalla muodostuneen linnoitusjärjestelmän sekä sen ja Hämeenlinnan kaupungin uuden paikan muodostama toiminnallinen kokonaisuus.

Päätutkimusongelmina on selvittää, mikä oli Hämeen linnan asema ja merkitys Ruotsin strategiassa kustavilaisella ajalla sekä minkälainen linnoitus oli ja minkälaiseksi se rakennettiin Suomen sotaan mennessä. Pääongelmaa käsitellään seuraavien alaongelmien kautta.

Mikä oli linnoitusten merkitys yleisessä sodankäynnin teoriassa 1700-luvulla ja mitkä olivat linnoituksen keskeisimmät osat? Kysymyksiin haetaan vastausta sekä preussilaisen kenraalin ja sotateoreetikon Carl von Clausewitzin teo-

rioiden että Hausjärven Karan kartanon omistajan kapteeni Zakarias Nordenswanin linnoitusteoriaa koskevan käsikirjoituksen kautta.

Mikä oli Hämeen linna 1700-luvun puolustusstrategiassa? Vastausta haetaan tutkimalla yhtäältä, miten Ruotsin valtakunnan puolustus Venäjää vastaan ajateltiin järjestettäväksi Suomen alueella ja millaisen roolin Hämeen linna silloin saisi, ja toisaalta selvittämällä, minkälaisessa tilassa Hämeen linna oli ennen kustavilaisaikaa. Pohdittavana on, miten Hämeen linnan rakennusten tila vaikutti suunnitteluun ja miten suunnittelu vaikutti korjauksiin.

Hämeen linnan linnoittamiseen vaikuttivat etenkin Kustaa III ja päämajoituspäälliköksi Axell Magnus von Arbin. Kuningas kiinnostui sisämaalinnoituksen saattamisesta kuntoon ja sen puolustuskyvyn kohentamisesta, ja von Arbin antoi kuninkaan päätöksille selkeän muodon. Niinpä heidän vaikuttamiensa tunteminen auttaa ymmärtämään suunnitelmien sisältöä.

Päämajoituspäälliköksi von Arbin laati kaksi Hämeen linnan linnoitussuunnitelmaa,¹ joista jälkimmäistä, bastionilinnoitussuunnitelmaa, alettiin toteuttaa. Minkälaisia linnoitussuunnitelmat olivat ja kuinka ne suhtautuivat toisiinsa? Kuinka bastionilinnoitussuunnitelmaa toteutettiin? Vastaus haettaessa pohditaan myös, ketkä Hämeen linnaa raken-

1 Underdånigste Memorial. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Nr. 425. Saapunut 12.3.1773. Hyväksytty: Ulricsdals Slott d. 15 Martii 1773. M 846. RA; Underdånigt Project, huru Tavastehus Slott med minsta Kostnad för Kongl. Majit och Kronan må kunna sättas i behörigt försvarsstånd, uppå nådigste befallning. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Hyväksytty: Approberas. Ulricsdal den 15 Martii 1773. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 44a. KrA; Underdånigste Memorial. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Nr. 1817. Hyväksytty: Stockholms Slott den 30 Januarii 1777 ut in Prot. M 847. RA; Dessein till en På Nådigste Befallning Förbättrad Flanquering och med våt Cunett förstärckt Profil uppå Retranchementet vid Tavastehus Slott jemte Nödige Logementer och utrymme för Garnizonen, Slotts- och Tyg-Stats Betjening, Handtvärckare, Verkstäder, Tyghus och Skjul m.m. Besörgd af A. M. v. Arbin. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 30 Januarii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 47. KrA.

sivat, mitkä olivat tärkeimmät rakennusmateriaalit ja mistä niitä saatiin sekä kuinka linnoitustyö vaikutti Hämeen linnan lähiympäristöön.

Ruotsin puolustusstrategia suunnattiin 1780-luvulla uudelleen, ja se vaikutti Hämeen linnaan. Tutkittavana on Hämeen linnan asema kustavilaisen ajan puolustusstrategiassa 1780-luvun ensimmäiseltä puoliskolta alkaen ja linnassa tehdyt rakennustyöt päämajoitusestari von Arbinin vuonna 1784 tapahtuneen eron jälkeen aina Suomen sotaan asti.

1.2. Tutkittavan ajan rajaukset

Suomen sotilasyliapäälliköksi pian elokuun 1772 vallankaappauksen jälkeen nimitetty kenraali Stackelberg lähetti Kustaa III:lle 7.12.1772 päivätyn kirjeen, jossa hän kiinnitti kunnikaan huomiota sekä Hämeen linnan heikkoon kuntoon että vähäiseen varuskuntaan.² Stackelbergin kirje muodostaa linnoituksen rakentamistutkimuksen terminus post quem -ajoituksen, sillä se on kustavilaisen ajan varhaisin maininta Hämeen linnan kunnosta. Se myös johti toimenpiteisiin linnan puolustuskunnon kohentamiseksi. Tutkimuksen terminus ante quem -ajointus on linnoitustoiminnan vuotta 1809 koskeva budjettiehdotus, jota käsiteltiin 29.11.1808 ja jossa ei enää mainita Hämeen linnaa eikä mitään muutakaan Suomen linnoitusta.³

Tutkimus on kaksiosainen vuoden 1784 muodostaessa taitekohdan. Jako perustuu siihen, että ajalta 1772–1784 on olemassa lähteitä, jotka selvittävät linnoitusrakentamis-

2 Sotilasyliapäällikkö Stackelberg Kustaa III:lle 7.12.1772. Nr. 2064. Saapunut 18.12.1772. Toimitettu eteenpäin 29.12.1772/Gustaf Carlsson uppå nådigste befallning. Saapunut 16.1.1773. Nr. 2. M 846. RA.

3 Underdånigst Stats-Requisitions Förslag för Fästnings Byggnaderne År 1809. Stockholm 9.11.1808. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1808–1809. M 858. RA.

ta Hämeen linnassa. Sen jälkeen säilyneet lähteet ovat toisenlaisia. Vuonna 1784 päämajoituspäälliköksi von Arbin erosi virastaan.⁴ Koska hänen seuraajansa eivät enää olleet yhtä valmiit puolustamaan linnoitustoimintaa Hämeen linnan linnoitustyömaalla, on puheena oleva vuosi taitekohtana siten merkittävämpi kuin vuosi 1782, jolloin Suomen komentava kenraali Fredric Posse esitti töiden lopettamista Hämeen linnassa.⁵

1.3. Tutkimuksen rakenne

Tutkimus etenee kronologis-systemaattisesti. Aluksi olen pitänyt tarpeellisena selvittää linnoitustaidon historiaa ensimmäisistä bastionilinnoitusjärjestelmän mukaisista linnoituksista alkaen; järjestelmä luotiin Italiassa 1400-luvun lopulla, mistä se omaksuttiin Ranskaan ja kehitettiin edelleen.⁶ Järjestelmän tunteminen ja sen soveltuminen puolustukseen on tarpeellista, jotta Hämeen linnan bastionilinnoitusjärjestelmä tulisi ymmärrettäväksi. Katson myös tarpeelliseksi esitellä Hämeen linnan historiaa aina nykyisen päälinnan rakennustöiden alkamisesta lähtien, koska asiasta esiintyy ristiriitaisia kantoja.

1700-luvun sotilasstrategian perusta luotiin pian Uudenkaupungin rauhan (1721) jälkeen. Vuoden 1723 valtiopäivillä oli nimittäin esillä kenraali Axel Löwenin sotilas-suunnitelma,⁷ jossa esitettyjä ajatuksia myöhemmät sotilas-

4 Kustaa III:n päätös ja tiedonantokirje von Arbinille. Drottningholms Slott 26.9.1784. A. M. v. Arbins arkiv. Inteckningar rörande generalmajorens m.m. A. M. v. Arbins lefwande. KrA.

5 Stormåktigste Allernådigste Konung. Vid de ämnen rörande finska fästningsbyggnaderne... Helsingfors 7.12.1782. Fredrik Arvidsson Posse. Päättös: Stockholms slåt d. 18 april 1783. Svaras ut in protocollo. Suomen linnoituskysymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:21. EWJA. TMA. – Otsikkona olen käyttänyt sitä tahoa, jolle Posse asiakirjan osoitti, ja muistion ensimmäisen virkkeen alkua.

6 Keegan 2005, 355-357.

7 Löwen 1723/1939, 23-53; Holm 1983, 580-582.

suunnitelmien laatijat noudattivat. Esille olen ottanut vain kolme suunnitelmaa, jotka tutkimusaiheen kannalta ovat keskeisimmät. Edellä mainitun Löwenin vuoden 1723 sotilassuunnitelman lisäksi olen tarkastellut hänen laatimaansa suunnitelmaa vuodelta 1738 ja eversti Axel Magnus von Arbinin suunnitelmaa vuodelta 1767.⁸ Viimeksi mainittu on tärkeä, sillä von Arbinin käsialaa on myös Hämeen linnan linnoitussuunnitelma, joka valmistui vuoden 1776 lopulla ja jossa heijastuvat hänen yhdeksän vuotta aikaisemmin esittämänsä ajatukset.⁹

Tutkimuksen ydinosa, varsinainen linnoitusrakentaminen, jakautuu neljään alalukuun. Ensimmäisessä käsittelen varsinaista linnoitusrakentamista. Vuoden 1777 työsuunnitelma muodostaa luonnollisesti lähtökohdan, jonka jälkeen otan linnoituskohteet esille systemaattisesti. Linnoitusrakentamista seuraan lähdeaineistosta johtuen vuoteen 1784 saakka.

Toisessa ja kolmannessa alaluvussa käsittelen työn käytännön edellytyksiä, työvoimaa ja materiaaleja. Linnoitustyömaalla työskenteli sotilaiden lisäksi käsityöläisiä ja työvankeja. Tärkeimmät rakennusaineet olivat maa, kivi, tiili, kalkki, puu ja lasi. Tässä tutkimuksessa selvitän, minkälaista maata ja kiveä Hämeenlinnan seudulta oli saatavissa, kuinka tiiliä ja sammutettua kalkkia valmistettiin ja mistä niitä sekä puuta ja ikkunalasia hankittiin. Linnoittamisen kolmas edellytys, raha, tulee toistuvasti esille.

Neljännessä alaluvussa tutkitaan linnoittamistyön vaikutuksia ja seurauksia. Linnoitustyöt luonnollisesti vaikuttivat ympäristöön. Sotilaiden majoittaminen oli ollut hämeen-

8 Löwen 1723/1939; von Arbin 10.–11.1.1767/1948.

9 Dessein till en På Nädigste Befallning Förbättrad Flanquering och med våt Cunett förstärckt Profil uppå Retranchementet vid Tavastehus Slott jemte Nödige Logementet och utrymme för Garnizonen, Slotts- och Tyg-Stats Betjening, Handtvärckare, Verkstäder, Tyghus och Skjul m.m. Besörgd af A. M. v. Arbin 1776. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 30 Januarii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 47. KrA.

linnalaisten rasitteena kaupungin perustamisesta alkaen, ja se jatkui aina Ruotsin ajan loppuun saakka ja vielä sen jälkeenkin.¹⁰ Linnoitustöistä ei kuitenkaan ollut vain haittaa, sotilaat nimittäin olivat auttamassa kaupungin muutossa,¹¹ lisäksi he olivat kuluttajia. Linnoitustyön ympäristövaikutuksena voidaan pitää myös muuton vaikutusta kaupungin väestökehitykseen.

Vuosi 1784 muodostaa tämän tutkimuksen taitekohdan. Koska lähteet eivät enää anna kovin tarkkaa kuvaa siitä, mitä linnoitustyömaalla tapahtui, olen käsitellyt loppuajanjaksoa pöytäkirjojen ja kirjeiden tietojen pohjalta muutamia erityisiä asioita kronologisessa järjestyksessä. Esille nousevat muun muassa kaupungin ympärille suunnitellut puolustuslaitteet, linnoitustyöt vuonna 1787 ainoan vuoden 1784 jälkeisen työkertomuksen valossa, läntinen ja pohjoinen kehämuurirakennus sekä linnan kiviportaati.

Todennäköisesti viimeiset Ruotsin ajan sotilassuunnitelmat laati Suomen sotilasylipäällikkö W. M. Klingspor.¹² Hänen suunnitelmansa kuvastaa erinomaisella tavalla ylimmän sotilasjohdon suhtautumista Hämeen linnaan. Tutkimus päättyy Hämeen linnan rooliin Suomen sodan tapahtumissa.

Tutkimuksessa nousee esille asioita, jotka eivät ensi näkemältä näyttäisi siihen kuuluvan, ja ne vaativat selityksen. Tällaisia asioita ovat Hämeenlinnan kirkon rakentaminen, Tampereen kaupungin perustaminen sekä Hangon ja Varkauden linnoitukset. Niiden esiintymiselle löytyy kuitenkin selitys.

Hämeenlinnan kirkon rakentaminen on mielestäni oleellinen osa Hämeen linnan linnoittamista koskevaa tutkimusta. Kyseinen rakennus nimittäin mainitaan vuoden 1787

¹⁰ Lindeqvist 1926, 641-645; Lindeqvist 1930, 207.

¹¹ Lindeqvist 1926, 501, 514-516.

¹² Klingspor I 1802-1808/1849; Klingspor II 1802-1808/1849; Klingspor III 1802-1808/1849.

työkertomuksessa.¹³ Linnoitustyömaan sotilaat raivasivat paikan, jolle kirkkorakennus pystytettiin, ja linnan komentaja valvoi kirkon rakentamista ja oli laatimassa sen rakennuspiirustuksia.¹⁴ Siten linnoitus oli varsin suurella panoksella mukana pystytettäessä kirkkoa Hämeenlinnan kaupunkiin.

Vaikka Tampereen kauppalan perustaminen ei suoraanaisesti liity Hämeen linnan linnoittamiseen, sekin sivuaa välillisesti linnoitustoimintaa. Se nimittäin esiintyy läpikuluvesitiesuunnitelmassa, jonka maanmittauskonttorin johtaja Eric Wetterstedt kesäkuussa 1776 lähetti kuninkaalle.¹⁵ Tampereelle perustettu kruunun viinapolttimo toimitti sotilaiden oikeuksiin sekä harjoituksissa että taitelutilanteissa kuuluvaa viinaa Vähä-Luolajan harjoitusleirialueelle vielä senkin jälkeen, kun linnan komentajan johtama Hämeenlinnan polttimo oli saatu käynnistettyä.¹⁶ Mielestäni on perusteltua selvittää uuden kauppalan perustamisajankohta ja sen privilegit.

Hangon ja Varkauden linnoitukset osoittavat uuden sotilaallisen ajattelun Hämeen linnan asemalle mukanaan tuomia muutoksia. Hangon linnoituksen tarkoituksena oli turvata saaristoväylä Tukholmasta Helsinkiin, mikä oli tärkeää pyrittäessä säilyttämään yhteys valtakunnan länsiosan kanssa myös sotatilanteessa.¹⁷ Varkauden tehtävänä taas oli

13 Relation Öfver Förrättadt Arbete vid Kongl. Fästnings Byggnaden Tavastehus För Året 1787. Tavastehus 3.11.1787. E. v. Stockenström. Sijainti: Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA.

14 Knapas 2001, 54-55.

15 Underdånigste Berättelse angående Durchfarterne och en del Wattudrag i Finland. Wasa 20.6.1776. Eric Wetterstedt. Komm. Ang. kanal mellan Tavastehus och Päjänä 1775. ÅK 593. RA; Maanmittauskonttorin johtaja Eric Wetterstedt Kustaa III:lle. Wasa 20.6.1776. Eric Wetterstedt. Saapunut 16.7.1776. Nr. 1209. Hallituskonseljissa 25.7.1776. Ankom til Civilexpeditionen 10.8.1776. Komm. Ang. kanal mellan Tavastehus och Päjänä 1775. ÅK 593. RA.

16 Lindeqvist 1926, 590-593; Rasila 1988 A, 83-74; Korkama – Roudasmaa 1988, 105.

17 Ericsson 1987, 137-138.

estää vihollisen pyrkimys katkaista Suomi uusia maanteitä ja sisävesiä käyttäen.¹⁸ Molemmat linnoitukset tarvitsivat sotilaita rakentamaan ja rahaa, ja ne vaikuttivat linnoitustoimintaan Hämeen linnassa.

Myös Venäjän linnoitustoimintaa on käsitelty jonkin verran silloin, kun se on ollut suoraan yhteydessä Ruotsin ratkaisuihin. Näin mm. Taavetti on esitelty.

2. Hämeen linna aikaisemmassa tutkimuksessa

Arkeologina paremmin tunnetuksi tullut Julius Ailio (1872–1933, vuoteen 1897 saakka Ax) julkaisi vuonna 1901 Hämeen linnan historiaa koskevan saksankielisen tutkimuksen.¹⁹ Kuusitoista vuotta myöhemmin ilmestyi hänen uusi Hämeen linnan esi- ja rakennushistoriaa koskeva tutkimuksensa, ”*Hämeen linnan esi- ja rakennushistoria, Hämeenlinnan kaupungin historia I*”, johon edelleenkin vedotaan mm. Hämeen linnan ikää määritettäessä.²⁰ Koska niin Ailion kuin Draken tutkimukset,²¹ jotka liittyvät pääasiassa linnan perustamiseen ja keskiaikaan, tulevat toisessa yhteydessä esille, keskityn seuraavassa muihin Hämeen linnaa ja Hämeenlinnan kaupunkia koskeviin tutkimuksiin.

Vuonna 1926 ilmestynyt Hämeenlinnan kaupungin historian toinen osa tarkensi huomattavasti Ailion tutkimustuloksia.²² Kaupungille alettiin vuonna 1736 etsiä uutta paikkaa, koska se tuolloin meneillään olleiden linnoitustöiden johtajien mielestä oli laajenevan linnoituksen tiellä.²³ Kaupunkilaisia miellyttävää paikkaa ei kuitenkaan tahtonut

18 Soikkanen 1963, 62-63.

19 Ailio 1901.

20 Ailio 1917. – Ks. esim. Jokipii 2002, 241.

21 Esim. Drake 1967, Drake 1968, Drake 2001, Drake 2003.

22 Lindeqvist 1926.

23 Lindeqvist 1926, 488.

löytyä. Kysymyksen uudesta paikasta ratkaisi vuonna 1771 valtaan noussut ja neljä vuotta myöhemmin valtakunnan itäosaan Suomeen ja Hämeenlinnaan vierailun tehnyt Kustaa III. Kuninkaan määräämä paikka Pyövelinmäen pohjoispuolella ei kuitenkaan porvareita miellyttänyt, ja he esittivät uutta paikkaa linnan eteläpuolelta, jonka kuningas hyväksyi.²⁴

Lindeqvist on pohtinut kaupungin historiaa kustavilaisella ajalla monipuolisesti ja pääosin luotettavasti. Esiin nousevat niin kaupungin paikkakysymys, tonttijako, kaupungin asukkaat kuin kuninkaan vierailut kaupungissa. Sen sijaan linnan vaiheita hän ei ole käsitellyt. Koska kirjoittajan käyttämä lähteistö on pääosin peräisin Hämeenlinnan kaupunginarkistosta ja Hämeenlinnan seurakunnan arkistosta, saadaan kaupungin vaiheista turhan yksipuolinen kuva. Vain muutama asiakirja on peräisin Ruotsin keskeisistä arkistoista.²⁵

Dosentti Aino Katermaa on pohtinut kaupungin muuttokysymystä kahdessa artikkelissaan. Hän on luonnehtinut kaupunkilaisten käyttäytymistä ”kansalaistottelemattomuudeksi”, joka kohdistui lähes yksinvaltiaan asemaan kohonnutta kuningasta vastaan. Koska laajeneva linnoitus kuitenkin tarvitsi kiireesti lisätilaa, tottelemattomuus painettiin villaisella ja paikkakysymys ratkaistiin sovinnollisesti.²⁶ Katermaa on myös pohtinut kaupungin vanhan paikan nykytilaa ja etsinyt sen muotoja niin maatutkan kuin karttojen avulla.²⁷ Moskovan historiallisesta keskusarkistosta löytyi yllättäen Hämeenlinnaa koskevia karttoja, jotka filmattiin. Ruotsin aikaan sijoitettavia kuvia on kuitenkin vain kolme, joista yksi käsittelee tutkittavaa ajanjaksoa. Siinä esitetään päälinnan neljä kerrosta eri väreillä, mutta huolimatta siitä, että kartta on otsikoitu suunnitelmaksi, ei kerrota, mitä huoneisiin oli

²⁴ Lindeqvist 1926, 494, 497-498.

²⁵ Lindeqvist 1926, XIV-XVIII. – Ks. esim. Lindeqvist 1926, 592.

²⁶ Katermaa 1989, 139-147; Katermaa 1990, 127-130.

²⁷ Katermaa 1992.

tarkoitus sijoittaa. Kartta on vuodelta 1781, ja sen on allekirjoittanut Nils Cedergren.²⁸

Vuonna 1987 Museoviraston osastopäällikkö ja Hämeen linnan neuvottelukunnan sihteeri Elias Härö julkaisi artikkelin, jossa hän jakoi linnan historian viiteen jaksoon. Niistä neljännen jakson muodostaa kustavilainen aika.²⁹ Artikkelissaan hän tuo esille päämajoituspäällikön von Arbinin suunnitelman ja töiden aloittamisen 1770-luvulla sekä kaupungin siirron. Kehämuurirakennuksista ensimmäinen oli kruununleipomo, jonka valmistumisen Härö on ajoittanut 1730-luvulle. Lähdeään hän ei kuitenkaan kerro.³⁰

Hämeenlinnassa on toiminut jonkinlainen varuskunta linnan perustamisesta alkaen. Sen ja samalla linnan historiaa ovat tarkastelleet everstiluutnantti Stig Roudasmaa ja kapteeni Erkki Korkama.³¹ Huolimatta siitä, että teoksessa pääpaino on itsenäisyyden ajassa, on myös Ruotsin aikaa käsitelty. Kirjassa käydään läpi niin linnan rakentamisen vaiheet kuin linnoituksen kehittyminen kehämuurilinnoituksesta bastionilinnoitukseksi unohtamatta Hämeen linnan lähetyksillä toimineita kolmea harjoitusleirikenttää Luolajaa, Parolaa ja Poltinahoa. Korkama ja Roudasmaa pohtivat myös Hämeen linnan sotilaallista merkitystä ja toteavat sen vaihdelleen suuresti eri aikoina. Kun linna aikaisemman käsityksen mukaan 1260-luvulla perustettiin ja sen rakentaminen aloitettiin, se oli rajalinna. Viimeistään Pähkinäsaaren rauha vuonna 1323 muutti linnan asemaa siten, että sen merkitys rajalinnana hävisi: uusi raja oli kaukana Kannaksella. Hämeen linna ei kuitenkaan jäänyt vaille sotilaallista merkitystä, sillä se sijaitsi valtakunnallisesti tärkeiden teiden risteysalueella, minkä vuoksi sillä oli edelleen tehtävänsä valtakunnallisena puolustustukikohtana.³² Kun Olavinlinna

28 Katermaa 1993, 69. – Karttavalokuvat ovat Katermaan hallussa.

29 Härö 1987, 6.

30 Ibid. – Kanervan mukaan leipomo valmistui aikaisinta vuonna 1741. Kanerva 1980, 15.

31 Korkama – Roudasmaa 1988.

32 Korkama – Roudasmaa 1988, 17.

1400-luvulla perustettiin, olisi Hämeen linna voinut jäädä toissijaiseen asemaan. Näin ei ainakaan heti käynyt, sillä vielä vuonna 1496 sen seudulla taisteltiin novgorodilaisia vastaan.³³ Myöhemminkään linna ei sotilaallista merkitystään menettänyt, sillä sijaintinsa vuoksi se sopi hyvin joukkojen kokoontumispaikaksi. Hämeen linnahan kokoonnuttiin ennen taistelualueelle lähtöä ja sinne palattiin ennen kotiutusta. Koska Ruotsi oli 1500- ja 1600-luvuilla useasti sodassa, suoritettiin Hämeen linnassakin jatkuvasti sotaväenottoja ja tarkastuksia.³⁴ Isonvihan jälkeen Suomen oloja alettiin kohentaa, ja Hämeen linnasta tehtiin Suomessa olevien joukkojen place d'armes, mikä tarkoitti linnan sotilaallisen merkityksen huomattavaa nousua.³⁵

Kustavilaista aikaa tarkastellaan ”*Kongl. Fortifikations Historia*” -teossarjan osassa IV:5.³⁶ Siinä käydään läpi

33 Pirinen 1949, 266; Saarenheimo 1984, 73; Korkama – Roudasmaa 1988, 24. – Suomen keskiajan historian asiantuntijan Kauko Pirisen mukaan venäläiset tekivät alkuvuodesta 1496 hyökkäyksen Hämeen linnan tienoille, mikä arkistoneuvos Saarenheimon mukaan oli ensimmäinen kerta lähes kahteensataan vuoteen. Venäläiset vetäytyivät nopeasti, mutta ehtivät tehdä tuhojaan mm. Hattulan kirkossa. Pirinen 1949, 266; Saarenheimo 1984, 73.

34 Korkama – Roudasmaa 1988, 32, 39. – C.J. Gardberg on todennut, että linna oli jo Pähkinäsaaren rauhan seurauksena menettänyt sotilaallisen merkityksensä ja että siitä oli tullut hallinnon keskus ja armeijan varikko. Linna olisi ollut sotilaallisesti merkityksetön aina Uudenkaupungin rauhaan (1721) saakka. Todennäköisempää kuitenkin on, että linna säilytti rajan siirtymisestä ja Olavinlinnan rakentamisesta huolimatta sotilaallisen merkityksensä, olihan se strategisesti merkittävällä paikalla, jonne oli helppo kokoontua. Siellä suoritettiin joukkojen katselmuksia ja sinne joukot kokoontuivat sotatilanteissa niin vanhemmalla Vaasa-kaudella kuin Ruotsin suurvalta-aikanakin, kuten Korkama ja Roudasmaa ovat osoittaneet. Korkama – Roudasmaa 1988, 32, 39; Gardberg 2002, 40, 180.

35 Korkama – Roudasmaa 1988, 48.

36 Bjuggren 1970. – Myös Juhani Juva on tutkinut kustavilaista aikaa pro gradu -työssään, joka tarkastettiin vuonna 1940. Hänen aiheenaan oli Suomen puolustuskysymys ennen Kustaan sodan (1788–1790) puhkeamista. Hän on lähteinään käyttänyt lähes yksinomaan tutkimuksia, ja painamatonkin lähdeaineisto koostuu Einar W. Juvan hallussa olleista Suomen puolustuskysymykseen liittyvistä fotostaattikopioista. Tästä huolimatta hänen

koko Ruotsin linnoitustoiminnan vaiheita linnoitus linnoitukselta. Teos käsittelee linnoitustoimintaa vuosina 1772–1811, ja vuosi 1792, joka oli Kustaa III:n kuolinvuosi, muodostaa vedenjakajan. Sen mukaan vuosina 1772–1792 Ruotsissa oli yhteensä 27 linnoituskohdetta, joista kolme oli valtakunnan itäosassa, Viapori, Loviisa-Svartholma ja Hämeen linna. Vuosina 1792–1811 linnoituskohteita oli 25, joista 17 oli valtakunnan länsiosassa ja yksi S:t Barthélemyyn saarella. Suomessa oli tuolloin seitsemän linnoituskohdetta: Viapori, Loviisa-Svartholma, Hämeen linna, Hankoniemi, Willikkala-Artjärvi, Varkaus ja Mikkeli. Painopiste oli siis selvästi valtakunnan länsiosassa, eikä Suomessa suoritettuihin linnoitustöihin ole tämän vuoksi kovin runsaasti sivuja liennyt. Vain todella tärkeisiin linnoituskohteisiin on paneuduttu paremmin. Yksi tällainen kohde on Viapori, johon on uhrattu 23 sivua, kun taas Hämeen linnaa on käsitelty vain puolentoista sivun verran.³⁷

Museoviraston tutkijana 1980-luvulla toiminut Mirja Kanerva on tarkastellut Hämeen linnan vaiheita.³⁸ Hän on selvittänyt kruununleipomon historiaa ja osoittanut, että se valmistui aikaisintaan vuonna 1741. Mahdollisesti viimeistelytöitä tehtiin vielä pikkuvihan (1742–1743) aikana.³⁹ Tutkija Päivi Luppi on selvittänyt esilinnan vaiheita vuonna 1980 ilmestyneessä artikkelissaan. Hän ajoitti kehämuurin 1400-

tutkimuksensa mielenkiintoiseen antiin kuuluu hyökkäysvalmistelu Tanskaa vastaan, jonka alkamisen Juhani Juva on sijoittanut vuoteen 1779. Vaikka linnoituskysymys onkin tutkimuksessa esillä, ei tekijä ole ottanut huomioon Hämeen linnaa. Se tulee esille vasta aivan lopussa, ja silloinkin siitä esitetään virheellistä tietoa. Juva toteaa linnoitustöitä tehdyn vuosina 1777–1783 päämajoitustemestari von Arbinin laatiman suunnitelman mukaan. Hie-man myöhemmin hän kuitenkin toteaa, että Kustaan sodan vuonna 1788 syttyessä olivat työt vielä kesken. von Arbinin suunnitelmaa Juva luonnehtii liian laajaksi ja kalliiksi, minkä vuoksi sitä ei koskaan saatu valmiiksi. Juva J. 1942, 60, 100.

³⁷ Bjuggren 1970, 3-5, 64-74, 124-136, 138-139, 168-171.

³⁸ Kanerva 1980.

³⁹ Kanerva 1980, 15.

luvun loppuun mennessä rakennetuksi.⁴⁰ Toisessa samaan aihepiiriin kuuluvassa artikkelissaan hän käy kehämuurin rakennusvaiheet läpi ilmansuunta kerrallaan ja osoittaa, että ympärysmuuri on rakentunut vähitellen. Se on kuitenkin valmistunut 1400-luvun aikana. Erityisesti Luppi nostaa esille viisikulmaisen porttitornin arvoituksen, joka hänen ja nimeltä mainitsemattomien tutkijoiden mukaan olisi sijainnut päävartion eteläpään kohdalla.⁴¹ Lupin artikkelin ongelmana on alkuperäislähteiden puuttuminen, eikä kirjallisuusaan kovin kattava ole. Lähdeluettelosta puuttuu mm. Helinä Koskisen esilinnarakennustutkimus.⁴²

Museoviraston tutkija Helinä Koskinen⁴³ on tarkastellut esilinnarakennuksia painamattomassa tutkimuksessaan, ja Mirja Kanerva⁴⁴ on laatinut selvityksen Vanajaveden vedenpinnan vaihteluista 1700-luvulla. Museoviraston tutkija Birgitta Stenius on virkatyönään kirjoittanut yleiskatsauksen Hämeen linnan rakentamisen vaiheista 1700- ja 1800-luvuilla.⁴⁵ Vaikka, kuten Stenius esipuheessaan toteaa, kysymys on ensimmäisestä systemaattisesta linnan historiaan kohdistuneesta tutkimuksesta, on se jäänyt vajavaiseksi, sillä tekijä on käyttänyt ainoastaan suomalaista arkistomateriaalia. Lähdeluettelossa ei ole mainittu yhtäkään Ruotsin keskusarkistoista.⁴⁶

Museoviraston pääjohtaja Henrik Lilius on puolestaan käynyt läpi Hämeenlinnan asemakaavoja.⁴⁷ Hän on ottanut luonnollisesti esille myös von Arbinin asemakaavasuunnitel-

40 Luppi 1980, 4.

41 Luppi 1996, 108-118.

42 Luppi 1996, 121.

43 Koskinen, Helinä, Hämeen linnan esilinnarakennukset. Rakennushistoriallinen yleisselvitys. HLTA. MV.

44 Kanerva, Mirja, Otteita Vanajaveden historiasta ja rantaviivan vaihteluista Hämeen linnan alueella. HLTA. MV.

45 Stenius 1973.

46 Stenius 1973, 1, 39-40.

47 Lilius 1989. – Liliuksen artikkeli ilmestyi *Arx Tavastican* numerossa 8 to-dennäköisesti vuonna 1989. Kirjasta on jäänyt sekä painopaikka että -vuosi pois.

man, jonka varhaisin versio on vuodelta 1777 ja luonnehtinut sitä yhdeksi merkittävimmistä kustavilaisen ajan kaupunkisuunnitelmista.⁴⁸ Suunnitelmassa esiintyvän taitteisuuden syyksi hän näkee paikallisen topografian.⁴⁹ Jos kysymyksessä olisi pelkkä asemakaavasuunnitelma, taitteisuuden voisi selittää pelkällä topografialla. Kun suunnitelmassa kuitenkin yhdistyvät asemakaava ja linnoitussuunnitelma, on selitystä haettava myös linnoitussuunnittelusta.⁵⁰ Vuoden 1777 kartta nimittäin osoittaa,⁵¹ että kaupungin muutosta huolimatta linnan ja kaupungin symbioottinen yhteiselämä jatkui. Siten linna ei kääntänyt kaupungille selkäänsä, vaan kaupunki toimi varuskunnan entistä suurempana varavaruskuntana; majoitusrasitus jatkui Ruotsin ajan loppuun saakka⁵² ja vielä Venäjän vallan aikanaikin,⁵³ kuten K. O. Lindeqvist on osoittanut. Kaupungin uutta paikkaa kiertävää vallihautaa Lilius kutsuu kanavaksi, jonka tarkoituksena oli saada vesi kiertämään ja suo siten kuivemmaksi ja viljelykäyttöön.⁵⁴

48 Lilius 1989, 17.

49 Ibid. – Katermaa on vuonna 1990 ilmestyneessä kaupungin muuttoa käsittelevässä artikkelissaan osoittanut, että arkkitehtonisen taitteisuuden selittäjänä ei ole topografia. Pohjoisen kaarikadun taitteisuuden ja sijainnin paras selitys on se, että Hämeenlinnan kaupungin tuli määräyksen mukaisesti olla tykinkantaman ulkopuolella. Katermaa 1990, 128, 130.

50 Katermaa on tämän osoittanut Historiallisessa Aikakauskirjassa vuonna 1987 ilmestyneessä artikkelissaan, johon Liliuskin viittaa. Liliuksen mukaan Katermaan suorittama Schroderus -kartan ajoitus on virheellinen ja hänen käsityksensä katuverkosta on todellisuuteen pohjaamaton, mikä alkuperäislähteiden perusteella ei pidä paikkaansa. Todettakoon myös, että toisin kuin Lilius väittää, Katermaan artikkeli ilmestyi vuonna 1987 ja Hämeenlinnan kaupungin historiallisen museon johtajan vastine vuonna 1988. Katermaa 1987, 265-272; Ripatti 1988, 318-322; Lilius 1989, 9, viite 8 s. 31.

51 Charta öfver Närmaste Situation omkring Tavastehus Slott, jemte Projecterad Plan till Nya Staden. Författad År 1777. C. Råbergh. Hyväksytty: Approbras. Stockholms Slott den 28 Maii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 52. KrA.

52 Lindeqvist 1926, 395.

53 Lindeqvist 1930, 207.

54 Lilius 1989, 18. – Lilius on todennäköisesti lähteenään käyttänyt Lindeqvistin teoksia, sillä Lindeqvistin mukaan kaupungin uutta paikkaa ym-

Hämeenlinnan kaupungin historiallisen museon johtaja Marja-Liisa Ripatti on myös pohtinut kaupungin asemakaavoja Arx Tavastican numeroon 8 kirjoittamassaan artikkelissa. Hänkin puhuu taitteisesta asemakaavasta. Vaikka hän katsookin, että sotilasarkkitehtuurilla ja puolustussuunnittelulla ”on saattanut olla osuutta” asemakaavan suunnittelussa, kutsuu hän tästä huolimatta kaupungin uutta paikkaa kiertämään merkittyä vallihautaa ojaksi.⁵⁵

Tampereen yliopistossa toiminut Hämeen linnan historian tutkimusryhmä on Hämeen Heimoliiton myötävaikutuksella julkaissut artikkelikokoelman, jossa linnan vaiheita käydään läpi keskiajalta alkaen. Mukana on artikkelini linnoitustoiminnasta kustavilaisella ajalla,⁵⁶ jossa tarkastelun kohteena on bastionilinnointussuunnitelma. ”Hätätilalinnointussuunnitelmaa” vuodelta 1773 olen tarkastellut professori Jussi T. Lappalaisen vuonna 1995 ilmestyneessä juhla kirjassa.⁵⁷ Linnoitussuunnitelmia olen käsitellyt Historiallisessa

päröivää suota oli vaikea saada kuivaksi, vaikka suohon oli kaivettu suuri laskuoja ja joukko pienempiä oja. Vuonna 1930 ilmestyneessä kaupungin historian kolmannessa osassa Lindeqvist niin ikään käyttää vesiväylästä nimeä oja. Lindeqvist 1926, 628; Lindeqvist 1930, 10.

55 Ripatti 1989, 49.

56 Koskinen 1990. – Uusi tutkimus ei aina tavoita paikallishistorian tutkijoita. Tähän on syynä joko kiire, jolloin ei ole aikaa ottaa selvää, mitä puheena olevasta asiasta on kirjoitettu, tai välinpitämättömyys. Jompikumpi edellä mainituista seikoista on todennäköisesti ollut syynä Terhi Nallinmaa-Luodolakin. Hän on nimittäin todennut kirjoittamassaan kirjassa Hämeenkyrön historiasta Uudenkaupungin rauhan jälkeisestä vuodesta 1722 ensimmäiseen kunnallislakiin vuonna 1865 Hämeenlinnan ”vanhaa linnoitusta” vahvistetun jonkin verran vuonna 1778. Kirja ilmestyi vuonna 1990. Väitteensä tueksi hän viittaa ainoastaan Julius Ailion vuonna 1917 ilmestyneeseen tutkimukseen. Olin asiaa tarkastellut sekä vuonna 1986 valmistuneessa pro gradu -tutkielmassani että vuonna 1988 ilmestyneissä kahdessa artikkelissani. Myös tämä tutkimus osoittaa, että linnoitustyöt eivät jääneet jonkin verran vuonna 1778 suoritettujen vahvistamisten varaan, vaan ne olivat tuntuvasti laajemmat ja jatkuivat aina Suomen sotaan 1808 saakka. Koskinen 1986, 36-37, 41, 45-52; Koskinen 1988, 317; Koskinen 1988 A, 76-77; Nallinmaa-Luoto 1990, 251, 470.

57 Koskinen 1995.

Aikakauskirjassa vuonna 1988 julkaistussa artikkelissani.⁵⁸ Hämeen linnan ympäristövaikutuksia tarkastelen Tampereen Historiallisen Seuran julkaisusarjassa (*"Tampere, Tutkimuksia ja kuvauksia IX"*) vuonna 1988 julkaistussa artikkelissani,⁵⁹ ja kaupungin uutta paikkaa kiertävää vesi-uomaa tutkin Hämeen Sanomiin vuonna 2002 kirjoittamassani artikkelissa.⁶⁰ *"Hätätilalinnoitus suunnitelman"* ja bastionilinnoitus suunnitelman ajoituskysymyksiin olen paneutunut vuonna 2003 *Historisk Tidskrift för Finland* -aikakauskirjassa julkaistussa artikkelissani.⁶¹

3. Lähteet

Kun tutkitaan Hämeen linnan linnoittamista, linnan asemaa ja merkitystä kustavilaisella ajalla Suomen puolustusta järjestettäessä, ovat seuraavat asiakirjaryhmät oleellisia:

1. sotilassuunnitelmat
2. linnoitus suunnitelmat, kartat ja piirustukset
3. työsuunnitelmat
4. työkertomukset
5. Valtaneuvoston ja Hallituskonseljin sekä Sotakollegion linnoitusosaston pöytäkirjat
6. Hämeen linnan linnoittamiseen liittyvät verifikaatit.

Sotilassuunnitelma⁶² on katsaus koko maan tai sen tietyn osan puolustusmahdollisuuksiin ja keinoihin puolustautua. Suomea koskevia sotilassuunnitelmia ryhdyttiin laatimaan pian Isonvihan päättäneen Uudenkaupungin rauhan jäl-

58 Koskinen 1988.

59 Koskinen 1988 A.

60 Koskinen 2002.

61 Koskinen 2003.

62 Everstilutnantti Oleg von Koch on määritellyt sotilassuunnitelman sotiلائten tekemäksi sodankäyntiin liittyväksi suunnitelmaksi. Suunnitelmaa laadittaessa ei kuitenkaan tarvitse olla sodassa, sillä pelkät uhkakuvat riittävät. von Koch allekirjoittaneelle 31.5.2002. Muistiinpanot tekijän hallussa.

keen.⁶³ Perustavanlaatuisesti kannanotoksi Suomen puolustuksen järjestämisessä voidaan luonnehtia päämajoitustemestari, kenraalimajuri Axel Löwenin suunnitelmaa, joka oli esillä vuoden 1723 valtiopäivillä.⁶⁴ Professori Einar W. Juva julkaisi vapaudenajan sotilassuunnitelmat, yhteensä 182. Hän ei pohdi sitä, että ne ovat hyvin erilaatuisia ja eri ”yleisölle” tehtyjä. Hänen toimittamansa sarja päättyy kustavilaisen ajan alkuun, mutta Juvalla oli aikomus julkaista myös 1700-luvun loppua koskevat Suomen sotilassuunnitelmat; tähän velvoitti jo sarjan otsikko ”*Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808*”. Tutkittavaa ajanjaksoa koskevia sotilassuunnitelmia on fotostaattikopioina Einar W. Juvan arkistossa Turun maakunta-arkistossa.⁶⁵ Lisäksi joitakin suunnitelmia on 1800-luvun puolivälissä julkaistu ”*Gömdt är icke glömt*” -kirjassa.⁶⁶

Hämeen linnaa varten laadittiin linnoitussuunnitelmia sekä kuvina, karttoina että teksteinä aina 1720-luvulta alkaen. Valtaosa suunnitelmista jäi vain paperille joko sen takia, että ne olivat kalliita toteuttaa, tai siksi, että ne oli tehty vain meriittisuunnitelmiksi tai sen vuoksi, että suunnitelman laatija ei osannut ottaa linnan ympäristöä huomioon. Tutkimuksen kannalta näistä vapaudenaikaisista suunnitelmista ovat merkittävimmät linnoitusupseeri I. G. Ammondin suunnitelma vuodelta 1731⁶⁷ ja linnoitusupseeri O. R. Glan-

63 Einar W. Juvan toimittaman Suomen puolustuskysymyksiä käsittelevän lähdejulkaisun ”*Verteidigungspläne Finnlands*”n mukaan ensimmäinen puolustuskysymystä tarkasteleva asiakirja julkaistiin jo elokuussa 1721. Siinä annettiin ohjeita joukkojen kuljettamiseen Suomen läpi. Cronhjelm 22.8.1721/1939, 3-4.

64 von Löwen 1723/1939, 23-53.

65 Professori Einar W. Juvan arkistossa sarja Suomen puolustuskysymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:21. EWJA. TMA.

66 Ridderstad 1849.

67 Charta och Plan Öfwer det projecterade Defensions Wärket I Tavastehus I anledning af Högläst Kongl. Krigs-Collegii communicerade Dessein, till Hans Excellence Högvällborne Herr Baron och Fält Marskalcken Stackelberg, inrättad efter Situationens beskaffenhet I. G. Ammond. Päiväystä ei ole. Vuosi 1731. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 9. KrA.

senstiernan tilannepiirustus vuodelta 1759.⁶⁸ Kustavilaisen ajan alussa laadittiin edellisiin perustuva ”hätätalinnointuussuunnitelma”⁶⁹, jota kolme vuotta myöhemmin seurasi bastionilinnointuussuunnitelma⁷⁰. Viimeksi mainittuun liittyy yksityiskohtaisia tarkennepiirustuksia, sijainnista kertovia piirustuksia, linnoituksen alueelle tulevia rakennuksia koskevia suunnitelmia, tulevien työvaiheiden suunnitelmapiirustuksia ja tehtyjä töitä selostavia tilannepiirustuksia. Kahteen viimeksi mainittuun liittyvät myös sanalliset suunnitelmat⁷¹ ja kertomukset⁷².

68 Rijting Öfwer Tavastehus Slott och Fästning som wisar i hwad stånd den sig nu befinner. Uprättat År 1759. Päiväystä ei ole. O. R. Glansenstier-na. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 35. KrA. – Tilannepiirustukseen on päämajoitusestari von Arbin maaliskuussa 1773 lisännyt seuraavan tekstin: ”Att nedanstående Ritning är den sednast från orten inkomne, som finnes ibland de vid Fortifications Dessineur Contoirtet förvarade Acter och Ritningar, intygar Stockholm d. 9 Martii 1773. A. M. v. Arbin”. Suomennettu-na teksti on seuraava: ”Että allaoleva piirustus on viimeisin paikkakunnalta tullut, jota säilytetään Linnoitustoimen Suunnitelmakonttorin suunnitelmien ja piirustusten joukossa, todistetaan Tukholmassa 9. maaliskuuta 1773. A. M. v. Arbin”.

69 Underdånigste Memorial. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Nr. 425. Saapunut 12.3.1773. Hyväksytty: Ulricsdals Slott d. 15 Martii 1773. M 846. RA; Underdånigt Project, huru Tavastehus Slott med minsta Kostnad för Kongl. Majjt och Kronan må kunna sättas i behörigt försvarsstånd, uppå nådigste befallning. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Hyväksytty: Approberas. Ulricsdal den 15 Martii 1773. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 44a. KrA.

70 Underdånigste Memorial. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. M 847. RA; Dessein till en På Nådigste Befallning Förbättrad Flanquering och med våt Cunett förstärckt Profil uppå Retranchementet vid Tavastehus Slott jemte Nödige Logementer och utrymme för Garnizonen, Slotts- och Tyg-Stats Betjening, Handtvärckare, Verkstäder, Tyghus och Skiul m.m. Besörgd af A. M. v. Arbin. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 47. KrA.

71 Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1786. Vol. 9-17. KrA.

72 Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777–1780, 1782–1784. Vol. 1-7. KrA.

Työsuunnitelma esittelee seuraavan vuoden työvaiheet, jotka jaettiin kesä- ja talvitöihin. Kesätyöt alkoivat 1.4. ja päättyivät 30.9. Vastaavasti talvityöt kestivät lokakuun alusta maaliskuun loppuun. Jälkimmäiset työt olivat valmistele-
via, ja niihin kuului mm. työväliseiden kunnostaminen, kivi-
en räjäyttämisen ja patojen rakentaminen.⁷³ Kesällä tehtäviin
töihin taas kuuluivat erilaiset rakennustyöt, kaivaminen, val-
lihaudan verhoaminen, muuttoavun antaminen kaupungin
asukkaille jne. Sen lisäksi, että työt jaettiin selkeästi kesä- ja
talvitöihin, käsiteltiin ne sekä työsuunnitelmissa että -ker-
tomuksissa polygoneittain eli linnoituksen osan mukaan ja
kohteittain. Kummassakin käsittelyjärjestys oli sama.⁷⁴ Työ-
suunnitelma sisälsi myös arvion tarvittavasta työvoimasta,
mistä sitä saatiin sekä paljonko rahaa tarvittiin palkkoihin,
materiaali- ja muihin kuluihin. Työsuunnitelmia on säilynyt
vuosilta 1777–1786. Niin työsuunnitelmien kuin linnoitus- ja
sotilassuunnitelmien kohdalla on huomattava, että ne ovat
suunnitelmia, eivät toteutuksia.

Työkertomukset täydentävät työsuunnitelmia. Niissä
kerrotaan, mitä linnoitustyömaalla tehtiin mainittuna kesä-
nä ja talvena. Kertomuksia täydentävät piirustukset kustai-
kin työvaiheesta. Tällä tavalla voidaan seurata esimerkiksi
vallihaudan valmistumista tai päävartion rakentamisen edis-
tymistä. Vaikka työsuunnitelmia onkin vuoteen 1786 saak-
ka, on työkertomuksia säilynyt vain vuosilta 1777–1780,

73 Förslag Till Fästnings Arbetet uti Tavastehus För Åhr 1777. Stockholm 5.2.1777. E. v. Stockenström. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA.

74 Ks. esim. Generaille Förslag Till Fästningsbyggnads Arbetet vid Tavastehus För År 1785. Tavastehus 15.12.1784. N. Cedergren. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbetet för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA.

1782–1784 ja 1787. Vuoden 1787 työkertomus löytyi odottamattomasta paikasta syksyllä 2002: vuoden 1786 työsuunnitelman takakannen ja viimeisen lehden välistä. Sitä ei ole mainittu arkistoluettelossa.

Työkertomuksetkaan eivät välttämättä selvitä, mitä linnassa todella tehtiin. Esimerkkinä puheena olevien asiakirjojen todistusvoimasta kerrottakoon, että vaikka vuoden 1777 työkertomuksessa onkin sanottu vallihaudan tulleen kaivetuksi lähes täyteen syvyyteensä ja vaikka vuoden 1778 työsuunnitelmassa esitetään, että vuoden aikana vallihauta saataisiin kaivetuksi joka kohdasta täyteen syvyyteensä ja sen lisäksi vielä verhoiluksi, voidaan vuoden 1785 suunnitelmasta lukea, että vallihaudan verhoilua vielä jatkettiin kaikissa polygoneissa. Myöskään vallit eivät vielä tuossa vaiheessa olleet valmiina.⁷⁵

Vastauksen kysymykseen, mitä linnassa todella tehtiin vuosina 1772–1808, voisi saada tilien verifikaateista. Hämeen-Uudenmaan läänin läänintilien verifikaatit ovat mikrofilmatut, mutta sen sijaan niiden avain, läänintilien pääkirja, on filmaamatta. Pääkirja (Landsbok) on Kansallisarkistossa. Pääkirjassa olevat viittaukset eivät kuitenkaan ole viittauksia läänintilien verifikaatteihin, eikä pääkirjasta näin ollen ole ollut apua haettaessa vastausta kysymykseen, mitä Hämeen linnassa todella tapahtui tutkittavana ajanjaksona. Ainoa asia, joka pääkirjasta löytyi esimerkiksi vuosien 1777 ja 1780 kohdalta, oli elintarvikemenojen kasvu sekä korkeimpien up-

75 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbetet för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA; Omkostnads Förslag öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus för Åhr 1778. Tavastehus 2.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA; Generaleille Förslag Till Fästningsbyggnads Arbetet vid Tavastehus För År 1785. Tavastehus 15.12.1784. N. Cedergren. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus år 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA.

seerien palkkaaminen.⁷⁶ Vuonna 1773 tapahtunut elintarvikemenojen nousu viittaa linnassa suoritettuihin kunnostustöihin.⁷⁷ Tieto pohjautuu kuitenkin vain Ailion mainitsemaan kenraali Munthen tiedonantoon, eikä sitä ole voitu vahvistaa esimerkiksi kuittien avulla. Vuonna 1777 tapahtunut elintarvikemenojen kasvu taas selittyy linnoitustöiden käynnistymisellä keväällä 1777.⁷⁸

Verifikaatteja ei läänintilien pääkirjan avulla löytynyt. Viitteitä niiden sijaintipaikasta hain myös Hämeen-Uudenmaan läänin maaherrojen kertomuksista ja heidän kirjeenvaihdostaan sekä Gustavianska samlingen -kokoelmasta – tuloksetta. Försvarshögskolanissa tutkijana työskentelevä Lars Eriksson mainitsi kuittien löytyvän Kamarikollegion kolmannen osaston arkistosta; kolmas osasto käsitteli provinseista tulleita asioita. Kamarikollegion arkistoa säilytetään Riksarkivetissa. Hän mainitsi myös, että koska arkisto paloi vuonna 1807, on kuitteja jäljellä vain palon jälkeiseltä ajalta.⁷⁹

Kävin läpi Kamarikollegion kolmannen osaston arkistoluettelon, missä oli mainintoja tulen ja veden turmelemista ”*nipuista*” – ”*bunt*”. Tilasin tällaisia asiakirjoja kaksi mapilista. Asiakirjaniput osoittautuivat kuitenkin hyvin hauraiksi, enkä uskaltanut niihin kajota. Kuitteja en siis saanut käsiini Kamarikollegion kolmannen osaston arkistosta, joskin olen melko varma siitä, että tulipalossa pahoin vaurioituneet ”*niput*” sisälsivät myös Hämeen linnaa koskevaa materiaalia. Riksarkivetissa tosin kerrottiin, että kaipaamani kuitit siir-

76 Nylands och Tavastehus Läns Höfdinge Dömes Lands Bok för År 1777. Vol. 8397. VA. KA; Uudenmaan ja Hämeen läänin läänintilit. Vuosi 1780. Vol. 8410. LT 529. KA.

77 Ailio 1917, 156.

78 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbeta för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA.

79 Tutkija Lars Eriksson tämän kirjoittajalle 7.3.2000. Muistiinpanot tekijän hallussa.

rettiin vuonna 1809 Suomeen Haminan rauhansopimuksen perusteella. Vaikka asia vahvistettiin Kansallisarkistosta,⁸⁰ on todennäköistä, että näin ei ole tapahtunut. Siirtoa ei ole edes voinut Riksarkivetin tulipalon vuoksi tapahtua. Suomesta käsin nimittäin haettiin vuosina 1810–1812 erilaisia Tukholman keskusvirastojen hallussa olleita asiakirjoja, kuten tilikirjoja Kustaa Vaasan ajoilta, erilaisia pöytäkirjoja ja sotilasasiakirjoja.⁸¹

Apua edellä mainitun ongelman ratkaisemisessa eivät tarjoa Valtaneuvoston eivätkä Kansliakollegion pöytäkirjat, sillä niissä on varsin vähän Hämeen linnaa koskevia mainintoja. Valtaneuvoston sota-asiaain pöytäkirjoissa vuosilta 1772–1788 on 12 mainintaa, kun taas vuosilta 1779–1780, 1784 ja 1787–1788 ei ole Hämeen linnaa koskevia asioita lainkaan. Hallituskonseljissa Hämeen linna on loistanut poissaolollaan, sillä ainoastaan vuosina 1790 ja 1796 se on ollut asialistalla. Kun Valtaneuvostossa esillä olivat mm. työvoimakysymykset, vankien terveydenhuoltoon sekä korjaus- ja uudisrakentamiseen liittyvät asiat, painottuivat Hallituskonseljissa esillä olleet kolme asiaa yksinomaan uudisrakentamiseen. Valtaneuvoston ja Hallituskonseljin pöytäkirjat kuitenkin osoittavat, että linnoitustoiminta jatkui Hämeen linnassa vielä viimeisen työkertomuksen jälkeenkin. Niitä lie-

80 RA:n asiakaspalvelu tämän kirjoittajalle 27.11.2000. Muistiinpanot tekijän hallussa; KA:n asiakaspalvelu tämän kirjoittajalle 27.11.2000. Muistiinpanot tekijän hallussa.

81 Blomstedt 1939, 181-182. – Vaikka asiakirjojen siirrosta oli maininta Haminan rauhansopimuksessa 1809, olivat siirtoa koskeneet neuvottelut vaikeita. On todennäköistä, että Tukholmassa ei tarkkaan tiedetty, kuinka paljon Suomea koskevia asiakirjoja arkistoissa oli, sillä niitä säilytettiin Kaarlo Blomstedtin mukaan kurjissa suojissa, jossa niiden säilyminen oli uhattuna tulipalojen, kosteuden ja pölyn vuoksi. Vaikka Tukholmasta paljon siirrettiin, sinne jäi paljon sellaista, jonka olisi rauhansopimuksen XII artiklan nojalla pitänyt siirtyä Suomeen. Provenienssiperiaatteen kannalta näin olikin parasta. Tämä periaate, joka tarkoittaa asiakirjojen sisäisen järjestyksen kunnioittamista, kehitettiin Hollannissa jo 1808. Sitä ennen oli käytössä ollut Ranskassa luotu pertinenssiperiaate, jossa asiakirjojen asiasisältö oli ratkaiseva. Blomstedt 1939, 182; Viljamaa 1992, 2-3.

nee syytä pitää varsin luotettavina, joskin on selvää, että ne sisältävät vain päätöksiä siitä, mitä pitäisi tehdä. Mitä tosiasiassa on tapahtunut, olisi selvitettävä muuten. Toiminnan jatkumisesta Hämeen linnassa kertovat myös Sotakollegion linnoitusosaston diaarit.

Vastaus kysymykseen, valmistuiko Hämeen linnan linnoitus Ruotsin aikana, saadaan Venäläisen Insinöörikomennuskunnan arkistosta. Se on venäläisen insinöörihallinnon eli pioneerien arkisto, joka alkoi karttua viimeistään Haminan rauhan jälkeen. Arkisto on jakautunut kahtia, sillä siihen kuuluvia asiakirja-akteja, joita täydennettiin Sota-arkistosta siirretyillä sotilasasiakirjoilla, säilytetään sekä Kansallisarkistossa että Museoviraston Rakennushistorian osaston arkistossa. Viimeksi mainitussa paikassa oleva aineisto koskee, kuten Kansallisarkiston arkistoluettelossa todetaan

*”linnoitus- ja varustelutöitä Suomessa sekä varsinaisissa linnoituksissa että niiden ulkopuolella, kasarmien ja muiden sotilasrakennusten, ortodoksisten varuskuntakirkkojen rakentamista, niin myös Helsingin roomalaiskatolisen kirkon rakentamista ja ylläpitämistä, myös saunojen rakentamista sekä yksityistalojen pystyttämistä linnoitusten alueelle mm. Viipurissa”.*⁸²

Insinöörikomennuskunnan arkistossa Hämeen linnan seutua koskevia karttoja on kaikkiaan 437, ja ne kattavat ajanjakson vuodesta 1809 vuoteen 1917 saakka. Hämeenlinnan kaupungin ja linnoituksen pääasemakaava valmistui vuonna 1810. Kysymyksessä on samalla tehdyistä töistä kertova piirustus, sillä siihen on merkitty tammikuusta 1809 tammikuuhun 1810 mennessä linnassa tehdyt korjaustyöt.⁸³ Vuo-

⁸² Järvinen – Hokkanen 1974, 1, 3-4.

⁸³ Hämeenlinnan linnan ja kaupungin pääasemakaava. Näyttää tammikuun 1 p. v. 1809 ja tammikuun 1 p. v. 1810 välisenä aikana linnoitustöiden kohteina olleet paikat. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 20.12.1810. Allekirjoitti insinöörikapteeni Katz, piirsi konduktööri Muraškin. Nr. 3. VIK. RHOA. MV. – Venäjänkielisissä kartoissa olevat tekstit on suomennettu Museoviraston Rakennushistorian osastossa.

delta 1810 on myös suunnitelmapiirustus, joka osoittaa rakennettavaksi suunniteltujen rakennusten paikat.⁸⁴ Venäläisen Insinöörikomennuskunnan arkisto paljastaa, että ruotsalaiset rakensivat linnoitusta pitemmälle kuin tähän saakka on kuviteltu.

84 Hämeenlinnan linnan ja kaupungin ja lähiympäristön asemakaava. Merkitty kruunun rakennukset, suunnitelma niiden linnoituksen puolustuslinjojen vahvistamiseksi, jotka eivät ole vallin tapaisia, samoin myös uusien siviilitalojen rakennussuunnitelma vuodeksi 1810. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 15.4.1810. Allekirjoitti insinöörikapteeni Katz, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 6. VIK. RHOA. MV.

II

Linnoitustaidosta

Tässä pääluvussa pohditaan, mikä merkitys linnoituksilla oli 1700-luvun sodankäynnissä, kerrotaan bastionilinnoitusjärjestelmän kehittymisestä 1400-luvulta aina kustavilaiseen aikaan saakka ja käydään läpi järjestelmään kuuluvia osia ja niiden merkitystä.

1. Linnoitusten merkityksestä

Preussilainen kenraali ja sotateoreetikko Carl von Clausewitz (1780–1831) kirjoitti kirjan sotilasstrategiasta, jossa hän pohtii myös linnoitusten merkitystä sodankäynnissä; kirja julkaistiin vasta hänen kuolemansa jälkeen vuonna 1833.¹ Hänen mukaansa linnoituksella oli useita tehtäviä, jotka hän jakoi kahteen ryhmään: aktiivinen ja passiivinen.

Linnoituksen aktiivinen tehtävä sisälsi vaikutuksen ympäristöön tykinkantamaa laajemmalla alueella. Kysymyksessä on siis aktiivinen osallistuminen sotatoimiin. Linnoitus nimittäin toimi sekä linnoituksen ulkopuolelle tehtävien hyökkäysten tukikohtana että omien joukkojen turvapaikkana. von Clausewitzin mukaan linnoitus toimii sairaiden ja haavoittuneiden hoitopaikkana, terveiden turvapaikkana ja auttaa palauttamaan järkiinsä sodan kauhujen järkyttä-

¹ Nenonen – Teerijoki 1998, 720.

mät. Linnoituksen toiminta sodankäyntimateriaalin, aseiden, ammusten, räjähteiden ja elintarvikkeiden varastona eli makasiinina tulee myös lukea sen aktiiviseen toimintaan kuuluvaksi. Tällainen tehtävä oli Hämeen linnalla 1720-luvulta alkaen.²

Linnoituksen passiivisella tehtävällä von Clausewitz tarkoitti sijaintipaikkakunnan ja kaiken siellä olevan suojaamista.³

von Clausewitz näki linnoituksella olevan merkitystä puolustustaistelussa, sillä varusväki sitoo tehokkaasti hyökkääjän voimia, jos se, kuten kirjoittaja on asian ilmaissut, on ”*kelvollista ja yritteliästä joukkoa*”. Eristääkseen linnoituksen vihollinen nimittäin tarvitsee hyvinkin kaksinkertaisen määrän miehiä puolustajaan nähden, mikä merkitsee sen voimien heikkenemistä ja edun tuottamista puolustajalle. Linnoitukset ovat siis laajakantoisesti mukana puolustustoitinnassa. Armeija taas tarvitsee kiinteitä puolustuslaitteita eli linnoituksia, sillä ilman niitä se on ”*kuin ihmiskeho vailla haarniskaa*”.⁴

Näkemyks linnoituksen tehtävistä on von Clausewitzin päivien jälkeen tuntuvasti kaventunut. Linnoittamista tutkinut Rainer Knapas on nimittäin nähnyt linnoituksen olevan ainoastaan tykistö- ja tuliasepuolustuksen kiinteä tukikohta,⁵ ja hänen linjoillaan on majuri Veli Kauranen, jonka mukaan linnoitukset ovat ”*ainoastaan sotilaallisia tarkoituksia varten tehtyjä, tietyllä tavalla rakennettuja ja varustettuja alueita. Maastoalueita oli muutettu rakenteellisesti paremmin puolustustaistelua palveleviksi*”.⁶ von Clausewitz on tarkastellut linnoituksia laajasta näkökulmasta ja ottanut huomioon

² Rst:s defensionsdeputationens und. betänkande rörande försvarsverket. Den 6. augusti 1723. Päiväyspaikkakuntaa ja allekirjoittajaa ei ole mainittu. Riksdagsakter 1723/1909, 698; Westrin 1909, 693-694; von Clausewitz 1833/1998, 210.

³ von Clausewitz 1833/1998, 210.

⁴ von Clausewitz 1833/1998, 210.

⁵ Knapas R 1988, 171.

⁶ Kauranen 2005, 9.

tekijöitä, jotka eivät Knapaksen ja Kaurasen liiankin suppeisiin määritelmiin sisälly.

Linnoituksen tehtävä on edellä sanotun perusteella määriteltävissä taistelussa tarvittavien toimintaedellytysten luomiseksi, millä tarkoitan sotatarvikemakasiinina, huoltotukikohtana ja linnoituksen ja sen ympäristön turvallisuuden takaajana toimimista. Linnoituksen tehtäväksi on myös nähtävä siellä olevien henkilöiden ja materiaalin suojaaminen.

2. Linnoittamisen lyhyt pääpiirteittäinen historia 1400-luvulta de Vaubanin aikaan 1600-luvun puoleen väliin saakka

Vaikka vallihaudan ja muurin historia on hyvin pitkä,⁷ alkoi bastionilinnostusjärjestelmä kehittyä vasta 1400-luvun lopun Italiassa.

Tuliaseiden keksiminen 1300-luvulla ja niiden kehittyminen erityisesti 1500-luvulla merkitsi hyökkääjän aseman kohenemista ja samalla puolustajan aseman heikkenemistä. Tykillä oli mahdollista hajottaa korkeita muureja ja torneja, mikä johti matalampien pyöreiden tykkitornien eli rundeleiden rakentamiseen mm. Hämeen linnaan. Tykkien tuhovaiikutuksen pienentämiseksi madallettiin muureja. Jotta jalkaväki voitiin pitää mahdollisimman etäällä ja siten vaikeuttaa hyökkääjän asemaa, kasvatettiin linnoituksen puolustusvyöhytettä. Tämä johti kulmikkaiden vallisarvien muodostamiseen, jotka työntyivät ulos itse perusmuurista. Vallisarvet kykenivät hallitsemaan vallihautaa ja edessään olevaa maastoa, toimivat tykkien alustoina ja kestivät vihollisen tykkitulon moukaroinnin. Soveliaimmaksi vallisarven muodoksi osoittautui nelisivuinen, joka kiilamaisesti perusmuurista ulos työntyen muodosti viistopinnan, josta vihollisen tykin-

⁷ Ks. esim. Adaridi 1920, 21; Keegan 2005, 150, 163-164.

kuulat kimposivat pois aiheuttaen mahdollisimman vähän vahinkoa. Se oli myös bastionilinnointusjärjestelmän alku.⁸

Bastionilinnointusjärjestelmää on luonnehdittu ”*tieteelliseksi rakennelmaksi*”, jossa tavoitteena oli ”*minimoida muuripinta, johon kuulat kykenivät osumaan*” ja maksimoida ”*sen avoimen alueen pinta-ala, mitä puolustajat kykenivät lakaisemaan tulellaan*”. Tämä järjestelmä palautti puolustajalle edun, joka sillä oli ennen tykkien aikakautta ollut.⁹

Bastionilinnointusjärjestelmä luotiin Italiassa, mutta sen kehitti huippuunsa ranskalainen insinööri, linnoitusmestari, innovatiivinen nero ja sotateoreetikko Ranskan marsalkka Sebastian le Prestre de Vauban.¹⁰

3. Linnoitustaito 1600- ja 1700-luvuilla

3.1. Ranskan marsalkka Sebastian le Prestre de Vauban

Sebastian le Prestre de Vauban syntyi vuonna 1633. Hän oli 18-vuotias osallistuessaan kolmanteen Fronden sotaan (1651–1653). Vuonna 1655 Ranskan kuningas Ludvig XIV (kuninkaana 1643–1715) nimitti hänet vakinaiseksi insinööriksi. Hänen päätoimenaan oli linnoitusten kehittäminen. de Vauban vei linnoitustaitoa merkittävästi eteenpäin niin teorian kuin käytännön tasolla. Teoriansa hän toi esille sekä esseissään että laajassa kirjeenvaihdossaan Ludvig XIV:n kanssa. Vaikka hän oli linnoitusteoreetikko, osoittavat 33 uutta ja yli 300 korjattua linnoitusta hänen perehtyneen linnoitustoimintaan myös käytännön tasolla.¹¹ Todettakoon,

⁸ Adaridi 1920, 216; Fabritius 1921, 16; Alm 1982, 44; Lappalainen 1989, 81; Vilkuna 1998, 173-178; Keegan 2005, 354.

⁹ Keegan 2005, 356-357.

¹⁰ Keegan – Wheatcroft 1987, 332; Keegan 2005, 357.

¹¹ Adaridi 1920, 74-75; Keegan – Wheatcroft 1987, 332. – John Keegan ja Andrew Wheatcroft toteavat de Vaubanin modernisoineen yli 3.000 linnoitusta. Luku on kymmenkertainen Adaridin esittämään nähden ja niin

että hänen käsialaansa ovat mm. Brestin ja Le Havren satalinnoitukset, ja hän oli myös luomassa poliitikko ja vuodesta 1665 alkaen talousministeri Jean Baptiste Colbert'n (1619–1683) kanssa Ranskalle vahvaa laivastoa. Teorioidensa ja todennäköisesti toimiensa vuoksi hän sai varsinkin vuosina 1667–1668 käydyn sodan jälkeen voimakasta kritiikkiä osakseen. Toisaalta hänellä oli vahva tukija, Ludvig XIV.¹²

de Vauban osallistui Ranskan 1600-luvun lopulla käymisiin sotiin. Hän oli mukana vuosina 1672–1678 Saksaa vastaan käydyssä sodassa, osallistui mm. Philippsburgin taisteluun vuonna 1688, Monsin taisteluun kolme vuotta myöhemmin ja Namurin taisteluun vuonna 1692. Kaikkiaan hän otti seitsemän vuosikymmentä kestäneen elämänsä aikana osaa 53 sotaretkeen ja 104 taisteluun. de Vauban loi pitkän ja loistavan uran armeijassa, josta hän erosi 69-vuotiaana vuonna 1702. Ranskan marsalkan arvo hänelle myönnettiin 14.1.1702. Sebastian le Prestre de Vauban kuoli vuotta myöhemmin, 30.3.1703, syrjään vetäytyneenä.¹³

3.2. Vaubanilainen bastionilinoitusjärjestelmä

de Vaubanin teoriat vaikuttivat vallankumouksellisesti linnoitustaitoon, pioneeritekniikkaan ja tykistön käyttöön.¹⁴

de Vauban loi uuden maastoon hyvin sopeutetun linnoitusjärjestelmän, jolle hän antoi nimeksi ”*fortifikation bastionnée*”, bastionilinoitus. Sen varustukset jakautuvat kahteen osaan, joiden rajana on vallihauta. Vallihaudan ulkopuolella ovat ulkovarustukset, joita ovat linnoitusluiska, katvetie ja kaponieeri, ja vallihaudan linnoituksen sisäosien puoleisella sivulla taas oli bastionirintama siihen kuuluvine

suuri, että se ei vaikuta kovin todenäköiseltä. Adaridi 1920, 74-75; Keegan – Wheatcroft 1987, 332.

¹² Adaridi 1920, 74-75; Keegan – Wheatcroft 1987, 332; Nenonen – Teeri-joki 1998, 721.

¹³ Adaridi 1920, 74-75; Keegan – Wheatcroft 1987, 333.

¹⁴ Keegan – Wheatcroft 1987, 332-333.

rakennelmiseen. Tarkastelen seuraavassa bastionilinnointusjärjestelmän osia ulkovarustuksista linnoituksen sisäosia kohti edeten.

3.2.1. Luiska, katvetie, kaponieeri ja raveliini

Luiska on kivetty kalteva pinta vallihaudan ulkopuolella. Katvetiellä taas tarkoitetaan kontraescarpmuurin päällä sijaitsevaa tykkien ampumatasoa. Sen sijaintipaikka muodostaa vallihaudan ulkoreunan ja on samalla ulkovarustusten raja linnoituksen suuntaan.¹⁵

Kaponieeri on vallien ulkopuolelle tai suuremman varustuksen yhteyteen sijoittuva katettu pienillä ampuma-aukoilla varustettu kasematoitu lähipuolustukseen tarkoitettu laite. Sen tehtävänä oli suojata vallihautaa ja siinä saattoi olla ampumataso. Kaponieeri mahdollisti muurin tai vallin suuntaisen suojaavan sivustatulen käytön. Sen sijainti ja funktio muistuttavat rundelia, joita Hämeen linnassa oli vielä kustavilaisella ajalla kaksi. Kaponieeri voitiin rakentaa kahdesta hirsikerrasta, joiden väli täytettiin kivillä, hiekalla ja mahdollisesti savella, mutta se voitiin rakentaa myös luonnonkivistä. Kaponieeria pidettiin sopivana place d'armes'lle, jonka miehistö oli vähäinen.¹⁶

¹⁵ af Hällström 1986, 198; Rollof 1991, 198.

¹⁶ Nordenswan, Zakarias, Om Caponnierer och Bonnetter. Fortifikation eller Krigsbyggekonden. Aukeama 20. Päiväys puuttuu. Armeijaa koskevia asiakirjoja. Tykistöiedettä, linnoitusten ja tykistökaluston piirustuksia ja karttoja. Kansio 1. Nippu 2. KKA. HMA; Lappalainen 1972, 56, 147; af Hällström 1986, 198; Rollof 1991, 204. – Ks. suunnitelma 10 s. 253. – Kapteeni Zakarias Nordenswan syntyi Helsingissä 28.6.1767. Viisi vuotta myöhemmin hänet kirjoitettiin Ruotsin armeijaan. Vuonna 1781 hänet nimitettiin kersantiksi Kymenkartanon läänin pataljoonaan, ja vielä samana vuonna hänet ylennettiin vänrikiksi. Kuusi vuotta tämän jälkeen hän sai siirron Pohjanmaan rykmenttiin ja ylennettiin luutnantiksi. Hämeenlinnan rykmenttiin Zakarias Nordenswan saapui vuonna 1800. Kymmenen vuotta myöhemmin hän erosi armeijasta majurin arvoisena. Kapteeni Nordenswan isännöi vuodesta 1807 alkaen Karan kartanoa, jonka historia ulottuu aina 1560-luvulle saakka. Karan osti Zakarias Nordenswanin veli kruununvouti Magnus Nordenswan vuonna 1803. Hän kuoli kolme vuotta myöhemmin vailla pe-

Raveliinilla tarkoitetaan kurttiinin ulkoportin suojana olevaa teräväkulmaista ulkovarustusta. Se on kantaosastaan korkeampi kuin kärjestä ja mahdollisesti vinosti kohti linnoitusta hyökkäävän vihollisen torjumisen. Ruotsalaisen Rollofin mukaan raveliini oli osa vanhempaa linnoitusjärjestelmää. Se oli kuin kurttiinin edessä oleva bastioni, vaikka sillä ei lynetin muotoja ollutkaan. Se oli Rollofin mukaan linnoituksen ulkopuolinen vapaa osa. Raveliini suojasi kurttiinisiin sijoittuvaa pääporttia ja sen edessä olevaa siltaa vihollisen tulelta ja mahdollisti omien joukkojen yllätyshyökkäykset. Voidakseen ylittää päävallin ja hyökätä bastioneita vastaan on vihollisen ensin oltava puolustajaa vahvempi. Raveliini myös mahdollisti tehokkaan ristitulen ammuttaessa sen takana olevilta bastioneilta sivujen suuntaisesti.¹⁷

3.2.2. Vallihauta

Vallihauta bastionien edessä oli joko kuivahauta tai vesihauta. Hämeen linnahan 1730-luvulla rakennetussa tenaljijärjestelmässä oli kuivahauta, joka päämajoituspäällikön von Arbinin bastionilinnoitussuunnitelmassa siirrettiin kauemmaksi linnasta ja muutettiin vesihaudaksi. Tenaljilla tarkoitetaan kahden kulmittain sijoitetun muurin muodostamaa puolustuslaitetta, joita useita peräkkäin asettamalla saatiin aikaan tenaljijärjestelmä.¹⁸

rillisiä, ja kartano joutui hänen isälleen rykmentinkirjuri ja asessori Johan Alopaeus-Nordenswanille. Tämä myi Karan vuonna 1807 toiselle pojalleen kapteeni Zakarias Nordenswanille. Hänen aikanaan päärakennus siirrettiin Karan kylään. Karan kartanon vanha arkistoluettelo. Päiväys ja tekijän nimi eivät ole selvillä. s. 1. KKA. HMA; Karan kartanon uusi arkistoluettelo. 9.7.2002. Tekijän nimi ei ole selvillä. s. 1. KKA. HMA. – Ks. suunnitelma 5 s. 185.

¹⁷ Nordenswan, Zakarias, Om Raveliner. Fortifikation eller Krigsbyggekunsten. Aukeama 18-19. Päiväys puuttuu. Armeijaa koskevia asiakirjoja. Tykistöiedettä, linnoitusten ja tykistökaluston piirustuksia ja karttoja. Kansio 1. Nippu 2. KKA. HMA; Rollof 1991, 226. – Ks. suunnitelma 5 s. 185.

¹⁸ af Hällström 1986, 199. – Ks. teoriakuva 2 s. 52.

Vesihaudalla oli joitakin etuja kuivahautaan nähden. Sen ylitse oli kuivahautaan nähden vaikeampi kuljettaa tykkeitä, mörssäreitä ja muuta sotakalustoa, ja vesiesteen ylittäminen oli jalkaväellekin vaikeampaa. Vesi esti vihollista kaivamasta miinoja ja muita räjähteitä vallihaudan pohjalle; kuivahaudan pohjaan sellaisia oli mahdollista kaivaa. Vesihaudan täyttäminen tai veden poistaminen siitä ylityksen mahdollistamiseksi tulisi viholliselle hyvin kalliiksi ja vaatisi paljon aikaa ja miehiä.¹⁹

Kuivahaudallakin oli kapteeni Nordenswanin mukaan etunsa. Sen reunat eivät luhistu yhtä helposti kuin vesihaudassa,²⁰ mikä tuli näkyviin esimerkiksi Rikalan kanavaa kaivettaessa.²¹ Mikäli vesihaudan reunat luhistuvat, on syynä todennäköisesti se, että escarp ja kontraescarp ovat jääneet kiveämättä. Kuivahauta tarjoaa puolustajalle mahdollisuuden sen pohjalle asetettujen erilaisten räjähteiden avulla tuhota vihollisen pattereita, tiloja ja linjoja.²²

Vallihaudan kaivaminen oli usein rakennusmateriaalin kannalta tärkeää, sillä siitä sai sekä maata että kiviä.²³ Maan sortuminen estettiin tolppien ja risunkien avulla. Risungilla tarkoitetaan kiveyksen alle vedenpinnan yläpuolelle risuista tehtyä mattoa, joka auttoi ilman kulkua ja veden valumista

19 Nordenswan, Zakarias, Om Väta Grafvar. Fortifikation eller Krigsbyggekosten. Aukeama 25. Päiväys puuttuu. Armeijaa koskevia asiakirjoja. Tykistötiedettä, linnoitusten ja tykistökaluston piirustuksia ja karttoja. Kansio 1. Nippu 2. KKA. HMA. – Ks. suunnitelma 9 s. 226.

20 Nordenswan, Zakarias, Om Torra Grafvar. Fortifikation eller Krigsbyggekosten. Aukeama 25. Päiväys puuttuu. Armeijaa koskevia asiakirjoja. Tykistötiedettä, linnoitusten ja tykistökaluston piirustuksia ja karttoja. Kansio 1. Nippu 2. KKA. HMA.

21 Myllykylä 1991, 34.

22 Nordenswan, Zakarias, Om Torra Grafvar. Fortifikation eller Krigsbyggekosten. Aukeama 26. Päiväys puuttuu. Armeijaa koskevia asiakirjoja. Tykistötiedettä, linnoitusten ja tykistökaluston piirustuksia ja karttoja. Kansio 1. Nippu 2. KKA. HMA.

23 Förslags-Profil til högra af Södra Hörn-Bastion i Westra Polygon vid Tavastehus, hvilken Profil äfven kan nyttjas så langt som Quicksand möter under gräfningen på djupet i Grafvarna. Stockholm 20.7.1781. A.M. v. Arbin. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 84. KrA.

ja esti näin lamoamisen ja routavauriot.²⁴ Myös vierujen ki-veämisen tarkoituksena oli sortumien torjuminen ja pinnan tekeminen liukkaaksi, se taas vaikeutti vihollisen pyrkimyksiä päästä linnoitukseen. Vallihautoihin voitiin sijoittaa teräväkärkisiä paaluja, palisadeja,²⁵ estämään haudan ylitys. Tätä saatettiin tehostaa vieruihin ja vastavieruihin iskettävien ”neulojen” eli terävien paalujen avulla. Vallihautaan rajoittuvaa usein ainakin alaosastaan kivipäälysteistä pääval- lin etuluiskaa kutsuttiin eskarpiksi, kun taas vallihaudan ulkoreunan luiskaa nimitettiin kontraeskarpiksi.²⁶

Vallihaudan leveydelläkin oli rajansa. Liian leveää vallihautaa ei ilman suuria kustannuksia saatu riittävän syväksi. Sellainen vähensi edessä olevan raveliinien tehoa ja antoi viholliselle paremmat mahdollisuudet toimia. Liian syvä vallihauta taas vaikutti kapteeni Nordenswanin mukaan kurttiin ja bastionin kyljen väliseen kulmaan haitallisesti, ja lisäksi sellainen tuli kalliiksi.²⁷

Kapteeni Zakarias Nordenswanin mukaan päävallihaudan sopiva horisontaalinen leveys on 20–25 syltä (35,6–44,5 m) ja syvyys 1½–2 syltä (2,7–3,6 m). Muualla horisontaalinen leveys ei ole yhtä suuri. Bastionien kohdalla sitä siis kavennettiin. Nordenswan ei kuitenkaan kerro vallihaudan sopivaa leveyttä bastionien kohdalla tai muualla. Hän antaa mitat ainoastaan päävallihaudan leveydelle ja syvyydelle.²⁸

24 Ks. suunnitelma 9 s. 226.

25 Rollof 1991, 219.

26 Nordenswan, Zakarias, Om Grafvar. Fortifikation eller Krigsbyggekons- ten. Armeijaa koskevia asiakirjoja. Tykistötiedettä, linnoitusten ja tykistökaluston piirustuksia ja karttoja. Kansio 1. Nippu 2. KKA. HMA; Ståhlsverld 1755, 39, 49; Knapas R 1988, 171.

27 Nordenswan, Zakarias, Om Djupheten af Grafvar. Fortifikation eller Krigsbyggekons- ten. Aukeama 26. Päiväys puuttuu. Armeijaa koskevia asia- kirjoja. Tykistötiedettä, linnoitusten ja tykistökaluston piirustuksia ja karttoja. Kansio 1. Nippu 2. KKA. HMA.

28 Nordenswan, Zakarias, Om Djupheten af Grafvar. Fortifikation eller Krigsbyggekons- ten. Aukeama 26. Päiväys puuttuu. Armeijaa koskevia asia- kirjoja. Tykistötiedettä, linnoitusten ja tykistökaluston piirustuksia ja karttoja. Kansio 1. Nippu 2. KKA. HMA.

3.2.3. Valli

Vallit olivat vallihautojen taakse maasta rakennettavia varustuksia, joiden sisään saatettiin suunnitella varastotiloja ja vankien säilytyspaikkoja. Maarakenteisten vallien luiskan suurin mahdollinen kulma oli 45 astetta. Tätä jyrkemmät olivat kivi- tai tiilirakenteisia. Vallien päällä oli paikat tykeille. Mikäli tykkejä sijoitettiin kahteen kerrokseen, tarvittiin ampuma-aukoilla varustettuja holvattuja kasematteja. Myös vallihaudan edessä saattoi olla valli, joka oli varsinaista valliä matalampi. Etuvallin kaltevuus oli sama kuin varsinaisen vallin. Korkeuseron etu- ja takavallin välillä tuli olla vähintään 6 jalkaa eli 1,8 m.²⁹

Linnoitukseen kuuluivat varustetut sarvimaiset vallit, jotka olivat tulleet käyttöön jo 1400-luvun lopun Italiassa. Vallisarvien käytön ideana oli voimienjaon jatkuvuus sekä vihollisen tykkitulun minimoiminen ja hyökkääjän pitäminen linnoituksen ulkopuolella saattamalla se mahdollisimman tehokkaan tulituksen alaiseksi. Samaan tavoitteeseen pyrittiin myös kasvattamalla linnoituksen puolustuksen syvyyttä maastouttamisella. Erilaisten geometrinen vallitusten ja peräkkäisten puolustuslaitteiden avulla oli tarkoitus poistaa vihollista hyödyttävät katvealueet.³⁰ Haminan linnoitus on lähes täydellinen symmetrinen bastionilinnoitus, mutta se onkin poikkeus Suomessa. Tavallisesti sellainen oli mahdollista rakentaa ainoastaan tasangoille, eikä Suomessa juurikaan ole sellaisia.

29 Förslags-Profil til högra af Södra Hörn-Bastion i Westra Polygon vid Tavastehus, hvilken Profil öfven kan nyttjas så langt som Quicksand möter under gräfningen på djupet i Grafvarna. Stockholm 20.7.1781. A.M. v. Arbin. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 84. KrA; Förslags Ritning Till Tvenne Corps de Garder och Två Gallerier vid Port Vålfvet i Norra Polygon af Tavastehus Fästning. Ei päiväystä. C. Nycander. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 148. KrA; Nordenswan, Zakarias, Om Jordwärck. Fortifikation eller Krigsbyggekosten. Armeijaa koskevia asiakirjoja. Tykistöiedettä, linnoitusten ja tykistökaluston piirustuksia ja karttoja. Kansio 1. Nippu 2. KKA. HMA; Ståhliswerd 1755, 39, 49; Knapas R 1988, 171.

30 Fabritius 1921, 21; Parent 1983, 2-4, 8; Lappalainen 1989, 81-82.

Vaubanilainen bastionilinnoitus koostui useista osista, jotka paitsi pyrittiin maastouttamaan myös sijoittamaan toisiinsa nähden matemaattisen tarkasti hyökkääjän onnistumismahdollisuuksien minimoimiseksi. Profiililtaan linnoitus oli tarkoituksenmukaisesti järjestetty siten, että ”*vallit nousivat porrastetusti toistensa takaa*”. Pohjakaavaltaan linnoitus oli joko säännöllinen ja symmetrinen tai epäsäännöllinen ja epäsymmetrinen.³¹ Pohjakaavansa osalta Hämeen linnan linnoitus kuuluu jälkimmäiseen ryhmään.

Nordenswan näki valleilla useita hyviä puolia. Hänen mukaansa ne eivät maksa paljoakaan ja ovat siten edullisia puolustuslaitteita. Ne on helppo rakentaa, eikä vihollisen miinoilla ja pommeilla ole niin suurta voimaa, että ne voisivat vahingoittaa. Nordenswanin mukaan kestävän vallin rakentamisessa tarvitaan santaa ja maata.³²

3.2.4. Bastioni

Rainer Knapaksen mukaan ”*Päävallin yleisin pohjakuvio on kolmitaitteinen, auranmuotoinen bastioni*”³³. Bastioni on siis linnoitusvallista eteen työntyvä sarvi, joka koostuu kahdesta siivestä, joilla tarkoitetaan bastionin pitkiä sivuja, ja kahdesta kyljestä eli lyhyistä sivuista. Bastionit ovat takaa avoimia. Kyljen ja siiven välistä kulmaa kutsutaan olkakulmaksi.³⁴ Vierekkäisiä bastioneja yhdisti toisiinsa bastionien välisenä päälinjana toimiva kurttiini. Se saattoi myös olla taitettu, jolloin se koostui kahdesta keskenään 90 asteen kulmassa toisiinsa nähden olevasta osasta. Linnoituksen pääportti oli useimmiten kurttiinissa, jonka sanotaan olleen puolustus-

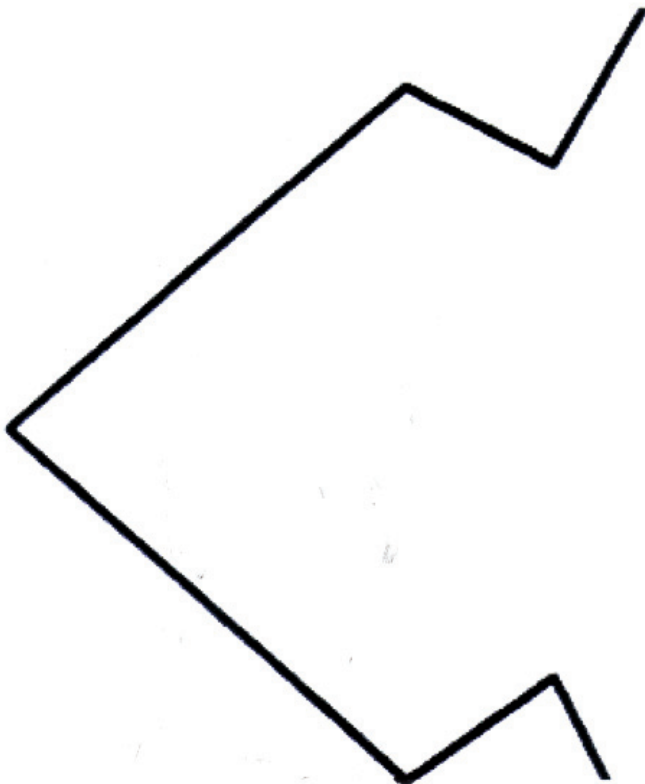
³¹ Knapas R 1988, 171.

³² Nordenswan, Zakarias, Om Jordwärck. Fortifikation eller Krigsbyggekunsten. Aukeama 24. Päiväys puuttuu. Armeijaa koskevia asiakirjoja. Tykistötiedettä, linnoitusten ja tykistökaluston piirustuksia ja karttoja. Kansio 1. Nippu 2. KKA. HMA.

³³ Knapas R 1988, 171.

³⁴ Fabritius 1921, 19; af Hällström 1986, 198-199; Gardberg 1998, 166. – Ks. teoriakuva 1 s. 50.

Teoriakuva 1

Bastioni

Bastionilla tarkoitetaan kahdesta lyhyestä sivusta eli kyljestä ja kahdesta siivestä muodostettua vallista eteen työntyvää takaa avointa sarvea. Se antoi mahdollisuuden suojaavaan sivutuleen.

Lähteet: Fabritius 1921, 19; af Hällström 1986, 198-199; Gardberg 1998, 166.

linjan heikko kohta. Kurttiinia saatettiin vahvistaa sen eteen sijoituvalla raveliinilla, joka oli muodoltaan teräväkärkinen kolmio, kantaosastaan korkeampi kuin kärkiosastaan. Kantaosan taakse muodostui jalkaväen kokoontumispaikka. Raveliini nimittäin peitti kurttiinin, sillan ja taakse asettuneet sotilaat. Bastioneista oli mahdollista rakentaa puolustuslinja eli bastionirintama siten, että sen eri osat saattoivat antaa toisilleen tulitukea. Se koostui bastionin oikeasta puolikkaasta, kurttiinista ja viereisen bastionin vasemmasta puolikkaasta. Jokainen bastioni kuului siis kahteen bastionirintamaan; sanan synonyymi on polygoni. Tulituessa bastionin kyljiltä voitiin ampua viereisen bastionin siipien suuntaisesti ja siten pyyhkäistä vihollinen tykkituloella. Kahdesta suunnasta kohti vallisarven kärkeä ammuttaessa saatiin kärjessä aikaan ristituli, kuten oli laita myös raveliinin kohdalla.³⁵

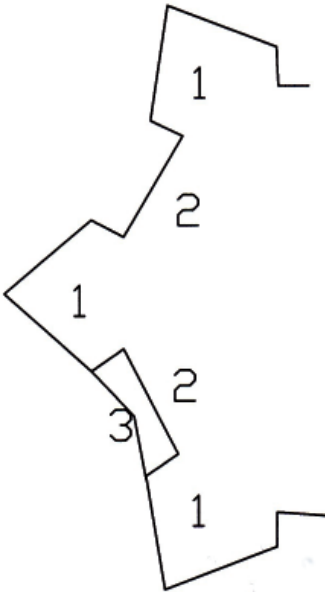
Zakarias Nordenswanin mukaan raveliinin³⁶ takia vihollisen oli välttämätöntä aloittaa hyökkäys kaukana päävallista. Puolustaja havaitsi siis vihollisen aiemmin. Sillä taas oli positiivinen vaikutus kohdistettaessa tuli hyökkääjään. Vihollisen oli ennen hyökkäystään päävallia ja bastioneja vastaan ”tehtävä itsensä mestariksi” raveliinilla, kuten Nordenswan on asian ilmaissut. Tämä oli kuitenkin tehtävä varsin nopeasti, jotta hyökkääjä välttyisi puolustajan valleilta ja bastioneilta kohdistaman tulen haitallisilta vaikutuksilta. Voidaan siis todeta, että raveliini vahvisti puolustusta merkittävästi.³⁷

35 Nordenswan, Zakarias, *Om Raveliner. Fortifikation eller Krigsbyggekosten*. Aukeama 24. Päiväys puuttuu. Armeijaa koskevia asiakirjoja. Tykistötiedettä, linnoitusten ja tykistökaluston piirustuksia ja karttoja. Kansio 1. Nippu 2. KKA. HMA; Fabritius 1921, 19; Airola 1970, 31; Bjuggren 1970, 183-187; Parent 1983, 8; af Hällström 1986, 198-199; Rollof 1991, 172, 210, 226. – Ks. teoriakuva 2 s. 52.

36 Selvitys raveliinin muodosta, ks. edellinen kappale.

37 Nordenswan, Zakarias, *Om Raveliner. Fortifikation eller Krigsbyggekosten*. Aukeama 24. Päiväys puuttuu. Armeijaa koskevia asiakirjoja. Tykistötiedettä, linnoitusten ja tykistökaluston piirustuksia ja karttoja. Kansio 1. Nippu 2. KKA. HMA.

Teoriakuva 2

Numeroiden selitykset:

1. Bastioni
2. Kurttiini – Kahta bastionia yhdistävä päälinjan muuri.
3. Tenalji – Kaksi kulmittain sijoitettua muuria.

Lähteet: af Hällström 1986, 199; Rollof 1991, 210.

Bastionirintama

Kuvassa on kahden bastionirintaman järjestelmä. Bastionirintama koostui oikean bastionin vasemmasta puolikkaasta, kurttiinista ja vasemman bastionin oikeasta puolikkaasta. Jokainen bastioni kuului siten kahteen bastionirintamaan. Tavoitteena oli mahdollisimman tehokas tulituki, jossa bastionin kyljiltä voitiin ampua viereisen bastionin siipien suuntaisesti ja siten estää vihollisen hyökkäysaiheet.

Lähteet: Nordenswan, Zakarias, Om Raveliner. Fortifikation eller Krigsbyggekunsten. Aukeama 24. Päiväys puuttuu. Armeijaa koskevia asiakirjoja. Tykistötiedettä, linnoitusten ja tykistökaluston piirustuksia ja karttoja. Kansio 1. Nippu 2. KKA. HMA; Fabritius 1921, 19; af Hällström 1986, 198-199; Rollof 1991, 172.

3.2.5. Sarvilinna, kruunulinna, skanssi ja reduitti

Bastioni ei suinkaan ollut ainoa muodostelma, joita bastionilinnointusjärjestelmään kuului. Ensimmäisenä on mainittava kruunulinna. Se on eteen työnnetty varustus, jonka osia ovat kaksi puolibastionia laidoilla, jotka kurttiin yhdisti keskellä olevaan täysbastioniin.³⁸ Toisena on syytä ottaa esiin sarvilinna, niin ikään eteen työnnetty varustus, joka koostuu kahdesta kurttiin yhdistämästä puolibastionista.³⁹ Näistä ensin mainittu sisältyi päämajoitustaloksi von Arbinin linnoitussuunnitelmaan vuodelta 1773.⁴⁰

Pientä muurattua esilinnaketta varsinaisen yhtenäisen linnoituksen ulkopuolella kutsutaan nimellä skanssi eli reduitti. Se sijoittuu varsinaisen yhtenäisen linnoituksen ulkopuolelle ja sen tehtävänä on ottaa ensimmäisenä vihollisen vastaan. Skanssin aseistukseksi sopivat kapteeni Nordenswanin käsikirjoituksen mukaan muutama falkonetti⁴¹ tai pienet slangat⁴², joilla tulitetaan vihollisen linjoja. Tällaisen puolustuslaitteen taakse on jalkaväen ja ratsuväen mahdollista kokoontua ennen uloshyökkäystä.⁴³

3.2.6. Vaubanilaisesta bastionilinnointusjärjestelmästä

Edellä sanotun perusteella on helppo yhtyä Konvitzin näemykseen, jonka mukaan tyypillinen linnoitus 1700-luvulla oli ”*massiivisin olemassa oleva rakennelma, joka symboloi*

³⁸ Ks. teoriakuva 3 s. 54.

³⁹ Ks. teoriakuva 4 s. 55.

⁴⁰ af Hällström 1986, 198-199; Koskinen 1988, 313.

⁴¹ Falkonetilla tarkoitetaan falkkia eli kevyttä kenttätykkiä pienempää kenttätykkiä. Falkonetin ammuspaino oli puolet falkin vastaavasta. Rollof 1991, 189.

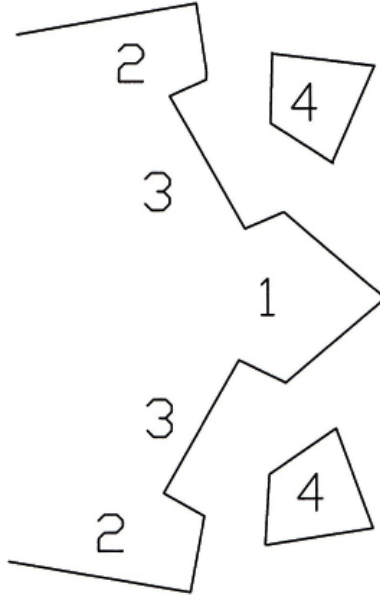
⁴² Slangalla tarkoitetaan pitkäpiippuista kanuunaa. Rollof 1991, 234.

⁴³ Nordenswan, Zakarias, Om Redouter. Fortifikation eller Krigsbyggekunsten. Aukeama 21. Päiväys puuttuu. Armeijaa koskevia asiakirjoja. Tykistötiedettä, linnoitusten ja tykistökaluston piirustuksia ja karttoja. Kansio 1. Nippu 2. KKA. HMA; Ståhlswerd 1755, 64.

Teoriakuva 3

Numeroiden selitykset:

1. Täysbastioni
2. Puolibastioni
3. Kurttiini
4. Raveliini

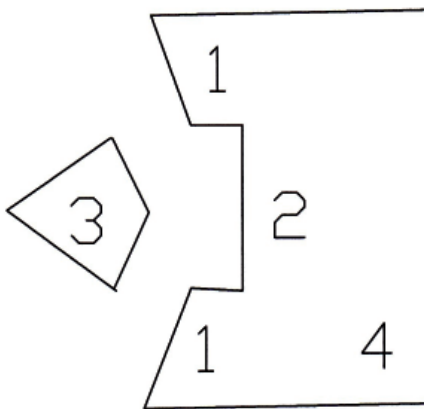

Kruunulinna

Kruunulinna on eteen työnnetty puolustuslaite, joka koostuu kahdesta laidoilla olevasta puolibastionista, joita kurttiini yhdistää niiden väliin sijoittuvaan täysbastioniin. Tällaisen varustuksen päämajoitussuunnitelmaansa” vuodelta 1773.

Lähteet: Underdånigste Memorial. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Nr. 425. Saapunut 12.3.1773. Hyväksytty: Ulricsdals Slott d. 15 Martii 1773. M 846. RA; Underdånigt Project, huru Tavastehus Slott med minsta Kostnad för Kongl. Majjt och Kronan må kunna sättas i behörigt försvarsstånd, uppå nådigste befallning. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Hyväksytty: Approberas. Ulricsdal den 15 Martii 1773. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 44a. KrA; af Hällström 1986, 198-199.

Teoriakuva 4

Numeroiden selitykset:

1. Puolibastioni
2. Kurttiini
3. Raveliini

Sarvilinna

Kysymyksessä on eteen työnnetty varustus, joka koostuu kahdesta kurttiin yhdistämästä puolibastionista. Kurttiin eteen saatettiin sijoittaa raveliini vahvistamaan puolustusta.

Lähde: af Hällström 1986, 199. – Ks. myös Suunnitelma 1 s. 83.

järjestystä ja selkeyttä muodon ilmaistessa tehtävää.⁴⁴ Piirustukset tehtiin ilmaisemaan linjoja ja etäisyyksiä. Koska pystykuvien käytössä oli vaikeuksia, rakennettiin pienois-malleja, jotka saivat valtiovallan hyväksynnän – ne olivat sotasalaisuuksia.⁴⁵

Linnoitukset olivat joka tapauksessa 1700-luvulla tulleet tarpeellisiksi sodankäynnin muuttuneen luonteen vuoksi. Sodankäynnistä oli tullut nälännytyssotaa, sillä tulokseen pyrittiin katkaisemalla vihollisen huolto piiritysten avulla ja siten säästämällä mahdollisimman paljon omia joukkoja, eikä linnoitusta 1700-luvulla vallinneen käsityksen mukaan voinut ohittaa pyrkimättä sen valtaamiseen.⁴⁶ Aikakauden sotilassuunnitelmissa pohdittiin, minne linnoitukset tulisi sijoittaa ja linnoitusten merkitystä, kuten mm. Löwen, von Arbin, Fredric Posse ja W. M. Klingspor tekivät.⁴⁷ Linnoitus oli joka tapauksessa monimuotoinen kokonaisuus, jonka päätarkoituksena oli puolustuksen mahdollisuuksien parantaminen omia joukkoja säästäen. Se oli myös tukikohta puolustauduttaessa linnoituksen ulkopuolella, sinne voitiin tappion uhatessa vetäytyä. Se antoi mahdollisuuden kerätä reservejä ja sotamateriaalia sekä toimitettavaksi ulkopuolella taisteleville joukoille että myöhempää käyttöä varten.⁴⁸ Se oli siis makasiini, jonne, kuten mm. Hämeen linnan kohdalla oli 1720-luvulla päätetty,⁴⁹ kerättiin sotamateriaalia ja elintarvikkeita.

44 Konvitz 1983, 25.

45 Brisac 1981, 9-11; Konvitz 1983, 25-26.

46 Juvelius 1919, 9-11, 14.

47 Suomen komentavan kenraalin Fr. Possen suunnitelma 22.5.1782. Suomen puolustuskysymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:21. EWJA. TMA; Löwen 1723/1939, 44-46; Löwen 3.4.1738/1939, 263; von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 216; Klingspor I 1802–1808/1849, 5-6; Klingspor II 1802–1808/1849, 37-40; Klingspor III 1802–1808/1849, 57.

48 Nordenswan, Zakarias, Om Fästningar äro Nyttige eller ej. Fortifikation eller Krigsbyggekunsten. Armeijaa koskevia asiakirjoja. Tykistötiedettä, linnoitusten ja tykistökaluston piirustuksia ja karttoja. Kansio 1. Nippu 2. KKA. HMA; Ståhlswerd 1755, 1; Juvelius 1919, 9.

49 Stenius 1973, 4.

III

Hämeen linnan historia perustamisesta vuoteen 1772

Tässä pääluvussa luodaan katsaus Hämeen linnan yleishistoriaan ennen kustavilaista aikaa. Tietoa tarvitaan, jotta kustavilaisen ajan muutos tulee ymmärrettäväksi.

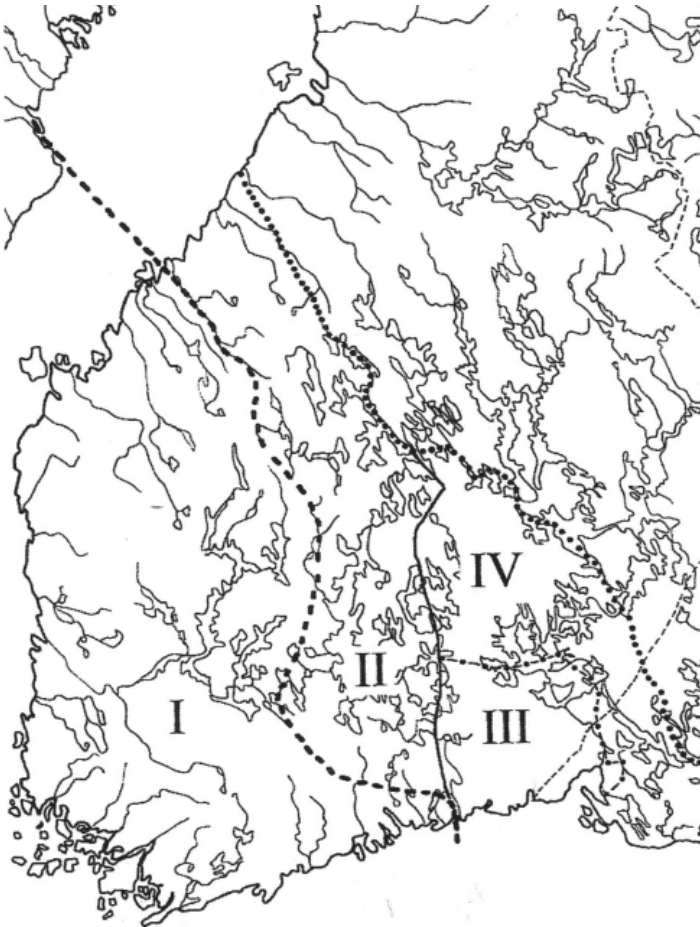
1. Hämeen linnan ajoittaminen

Hämeen linna perustettiin itärajan turvaksi. Nykyisen linnan edeltäjä kohosi Vanajaveden kapeikon länsirannalle saaren eteläpäähän paikkaan, johon myöhemmin rakennettiin tiililinna. Hämeen linna oli taaksevedetty rajalinnoitus, joka nousi helposti puolustettavalle ja strategisesti merkittävälle paikalle.¹ Se rakennettiin rajalle, kuten emeritusprofessori Unto Salon kartta osoittaa, ja oli osa sitä puolustuslinjaa, joka alkoi Janakkalan Hakoisista, eteni Mantereenlinnaan ja jatkui Aulangon kautta Tenholan Linnanmäkeen ja edelleen Sääksmäen Rapolaan.² Professori Kyösti Julkuun viitaten hän on arvellut rajan siirtyneen lähelle Hämeenlinnaa rauhanteoissa, jotka seurasivat novgorodilaisten ja karjalaisten hyökkäyksiä Hämeeseen vuosina 1226 ja 1228. Raja oli Hä-

1 Vilkuna 1998, 16.

2 Salo 2000, 118, 149. – Ks. kartat 1 ja 2 s. 58-59.

Kartta 1

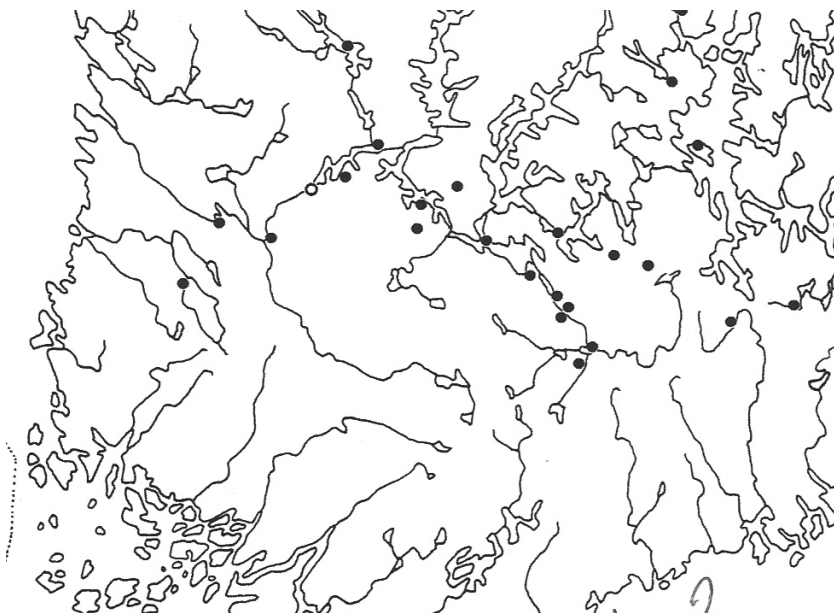

Ruotsin itärajan kehitys myöhäisrautakaudelta Pähkinäsaaren rauhaan 1323 Unto Salon mukaan

Kartta osoittaa, että alueen I itäraja teki mutkan länteen päin Hämeenlinnan tienoilla. Raja oli Hämeelle epäedullinen. Hämeen ristiretken seurauksena itäraja siirtyi idemmäksi Kymijoki-linjalle (alueen II itäraja). Kuten Salo on todennut, "rauha palautti Hämeelle Päijänteen alueen ja Pohjan erämaat, joten Häme ulottui taas suolamerestä suolamereen".

Lähde: Salo 2000, 118.

Kartta 2

Hämeen muinaislinnojen sijainti Unto Salon mukaan

Kesellä karttaa olevat pisteet osoittavat Vanajan Hämeen muinaislinnojen sijainnin. Ne sijaitsevat lähellä kartassa 1 olevan alueen I itärajaa. Vanajan Hämeen itäpuolella olevat muinaislinnat ovat saattaneet olla karjalaisten ja novgorodilaisten käytössä, sillä ne ovat sijainneet alueen I itärajan itäpuolella.

Lähde: Salo 2000, 149.

meelle varsin epäedullinen, koska Karjala työntyi nyt lähes Hämeen sydänalueelle saakka. Tilanne korjautui jaarli Birgerin Hämeeseen tekemän ristiretken seurauksena, sillä Häme sai nyt takaisin menettämiään vanhoja alueitaan.³

Hämeen keskiaikaisesta linnasta väitellyt Knut Drake *Castella Maris Baltici* -aikakauskirjaan kirjoittamassaan artikkelissa ja Hämeen linnan linnataloudesta väitellyt Anna-Maria Vilkuna ovat todenneet, että nykyisen linnan paikalla on ollut puuvarustus, koska Hämeen linna mainitaan ensimmäisen kerran jo vuonna 1308 laaditussa asiakirjassa.⁴

Ensimmäiset kaksi kuvaa nelitornisesta Hämeen linnasta ovat 1700-luvun alusta, ja ne sisältyvät päämajoitustemestari Erik Dahlbergin teokseen ”*Svecia antiqua et hodierna*”.⁵ Kuvaluettelon mukaan ne kuvaavat linnaa ja kaupunkia lännestä ja etelästä käsin.⁶ Linna sijaitsee korkealla mäellä, ja sen juurella on pieni kaupunki. Linnaa ympäröi kehämuuri. Sen sekä itä- että länsikulmassa näkyy pyöreä tykkitorni eli rundeli.⁷ Kehämuurin pohjoisivulla puolestaan on viisisivuinen fatabuuri- eli varastotorni, ja itäsivun puolustuksena on nelikulmainen danskeritorni. Koska kirjan oli määrä esitellä Ruotsin suuruutta, on sekä Hämeen linna että Hämeenlinnan kaupunki esitetty hienompina kuin ne todel-

3 Salo 2000, 172. – Salo mukaan rajan toiselle puolelle jäivät vanhat hämäläisalueet ”*Lahden seutu, pääosa Kärkölää ja Hämeenkoskea, Lamm, Tuulos, Hauho ja Pälkäneen kaakkoisnurkka sekä koko Päijänteen asutus*”. Salo 2000, 171. – Ks. kartta 1 s. 58.

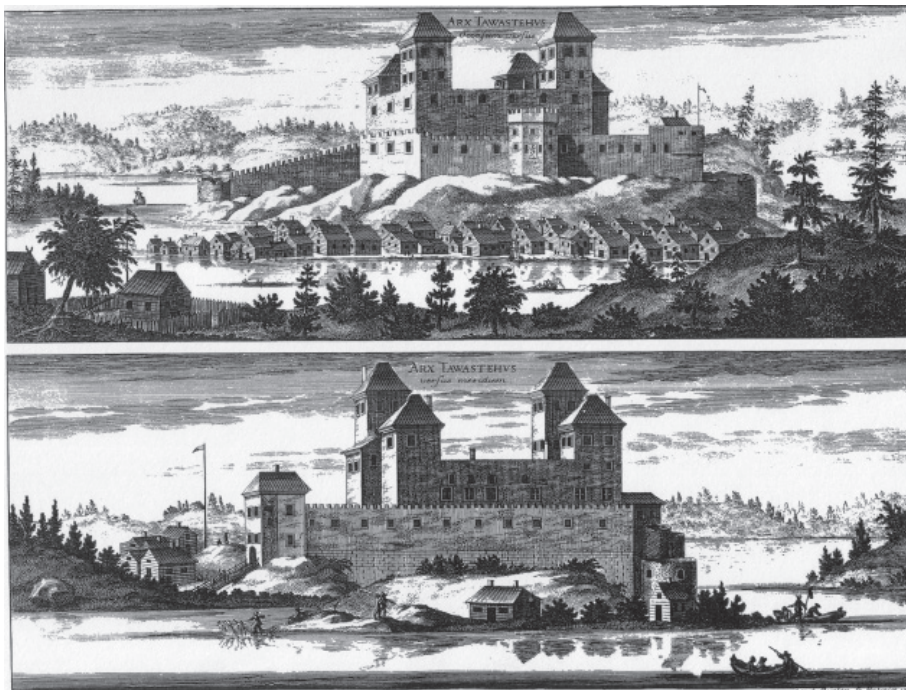
4 Drake 2001, 215; Vilkuna 2001, 13.

5 Dahlberg/Vennberg 1667–1715 / 1983.

6 Kuvat ovat vuodelta 1710, ja ne on kuparille kaivertanut J. v. d. Aveelen. Dahlberg/Vennberg 1667–1715/1983, 144. – Hämeen linnan esilinnarakennuksia tutkineen Päivi Lupin mukaan Hämeen linnasta tehtiin teosta varten kolmet luonnospiirustukset, joista vanhimmat ajoittuvat kuvat analysoineen Åbo Akademin Pohjoismaiden historian professorin Per Olof von Törnen (1882–1940) mukaan jo 1680-luvulle. – Ks. kuva 1.

7 Pyöreää tykkitornia tarkoittavan sotahistoriallisen termin kirjoitustapoja on kaksi. Esimerkiksi Hämeen linnan linnataloutta väitöskirjassaan tarkasteleva Anna-Maria Vilkuna käyttää rondelli -muotoa. Sotahistorioitsija Jyri Paulaharju puolestaan kirjoittaa sanan rundeli -muodossa. Tässä on päädytty Paulaharjun kannalle. Paulaharju 1989, 38; Vilkuna 1998, 173.

Kuva 1

Hämeen linna vuodelta 1710

J. v. d. Aveelenin kuvat vuodelta 1710 julkaistiin teoksessa "Svecia antiqua et hodierna". Teoksen oli määrä julistaa Ruotsin suuruutta. Linnassa oli vielä tuohon aikaan näkyvissä kaikki neljä tornia ja linnaa kiersi kehämuuri. Ylemmässä kuvassa kehämuurin edessä näkyy kulmikas fatabuuritorni ja alemmassa kuvassa linnan ja kehämuurin vasemmalla puolella danskeritorni. Ikkuna-aukot ovat v. d. Aveelenin tekemissä kuvissa kookkaat. Linnan juurella olleen kaupungin rakennuksissa olivat savupiiput ja kookkaat ikkuna-aukot. Kaupunki on vauraan näköinen.

Lähde: Dahlberg / Vennberg 1667–1715/1983, 1, 144, taulu III.127.

lisuudessa olivat: kaupunkilaisten asumuksissa näkyvät savupiiput ja mm. linnan ikkuna-aukot ovat huomattavan kookkaat.⁸

Milloin nykyistä Hämeen linnaa alettiin rakentaa? Kysymys on esillä valtaosassa Hämeen linnaa koskevia tutkimuksia. Annetut vastaukset vaihtelevat vuosien 1229 ja 1372 välillä.

Varhaisin tutkimuskirjallisuudessa oleva määritelmä Hämeen linnan iästä sisältyy everstiluutnantti Augustin Ehrensvärdin valtakunnan itäosaan vuonna 1747 tekemästään matkasta laatimaansa matkapäiväkirjaan:

”Useita vuosia sitten, kun linna korjattiin, otettiin muurista rauta-ankkuri, joka muodosti numerot 1229, mikä epäilemättä oli se vuosiluku, jolloin linna rakennettiin.”⁹

Hieman aikaisemmin hän kuitenkin totesi, että linnan rakennutti jaarli Birger.

Seuraavana vuonna (1748) valmistuneessa akateemisessa väitöskirjassaan Turun tuomiokapitulin arkistonhoitaja Kristian Linnell käsitteli Hämeen historiaa.¹⁰ Vaikka Linnellin väitöskirja ilmestyi hyödyn aikakautena, kääntyi hämäläis-satakuntalaiseen talonpoikaissukuun kuulunut kirjoittaja menneisyyden tutkimukseen sekä historian professori Algot Scarinin (1684–1771) että vanhemman polven pappien vaikutuksesta. Väitöskirjassa onkin vain kirjan jälkimmäinen osa omistettu kirjoittajan oman aikakauden ilmiöiden tarkastelulle.¹¹ Linnellin mukaan linnan rakentaminen aloitettiin

⁸ Dahlberg/Vennberg 1667–1715/1983, taulu III.127.

⁹ Ehrensvärd/Honkala 1747/2002, 46.

¹⁰ Linnell/Suolahti 1748/1958. – Linnell -sukua tutkinut Toivo Väinölä katsoo Kristian Linnellin kiinnostuksen Hämeeseen johtuneen siitä, että hän oli syntynyt ja kasvanut Somerniemellä. Tässä Väinölä viittaa Jaakko Suolahteen mainitsematta kuitenkaan tarkkaa lähdettä. Väinölä 1977, 6.

¹¹ Suolahti 1958, 8-9. – Kristian Linnellin elämänvaiheista todettakoon lyhyesti, että hän syntyi 5.10.1718, valmistui ylioppilaaksi vuonna 1738 ja vuosikymmentä myöhemmin papiksi. Kirkkonummen kirkkoherrana hän aloitti vuonna 1753, ja Kirkkonummella hän kuoli halvauskohtaukseen

vuonna 1249, ja sen perusti jaarli Birger, joka myös oli saanut hämäläiset Ruotsin vallan alle.¹² Hämeen linnan rakentajasta ja sen tarkoituksesta Limnell on kirjoittanut:¹³

”Ja hän (jaarli Birger) rakensi sen (Hämeen linna) rajalle, jotta äsken kääntynyt ja kukistettu heimo pysyisi velvollisuuden tiellä ja olisi enemmän turvassa venäläisten hyökäyksiltä”.

Limnellin kannalle asettui muinaistutkijana paremmin tunnetuksi tullut Julius Ailio vuonna 1901 ilmestyneessä tutkimuksessaan.¹⁴ Vuoteen 1917 mennessä hänen käsityksensä rakentamisen alkamisajankohdasta kuitenkin muuttui. Tuolloin ilmestyneessä Hämeenlinnan kaupungin historian ensimmäisessä osassa hän nimittäin katsoi rakentamisen alkaneen 1200-luvun loppuun mennessä. Hän myös totesi, että ei enää hyväksy vuosisadan alussa tekemäänsä iänmääritystä 1200-luvun puoliväliin. Samalla hän moitti arkeologina tunnettua Juhani Rinnettä siitä, että tämä oli ajoittanut linnan rakentamisen alkamisen 1300-luvun alkupuolelle.¹⁵

Vuonna 1968 Hämeen linnan keskiaikaisesta rakennushistoriasta väitellyt Knut Drake on useassa yhteydessä pohtinut kysymystä Hämeen linnan perustamisesta. Vuonna 1967 ilmestyneessä artikkelissaan hän käsitteli kysymystä Vanain linnasta ja totesi, että koska Hämeen linna esiintyi vuodesta 1308 alkaen lähteissä, eikä missään ole merkkejä linnan siirtämisestä toiseen paikkaan, on selvää, että Hämeen linna on ollut nykyisellä paikallaan vuodesta 1308 alkaen.¹⁶

1.8.1778. Väinölä toteaa Kristian Limnellin olleen kotiopettajana Janakkalassa. Väinölä 1977, 6.

12 Limnell/Suolahti 1748/1958, 47.

13 Limnell/Suolahti 1748/1958, 47.

14 Ailio 1901, 2, 50.

15 Ailio 1917, 189, 210, 214-215.

16 Drake 1967, 34.

Väitöskirjassaan hän jatkoi linnan iän pohtimista. Tyylihistoriallisten seikkojen perusteella hän jakoi linnan vaiheet viiteen pääjaksoon ja katsoi, että linnan rakentaminen oli aloitettu vuonna 1260.¹⁷ Taidehistorioitsija Henrik Lilius, joka vastikään jäi eläkkeelle Museoviraston pääjohtajan virasta, arvosteli Draken väitöskirjan Historiallisessa Aikakauskirjassa ja aloitti samalla keskustelun keskiaikaisten rakennusten dateerausmetodista. Lilius ei nimittäin pitänyt väittelijän suorittamaa tyylihistoriallisiin seikkoihin nojaavaa metodologiaa päteväenä, koska se hänen mukaansa johtaa kehäpäätelmiin ja virheellisyyksiin.¹⁸ Vaikka Drake vastineessaan myönsikin tyylihistoriallisen metodin epäluotettavuuden, piti hän kiinni Hämeen linnan rakennushistorian ajoituksesta.¹⁹ Keskustelu jatkui Historiallisessa Aikakauskirjassa vielä kahden numeron verran, joista ensimmäisessä Lilius kuvasi Draken käyttämää metodologiaa darvinistiseksi.²⁰ Vastineessaan Drake totesi, että aikarajaukset, jotka hänen väitöskirjastaan löytyvät, ovat hypoteettisia ja siten vailla todistusarvoa. Varvoja kiintopisteitä keskiaikaisten rakennusten ajoittamisessa on vähän, mikä huomattavasti vaikeuttaa dateerausta.²¹

Draken vuonna 1968 esittämistä näkemyksistä huolimatta käsitys jaarli Birgeristä linnan rakentajana on jatkanut elämäänsä. Rauno Kuokkanen on kirjoittamassaan tiiliteollisuuden historiassa kertonut linnan rakentamisen alkaneen 1200-luvun puolivälissä.²² Jostakin syystä hän on vedonnut Ailion tutkimukseen ja jättänyt huomiotta Draken väitöskirjan. Ruotsalainen tykistön asiantuntija ja komentajakapteeni Yngve Rollof on linnoituksia käsittelevässä vain tutkimuskirjallisuuteen pohjautuvassa kirjassaan ajoittanut linnan 1200-luvun lopulle. Lähdeään hän ei ilmoita.²³ Profes-

17 Drake 1968, 39-40. – Ks. myös Vilkuna 2001, 10-12.

18 Lilius 1971, 61-62.

19 Drake 1971, 173-174.

20 Lilius 1971 A, 290.

21 Drake 1972, 55.

22 Kuokkanen 1981, 32.

23 Rollof 1991, 150.

sori Mauno Jokipii on myös asettunut Linnellin käsitysten tueksi. Hän on vuonna 2000 ilmestyneessä Hämeen ristiretkeä käsittelevässä artikkelissaan asettunut tukemaan Ailion näkemystä vuodelta 1901.²⁴ Vuonna 2002 ilmestyneessä artikkelissaan hän on pysyttäytynyt kaksi vuotta aikaisemmin esittämässään näkemyksessä ja pitänyt todennäköisenä, että linnan luonnonkivinen alaosa ajoittuisi vuosien 1249–1250 tienoille, joskaan hän ei pidä mahdollisena sitäkään, että linna ajoittuisi jopa vuoteen 1238.²⁵ Jokipii ei siten ole huomionnut Draken eikä muidenkaan tutkimuksia eikä hän väitteensä tueksi viittaa kehenkään. Myöskin majuri Veli Kauranen on 1200-luvun jälkimmäisen puoliskon kannalla. Vaikka hän ei tarkkaa vuosilukua mainitsekaan, voidaan hänen näkemyksensä määritellä siitä, että hän toteaa sanan ”hus”, joka Hämeen linnan ruotsinkielisessä nimessä esiintyy, viittaavan kivistä muurattuun rakennukseen. Koska Kaurasen kirja ilmestyi vuonna 2005, tuntuu oudolta, että hän ei ole ottanut lainkaan huomioon Draken uusimpia tutkimuksia.²⁶

Nykyinen Turun yliopiston suomalaisen ja vertailevan arkeologian professori Jussi-Pekka Taavitsainen on viitanut Kuhmoisten linnavuorta käsittelevässä tutkimuksessaan Hämeen linnasta löytyneisiin rahoihin, jotka ovat peräisin 1320-luvulta ja jotka hänen mukaansa kiistatta osoittavat, että Hämeen linna ei voi olla paljontaan tätä vanhempi.²⁷ Tällaiset irtolöydöt ovat Draken mukaan *ex silentio* -lähteitä, joita ei voi käyttää rakennusten ikää määrittäessä.²⁸ Tästä huolimatta myös Drake on ajatellut Hämeen linnan ajoituksen uudelleen.

Draken mukaan nykyistä linnaa on alettu rakentaa vuonna 1372.²⁹ Tähän vaikutti mm. tutkimustulos, joka nuo-

24 Jokipii 2000, 264-265.

25 Jokipii 2002, 241.

26 Kauranen 2005, 29.

27 Taavitsainen 1990, 162-169.

28 Drake 1993, 51-52.

29 Drake 2001, 215; Drake 2003, 13.

rensi Ruotsin aikaisempaa kuninkaanlinnaa ”*Tre Kronoria*”.³⁰ Hän on kuitenkin korostanut, että ennen kivilinnan rakentamisen aloittamista vuonna 1372 paikalla on ilmeisesti ollut hirsivarustus, koska vuoden 1308 asiakirjan mainitsema rakennus oli juuri sillä paikalla, jossa linna tänäänkin on.³¹ Drakeen viitaten myös Vilkuna on todennut linnan olleen olemassa jo vuonna 1308, vaikka nykyisen linnan rakennustyöt aloitettiin uuden ajoituksen mukaan vasta 1370-luvun alussa.³²

Draken uusi rakennusvaihejaotus vuodelta 2001 on seuraava:³³

Taulukko 1. Hämeen linnan rakennusvaiheet vuodesta 1372 vuoteen 1520 Knut Draken mukaan

Rakennusvaiheen nimi	Aikarajaus
Kastelli- ja harmaakivilinnavaihe	1372–1390
Kukkotorni	1410–1443
Tiililinnavaihe	1472–1490
Kulmatornilinna	1503–1520

³⁰ Drake 2002, 156; Drake 2003, 13.

³¹ Drake 2001, 213-215; Drake 2002, 156. – Ks. myös Mikkola 2001, 12-13. – C.J. Gardberg on vuonna 2002 ilmestyneessä kirjassaan katsonut ainakin luonnonkivistä rakennetun leirikastellin olleen olemassa vuonna 1308, koska sanalla ”*hus*” kuvattiin keskiajalla kivistä muurattuja rakennuksia. Ajoitus liittyy asiakirjaan, jossa kuningas Birger veljiensä Erikin ja Valdemarin kanssa vuonna 1308 solmi sovinnon. Tässä asiakirjassa mainittiin myös *Tauestahus* (Hämeen linna). Gardberg pitäääkin Draken väitöskirjassaan esittämää ajoitusta todennäköisenä. Hänen mukaansa novgorodilaisten hyökkäys vuonna 1311 osoittaa, että leirikastellin on täytynyt jo tällöin olla olemassa. Samaan tulokseen on tullut myös akateemikko Eino Jutikkala. Jutikkala 2000, 286; Gardberg 2002, 37-39; Drake 2003, 13.

³² Vilkuna 2001, 13-15.

³³ Drake 2001, 215; Drake 2003, 13.

Vuonna 1371 Bo Joninpoika Grip sai Hämeen linnan haltuunsa; Hämeen linnan ohella hänen hallintaansa tulivat myös Turun ja Viipurin linnat. Grip kuului valtakunnan merkittäviin ylimyksiin. Neljä vuotta myöhemmin hänet nimitettiin drotsiksi eli korkeaksi virkamieheksi ja vuonna 1378 Suomen laamanniksi. Hän toimi varsin itsenäisesti jakaen kuninkaantuomioita, myöntäen aatelistarvoja ja järjestellen idänsuhteita. Hän korjautti ja rakennutti useita linnoja, joista mainittakoon Kastelholman ja Korsholman linnat, ja laajensi Turun ja Raaseporin linnoja. Hänen aikanaan aloitettiin myös nykyisen Hämeen linnan rakentaminen. Drotsi ja laamanni Bo Joninpoika Grip kuoli vuonna 1386.³⁴

Vuonna 1371 Hämeen linnan voudiksi tuli Magnus Kase, ensimmäinen lähteissä mainittu linnan asukas. Bo Joninpoika Grip antoi voudilleen vapaat kädet toimia. Vuonna 1372 aloitettiinkin Hämeen linnan rakentaminen. Rakennustoiminnan kannalta Kase oli oiva valinta, sillä hänellä oli varaa suoriutua suuritöisestä rakentamisesta. Hämeen linnaa rakennettiin koko Kasen voutikauden ajan vuoteen 1390 saakka.³⁵

Seuraavat rakennusjaksot ajoittuvat Kalmarin unionin (1397–1521) kauteen. Kuningatar Margareta hallitsi 1397–1412 Ruotsia ja valtakunnan itäosaa Suomea. Kukkotornin rakentaminen asuintorniksi linnan lounaissivulle lähelle eteläkulmaa aloitettiin kolmetoista vuotta Kalmarin unionin solmimisen jälkeen vuonna 1410. Linnanvoutina oli tuolloin Waldemar Djäkn, joka esiintyy Hämeen linnaa koskevissa asiakirjoissa vielä vuonna 1446 eli kolme vuotta Kukkotornin valmistumisen jälkeen. Jaksolla 1472–1490 Hämeen linna muuttui tiililinnaksi. Ei ole selvillä, missä linnan tiilet valmistettiin. Hattulan seurakunnan historian kirjoittaneen Eero Ojasen ajatus Herniäisistä tiilentekopaikkana ei tuo ratkaisua,³⁶ sillä pelkkään yleiseen käsitykseen ei ole luottamis-

³⁴ Drake 1968, 12; Nenonen – Teerijoki 1998, 81, 122.

³⁵ Drake 2001, 215.

³⁶ Ojanen 1999, 85.

ta. Rakentamisaikana linnan komentajana toimi Knut Posse, jonka aikakausi päättyi vuonna 1490.³⁷

Päälinnan viimeinen keskiaikainen rakennusjakso on nimeltään kulmatornilinnavaihe. Draken mukaan se alkoi vuonna 1503 ja kesti seitsemäntoista vuoden ajan, lähes Kalmarin unionin päättymiseen saakka.³⁸ Tällöin linnan kulmiin rakennettiin kulmatornit, joista pohjois- ja länsitornit ovat etelä- ja itätorneja korkeammat. Rauhansopimus Venäjän kanssa oli allekirjoitettu Suur-Novgorodissa 14.9.1503. Draken mukaan Sten Sture vanhemman leski Ingeborg Åkesdotter Tott muutti linnaan saman vuoden aikana. Muuttoajankohdasta on tarkka hyvin perusteltu näkemys, jonka on esittänyt Tuula Hockman sekä lisensiaatintutkielmassaan että väitöskirjassaan. Hän on nimittäin molemmissa tutkimuksissaan katsonut Ingeborgin lähteneen marraskuun ensimmäisellä puoliskolla vuonna 1504 Suomeen ottamaan haltuunsa niin Hämeen linnan ja Hämeen läänin kuin Kokemäenkartanon läänin, joihin hänelle oli valtionhoitaja Svante Nilsson Sture myöntänyt ”*slottslovenin*”^{39, 40} Ennen lähtöään hän oli osallistunut valtionhoitaja Svante Nilssonin ja Metta Ivarsdotterin häihin. Lähtö tapahtui Hockmanin mukaan Martin päivän eli marraskuun 11. päivän (1504) tienoilla. Valtakunnan itäosaan hän lienee saapunut jo ennen joulua.⁴¹ Tuula Hockmanin käsitys Ingeborg Åkesdotterin lähtöajankohdasta on varsin todennäköinen.

37 Drake 1968, 14; Drake 2003, 13.

38 Drake 2001, 215; Drake 2003, 13.

39 Ingeborg Åkesdotter Tottia tutkineen Tuula Hockmanin mukaan ”*slottsloven*” on ”*alun perin merkinnyt niitä velvollisuuksia tai lupauksia, jotka linnaläänin haltija antoi linnanherralleen saadessaan läänin*”. Myöhemmin sana tarkoitti myös ”*linnaläänin haltijuutta tai käskyvaltaa linnaläänissä*”. Hockmanin mukaan ”*sana slottsloven heijastelee linnojen merkitystä keskiajalla*”. Aina 1300-luvulta alkaen ja siis myös 1500-luvun ensimmäisinä vuosina linnanpääliköillä oli huomattava valta. He olivat sotilaallisen ja hallinnollisen vallan haltijoita. Hockman 1999, 10-11.

40 Hockman 1999, 111, 114, 119; Drake 2003, 13; Hockman 2006, 115.

41 Hockman 2006, 114-115.

Ingeborg Åkesdotter Tott oli Hämeen linnan päällikkönä aina kuolemaansa myöhäissyksyyn 1507 saakka. Hänen seuraajastaan päätettiin 18.1.1508, jolloin Hämeen linnan uudeksi linnanpäälliköksi valittiin Åke Jöransson Tott kokouksessa, johon osallistuivat valtionhoitaja Svante Nilsson Sture, Åke Hansson Tott, Ture Jönsson Tre Rosor, Sten Kristiansson Oxenstierna ja Åke Jöransson Tott. Hän pysyi päällikkönä aina vuoteen 1520, jolloin uusi kuningas Kristian II teloitutti hänet. Samalla päättyi Hämeen linnan asema vaikutusvaltaisten miesten residenssinä. Åke Jöransson Tottin aikana kulmatornien rakentaminen saatiin päätökseen.⁴²

Hämeen linna oli yksi keskiaikaisen Ruotsin sotilaallisesti vahvoista linnoituksista, kuten Vilkuna on Christian Lovéniin viitaten todennut.⁴³ Siellä on Hämeenlinnan varuskunnan historian kirjoittaneiden everstiluutnantti Stig Roudasmaan ja kapteeni Erkki Korkaman mukaan toiminut jonkinlainen varuskunta aina linnan perustamisesta alkaen.⁴⁴ Kirjoittajat pohtivat mm. Hämeen linnan sotilaallista merkitystä ja toteavat sen vaihdelleen suuresti eri aikoina. Kun puuvarustus 1200-luvun jälkimmäisellä puoliskolla perustettiin ja sen rakentaminen aloitettiin, se oli rajalinna. Viimeistään Pähkinäsaaren rauha vuonna 1323 muutti linnan asemaa siten, että sen merkitys rajalinnana hävisi; uusi raja oli kaukana Kannaksella. Hämeen linna ei kuitenkaan jäänyt vaille sotilaallista merkitystä, sillä se sijaitsi valtakunnallisesti tärkeiden teiden risteysalueella, minkä vuoksi sillä oli edelleen tehtävänsä valtakunnallisena puolustustukikohtana.⁴⁵ Kun Olavinlinnaa vuonna 1475 alettiin rakentaa,⁴⁶ olisi Hämeen linna hyvin voinut jäädä toissijaiseen asemaan. Näin

42 Hockman 1999, 141; Drake 2001, 215; Drake 2003, 13.

43 Vilkuna 1998, 16.

44 Korkama – Roudasmaa 1988, 22.

45 Korkama – Roudasmaa 1988, 17.

46 Sinisalo 1986, 7. – Sinisalo toteaa Olavinlinnan perustamisen liittyvän 1400-luvun lopun voimakkaaseen linnarakennuskauteen, jonka ”*taustana oli unionivaltakunnan herännyt aktiivisuus Itämeren alueella Baltian ja Novgorodin suuntaan, mikä puolestaan johti Suomen sotilaallisen aseman*

ei kuitenkaan käynyt, sillä vielä vuonna 1496 sen seudulla taisteltiin novgorodilaisia vastaan.⁴⁷

2. Hämeen linnan kehämuuri

Novgorodilaisten hyökkäyksen aikaan linnaa ympäröi jo kehämuuri esilinnarakennuksineen. Hämeen linnan puolustus-
syvyys oli siis kasvanut ja puolustus siten tehostunut. Puo-
lustuskykyä kohensi entisestään pyöreiden tykkitornien eli
rundeleiden rakentaminen 1500-luvulla. Minkälaisia nämä
puolustusjärjestelyt olivat ja koska ne toteutettiin?

Kehämuurin eteläkulmaan rakennettiin 1400-luvun
aikana porttitornirakennus.⁴⁸ Sen oikealla puolella oli kaak-
koinen kehämuuri, jonka itäpäähän alettiin vuonna 1559 ra-
kentaa rundelia. Päivi Luppi on esilinnarakennuksia ja kehä-
muuria käsittelevässä pro gradu -tutkielmassaan ajoittanut
kaakkaisen kehämuurin vanhimmat osat 1300-luvun alku-
puolelle.⁴⁹ Järven puoleisella sivulla oli koillinen kehämuuri,
jonka yhteydessä oli myös oluen valmistuspaikka eli panimo-
tupa.⁵⁰ Koillisen sivun turvana oli nelikulmainen puolustus-
torni eli danskeritorni, joka sijaitsi tämän sivun puolella vä-
lissä ja jonka Kari Uotila on väitöskirjassaan ajoittanut vuo-
siin 1420–1450. Se oli pohja-alaltaan neliönmuotoinen sivu-
jen ollessa kuuden metrin pituiset. Muurien paksuus taas
oli 1½ metriä. Torni ei ole ollut kovin korkea. Uotila viittaa
Luppiin todetessaan sen olleen 16 metrin korkuinen.⁵¹ Toi-

korostumiseen ja sitä kautta taas linnojen merkityksen kasvuun". Sinisalo 1986, 7.

⁴⁷ Pirinen 1949, 266; Saarenheimo 1984, 73; Korkama – Roudasmaa 1988, 24.

⁴⁸ Uotila 1998, 118; Vilkuna 2001, 16.

⁴⁹ Luppi 1996, 113–114.

⁵⁰ Vilkuna 1998, 25.

⁵¹ Uotila 1998, 116, 118; Uotila 2001, 154. – Vilkunan mukaan danskeri-
torni toimi puolustustornina ja mahdollisesti myös käymälätornina. Raken-
nelman ajoitus on Lupin mukaan edelleen arvoitus. Luppi 1996, 112; Vilku-
na 2001, 16.

saalta Drake on todennut, että danskeritorni toimi käymälänä. Vuodelta 1640 peräisin olevan kartan mukaan tornin yhdisti päälinnaan puinen silta. Tämä piirre yhdisti Hämeen linnan Saksalaisen Ritarikunnan linnoihin, joille oli tyypillistä se, että käymälät sijaitsivat sulkuvallilla. Tiedossa ei kuitenkaan ole, milloin puusilta rakennettiin. Hämeen linnan sukulaisuus Saksalaisen Ritarikunnan linnojen kanssa on epäselvä.⁵² Tämän sivun kehämuurin vanhimmat osat ovat Lupin mukaan 1300-luvun lopulta.⁵³ Koillisen kehämuurin vanhimmat osat ovat Uotilan mukaan 1300-luvulta.⁵⁴

Luoteisen kehämuurin yhteydessä sen ulkopuolella sijaitsi viisikulmainen fatabuuri eli aittatorni⁵⁵, jossa säilytettiin tekstiilejä⁵⁶, lankoja ja arvokkaimpia metalliesineitä, kuten tinakannuja ja kuparisia paistovateja. Tornin vieressä oli fatabuuri- eli naistentupa, jossa tekstiilejä valmistettiin. Tällaisesta toiminnasta vastasi fatabuuriemäntä piikoineen. Hänen asemansa oli varsin vahva, todisteena yksinoikeus fatabuurin avaimiin ja vastuu sen sisällöstä. Fatabuuriemännän korkeasta asemasta ja fatabuurin sisällön merkityksestä kertoo sekin, että emännän palkka oli samalla tasolla kuin ruokailuvoudin, kellarivoudin, suutarin ja sepän.⁵⁷ Uotila on fatabuuriatornin ajoittanut 1400-luvulla rakennetuksi.⁵⁸ – Koillisen ja luoteisen kehämuurin kulmaukseen rakennettiin 1500-luvun alussa torni.⁵⁹

52 Drake 2003, 13.

53 Luppi 1996, 112.

54 Uotila 1998, 116; Uotila 2001, 154.

55 Vilkan mukaan tornimaiset fatabuurit olivat tulleet Ruotsissa käyttöön keskiajalla, ja ne olivat vaatevarastoja. Fatabuuriatornissa oli 2-3 kerrosta. Keskimmäistä kerrosta kiersi sola. Vilkuna 1998, 161.

56 Fatabuuriatornin tekstiilit olivat pääasiassa vuodevaatteita, kuten ryijyjä, tākänöitä, alusvaippoja, patjoja, tyynyjä, lakanoita, tyynyliinoja ja uutimia. Vilkuna 1998 A, 44.

57 Vilkuna 1998, 25, 161-162.

58 Uotila 1998, 118. – Luppi on Tott -suvun vaakunan perusteella arvioinut fatabuuriatornin ajoittuvan vuosiin 1460–1520. Luppi 1996, 117.

59 Uotila 1998, 119.

Lounaisessa kehämuurissa ei ollut torneja.⁶⁰ Tämän sivun kehämuurin vanhimmat osat ovat peräisin 1300-luvulta.⁶¹ Linnan pääsisäänkäynti oli tällä sivulla, niinpä oli tarpeellista turvata se puolustusmuurilla, sivun eteläpäähän rakennettiinkin 1400-luvun aikana porttitornirakennus.

Kiteytettyinä kehämuurin tornit ajoittuvat seuraavasti:⁶²

”Hämeen linnassa kehämuurin tornit ovat nuorempia osia kuin muurit, mikä tarkoittaa sitä, että tässä se eroaa useimmista muista Suomen keskiaikaisista linnoista. Eteläinen porttitorni rakennettiin 1500-luvulla, danskeritorni 1420–1450-luvuilla ja fatabuuritorni 1400-luvun alussa. Pohjoisen kehämuurin torni ajoittuu 1500-luvun alkuun.”

Koska päälinnan ja kehämuurin väliin jäävä esilinnan piha-alue oli kaakkois- ja koillissivuilla jyrkkä, oli sillä puolustuksellista merkitystä. Linnan päivittäinen elämä olikin keskittynyt huomattavasti loivemmille lounais- ja luoteissivun piha-alueille. Täältä löytyivät niin suutarin kuin tynnyrintekijänkin pajat, sepänpaja, nahkurinverstas, kellari, palvelusväenkeittiö, leivintupa, mallaspirtti, savustamo, teurastamo, ruoka-aitta, varastoittoja, kuten hiilivaja, liiteri, nahka-aitta, vilja-aitta ja humala-aitta, ja eläinsuojia. Olutpanimo sen sijaan oli järven jyrkässä rannassa.⁶³

Zwinger -tyyppinen kehämuuri ”*ympäröi päälinnaa joka puolelta yksinomaisena tehtävänään puolustus*”, kuten Uotila

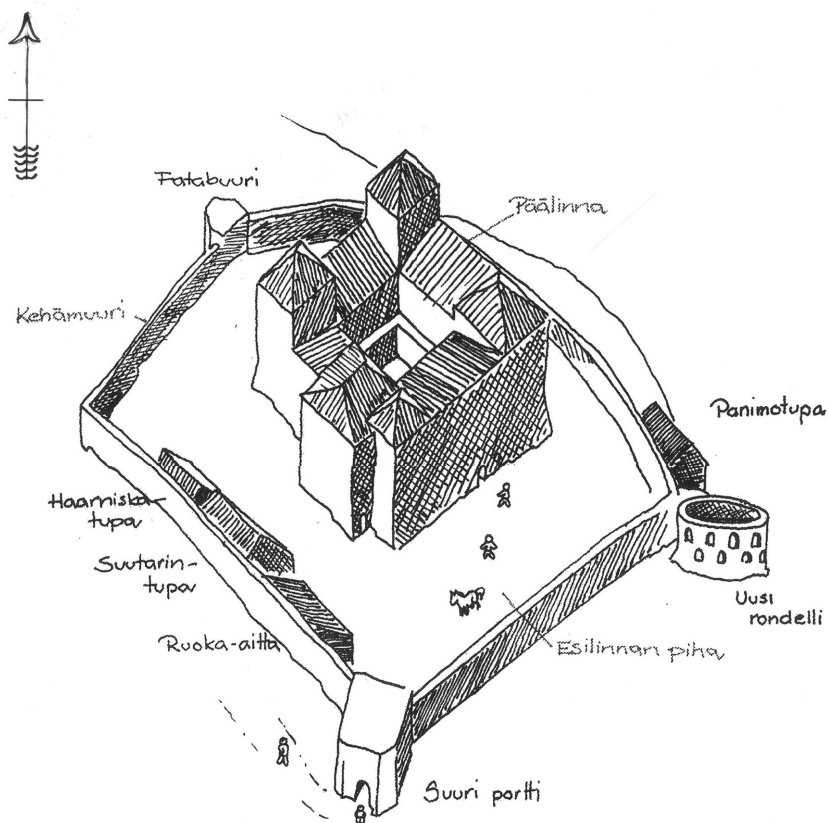
60 Vilkuna 1998, 26.

61 Uotila 1998, 118. – Lupin mukaan pääsisäänkäynti oli lounaissivulla aina 1300-luvun puoleen väliin saakka. Luppi 1996, 115.

62 Uotila 1998, 119. – Alkuperäinen teksti on seuraava: ”*At Hämeenlinna Castle, the outer bailey towers are younger than the walls, which means that in this respect it differs from the most other medieval castles in Finland. The south gate tower was built in the 15th century, the Dansker tower in the 1420s – 50s and the Fatabur tower in the early 15th century. The north ring wall tower dates from the early 16th century.*”

63 Luppi 1996, 195, 112-117; Vilkuna 1998, 25-26; Vilkuna 2001, 16. – Ks. kartta 3.

Kartta 3

Hämeen linna vuoden 1559 tienoilla

Kartta osoittaa linnan eri toimintojen sijaintipaikat. Ainoastaan panimotupa sijaitsi järven rannalla, muut, haarniskatupa, suutarintupa ja ruoka-aitta, linnan vastakkaisella puolella. Kartta osoittaa myös itärundelin valmistuneen hiljattain. Kulku esilinnan piha-alueelle tapahtui suuren portin kautta.

Lähde: Viikuna 1998, 26.

Piirros: Pekka Lahtinen Knut Draken piirroksen mukaan.

on asian väitöskirjassaan ilmaissut.⁶⁴ Kehämuurin sivujen pituus oli 70–80 metriä, ja se kohosi vähintäänkin 11 metrin korkeuteen. Sen päällä oli katettu käytävä, jonka ampumaukkojen kautta tarkkailtiin ympäristöä.⁶⁵

3. Rundelit

Ruotsin vanhoihin linnoihin oli Kustaa Vaasan aikana alettu rakentaa pyöreitä tykkitorneja eli rundeleita. Tällainen puolustuslaite pystytettiin ainakin Kalmarin, Nyköpingin ja Tukholman linnoihin. Itämaan ensimmäinen pyöreä tykkitorni rakennettiin Viipurin kaupunginmuurin Karjaportin turvaksi vuosina 1547–1550.⁶⁶ Pyöreä tykkitorni oli tullut tarpeelliseksi tuliaseiden 1400-luvulla alkaneen kehittymisen vuoksi, sillä se ”sopivasti linnan kulmaan muurattuna tehosti huomattavasti vanhankin linnan tulivoimaa”⁶⁷. Hämeen linnaan rakennettiin kaksi rundelia 1500-luvun jälkimmäisellä puoliskolla.

Hämeen linnan kehämuurin itäkulmaan alettiin vuonna 1559 rakentaa rundelia. Sen rakennusmestarina toimi

64 Uotila 1998, 115. – Alkuperäinen teksti on seuraava: ”*encircling the main castle on all sides, with a solely defensive function*”.

65 Viikuna 1998, 25.

66 Viikuna 1998, 173.

67 Viikuna 1998, 173; Viikuna 1998 A, 62. – Tuliaseita alettiin valmistaa Firenzessä jo 1320-luvulla. Niiden valmistamisen oli tehnyt mahdolliseksi se, että musta ruuti oli Eurooppaan saapunut 1200-luvulla. Ensimmäinen eurooppalainen ruutiresepti puolestaan on vuodelta 1300. Englannin kuninkaan Edward III:n (1327–1377) kerrotaan käyttäneen tuliputkia taistelussa jo vuonna 1327. Yhdeksäntoista vuotta myöhemmin – 1346 – käydyssä Crecyn taistelussa englantilaisilla oli käytössään kolme tykkiä. Vuonna 1350 tiedetään hansakaupungeilla olleen tykkejä, joita ne käyttivät vuonna 1362 käymässä tappiollisessa taistelussa tanskalaisia vastaan. Tanskalaiset olivat uudet aseet omaksuneet jo vuonna 1354. Ensimmäiset tykit tulivat Ruotsiin niin ikään 1300-luvun puolessa välissä. Alm 1982, 44; Paulaharju 1989, 16, 18.

itäpreussilainen Henrik von Cöllen⁶⁸, ratsujoukkojen päällikkö, jonka taitoihin näyttää kuuluneen myös arkkitehtuuri ja linnoitustekniikka. Muurarimestariksi von Cöllen valitsi Staffan Mattsonin, jonka hän oli tavannut Hämeen linnassa tammikuussa 1559. Hän saapui renkeineen Hämeen linnaan huhtikuussa 1559,⁶⁹ rakennustyöt alkoivat huhtikuun kolmannella viikolla ja jatkuivat saman vuoden syyskuuhun saakka. Kerralla oli töissä 10–13 muuraria, ja kaikkiaan muuraustöihin osallistui Mattsonin lisäksi 16 muuraria.⁷⁰ Muurareilla oli apupoikia, jotka mm. sekoittivat laastin. Rakennustyömaalla oli myös talonpoikia, jotka osallistuivat rakentamiseen ja vastasivat materiaalitoimituksista. Talonpojat löivät tiiliä kotiseuduillaan ja toimittivat harmaakiviä. Viimeksi mainittua rakennusmateriaalia tarvittiin 6.420 lastia,⁷¹ siitä peräti 3.564 lastia⁷² tuotiin aina Hollolasta ja sen ympäryspitäjistä saakka.⁷³

68 von Cöllen oli osallistunut ainakin Kalmarin ja Strängnäsin linnoitustöihin, ja Hämeen linnan neuvottelukunnan sihteeri Elias Härö on maininnut hänen toimineen myös Gripsholman linnoituksessa. Härö 1987, 7; Vilkuna 1998, 173.

69 Vilkuna 1998, 173, 175.

70 Muurarit olivat seuraavat: Niilo Pekanpoika, Erkki Ragvaldinpoika, Nisius Olavinpoika, Niilo Heikinpoika, Martti Erkinpoika, Knuutti Heikinpoika, Sipi Simonpoika, Gregorius Pekanpoika, Sipi Ingvarinpoika, Niilo Pekanpoika, Pekka Antinpoika, Sipi Heikinpoika, Martti Heikinpoika, Mikko Niilonpoika, Niilo Olavinpoika, Olavi Heikinpoika ja Staffan Mattson. Vilkuna on suomentanut muurarien nimet. Hän on kuitenkin todennut ainakin osan muurareista olleen kiertäviä ja pätevistä ammattimiehistä olleen pulaa useiden yhtäaikaisten rakennuskohteiden vuoksi. On siten varsin todennäköistä, että edellä mainittuja nimiä ei asiakirjoista löydy. Periaatteessa myös Staffan Mattsonin nimi olisi pitänyt suomentaa esimerkiksi muotoon Tapani Matinpoika. Vilkuna 1998, 177; Vilkuna 1998 A, 62.

71 Venäläisissä mitoissa 1 lasti on 3.931,4 kg. Luonnonkiven tarve oli nykymitoissa ilmaistuna 25.239,588 tonnia. Carlsson 1989, 104.

72 Hollolasta tuotiin nykymitoissa ilmaistuna 14.011,509 tonnia kiviä. Carlsson 1989, 104; Vilkuna 1998, 174; Vilkuna 1998 A, 62-63.

73 Vilkuna 1998, 174; Vilkuna 1998 A, 62-63. – Hollolan ja sen ympäryspitäjien talonpoikien velvollisuuksiin ei kuulunut tiilen ja kalkin toimittaminen rakennustyömaalle, mikä vaikutti tämän alueen suureen harmaakivimäärään. Talonpoikien päivätyövelvollisuuksiin kuului raahata rakennustyö-

Itärundeli kohosi aivan Vanajaveden rantaan. Tutkija Mirja Kanerva on painamattomassa selvityksessään Vanajaveden rantaviivan vaihteluista osoittanut, että tykkitorni rakennettiin ”suhteellisen peittäväälle pohjalle”. Koska vedenpinta on tämän jälkeen noussut – 1700-luvulla vedenpinta on ollut korkeimmillaan Hämeen linnan kohdalla – on osa rundelin seinästä ajoittain ollut veden alla. Pohjatutkimuksissa on löydetty lahonnut puuarina, jonka avulla on todennäköisesti yritetty torjua veden vaikutusta. Rundelin juurelle on myös tuotu täytemaata, jonka paksuus viiden metrin etäisyydellä on kolme metriä. Kanervan mukaan täytemaata ”on jo hyvin varhain ruvettu siirtämään rundelin edustalle suojaksi”. Sitä siirrettiin rundelin seinustan suojaksi 1700-luvullakin, mutta tällä kerralla sortumavaaran vuoksi.⁷⁴

Linnan viereen kohosi itärundelin rakennustöiden vuoksi erilaisia työ- ja majoitustiloja. Jälkimmäistä tarkoitusta palvelivat tuvat, pirtit ja leipomo, edelliseen ryhmään kuuluivat mm. sepänpaja ja vuonna 1560 linnan läheisyyteen pystytetty tiiliuuni.⁷⁵

Tykkitorniin oli Hämeen linnassa aseistusta, sillä linnassa on ollut tykkejä ainakin vuodesta 1544 lähtien. Tuon vuoden miehistöluettelossa mainitaan Jörgen -niminen ampuja. Vuoden 1560 tykistökaluston inventaarioluettelon mukaan Hämeen linnassa oli 72 tykkiä ja kahdeksan vuotta myöhemmin 59 tykkiä. Luvussa on mukana kolme rautaista kivipyssyä ja neljätoista rautaista ukkospyssyä. Kuparista valettuja tykkejä oli yhteensä kolme, joista yksi oli kaksoisfalkonetti ja kaksi oli mikhaka-tyyppisiä.⁷⁶

maalla harmaakiviä, kantaa tiiliä, nostaa tiiliä ylös muurareiden ulottuville, osallistua laastin sekoittamiseen ja rakentaa uusia muuraustelineitä. Vilkuna 1998, 174; Vilkuna 1998 A, 62-63.

74 Kanerva, Mirja, Otteita Vanajaveden historiasta ja rantaviivan vaihteluista Hämeen linnan alueella. HLTA. MV. – Ks. kuva 2.

75 Vilkuna 1998, 175.

76 Paulaharju 1989, 38, 41. – Kivipyssy oli mahdollisesti bombardieri, joita tosin käytettiin lähinnä piiritystehtävissä. Bombardien ammuksina käytettiin kiviluoteja. Paulaharju 1989, 20.

Kuva 2

Itärundeli

Itärundelin rakennusmestarina toimi muurimestari Henrik von Cöllen, jonka Kustaa Vaasa lähetti vuonna 1559 Gripsholmasta Turun kautta Hämeenlinnaan. Viikunan kumaan tykkitorni valmistui vuonna 1559, Härön mukaan 1570-luvulla.

Itäistä tykkitornia on kutsuttu myös jaarli Birgerin torniksi. Tällainen nimi esiintyy everstiluutnantti Lorenz Glansenstiernan linnoitussuunnitelmassa 1730-luvun alussa ja sotilasyliapäällikkö Axel Löwenin sotilassuunnitelmassa vuodelta 1738.

Lähteet: Explication Öfwer Dessen på Tawastehus Slätt och Magazins defention. Ei päiväystä. Lorenz Glansenstierna. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 42. KrA; Löwen 3.4.1738/1939, 275; Härö 1987, 6-7.

Valokuva: Pekka Koskinen 6.6.2002.

Rundelia rakennettiin aina syyskuun 1559 alkuun saakka, jolloin rakennustyömaa hiljeni. Vilkuna kirjoittaa:

”Kaikki viittaa myös siihen, että tykkitorni oli saatu kesän 1559 aikana valmiiksi. Seuraavina kesinä tykkitornin rakennustöitä ei enää jatkettu.”⁷⁷

Itäinen tykkitorni oli siis saatu valmiiksi. Siitä tuli kaksikerroksinen torni, jonka muurien paksuus on kuusi metriä ja jossa on kaikkiaan yhdeksän ampuma-aukkoa, joiden pielet muurattiin tiilestä.⁷⁸

Itäisen tykkitornin valmistumisesta huolimatta rakennusmateriaalin toimittaminen Hämeen linnaan kuitenkin jatkui, ja vuonna 1563 aloitettiin läntisen rundelin perustustyöt. Varsinainen rakentaminen käynnistyi kahta vuotta myöhemmin Staffan Mattsonin toimiessa sekä rakennus- että muurarimestarina. Samanaikaisesti muurattiin myös uutta kehämuuria. Työt läntisellä tykkitornilla jatkuivat vielä 1560-luvun lopulla.⁷⁹

Rakennusmateriaalia kului runsaasti. Vilkunan mukaan kahden vuoden aikana tarvittiin 180.000 tiiltä, 18.366 lastia (72.204,092 tonnia) harmaakiviä ja 9.600 tynnyriä⁸⁰ kalkkia. Harmaakivistä suurin osa kiskottiin jälleen Hämeen itäisistä pitäjistä, muu rakennusmateriaali saatiin lähempää. Tiilistä ainakin osa saatiin linnan läheisyyteen vuonna 1560 perustetusta tiiliuunista.⁸¹

77 Vilkuna 1998, 175. – Härön mukaan itärundeli olisi valmistunut vasta 1570-luvulla. Vilkunan tutkimus ei tätä näkemystä tue, eikä Härö itseään pidä sitä varmana. Härö 1987, 7.

78 Vilkuna 2001, 17, 19.

79 Vilkuna 1998, 177.

80 Yksi ruotsalainen tynnyri on 32 ruotsalaista kappaa ja siten 146,6 litraa. Läntisen rundelin kalkkitarve nykymitoiksi muutettuna oli 1.407.360 litraa. Kuokkanen T 1995, 18.

81 Vilkuna 1998, 175, 177.

4. Hämeen linna 1500-luvun lopulta Uudenkaupungin rauhaan 1721

Hämeen linna alkoi rappeutua 1500-luvun lopulla. Linnan-kirjuri merkitsi vuonna 1587 muistiin, että kukaan ei ollut oleskellut siellä kolmeen vuoteen. Vuonna 1599 etelätornissa räjähti, minkä seurauksena suurin osa tornista romahti. Linnaa kuitenkin korjattiin, koska muuten ei, kuten kapteeni Erkki Korkama ja everstiluutnantti Stig Roudasmaa ovat todenneet, ”*varmastikaan olisi kannattanut suorittaa vuonna 1606 rakennustöitä raunioituneen linnan ympärillä*”. Pohjoistorni oli romahtanut edellisen vuosisadan lopulla.⁸²

Vuonna 1606 alkoi linnanpäälliköksi samana vuonna nimitetyn Erik Haren johdolla kuusi vuotta kestänyt kunnostusvaihe, mikä merkittävästi kohensi linnan puolustus-kuntoa. Tänä aikana linnan kehämuurin länsikupeeseen rakennettiin uusi massiivinen rintasuojus, jolla oli pituutta 85 metriä, leveyttä 10 metriä ja korkeutta 7 metriä. Sen yhteyteen kohosi erillinen linnake, joka yhdistettiin valliin palisadiaidalla. Muista puolustuksen lujittamiseen tähänneistä toimenpiteistä on mainittava vallihauta, joka kaivettiin koko linnasaaren ympärille ja jolle tuli pituutta 1300 metriä. Tykit poistettiin rundelista ja osa sijoitettiin sen harjalle ja osa valleille. Linnassa suoritettiin myös kehämuurin, portin, portti-holvin ja itse linnankin korjaustöitä. Linna nimittäin katettiin ainakin osittain uudelleen, sen ikkunat uusittiin ja tulisijoja kunnostettiin. Uudisrakennuksiakin tehtiin: linnan ulkopuolelle rakennettiin paja, väenpirtti ja talli 20 hevoselle.⁸³

Kunnostusvaihe päättyi vuonna 1612. Kun Kustaa II Aadolf ja Maria Eleonoora kaksi vuotta myöhemmin vierailivat linnassa, oli se todennäköisesti asianmukaisessa kunnossa. Vaikka linna oli saatu kuntoon ja sijaitsi strategisesti merkittävällä paikalla, menetti se merkitystään 1600-luvulla. Linnan syrjäinen sijainti korostui Ruotsin ulkopoliittikan

⁸² Korkama – Roudasmaa 1988, 41; Vilkuna 2001, 28; Drake 2003, 12.

⁸³ Korkama – Roudasmaa 1988, 41-43.

painopisteen 1600-luvulla siirryttyä Itämeren eteläpuolelle. Linna alkoi rapautua. Vuonna 1659 sattunut tulipalo vain pahensi linnan tilaa. Sotilaallista merkitystään se ei kuitenkaan menettänyt, sillä sijaintinsa vuoksi se sopi hyvin joukkojen kokoontumispaikaksi.⁸⁴

Kun Suuri Pohjan sota vuonna 1700 puhkesi, Hämeen linna oli päässyt pahoin rapistumaan hoidon puutteessa, katot olivat ränsistyneet, rundeleista vain itäinen oli jonkinlaisessa käyttökunnossa, kehämuurista osa oli sortunut ja torneissa ja muureissa oli halkeamia. Linnan ulkopuoliset linnoituslaitteet olivat sortuneet, ja tykkien kunto oli samalla tasolla. Tilannetta yritettiin korjata vuonna 1710, jolloin linnoituskapteeni Glansberg määrättiin johtamaan kunnostustöitä. Mitään ei kuitenkaan ollut enää tehtävissä. Hämeen linnan puolustuskuntoa ei kohennettu. Vaikka sen aseistusta saatiinkin hieman parannettua, todettiin linnan puolustusmahdollisuudet vuonna 1713 kehnoiksi.⁸⁵

Hämeen linna ei osallistunut vuoden 1713 taisteluun, vaan joukot lähtivät ennen vihollisen tuloa kohti Pälkänettä. Linna jäi viholliselle, ja vuosien 1713–1721 aikana venäläiset kohensivat linnan puolustuskykyä rakentamalla patterivarustuksen eteläkulman portin ulkopuolelle. He myös korjasivat linnan puolustuslaitteita, itärundeli myös aseistettiin tykeillä ja järvenpuoleista kehämuuria tuettiin palkeilla. Lisäksi venäläiset lisäsivät sotilaille tarkoitettujen majoitustilojen määrää siirtämällä talonpoikaisrakennuksia linnan ja kaupungin alueille.⁸⁶ Isonvihan jälkeen Suomen oloja alettiin kohentaa ja Hämeen linnasta tehtiin Suomessa olevien joukkojen place d'armes, joka tarkoitti linnan sotilaallisen merkityksen huomattavaa nousua.⁸⁷

84 Korkama – Roudasmaa 1988, 32, 39.

85 Korkama – Roudasmaa 1988, 48.

86 Lindeqvist 1926, 244; Korkama – Roudasmaa 1988, 56; Paulaharju 2003, 11.

87 Korkama – Roudasmaa 1988, 48.

5. Hämeen linna vapaudenajalla

Päälinnan jälkeen kruununleipomo on vanhin rakennus. Ensimmäisenä kruununleipomoajatuksen esitti päämajoitusmestari Lorenz Glansenstierna todennäköisesti vuonna 1732 valmistuneessa linnoitussuunnitelmassaan.⁸⁸ Siinä ei ole päiväystä, mutta on mahdollista, että se on samanaikainen sotilassuunnitelman kanssa. Viimeksi mainittu valmistui vuonna 1732, ja siinä mainitaan Hämeen linnan hyvin sopivan makasiiniksi.⁸⁹ Linnoitussuunnitelma on joka tapauksessa valmistunut ennen vuotta 1740, jolloin Glansenstierna kuoli.⁹⁰ Leipomon, jossa olisi ollut kahdeksan uunia, piti

88 Explication Öfwer Dessein på Tawastehus Slätt och Magazins defention. Ei päiväystä. Allekirjoitus: Lorenz Glansenstierna. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 42. KrA. – Lorenz Glansberg oli syntynyt Tukholmassa 10.8.1672. Kahdeksantoista vuotta myöhemmin – 1690 – hän liittyi volontääriin linnoitusjoukkoihin työskennellen linnoituskonttorissa. Vuonna 1694 hänet siirrettiin Tarttoon linnoitusjoukkojen konduktööriksi ja ylennettiin vuonna 1703 linnoitusjoukkojen kapteeniksi sijoituspaikkanaan Tartto. Seuraavana vuonna hän joutui venäläisten vangiksi. Lorenz Glansberg on biografian laatineen Åbergin mukaan kertonut, että itse tsaari Pietari olisi tarjonnut hänelle virkaa Venäjän armeijassa. Glansberg kieltäytyi tarjouksesta. Hän vapautui sotavankeudesta lokakuussa 1704, minkä jälkeen hän työskenteli linnoitusjoukkojen palveluksessa Tallinnassa aina vuoteen 1706 saakka, jolloin hän sai siirron Suomeen. Glansberg osallistui hyökkäykseen Pietaria vastaan ja taisteluihin Inkerinmaalla. Täällä ollessaan hänet ylennettiin linnoitusjoukkojen everstiluutnantiksi vuonna 1711. Alf Åbergin mukaan hänet olisi jo tässä vaiheessa nimitetty päämajoitusmestari luutnantiksi kenraali Carl Nierothin suosituksen perusteella. Kaarlelaisia upseereita tutkineen Lewenhauptin mukaan tällainen nimitys olisi toteutunut vasta 5.6.1739. Lorenz Glansberg osallistui Norjaa vastaan tehtyyn sotaretkeen vuonna 1718, ja aateloitiin nimellä Glansenstierna 10.10.1719. Suomen linnoitusprikaatin everstiluutnantiksi hänet nimitettiin vuonna 1723. Tällöin hän osallistui Haminan varustamiseen ja laati huhtikuussa 1732 Suomen puolustusta koskeneen mietinnön. Åbergin mukaan Lorenz Glansenstierna siirtyi kesäkuussa 1739 Tukholmaan, missä hän kuoli 3.1.1740. Glansenstierna 26.4.1732/1939, 118; Lewenhaupt 1921, 233; Åberg 1969, 159-160.

89 Glansenstierna 26.4.1732/1939, 118.

90 Åberg 1969, 159.

tulla kehämuurin pohjoiskulmaan.⁹¹ Lorenz Glansenstiernan linnoitussuunnitelmaa ei toteutettu, ja vaikka koko suunnitelma onkin laskettava lähinnä meriittisuunnitelmien joukkoon kuuluvaksi, on havaittavissa siinä pyrityn keräämään linnoituksen kaikki toiminnot mahdollisimman lähelle toisiaan.

Suomen sotilasyliapäällikkö Axel Löwen toi esille vuonna 1738 valmistuneessa sotilassuunnitelmassaan kruununleipomon tarpeellisuuden pyrittäessä parantamaan sotilaiden elintarvikehuoltoa.⁹²

Hämeen linnaan lopulta rakennetun kruununleipomon piirustukset oli laatinut jo vuonna 1737 linnoitusjoukkojen konduktööri Carl Fredrik Nordenberg.⁹³ Löwen käytti suosikkinsa monipuolisia taitoja hyväkseen. Nordenbergin suunnitelman mukaan leipomo oli kaksikerroksinen, pohja-alaltaan suorakaiteen muotoinen ja aumakattoinen. Sen alakertaan suunniteltiin kuusi suurta leivinuunia⁹⁴ ja niiden yläpuolelle kuivatusullakko. Västerbottenin rykmentin sotilaat aloittivat rakennustyöt kesällä 1740. Fatabuuritorni purettiin ja kehämuuria madallettiin itärundelin länsipuolella, ja näin saatuja

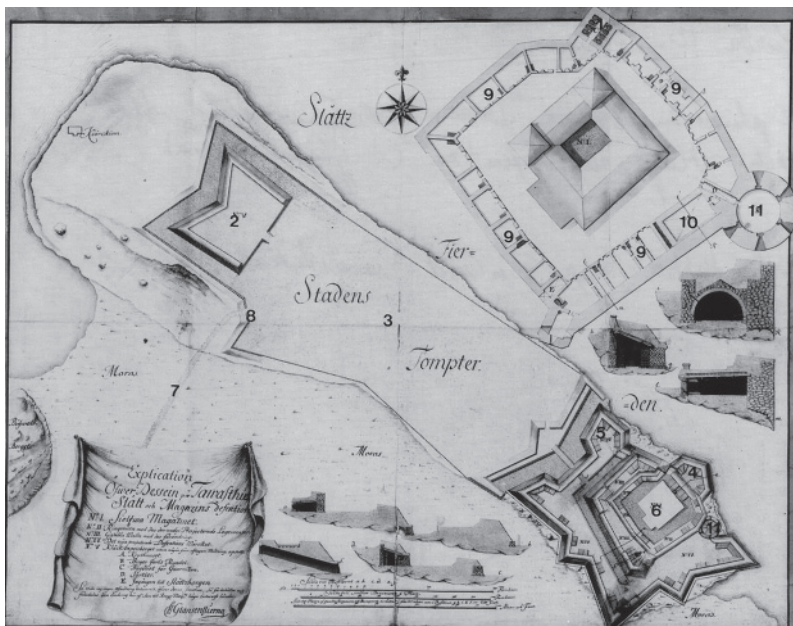
91 Explication Öfwer Dessein på Tawastehus Slätt och Magazins defention. Ei päiväystä. Allekirjoitus: Lorenz Glansenstierna. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 42. KrA. – Ks. suunnitelma 1.

92 Löwen 3.4.1738/1939, 200.

93 Stenius 1973, 52. – Carl Fredrik Nordenberg vanhempi oli Anders Johan Nordenbergin nuorempi veli. C.F. Nordenberg syntyi Sipoon Savijärvelä Uudellamaalla 29.9.1702. Veljensä tavoin hän liittyi linnoitusjoukkoihin vuonna 1716. Viisi vuotta myöhemmin – 1721 – hänet ylennettiin luutnantiksi, vuonna 1741 insinöörikapteeniksi ja vuonna 1745 majuriksi. Hänet aateloitiin yhdessä veljensä kanssa vuonna 1751 nimellä Nordenskiöld. Vuonna 1762 hänet nimitettiin Suomen linnoitusprikaatin everstiksi, mistä tehtävästä hän kuitenkin erosi jo seuraavana vuonna. Carl Fredrik Nordenberg kutsuttiin Tiedekatemiaan samanaikaisesti veljensä kanssa vuonna 1739, ja hän osallistui aktiivisesti aikansa taloudellisiin ja luonnontieteellisiin keskusteluihin ja hankkeisiin. Hän osallistui vuosien 1755–1756 valtiopäiville ja valittiin samoilla valtiopäivillä Salaisen Valiokunnan puheenjohtajaksi. Carl Fredrik Nordenskiöld kuoli Eriksnäsissä 19.3.1779. Granfelt 1903, 1556; Gillingstam 1991, 247.

94 Ks. kuva 3 s. 84.

Suunnitelma 1

Everstiluutnantti Lorenz Glansenstiernan suunnitelma Hämeen linnan linnoittamiseksi

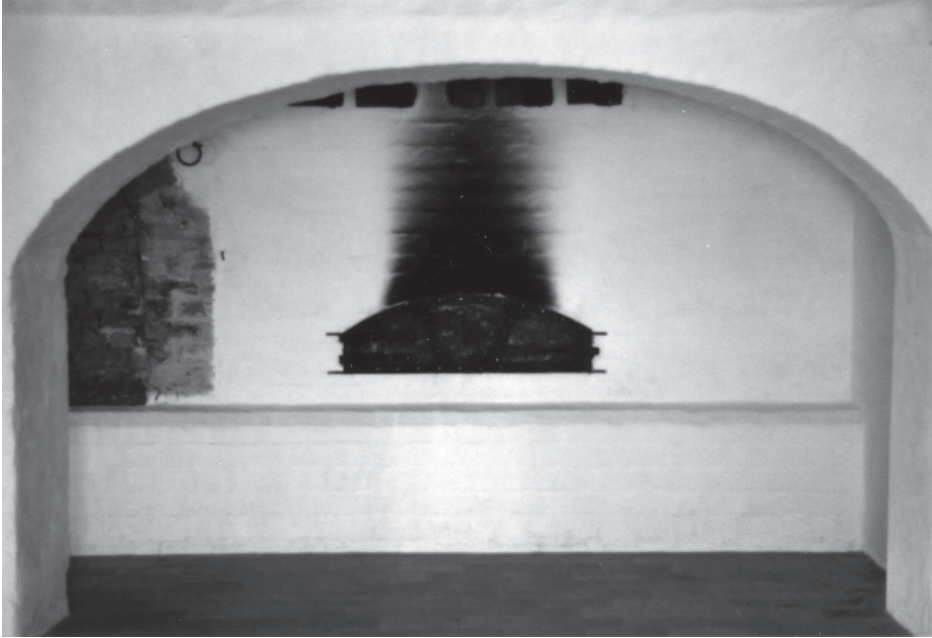
Everstiluutnantti Glansenstiernan suunnitelma on todennäköisesti vuodelta 1732. Se on ensimmäinen kruununleipomon sisältävä Hämeen linnan linnoitussuunnitelma. Leipomo olisi tullut kehämuurin pohjoiskulmaan, ja se näkyy tarkennepiirroksen yläkulmassa. Glansenstiernan suunnitelmaa ei toteutettu.

Numeroiden selitykset:

1. Kehämuurirakennusten pohjoiskulmaan sijoittuva kahdeksan-uuninen leipomo	7. Santasilta
2. Sarvilinnake Kellotorninmäellä	8. Kaupungin portti
3. Kaupungin tontit	9. Kehämuurirakennuksia
4. Kaponieeri	10. Ruutihuone
5. Pohjoisen polygonin täysbastioni	11. Jaarli Birgerin rundeli, kuten itäistä tykkitornia Glansenstiernan suunnitelmassa kutsutaan
6. Päälinna	

Lähde: Explication Öfwer Dessein på Tawastehus Slätt och Magazins defention. Ei päiväystä. Lorenz Glansenstierna. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 42. KrA.

Kuva 3

Hämeen linnan kruununleipomon leivinuuni

1740-luvun alussa valmistuneessa kruununleipomossa, jonka suunnitteli linnoitusjoukkojen konduktööri Carl Fredrik Nordenberg, oli kuusi leivinuunia. Yhdellä uunilla saattoi paistaa yli 660 kiloa leipää.

Lähde: Kanerva 1980, 5, 18.

Valokuva: Pekka Koskinen 1989.

tiiliä käytettiin leipomorakennuksen muuraamiseen jäljelle jääneen kehämuurin osan toimiessa uudisrakennuksen perustuksena ja suojana. Uusia tiiliä teetettiin uuneja varten, neljä niistä oli valmiina marraskuun 1740 lopulla.⁹⁵ Kuokkanen on katsonut vanhoja tiiliä käytetyn paitsi leipomorakennuksen muuraamiseen myös tenaljeihin.⁹⁶ Vaikka Kuokkanen onkin oikeassa puretuista rakenteista saatujen tiilien käyttämisestä uudisrakennuksen muuraamiseen, ei hänen väitteensä muilta osin ole uskottava. Koska vain kehämuurin eteläsivua madallettiin ja koska rakennus, johon niitä uudiskäytettiin, oli varsin suuri, ei ole uskottavaa, että vanhoja tiiliä olisi käytetty muuhun kuin varsinaiseen leipomorakennukseen. Näin ollen tiiliä ei ole voitu käyttää tenaljen rakentamiseen.

Leipomon alkuperäisiä suunnitelmia jouduttiin hieman yksinkertaistamaan sodan uhan, rahapulnan ja työvoiman ammattitaidottomuuden vuoksi, mikä merkitsi aumakatosta luopumista. Leipomosta tuli kuitenkin kaksikerroksinen ja kuusi-uuninen. Leivinuunit olivat alakerrassa ja niiden yläpuolella kuivatusullakko. Venäläisten vuonna 1811 tekemien mittausten mukaan yhdellä uunilla voitiin paistaa 663,39 kg leipää ja jälkilämmöllä kuivata 409,5 kg korppuja.⁹⁷ Jos kaikki uunit olisi lämmitetty yhtä aikaa, olisi saatu 3.980,34 kg leipää ja jälkilämmöllä vielä 2.457 kg korppuja.

Kanervan mukaan leipomo valmistui vuoden 1741 aikana, joskin hän on myös sanonut olevan mahdollista, että leipomon viimeistelytyöt olisi tehty vasta vuosien 1742–1743 aikana.⁹⁸ Myös Katermaa ja Korkama – Roudasmaa ovat todenneet leipomon valmistuneen vuoden 1741 aikana ja siis samana vuonna kuin linnan kaakkoissivun kohdalle valmistui uusi silta.⁹⁹

⁹⁵ Kanerva 1980, 13. – Ks. kuva 4 s. 86.

⁹⁶ Kuokkanen 1981, 119.

⁹⁷ Kanerva 1980, 14, 18.

⁹⁸ Kanerva 1980, 15.

⁹⁹ Korkama – Roudasmaa 1988, 66; Katermaa 1989, 105.

Kuva 4

Bastionilinnituksen eteläisen sivun kehämuurirakennukset

Kuvan vasemmassa laidassa on vuonna 1783 valmistunut kaksikerroksinen päävartio. Sen rakennustyöt alkoivat vuonna 1780. Ensimmäisessä kerroksessa olivat tilat mm. päällystölle ja vangeille, toiseen kerrokseen sijoituivat vahtimestarit ja muuta henkilökuntaa. Rakennuksessa oli tiloja myös ampumatarvikkeille. Itärundeli näkyy kuvan oikeassa laidassa (ks. kuva 7). Keskellä näkyy 1740-luvun alussa valmistunut kruununleipomo. Leipomo ei toteutunut linnoitusjoukkojen konduktöörin vuonna 1737 laatimien suunnitelmien mukaisena, syynä rahapula, työvoiman ammattitaidottomuus ja sodan uhka. Sekä päävartion että kruununleipomon eteläseinä lepää osittain madalletun kehämuurin päällä.

Lähde: Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA; Relation öfwer Förrättad Arbete wid Tavastehus Fästnings Bygnad År 1783. Tavastehus 26.11.1783. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1783. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1783. Vol. 6. KrA; Kanerva 1980, 15; Korkama – Roudasmaa 1988, 31.

Valokuva: Pekka Koskinen 1989.

Viisitoista vuotta myöhemmin annetussa Kuninkaallisessa päätöksessä todettiin, että Hämeen linnaa tuli pitää vain pienehkönä ase- ja elintarvikevarastona, ja vuonna 1760 leipomo jo olikin selvästi ylimitoitettu. Kruununleipomoa käytettiin mm. tykkivaunujen puutavaravarastona.¹⁰⁰

6. Hämeen linna ”maisemassa”

6.1. Maantiet

Hämeen linnan kustavilaisaikainen rakentaminen selittyy osaltaan suunnittelun alkaessa vuonna 1773 vallinneella ”maisemalla”, maasto-oloilla ja yhteyksillä. Siksi linnan fyysisen ympäristön tarkka kuvaus on välttämätöntä. Hämeen linnan seutu oli vanhaa liikennealuetta, missä päätiet kohetasivat.¹⁰¹ Suomen tiestön historiaa ensimmäisenä tutkinut Väinö Wallin onkin todennut alueen sijaitsevan ”*muitten maakuntain keskivaiheilla*”.¹⁰²

Määritelmällisesti maantie oli jokainen yleinen tie, joka johti ainakin pitäjästä toiseen ja jonka varrella oli kestikievereita. Sen tuli olla kesäaikaan pyöräajoneuvoin liikennöitävissä.¹⁰³ Vuonna 1734 hyväksytty Ruotsin valtakunnan laki määritteli maantien kymmenen kyynärän (5,9 m) levyiseksi. Muita yleisiä teitä olivat käräjätie, kirkkotie ja myllytie.¹⁰⁴

Hämeenlinna oli valtakunnallisesti merkittävien maanteiden risteysalueella. Ne olivat pääteitä, sillä ne yhdistivät mm. linnoja tai useita pitäjiä toisiinsa.¹⁰⁵ Vanhimpana maantienä on pidetty Hämeen Härkätietä, joka johti Turun Hevostorilta Liedon, Tarvasjoen ja Marttilan kautta Somerolle, ja jatkui Torronsuon kaakkoispuolitse kohti Hämeenlinnaa.

¹⁰⁰ Kanerva 1980, 16.

¹⁰¹ Ks. suunnitelma 8 s 194.

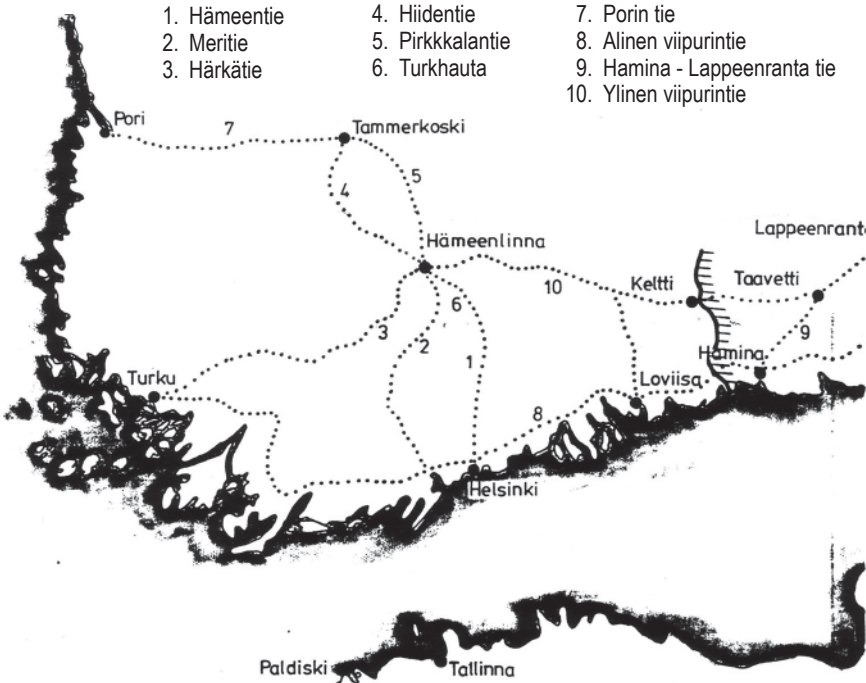
¹⁰² Wallin 1893, 110.

¹⁰³ Wallin 1893, 4; Viertola 1980, 7-8; Masonen 1989, 18.

¹⁰⁴ Laki 1734/1759/1984, 64 § 2.

¹⁰⁵ Masonen 1989, 18. – Ks. kartta 4 s. 88.

Kartta 4

Suomen päätiet vuonna 1775

Maanmittauskonttorin johtajan Eric Wetterstedtin vuonna 1775 laatima kartta osoittaa Hämeenlinnan keskeisen sijainnin. Se oli "muitten maakuntain keskivaiheilla", kuten maanteitä tutkinut Väinö Wallin totesi vuonna 1893. Hämeenlinnaan johtaneita pääteitä olivat Hämeen Härkätie Turusta (nro 3), Meritie etelärannikolta (nro 2), Hämeentie Helsingistä (nro 1), Ylinen Viipurintie Keltistä (nro 10), Pirkkalantie Porista Tammerkosken kautta (nrot 7 ja 5) ja Hiidentie Tammerkoskelta (nro 4).

Kartaan on numerolla 8 merkitty Kuninkaantie, joka yhdisti Turun ja Viipurin Helsingin kautta, ja numerolla 9 Haminan ja Taavetin ja samalla Kuninkaantien ja Ylisen Viipurintien yhdistävä tie.

Lähteet: Charta Öfwer Finland Sammandragen och underdånigst öfwerlemnad Hans Kongl. Majjt Konung Gustaf År 1775 Af Eric Wetterstedt, Directeur öfwer Landtmäteriet. Wetterstedt/Rosberg – Jäppinen 1984, 78–79; Wallin 1893, 110.

Tien linjaus muutettiin 1600-luvun puolivälissä lähellä Hämeenlinnaa olevan Alajärven luoteispuolelle.¹⁰⁶ Turun puoleisessa päässä tien alkupiste on selvillä, mutta Hämeenlinnan päässä tien linjaus on herättänyt keskustelua.¹⁰⁷ Todennäköistä on, että Härkätie on kulkenut linnalta ”*mantereelle*” ylittäen suoalueen sen kapeimmasta kohdasta linnan eteläkulman kohdalta.¹⁰⁸ ”*Linnasilta*” on nimittäin 1700-luvun karttojen mukaan sijainnut samassa paikassa, kuten von Arbinin suunnitelman (suunnitelma 8) pohjakartta osoittaa. Masonen on kuitenkin väitöskirjassaan esittänyt, että Härkätie olisi kulkenut Hämeen linnasta Niementaustan mäelle ja sieltä kohti länttä ja siten ylittänyt kaksi leveää vesialuetta.¹⁰⁹ Masosen väite ei siis 1700-luvun karttojen mukaan voi pitää paikkaansa.

Hämeentie ja Meritie¹¹⁰ ovat keskiaikaisia Suomenlahdelle johtaneita pääteitä, joille voi sanoa muodostuneen sotilaallista merkitystä 1700-luvulla venäläisten sotatoimien ja Viaporin rakentamisen seurauksena. Näistä Hämeentie eteni Hämeenlinnasta Janakkalan Turkhaudan kautta rannikolle. Turkhaudassa tie ylitti vesireitin, mikä myös mainitaan vuodelta 1746 peräisin olevassa kartassa.¹¹¹ Hämeentietä venäläiset olivat käyttäneet Suuren Pohjan sodan aikana siirtäessään toimintansa rannikolta sisämaahan. Janakkalan Turkhaudassa heillä oli ensimmäinen yhteenotto ruotsalaisten kanssa. Hämeenlinnassa tällaista ei ollut osattu odottaa, ja niinpä valvonta oli keskitetty Tuulokseen Ylisen Viipurintien

106 Masonen 1989, 50, 58 ja liite, joka on tehty Suomen tiekartan nro 2 pohjalle.

107 Keskustelu on liikkunut ns. Schroderus -kartan ympärillä. Ks. Katermaa 1987, 266; Ripatti 1988, 319; Katermaa 1989 A, 71; Masonen 1989, 215 viite 18.

108 Ks. suunnitelma 8 s. 194.

109 Masonen 1989, 64.

110 Mirja Kanerva pitää mahdollisena, että Meritie palautuisi esihistorialliselle ajalle. Kanerva 1984, 79.

111 Situations Carta af Slättet och Staden Tavastehus med Dess närmaste Avenuer. Safjerwe d. 25 Februarij 1746. O. B Vult von Steijern. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 21. KrA.

varrelle.¹¹² Meritie taas erosi Härkätiestä Rengon kohdalla ja kääntyi kohti etelää.

Hiidentie¹¹³ vei Vanajaveden länsipuolitse Hattulan, Kalvolan ja Akaan kautta Tammerkosken seudulle,¹¹⁴ siellä se yhtyi Porista Lauttakylän ja Vammaskosken kautta Tammerkoskelle johtaneeseen tiehen.¹¹⁵ Hiidentiellä oli sotilailista merkitystä, sillä Vähä-Luolajan eli Parolan harjoitusleirialue oli toiminut Hiidentien varressa jo Kustaa Vaasan ajoista alkaen.¹¹⁶

Hiidentien kuulumisesta valtakunnan pääteihin ei ole ollut täyttä yksimielisyyttä. Sitä on pidetty myös paikallistienä.¹¹⁷ Hiidentietä on kuitenkin jo pituutensa perusteella pidettävä pääteihin kuuluvana, sillä se yhdisti Janakkalan Turkhaudan ja Tammerkosken ja siten useita hallintopitäjiä ja kihlakuntia toisiinsa. Sen varrella oli kestikievareitakin.¹¹⁸ Samanlaisen näkemyksen esitti myös eversti von Arbin vuonna 1767 valmistuneessa sotilassuunnitelmassaan. Hän luonnehti Hiidentietä Hämeenlinnan ja Tammerkosken seudun yhdistäväksi suureksi tieksi.¹¹⁹

Toinen Tammerkoskelle johtanut tie oli Vanajaveden itäpuolitse kulkenut Pirkkalantie.¹²⁰ Myös tällä tiellä oli sotilailista merkitystä. Sitä pitkin Ruotsin armeija perääntyi syksyllä 1713 kohti Pälkänettä. Kostianvirralla käydyn taistelun venäläiset voittivat.¹²¹ Ylinen Viipurintie vei Hämeen-

112 Korkama – Roudasmaa 1988, 50.

113 Sekä Kanerva että Hämeen Härkätieta tutkinut Jaakko Masonen katsovat Hiidentien palautuvan esihistorialliselle ajalle. Kanerva 1984, 79; Masonen 1989, 168.

114 Wallin 1893, 110; Viertola 1974, 79.

115 Viikki 1973, 382.

116 Korkama – Roudasmaa 1988, 100.

117 Wallin 1893, 110; Viertola 1974, 79.

118 Laki 1734/1759/1984, 64 § 2; Korkama – Roudasmaa 1988, 116.

119 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 208.

120 Viikki 1973, 382.

121 Koukkula 1972, 289-295; Saarenheimo 1984, 169. – Taistelu alkoi aamulla 3.10.1713, jolloin venäläiset avasivat tulen puolustajien oikean sivustan suuntaan. Tulosta venäläiset eivät kuitenkaan saaneet, ja heidän tuli-

linnasta Tuuloksen, Lammin ja Hämeenkosken kautta Hollolaan ja sieltä Kelttiin ja Lappeen kautta Viipuriin.¹²² Tie oli sotilaallisesti hyvin merkittävä. Suuren Pohjan sodan yhteydessä hämeenlinnalaiset olivat odottaneet vihollisen saapuvan juuri sitä pitkin ja asettaneet vartion Tuulokseen. Hattujen sodassa tähän ei enää ollut ryhdytty, sillä Hämeen linnan komentajan eversti Büttnerin lähettämät tiedustelijat olivat käyneet Helsingin lähellä Töölössä antautumassa.¹²³ Seuravaan kerran Ylistä Viipurintietä käytettiin sotilaallisiin tarkoituksiin Suomen sodassa, jolloin se toimi venäläisten hyökkäysväylänä.¹²⁴ Sellaisena se esiintyi jo venäläisten vuonna 1763 valmistuneessa Vanhan Suomen sotilassuunnitelmassa. Venäläiset olettivat ruotsalaisten käyttävän Ylistä Viipurintietä ja Suurta Savontietä hyökkäyksessään.¹²⁵ Tien taloudellinen merkitys laski 1700-luvun rajajärjestelyjen seurauksena, mutta ei hävinnyt, sillä edelleenkin Hämeenlinnan kaupungin porvarit arvostivat Anianpellon markkinoita.¹²⁶

Vielä on tarkasteltava linnan lähiympäristön tiestöä. Vuoteen 1741 saakka Hämeen Härkätien ja Ylisen Viipurintien oli yhdistänyt silta nykyisen Tampere-Helsinki -rautatiesillan tienoilla. Tuona vuonna valmistui uusi silta linnan itäkulman kohdalle. Se loi yhteyden linnalta Hätilänniemeen

tustaan onkin luonnehdittu tehottomaksi. Tämän jälkeen yliamiraali Fedor Apraksin käski purkaa rintaman takana olevien Kollolan, Ruokolan, Kantonkylän Harhalan ja Kaitamon kylien rakennukset ja rakentaa niistä lauttoja. Vaikka Ruotsin armeija tiesikin, että aamulla 6.10.1713 venäläiset ylittivät Mallasveden lauttojen avulla, ei mitään enää ollut tehtävissä, sillä 7.000 venäläistä oli päässyt Mälkilän rantaan. Koukkula 1972, 292-294.

122 Salonen 1998, 1, 11-18. – Salonen on yksityiskohtaisesti selvittänyt Ylisen Viipurintien reitin Hämeenlinnasta Lappeen kautta Viipuriin saakka. Valitettavaa on, että työn painatusvaiheessa lähdeviitteistä poistettiin numerointi, vaikka teksti säilytettiin. Tämä lienee kuitenkin tutkimuksen tilaajan tekemä ratkaisu. – Ks. kuva 5 s. 92.

123 Juvelius 1921, 21; Korkama – Roudasmaa 1988, 74-75; Kauranen 2005, 35.

124 Holm 1836/1977, 18; Korkama – Roudasmaa 1988, 109.

125 Sinisalo 1986, 34. – Ks. kuvat 5 ja 6 s. 92–93.

126 Lindeqvist 1926, 615; Viertola 1974, 42-44. – Ks. kuva 6 s. 93.

Kuva 5

Ylinen Viipurintie

Ylinen Viipurintie vei Hämeen linnasta Hollolan ja Lappeen kautta Viipuriin. Kuva on otettu Hämeenkosken kunnan Hyväneulan kylän itäpuolelta.

Lähde: Viertola 1974, 42.

Valokuva: Pekka Koskinen 6.6.2002.

Kuva 6

Suuri Savontie

Suuri Savontie erkani Ylisestä Viipurintiestä Hollolassa ja eteni Heinolan ja Savilahden kautta Savonlinnaan. Viertolan mukaan tie mainitaan ensimmäisen kerran 1550-luvulla yleisenä tienä, mutta se on todennäköisesti tätä vanhempi. Sen syntyvaiheet liittyvät, kuten Viertola on arvellut, Olavinlinnan perustamiseen 1470-luvulla. Tie oli joka tapauksessa tärkein Hämeen ja Savon yhdistävä väylä. Kuvassa on todennäköisesti Suuri Savontie kuvattuna Heinolassa lähellä Jyrängön virtaa.

Lähde: Viertola 1974, 49.

Valokuva: Pekka Koskinen 6.6.2002.

ja siirsi puheena olevien teiden yhtymäkohdan etelämmäksi linnan suojiin ja todennäköisesti alkuperäiselle paikalleen.¹²⁷ Suomen sotilasyliapäällikkö Löwen oli vaatinut uutta siltaa 3.4.1738 valmistuneessa sotilassuunnitelmassaan.¹²⁸

Suon ja järven ympäröimän Linnasaaren yhdisti sen länsipuolella mantereeseen kaksi siltaa, joista pohjoisempaa kutsuttiin ”*santasillaksi*” ja eteläisempää ”*linnasillaksi*”.¹²⁹ Linnan eteläkulman kohdalla olleen ”*Ojoistenniemen*”¹³⁰ eteläreunaa pitkin pääsi etelään vieneelle Hämeentielle, santasillan kautta taas pääsi Härkätielle ja Meritielle toisaalta ja toisaalta pohjoiseen johtaneelle Hiidentielle. Pirkkalantielle ja Yliselle Viipurintielle taas pääsi linnan itäkulman kohdalta siltaa pitkin. Maanteiden varsinainen risteysalue oli hieman kaupungin ulkopuolella Ojoisten virkatalon mailla.¹³¹

6.2. Läpikulkuvesitiehanke

Kun 1700-luvulla suunniteltiin sisämaan saattamista meren yhteyteen kanavoinnin avulla, oli Hämeenlinna keskeisellä paikalla. Ajatus sinänsä ei ollut uusi, sillä asiasta oli puhuttu jo 1500-luvulta alkaen. Sitä ajoivat mm. kenraalikuvernööri kreivi Pehr Brahe 1600-luvulla, Turun Akatemian professori Israel Nesselius 1710-luvulla ja läntinen tutkimuskomissio 1720-luvulla.¹³² Päijänteen ja Porin yhdistämistä kanavoimalla Kokemäenjoki tutkivat asessori L. J. Ehrenmalm vuonna 1726 ja Turun Akatemian matematiikan professori Nils Hasselbom kesällä 1737.¹³³

¹²⁷ Masonen 1989, 64.

¹²⁸ Ks. s. 121.

¹²⁹ Situations Carta öfwer Slottet och Staden Tawastehus. 1728. Päivämätön ja allekirjoittamaton. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 7. KrA.

¹³⁰ Nimi on tämän tekijän antama.

¹³¹ Ks. suunnitelma 8 s. 194.

¹³² Nesselius 26.3.1710/1949, 21-23; Alanen 1935, 8; Alanen 1935 A, 98.

¹³³ Alanen 1935, 100, 176-200, 226-242, 247, 256-258, 353-356; Viikki 1973, 388.

Kokemäenjoki kanavointivaihtoehtona oli jo 1730-luvun lopulla jäänyt taakse ja huomio kiinnittynyt taloudellisesti edullisempaan Hämeenlinnasta Helsinkiin suuntautuvaan vaihtoehtoon. Tällä uudella suunnalla oli vain yksi reitinvaihtoehto: Vanajavedeltä Turkhaudan kautta Punganojalle ja sieltä Virramonsuon ja Torronsuon kautta Vantaanjokeen ja mereen.¹³⁴ Luonnollisesti väylien perkausta ja kaivamista tarvittiin täälläkin, mutta kustannukset muodostuisivat Kokemäenjoki -vaihtoehtoa pienemmiksi.¹³⁵

Hämeenlinnasta Helsinkiin suuntautuva vaihtoehto, jota Hämeen-Uudenmaan läänin maaherra Gyllenstierna oli ehdottanut, tutkittiin jo vuonna 1738. Erityisesti taloudelliset tulokset puolsivat tätä vaihtoehtoa, sillä Helsinki tapuli-kaupunkina oli sisämaan kaupankäynnin kannalta merkittävämpi kuin tapulioikeuksia vailla ollut Pori. Vuoden 1741 valtiopäivillä säädyt tekivät läpikulkuvesitietä koskevan rakentamispäätöksen, mutta toimeenpano lykkääntyi sodan vuoksi. Vaikka hanke pysyi sodan jälkeenkkin jäissä, oli se silti edelleen keskustelujen kohteena.¹³⁶

Läpikulkuvesitiekyseymys liittyi sekä taloudellisiin että puolustuksellisiin kysymyksiin. Professori Hasselbomin retkikunnan jäsenistä yksi, linnoitusjoukkojen konduktööri C. F. Nordenberg, oli edustanut Suomen sotilasyliapäällikköä kenraali Löweniä. Hattujen sodan jälkeen keskityttiin joksikin aikaa everstiluutnantti Augustin Ehrensvärdin johdolla koskenperkaukseen. Työssä käytettiin mm. linnoitusjoukkoja. Vuonna 1756 Valtaneuvosto teki Lempäälän Kuokkalankosken ja Huittisten Niskakosken perkaamispäätöksen.¹³⁷ Sen toteutus olisi vaikuttanut suoraan Vanajaveteen ja siis Hämeen linnan maisemaan.

Huolimatta siitä, että läpikulkuvesitiehanke vaihtuikin koskenperkausohjelmaksi, ei kanavointiajatus jäänyt koko-

134 Alanen 1935 A, 101.

135 Alanen 1935, 357.

136 Alanen 1935, 374, 537-538.

137 Paloposki 1976, 93-94.

naan. Tähän liittyviä tutkimuksia tehtiin nimittäin vuosina 1757 ja 1765 ja päädyttiin esittämään Helsingin ja Hämeenlinnan väliselle kanavalle kahta eri reittiä, joista Torrjonsuon kautta kulkeva olisi edullisin. Toteutukseen ei kuitenkaan ryhdytty.¹³⁸

6.3. Hämeen linnan lähiympäristö

Hämeen linnan lähiympäristö oli vetinen. Linna ja kaupunki sijaitsivat Vanajaveden länsirannalla pitkänomaisella saarella, joka pohjois- ja itäsivultaan rajoittui avoveteen. Saaren länsipuolella oli kapea suokaista, eteläpuolella se oli leveimmillään. Suo ympäröi samalla tavoin myös linnasaaren eteläpuolista Niementaustan mäkeä.¹³⁹ Kustavilaisella ajalla Vanajaveden pinnan on arvioitu olleen 81,5 m merenpinnasta laskettuna ja 80,6 m aikana, jolloin Hämeen puuvarustusta 1200-luvun puolivälin jälkeen alettiin rakentaa. Vaikka linnonituspiirustuksista ja Hämeen linnan ympäristöä kuvaavasta kartasta voidaankin päätellä rantaviivan olleen muutamaman metrin päässä itärundelista, on se 1570-luvulla ollut aivan rundelin vieressä. Asiaa selvitelletyt Mirja Kanerva onkin todennut täytemaata tuodun rundelin tukemiseksi, mikä on aiheuttanut rantaviivan siirtymisen. Tykkitorni on ollut todellisessa vaarassa, sillä tutkimusten mukaan Vanajaveden pinta on vuodesta 1250 vuoteen 1973 mennessä kohonnut peräti 0,9 metrillä. Korkeimmillaan vedenpinta oli 1700-luvulla.¹⁴⁰

¹³⁸ Alanen 1935 A, 103.

¹³⁹ Charta Öfver Närmaste Situation omkring Tavastehus Slott, jemte Projecterad Plan till Nya Staden, författad År 1777. C. Råbergh. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 12. Maj 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 52. KrA. – Saaristen latokartanosta kirjoittaneen Einar Palmusen mukaan Niementaustan mäkeä kutsuttiin aikaisemmin nimellä Hämeensaari. Palmunen 1965, 7.

¹⁴⁰ Kanerva, Mirja, Otteita Vanajaveden historiasta ja rantaviivan vaihteiluista Hämeen linnan alueella. HLTA. MV.

Linna oli Linnasaaren eteläpäässä ja kaupunki välittömästi linnan pohjoispuolella. Saaren järvenpuoleinen rinne oli jyrkkä ja järvenranta pettevää.¹⁴¹ Linnasaaren luoteispuolella on 109 m mpy korkea ja jyrkkärantainen Pyövelinmäki, ja sen takana on tätä korkeampi Kettumäki (132 m mpy) kauempana rannasta. Pyövelinmäeltä on näkyvyys paljon matalammalle Linnasaarelle, onhan linna rakennettu järvenpinnasta (81 m mpy) mitattuna vain 12 m korkealle sorakummulle (93 m mpy).¹⁴² Linnasaaren länsi- ja eteläpuolella oli suo, joka varsinkin keväisin oli veden vallassa ja siten vaikeasti ylitettävissä. Kauempana sen länsipuolella on Ahveniston harju, välissä oli metsää ja laaja pelto- ja niittyaukeama, jolla risteilivät valtakunnan itäosan päätiet. Suon eteläpuolella oli kivinen Niementaustan mäki, jossa sijaitsivat Saaristen virkatalo peltoineen ja niiden lounaispuolella Hattelmalan harju, josta oli näkyvyys kaupunkiin. Järven takana idässä taas on korkea Aulangonharju.¹⁴³

Linnasaari ei ollut ainoa saari linnan lähiympäristössä. Se ja Niementaustan mäki Linnasaaren eteläpuolella olivat järven länsirannalla. Itärannalla taas olivat Hätilän kallio ja Mahlianmäki, jotka nekin olivat osittain suon ympäröimiä. Lisäksi linnan lähistöllä oli kaksi luotoa. Mahlianmäen kaakkoispuolella pieni suorantainen järvi purki vetensä Mahlianmäen eteläpuolelle.¹⁴⁴

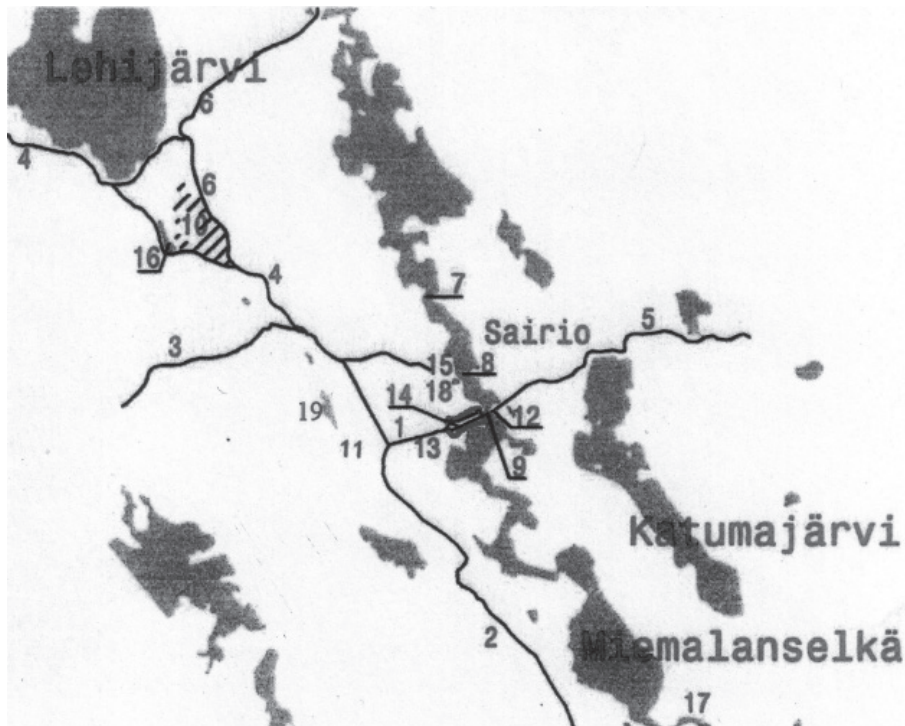
141 Katermaa 1989, 85; Katermaa 1990, 108.

142 Ahto 1979, 13.

143 Katermaa 1989, 85-87; Katermaa 1990, 108. – Ks. kartta 5 s. 98-99.

144 Ks. kartta 6 s. 100-101.

Kartta 5.

Hämeenlinnan lähiympäristön tiet kustavilaisella ajalla

Tiestön ja siltojen lisäksi karttaan on merkitty myös sotilaallisia paikkoja.

Merkkien selitykset:

1. Tie Hämeenlinnan kaupungin uudelta paikalta kohti Poltinahoa ja sitä kautta Hiidentielle, Hämeen Härkätielle, Hämeentielle ja Meritielle. Tietä ruvettiin rakentamaan vuonna 1779, mutta vielä vuonna 1795 se oli vain välttävässä kunnossa. Sen varrelle rakennettiin skanssi todennäköisesti vuosien 1790 ja 1807 välisenä aikana (ks. s. 356), ja sen varrella sijaitsivat hautausmaa ja sairaala.
2. Hämeentie.
3. Hämeen Härkätie.

4. Hiidentie Vanajaveden länsipuolitse Akaan kautta Tampereelle.
5. Ylinen Viipurintie.
6. Tie Hiidentieltä Mierolan kylän kautta Pälkäneentielle.
7. Vanha silta Vanajaveden yli. Se oli käytössä vuoteen 1741 saakka.
8. ”Keskisilta” linnan kaakkoiskulman kohdalta Hätilän kalliolle. Silta oli käytössä vuosina 1741–1794.
9. Uusi silta kaupungin uudelta paikalta Mahliamäen kautta Yliselle Viipurintielle. Silta otettiin käyttöön vuonna 1794.
10. Vähä-Luolajan eli Parolannummen harjoitusleirialue, jota vuonna 1777 ryhdyttiin laajentamaan.
11. Poltinahon harjoitusleirialue.
12. Siltaskanssi kaupungin uuden paikan itäpuolella Mahliamäellä. Se rakennettiin vuosien 1794–1808 välisenä aikana (ks. s. 376).
13. Turuntien skanssi kaupungin länsipuolella Poltinaholle johtavan tien varrella.
14. Kaupungin uusi paikka.
15. Kaupungin paikka vuoteen 1784 saakka.
16. Armijärvi Nyhattulan kylässä.
17. Tiilipolttimo Kernaalanjärveltä Miemalanselälle laskevan joen pohjoispäässä.
18. Hämeen linna.
19. Ahvenisto.

Lähteet: Päämajoituspäällikön von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationsarkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA; Hämeenlinnan linnoituksen, kaupungin ja ympäristön pääasemakaava, johon merkitty kaikki linnoitukset ja kaupungissa sekä näiden ulkopuolella sijaitsevat kruunun ja siviilirakennukset, jotka korjausten suhteen kuuluvat Insinööridepartementille. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 19.9.1811. Al-lekirjoittaja ja piirtäjä ei ole mainittu. Nr. 8. VIK. RHOA. MV; Kuninkaan kartasto Suomesta 1776-1805/1989, taulut 173, 188, 189, 204, 205; Lindqvist 1926, 528-530; Korkama – Roudasmaa 1988, 100-101; Katermaa 1989, 94-95; Katermaa 1990, 107, 120.

Kartta 6

Hämeenlinnan lähiympäristö kustavilaisella ajalla Kuninkaan kartaston mukaan

Kartta kertoo Hämeenlinnan alueen maasto-olosuhteista. Kaupungin uuden ja vanhan paikan välissä oli suota, eikä vain siellä, sillä ylipäätään kaupungin läheisyydessä suomaastoa oli runsaasti. – Miemalanselän eteläpuolella näkyy tiilitehdas. Maanteistä näkyvät Hiidentie, joka vei vesistön länsipuolella kohti Tamperetta. Siitä erkani Viisarin kohdalla Hämeen Härkätie kohti Renkoa. Vanajaveden itäpuolella näkyy maantie, joka vei kohti Pälkänettä ja Ylinen Viipurintie, joka johti kohti itärajaa ja Viipuria. Kaupungin kohdalla Vanajaveden yli johtavan sillan itäpuolella näkyy siltaskanssi, joka valmistui ennen Suomen sotaa ja joka näkyy Sergejevin akvarelleissa. Kaupungin länsipuolella näkyy uusi tie, joka vei Poltinahon harjoitusleirialueelle. Lehijärven eteläpuolella on pieni järvi, jonka eteläpuolella on Vähä-Luolajan harjoitusleirialue

Lähde: Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805/1989, taulut 188, 189, 204, 205.

IV

Hämeen linna vapaudenajan sotilassuunnitelmissa ja rakennusperintö kustavilaisen ajan alussa

Tässä pääluvussa pohditaan, mikä oli Hämeen linna 1700-luvun puolustusstrategiassa. Yhtäältä tutkitaan, kuinka Ruotsin valtakunnan puolustus Venäjää vastaan ajateltiin järjestettäväksi valtakunnan itäosassa ja minkälainen rooli Hämeen linnalle silloin tulisi. Minkälaisia Suomea koskevia sotilassuunnitelmia Ruotsissa tehtiin, ennen kuin alettiin vahvasti rahoittaa Hämeen linnan varustamista. Esille otetaan kenraali Axel Löwenin ja eversti Axel Magnus von Arbinin Hämeen linnan näkökulmasta katsottuna vastakkaiset suunnitelmat. Toisaalta selvitetään, millaisessa tilassa Hämeen linna oli ennen kustavilaista aikaa.

1. Hämeen linna vapaudenajan sotilassuunnitelmissa

1.1. Place d'armes -asema ja tenaljivarustus 1720–1730-luvuilla

Uudenkaupungin rauha 1721 sinetöi Ruotsin suurvalta-aseman päättymisen. Hävitystä sodasta oli muitakin seurauksia

kuin alueluovutukset. Rauhansopimuksen 7. artikla antoi Venäjälle mahdollisuuden puuttua Ruotsin sisäisiin asioihin, mikäli vuonna 1720 säädettyä hallitusmuotoa yritettäisiin muuttaa.¹ Vuonna 1703 tsaari Pietari oli aloittanut nimeään kantavan kaupungin rakennustyöt Neva-joen suulla Ruotsin alueella. Kymmenen vuotta myöhemmin siitä tehtiin maan pääkaupunki. Uuden kaupungin nouseminen Ruotsin uuden itärajan välittömään läheisyyteen merkitsi Venäjän sotilallisen, taloudellisen ja hallinnollisen painopisteen siirtymistä Ruotsin rajan tuntumaan.² Hävitty sota poisti sen turvallisuuden tunteen, jota Kustaa II Aadolf oli vuonna 1617 pitämässään valtiopäiväpuheessa korostanut, kun Ruotsin alueisiin oli hieman aikaisemmin solmitussa Stolbovan rauhassa (22.2.1617)³ liitetty Karjalan laajat metsät.⁴ Puskuri-
vyöhykkeestä oli tullut suoja hyökkääjälle. Tsaari Pietari oli vielä uhkaillut laivastotukikohdan rakentamisella Tallinnan länsipuolelle Paldiskiin.⁵

Näissä olosuhteissa ryhdyttiin pohtimaan valtakunnan itäosan turvallisuutta ja puolustamista. Ensimmäinen mietintö koski Suomessa tapahtuvaa joukkojen kuljetusta. Se on päivätty jo 22.8.1721 eli kahdeksan vuorokautta ennen Uudenkaupungin rauhansopimuksen allekirjoitusta 30.8.1721.⁶ Vuoden 1721 aikana valmistui kolme mietintöä ja vuoden 1723 loppuun mennessä viisitoista uutta mietintöä, mikä osoittaa, että turvallisuus koettiin todella uhatuksi. Kustavilaisen ajan alkuun mennessä valmistui kaikkiaan 182 ehdotusta valtakunnan itäosan puolustuksen järjestämiseksi. Suuressa osassa niistä mainitaan myös Hämeen linna, jonka asema mm. kenraalimajuri Marcks von Würtembergin vuonna 1750 laatimassa sotilassuunnitelmassa näyttäytyi yleistä trendiä paremmassa valossa. Hän näki Hämeen lin-

1 Billing 1856, 19; Jutikkala 1949, 542.

2 Männikkö 1981, 38.

3 Sundberg 2002, 127.

4 Männikkö 1981, 2.

5 Alanen 1963, 61.

6 Cronhjelm 22.8.1721/1939, 3; Sundberg 2002, 281.

nan lukkona tiellä niin Turkuun kuin Poriinkin ja esitti, että Pohjanmaan rykmentistä sijoitettaisiin pataljoonan verran miehiä varuskunnaksi linnaan. Sitä pitäisi myös varustaa.⁷ Toisaalta mm. Viaporin rakentajana tunnetuksi tullut everstiluutnantti Augustin Ehrensvärd ei nähnyt Hämeen linnalla olevan mitään merkitystä edes makasiinina.⁸

Valtakunnan itäosaa koskevien sotilassuunnitelmien perusajatukset loi kuitenkin päämajoitustemestari ja kuninkaallisen linnoitustoimen johtaja kenraali Axel Löwen. Hän oli syntynyt 1.11.1686. Matematiikan opinnot ja piirustustaito johdattivat hänet linnoitustoimen piiriin, mutta hän oli kiinnostunut myös sotatieteellisistä, poliittisista ja historiallisista oppiaineista. Hänen uransa alkoi vuonna 1702, jolloin hän liittyi volontäärinä (vapaaehtoisena) linnoitusjoukkoihin. Hänet siirrettiin 6.12.1704 Wismariin linnoitusjoukkojen konduktööriksi, vuodesta 1707 alkaen hän oli linnoitusjoukkojen luutnanttina Tallinnassa ja kahta vuotta myöhemmin linnoitusjoukkojen kapteenina Kalmarissa. Koska hän asui Espanjan kuninkaan Filip V:n (1700–1746) palvelukseen vuonna 1707 ja osallistui Espanjan perimyssotaan (1701–1714), ei hän ehtinyt kauankaan olla Tallinnassa. Vuodesta 1719 alkaen hän toimi Ruotsin päämajoitustemestarina ja kuninkaallisen linnoitustoimen johtajana. Uudenkaupungin rauhan jälkeen hän toimi myös rajakomission johtajana Ruotsin puolella ja antoi vuoden 1723 valtiopäiville mietinnön, joka koski Suomen puolustuksen järjestämistä.⁹ Juuri päättynyt sota oli opettanut, että venäläiset ensin valtaavat

7 Marcks von Württemberg 16.4.1750/1944, 249.

8 Ehrensvärd 12.7.1766/1948, 111-112. – Negatiivisen kuvan sekä Hämeen linnasta että Hämeenlinnan kaupungista Ehrensvärd oli antanut jo vuonna 1747 Suomeen tekemänsä tutkimusmatkan yhteydessä. Koska läheisiltä kukkuloilta oli mahdollista katsella linnoitusalueelle, koska linna oli huonossa kunnossa ja koska paikkaa ei voisi puolustaa tykistöä vastaan, tulisi linna ja kaupunki jättää paikoilleen ja rakentaa linnoitus läheisille pelloille. Tällä tavoin kaupungista voisi tulla vahva ja linnoituksesta keskikokoinen. Ehrensvärd/Honkala 1747/2002, 46-50.

9 Löwen 1723/1939, 23-53; Holm 1983, 580-582.

Muotokuva 1

Harri Rantanen 2003 O. Areniuksen maalauksen pohjalta.

rannikon ja sen jälkeen etenevät sisämaahan. Löwen katsoi venäläisten menestyksen taustalla olleen Suomen rannikon linnoittamattomuuden, ja siksi tulisi erityisesti rannikko varustaa linnoituksin ja satamin. Siten estettäisiin vihollisen tunkeutuminen Suomeen ja taattaisiin sotatarvikkeiden ja apuvoimien saanti Ruotsista.¹⁰

Löwenin mukaan Suomen puolustaminen ei voisi sujua ilman linnoituksia. Täällä tarvittaisiin sekä place d'armes -tyyppinen päälinnoitus että kenttävarustuksia ja eteen työnnettyjä varustuksia. Näistä ensin mainitulla tuli olla satama, jotta yhteydenpito Ruotsiin olisi mahdollista. Koska Suomi ei yksin voinut puolustautua Venäjää vastaan, vaan tarvitsi apujoukkoja Ruotsista, oli linnoitettu satama jo tämän vuoksi tarpeellinen. Se voisi toimia defensiivisenä puolustuslaitteena, joka tarjoaa turvapaikan sekä sotalaivoille että muillekin merisodankäynnissä tarvittaville aluksille, ja olla offensiivisen operaation tukikohta. Linnoituksen vaikutusalue ei nimittäin rajoittunut vain lähiympäristöön, vaan se turvasi laajan alueen.¹¹ Päälinnoitukselta vaadittavat ominaisuudet täyttyviä paikkoja olivat Helsinki ja Vehkalahti, joista Helsinkiä oli jo mm. Turun Akatemian matematiikan professori Israel Nesselius vuonna 1711 esittänyt linnoituskohteeksi.¹² Näihin paikkoihin sotalaivat saattoivat esteettä saapua, niistä oli useita väyliä merelle ja niiden suojaksi voitiin rakentaa suljettuja pattereita ja upotuksia.¹³ Koska Hämeen linna sijaitsi sisämaassa, se ei siis maantieteellisen sijaintinsa perusteella täyttänytkaan place d'armes'ta vaadittavia ominaisuuksia. Silti se ei kuitenkaan ollut Löwenin mukaan hyödytön linnoituskohteena ja tulisikin varustaa rintavarustuksin, vallihaudoin ja palisadein.¹⁴

Linnoitukset eivät kuitenkaan olleet riittävä turva, vaan tarvittiin myös laivasto, jonka pääosa sijoitettaisiin Helsin-

10 Löwen 1723/1939, 24.

11 Löwen 1723/1939, 27.

12 Nesselius 11.1.1711/1949, 169.

13 Löwen 1723/1939, 31, 40-41.

14 Löwen 1723/1939, 28.

kiin linnoitetun sataman suojaan. Loput tulisivat Vehkalahteen. Lisäksi tarvittaisiin sisävesilaivasto, jonka kotisatama olisi Lappeenranta, sekä varustus Puumalaan.¹⁵ Tällä tavalla muistion laatija katsoi olevan mahdollista puolustautua sisämaassa eteneviä venäläisiä vastaan. Hän totesikin, että Suuressa Pohjan sodassa venäläiset eivät olisi voineet yhtä helposti vallata koko maata, jos Puumalan salmen merkitys olisi ymmärretty.¹⁶

Päämajoituspormestarin ja kuninkaallisen linnoitustoimen johtajan Löwenin suunnitelmaa käsiteltiin vuoden 1723 valtiopäivillä. Sitä vastassa oli Turun valtiopäiväedustajan pormestari Karl Merthenin esitys, jonka mukaan Hämeen linnasta tehtäisiin valtakunnan itäosassa olevien joukkojen place d'armes ja Turkuun sijoitettaisiin sotasatama.¹⁷ Juvan mukaan pormestari Merthenin esitys voitti.¹⁸ Sellaista tietoa ei kuitenkaan valtiopäiväasiakirjoista löydy. Vuoden 1723 valtiopäivien akteista löytyy puolustusdeputaation mietintö, joka on päivätty 6.8.1723 ja jossa käsitellään koko maan puolustusta todennäköisesti Löwenin ja Merthenin suunnitelmien pohjalta. Puolustusdeputaatio katsoi, että place d'armes, johon kuului makasiini, voitiin hyvin sijoittaa Hämeenlinnaan, mutta samassa virkkeessä todetaan vielä, että muutkin paikat olisivat aivan yhtä hyviä. Tärkeintä tuntuu olleen se, että makasiini on riittävän tilava.¹⁹

Valtiopäiväaktit toimittanut Theodor Westrin on puolustusdeputaation mietinnön yhteyteen kirjoittanut, että mietintö luettiin valtiopäivien täysistunnossa 6.8.1723 kuningas Fredrikin (1720–1751) läsnäollessa. Fredrik olikin tyytyväisenä todennut, että asia oli hyvin valmisteltu. Westrinin mukaan mietintö hyväksyttiin; hän käyttää sanaa ”*approb*”,

15 Löwen 1723/1939, 44-46.

16 Löwen 1723/1939, 47.

17 Merthen 26.6.1723/1939, 67.

18 Juvelius 1919, 90.

19 Rst:s defensionsdeputations und. betänkande rörande försvarsverket. Den 6. augusti 1723. Päiväyspaikkakuntaa ja allekirjoittajaa ei ole mainittu. Riksdagsakter 1723/1909, 698.

millä hän ei kuitenkaan tarkoita hyväksyvää valtiopäiväpäätöstä. Pöytäkirjasta tällaista asiaa ei nimittäin löydy päivämäärän 6.8.1723 kohdalta, eikä Westrin sellaista mainitse vuoden 1723 valtiopäivien historiassa. Mitään ei myöskään löydy valtiopäiväpöytäkirjasta siviiliasia- ja sota-asia- kohdalta. Vuoden 1723 komissiopöytäkirjojen sota-asioissa ei niissäkään ole Löwenin ja Merthenin suunnitelmiin liittyvää mainintaa.²⁰ Näyttääkin siltä, että ainakaan vuoden 1723 valtiopäivillä asia ei ole esittelyn jälkeen ollut esillä; valtiopäivät puhallettiin päättyneiksi 15.10.1723.²¹ On todennäköistä, että Löwenin ja Merthenin muistiot ovat olleet esillä puolustusdeputaatiossa 15.12.1724 ja että ne on luettu Valtaneuvostossa 4.2., 20.2. ja 25.2.1725. Löwenin ja Merthenin muistiot siis vain luettiin, mutta päätöstä ei Valtaneuvostossa tehty. Westrinin mukaan komissio saattoi kokoontua ilman sotakollegiotakin.²² Tämän perusteella näyttää siltä, että tukilinnoitusta koskeva ratkaisu ja päätös noudatettavasta sotilassuunnitelmasta tehtiin puolustuskomissiossa eikä valtiopäivien täysistunnossa.

Ennen valtiopäivillä tapahtunutta esittelyä Löwen oli vielä lähettänyt kuninkaalle muistion, jossa hän esitti erityisen valtakunnan itäosan puolustusta ja sen linnoituksia pohtivan komission asettamista. Samalla hän asettui vastustamaan merivoimien edustajien ehdotusta, jonka mukaan laivasto tulisi pitää Karlskronassa Ruotsin eteläosassa. Juuri Suomesta palanneena hän katsoi tuntevansa valtakunnan tämän osan tarpeet parhaiten.²³ Sillä ei liene ollut vaikutusta, koska Turun valtiopäiväedustaja Merthenin sotilassuunnitelmaesitys tuli hyväksytyksi.

Hämeen linnasta oli siis tehty Suomessa olevien joukkojen place d'armes eli tukilinnointus ja makasiini. Härö

20 Cabinets Protocoller för Krigs Expedition år 1723. Krigsexpeditionen. Cabinets Protocoller för Krigs Expedition 1720–1724. Kabinetsprotocoll i original. A II a:1. RA.

21 Westrin 1909, 181.

22 Westrin 1909, 693-694.

23 Löwen 27.4.1723/1939, 64-65.

onkin kutsunut Suuren Pohjan sodan jälkeistä aikaa Hämeen linnan varastolinnoituksen ajaksi.²⁴ Hämeen linna ei kuitenkaan ollut uutta asemaansa vastaavassa kunnossa. Kunnostustyöt alkoivat jo vuonna 1726. Tämä jakso käsitti kaksi kokonaisuutta, joista toinen merkitsi linnan ja sen ulkorakenteiden muuttamista varikkomaisiksi ja toinen puolustusmahdollisuuksien parantamista. Kunnostustöitä johti linnoitusupseeri Anders Johan Nordenberg, joka aateloituna sai nimen Nordenskiöld.²⁵ Vuonna 1726 alkaneen korjausvaiheen aikana välikatot uusittiin ja linnan pulpettikatto vaihdettiin harjakatoksi. Tässä yhteydessä rakennettiin kolmas kerros, joka jätti matalat itä- ja etelätornit piiloon. Linnaan syntyikin suuri makasiinitila, jonne voitiin varastoida yhtäkkiä 9.000 muskettipyssyä, pistimiä eli pajunetteja, miekkoja ja ammuslaatikoita.²⁶ Ruutivarasto sijoittui linnan pohjakerrokseen ja viljavarasto sen yläpuolelle.²⁷

24 Härö 1987, 6.

25 Anders Johan Nordenberg syntyi Sipoon Savijärvellä Uudellamaalla 21.12.1696. Hän aloitti opinnot Uppsalan yliopistossa vuonna 1711, missä hän opiskeli matemaattisia aineita. Viisi vuotta myöhemmin – 10.10.1716 – hän liittyi volontäärinä linnoitusjoukkoihin. Vuonna 1717 hänet ylennettiin linnoitusjoukkojen konduktööriksi, linnoitusjoukkojen luutnantiksi 16.6.1719 ja linnoituskapteeniksi vuonna 1735; hän toimi linnoitusjoukkojen kapteenina Suomessa Hattujen sodan aikana. Vuonna 1744 Anders Johan Nordenberg ylennettiin Suomen linnoitusprikaatin päämajoitustemestariluutnantiksi, mutta kutsuttiin jo viisi vuotta myöhemmin – 1749 – Tukholmaan johtamaan linnoitusjoukkojen Tukholman prikaatia. Hänet aateloitiin nimellä Nordenskiöld 21.11.1751, ja hän toimi Kymenkartanon ja Savon läänin varamaaherrana vuodesta 1752 alkaen ja saman läänin maaherrana vuodesta 1753 alkaen. Hämeen ja Uudenmaan läänin maaherraksi hänet nimitettiin 30.11.1756, mistä tehtävästä hän erosi vuonna 1761. Anders Johan Nordenberg kutsuttiin vuonna 1739 Tiedeakatemian jäseneksi samanaikaisesti veljensä Carl Fredrik Nordenbergin kanssa, ja vuonna 1743 Suomen talouskomission jäseneksi. Anders Johan Nordenskiöld oli ajan tavan mukaisesti kiinnostunut taloudellisista ja luonnontieteellisistä kysymyksistä. Anders Johan Nordenskiöld kuoli Helsingissä 27.6.1763. Granfelt 1903, 1555-1556; Lewenhaupt 1921 A, 480.

26 Korkama – Roudasmaa 1988, 63-65.

27 Hämeenlinnan kaupungin, linnoituksen ja ympäristön asemakaava vuodelta 1809. Allekirjoitti insinööri Tru??, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 2. VIK. RHOA. MV.

Maaliskuussa 1731 Amiraliteetille osoittamassaan muistiossa päämajoituspäällikönsä Löwenin pohti taas Suomen puolustusvalmiutta ja aikaansaannoksia sen kohottamiseksi. Kun hän vuonna 1723 oli pitänyt edellisenä vuonna aloitettuja Haminan ja Lappeenrannan linnoituksia tarpeellisina ja esittänyt, kuinka Hämeen linnan puolustusvalmiutta voidaan kohentaa palisadien, rintavarustusten ja vallihaudan avulla, ei hän vuonna 1731 nähnyt niitä enää tarpeellisina. Haminan linnoitusta, joka 1730-luvun alussa koostui vähäisestä hiekkavalleista, Löwen ei pitänyt lainkaan linnoitukseksi, vaikkakaan ei haitannut, jos vihollinen sitä sellaisena piti.²⁸ Hämeen linnassa taas alkoivat työt linnoitusupseeri I. G. Ammondntin laatiman suunnitelman mukaan. Siinä toteutui, mitä Löwen oli vuonna 1723 esittänyt.²⁹

Place d'armes oli Löwenin mukaan tarpeellinen, kun taas pienemmät linnoitukset olivat sellaisia, jotka vihollinen helposti voi kiertää. Niihin ei myöskään voitaisi sijoittaa riittävää määrää miehiä.³⁰ Löwen esittikin varojen ohjaamista sekä armeijan kehittämiseen että laivaston vahvistamiseen. Viimeksi mainitun toteuttaminen olisi tarpeellista sen vuoksi,

*”att aldrig ryssarne gjort, framsteg i Finland, innan de varit mästare i sjöen, och således tagit alla posteringar i ryggen”.*³¹

Löwenin Amiraliteetille osoittama muistio maaliskuulta 1731 merkitsi doktriinin muuttumista. Se lisäsi rannikon ja meren merkitystä sisämaan kustannuksella puolustusta järjestettäessä. Vaikka lyhyen muistion perusteella ei voidakaan tehdä kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä, on selvää, että esi-

28 Löwen 16.3.1731/1939, 105; Kauppi 1988, 6.

29 Löwen 1723/1939, 28; Katermaa 1990, 115.

30 Löwen 16.3.1731/1939, 105.

31 Löwen 16.3.1731/1939, 105. – Suomennettuna teksti on seuraava: ”venäläiset eivät ole koskaan menestyneet Suomessa, ennen kuin he ovat olleet mestareita merellä ja ottaneet kaikki etuvartiot selustasta”.

tys varojen osoittamisesta liikkuvan armeijan kehittämiseen ja laivaston vahvistamiseen merkitsi käännettä offensiivin suuntaan. Vaikka Löwenin muistiolla oli merkitystä, olihan hän valtakunnan korkein linnoitusupseeri, toimittiin käytännössä toisin, sillä Hämeen linnaa korjattiin ja linnoitettiin.

Linnoitusupseeri I. G. Ammond t oli saanut vuoden 1728 tienoilla valmiiksi ensimmäisen Hämeen linnan linnoitussuunnitelmansa.³² Hän uudisti suunnitelmansa vuonna 1731, ja sen mukaisesti aloitettiin linnoitustyöt vuonna 1733.³³ Suunnitelmat eivät poikenneet toisistaan paljoakaan. Kun ensin mainitun mukaan linnoitusalueelta olisi poistettu venäläisten sinne siirtämät talonpoikaisrakennukset, jätettiin ne jälkimmäisen mukaan paikalleen.

Suunnitelmien mukaan linnan ympärille rakennettiin seitsenkärkinen tenaljivarustus, niistä kolme oli kohti kaupunkia.³⁴ Siellä tenaljivallit olivat myös vahvimmat. Uloimpiin puolustuslaitteisiin kuuluivat kuivahauta, palisadiaita ja espanjalaiset ratsastajat. Sisempi puolustuslinja koostui lähinnä keskiaikaisesta kehämuurista tykkitorneineen.³⁵ Eteläkulmaa oli lisäksi vahvistamassa isonvihan ajoilta peräisin ollut venäläisten kehämuurin yhteyteen pystyttämä puolibastionin omainen patterivarustus. Vaikka vuonna 1731 val-

32 Grund Rijtning af Slättet med dess Ring Muurar och Wallar. Päiväys ja allekirjoitus puuttuvat. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 13a. KrA. – Ajoitus on KrA:n arkistoluettelosta. Koska tässä vuodelle 1728 ajoitetussa suunnitelmassa on samanlaisia elementtejä kuin vuoden 1731 suunnitelmassakin, on varsin todennäköistä, että Krigsarkivetin ajoitus pitää paikkansa. Elementeistä on mainittava itärundelin sisään ajateltu vankihuone, kruunun hevostalli eteläsivulla ja pääportin vieressä oleva venäläisten rakentama patterivarustus. Kummastakin suunnitelmasta löytyy Ammondin allekirjoitus.

33 Charta och Plan Öfwer det projecterade Defensions Wärket I Tavastehus I anledning af Högläst Kongl. Krigs-Collegij communicerade Dessein, till Hans Excellence Högvällborne Herr Baron och Fält Marskalcken Stackelberg, inrättad efter Situationens beskaffenhet. I. G. Ammond 1731. Päiväystä ja hyväksymismerkintää ei ole. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 9. KrA; Stenius 1973, 4; Koskinen 1988, 309-310.

34 Ks. suunnitelma 2.

35 Ks. kuva 2 s. 77.

mistunut uusi linnoitussuunnitelma säilyttikin osan rakennuksista, sai osa väistyä. Pois purettiin kruunun hevostalli, komendantinrakennus, kymmenen aittaa ja joukko kruunun tonteilla olleita kaupunkilaisten rakennuksia. Uusista rakennuksista on syytä mainita upseereille, aliupseereille ja käsityöläisille tarkoitettu parakki, itärundelin sisään ajateltu vankihuone, muutama varastorakennus ja paja. Päälinna sai pysyä makasiinina. Linnoitustyöt saatiin päätökseen 1730-luvun loppuun mennessä.³⁶ Niiden aikana vuonna 1736 linnoitustöiden johto esitti kaupungin siirtämistä muualle, koska se oli liian lähellä linnoitusta.³⁷ Vuonna 1733 aloitettu linnoitustyö toteutti sen, mitä Löwen oli vuoden 1723 sotilassuunnitelmassaan katsonut tarpeelliseksi: rintavarustukset, vallihaudan ja palisadiaidan.³⁸

1.2. Löwenin pessimistinen kuva vuodelta 1738

Päämajoituspäälliköksi vuonna 1737. Seuraavan vuoden huhtikuussa hän sai valmiiksi Suomea koskevan sotilassuunnitelman, jota hengeltään voidaan luonnehtia offensiiviseksi.³⁹ Tekijä kävi aluksi läpi Ruotsin armeijan Suomessa olevien joukkojen huollon tilanteen, jota hän ei pitänyt lainkaan hyvänä. Varastoissa Turussa ja Hämeenlinnassa ovat kiväärit, joita oli yhteensä 4.695, olivat suurimmaksi osaksi vuoden 1725 mallia ja siis vanhentuneita. Kivääreistä 60 % eli 2.998 oli Hämeen linnan asevarastossa. Löwen totesikin, että hän ei

36 Charta och Plan Öfwer det projecterade Defensions Wäret I Tavastehus I anledning af Högläst Kongl. Krigs-Collegii communicerade Dessein, till Hans Excellence Högvällborne Herr Baron och Fält Marskalcken Stackelberg, inrättad efter Situationens beskaffenhet. I. G. Ammond 1731. Päiväystä ja hyväksymismerkintää ei ole. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 9. KrA; Stenius 1973, 4.

37 Katermaa 1989,99-100.

38 Löwen 1723/1939, 28.

39 Löwen 3.4.1738/1939.

ollut aikaisemmin huonompia nähnyt. Niitä ei voisi käyttää sodan eikä rauhan aikana.⁴⁰

Ravintohuoltotilanne ei ollut hyvä. Uudenkaupungin rauhan jälkeen maahan oli perustettu viljavarastot Hämeenlinnan lisäksi Haminaan ja Lappeenrantaan, missä oli yhteensä 21.038 tonnia jauhamatonta viljaa. Koska viljaa ei ollut jauhettu ja myllyjä oli harvassa eikä leipomoita ollut, oli sotilaiden elintarvikehuoltotilanne heikolla pohjalla. Suuren Pohjan sodan aikana sotilaat olivat saaneet elintarvikeannoksensa viljana selkäreppuihinsa, joten heidän oli pitänyt ensin jauhaa vilja jauhoiksi voidakseen itse leipoa leipänsä. Löwenin mukaan se ei ollut kaikilta hyvin onnistunut. Ratkaisu tilanteen korjaamiseksi olisi kruununleipomojen perustaminen.⁴¹ Vaikka leipomo, viljavarasto ja pieni mylly voisivat Löwenin mukaan sijaita Olavinlinnassa, rakennettiin leipomo Hämeen linnaan, ja sinne tuli myös viljavarasto.⁴²

Hämeen linnassa oli myös ruutivarasto. Suunnitelman mukaan ruuti oli varastoituna ”nelikulmion” sisään, millä tarkoitettaneen jotakin neljästä tornista. Koska Löwenin mukaan ”nelikulmiossa” oli puukatto, on kysymys joko pohjois- tai länsitornista; itä- ja etelätornit olivat peittyneet muurien sisään vuonna 1726 alkaneiden korjaustöiden yhteydessä.⁴³ Linnan kattomateriaalina pysyi edelleen puu. Ruuti oli varastoitu pohjakerrokseen ja sen yläpuolella oli viljavarasto. Koska niiden katteena oli puukatto, muodosti tulipalo todellisen uhan. Vilja-, ase- ja ruutivarastot olivat Löwenin mukaan vaarassa, sillä varastointi ei muutenkaan ollut asiallista. Ruuti olisi tullut sijoittaa erityiseen ruutikellariin.⁴⁴

Koska Hämeen linna oli place d’armes, sinne kerättiin sodankäynnissä tarpeellista materiaalia, kuten ruutia, ase-

40 Löwen 3.4.1738/1939, 197-198, 298.

41 Löwen 3.4.1738/1939, 200, 313.

42 Löwen 3.4.1738/1939, 267; Stenius 1973, 6; Kanerva 1980, 13. – Ks. s. 82-85.

43 Löwen 3.4.1738/1939, 272; Stenius 1973, 4; Korkama – Roudasmaa 1988, 63-65.

44 Löwen 3.4.1738/1939, 272-273.

ta ja elintarvikkeita. Yllätyshyökkäykset olisivat äärimmäisen vaarallisia, koska vihollinen tuli idästä ja koska Hämeenlinnasta oli matkaa esimerkiksi Lappeenrantaan 23 ruotsalais-ta peninkulmaa (246 km) ja koska sotamateriaali oli keskitetty Hämeenlinnaan. Ei nimittäin olisi ollut aikaa lähteä hakemaan tarvikkeita kaukana ja huonojen maantieyhteyksien takana sijaitsevasta Hämeen linnasta. Kaiken lisäksi linnalle mentäessä oli ylitettävä huonokuntoinen silta, joka ei välttämättä kestäisi. Hämeenlinnaa parempia paikkoja place d'armes'lle olisivat Helsinki ja Tvärminne.⁴⁵

Todennäköisesti Hämeen linnan sijainti oli syynä siihen, että Löwenin sotilassuunnitelma vuodelta 1738 kuvaa sen varsin synkässä valossa. Kun Löwen esitti Lappeenrannan ja Haminan linnoituksia sekä Turun ja Kajaanin linnoja mahdollisimman pian kunnostettavaksi, ei hän sano samaa Hämeen linnan kohdalla.⁴⁶ Merkkejä Hämeen linnan sivuuttamisesta oli nähtävissä jo vuoden 1731 Amiraliteetille osoitetussa muistiossa.⁴⁷

Kaupunki, jonka rakennukset olivat savupirttejä ja pieniä puurakenteisia hökkeleitä, muodosti turvallisuusriskin sen välittömässä läheisyydessä olleelle linnalle, eikä linna tämänkään vuoksi sopinut varastoksi eikä place d'armes'ksi.⁴⁸ Tulipaloja nimittäin sattui Hämeenlinnassa silloin tällöin, ja 1730-luvun lopulla niitä näyttää olleen vuosittain. Toukokuun lopulla 1737 riehunut palo tuhosi muutamia taloja ja osan tulliaidasta. Vuoden 1738 lokakuussa paloi niin ikään muutamia taloja. Nämä kaksi tulipaloa olivat pieniä verrattuna kesäkuun alussa 1739 syttyneeseen paloon, sillä se tuhosi lähes koko kaupungin. Myös linna varastoineen oli vaarassa.⁴⁹

Löwen yksilöi itse linnan huonot puolet. Niitä oli kolmesta. Tämä puuteluettelo kuvaa hyvin linnaa ennen kus-

⁴⁵ Löwen 3.4.1738/1939, 200-201, 263, 277.

⁴⁶ Löwen 3.4.1738/1939, 263, 267-268, 270-272, 281.

⁴⁷ Löwen 16.3.1731/1939, 104-106.

⁴⁸ Löwen 3.4.1738/1939, 201.

⁴⁹ Lindeqvist 1926, 266-267.

tavilaista aikaa. Siksi siihen on nyt syytä paneutua yksityiskohtaisesti.

Linna oli rakennettu paikkaan, joka oli liian ahdas kaikille sen rakennuksille. Talot olivat niin lähellä rintavarustusta, että sen ja lähimmän talon väliin ei jäänyt niin paljon tilaa, että siitä olisi voitu viedä kolminaulainen tykki. Jotta Hämeen linna saataisiin sen asemaa place d'armes'na vastaavaan kuntoon, tarvittaisiin runsaasti rahaa, jota ei ollut.⁵⁰

Samassa rakennuksessa ruutivarasto alinna, viljavarasto sen päällä ja kaiken katteena vain puukatto muodostivat tulipalon sattuessa vaarallisen yhdistelmän, kuten edellä on todettu. Löwen torjui ajatuksen rakentaa rundelin sisään pomminvarma ruutivarasto. Hänen mielestään ajatuksen oli esittänyt henkilö, jolla ei ollut minkäänlaista tietoa rakennuksista, sillä sekä kehämuuri että rundelit olivat sellaisessa kunnossa, että niiden varaan ei voisi ajatella rakennuksia. Salmen toiselta puolelta Hätilän kalliolta oli nimittäin suora näköyhteys. Niinpä sieltä olisi mahdollista ampua alueelle, koska etäisyys linnasta oli vain sata kyynärää (59,4 m).⁵¹ Myös näistä syistä ehdotus oli mahdoton toteuttaa. Sen sijaan leipomorakennukseen itärundeli kyllä voitaisiin hyödyntää.⁵²

Kehämuuri ei Löwenin mielestä myöskään ollut asianmukaisessa kunnossa, sillä se oli pahoin halkeillut ja muutenkin huonokuntoinen. Kehnoimmassa tilassa oli järvenpuoleinen sivu, sillä se oli sortunut. Sekä muurin että linnan kunnostamiseen tarvittaisiin runsaasti rahaa, koska linnaa pitäisi madaltaa, muuria vahvistaa ja pomminvarmat holvit rakentaa ruutia ja muita sodankäynnissä tarpeellisia asioita varten. Koska alueelta ei Löwenin mukaan ollut saatavissa tiiliä ja kalkkikin pitäisi tuoda maanteitse Helsingistä, jonne oli matkaa 12 ruotsalaista peninkulmaa (128 km), kuluisi suuria summia rahaa.⁵³ Rivien välistä on luettavissa kysy-

50 Löwen 3.4.1738/1939, 272.

51 Ks. kuva 7 s. 118.

52 Löwen 3.4.1738/1939, 272-273.

53 Löwen 3.4.1738/1939, 273-274.

Kuva 7

Vuoden 1741 sillan paikka

Sotilasyliapäällikkö Löwen vaati vuoden 1738 sotilassuunnitelmassaan Vanajaveden ylittävän sillan siirtämistä Pyövelinmäen pohjoispuolelta linnan viereen. Silta linnan itäkulman kohdalta Hätilän kalliolle ja edelleen Yliselle Viipurintielle valmistui vuonna 1741. Se oli tällä paikalla vuoden 1794 alkupuolelle saakka, jolloin se uuden sillan valmistuttua myytiin ja purettiin.

Lähde: Löwen 3.4.1738/1939, 278; Lindeqvist 1926, 530; Katermaa 1989, 105.

Valokuva: Pekka Koskinen 6.6.2002.

mys, oliko Hämeen linnan kunnostaminen lainkaan mielekäästä, sillä varat voitaisiin ohjata tarpeellisempiinkin kohteisiin.

Löwen otti esille myös tykistön kuormaston olot, joita hän piti sopimattomina. Tiloja Hämeen linnassa oli riittämättömästi tarpeeseen nähden, ja niissäkin tykkilavetit, kuormarattaat jne. joutuivat seisomaan kivien päällä.⁵⁴

Löwen arvioi linnan puolustuskyvyn heikoksi. Linnan ympärille oli 1730-luvun alkupuolelta alkaen rakennettu tenaljivallitusta, jonka eteen oli kaivettu kuivahauta.⁵⁵ Se oli Löwenin mukaan liian kapea, eikä haudan takana ollut rintasuojakaan voinut tarjota kunnollista suojaa puolustautujille. Rakennustöiden yhteydessä purettu vanha valli sen sijaan tulisi ennallistaa.⁵⁶ Kaikissa linnan pohjoisella, läntisellä ja eteläisellä sivulla olevissa matalissa tenaljivarustuksissa oli runsaasti kuolleita kulmia, kuten Löwen totesi. Tenaljivarustuksia kiersi niin matala ja kapea hauta, että se oli helppo täyttää risungeilla. Hautaan sijoitettu palisadiaita oli kaiken lisäksi puolustuksen esteenä. Linnan puolustuskunnon kohentamiseksi tulisi pohjoissivulle tehdä lynetti⁵⁷, joka ympäröitäisiin nykyistä syvemmällä ja leveämmällä haudalla. Siihen myös sijoitettaisiin palisadiaita. Lynetin yhteyteen tarvittaisiin myös katvietie. Puolustuksen tehostamiseksi linnaa lähinnä olevat kaupungin tontit tulisi tyhjentää ja asukkaat siirtää muualle.⁵⁸

Järvenpuoleisen sivun väylää vihollinen voisi käyttää. Puolustuksen tehostamiseksi tulisi rintamalinjat vetää veteen saakka niin pitkälle kuin mahdollista. Sen lisäksi rannalla sijaitseva ”*jaarli Birgerin torni*” tulisi hävittää, jotta saataisiin

54 Löwen 3.4.1738/1939, 274.

55 Ks. s. 112-114.

56 Löwen 3.4.1738/1939, 274.

57 Lynetillä tarkoitetaan takaa avointa linnoituslaitetta; muistuttaa raveliinia. Siihen kuuluvat taaksepäin taivutetut siivet, sen ympärillä on usein valihauta ja sen sivut ovat muuratut. Rolof 1991, 212.

58 Löwen 3.4.1738/1939, 274-275.

aikaan vallikäytävä vanhan vallin taakse.⁵⁹ Löwen ei kuitenkaan määritellyt, mitä hän jaarli Birgerin tornilla tarkoitti. Kysymyksessä on todennäköisesti danskeritorni tai sen raunio, sijaitsihan Löwenin mainitsema torni samalla sivulla.

Löwen palasi vielä kaupungin tilanteeseen. Hänen mukaansa Hämeenlinnan kaupungin rakennukset olivat pelkkiä mökkejä ja kojuja ja porvarit rutiköyhiä talonpoikia. Jälleen kerran hän totesi kaupungin olevan linnan ja siellä säilytettävän sotamateriaalin kannalta vaarallinen. Linnoituksen kannalta olisikin parasta, jos kaupunki poltettaisiin maan tasalle ja muutettaisiin muualle. Koko maa olisi vaarassa, mikäli venäläiset saisivat tietää, että sotatarvikevarasto oli Hämeen linnassa. Kaupungin sijainti aivan linnan vieressä merkitsi tällaisessa tilanteessa uhkaa, sillä polttamalla kaupunki voitaisiin tuhota myös sotamateriaali.⁶⁰ Löwen ei tässä kohdassa ole looginen, sillä oli kaupungin polttajana vihollinen tai oma armeija, linna olisi kuitenkin vaarassa. Polttamalla kaupunki saatettaisiin linna vaaraan, eikä se kuitenkaan ollut Löwenin tarkoituksena.

Löwen kuvasi Hämeen linnan asemaa suhteessa valtakunnan rajaa suojaaviin kohteisiin toteamalla, että linna sijaitsi kaukana kaikesta. Kaupungista oli Ylistä Viipurintietä pitkin matkaa Kelttiin 14 ruotsalaista peninkulmaa (150 km), se puolestaan oli yhdeksän ruotsalaisen peninkulman (96 km) päässä Lappeenrannasta. Siten Hämeenlinnan ja Lappeenrannan välinen etäisyys oli 23 ruotsalaista peninkulmaa (245,8 km). Hämeenlinnasta Haminaan oli matkaa 25 (267 km) ja Helsinkiin 12 (128 km) ruotsalaista peninkulmaa. Tiet eivät olleet hyvässä kunnossa, mikä oli omiaan lisäämään Hämeenlinnan periferisyyttä. Erityisesti kelirikko aikaan kaupunki oli eristyksissä.⁶¹

Sodankäynnin kannalta ei ollut hyvä, että silta Vanajaveden yli Hämeenlinnan kohdalla oli kaukana linnasta, sijait-

59 Löwen 3.4.1738/1939, 275.

60 Löwen 3.4.1738/1939, 276.

61 Löwen 3.4.1738/1939, 276-277.

si Pyövelinmäen takana, oli vanha ja huonokuntoinen ja että siltapaikka oli varustamaton. Uusi silta pitäisi tehdä pikimmiten ja sen tulisi kulkea linnan kohdalta Hätilän kalliolle. Tällöin linna toimisi vartiopaikkana ja voisi estää vihollisen pääsyn veden yli. Uusi paikka ei myöskään olisi yhtään leveämpi kuin vanha, kummankin leveys oli noin 400 kyynärää (236 m).⁶² Uusi silta valmistuikin kolme vuotta myöhemmin juuri sille paikalle, jota Löwen oli vaatinut. Siitä tuli 510 kyynärän pituinen (301 m).⁶³

Löwen otti esille kysymyksen Hämeen linnan sopivaisuudesta varastoksi. Koska tiet olivat huonot ja erityisesti kelirikko-aikaan kulkukelvottomassa kunnossa, ei Hämeen linna ollut sopiva paikka sotatarvikevarastolle. Koska Pohjanmaalta ja Porista pääsi itärajalle myös paljon paremmassa kunnossa olevaa rantatietä pitkin, käyttäisivät rykmentit sitä paljon mieluummin kuin Hämeenlinnan kautta kulkevaa, vaikkakin lyhyempää reittiä.

Aseiden ja ammusten keräämiselle Hämeen linnan kaltaisiin paikkoihin olisi Löwenin mukaan olemassa käytännöllinen vaihtoehto. Kukin rykmentti rakentaisi esimerkiksi keskeiseen kirkonkylään lautarakenteisen asekopin, jonne kerättäisiin rykmentin aseet ja amukset. Ne olisivat kapteenin vastuulla, ja varastoa olisi aliupseerin johdolla valvomassa muutama mies kerrallaan. Tällä tavalla tarjoutuisi rykmenteille tilaisuus harjoitella myös vartiointia.⁶⁴

Viimeisenä Löwen otti esille Hämeen linnan aseman place d'armes'na ja armeijan päävaraston sijoituspaikkana. Paikka ei ollut hyvä, sopivampia olisivat Helsinki ja Tvärminne.⁶⁵

Seuraavassa taulukossa ovat Löwenin Hämeen linnaa koskevat väitteet. Lisäksi olen mukaan ottanut ajatuksen siitä, mihin puolustuksen osa-alueeseen – Hämeen linnan

62 Löwen 3.4.1738/1939, 277-278.

63 Lindeqvist 1926, 388; Katermaa 1989, 105. – Ks. kuva 7 s. 118.

64 Löwen 3.4.1738/1939, 278-280.

65 Löwen 3.4.1738/1939, 280.

turvallisuus ja lähipuolustus sekä kaukokuolustus – kukin väite liittyy. Todettakoon, että lähipuolustuksella tarkoitetaan linnan alueella ja sen välittömässä läheisyydessä tapahtuvaa puolustautumista ja siten linnassa olleen makasiinin turvaamista, ja kaukokuolustuksella tarkoitetaan kaukana linnasta tapahtuvaa puolustautumista. Viimeksi mainittu tapahtui pääasiassa raja- ja rannikkoseudulla.

Taulukko 2. Hämeen linna sotilasylipäällikkö Lowenin väitteiden mukaan

Nro	Sotilasylipäällikkö Löwenin väittäämä	Mihin puolustuksen osa-alueeseen – lähipuolustus vai kaukokuolustus – väite liittyy	Rakenteelliset heikkoudet
1	Linnasaari oli liian ahdas kaikille jo olemassa olleille rakennuksille.	Linnan turvallisuus ja lähipuolustus	Ahtaus
2	Ruutivarasto ja viljavarasto olivat samassa puukatteisessa tornissa, mikä tulipalon sattuessa oli vaarallinen yhdistelmä.	Linnan turvallisuus	Puukatteisen ruutivaraston muodostama vaara
3	Rundelin sisään ei voi rakentaa pomminkestävää ruutivarastoa, koska sitä voitiin helposti tarkkailla ja sitä voitiin tulittaa Hätilän kalliolta. Sen sijaan itärundelia voitaisiin hyödyntää leipomorakennuksessa.	Linnan turvallisuus ja lähipuolustus	Vihollisen tarkkailumahdollisuus
4	Kehämuuri oli pahoin halkeillut ja muutenkin huonokuntoinen.	Linnan turvallisuus ja lähipuolustus	Kehämuurin huono kunto
5	Tykistön kuormaston olot olivat sopimattomat, eikä tiloja ollut riittävästi tarpeeseen nähden.	Kaukokuolustus sekä linnan turvallisuus ja lähipuolustus	Ahtaus ja tilojen huono kunto
6	Linnan puolustuskykyä ei oleellisesti parantanut 1730-luvulla rakennettu tenaljijärjestelmä, sillä vallit olivat liian matalat ja kapeat. Parempi olisikin rakentaa vanha valli uudelleen.	Linnan turvallisuus ja lähipuolustus	Tenaljivallien kehitys

IV Hämeen linna vapaudenajan sotilassuunnitelmissa...

7	Linnaa kiertävässä tenalijjärjestelmässä oli runsaasti hyökkääjää helpottavia kuolleita kulmia, ja lisäksi vallihautaan oli pystytetty puolustautumista haittaava liian korkea palisadiaita.	Linnan turvallisuus ja lähipuolustus	Runsaasti kuolleita kulmia tenalijvalleissa
8	Rannassa oli vihollisen helposti saavutettavissa oleva tie, joka oli täysin vailla puolustusta. Sen vuoksi myös tällä sivulla tulisi puolustuslinja ulottaa veteen saakka, lisäksi jaarli Birgerin torni tulisi hävittää. Siten saataisiin vallikäytävä vanhan vallin taakse.	Linnan turvallisuus ja lähipuolustus	Linnoituksen itäsiivu puolustuskyvytön
9	Hämeenlinnan kaupungin rakennukset olivat pelkkiä mökkejä ja porvarit rutiköyhiä talonpoikia. Kaupunki sijaitsi liian lähellä linnaa ja sodankäynnin kannalta tarpeellista materiaalia. Siten kaupunki oli linnan kannalta vaarallinen.	Linnan turvallisuus ja lähipuolustus	Kaupungin läheisyys
10	Linna oli kaukana sekä rajalta että rannikolta.	Kaukopoolustus	–
11	Hämeen linnaan johtaneet maantiet olivat huonot ja erityisesti keli-rikko- ja kulkukelvottomassa kunnossa.	Kaukopoolustus	–
12	Sotilaiden oli hankalaa matkan pituuden ja maanteiden kehnouden vuoksi hakea sodankäynnissä välttämättömiä tarvikkeita Hämeen linnasta.	Kaukopoolustus	–
13	Hämeen linna ei ollut sopiva paikka place d'armes'ille.	Kaukopoolustus	–

Taulukko osoittaa, että Löwenin kolmestatoista väitteestä viisi (38,5 %) liittyi kaukopoolustukseen ja kahdeksan (61,5 %) linnan ja siellä olleen makasiinin turvallisuuteen ja lähipuolustukseen. Hämeen linna soveltui ainoastaan paikalliseen puolustukseen. Siitä ei ollut sotatarvikkeiden varastoksi, sen kyky ja mahdollisuudet toimittaa sodankäynnissä tarpeellista materiaalia rintamalle oli rajallinen mm. keli- ja tieolosuhteiden vuoksi. Löwen piti Hämeen linnan rakenteellisia

heikkouksia merkittävinä. Tällaisia olivat mm. ahtaus, puolustusjärjestelyjen kehnous, huonokuntoisuus ja ympäröivien mäkien korkeus, mikä antoi viholliselle mahdollisuuden tarkkailla linnan tapahtumia. Tässä valossa Löwenin kohdassa 13 esittämä väite Hämeen linnan soveltumattomuudesta place d'armes'ksi ja kaukopuolustukseen on ymmärrettävissä. Rakenteelliset heikkoudetkin tekivät siitä sopimattoman place d'armes'ksi, sillä Hämeen linnan kyky hoitaa puolustus oli Löwenin näkemyksen mukaan hyvin rajallinen.

Löwenin kuvaus Hämeen linnasta säilytti merkityksensä Pikkuvihan jälkeinkin.

1.3. von Arbinin sotilassuunnitelma vuodelta 1767

Suomen linnoituskomissio asetettiin 23.4.1766 tutkimaan vuosien 1760–1762 valtiopäivillä hyväksytyyn Suomea koskevan sotilassuunnitelman toteuttamista. Eversti von Arbin mainitsi sotilassuunnitelmassaan komissiolla olleen ohjeet, mutta hän ei yksilöinyt niiden tarkkaa sisältöä. Sen sijaan hän totesi komission tehtävänä olleen tutkia Suomessa sijaitsevia linnoja ja linnoituksia sekä hakea uusia sopivia paikkoja Pohjanmaalta Karjalaan ulottuvalta alueelta, olihan sen tehtävänä ohjeiden mukaisesti tehdä esityksiä rajalinnoituksen, linnoitetun sataman ja tukilinnoituksen sijoituspaikoista. Komission alkuperäiseen kokoonpanoon kuului 4.6.1764 everstiksi ylennetty Axel Magnus von Arbin.⁶⁶

von Arbinin suunnitelman esitleminen antaa mahdollisuuden ymmärtää, millainen perusnäkemys hänellä oli Suomen tilasta yleensä ja Hämeen linnasta erityisesti. Se pohjustaa tutkimuksen keskeisen osan, kustavilaislinnoituksen, suunnittelun analyysia.

⁶⁶ von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 130-132, 134; Munthe 1920, 101, 103. – Vuonna 1766 perustettu linnoituskomissio ei suinkaan ollut ensimmäinen, vaan sellainen oli toiminut jo 1740-luvulla. von Arbin oli nimitetty sen jäseneksi vuonna 1745. Munthe 1920, 102.

Eversti von Arbinin mietintö Suomen puolustuksen järjestämiseksi luettiin linnoituskomission istunnossa 10.–11.1.1767. Todennäköistä on, että von Arbin sai mietinnön kirjoittamisen tehtäväkseen komissiolta ja että sen takana oli siten koko Suomen linnoituskomissio. Väitettä tukee se, että kirjoittaja pyrki löytämään vastaukset kaikkiin komission saamista ohjeissa olleisiin kysymyksiin.⁶⁷ Huomiota kiinnitettiin kulkuyhteyksiin, maastoon ja rajan pinnassa myös venäläisten linnakkeiden sijaintiin. Loviisa rajalinnoituksena, Viapori, Ullanlinna ja Hämeen linna tukilinnoituksina ja Helsinki linnoitettuna satamana eivät suinkaan olleet itsestään selviä, sillä von Arbin pohti muitakin vaihtoehtoja. Mietinnön tarkoituksena näyttääkin olleen löytää perustelut komission tuleville esityksille.

Pääasiallinen puolustusalue ulottui von Arbinin mukaan Suomenlahdesta Hämeenlinnaan, sieltä Vesijärvelle ja Kymijokea pitkin takaisin Suomenlahteen.⁶⁸ Mistä kohdasta Suomenlahtea linja kohti Hämeenlinnaa alkaisi, ei selviä suunnitelmasta. Koska von Arbin piti Helsinkiä hyvänä paikana place d'armes'ille ja koska venäläisten sekä Suuressa Pohjan sodassa että Hattujen sodassa käyttämä etenemisyväylä, Hämeentie, yhdisti Helsingin ja Hämeenlinnan,⁶⁹ on todennäköistä, että von Arbin sijoitti pääpuolustusalueen länsirajan linjalle Helsinki – Hämeenlinna. von Arbinin mukaan vihollinen joutuisi tällä alueella (osa Hämeen-Uudenmaan lääniä ja Kymenkartanon lääni) järjestämään merkittävimmät operaationsa. Sen oli myös kyettävä yhdistämään laivaston ja maavoimien toimet siten, että harvaan asutulla seudulla pystyttäisiin turvaamaan sekä elintarvike- että sotamateriaalihuolto. Vihollinen tarvitsisi niin suuren joukon, että sen huolto vaikeutuisi. Vaikeuksia lisääisivät ruotsalaisten turvautuminen sissitoimintaan, jossa tavoitteena olisi

67 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 132-133, 216-218.

68 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 144.

69 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 216; Lindeqvist 1926, 238-239, 268; Korkama – Roudasmaa 1988, 51, 75-76. – Ks. myös luvun ”Hämeen linna maisemassa” alaluku ”Maantiet”.

hajottaa hyökkääjä niin pieniin osastoihin, että ne voitaisiin yksi kerrallaan eliminoida.⁷⁰

Venäjän rajalinnoituksiin Käkisalmeen, Olavinlinnaan, Viipuriin, Lappeenrantaan ja Haminaan oli sijoitettuna enimmillään 4.000 miestä, jotka talveksi vedettiin leiriin lähi-seudun kyliin. Kaikkiaan venäläiset pystyisivät von Arbinin arvion mukaan keskittämään 20.000 miehen joukon rajan tuntumaan. Ne vyöryisivät Anjalan, Keltin, Ahvenkosken ja Hirvikosken kautta rajan yli, minkä lisäksi kaksi kiilaa suuntautuisi Savoan. Suomessa oli mahdollisuus asettaa puolustukseen 23.700 miestä, joista 3.600 miestä muodostaisi kevyet joukot. Suomalaisten puolustusvalmiutta heikensi kuitenkin yhteinen raja Venäjän kanssa sekä rykmenttien haja-sijoitus.⁷¹

Merkittäviä Kymijoen ylityspaikkoja ja samalla vartiopaikkoja oli neljä: Keltti, Anjala, Ahvenkoski ja Hirvikoski. Viimeksi mainitun yli päästiin Hattujen sodan aikana paalusilta pitkin, mutta omat joukot hävittivät sen, minkä vuoksi myös vanha maantie oli jäänyt käytöstä pois. Vihollisen kannalta olisi kanuunoiden ja kuormaston tukema hyökkäys helpointa tehdä kolmen muun, Keltti, Anjala ja Ahvenkoski, kautta. Ne olivat käyttökelpoisempia myös ratsuväelle ja jalkaväelle.⁷²

Keltin ja Anjalan välillä oli virran molemmin puolin hyvät tiet. Keltissä oli kaksi leirikenttää. Toisen, kylän ja virran välissä, oli ottanut käyttöön edesmennyt kenraali Lybecker, joka oli joko vuonna 1711 tai 1712 rakennuttanut kenttävarustuksen virran suojaksi. Paikka ei maasto-olosuhteittensa

70 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 144.

71 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 133-134, 187. – Esimerkiksi Kajaa-nin rykmentin everstiluutnantin komppanialle kertyi matkaa Loviisaan 94,5 ruotsalaista peninkulmaa (1010 km). Jo matka komppanian kokoontumispaikalle Liminkaan oli 14,5 ruotsalaisen peninkulman (155 km) pituinen. Komppanian matka jatkui Limingasta Kauhajoen ja Tampereen kautta Onkkaalaan, joka oli Porin rykmentin kokoontumispaikka, ja sieltä edelleen Loviisaan. von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 245.

72 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 147-148.

vuoksi ollut sopiva kenttävarustuksen rakentamiselle. Puolustuslaitteina olivat ainoastaan rintavarustusten jäänteet. Olosuhteet olivat suotuisimmat virran venäläisellä puolella. Maasto oli siellä korkeampaa, minkä vuoksi ruotsalaisten leirit olivat tarkkailtavissa. Turun rauhan jälkeen venäläiset olivat rakentaneet omalle puolelleen maasta ja turpeesta reduitin, jonka miesvahvuus oli 50. Sitä ympäröi palisadiaita.⁷³

Anjalan vartiopaikkaa von Arbin luonnehti hyödylliseksi. Mainituista vartiopaikoista se sijaitsi lähinnä Haminaa. Ahvenkosken vartiopaikka puolestaan oli Kymijoella Ruotsinpyhtään eteläpuolella. Sen kohdalla rantatie ylitti rajalinjan, vartiopaikka oli virran keskellä saarella. Rajalinjan paikasta oli Turun rauhan jälkeen ollut kiistaa, sillä venäläiset rajaviranomaiset olivat rakentaneet vartiopaikkansa samalle saarelle. Mietinnön valmistumisen aikaan ongelmasta oli kuitenkin jo päästy. Suurella Ahvenkoskella venäläisillä oli palisadiaidalla varustettu reduitti ja päävartio. Redutista käsin valvottiin Suuren Ahvenkosken sillan lisäksi Jermus-saarella ollutta maantietä. Ruotsalainen varustus ei von Arbinin mukaan ollut samalla tasolla, sillä näkyvyys sillalle puuttui. Heillä ei myöskään ollut reduuttia eikä mahdollisuutta rakentaa katettua rintavarustusta. Ahvenkosken vartiopaikalta lähteneet käyttökelpoiset maantiet olivat Rantatie ja Elimäel-le johtanut tie.⁷⁴

Rajaseudulta pääsi Hämeenlinnaan useita teitä pitkin. Yksi merkittävimpiä oli Ylinen Viipurintie, mutta se ei ollut ainoa. Lappeenrannasta pääsi Kausalan ja Uudenkylän ja edelleen Lahden kautta Hämeenlinnaan. Uudestakylästä oli tieyhteys myös Jyrängön vartiopaikalle, jossa se kohtasi Suuren Savontien.⁷⁵ Luonto tarjosi tällä alueella hyviä hyökäysesteitä. Sellaisia olivat mm. järvet, suo-ojat ja mäet. Vaikeakulkuinen, mäkinen, kivinen ja metsäinen maasto, jota vesistö halkoi, tarjosi etuja, kun oli heikoin voimin taisteltava ylivoimaista vihollista vastaan. Eversti von Arbin myös ky-

73 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 148.

74 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 149, 151-152.

75 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 149.

syi retorisesti, eikö Suomi voisi itse hoitaa puolustustaan ja sijoittaa rajalinnoituksensa sinne, missä katsoi siitä olevan eniten hyötyä.⁷⁶

Eversti von Arbinin mukaan oli selvää, että linnoitus itsessään ei voinut sulkea muita kulkuväyliä kuin ne, jotka olivat sen kanuunoiden ulottuvilla. Linnoituksen merkitys oli siinä, että miehistö ja tykistö voitiin irrottaa toimimaan varuskunnan ulkopuolella tai lähettää hyökkäykseen.⁷⁷ Linnoituskomission ei tulisikaan esittää linnoituksia enempää kuin oli tarpeellista kentällä olevien joukkojen ja laivaston toiminnan turvaamiseksi. Linnoitukset tulisi miehittää suomalaisilla joukoilla.

Kysymyksessä rajalinnoituksen paikasta von Arbin viittaa aluksi laivaston komentajaan ritari Falkengreniin, joka oli kehottanut linnoituskomissiota pysymään Loviisan kannalla. Hänen käsityksensä mukaan valinta Ahvenkosken, Koskenkylän ja Loviisan välillä olisi tarpeeton. Komissio oli kuitenkin suorittanut tutkimuksia sisämaassakin, ja niitä oli edelleen menossa. Näitä laivaston komentaja Falkengren ei kuitenkaan ollut ottanut huomioon. von Arbin korostikin, että edelleen puuttui esitys linnoitusten rakentamisesta rajaseudun päävartiopaikoille Kelttiin, Anjalaan, Hirvikoskelle ja Ahvenkoskelle.⁷⁸ Tästä huolimatta von Arbin asettui Loviisan kannalle rajalinnoituksen paikkana, koska se sijaitsi 1½ ruotsalaisen peninkulman (16 km) päässä rajalta Rantatien varrella.⁷⁹

von Arbinin mukaan place d'armes'n tehtävänä oli sulkea jokin tärkeä reitti ja siten pakottaa vihollinen pyrkimään syvemmälle sisämaahan kiertoteitä pitkin, mikäli kevyet joukot eivät ole onnistuneet estämään tunkeutumista rajan yli. Toiseksi sen tehtävänä oli toimia kevyiden joukkojen tuki-

76 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 153-154.

77 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 154.

78 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 157-158.

79 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 215.

kohtana⁸⁰ sekä niiden ja säännöllisten joukkojen kohtaupaikkana. Sinne myös kerättäisiin sekä kevyiden joukkojen että rykmenttien käyttöön sotamateriaalia ja elintarvikkeita. von Arbinin mielestä Suomessa oleva armeija ei jo maan laajuuden vuoksi pystyisi saamaan aikaan mitään merkittävää ilman Ruotsista tulevaa apua. Sen vastaanottamisen vuoksi tarvittaisiin place d'armes -tyyppinen linnoitus meren rannalla.⁸¹

Suomen linnoituskomissio oli asettanut pohdittavaksi Helsingin ja Viaporin vaihtoehtoa Hämeen linnaa vastaan ja kysyi – von Arbin on kirjannut kysymyksen sotilassuunnitelmaansa komission ohjeista –, eikö kahden ensin mainitun pitäisi olla Suomen place d'armes. Siellä voisivat suomalaiset ja ruotsalaiset joukot kohdata, sinne ne voisivat kokoontua ja sieltä ne voisivat saada tarvitseensa. Hämeen linnan etuna taas linnoituskomissio oli esittänyt sen maantieteellisen sijainnin, sillä siellä kaikki tiet kohtasivat. Linnoituskomission arvion mukaan myös jokin muu paikka saattaisi olla sopiva place d'armes⁸²lle. von Arbinin mukaan sen ei tule olla liian lähellä rajaa, mutta se ei saisi olla sieltä liian kaukana. Hämeenlinna sijaitsi 12 ja 16 ruotsalaisen peninkulman (128 km – 171 km) päässä rannikolta ja 15–17 ruotsalaisen peninkulman (160 km – 182 km) päässä rajalta. Hän ei ottanut kantaa Hämeen linnan sopivaisuuteen tukilinnoitukseksi sen etäisyyksien perusteella.

von Arbin käsitteli myös Suomen läpikulkuvesitiehankkeet, joita hänen mukaansa oli kaksi. Toisen mukaan Kokemäenjoki olisi kanavoitu liikenteelle sopivaksi ja toisen mukaan Hämeenlinna olisi saatettu meren yhteyteen Vantaanjoen kautta; von Arbin käytti Vantaanjoesta nimeä Vanhankaupunginjoki. Runsaiden ja vuolaiden koskien vuoksi hän ei pitänyt läpikulkuvesitiehanketta toteuttamiskelpoisena.⁸³

80 von Arbin käyttää ilmaisua ”*point d'apu*”. von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 161.

81 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 162.

82 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 162-163.

83 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 200-204.

Suomen linnoituskomissio omaksui von Arbinin näkemykset Hämeen linnasta. Vanha linna oli riittävän tilava ja mukava sekä tykistösuojaksi että makasiiniksi. Uudesta hyväkuntoisesta leipomosta olisi jatkossakin syytä pitää hyvää huolta. Siitä ei siis aiheutuisi mitään erityisiä kustannuksia. Hämeen linnassa ei myöskään ollut suunniteltu aloitettavaksi mitään laajoja töitä puolustusvalmiuden kohentamiseksi. Poikkeuksen muodostivat vain sellaiset toimet, joiden tarkoituksena oli vaikuttaa Suomessa olleen armeijan kokoontumisen ja maan puolustamisen hyväksi.⁸⁴

von Arbinilla on ollut tieto Hämeen linnan kunnosta, sillä hän totesi, että jos se olisi ollut parempi, linna olisi ollut sopivampi place d'armes'ksi kuin kovin avoin Helsinki. Tämän hän sanoi huolimatta siitä, että oli aikaisemmin korostanut sataman olevan olennainen osa tukilinnoitusta. Hämeen linnaa vastaan kuitenkin vaikuttivat tieolosuhteet: maantiet eivät olleet hyvässä kunnossa ja kuljetukset tulisivat von Arbinin mukaan hyvin kalliiksi eikä kaikkina vuodenaikoina edes voisi tavaroita kuljettaa.⁸⁵

von Arbin otti selkeän kannan myös päämakasiinin paikkakysymykseen. Hänen mukaansa sen ainoa oikea sijaintipaikka olisi Helsinki, koska siellä suomalaiset ja ruotsalaiset rykmentit voisivat kohdata ja koska siellä oli linnoitettu satama. Hämeen linnalla ei olisi samanlaisia etuja.⁸⁶

Minkälaisia korjauksia Hämeen linnassa tarvittaisiin? Komission ohjeissa oli esitetty, että linnassa olleet makasiini, asevarikko ja leipomo säilytettäisiin ja niiden ympärille rakennettaisiin puolustuslinja. Linnoitukseen majoitettaisiin 400–500 miestä, jolloin tarvittaisiin myös kasarmirakennus ja päävartio. von Arbinin mukaan ne tulisi rakentaa kivistä, ja samalla materiaalilla verhottaisiin myös vallihaudan vieru ja vastavieru käyttäen kylmämuuraustekniikkaa. Laastia ei siis verhoumuurauksessa tarvittaisi. Rakennusmateriaalin

84 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 163–164.

85 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 214.

86 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 216.

saamiseksi räjäytettäisiin luonnonkiveä; von Arbin käytti ilmaisua ”*gråsten*” eli harmaakivi. Vastaavanlainen linnoitus oli Tanskassa Fynin saarella sijaitseva Nyborg. Vesihauta olisi kuivahautaa parempi vaihtoehto, ja jos vesihaudan voisi tehdä ilman suuria kustannuksia, olisi heikko linnoitus vähemmän uhattu.⁸⁷

von Arbinin mukaan sekä Helsinki että Hämeenlinna voisivat toimia armeijan kokoontumispaikkana. Helsinkiin sijoittuisivat päätukilinnoitus ja päävarastot. Hämeen linna olisi toissijainen tukilinnoitus. Siellä olisi edelleen ampumatarvikevarasto ja varasto ympäristöstä kerättäville elintarvikkeille. Täten olisi mahdollista, että suomalaiset rykmentit ehdisivät kokoontua operaatioissa tarvittavine tarpeellisine välineineen. Hämeen linnaan kokoontuisivat kaikki muut rykmentit paitsi Turun läänin jalkaväkirykmentti, Uudenmaan jalkaväkirykmentti, Uudenmaan rakuunarykmentti ja Etelä-Suomen henkirakuunarykmentti, joiden kokoontumispaikka olisi Helsinki. Näiden säännöllisten joukkojen lisäksi tarvittaisiin kevyitä rajavalvontajoukkoja.⁸⁸ Tällaiset joukot tulisi rauhan aikana pitää varuskunnissa.⁸⁹

Suomessa olleista linnoituksista Helsinki ja Viapori olivat tärkeimmät. Mikäli Helsinkiä ei kuitenkaan kokonaisuudessaan linnoitettaisi, tulisi ainakin osa siitä varustaa. Sove-liain paikka olisi Ullanlinna. Koska se olisi turvassa vihollisen tykkituloelta, sinne tulisi keskittää elintarvikevarasto ja kenttätukikistön asevarikko. Myös Svartholma ja Loviisa täydentäisivät toisiaan. Kahden kaksoislinnoituksen rakentamisesta Suomeen oli tehty päätös jo vuonna 1747, ja rakennustyöt olivat alkaneet Helsinki-Viaporissa ja Loviisa-Svartholmassa. Pian työt olivat kuitenkin keskittyneet saarilinnoituksiin.⁹⁰ Eversti von Arbinin ajama linja merkitsi esitystä palaamisesta alkuperäiseen kaksoislinnoitussuunnitelmaan Helsinki-

87 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 221–222.

88 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 164.

89 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 172.

90 af Hällström 1986, 11, 14–16.

Viaporin osalta. Hämeen linnan, jonka ei 1740-luvun lopulla ajateltu soveltuvan puolustukseen, von Arbin katsoi voitavan vähässä ajassa ja vähillä kustannuksilla saattaa kuntoon odottamatonta sotaa varten, olivathan siellä jo makasiini, asevarikko ja leipomo. Anianpelto, josta oli yhteys Savooneen, oli lähinnä rajaa ollut paikka, jossa vihollinen voitaisiin torjua, käyttipä hyökkääjä maahan tunkeutumisessaan mitä keinoja hyvänsä.⁹¹

2. Hämeen linnan rakennukset

Kustavilaisen ajan alkaessa Hämeen linnan rakennuksiin kuuluivat keskiaikaisen päälinnan lisäksi mm. kruununleipomo, upseereille, aliupseereille ja käsityöläisille tarkoitettu parakkirakennus, kaksi rundelia ja kehämuuri siihen kuuluvine rakennuksineen. Linnan ympärille oli 1730-luvun aikana rakennettu tenaljivarustus. Tutkittavan ajanjakson alkaessa linna puolustuslaitteineen ja rakennuksineen ei ollut hyvässä kunnossa.

Vaikka Hämeen linnassa olikin 1726 aloitettu korjaustyöt, joiden yhteydessä linnaan oli rakennettu kolmas kerros ja mittavat makasiinitilat, ei sotilasyliapäällikkö Axel Löwen pitänyt sitä sopivana Suomen place d'armes'ksi. Hän näki Hämeen linnalla olevan vain huonoja ominaisuuksia. Löwenin mukaan Hämeen linnan puolustus oli huonosti järjestetty.⁹² Eversti von Arbinistakaan linna ei ollut parhaassa mahdollisessa kunnossa, mutta hän katsoi sen sopivan makasiiniksi ja tykistösuojaksi.⁹³ Linna oli siis von Arbinin näkemyksen mukaan käyttökelpoinen. Väitettä tukee se, että mitään laajoja korjauksia puolustusvalmiuden kohentamiseksi ei ollut suunnitteilla.⁹⁴

91 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 228-229.

92 Löwen 3.4.1738/1939, 274.

93 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 163-164, 214.

94 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 163-164.

Suomen linnoitusprikaatin eversti Nordencreutz kuvasi linnan ja siihen liittyvien rakennusten ja puolustusrakennelmien kuntoa 29.12.1772 kirjoittamassaan kirjeessä varsin synkin värein Suomen sotilasylipäällikölle kenraali Stackelbergille, joka oli ilmeisesti lähettänyt hänet tutustumaan tarkasti tilanteeseen. Kirjeessä todettiin linnan muurien olleen pahoin sortuneet. Kulku linnan kerrosten välillä tapahtui ulkoportaita pitkin ja toisessa kerroksessa kuljettiin huoneesta toiseen linnanpihaa kiertävää yhdyskäytävää, mitä hän piti sekä epäkäytännöllisenä että vaarallisena.⁹⁵

Linnaa ympäröinyt kehämuuri oli eversti Nordencreutzin mukaan monin paikoin hajalla.⁹⁶ Sen kunto ei siten ollut ainakaan kohentunut, sillä Löwenin mukaan se oli jo 1730-luvun lopulla ollut pahoin halkeillut ja muutenkin huonokuntoinen.⁹⁷ Hyvää arvosanaa Löwen ei antanut 1730-luvulla rakennetusta tenaljivallituksesta,⁹⁸ ja von Arbin näyttää jakaneen hänen näkemyksensä.⁹⁹ Kustavilaisen ajan alkaessa tenaljivarustus oli todella huonossa kunnossa. Nordencreutzin mukaan puolustuslaitteet, jotka olivat maasta rakennetut ja koostuivat luiskien penkereisiin rakennetuista vaakasuorista välitasanteista, valleista ja vallihautoista, olivat tuhoutuneet. Myöskään tykit, mörssärit ja lavetit eivät olleet käyttökelpoisessa kunnossa.¹⁰⁰

Vaikka Nordencreutz ei mainitsekaan rundeleista mitään, on varsin todennäköistä, että nekin eivät olleet hyvässä kunnossa. Hämeen linnaa esittävät kuvat vuonna 1716 ilmestyneessä Dahlberghin kirjassa ”*Suecia antiqua et hodierna*” osoittavat, että ne olivat huonokuntoiset jo Suuren

95 Suomen linnoitusprikaatin eversti Nordencreutz sotilasylipäällikkö Stackelbergille 29.12.1772. Saapunut 2.1.1773. M 846. RA.

96 Suomen linnoitusprikaatin eversti Nordencreutz sotilasylipäällikkö Stackelbergille 29.12.1772. Saapunut 2.1.1773. M 846. RA.

97 Löwen 3.4.1738/1939, 273-275.

98 Löwen 3.4.1738/1939, 274.

99 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 221-222.

100 Suomen linnoitusprikaatin eversti Nordencreutz sotilasylipäällikkö Stackelbergille 29.12.1772. Saapunut 2.1.1773. M 846. RA.

Pohjan sodan aikana, ja jopa aikaisemminkin, sillä varhaisimmat luonnospiirustukset ovat 1680-luvulta.¹⁰¹ Myös Löwenin mukaan rundelit olivat heikkokuntoiset.¹⁰²

Linnoitus ei muutenkaan ollut hyvässä kunnossa. Upseerien tilat sekä kasarmi- ja varastorakennukset eivät olleet asianmukaisia. Parakkirakennuksia oli myös liian vähän, ainoastaan 63 miehen varuskunta oli majoitettuna kaupunkiin. Hämeen linnan varusväki oli vähentynyt merkittävästi vuodesta 1742, jolloin se oli sotatilan vuoksi ollut suuruudeltaan 290 miestä. Tästä maksimivuoden määrästä oli laskua kolmessa vuosikymmenessä tapahtunut 227 miehen verran.¹⁰³

Kruununleipomo oli ilmeisesti linnoitusalueen ainoa hyvässä kunnossa ollut rakennus, vaikka vuonna 1756 annetulla Kuninkaallisella päätöksellä linnasta olikin tehty vain pienehkö ase- ja elintarvikevarasto ja vaikka se oli vuonna 1760 osoittautunut ylimitoitetuksi; sitä käytettiin mm. tykkivaunujen puutavaravarastona.¹⁰⁴ Eversti von Arbinin kehotusta pitää siitä hyvää huolta oli ilmeisesti noudatettu.¹⁰⁵ Eversti Nordencreutz nimittäin mainitsi kirjeessään sotilasyliapäällikkö Stackelbergille ainoastaan linnoituksen puutteita eikä puhunut leipomorakennuksesta mitään,¹⁰⁶ joten se lienee kustavilaisen ajan alussa ollut hyvässä kunnossa.

101 Dahlberg/Vennberg 1667–1715/1983, taulu III.127; Luppi 1996, 106.

102 Löwen 3.4.1738/1939, 272-273.

103 Suomen linnoitusprikaatin eversti Nordencreutz sotilasyliapäällikkö Stackelbergille 29.12.1772. Saapunut 2.1.1773. M 846. RA; Korkama – Roudasmaa 1988, 72. – Hämeen linnan varusväkeen kuului 15.7.1742 Hämeen rykmentin Rautalammin komppanian 132 miestä, Porin rykmentin varaväestä 122 miestä, Tykistökomennuskunnasta 35 miestä ja linnanpäällikkö Michael Büttner. Upseereita ja aliupseereita oli kumpiakin 10 henkilöä ja sotamiehiä 270 henkilöä. Korkama – Roudasmaa 1988, 72; Paulaharju 2003, 15-16.

104 Kanerva 1980, 16.

105 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 163-164.

106 Suomen linnoitusprikaatin eversti Nordencreutz sotilasyliapäällikkö Stackelbergille 29.12.1772. Saapunut 2.1.1773. M 846. RA.

Tarvetta linnoituksen rakennusten ja puolustuslaitteiden kunnostamiselle oli aikalaishavaintojen perusteella olemassa. Sotilasylipäällikkö Stackelberg esittikin, että linna ja sen puolustuslaitteet kunnostettaisiin mahdollisimman pian.¹⁰⁷

107 Sotilasylipäällikkö Stackelberg Kustaa III:lle 7.12.1772. Nr. 2064. Saa-punut 18.12.1772. Toimitettu eteenpäin 29.12.1772/Gustaf von Carlsson uppå nådigste befallning. M 846. RA.

V

Hämeen linnan arvovaihe

Kustavilaisen ajan alkupuolella Hämeen linnan kannalta merkittävimmät vaikuttajat olivat Kustaa III ja päämajoitusestari Axel Magnus von Arbin. Kuninkaan biografian tunteminen on tarpeen, koska hän teki päätöksen linnan varustamisesta. Päämajoitusestarin biografian tunteminen auttaa ymmärtämään, miksi Hämeen linnasta rakennettiin sellainen kuin siitä tuli.

Tässä tutkimukseni keskeisimmässä osassa selitään yksityiskohtaisesti ja konkreettisesti, millä tavalla Hämeen linnan uudistustyöt etenivät kustavilaisen ajan alussa Ruotsin ajan lopulla. Ei näet ole olemassa tutkittua tietoa Hämeen linnan rakennustöistä – toisin kuin on esimerkiksi Viaporista. Tutkimusongelmaa ratkaistaessa pohditaan, millä tavalla von Arbinin eri linnoitussuunnitelmat olivat, kuinka ne suhtautuivat toisiinsa ja kuinka bastionilinnoitussuunnitelmaa toteutettiin. Kerrotaan Hämeen linnan rakentajista, rakennusmateriaaleista ja mistä niitä saatiin. Linnoitustyön vaikutukset Hämeen linnan lähiympäristöön tulevat niin ikään käsitellyiksi.

1. Kaksi keskeistä henkilöä

1.1. Kustaa III – visionääri

Hämeen linnan ja Hämeenlinnan historian keskeisiin henkilöihin kuuluu kuningas Kustaa III. Tarkastelen hänen merkitystään hämäläisen sisämaakaupungin ja linnoituksen kannalta. Sukulaisuussuhteiden, historia- ja teatteri-innostuksen ja historiainnostukseen liittyvien tapahtumien selvittämisellä perustelen kuninkaan kiinnostusta Hämeen linnaa kohtaan.

Kustaa syntyi 24.1.1746 holstein-gottorpilaiseen sukuun. Hänen isänsä oli tuleva kuningas Adolf Fredrik (1710–1771, kuninkaana 1751–1771) ja äitinsä Preussin kuninkaan Fredrik II:n (1712–1786, kuninkaana 1740–1786) sisar Lovisa Ulrika (1720–1782, kuningattarena 1751–1771).¹ Hänen muista sukulaisuussuhteistaan todettakoon, että Venäjän keisarinna Katarina II (1729–1796, hallitsi 1762–1796) oli hänen serkkunsa, sillä Katarinan äiti Johanna Elisabet oli Kustaa III:n isän sisar. Hän kuului myös Vaasa-sukuun. Kustaa III oli nimittäin Kustaa Vaasan pojan Kaarle IX:n (1550–1611) tyttären Katariinan (1584–1638), joka avioitui Pfalz-Zweibrückenin Johan Kasimirin kanssa, tyttären Kristina Magdalenan, joka avioitui Baden-Durlachin Fredrik VI:n kanssa, pojan Fredrik VII:n tyttären Albertina Fredrikan, joka avioitui Holstein-Gottorpin Kristian Augustin kanssa, pojan Adolf Fredrikin, joka vuonna 1751 nousi Ruotsin kuninkaaksi, poika.² Kustaa III:n kytkeytyminen myös Vaasa-sukuun on tärkeää mainita, koska se selittää, miksi kuningas ihaili juuri ensimmäisen Vaasa-sukuisen kuninkaan Kustaan aikakautta ja miksi hän pyrki projisoimaan hänen aikakauttaan omaan aikaansa.³

Teatteriharrastukseen kuningasta innosti hänen äitinsä kuningatar Lovisa Ulrika, joka mm. kutsui ranskalaisia

1 Hennings 1969, 458.

2 Olausson 1998, 40-41.

3 Larsson 1995, 113; Katajala 2002, 13-14.

Muotokuva 2

Harri Rantanen 2003 L. Pasch nuoremman vuonna 1772 tekemän maa-
lauksen pohjalta.

teatteriryhmiä opastamaan poikaansa tämän taiteenlajin saloihin. Kustaa III oli kiinnostunut myös historiasta, jota hänelle opetti Kuninkaallisen kirjaston kirjastonhoitaja Olof von Dalin⁴. Hänellä oli edellytykset opettaa nuorelle oppilaalleen historiaa, sillä hän oli työskennellyt Valtionarkistossa vuosina 1731–1732 ja Kuninkaallisen kirjaston kirjastonhoitajana vuodesta 1737 alkaen. Näissä muistiorganisaatioissa hän oli voinut perehtyä Ruotsin historiaan ja välittää siten omat mielenkiinnon kohteensa oppilaalleen. Todennäköistä onkin, että von Dahlin oli kiinnostunut Kustaa Vaasasta, olihan hän mm. kirjoittanut historioita tästä valtakunnan isästä.⁵

4 Hennings 1969, 458-459; Nygård 2001, 90. – Olof Dahlin oli syntynyt Vinbergin pappilassa 29.8.1708. Hän opiskeli Lundin yliopistossa, minne hänet kirjattiin vajaan 13 vuoden ikäisenä vuonna 1719. Aluksi hän opiskeli lääketiedettä, mutta jo vuonna 1722 hänen mielenkiintonsa kääntyi humanistisiin aineisiin. Hänen opettajinaan olivat mm. Andreas Rydelius ja Olof Rudbeck. Vuodesta 1727 alkaen hän toimi kamarineuvos K. Rålambin poikien kotiopettajana. Valtionarkiston kanslistiksi hänet nimitettiin 19.11.1731, missä tehtävässä hän oli vain vajaan vuoden. Hän nimittäin aloitti kansliakollegion expeditiöörinä 23.5.1732. Samantapaisessa tehtävässä Sotakollegiossa hän oli vuodesta 1735 alkaen. Kuninkaallisen kirjaston kirjastonhoitajana hän aloitti 10.10.1737, ja todennäköisesti oli tässä tehtävässä vielä vuonna 1750, jolloin hän aloitti kruununprinssi Kustaan kotiopettajana. Olof Dahlin aateloitiin 22.11.1751 nimellä von Dalin. Kanslianeuvoksen arvo hänelle myönnettiin 20.12.1753. Tiedeakatemian sihteeriksi hänet nimitettiin vuonna 1753 ja valtakunnanhistorioitsijaksi 11.10.1755. Olof von Dalin kuoli Drottningholmissa 12.8.1763. Sylwan 1931, 50-52.

5 Sylwan 1931, 54. – Professori Lars-Olof Larsson, joka on Ruotsin tunnetuin keskiajan ja Vaasa -kauden asiantuntija, on kirjoittanut Kustaa Vaasan biografian. Kun ensimmäistä Vaasa -kuningasta pidettiin aikaisemmin valtakunnan isänä, on kuva nyt toinen. Macchiavelliläisittäin asiaa tarkastellen Kustaa Vaasa oli menestyksekkäs ruhtinas, joka saavutti ne tavoitteet, jotka hän oli itselleen asettanut voidakseen vapauttaa Ruotsin. Hänet on tämän vuoksi nähty paitsi valtakunnan isänä, myös patriarkaalisena valtakunnan rakentajana. Tällainen kuva on todennäköisesti välittynyt myös kruununprinssi Kustalle, minkä lisäksi hän on ollut tietoinen sukulaisuussuhteestaan Kustaa Vaasaan. Professori Larsson on nähnyt muutakin. Moraaliselta kannalta tarkasteltuna Kustaa Vaasa oli tyrannimainen vallanastaja. Toisaalta Larsson on myös korostanut Kustaa Vaasan olleen oman aikansa tuote. Larsson 2002, 362.

Kreivi Carl Gustaf Tessin (1695–1770) oli vuonna 1744 esitelletyt Dahlinin kruununperijäparille Adolf Fredrikille ja Lovisa Ulrikalle. Dahlin saavuttikin erityisesti Lovisa Ulrikan luottamuksen, ja hovissa hän saattoi tuoda loistavat kirjalliset kykynsä esille erilaisten hupaisien sepitelmien ja näytelmien välityksellä.⁶ Dahlin saattoi hyödyntää historiatietämystään näytelmissään, ja samaan pystyi Kustaa III:kin. Nygårdin mukaan Kustaa III ”*tajusi hyvin sen (historia) vivahteet ja arvon kuninkuutta tukevana propaganda-aineistona*”.⁷

Historia oli vahvasti esillä kaikessa Kustaa III:n toiminnassa. Kuningas käsitteli historiaa sekä moraaliselta että poliittiselta kannalta. Hän uskoi, että myöhemmät sukupolvet arvioivat hänen toimintaansa. Myyttien merkityksestä Kustaa III:lle kirjoittanut Henrika Tandefelt on nähnyt historian eräänlaisena verona, jota voitiin käyttää moniin eri tarkoituksiin. Se sopi niin taiteeseen kuin kasvatukseen, mutta monarkki käytti sitä myös poliittisiin tarkoituksiin.⁸

Molemmat kiinnostuksen kohteet täydensivät toisiaan, sillä teatteri tarjosi keinon saada oleelliset tiedot vaikuttavasti tarpeellisten ihmisten tietoon aatelista talonpoikiin saakka, kuten seuraavat esimerkit osoittavat.

Kustaa III kruunattiin kuninkaaksi Tukholman Suurkirkossa 29.5.1772. Hänellä oli vahva käsitys niiden tapahtumien dramatiikasta, joissa hän itse tulisi esittämään pääosaa. Niinpä hän kiinnitti suuren huomion ulkonäköönsä ja pukeutumiseensa, kuten asiaa tutkinut Lena Rangström on todennut.⁹ Hän tavoitteli todennäköisesti alkuaan ranskalaisylistä kruunajaisasua taustalla jo lapsuuden mieltymys ranskalaiseen kulttuuriin ja pukumuotiin.¹⁰ Valtaneuvosto

6 Sylvan 1931, 58.

7 Nygård 2001, 90.

8 Tandefelt 2005, 44-45.

9 Rangström 1997, 103.

10 Kustaa III suunnitteli ruotsalaiskansallisen asun, joka ei lopultakaan kovin kansallinen ollut. Sen perusväri oli musta, ja siinä oli punaiset somisteet. Myös vyö, viitan vuori ja kenkien rusetit olivat punaiset. Kuten Tandefelt on todennut, ”*tummasävyisyys oli epätavallista vallitsevalle muodille*”. Puvulla

taas halusi korostaa tapahtuman ruotsalaista manifestaatiota. Kruunajaisista tuli muistutus Ruotsin suuruudenajasta, sillä Kustaa III:n asu oli kopio Kaarle XI:n seremonia-asusta 1670-luvulta. Tarpeelliset regaalit muistuttivat nekin sekä suuruudenajasta että Vaasa-ajasta: kruunu oli sama, jota Kustaa II Aadolfin puoliso Maria Eleonora (1599–1655) oli käyttänyt 1620-luvulla, ja valtikka sama, jota Erik XIV (eli 1533–1577, kuninkaana 1560–1568) oli käyttänyt 1560-luvulla. Vapaudenajalta oli ainoastaan viitta, jota hänen isänsä oli käyttänyt vuonna 1752.¹¹ Dramatiikka ja historia näkyivät myös itse kruunajaistapahtumassa: arkkipiispa ja drotssi asettivat kruunun kuninkaan päähän ”kansan” edessä ja arkkipiispa voiteli hänet pyhällä öljyllä, näin osoitettiin kuninkaan vallan jumalallista alkuperää.¹²

Kruunajaisissa Vaasa-romantiikka tuli esineissä esille. Se ja historia olivat läsnä vielä moninaisemmin. Kustaa II Aadolfin puolisolle Maria Eleonoralle kuuluneen kruunun lisäksi kuninkaan miekka periytyi Kustaa II Aadolfin ajalta.¹³ Norrköpingin oikeuspormestari Anders Lundroth korosti Kustaa III:n kruunajaispäivänä kaupungin porvariston puheessa sotilasosastoille kuluneen

*”jo 74 vuotta siitä kun syntyperäinen ruotsalainen Vaasa-sukuinen prinssi oli noussut Svean valtaistuimelle ja kruunattu Ruotsin valtakunnan, goottien ja wendien kuninkaaksi”.*¹⁴

olikin historiallinen tausta Ruotsin ulkopuolella, sillä ”sen sanottiin olevan Kustaa III:n historiallisen sankarin Henrik IV:n tyylinen”. Henrik IV oli Navarran kuningas 1572–1610 ja Ranskan kuningas 1589–1610. Tandefelt 2003, 38.

¹¹ Rangström 1997, 104–105, 119–121; Nygård 2005, 108.

¹² Nygård 2005, 17.

¹³ Nygård 2005, 108.

¹⁴ Nygård 2005, 118; Tandefelt 2005, 56. – Kustaa Vaasan patsas Tukholman Ritarihuoneen edessä paljastettiin 23.6.1774. Paljastusjuhlan oli suunnitellut Kustaa III, ja siihen kuului aamurukous, paraateja, puhe, patsaan paljastus, tervehdys kanuunoilla, fanfaareja, musiikkia ja tanssivia taalalaisia. Tandefelt 2005, 60.

Vaasa-romantiikka ei pysähtynyt vain kruunajaisiin. Kustavilaisella ajalla ”*kaiivattiin ja luotiin historiallisia sankarihahmoja*”, jollaisiksi muotoutuivat soturikuninkaat Kustaa Vaasa ja hänen pojanpoikansa Kustaa II Aadolf. Kustavilaisella ajalla Kustaa Erikipoikaa alettiin kutsua Kustaa Vaasaksi; samalla alkoi ensimmäisen Vaasa-sukuisen kuninkaan palvonta, kuten Nygård on asian ilmaissut. Suurten edeltäjensä kaltainen halusi Kustaa III:kin olla. Vaasa-romantiikkaa ilmensi myös Vaasan ritarikunnan perustaminen. Sen ritariksi nimitettiin kuninkaan kruunajaispäivänä Pehr Adrian Gadd, vaikka varsinainen ritariksi lyöminen tapahtui vasta 17.7.1772. Sitä kuvastivat myös soturikuninkaita esittävät draamat. Vaikka hänen äitinsä kuningatar Lovisa Ulrika oli myös etäistä sukua Kustaa Vaasalle, ei hän ”*jaksanut ymmärtää*” poikansa tuntemaa ylpeyttä ”*ripauksellisesta*” yhteydestään Vaasojen vereen.¹⁵

Vaasa-romantiikka lankesi otolliseen maaperään. Hovirunoilija ja Fredmanin epistoloiden sepittäjä Carl Michael Bellman, josta elokuun 1772 vallankaappauksen jälkeen tuli kuninkaan suosikki, sepitti runon ”*Kuningas Gustavin muisto*”, jonka sanotaan saaneen hallitsijahymnin aseman. Hänen runonsa ”*Gustafs skål*” puolestaan sai kansallislaulun aseman. Molemmissa Kustaa III nähdään nuorena ja reippaana, ilkeyttä halveksivana kuninkaana, joka oli taipumaton hyväntekijä ja Vaasojen sukua. Kustaa III:n yhteyden mainittuun sukuun näki myös Anders Chydenius, joka katsoi ”*nuoren kuninkaan kaikessa seuraavan Kustaa Aadolfin jälkiä*”.¹⁶

Kustaa III kaappasi vallan säädyltä verettömästi 19.8.1772. Alasen mukaan kuningas oli saanut vakiinnutettua suosionsa käytyään ahkerasti tarkastamassa Tukholman yövartiostoja. Kuningas nautti näihin aikoihin kansansuosiota. Hänellä on sanottu olleen kannattajia muualla kuin valtiopäiväedustajien keskuudessa. Tiedot vallankaappausvalmisteluista olivat levinneet Tukholmaan, ja myssyhallitus

¹⁵ Nygård 2005, 61, 84, 123.

¹⁶ Nygård 2005, 103-104, 125-126.

tiesi niistä. Kustaa III kutsutti Henkivartiokaartin luokseen aamulla 19.8.1772 ja piti kaartin katselmuksen.¹⁷ Samana päivänä hän ratsasti Tukholman kaduilla puettuna Kaarle XII:n aikaiseen sotilasasuun, jonka oikeaan hihaan oli kiinnitetty valkoinen nauha. Hän meni Tykistöpihaan, tarkasti vahtiparaatin ja palasi sen jälkeen Kuninkaanlinnaan. Siellä hän kutsui Henkivartiokaartin upseerit Raporttisaliin ja puheessa heille oli viittaus:

*”Viljen ni följa mig, såsom edra förfäder följde Gustaf Wasa och Gustaf Adolf, så vill jag våga mitt lif för eder och fäderneslandets räddning”.*¹⁸

Kustaa III ihaili esikuviaan ja halusi projisoida heitä omaan aikaansa. Myöhemmin kuningas toivoi tulevansa verratuksi kahteen suureen edeltäjäänsä,¹⁹ joiden historia oli myös omiaan, kuten Nygård on todennut, toimimaan kuninkuutta tukevana propaganda-aineistona.²⁰ Kun Kustaa III 20.8.1772 puhui kansalle Tukholman Suurtorilla, hän käytti ruotsia, ja saavutti huomattavaa suosiota, ruotsin kieltä ei nimittäin yksikään maan kuninkaista ollut käyttänyt sitten Kaarle XII:n päivien.²¹ Kysymyksessä oli samanlainen kielen avulla tapahtuva vallan legitimointi, jonka Nygård on nähnyt tapahtuneen Kustaa III:n käyttäessä suomen kieltä.²²

Teatterin voi sanoa olleen kuninkaan toisena intohimona. Hän järjesti näyttäviä ritarileikkejä, joilla hän pyrki saamaan mukana olleiden arvostuksen, ja hänen aikanaan perustettiin Dramatiska Teatern (1787). Kustaa Vaasan aika-

17 Alanen 1964, 36-37.

18 Rangström 1997, 128. – Lainattu virke on suomennettuna: ”*Tahdotteko seurata minua, kuten teidän esi-isänne seurasivat Kustaa Vaasaa ja Kustaa Aadolfia, ja niin tahdon uhrata elämäni teidän ja isänmaan pelastamiseksi*”.

19 Larsson 1995, 113; Nygård 2001, 92-93.

20 Nygård 2001, 90.

21 Rangström 1997, 129.

22 Nygård 2001, 91.

na rakennettuun Gripsholman linnaan²³ rakennettiin kaksi teatteria. Kustaa III:n aikana Ruotsissa esitettiin ensimmäisen kerran ooppera ja myös oopperarakennus valmistui. Kuningas osallistui Kustaa Vaasa -nimisen oopperan luomiseen. Hän itse antoi siihen idean, runoilija ja sanomalehtimies Johan Henrik Kellgren (1751–1795) kirjoitti libreton, saksalainen Johann Gottlieb Naumann (1741–1801) sävelsi ja uusi hoviarkkitehti ranskalainen arkkitehti, graafikko ja maalari Jean Louis Desprez (1737–1804) teki lavasteet. Muista historiallisiin merkkihenkilöihin liittyvistä oopperoista on vielä mainittava ”*Helmfelt och Siri Brahe*” sekä ”*Kustaa Aadolfin jalous*”, joka sai ensi-iltansa vuoden 1783 tammikuussa. Kustaa III myös perusti Ruotsin Akatemian Ranskan esimerkin mukaisesti, ja Tiedeakatemian, jossa historialla oli näkyvä osa.²⁴

On syytä kysyä, mistä kaikessa Kustaa III:n juhlimisessa, ritarileikeissä, teatteriesityksissä ja oopperanäytännöissä oli kysymys. Nygårdin mukaan ”*juhlat eivät olleet vallan naamio vaan valtaa ja sen käyttöä sinällään*”.²⁵ Kuninkaan vallankäyttö oli niissä keskeisessä asemassa ja nähtävillä. Juhlien ja muiden tilaisuuksien avulla hän saattoi osoittaa, mitkä ryhmät ja ketkä henkilöt hän halusi sulkea vallan käytön ulkopuolelle. Nygårdin mukaan Kustaa III oli muodollisuuksista hyvin tarkka. Hän jopa mietti etukäteen, kuinka monta sanaa hän kullekin lausui, sekin vallankäyttöä. Historialliset aiheet korostivat vallankäyttöä ylipäätään kaikissa hänen toimissaan, esimerkkinä kruunajaistilaisuus toukuussa 1772.²⁶

23 Kustaa III uudisti Gripsholman linnaa ja perusti sinne Vaasa-salin. Vaasa-aika näkyi myös hänen linnassa sijaitsevassa makuuhuoneessaan, sillä sinne sijoitettiin tuoli, jonka sittemmin sanottiin kuuluneen Kustaa Vaasalle. Tandefelt 2005, 60-61.

24 Hennings 1969, 470-471; von Malmborg 1971, 55, 58, 67-68; Tandefelt 2005, 63.

25 Nygård 2005, 15.

26 Nygård 2005, 15, 22; Tandefelt 2005, 67.

Ooppera liittyi vahvasti Kustaa III:n kohtaloon. Hän istui Pariisin oopperassa saadessaan tiedon isänsä kuolemasta. Tukholman oopperassa 16.3.1792 järjestetyissä naamiaisissa kapteeni Johan Jakob Anckarström (1762–1792) ampui häntä takaapäin.²⁷ Kustaa III kuoli haavaan 29.3.1792. Hänen elämästään on Marita Jonsson tehnyt osuvan yhteenvedon:

*”Man kan se kungens liv som en enda pjäs, där han själv spelade huvudrollen, ett drama i högt tempo och med ideella scenbyten. Kungen var skådespelaren, regissören och författaren och arrangerade till den sista blodiga slutscenen dekoren och replikerna.”*²⁸

Hämeen valtiollisia vaihteita tutkinut Hämeenlinnan maakunta-arkiston entinen johtaja Y. S. Koskimies on todennut Hämeenlinnan kaupungin saaneen ”kuninkaan taholta osakseen aivan poikkeuksellista huomiota ja suopeutta, jollaista hän ei liene osoittanut mitään muuta valtakunnan kaupunkia kohtaan”.²⁹ Väite sopii myös Hämeen linnaan, sillä molempien kehitykseen kuninkaan voi sanoa vaikuttaneen todella positiivisesti, kuten seuraavat esimerkit osoittavat. Valtakunnan korkein linnoitusviranomaisena, päämajoituspäällikön von Arbin, laati sekä linnoitussuunnitelman että kaupungin uuden paikan asemakaavan. Muuttoa varten kaupunki sai sekä taloudellista apua että ilmaista sotilastyövoimaa. Kustaa III itse määritteli kaupungin uuden kirkon muodon ja hoviarkkitehti Desprez laati rakennuspiirustukset. Myös silta kaupungin uudelta paikalta Viipuriin johtavalle tielle rakennet-

²⁷ Lönnroth 1986, 269; Rangström 1997, 93.

²⁸ Jonsson 2002, 89. – ”Kuninkaan elämä on nähtävissä ainoalaatuksena näytelmänä, jossa hän itse näytteli pääroolia, suuri nopeuksisena draamana ja idealistisena näytelmänä. Kuningas oli näyttelijä, ohjaaja ja kirjailija, joka järjesti viimeiseen veriseen loppukohtaukseen lavastuksen ja vuorosanat.”

²⁹ Koskimies 1966, 58–59.

tiin kaupunkilaisten haluamalle paikalle. Tähänkin Kustaa III myönsi taloudellista tukea.³⁰

Koskimiehen mukaan Kustaa III:n tavoitteena oli tehdä Hämeenlinnasta eräänlainen mallikaupunki.³¹ Tällöin kuitenkin unohdetaan sotilaallinen ulottuvuus, joka oli tyypillinen piirre kuninkaan valtakunnan itäosaan Suomeen tekemillä matkoilla. Pikemminkin on niin, että hänen tavoitteenaan oli luoda Hämeeseen linnan ja kaupungin symbioottista yhteis-eloä ilmentävä sotilaallinen mallikaupunki. Vastaavanlaista oli yritetty Landskronan kaupungin kohdalla vuodesta 1747 alkaen saamatta sitä kuitenkaan valmiiksi.³²

Kustaa III suhtautui varsin positiivisesti myös Hämeeseen. Hän kävi maakunnassa ensimmäisen kerran kesällä 1775, ja kävi sen jälkeen siellä vielä neljästi – vuosina 1783, 1785, 1787 ja 1790, joskin viimeksi mainittuna vuonna hän vain ajoi maakunnan läpi pysähtymättä – eli useammin kuin yksikään aikaisemmista kuninkaista. Vuosina 1783, 1785 ja 1787 hän suoritti katselmuksen Parolan harjoitusleirialueella. Sotilaallinen aspekti siis korostui kuninkaan vierailuissa valtakunnan itäpuoliskoon kuuluvassa Hämeessä. Hämeen asema korostui myös kahdessa vuoden 1775 vierailun aikana tehdyssä päätöksessä, joista toisessa Hämeenlinna palautettiin Hämeen-Uudenmaan läänin pääkaupungiksi ja toisessa lääni sai uuden länsirajan.³³

30 Kustaa III:n päätös koskien Hämeenlinnan uuden paikan tasoittamista ja kivien räjäyttämistä linnoitusjoukkojen toimesta. Gripsholms Slott 22.9.1777. Gustaf. Landshövdingarnas skrivelser. Finland. Nylands och Tavastehus Län. År 1776–1777. Vol. 29. FR 26. KA; Förslag Öfwer Stensprängningen på Plan af Nya Staden i Tavastehus. Tavastehus 8.10.1777. N. Rosenblad. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA; Lindeqvist 1926, 529-530; Koskimies 1966, 58-59; Katermaa 1989, 148-149; Katermaa 1990, 128; Koskinen 1990, 141-142; Knapas 2003, 14-15. – Ks. kuvat 24-26 s. 372, 374 ja 375.

31 Koskimies 1966, 60.

32 Sjökröna 1933, 70-73; Jönsson 1993, 218.

33 Koskimies 1966, 56-58.

Koska historia ja rakennukset kuuluivat vallankäytön piiriin, kuten Nygård on todennut,³⁴ on tästä tehtävissä se johtopäätös, että Hämeen linnan varustaminen oli myös kuninkaan vallankäyttöä. Väitettä tukevat edellä mainittujen huomattavan korkeassa asemassa olleiden henkilöiden osallistuminen kuninkaan määräyksestä alueen suunnitteluun ja rakennussuunnitteluun. Hämeen linnan valikoituminen kuninkaallisen suojeuden ja samalla vallankäytön välikappaleeksi saattaa osittain selittyä myös sillä, että soturikuningas Kustaa II Aadolf, joka oli Kustaa III:n esikuva, vieraili linnassa vuonna 1614.³⁵

1.2. von Arbin – kuninkaan uskottu

Axel Magnus von Arbin oli toinen Hämeen linnan uuden vaiheen, kustavilaisajan kukoistuksen, avainhenkilöistä.

Kustavilaisella ajalla Hämeenlinnan kaupunki muutettiin linnan eteläpuolelle ja linnan ympärille suunniteltiin ja toteutettiin bastionijärjestelmä. Näiden muutosten arkkitehtina oli Axel Magnus von Arbin. Kustaa III oli antanut käskyn suunnitelmien laatimista varten ja hyväksyi esitellyt suunnitelmat. von Arbin antoi muutoksille muodon.

Arbin-suvun kantaisä oli arbogalainen Erik Nilsson (1640–1719), faktori ja raatimies, joka otti sukunimekseen kotikaupunkinsa mukaan Arbien. Hänellä oli neljä poikaa, joista alkoi neljä eri linjaa. Ensimmäisen kantaisä oli kauppias Peter Eriksson Arbien (1674–1733). Toisen linjan kantaisä oli Axel Magnus von Arbinin isä Nils Eriksson Arbin (1677–1730), joka toimi Sotakollegion linnoituskonttorin kamreerina. Kolmannen linjan kantaisä oli ylitarkastaja Magnus Gabriel Arbin (1679–1757), joka aateloitiin 3.8.1727 nimellä Stjernsparre. Neljäs linja oli kirkollinen, sillä sen kantaisä oli

34 Nygård 2005, 15, 22.

35 Kauranen 2005, 34.

Muotokuva 3

Harri Rantanen 2003. Alkuperäisen muotokuvan tekijää ei Munthen artikkelissa ole mainittu. Artikkelissa on ainoastaan todettu kysymyksessä olevan öljymaalauksena ja sen olevan Linnoitustoimen hallussa.

Lähde: Munthe 1920, 102.

Kilan kirkkoherra Gustav Arbin (1691–1757).³⁶ Axel Magnus Arbin syntyi siis arbienilaisen suvun toiseen linjaan.

Axel Magnus Arbin syntyi 30.3.1717. Vaikka hän varsinaisesti liittyikin linnoitusjoukkoihin vuonna 1733, oli hän saanut ensimmäisen kosketuksensa linnoitustoimeen jo edellisen vuoden syyskuussa.³⁷ Tuolloin oli väliaikainen linnoitustoimenjohtaja Paul Lejonsparre suositellut häntä avoinna olleeseen ylimääräisen kanslistin tehtävään. Helmikuussa vuonna 1733 hänet silloisen linnoitustoimenjohtajan ja päämajoitustestarin Löwenin päätöksellä otettiin linnoitusjoukkoihin volontääriksi. Neljä vuotta myöhemmin hän suoritti tutkinnon linnoitustieteessä.³⁸ Miksi Axel Magnus Arbin kiinnostui linnoitustoiminnasta, on kysymys, johon ei riitä vastaukseksi isän toimiminen Sotakollegion linnoitusosaston kamreerina. Henkilöhistoriaa tutkineen Munthen mukaan Axel Magnus Arbinin äiti Anna Brita Blomhjelmin oli korkean aseman saavuttaneen ja Erik Dahlbergin ystävän Johan Blåman-Blomhjelmin tytär.³⁹ Tällä on myös voinut olla vaikutusta.

Ansioluettelonsa alussa Arbin toteaa osaavansa auttavasti saksaa, ranskaa ja latinaa. Siitä ei kuitenkaan selviä, jatkoiko hän niiden opiskelua. Sen sijaan hän kertoo opiskelleensa jo ennen vuotta 1732 matematiikkaa ja sotatieteitä. Opinnot alkoivat siis varhain, olihan Arbin mainittuna vuonna vasta viidentoista vuoden ikäinen. Seuraavana vuonna hän omien sanojensa mukaan aloitti linnoitusgeometrian,

36 Munthe 1920, 100.

37 Allerunderdånigste Förteckning på mina underdåniga Meriter. Stockholm 14.10.1745. A. M. v. Arbin. Åmnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA.

38 Allerunderdånigste Förteckning på mina underdåniga Meriter. Stockholm 14.10.1745. A. M. v. Arbin. Åmnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA; Underdåniga Tienster och Förrättningar. Landscrona 22.3.1764. A. M. v. Arbin. Åmnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA; Fortifications Militaire Staten. Stockholm 31.12.1764. Strussenfelt, Linde. Militaria. Meritlistor. Arméen. 9. Fortifikatioinen. M 934. RA; Munthe 1920, 101.

39 Munthe 1920, 101.

matematiikan, perspektiiviopin ja piirustuksen opinnot. Vuonna 1737 hän opiskeli linnoitustiedettä, ja vuonna 1741 hän sanoo opiskelleensa hieman algebraa.⁴⁰

Axel Magnus Arbin siirrettiin vuonna 1739 Suomeen Suomen prikaatin adjutantiksi.⁴¹ Siitä tosin ei ole mainintaa virallisessa ansioluettelossa. Hän kuitenkin meni jo vuonna 1740 Skånen Prikaatin konduktöörin virkaa hoitamaan ja sai virallisen nimityksen seuraavana vuonna, virallisen ansioluettelon mukaan vasta 5.3.1741,⁴² mikä todennäköisesti pitääkin paikkansa, sillä se todetaan ansioluettelossa vuonna 1764.⁴³ Yleneminen ja siirtyminen paikasta toiseen on siis ollut ripeää.⁴⁴

Luutnantiksi Arbin ylennettiin 3.8.1741 eli pian Hatujen sodan puhjettua. Tuolloin hän palveli taas Suomessa, missä hän mm. suoritti tiedustelutehtäviä, mittauksia ja erilaisia kenttävarustuksiin liittyviä toimia pääasiassa Helsingin lähellä sijaitsevilla Tuomarinkylässä ja Suttulassa. Suomessa hän palveli oman ilmoituksensa mukaan vuosina 1741–1742. Tällöin hän perehtyi myös kanuunalla ampumiseen.

40 Allerunderdånigste Förteckning på mina underdåniga Meriter. Stockholm 14.10.1745. A. M. v. Arbin. Ånessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA; Underdånigste Tienster och Förrättningar. Landscrona 22.3.1764. A. M. v. Arbin. Ånessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA; Fortifikations Militaire Staten. Stockholm 31.12.1764. Strussenfelt, Linde. Militaria. Meritlistor. Arméén. 9. Fortifikationen. M 934. RA; Munthe 101.

41 Allerunderdånigste Förteckning på mina underdåniga Meriter. Stockholm 14.10.1745. A. M. v. Arbin. Ånessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA; Underdånigste Tienster och Förrättningar. Landscrona 22.3.1764. A. M. v. Arbin. Ånessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA.

42 Fortifikations Militaire Staten. Stockholm 7.7.1755. G. Cronstedt. Militaria. Meritlistor. Arméén. 9. Fortifikationen. M 934. RA.

43 Underdånigste Tienster och Förrättningar. Landscrona 22.3.1764. A. M. v. Arbin. Ånessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA.

44 Allerunderdånigste Förteckning på mina underdåniga Meriter. Stockholm 14.10.1745. A. M. v. Arbin. Ånessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA.

Hän oli jäsenenä vuonna 1743 perustetussa rajakomissiossa, jonka oli määrä tehdä ehdotuksia uuden rajan puolustamiseksi. Palattuaan Ruotsiin hän jätti esimiehelleen kenraalimajuri G. Cronstedtille kartan, johon hän oli merkinnyt viimeisimmät vetäytymiset, leirit ja kenttäoperaatiot.⁴⁵

Vuoden 1743 aikana Axel Magnus Arbin palveli Uppsalan lähellä ratsuväkiketjussa estämässä kapinoineiden taalaisten uudet nousut. Samana vuonna oman ilmoituksensa mukaan hänet siirrettiin Uppsalasta Roslageniin rannikko-varustuksille. Munthen mukaan hänet olisi kuitenkin siirretty länsirannikolle Bohuslääniin laatimaan leipomo- ja varastosuunnitelmia. Munthen tiedoista kuitenkin puuttuvat lähdeviitteet eivätkä ansioluettelot tue hänen näkemystään. Joka tapauksessa Arbinin vuosi 1743 päättyi Taalainmaalla hänen tehdessään tiedustelukarttoja teistä ja vartiopaikoista.⁴⁶

Arbin palasi Tukholmaan ja siirrettiin 26.9.1744 Tukholman Prikaatiin. Tällöin hän osallistui Tukholman saariston varustamiseen. Vuoden 1745 aikana hänestä tuli Suomen linnoituskomission jäsen, ja hän suunnitteli kenraaliluutnantti Crostedtin komennossa linnoituslaitteita Suomeen.⁴⁷

45 Allerunderdånigste Förteckning på mina underdåniga Meriter. Stockholm 14.10.1745. A. M. v. Arbin. Ämnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA; Underdånigste Förtienster. Stralsund 14.8.1762. A. M. v. Arbin. Ämnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA; Underdånigste Tienster och Förrättningar. Landscrona 22.3.1764. A. M. v. Arbin. Ämnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA; Fortifications Militaire Staten. Stockholm 31.12.1764. Strussenfelt, Linde. Militaria. Meritlistor. Arméen. 9. Fortifikationen. M 934. RA; Munthe 1920, 101.

46 Allerunderdånigste Förteckning på mina underdåniga Meriter. Stockholm 14.10.1745. A. M. v. Arbin. Ämnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA; Underdånigste Förtienster. Stralsund 14.8.1762. A. M. v. Arbin. Ämnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA; Underdånigste Tienster och Förrättningar. Landscrona 22.3.1764. A. M. v. Arbin. Ämnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA; Munthe 1920, 102.

47 Munthe 1920, 102.

Vuonna 1747 Arbin sai tehtäväkseen laatia mietinnön Tukholman saariston puolustuslaitteista. Tuona vuonna hänen merkittävin tehtävänsä liittyi kuitenkin Landskronan muuttoa koskevan päätöksen toteuttamiseen. Valtiopäivillä oli nimittäin samana vuonna tehty päätös vahvistaa Landskronan linnoitusta ja siirtää kaupunki vanhan linnoituksen ja sataman väliin. Arbinin laatima linnoitus- ja kaupunkisuunnitelma osoittautui halvemmaksi kuin Ehrensvärdin Salaiselle valiokunnalle jättämä. Suunnitelmia oli tehty pitkin vuotta 1747, ja uudesta paikasta olivat kiistelleet erityisesti majuri Johan Bernhard Virgin, joka tuolloin työskenteli Skånessa, ja eversti Augustin Ehrensvärd. Linnoitus- ja muuttotöitä 20.1.1748 johtamaan määrätty eversti von Liewen oli pian paikan päälle saavuttuaan katsonut Ehrensvärdin suunnitelman mahdottomaksi toteuttaa. Kirjeessään 30.3.1748 hän totesikin, että suunnitelman toteuttaminen aiheuttaisi suuret kustannukset ilman vastaavaa hyötyä. Ehrensvärd oli nimittäin sijoittanut kaupungin osittain veden päälle, joten kaupungista puuttuisivat puhdas vesi ja kellarit. Eversti von Liewen olikin antanut linnoitusupseereiden Strussenfelt ja Arbin tehtäväksi laatia vaihtoehtoiset linnoitussuunnitelmat, ja tässä kilpailussa Arbinin ehdotus oli katsottu paremmaksi. Joidenkin muutosten jälkeen se vahvistettiin. Linnoitusta ruvettiin rakentamaan Gråenin saarelle kaupungin ulkopuolelle. Vuoden 1747 marraskuussa Axel Magnus Arbin nimitettiin kapteeniksi, ja seuraavana vuonna hän laati sotilaskarttoja valtaneuvos kreivi von Liewenin johdolla.⁴⁸

48 Underdånigste Tienster och Förrättningar. Landscrona 22.3.1764. A. M. v. Arbin. Ämnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA; Fortifikations Militaire Staten. Stockholm 31.12.1764. Strussenfelt, Linde. Militaria. Meritlistor. Arméen. 9. Fortifikationen. M 934. RA; Munthe 1920, 102; Sjökröna 1933, 70-73; Jönsson 1993, 219, 222-224. – Landskronan linnoitusta rakennettiin runsaan viiden vuosikymmenen ajan saamatta sitä koskaan valmiiksi. Elokuussa 1803 kuninkaallinen sihteeri Jonas Carl Linnerhjelm kertoi nähneensä, että torin paikkaa ei oltu vielä edes merkitty maastoon. Paikalla olikin tuolloin vielä järvi. Jönsson 1993, 218.

Axel Magnus Arbin työskenteli vuonna 1748 Kristianstadin linnoituksen pohjoisen sivustan täydentämisen parissa, ja seuraavana vuonna hän sai tehtäväkseen väliaikaisesti johtaa ja järjestää erilaisia toimistotehtäviä.⁴⁹ Vuoden vaihteen 1749–1750 tienoilla Axel Magnus Arbin opiskeli linnoitusrakennelmien pystyttämistä Landskronassa, ja ajan tavan mukaan hän palveli myös ulkomailla. Vuosina 1751–1752 hän oli eversti ja ritari A. M. von Strussenfeltin mukana Tanskassa ja Holsteinissa, mistä he jatkoivat Ala-Saksin kautta Hollantiin, Brabantiin ja Flanderiin. Siellä hän opiskeli mm. rakennusten pystyttämistä veteen ja muuta vesirakentamista.⁵⁰

Opintomatkalta palattuaan Arbin ryhtyi rakentamaan Adolfsfästin keskuslinnoitusta Landskronassa. Suunnitelma oli laadittu hänen ehdottamansa uuden ja halvemman metodin mukaisesti. Hän pääsi myös valvomaan Landskronan uuden kaupungin rakentamista ja laatimaan mm. erilaisten kivirakennusten piirustuksia. Niissä hän noudatti vuodesta 1741 alkaen hovin yli-intendenttinä toimineen puutarha-arkkitehti Carl Hårlemanin (1700–1753) ihanteita.⁵¹

Axel Magnus Arbin ylennettiin majuriksi vuonna 1754. Vuonna 1757 hän työskenteli edelleen Landskronassa osallistuen niin Landskronan kuin Viaporin suunnitteluun. Täältä hänet komennettiin vuosi Pommerin sodan (1757–1762) alettua rintamalle, missä hän palveli vuosina 1758–1760 ja 1762 tehden päämajoitusestariiluutnantille kuuluvia tehtäviä, kuten tiedustelua ja linnoitustöitä. Pommerin Gützkowissa hän onnistui evakuoimaan virrasta proomun avulla 170 miestä vihollisen tulituksesta huolimatta. Hänen saavutuksiinsa kuuluivat myös Rügenin sotilaskartta ja tiedus-

49 Munthe 1920, 102.

50 Underdånigste Tienster och Förrättningar. Landscrona 22.3.1764. A. M. v. Arbin. Ämnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA; Fortifikations Militaire Staten. Stockholm 31.12.1764. A. M. Strussenfelt, Linde. Militaria. Meritlistor. Arméen. 9. Fortifikationen. M 934. RA; Munthe 1920, 102.

51 Munthe 1920, 102; Larsson 1995, 119.

teluohjeet linnoitusupseereille. Viimeksi mainittu valmistui jo vuonna 1758. Vielä on mainittava vuonna 1761 valmistunut suunnitelma kesäsotaretken yksityiskohdista. Hän laati myös topografisia karttoja Pommerista ja operaatiokarttoja jokaisesta sotavuodesta sekä osallistui aselepoehtojen tarkastamiseen ja joidenkin rykmenttien kotiutusmarssireittisuunnitelman tekemiseen rauhanteon jälkeen.⁵²

A. M. Arbin oli syntynyt aatelittomaan virkamiesperheeseen. Hän anoi aatelointia jo vuonna 1756, mutta hänen toiveensa korkeampaan säätyyn pääsemisestä täyttyi vasta maaliskuun viimeisenä päivänä vuonna 1762. Hän oli edellisenä päivänä täyttänyt 45 vuotta. Sitä ennen oli Ruotsin Pommerin sotilasyliapäällikkö, kenraali ja vapaaherra Jakob Albrekt Lantingshausen (1699–1769) saanut hänelle keisarillisen roomalaisen valtakunnanaateluuden.⁵³

Axel Magnus von Arbin palasi vuonna 1763 Landskronan linnoitustyömaalle.⁵⁴ Seuraavan vuoden toukokuun toisena päivänä hänet nimitettiin päämajoitustemstariluutnantiksi, ja ylennettiin everstiksi hieman runsasta kuukautta myöhemmin – 4.6.1764. Saman vuoden aikana hän laati vielä kuningas Adolf Fredrikille osoitetun hakemuksen saada Pommerissa vapautuneen linnoitustoimen everstin paikan, mutta ei ansioluetteloiden perusteella saanut sitä. Viran edellinen haltija eversti ja ritari Berg von Linde oli nimittäin siirretty Suomen Prikaatiin. Kun von Arbin vuonna 1765 laati ansioluettelonsa, oli hänellä 48 vuoden iästään huolimatta jo 33 palvelusvuotta takanaan.⁵⁵

52 Munthe 1920, 103.

53 Munthe 1920, 101, 103.

54 Munthe 1920, 103.

55 Underdånigste Tienster och Förrättningar. Landscrona 22.3.1764. A. M. v. Arbin. Ämnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA; Fortifikations Militaire Staten. Stockholm 31.12.1764. A. M. Strussenfelt, Linde. Militaria. Meritlistor. Arméen. 9. Fortifikationen. M 934. RA; Underdånigste Merite Lista. Landscrona 10.1.1765. A. M. v. Arbin. Ämnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA.

Axel Magnus von Arbin nimitettiin 23.4.1766 Suomen linnoituskomission jäseneksi. Sitä Munthe on luonnehtinut von Arbinin tärkeimmäksi tehtäväksi. Uudessa työssään hän osallistui tiedustelutoimintaan, laati kertomuksia, jotka olivat komission mietinnön pohjana, sekä toimitti niissä tarpeellisia karttoja ja suunnitelmia. Vuonna 1767 hänet määrättiin Valtionarkistoon tehtäväänään kerätä Kaarle XI:n, Kaarle XII:n ja Stenbockin aikaisia karttoja, suunnitelmia ja selostuksia Ruotsin rajoilla käytyjen sotien täydellisen historian julkaisemista varten, kuten Munthe on asian ilmaissut.⁵⁶

von Arbin nimitettiin sotaoikeuden jäseneksi vuonna 1768.⁵⁷

Axel Magnus von Arbin haki kuninkaalle osoittamallaan päiväämättömällä kirjeellä kenraalimajurilta ja kuninkaallisen ritarikunnan komentajalta A. M. von Strussenfeltilta vapautuvaa kuninkaallisen linnoitustoimenjohtajan ja päämajoitustemestarin paikkaa. Kirjeessään, joka on merkitty saapuneeksi 3.12.1772, hän viittaa von Strussenfeltile maksamaansa akordisummaan⁵⁸ ja ansioluettelonsa.⁵⁹ Koska hän on viimeksi mainitun asiakirjan allekirjoittanut

56 Munthe 1920, 103-104. – Stenbockilla Munthe tarkoittanee sotapäällikkö Magnus Stenbockia (1664–1717), joka oli Skånen kuvernöörinä tanskalaisien hyökätessä maakuntaan vuonna 1710. Helsingborgin taistelussa mainittuna vuonna kenraaliluutnantti ja sotapäällikkö saavutti loistavan voiton ja esti tanskalaisia uhkaamasta Ruotsin rajoja. Ruotsin aseet saavuttivat menestystä Stenbockin komennossa myös 10.12.1712 tanskalaisia vastaan käydyssä Rügenin taistelussa. Vielä samana vuonna käydyssä Gadebuschin taistelussa tanskalais-saksilaisia joukkoja vastaan Stenbock saavutti täydellisen voiton, kuten Gabriel Anrep on asian ilmaissut. Anrep 1858 A, 143; Nenonen – Teerijoki 1998, 481.

57 Munthe 1920, 101.

58 Akordilla tarkoitetaan ”*rahakorvausta, jonka ruotsalaiset upseerit pitivät tapanaan perä seuraajaltaan virasta erotessaan*”. Taustalla vaikutti käsitys viran omistamisesta. Armeijanlaivaston komentajan Fredric Possen aloitteesta Kustaa III kielsi järjestelmän keväällä 1773. Gidlöf 1996, 445; Nenonen – Teerijoki 1998, 20.

59 von Arbin Kustaa III:lle päiväämättömällä kirjeellä. Saapunut 3.12.1772. Nr. 1769. Ämnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA.

2.12.1772,⁶⁰ on todennäköistä, että hän on hakemuksenkin allekirjoittanut 2.12.1772. Kenraalimajuri von Strussenfelt puolestaan vakuutti 17.11.1772 päiväämällään todisteella saaneensa akordisumman von Arbinilta ja olevansa siihen tyytyväinen.⁶¹

Axel Magnus von Arbin sai viran, olihan hänellä monipuolinen kokemus linnoitustoimen alaan kuuluvista eri tehtävistä. Lisäksi hänen edeltäjänsä oli hyväksynyt seuraajansa vastaanottaessaan akordisumman; hakijoita oli nimityskirjan mukaan ollut runsaasti. Menettely poikkesi vuonna 1769 toteutetusta valinnasta, jolloin päämajoitustemestari J. B. Virgin oli eronnut virastaan 3.7.1769, mutta hänen seuraajansa von Strussenfelt oli aloittanut vasta 18.7.1769. Nyt oli kuitenkin tarpeellista täyttää virka mahdollisimman nopeasti, koska, kuten nimityskirjassa todetaan, päällikkö oli tarpeellinen virastossa.⁶²

Axel Magnus von Arbin astui 15.1.1773 päämajoitustemestarin ja kuninkaallisen linnoitustoimenjohtajan virkaan.⁶³ von Arbinin hakemukseen on kuitenkin vasta 19.1.1773 kirjoitettu teksti, jonka mukaan von Arbinille tullaan kirjoittamaan valtuutus toimia päämajoitustemestarina

60 Urdånig Tienste-Förteckning. Stockholm 2.12.1772. A. M. v. Arbin. Ämnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA.

61 Todistus saadusta maksusta. A. M. von Strussenfelt 17.11.1772. Ämnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA. – Teksti on seuraava: ”För den, enligt Pensions Reglementet, mig tillhörande accords Summan för Fortifications Directeurs Ämbetet har Öfversten och Rid-daren Herr Axel Magnus von Arbin, för sin andel, gifvit mig full och nöjaktig säkerhet, som här medintygas. Stockholm den 17 Novembr 1772. A. M. v. Snfelt.”

62 Generalquartermästare och Directeur af Fortifikationen. Sökande Öfversten von Arbin. Stockholms Slott 19.1.1773. Ämnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA.

63 Fortifications Statens Merite-Förteckningar, som tillika utvisa, hwad hwar och en efter Regementerne i Accord utgifvit. A. M. v. Arbin 31.1.1774. Axel Magnus von Arbin. Militaria Meritlistor. Arméen. 9. Fortifikationen. M 934. RA; Underdånige Tienster. Stockholm 23.6.1774. A. M. v. Arbin. Ämnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA; Munthe 1920, 101, 103.

ja kuninkaallisen linnoitustoimen johtajana.⁶⁴ Allekirjoittaja on tuntematon, mutta ilmeisesti hänellä on valtuutus ollut, koska tekstin alla on lyhenne ”*Exped*”. Miksi valtuutusta ei ollut jo 15.1.1773, jolloin von Arbin otti viran vastaan? Hakemuksessa olevan tekstin perusteella päämajoitustuottoisuuden terminus post quem -ajoitus on 19.1.1773, jonka jälkeen valtakirja vasta on voitu laatia. Koska hakemuksen merkintä on allekirjoittamaton ja sen on kirjoittanut tuntemattomaksi jäänyt henkilö toimeksi saaneena, on mahdollista, että valtakirjan kirjoittamisella ei ole katsottu olevan kiirettä eikä ole pidetty välttämättömänä sen tekemistä valintapäivänä. Valinnan ja hakemukseen tehdyn merkinnän välillä oleva aikaero, neljä vuorokautta, on niin vähäinen, että sillä ei käytännön merkitystä ole.

von Arbin otti päämajoitustuottoisuuden viran vastaan 15.1.1773. Tieto löytyy hänen kesäkuussa 1774 laatimastaan ansioluettelosta.⁶⁵ Seuraavana päivänä hän sai Gustaf von Carlssonin 29.12.1772 allekirjoittaman kirjeen, jossa hänelle annettiin tehtäväksi laatia Hämeen linnan puolustuskunnan kohentamissuunnitelma.⁶⁶ Koska saatekirjeessä on maininta siitä, että mukana seurannut asiakirja jätettiin ”*kenraaliluut-*

64 von Arbin Kustaa III:lle päiväämättömällä kirjeellä. Saapunut 3.12.1772. Nr. 1769. Ämnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA. – Teksti on seuraava: ”*Stockholms Slott d. 19 Januarii 1773. Utfärds fullmagt för Öfwersten, von Arbin, at wara General Qwartermästare och Directeur för Fortifikation*”.

65 Underdånige Tienster. Stockholm 23.6.1774. A. M. v. Arbin. Ämnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA.

66 Gustaf von Carlson uppå nådigste befallning 29.12.1772. Saatekirje. Nr. 2064. M 846. RA. – Gustaf von Carlsson syntyi Wårdingessa 15.11.1743. Vuonna 1772 hänet nimitettiin toiseksi pöytäkirjasihteeriksi (Andre Protocolls-sekreterare) ja seuraavana vuonna toiseksi toimistosihteeriksi (Andre Expeditions-Sekreterare). Vuonna 1776 hänestä tehtiin Kuninkaallisen ritarikunnan arkistonhoitaja. Allekirjoittaessaan 29.12.1772 saatekirjettä nro 2064 Gustaf von Carlsson oli siis toisen pöytäkirjasihteerin asemassa. Vuonna 1858 julkaistun aateliskalenterin mukaan Gustaf von Carlssonin oikea nimi oli Johan Gustaf von Carlsson, mutta ilmeisesti hän oli jättänyt ensimmäisen etunimensä käytöstä pois. Anrep 1858, 399.

nantille ja Kuninkaallisen Linnoitustoimen johtajalle”, on selvää, että von Arbinin ansioluettelossa esittämä ajankohta viran vastaanottamisesta pitää varsin hyvin paikkansa.

Jos von Arbin ei olisi ollut aktiivinen ja hakenut tehtävää, ei häntä olisi siihen nimitetty. Siten ei voida väittää, että von Arbin olisi ollut Kustaa III:n suosikki joulukuussa vuonna 1772, jolloin hän virkaa haki. Pikemminkin on niin, että hänellä ansiot riittivät. Virassaolonsa toisena päivänä hän sai Gustaf von Carlsonin toimeksisaaneena allekirjoittaman kirjeen, jossa kerrottiin Kustaa III:n määräyksestä laatia suunnitelma Hämeen linnan puolustuskunnan kohentamiseksi. Koska kirje on päivätty 29.12.1772,⁶⁷ on se odottanut päämajoitustemstarin viran täyttämisen prosessin saattamista loppuun.

von Arbin julkaisi linnoitustoimeen liittyviä artikkeleita, joissa hän tarkasteli alan ja armeijan kehitystä.⁶⁸ Hänen varhaisimpiin käsikirjoituksiinsa kuuluu matkakertomus vuodelta 1751 opintomatkasta Hollantiin, Flanderiin ja Brabanttiin.⁶⁹ Myös Munthe mainitsee käsikirjoituksen.⁷⁰ Otsikko – ”*General Majoren m.m. von Arbins Journal under dess på konungens nådiga befallning företagne resa till Holland och Nederländerne 1751*” – lienee kuitenkin lisätty vasta myöhemmin, sillä sen käsiala ei ole von Arbinin. Koska von Arbin oli vuonna 1751 sotilasarvoltaan luutnantti ja koska hänet nimitettiin kenraalimajuriksi 9.3.1775, on opintomatkasta laaditun käsikirjoituksen otsikko lisätty vasta 9.3.1775 jälkeen.

Vuonna 1761 häneltä ilmestyi painettuna ruotsalaisten insinöörijoukkojen tehtäviä kenttäoloissa koskeva kir-

67 Gustaf von Carlson uppå nådigste befallning 29.12.1772. Saatekirje. Nr. 2064. M 846. RA.

68 Munthe 1920, 105.

69 General Majoren m.m. von Arbins Journal under dess på konungens nådiga befallning företagne resa till Holland och Nederländerne 1751. 1 band. A. M v. Arbins arkiv. KrA.

70 Munthe 1920, 105.

joitus.⁷¹ Tultuaan nimitetyksi päämajoitusestariiksi tammi-kuussa 1773 hän piti Kuninkaallisessa Tiedeakatemiassa puheen, jossa aiheena oli linnoituskonttorin perustaminen. Hänen mukaansa sen vaiheet voidaan ulottaa aina Västeråsissa vuonna 1544 pidettyihin valtiopäiviin saakka, sillä silloin säädyt olivat ottaneet kantaa Ruotsin puolustuksen järjestämiseen.⁷² Puheessaan von Arbin kävi linnoituskonttorin vaiheet läpi aina 1700-luvun alkuun saakka ja pyrki osoittamaan, että uuden linnoitushallinnon aikakausi alkoi Kaarle XI:n (1660–1697) hallituskaudella.⁷³

Axel Magnus von Arbin piti muistopuheitakin. Hänen vuonna 1772 kuolleen kenttämarsalkka Augustin Ehrens-värdin haudalla pitämänsä puhe painettiin vuonna 1774, ja puhe linnoitustoimen eversti Carl Fredrik Nordenskiöldin haudalla 31.1.1781 painettiin samana vuonna. Hän myös käänsi tekstejä sekä saksasta että ranskasta.⁷⁴

Munthen mukaan Axel Magnus von Arbin oli itseoppinut sekä varsin lukenut ja runsastietoinen mies. Hänen kielitaitonsa oli monipuolinen, sillä hän osasi ruotsin lisäksi latinaa, ranskaa ja saksaa. Näiden lisäksi hän hallitsi hyvin matematiikkaa, fysiikkaa ja siviilirakennustekniikkaa. Hän mm. piirsi kamarineuvoksen ja sittemmin maaherran vapaa-herra Klas Rålambin talon.⁷⁵

Axel Magnus von Arbinilla oli laaja kokemus takanaan, kun hänet tammikuussa 1773 valittiin kuninkaallisen linnoitustoimen johtajaksi ja päämajoitusestariiksi. Hän ei vielä ollut kuninkaan suosikki, mutta hänen asemansa parani. Hän osallistui vuonna 1775 kuninkaan matkalle Suomeen ja sai tehtäväkseen kuninkaallisen suosion kohteeksi nousseen Hämeen linnan puolustuskunnan kohentamissuunnitelman ja kaupungin asemakaavan laatimisen. Kustaa III antoi

71 Munthe 1920, 105. – Kirjoituksen otsikko on: ”*En svensk ingenieurcorps uti fäldt med dess tillhörige sysslor*”.

72 von Arbin 1773, 6.

73 von Arbin 1773, 56.

74 Munthe 1920, 105.

75 Munthe 1920, 104.

muutenkin korkean aseman saavuttaneille miehille tehtäviä, jotka liittyivät Hämeenlinnan linnoitukseen ja kaupunkiin, kuten olen edellä kertonut.

2. Suunnitelma linnan puolustuskunnon kohentamiseksi vuodelta 1773

Kustaa III kaappasi elokuussa 1772 vallan säädyiltä lähes kokonaan kuninkaan käsiin, mikä ei ollut Ruotsin naapurimaiden Preussin, Tanskan ja Venäjän mieleen. Samalla nimittäin toteutui vallan uusjako, jota näissä maissa oli pelätty ja jonka torjumiseksi ne olivat vuonna 1769 solmineet liittosopimukset. Oli sovittu, että jos valta Ruotsissa siirtyy säädyiltä kuninkaalle, sopimuskumppanit suorittavat yhdessä aseellisen intervention palauttaakseen Ruotsiin vuoden 1720 hallitusmuodon.⁷⁶

Vaikka valta vuonna 1772 siirtyikin kuninkaalle, ei liittosopimuksia toteutettu. Preussi oli nimittäin sekaantunut Itävallan ja Venäjän kanssa Puolan ensimmäiseen jakoon, joka vallankaappauksen aikoihin oli vielä menossa, Tanska oli yksin liian heikko hyökkäämään itäisen naapurinsa kimppeun, ja Venäjä oli Puolan jakamisen ohella sitonut voimiaan sotaan Turkkiä vastaan. Lisäksi sillä oli ongelmia kapinoivien maaorjiensa kanssa. Voidaan siis yhtyä aikalaismuistelija kreivi Axel von Fersen vanhemman (1719–1794) näkemykseen siitä, että Ruotsi ei ollut Puolan kaltaisessa vaarassa.⁷⁷

Vallankaappauksesta ei siis ollut välittömiä seurauksia. Turkin ja Venäjän solmittua syksyllä 1772 rauhan saat-

⁷⁶ Tredje hemliga artikeln till den, emellan Preussen och Ryssland, i S:t Petersburg, den 12 oktober 1769 afslutade traktat. Brevvexling 1854, 10-11; Adlerbeth/Andersson 1856, 10; von Fersen/Klinckovström 1869, 142; Billing 1856, 3; Danielson-Kalmari 1921, 28-30; Jägerskiöld 1957, 262, 264; Feldbæk 1980, 16; Feldbæk 1982, 269-270; Paaskoski 2005, 173.

⁷⁷ von Fersen/Klinckovström 1869, 142-144; Billing 1856, 4; Jägerskiöld 1957, 262; Virrankoski 1986, 275; Talvi 1986, 60.

toivat Tanska ja Venäjä solmia uuden liiton, jonka mukaan ne hyökkäisivät Ruotsiin keväällä 1773.⁷⁸ Tieto uudesta tanskalais-venäläisestä liitosta kiiri myös Ruotsiin, missä ryhdyttiin varustautumaan mahdollisen sodan varalta. Kustaa III yritti saada vallankaappauksen suunnitelleen Jakob Magnus Sprengtportenin (1721–1786) Suomen sotilasylipäälliköksi, mutta kreivi von Fersenin mukaan tämä ei suostunut. Hänen sijastaan sotilasylipäälliköksi nimitettiin kenraali Berndt Otto Stackelberg⁷⁹. Armeijan tyhjillään olleita vakansseja täytettiin, kuljetuskalustoa kunnostettiin, suoritettiin liikekannallepano ja hankittiin makasiineihin tavaraa.⁸⁰ Makasiineissa olleiden elintarvikkeiden – vilja – määrään kiinnitti huomiota sotilasylipäällikkö Stackelberg jo 23.11.1772 Kustaa III:lle lähettämässään kirjeessä. Hän oli huolissaan paitsi viljan laadusta ja jakelupaikoista, myös pitkän rajan mukanaan tuomista ongelmista. Stackelbergin mukaan puo-

78 Adlerbeth/Andersson 1856, 10; Billing 1856, 3; Jägerskiöld 1957, 264; Feldbæk 1983, 16.

79 Vapaaherra Berndt Otto Stackelberg oli syntynyt Tallinnassa 25.11.1703. Hänen sukunsa oli lähtöisin Ala-Saksista ja tullut Liivinmaalle jo vuonna 1305. Ruotsin Ritarihuoneeseen suku kirjattiin vuonna 1625 numerolla 113, ja Suomen aatelismatrikkelisiin se liitettiin vuonna 1818. Berndt Otto Stackelberg liittyi vuonna 1714 volontäärinä Hämeen läänin jalkaväkirykmenttiin ja kahta vuotta myöhemmin volontäärinä laivastoon. Hänet nimitettiin Hämeen läänin jalkaväkirykmentin vänrikiksi 27.8.1718. Vuodesta 1726 alkaen hän toimi Hessen-Casselín maakreivin hovijunkkarina ja vuodesta 1731 ruotsalaisena hovimiehenä. Stackelberg palveli pitkään ulkomailla toimien niin hoveissa kuin armeijoissakin. Viimeistään vuonna 1746 hän palasi Ruotsiin ja aloitti samana vuonna Turun läänin jalkaväkirykmentin everstiluutnanttina. Vuonna 1759 hänet ylennettiin everstiksi, seuraavana vuonna kenraalimajuriksi ja vuonna 1770 kenraaliluutnantiksi. Pian elokuun 1772 vallankaappauksen jälkeen hänestä tehtiin Suomen sotilasylipäällikkö ja kenttämarsalkka. Berndt Otto Stackelberg kuoli kesäkuussa 1786. Todettakoon, että karoliiniseen armeijaan on kuulunut neljä Berndt Otto Stackelbergia, joista puheena oleva on nuorin. Lewenhaupt 1921 A, 649; Carpelan 1944, 425.

80 Krigsexpedition 15.3.1773. Registratur 1719–1824. Vol. 78. År 1773. B I a. RA; von Fersen/Klinckovström 1869, 166-167; Billing 1856, 18-19; Jägerskiöld 1957, 265.

lustukseen tulisi ryhtyä rajan tuntumassa,⁸¹ kuten Löwen ja von Arbin olivat aikaisemmin esittäneet. Myös linnoitusten kuntoon kiinnitettiin huomiota; yksi huomion kohteista oli Hämeen linna.

Hämeen linnaa varten laadittiin vuonna 1773 linnoituksen kunnostussuunnitelma, jota olen kutsunut ”*hätätilalinnoitussuunnitelmaks*”.⁸² Katsoin tuolloin, että koska suunnitelma oli päivätty 10.3.1773 ja sen pohjana olleeseen päämajoitusmestari Olof Reinhold Glansenstiernan (1704–1774) laatimaan tilannepiirustukseen tehty merkintä oli päivätty 9.3.1773,⁸³ oli mielestäni selvää, että määräys suunnitelman tekemiseksi oli annettu 9.3.1773.⁸⁴ Näin ei kuitenkaan ollut. Tammikuussa 2001 löysin Riksarkivetista Tukholmasta kaksi mielenkiintoista muistiota.⁸⁵ Ne liittyvät oleellisella tavalla

81 Sotilasyliapäällikkö Berndt Otto Stackelberg Kustaa III:lle 23.11.1772. Saapunut 5.12.1772. Suomen puolustuskysymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:21. EWJA. TMA.

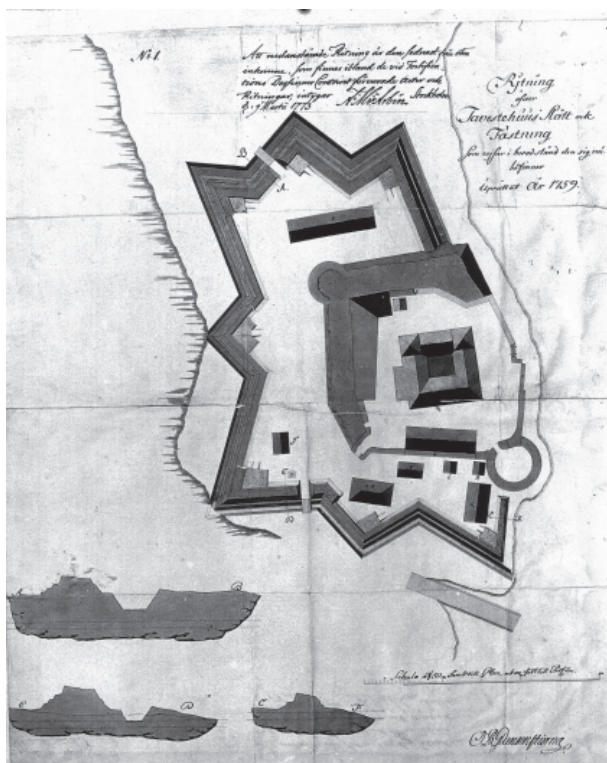
82 Ks. esim. Koskinen 1988 A, 76; Koskinen 1991, 164; Koskinen 1995, 197; Koskinen 2003, 25.

83 Päämajoitusmestari von Arbinin päämajoitusmestari O. R. Glansenstiernan tilannepiirustukseen tekemä merkintä oli seuraava: *Att nedanstående Ritning är den sednast från orten inkomne, som finnes ibland de vid Fortifications Dessineur Contoiret förvarade Acter och Ritningar, intyggar Stockholm d. 9 Martii 1773. A. M. v. Arbin. Rjtning öfver Tavastehus Slätt ock Fästning som wjsar i hwad stånd den sig nu befinner. Uprättad år 1759. Ei päiväystä. O. R. Glansenstierna. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 35. KrA. – Ks. suunnitelma 3 s. 164.*

84 Rjtning öfver Tavastehus Slätt ock Fästning som wjsar i hwad stånd den sig nu befinner. Uprättad år 1759. Ei päiväystä. O. R. Glansenstierna. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 35. KrA; Underdånigt Project, huru Tavastehus Slott med minsta Kostnad för Kongl. Majjt och Kronan må kunna sättas i behörigt försvarsstånd, uppå nådigste befallning. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Hyväksytyt: Approberas. Ulricsdal den 15 Martii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 44a. KrA; Koskinen 1995, 197.

85 Underdånigste Memorial. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Nr. 425. Saapunut 12.3.1773. Hyväksytyt: Ulricsdals Slott d. 15 Martii 1773. M 846. RA; Underdånigste Memorial. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Nr. 1817. Hyväksytyt: Stockholms Slott den 30 Januarii 1777 ut in Prot. M 847. RA.

Suunnitelma 3

Tilannepiirustus vuodelta 1759

Linnoitusupseeri O. R. Glansenstiernan tilannepiirustus vuodelta 1759 oli "häätälinnoitussuunnitelman" pohjana vuonna 1773. Tästä päämajoitusestari von Arbin kirjoitti tilannepiirustukseen todisteen, jonka hän päiväsi 9.3.1773. Seuraavana päivänä hän allekirjoitti "häätälinnoitussuunnitelman" ja siihen liittyvän muiston.

Lähteet: Rytning öfwer Tavastehus Slätt och Fästning som wjsar i hwad stånd den sig nu befinner. Uprättat År 1759. Ei päiväystä. O. R. Glansenstierna. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 35. KrA; Underdånigste Memorial. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Nr. 425. Saapunut 12.3.1773. Hyväksytyt: Ulricsdals Slott d. 15 Martii 1773. M 846. RA; Underdånigt Project, huru Tavastehus Slott med minsta Kostnad för Kongl. Majjt och Kronan må kunna sättas i behörigt försvarsstånd, uppå nådigste befallning. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Hyväksytyt: Approberas. Ulricsdal den 15 Martii 1773. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 44a. KrA.

Hämeen linnan varustamiseen kustavilaisella ajalla. Osittain niiden avulla voidaan määrittää, milloin Kustaa III on antanut toimeksiannon sekä ”hätätilalinnoitussuunnitelman” että bastionilinnoitussuunnitelman⁸⁶ laatimiseen. Muistiot osoittavat kahdella linnoitussuunnitelmalla olevan runsaasti yhtäläisyyksiä. Niiden löytyminen Riksarkivetista on sinänsä sattumaa, sillä linnoitussuunnitelmapiirustuksia – muistiot ovat linnoitussuunnitelmapiirustusten tekstiosia – taas säilytetään Krigsarkivetissa. Syy proveniensiisperiaatteen rikkomiseen ja asiakirja-aktin hajottamiseen ei ole selvinnyt.

Päämajoitusmestari ja kuninkaallisen linnoitustoimen johtaja Axel Magnus von Arbinin ”hätätilalinnoitussuunnitelman” ja siihen liittyvän muistion pohjana on Suomen sotilasyliapäällikkö kenraali Stackelbergin Kustaa III:lle lähettämä kirje. Sotilasyliapäällikkö Stackelberg viittasi kuninkaan antamaan käskyyn saattaa Viaporin linnoitus puolustuskuntoon ja tiedusteli, eikö myös Hämeen linnan puolustuskuntoa olisi syytä kohentaa.⁸⁷ Linnoitusprikaatin eversti ja miekkaritarikunnan ritari Nordencreutz vahvisti 29.12.1772 päivämällään sotilasyliapäällikkö Stackelbergille osoittamallaan kirjeellä Hämeen linnan kehnon kunnon. Tietonsa eversti Nordencreutz taas oli saanut kapteeni Thuringilta, joka oli hieman aikaisemmin palannut Hämeenlinnasta ja kertonut kokemuksistaan.⁸⁸ Stackelbergin mukaan ”tätä lähes keskel-

86 Dessein till en På Nädigste Befallning Förbättrad Flanquering och med vät Cunett förstärckt Profil uppå Retranchementet vid Tavastehus Slott jemte Nödige Logementer och utrymme för Garnizonen, Slots- och Tyg-Stats Betjening, Handtvärcare, Verkstäder, Tyghus och Skjul m.m. Besörgd af A. M. v. Arbin. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 30 Januarii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 47. KrA.

87 Sotilasyliapäällikkö Stackelberg Kustaa III:lle 7.12.1772. Nr. 2064. Saapunut 18.12.1772. Toimitettu eteenpäin 29.12.1772/Gustaf von Carlsson uppå nådigste befallning. M 846. RA.

88 Suomen linnoitusprikaatin eversti Nordencreutz sotilasyliapäällikkö Stackelbergille 29.12.1772. Saapunut 2.1.1773. M 846. RA.

*lä maata sijaitsevaa linnaa on aina käytetty ja edelleen käytetään varastorakennuksena ja asevarikkona”.*⁸⁹

Sotilasyliapäällikkö Stackelberg esitti, että linna ja sen puolustuslaitteet kunnostettaisiin mahdollisimman pian. Linnoitukseen tarvittaisiin välttämättä sekä uusi komendantinrakennus että uudet parakki- ja varastorakennukset. Kehnokuntoista vankilarakennusta ei tarvitsisi uusia, sillä vankeja olisi parempi säilyttää Helsingissä, missä sijaitsi tuomioistuinkin. Näin säästyttäisiin kuljetuskustannuksilta. Linnoituksen huonon puolustuskyvyn vuoksi oli sotilasyliapäällikkö Stackelberg oman ilmoituksensa mukaan antanut eversti Nordencreutzille määräyksen valmistaa espanjalaisia ratsastajia sijoitettavaksi linnoituksen ympäristöön vaaranalaisille paikoille. Puolustuksen tehostamiseksi olisi tarpeellista kasvattaa varuskunnan koko 124 mieheen.⁹⁰

Kuten von Arbinin biografian yhteydessä kerroin, tarpeesta kohentaa Hämeen linnan puolustuskuntoa ilmoitettiin von Arbinille ensimmäisen kerran 29.12.1772 päivätyllä kirjeellä. Sen von Arbin sai kuitenkin käsiinsä vasta vuorokausi sen jälkeen, kun hänet oli valittu päämajoitusmestariksi – 16.1.1773. Sen oli laatinut ja allekirjoittanut Kustaa III:n käskystä Gustaf von Carlsson. von Carlssonin allekirjoittamassa kirjeessä viitataan kuninkaan määräykseen laatia suunnitelma Hämeen linnan puolustuskunnan kohentamiseksi.⁹¹ Seuraavan kerran asia oli esillä 26.1.1773 päivätyssä von Arbinille osoitetussa kirjeessä, jonka hän sai jo 3.2.1773. Myös tässä kirjeessä von Arbin sai tehtäväkseen laatia suun-

89 Sotilasyliapäällikkö Stackelberg Kustaa III:lle 7.12.1772. Nr. 2064. Saapunut 18.12.1772. Toimitettu eteenpäin 29.12.1772/Gustaf von Carlsson uppå nådigste befallning. M 846. RA. – Myös Kristian Linnell on väitöskirjassaan kertonut linnaa käytetyn ase- ja viljavarastona. Linnell/Suolahti 1748/1958, 48.

90 Sotilasyliapäällikkö Stackelberg Kustaa III:lle 7.12.1772. Nr. 2064. Saapunut 18.12.1772. Toimitettu eteenpäin 29.12.1772/Gustaf von Carlsson uppå nådigste befallning. M 846. RA.

91 Gustaf von Carlsson uppå nådigste befallning 29.12.1772. Nr. 2064. M 846. RA.

nitelman Hämeen linnan puolustuskunnan kohentamiseksi.⁹² Näin ollen päivämäärät 26.1.1773 ja 3.2.1773 ovat ”hätätalinnoitussuunnitelman” kannalta oleellimmat.

Päämajoitismestari von Arbinin 10.3.1773 antaman muistion sisältö on lyhyesti kerrottuna seuraava. Itse päälinnassa riittäisi eversti Nordencreutzin ehdottama portaiden ja yhdyskäytävän korjaus. Mikäli aika ja raha riittäisivät, tulisi myös sortuneet ja puretut kehämuurin osat muurata uudelleen, mikä pakottaisi rakentamaan järvenpuoleiselle sivulle kaponieerin. Koska sellaista ei ollut mahdollista kovin nopeasti saada aikaan, tulisi sen sijaan turvautua väliaikaisratkaisuun sulkemalla järvenpuoleisen puolustuslinjan päät kaksinkertaisilla toisiinsa yhteydessä olevilla ”tukimuureilla”,⁹³ joiden väliin jäävä tila täytettäisiin kivillä ja savella.⁹⁴ Tämän lisäksi tarvittaisiin palisadiaita varmistamaan järvenpuoleista sivua, kuten linnoitussuunnitelmapiirustuksesta voi havaita. Sinne tulisi myös sijoittaa espanjalaisia ratsastajia.⁹⁵

92 Jonas Arnell uppå nådigste befallning 26.1.1773. Nr. 258. Saapunut 3.2.1773. Nr. 4. M 846. RA.

93 von Arbinin käyttämä ilmaisu on seuraava: ”igenstänga Bredherne med dubbel sammanbunden förtimring”. Underdånigste Memorial. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Nr. 425. Saapunut 12.3.1773. Hyväksytty: Ulricsdals Slott d. 15 Martii 1773. M 846. RA.

94 Hämeen linnan ”hätätalinnoitussuunnitelmassa” mainitun kaponieerin kaltaiset ”pikalinnoitukset” olivat professori Lappalaisen mukaan tunnettuja erityisesti Venäjällä, ja Suomessakin se oli vanhastaan tunnettu tapa saada pikaisesti linnoitettua turvaa. Kyröön oli 1630-luvulla rakennettu skanssi pikalinnointusmenetelmällä, ja kreivi kenttämarsalkka Gustaf Adolf Lewenhauptin johdolla 14.7.1656 laadittuun Etelä-Suomen puolustussuunnitelmaan sisältyvien rannikkolinnakkeiden rakenne oli määritelty siten, että kahden hirsikerran väli täytettäisiin soralla ja hiekalla. Hämeen linnan kohdalla rakenne oli muuten sama, mutta hirsien välinen tila oli tarkoitus täyttää kivillä ja savella. Underdånigste Memorial. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Nr. 425. Saapunut 12.3.1773. Hyväksytty: Ulricsdals Slott d. 15 Martii 1773. M 846. RA; Lappalainen 1972, 56, 147.

95 Underdånigste Memorial. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Nr. 425. Saapunut 12.3.1773. Hyväksytty: Ulricsdals Slott d. 15 Martii 1773. M 846. RA; Underdånigt Project, huru Tavastehus Slott med minsta Kostnad för

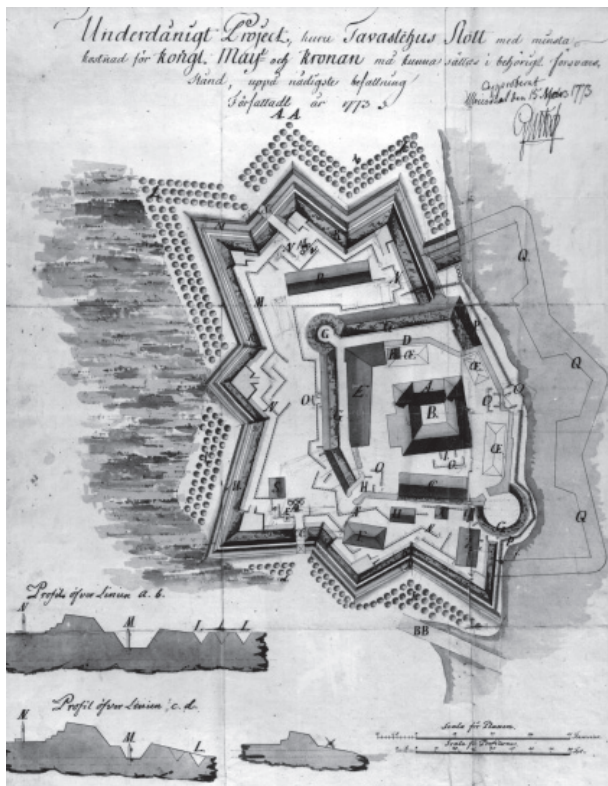
”Hätätilalinnoitus suunnitelmassa” kiinnitettiin huomio järvenpuoleisen sivun puolustukseen, sillä talvisin se oli uhanalaisin. Tämän sivun puolustus oli aikomus toteuttaa aikaisempiin suunnitelmiin nähden täysin uudella tavalla. Järveen nimittäin suunniteltiin rakennettavaksi jäästä kruununlinna ja sen ulkopuolelle avantohauta, joka pidettäisiin sulana. Avannosta saatavasta jäästä muodostettaisiin rintasuojus, kruununlinna, jota talven mittaan korotettaisiin. Kesällä tämän sivun puolustuksen vahvistukseksi riittäisi ylimääräinen rivi espanjalaisia ratsastajia, jotka sijaitsisivat paikoilla, missä paalutus ei voisi tulla riittävän etäälle ja minne oli muodostunut kuolleita kulmia. Espanjalaiset ratsastajat laskettaisiin rantaan keväällä ja poistettaisiin vasta veden jäätyessä. Kehämuurille taas sijoitettaisiin musketöörejä. Mataloituneille tenaljivalleille voitaisiin sijoittaa joitakin suurikokoisia rautatykkeitä, minkä lisäksi niidenkin taakse voisi sijoittaa musketöörejä.⁹⁶

Linnan ympärille 1730-luvulla rakennetut tenaljivallit olivat pahoin mataloituneet. von Arbin esitti niidenkin kunnostamista vallien eteen kaivettavien sudenkuoppien avulla; kaivamisesta saatavalla maa-aineksella korotettaisiin valjeja. Rintavarustuksen sisäpuolelle tulisi palisadiaita, jolla estettäisiin vihollisen tunkeutuminen linnoitukseen. Sisäänkäynnin puolustamiseksi tarvittaisiin sekä palisadiaita että espanjalaisia ratsastajia, jotka yhdessä tykkien kanssa estäisivät vihollisen pääsyn linnoitukseen. Itse asiassa suunnitelmapiirustus osoittaa, että palisadiaita tulisi tenaljival-

Kongl. Majjt och Kronan må kunna sättas i behörigt försvarsstånd, uppå nådigste befallning. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Hyväksytyt: Approberas. Ulricsdal den 15 Martii 1773. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 44a. KrA. – Ks. suunnitelma 4.

96 Underdånigste Memorial. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Nr. 425. Saapunut 12.3.1773. Hyväksytyt: Ulricsdals Slott d. 15 Martii 1773. M 846. RA; Underdånigt Project, huru Tavastehus Slott med minsta Kostnad för Kongl. Majjt och Kronan må kunna sättas i behörigt försvarsstånd, uppå nådigste befallning. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Hyväksytyt: Approberas. Ulricsdal den 15 Martii 1773. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 44a. KrA.

Suunnitelma 4

”Hätätilinnoitus-suunnitelma”

Päämajoitusestari von Arbin sai 3.2.1773 tehtäväkseen Hämeen linnan puolustuskunnan kohentamiseen tähtävään suunnitelman laatimisen. Linnoitus oli päässyt varsin huonoon kuntoon. von Arbinin tarkoituksena oli kasvattaa puolustuskykyä sudenkuoppien ja talvisin myös kuvan oikeasta laidasta löytyvän jäsen kruunulinnan avulla. Kehämuurin ja tenajiliinjan väliselle alueelle hän suunnitteli palisadiaitoja, joista osa olisi bastionimaisia. Hän on suunnitelmansa päivännyt 10.3.1773, ja se hyväksyttiin viisi vuorokautta myöhemmin.

Lähteet: Sotilasyliapäällikkö Stackelberg Kustaa III:lle 7.12.1772. Nr. 2064. Saapunut 18.12.1772. Toimitettu eteenpäin 29.12.1772/Gustaf von Carlsson uppå nådigste befallning. M 846. RA; Jonas Arnell uppå nådigste befallning 26.1.1773. Nr. 258. Saapunut 3.2.1773. Nr. 4. M 846. RA; Underdånigste Memorial. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Nr. 425. Saapunut 12.3.1773. Hyväksytty: Ulricsdals Slott d. 15 Martii 1773. M 846. RA; Underdånigt Project, huru Tavastehus Slott med minsta Kostnad för Kongl. Majt och Kronan må kunna sättas i behörigt försvarsstånd, uppå nådigste befallning. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Hyväksytty: Approberas. Ulricsdal den 15 Martii 1773. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 44a. KrA.

lien yhteyteen jonkin matkaa niistä sisäänpäin kehämuuria kiertäen. Pääsy linnoituksen sisäosiin turvattaisiin bastionimaisilla palisadiaitamuodostelmilla.⁹⁷ Korjauskelvottomat kasarmirakennukset tulisi purkaa ja rakentaa uudet tilat kehämuurin sisäpuolelle. Kehämuurin ja tenaljivallien välissä linnan pohjoispuolella sijaitseva upseerien parakki oli von Arbinin mukaan korjattavissa, eikä sitä olisi tarvetta siirtää muualle.⁹⁸

Hämeen linnan puolustuskunnon kohentamissuunnitelmia, ”*hätätilalinnoitussuunnitelmia*”, on kaksi versiota, joista toisessa on Kustaa III:n hyväksymismerkintä.⁹⁹ Ilman merkintää olevassa suunnitelmassa jäinen kruunulinna on piirretty sekä laajana että suppeana versiona. Tämän version otsikosta on vedetty yli sana ”*uprättad*” – ”*laatinut*” – ja korvattu se sanalla ”*författad*” – ”*luonut*”, ”*laatinut*” –, joka esiintyy hyväksytyssäkin versiossa. Suunnitelmapiirustusten samanikäisyys ei ole varma. Todennäköistä on, että vailla hyväksymismerkintää oleva on konseptiversio, jossa on mm. pohdittu jäisen kruunulinna vaihtoehtoja ja johon alun perin merkitty ”*uprättad*” on korvattu sanalla ”*författad*”. Kun ongelmakohdasta, jäisen kruunulinna laajuus, oli keskusteltu ja kun päämajoituspäätös oli valinnut ratkaisuksi jäi-

97 Bastionimaiset palisadiaitamuodostelmat ks. selventävä piirros 1.

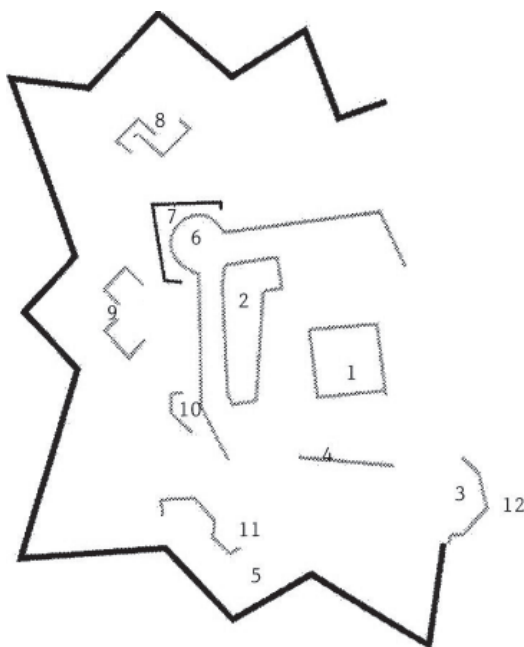
98 Underdånigste Memorial. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Nr. 425. Saapunut 12.3.1773. Hyväksytyt: Ulricsdals Slott d. 15 Martii 1773. M 846. RA; Underdånigt Project, huru Tavastehus Slott med minsta Kostnad för Kongl. Majjt och Kronan må kunna sättas i behörigt försvarsstånd, uppå nådigste befallning. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Hyväksytyt: Approberas. Ulricsdal den 15 Martii 1773. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 44a. KrA. – Bastionimaiset palisadiaitamuodostelmat ks. selventävä piirros 1.

99 Underdånigt Project, huru Tavastehus Slott med minsta Kostnad för Kongl. Majjt och Kronan må kunna sättas i behörigt försvarsstånd, uppå nådigste befallning. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Hyväksytyt: Approberas. Ulricsdal den 15 Martii 1773. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 44a. KrA; Underdånigt Project, huru Tavastehus Slott med minsta Kostnad för Kongl. Majjt och Kronan må kunna sättas i behörigt försvarsstånd, uppå nådigste befallning. A. M. v. Arbin, laatimisaika 3.2. – 10.3.1773. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 44b. KrA.

Selventävä piirros 1

”Hätätilalainnoitussuunnitelman” bastionimaisuus

”Hätätilalainnoitussuunnitelmaan” sisältyi palisadiaitamuodostelmia, joita voidaan pitää bastionimaisina. Kaavakuva kertoo niiden sijainnin.

Numeroiden selitykset:

1. Päälinna
2. Esilinnarakennus
3. Itärundeli
4. Kruununleipomon eteläseinä
5. Tenaljivallit
6. Länsirundeli
7. Länsirundelin palisadiaitabastioni
8. Pohjoissivun bastionimainen palisadiaitarakennelma
9. Länsisivun bastionimainen palisadiaitarakennelma
10. Sisemmän puolustuslinjan eteläkulman bastioni
11. Eteläsivun bastionimainen palisadiaitarakennelma
12. Itärundelin bastioni, joka koostui espanjalaisista ratsastajista

Bastionimaiset rakennelmat sijoituivat pääasiassa sisemmän ja ulomman puolustuslinjan väliin lukuunottamatta numeroilla 7, 10 ja 12 merkittyjä.

Lähde: Underdånigt Project, huru Tavastehus Slott med minsta Kostnad för Kongl. Majjt och Kronan må kunna sättas i behörigt försvarsstånd, uppå nådigste befallning. Stockholm 10.3.1773. A.M. v. Arbin. Hyväksytyt: Approberas. Ulicrsdal den 15 Martii 1773. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 44a. KrA.

sen kruunulinnan laajemman vaihtoehdon, laadittiin puhtaaksi piirretty versio toimitettavaksi Valtaneuvoston sota-asiaosastoon. Siihen Kustaa III teki hyväksymismerkintänsä kokouksen jälkeen.

”Hätätilannoitussuunnitelma” on muistioon tehdyn merkinnän mukaan tullut Valtaneuvoston sota-asiaosaston käsittelyyn 12.3.1773 ja hyväksytty Valtaneuvostossa 15.3.1773.¹⁰⁰ Se tuli liian myöhään toteutettavaksi samana keväänä. Käytännön työhön olisi todennäköisesti voitu päästä vasta huhtikuun alussa, sillä tiedon kulkuun Tukholmasta Hämeenlinnaan tuli varata aikaa hyvinkin kaksi viikkoa.¹⁰¹ Koska maa oli todennäköisesti vielä tuossa vaiheessa jäässä, olisi ainoa mahdollinen työ ollut jäisen kruunulinnan rakentaminen Vanajaveteen. Kunnostussuunnitelman toteuttamisen välitön tarve kuitenkin poistui jo huhtikuussa 1773 Tanskan ja Venäjän annettua rauhanvakuutuksensa. Ne eivät kuitenkaan tarkoittaneet sitä, että varsinkaan Venäjä olisi luopunut liittosopimustensa tavoitteista eli vapaudenajan hallitusmuodon palauttamisesta voimaan Ruotsissa.

3. Kuninkaan vierailu Hämeenlinnassa vuonna 1775 ja sen seuraukset

3.1. Suomen kiertomatka

Kustaa III teki ensimmäisen vierailunsa valtakunnan itäosaan Suomeen kesällä 1775. Kuningas seurueineen saapui Turkuun 27.5.1775.¹⁰² Matkareitti kulki Turusta Viaporiin

¹⁰⁰ Krigsexpedition 15.3.1773. Registratur 1719–1824. Vol. 78. År 1773. B l a. RA; Underdånigt Project, huru Tavastehus Slott med minsta Kostnad för Kongl. Majjt och Kronan må kunna sättas i behörigt försvarsstånd, uppå nådigste befallning. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Hyväksytty: Approberas. Ulricsdal den 15 Martii 1773. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 44a. KrA.

¹⁰¹ Koskinen 1995, 201.

¹⁰² Odhner 1896, 332; Alanen 1964, 87.

ja sieltä edelleen Porvoon kautta Loviisaan. Hän kävi tutustumassa myös Svartholman merilinnoitukseen. Loviisassa ja Ahvenkoskella Kustaa III tapasi venäläisiä rajaviranomaisia. Hän saapui Anjalan kautta Hämeenlinnaan, josta jatkoi Hatanpäälle tutustuakseen Helsingissä 6.6.1775 perustettavaksi päätetyn Tampereen kauppalan alueeseen. Paluu takaisin Tukholmaan tapahtui kesäkuun lopussa Turun kautta.¹⁰³

Matka valtakunnan itäosaan oli komea. Mukana oli 106 henkeä, joiden joukossa olivat mm. valtakunnanmarsalkka von Liewen, kansliapresidentti kreivi Lewenhaupt, kansliapresidentti Scheffer sekä päämajoitusmestari ja kuninkaallisen linnoitustoimen johtaja von Arbin. Mukana oli myös neljä kuninkaallista sihteeriä ulkoasiain toimituskunnasta sekä yksi sisäasiain ja yksi sota-asiain toimituskunnasta. Lisäksi kuninkaallinen henkilöäkäri Dahlberg ja henkikirurgi Wanner kuuluivat seurueeseen. Tarvittiin myös suuri joukko palvelijoita, oma keittiöhenkilökunta ja kolmattasataa aliupseeria ja sotilasta Kuninkaallisesta Henkivartiokaartista. Hämeenlinnalaisia oli kehotettu varautumaan seurueen tuloon ja varaamaan riittävästi ruokaa, kuten lihaa, hyvää voita ja tuoretta kalaa, jauhoja ja ”*virvoittavia tuotteita*”. Näiden tarvikkeiden hankinnasta hovin käyttöön vastasi hankkija Wickenberg.¹⁰⁴ Kaikkialla järjestettiin kuninkaan kunniaksi juhlaparaateja ja pidettiin puheita. Hämeenlinnassa Kustaa III ratsasti kunniaportin kautta kaupunkiin, kuten niin monessa muussakin paikassa, ja koulupojat lauloivat hänen kunniakseen. Poltinahon kentällä hän tarkasti Hämeen-Uudenmaan rakuunarykmentin neljä komppaniaa.¹⁰⁵

103 Odhner 1896, 334; Alanen 1964, 88-89; Oakley 1979, 2-6; Rasila 1988, 389. – Matkalle kertyi pituutta 89 ruotsalaista peninkulmaa (951 km). Aikaa sen suorittamiseen tarvittiin 26 vuorokautta, josta puolet oli varsinaisia matkapäiviä. Yöpymispaikkojen väli sai olla korkeintaan 8 peninkulmaa (85,5 km), ja hevosta oli vaihdettava 1½ peninkulman (16 km) välein. Kuokkanen T 1995, 17; Nygård 2005, 179.

104 Päämajoitusmestari von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA; Lindeqvist 1926, 483; Oakley 1979, 2; Nygård 2005, 179.

105 Lindeqvist 1926, 485; Nygård 2001, 91.

Nygård on luonnehtinut eriksgataksi kutsuttua vierailua valtakunnan itäisellä äärialueella poliittiseksi demonstraatioksi ja esivallan personoituman näyttämiseksi. Hänen mukaansa kysymyksessä oli huippuunsa viritetty näytelmä, jossa kuninkaan tavoitteena oli näyttäviä tekoja apunaan käyttäen hankkia alamaisten arvostus ja ihailu. Toimintamallin Kustaa III haki historiasta; viimeisen keskiaikaisen järjestelmän mukaisen eriksgatan teki Kaarle IX vuonna 1609.¹⁰⁶ Ajallisesti läheisempi esimerkki löytyy vuodelta 1752, jonka teki Kustaa III:n isä Adolf Fredrik, kuten Nygård on uusimmassa tutkimuksessaan todennut.¹⁰⁷ Ensimmäisen ”eriksgatansa” Kustaa III teki Norjan rajan lähelle. Kysymyksessä oli sotilaallinen demonstraatio Tanskaa vastaan. Samoin hän kävi ensimmäisten hallitusvuosiensa aikana muissa valtakunnan länsiosissa ottamassa vallan haltuunsa.¹⁰⁸

Matkan aikana Kustaa III teki useita Suomen kannalta tärkeitä uudistuksia. Hän oli hankkinut jo vuonna 1772 pohjatietoja valtakuntansa itäosan oloista ja sen kehittämismahdollisuuksista. Yhden selvityksen lähetti everstiluutnantti F. J. Nordencreutz, joka oli kunnostautunut sekä linnoitustoiminnassa että vesitiesuunnittelussa. Hänen mukaansa täällä tarvittaisiin useampia läänejä, läänien pääkaupunkien tulisi sijaita keskellä lääniä, tulisi perustaa uusia kaupunkeja ja kauppaloita ja tehostaa isojaon toimeenpanoa. Tietoja Hämeen linnan tilasta Kustaa III oli saanut myös Suomen sotilasyliapäällikkö Stackelbergin kautta, jonka vuoden 1773 alussa lähettämät esitykset pohjasivat eversti Nordencreutzin kirjeeseen.¹⁰⁹

106 Nenonen – Teerijoki 1998, 94; Nygård 2001, 90-91.

107 Nygård 2005, 175. – Adolf Fredrikin matka oli ensimmäinen Suomeen suuntautunut ”eriksgata”. Hänen edeltäjänsä Fredrik I (1720–1751) matkaili Skånessa ja Göteborgissa. Adolf Fredrikin matkassa ”kysymys lienee ollut valtakunnan kiinteyttämisestä, sillä takana oli hävitty sota Venäjää vastaan ja valtioelämää repinyt sisäinen puoluetistel”. Nygård 2005, 175.

108 Nenonen – Teerijoki 1998, 94; Nygård 2005, 177-178.

109 Sotilasyliapäällikkö Stackelberg Kustaa III:lle 7.12.1772. Nr. 2064. Saapunut 18.12.1772. Toimitettu eteenpäin 29.12.1772/Gustaf von Carlsson

Everstiluutnantti Nordencreutzin ehdottamia asioita pohdittiin konseljien istunnoissa, joita Kustaa III piti mm. Helsingissä ja Hämeenlinnassa; konseljiissa oli kuninkaan kulloinkin tarvitsemat asiantuntijat. Konselji kokoontui Helsingissä 6.6.1775 pohtimaan uusien kaupunkien ja kauppaloiden perustamista sekä lääninjakoa. Tässä konseljin kokouksessa tehtiin päätös myös Tammerkosken rannalle tulevasta kauppalasta.¹¹⁰ Käsitys Tampereen perustamispaikasta ei kuitenkaan ole yksimielinen, sillä sekä Lindeqvistin että Alasen mukaan kauppalaksi olisi perustettu Hämeenlinnassa 20.6.1775 pidetyssä konseljin istunnossa.¹¹¹

uppå nådigste befallning. M 846. RA; Eversti Nordencreutz sotilasyliapäällikkö Stackelbergille 29.12.1772. Saapunut 2.1.1773. M 846. RA; Sotilasyliapäällikkö Stackelberg Kustaa III:lle 4.1.1773. Saapunut 16.1.1773. M 846. RA; Alanen 1964, 85-86.

110 Voionmaa 1929, 169-173; Rasila 1988, 389.

111 Lindeqvist 1926, 485; Alanen 1964, 89. – Mistä kahden viikon ajallinen ja 12 ruotsalaisen peninkulman (128 km) maantieteellinen ero johtuu, on vaikea sanoa. Joko lähteitä on tulkittu väärin tai erityisesti Lindeqvist on halunnut korostaa Hämeenlinnan asemaa Tampereen kauppalan perustamispaikkana. On kuitenkin niin, että Rasilan käyttämä lähdeapparaatti on tuntuvasti tukevampi kuin Lindeqvistin, mikä on omiaan vahvistamaan käsitystä siitä, että Tampereen kauppalan syntysanat lausuttiin Helsingissä 6.6.1775. Joka tapauksessa Tampereen kauppalaksi oli alusta alkaen vapautettu niin ammattikunta-asetuksesta kuin kaikista muistakin vapaan elinkeinon harjoittamista rajoittavista sääöksistä. Tampereella myös toteutettiin uskonnonvapaus. Tarkoitus oli muuttaa kauppalat myöhemmin kaupungeiksi. Tämä ilmenee kabinettikonseljin, kuten Voionmaa Kustaa III:n luomaa hallintoelintä kutsui, pöytäkirjan lisäkohdasta, jonka kuningas hyväksyi. Se kuuluu seuraavasti: *”Edistääkseen Suomeen perustettavain kauppalain kasvamista, jotka sitten voidaan muuttaa kaupungeiksi, laajentaakseen niiden liikettä ja myöskin kehoittaakseen varakkaampia ulkomaalaisia asettumaan niihin, Kunink. Majesteetti näki armosta olevan syytä 1. selittää, etteivät ammattikunta-asetukset, käsityöläiserikoikeudet eikä mikään muu, mikä voi olla pakkona elinkeinoille, saa ensinkään ulettua näihin paikkoihin, ja 2. suoda kaikille protestanteille niissä vapaa ja esteetön uskonnonharjoitus ynnä oikeus pitää varsinaista jumalanpalvelustaan sekä muiden uskontokuntain jäsenille oikeus asettua sinne, varsinkin Savossa, missä löytyy toisuskoisia.”* Tampereen kauppalaksi on myös mainittu Eric Wetterstedtin laatimassa läpikulkuviesitiesuunnitelmassa vuodelta 1776. Maanmittauskonttorin johtaja Eric Wetterstedt Kustaa III:lle. Wasa 20.6.1776. Eric Wetterstedt. Saapunut

Lindeqvistin mukaan kuningas saapui Hämeenlinnaan ”paraimmassa hyvinvoinnissa” 18.6.1775 klo 20. Seuraavana päivänä oli vastaanottojuhllaisuudet. Hämeenlinnassa pidettiin siis myös hallituskonseljin kokous, jossa toteutettiin everstiluutnantti Nordencreutzin ehdotusta. Lindeqvistin mukaan tässä kokouksessa allekirjoitettiin asetus Vaasan hovioikeuden perustamisesta ja suunniteltiin uusien kauppaloiden perustamista.¹¹² Alanen on listaan lisännyt lääninjakokysymyksen.¹¹³ Tällöin puhuttiin myös Hämeen-Uudenmaan läänin pääkaupungin siirtämisestä Helsingistä Hämeenlinnaan, ja Kustaa III kirjoittikin maaherran residenssin siirrosta silloiselle maaherralle kenraaliluutnantti vapaaherra A. H. Ramsaylle. Kuninkaan päätöksen mukaisesti residenssin siirron oli määrä tapahtua seuraavan vuoden alusta.¹¹⁴

Suomen puolustukseen perehtyminen oli yksi Kustaa III:n matkan päätarkoituksista.¹¹⁵ Matkansa aikana hän nimittäin kävi Viaporissa, Svartholmassa, Ahvenkoskella ja Hämeenlinnassa,¹¹⁶ jotka kaikki on mainittu mm. sotilas-suunnitelmissa. Viaporissa hän käynnisti jatkorakennustyöt muuraamalla peruskiven ja hahmottelemalla sotamarsalk-

16.7.1776. Nr. 1209. Hallituskonseljissa 25.7.1776. Ankom till Civilexpeditionen 10.8.1776. Komm. Ang. kanal mellan Tavastehus och Päjänä 1775. ÅK 593. RA; Voionmaa 1929, 169-170; Alanen 1964, 86; Rasila 1988, 389.

112 Lindeqvist 1926, 485-486. – Lindeqvistin tieto läpikulkuvesitien avaamista ja siten Eric Wetterstedtin suunnitelman käsittelemisestä Hämeenlinnassa 20.6.1775 pidetyssäonseljin kokouksessa ei pidä paikkaansa. Wetterstedtin suunnitelma valmistui 20.6.1776, ja asia oli esillä kansliakonseljin kokouksessa Ekolsundin linnassa 25.7.1776. Toisaalta Lindeqvistin mukaanonseljin kokous olisi pidetty Hämeenlinnassa 20.7.1775, mutta kysymyksessä lienee painovirhe. Oikea päivämäärä on 20.6.1775, jolloin kuningas vielä oli Hämeenlinnassa. Hän saapui Tukholmaan jo 2.7.1775. Konsejiprotokoll 25.7.1776 § 4. Ekolsund 25.7.1776. Närvarande kung Gustaf, Herrar Riksens Råd Grefve Stockenström och Baron Bunge. Inrikescivilexpeditionen. Konsejiprotokoll i originalet. År 1776. A 3 aa:5. RA; Lindeqvist 1926, 485; Alanen 1964, 90.

113 Alanen 1964, 89.

114 Lindeqvist 1926, 537-538; Alanen 1964, 91.

115 Alanen 1964, 87; Hennings 1969, 463.

116 Oakley 1979, 2-6.

ka Augustin Ehrensvärdin hautamuistomerkin.¹¹⁷ Hämeenlinnassa hän sai tilaisuuden tutustua linnan kuntoon, joka kenraali Stackelbergilta ja eversti Nordencreutzilta saatujen tietojen valossa oli surkea.¹¹⁸ Runsas kaksi vuotta ennen matkaansa, 15.3.1773, Kustaa III oli hyväksynyt linnan pikalinnoitussuunnitelman, kuten edellä on kerrottu. Puolustuksen järjestämiseen Hämeenlinnan seudulla liittyi myös hänen päätöksensä kaupungin siirtämisestä Pyövelinmäen pohjoispuolelle, jonne hämeenlinnalaisille oli esitetty uutta asuinpaikkaa kerta toisensa jälkeen.¹¹⁹ Kumpikin kysymys ratkesi varsin pian: kaupungin uusi paikka selvisi vuoden 1776 aikana ja uusi linnan puolustuskunnan kohentamiseen tähdännyt suunnitelma valmistui 15.12.1776.¹²⁰

Kustaa III palasi Tukholmaan 2.7.1775.¹²¹ Hän kävi Suomessa ja Hämeenlinnassa vielä neljästi, mutta näillä keroilla kysymys oli jo uudesta kaupunginpaikasta. Vuonna 1783 hän pysähtyi Hämeenlinnaan matkallaan Haminaan tapaamaan Venäjän keisarinnaa ja serkkuaan Katariina II:ta. Hämeenlinnaan hän saapui 11.6.1783. Samana päivänä hän loukkaantui tarkastaessaan joukkoja Parolan kentällä. Hän oli kaupungissa runsaan kahden viikon ajan ja jatkoi mat-

117 Gardberg 1998, 77-78.

118 Sotilasylipäällikkö Stackelberg Kustaa III:lle 7.12.1772. Nr. 2064. Saapunut 18.12.1772. Toimitettu eteenpäin 29.12.1772/Gustaf von Carlsson uppå nådigste befallning. M 846. RA; Eversti Nordencreutz sotilasylipäällikkö Stackelbergille 29.12.1772. Saapunut 2.1.1773. M 846. RA; Sotilasylipäällikkö Stackelberg Kustaa III:lle 4.1.1773. Saapunut 16.1.1773. M 846. RA.

119 Katermaa 1990, 124-127.

120 Underdånigste Memorial. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Nr. 1817. Hyväksytty: Stockholms Slott den 30 Januarii 1777 ut in Prot. M 847. RA; Dessein till en På Nådigste Befallning Förbättrad Flanquering och med våt Cunett förstärckt Profil uppå Retranchementet vid Tavastehus Slott jemte Nödige Logementet och utrymme för Garnizonen, Slotts- och Tyg-Stats Betjening, Handtvärkare, Verkstäder, Tyghus och Skjul m.m. Besörgd af A. M. v. Arbin 15.12.1776. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 30 Januarii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 47. KrA; Katermaa 1990, 127-130.

121 Alanen 1964, 90.

kaansa Haminaan 27.6.1783. Kolmannen kerran hän saapui kaupunkiin kesäkuussa 1785 ja seuraavan kerran juhannuksen tienoilla vuonna 1787. Tällä kerralla oli mukana myös kruununprinssi Kustaa Aadolf. Kustaan sodan aikana hän kävi viimeisen kerran Suomessa, mutta ei tällä kerralla poikennut Hämeenlinnaan. Kustaa III:n käynti Hämeenlinnassa vuonna 1775 oli merkityksellisin niin seurueen koon kuin tulostenkin osalta. Kaupunkilaisilta ei vuoden 1775 jälkeen enää edellytetty samanlaista valmistautumista kuninkaallisia vierailuja varten.¹²²

3.2. Ylipäällikkö Stackelbergin suunnitelma Suomen puolustamiseksi

Ylipäällikkö Berndt Otto Stackelberg laati Kustaa III:n määräyksestä sotilassuunnitelman neljä vuotta nimityksensä jälkeen.¹²³ Se valmistui 4.9.1776 ja esiteltiin Kustaa III:lle 15.10.1776, kuten suunnitelmaan tehty merkintä – ”*Stocks. slott d. 15 oct 1776 ut in protocollo*” – osoittaa.¹²⁴ Tehtävän saamisen ajankohta ei selviä suunnitelmekstistä. Stackelberg kuului kuninkaan seurueeseen tämän matkalla valtakunnan itäosaan kesällä 1775. Siten on mahdollista, että hän on saanut toimeksiannon matkalla tai sen seurauksena.

Stackelbergin mukaan sotilassuunnittelussa tarvitaan varasuunnitelmia, koska operaatiosuunnitelmat rakentuvat aina olettamuksien varaan. Vihollinen ei nimittäin välttämättä toimi odotetulla tavalla. Defensiivisessä operaatiosuunnitelmassa tarkastellaan erilaisia vaihtoehtoja, joista Stackelbergin mukaan päävaihtoehtona on offensiivisimmaksi luonnehdittu. Stackelberg luokitteli vihollisen hyökkäystoimet kolmeen kategoriaan, joiden yhteisenä piirteenä oli vähentää

¹²² Lindeqvist 1926, 730-733.

¹²³ Ks. s. 162 ja viite 79 s. 162.

¹²⁴ Underdånigst memorial. Helsingfors 4.9.1776. B. O. Stackelberg. Hyväksytty: *Stocks. Slott d. 15. oct. 1776 ut in protocollo*. s. 1. Suomen puolustuskysymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:21. EWJA. TMA.

puolustajan mahdollisuuksia varautua tulevaan hyökkäykseen. Ensimmäisen kategorian mukaan vihollinen organisoisi useita offensiivisiä demonstraatioita. Toisen kategorian mukaan vihollinen hyökkäisi ennen sodanjulistusta, ja kolmannen vaihtoehdon mukaan vihollinen hyökkäisi ajankohtana, jota puolustaja ei osaisi ennakoida.¹²⁵

Venäjän sotilaallinen sijainti oli edullinen. Ruotsin vastaisella rajalla oli useita ylityspaikkoja, vaikka rajalinja kulkikin pitkin Kymijokea. Myös kaleereilla oli mahdollista tehdä yllätyshyökkäys Suomenlahden pohjoisrannan saaristoon Tallinnasta käsin. Yllätyksellisyys takasi menestymismahdollisuudet, koska Ruotsin armeijan kokoontumiseen tarvittaisiin pitkä aika. Yllätysmahdollisuuden tarjosi myös se, että Venäjän armeija oli jatkuvasti liikekannalla ja että se oli myös varusteittensa puolesta valmis taisteluun. Ruotsin armeija ei samanlaisessa valmiudessa ollut. Laivastossa oli kaksi fregattia, seitsemän Turunmaa -luokan laivaa, yksi Hämeenmaa -luokan laiva, kolme Pohjanmaa -luokan laivaa ja kaksitoista aseistettua sluuppia. Laivasto oli siis pieni. Laivamiehistönkään määrä ei ollut suuri. Stackelbergin mukaan laivamiehiä tarvittaisiin lisää 3.000 niiden 900 miehen lisäksi, jotka muodostivat laivaston perusmiesvahvuuden. Laivamiesten varustamiseen tarvittiin neljätoista vuorokautta. Maa-armeijan tilanne ei ollut sen parempi, ja Stackelberg totesikin, että täällä armeijan määrälliset puutteet tulisi korvata aseiden laadullisella ylivoimalla ja linnoituksilla.¹²⁶

Stackelbergin defensiivisen operaatiosuunnitelman lähtökohtana oli se, että suomalaiset hoitaisivat alkupuolustuksen itse. Koska Suomesta ei olisi mahdollista saada riittävästi sotilaita taisteluun Venäjän armeijaa vastaan, tarvittaisiin apujoukkoja valtakunnan länsiosasta Ruotsista. Niiden rantautumispaikka olisi linnoitettu satama Helsingissä.

¹²⁵ Underdånigst memorial. Helsingfors 4.9.1776. B. O. Stackelberg. Hyväksytty: Stocks Slott d. 15 oct. 1776 ut in protocollo. s. 2. Suomen puolustuskysymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:21. EWJA. TMA.

¹²⁶ Ibid. 2-3, 7-8.

Helsinki-Viaporissa toimisi myös place d'armes ja laivaston turvasatama. Helsinki toimisi Hämeenlinnan ohella ainoana kysymykseen tulevana rykmenttien kokoontumispaikkana. Stackelberg oli siis von Arbinin linjoilla.¹²⁷ Aikaa kokoontumiseen olisi Stackelbergin mukaan enintään kolme viikkoa. Tämä aika ei kuitenkaan koskisi Pohjanmaan rykmenttiä. Varamiespataljoonat seuraisivat rykmenttejään ja sijoittuisivat Viaporin, Helsingin ja Hämeenlinnan varuskuntiin. Svart-holman merilinnoitus taas olisi rajan tuntumassa operoivan saaristolaiivaston turvapaikka.¹²⁸

Hämeen linnan Stackelberg mainitsee, mutta ei tuo sitä korostetusti esille. Hänen mukaansa se pitäisi saada parempaan kuntoon pääasiassa siellä säilytettävien puolustusvälineiden vuoksi.¹²⁹ Hämeen linnassa oli varma ja tilava suoja muonalle, kivääreille ja ampumatarvikkeille, ja paikkakunta tultaisiinkin viipymättä saattamaan puolustuskuntoon.¹³⁰ Stackelbergin toteamus on mielenkiintoinen, koska siinä ei puhuta pelkästään linnoituksesta, vaan laajemman alueen kunnostamisesta puolustuskäyttöön. Sijaintinsa vuoksi paikka olisi sopiva sekä rintamalle meneville joukoille että niille, joita oltiin kotiuttamassa. Tämän vuoksi linnoituksessa sijaitseva leipomo saatettaisiin asianmukaiseen käyttökuntoon. Jauhoja pidettäisiin valmiina. Lähistön vesimyllyt ovat sotilasylipäällikön mukaan käytettävissä jauhatuksessa.¹³¹

Uusia kalliita linnoitusrakennuksia ei Stackelbergin mukaan enää tarvittaisi. Sen sijaan rakennettaisiin sisus- eli viimeisvallituksia tilanteen mukaan. Linnoituksista Helsinki-Viapori ja Hämeen linna olivat ensipuolustusalueen ulkopuolella. Sellaiseksi sotilasylipäällikkö määritteli alueen, jota idässä rajasi Kymijoki ja jonka kulmana pohjoisessa oli Vesi-

127 Ks. s. 131.

128 Underdånigst memorial. Helsingfors 4.9.1776. B. O. Stackelberg. Hyväksytty: Stocks. Slott d. 15. oct. 1776 ut in prptpcollo. s. 3, 9, 11. Suomen puolustuskysymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:21. EWJA. TMA.

129 Ibid., 3.

130 Ibid., 11.

131 Ibid. 3, 9, 11.

järven Lahti ja etelässä Loviisan länsipuolella sijaitseva Pernajanlahti. Tämän alueen vartiointiin tarvittaisiin rajalle tai sen välittömään läheisyyteen sijoitettavia vartiojoukkoja.¹³²

Ensipuolustusalue käsitti pääasiassa Kymenkartanon läänin. Se ja Karjala olivat ilmeisen harvaan asuttuja, koska Stackelberg totesi Savon ja Karjalan maanteiden kulkevan erämaissa. Alueella oli joka tapauksessa ensipuolustuksen järjestämisen kannalta soveliaita kohteita. Tällaisista paikoista Stackelberg mainitsi Mikkelin, jossa sijaitsi myös makasiini, ja Jyrängön, jonka kautta kulki Suuri Savontie, sekä Ristiinan ja Rantasalmen. Kahdelta viimeksi mainitulta paikkakunnalta olisi mahdollista valvoa Lappeenrantaa ja Savonlinnaa.¹³³

Defensiivisen operaatiosuunnitelmansa lopussa Stackelberg käsitteli vielä Kajaanin alueen tilannetta. Oulujärveen laskevan joen keskellä olevassa saarella sijainnut Kajaanin linna oli raunioitunut. Sen ympärillä oli asutusta, ja saaresta pääsi mantereelle puusiltaa pitkin. Raja ei täällä ollut vartioitu vaan avoin. Stackelberg esittikin Kajaanin linnan kunnostamista.¹³⁴

Stackelberg päätti defensiivisen operaatiosuunnitelmansa dramaattisesti toivomalla voineensa vastata siihen luottamukseen, jota hänelle oli näin tärkeässä asiassa osoitettu ja katsoikin uhranneensa viimeisen elinaikansa Kuninkaallisen Majesteetin ja isänmaan hyvinvoinnin parhaaksi.¹³⁵ Defensiivisen operaatiosuunnitelman valmistumisen aikaan Stackelberg oli 73 vuoden ikäinen.¹³⁶

132 Underdånigst memorial. Helsingfors 4.9.1776. B. O. Stackelberg. Hyväksytty: Stocks. Slott d. 15 oct. 1776 ut in protocollo. s. 3. Suomen puolustuskysymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:21. EWJA. TMA.

133 Ibid., 4-5.

134 Ibid., 13.

135 Ibid., 14.

136 Lewenhaupt 1921 A, 649; Elgenstierna 1998, 487.

3.3. Uusi suunnitelma linnan puolustuskunnan kohentamiseksi

Olen lisensiaatintutkielmassani väittänyt uuden linnoitus-suunnitelman tehtäväksiannon tapahtuneen vuoden 1775 lopulla ja viitannut samalla von Arbinin omaan ilmoitukseen.¹³⁷ Samassa yhteydessä olen myös viitannut Kustaa III:n matkaan valtakunnan itäosaan touko–kesäkuussa 1775, päämajoituspäätöksen osallistumisesta siihen,¹³⁸ heidän käyntiinsä Hämeen linnassa ja valtaneuvos kreivi Fredric Sparren (1734–1803) Valtaneuvoston kokouksessa helmikuun 1776 lopulla esittämään muistutuskehotukseen, joka koski von Arbinin lupausta, ”jonka tämä oli antanut koskien suunnitelmaa Hämeen linnan kuntoonsaattamiseksi”.¹³⁹ Toisaalta päämajoituspäätös von Arbin viittasi muistiossaan jo kuluneen maaliskuun 16 päivään tarkoittaen vuoden 1776 maaliskuun 16. päivää. Tällöin valtaneuvos Sparre oli ”käskennyt”, kuten von Arbin asian ilmaisee, että jos jotakin päätetään Suomen puolustuksen järjestämisestä, on Hämeen linnan korjaamiseen sen puolustuskunnan kohentamiseksi myönnettävä varoja.¹⁴⁰ Toisaalta von Arbin viittasi myös päivämäärään 16.3.1773,¹⁴¹ jolloin ”hätätilalinnoitussuunnitelma”

137 General Majorens, General Qvartermästar- och Directurens för Kongl. Fortification, samt Riddarens af Kongl. Svärds Orden, Axel Magnus von Arbins Underdånigste Tjenste Förtekning, jemte 2ne Bilagor Lit. A och B. Författad År 1787. A. M. v. Arbins arkiv. General Majoren m.m. von Arbins Merit-Förteckningar. Förteckning nr. 35. KrA; Koskinen 1991, 175.

138 Koskinen 1991, 175.

139 Krigsexpeditionen 25.2.1776 § 1. Riksrådsprotokoll i renskrift. Vol. 89. År 1776. Huvudserie A I aa. RA.

140 Underdånigste Memorial. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Nr. 1817. Hyväksytyt: Stockholms Slott den 30 Januarii 1777 ut in Prot. M 847. RA.

141 von Arbin on ilmeisesti muistanut päivämäärän väärin, sillä Kustaa III hyväksyi hänen ”hätätilalinnoitussuunnitelmansa” 15.3.1773. Underdånigste Memorial. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Nr. 425. Saapunut 12.3.1773. Hyväksytyt: Ulricsdals Slott d. 15 Martii 1773. M 846. RA; Underdånigste Memorial. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Nr. 1817. Hyväksytyt: Stockholms Slott den 30 Januarii 1777 ut in Prot. M 847. RA.

hänen mukaansa hyväksyttiin. Toukokuun 11. vuonna 1776 päiväämässään kirjeessä Kustaa III:lle von Arbin viittasi kuninkaalta vuoden 1776 maaliskuussa saamaansa Hämeen linnaa koskevaan tehtävään.¹⁴² Edellä sanotun perusteella näyttää siltä, että von Arbin on saanut tehtävän virallisesti 16.3.1776. Sparren 25.2.1776 esittämä huomautus viittaa johonkin keskusteluun Valtaneuvoston sota-asiainosastossa. Viittaus Kustaa III:n ”*hätätilalinnoitussuunnitelman*” vahvistamispäätökseen 15.3.1773 osoittaa perustan Hämeen linnan puolustuskunnan kohentamiseksi löytyvän tuosta kuninkaallisesta päätöksestä.

Päämajoitismestari von Arbinin toisessa Hämeen linnan puolustuskunnan kohentamiseen tähdänneessä suunnitelmassa näkyy omakohtainen paikan päällä kesällä 1775 tehty havainnointi. Kuten edellä on kerrottu, hän oli kuninkaan mukana tämän Suomeen ja Hämeenlinnaan suuntautuneella matkalla kesällä 1775, ja palasi paikalle heinäkuussa 1775.¹⁴³

Bastionilinnoitussuunnitelma sisältää kaksi bastionien ja puolibastionien varaan rakentuvaa sisäkkäistä puolustuslinjaa. Sisemmässä, joka kiersi kehämuurirakennuksia, hyödynnettiin vanhoja 1500-luvulta peräisin olevia linnan itä- ja länsirundeita, jotka sijaitsivat linnan länsi- ja itäkulmassa. Pohjois- ja eteläkulmaan on suunniteltu täysbastioneja. Ulompi puolustuslinja koostuu sekä pohjois- ja länsikulmien täysbastioneista ja näiden väliin sijoittuvasta raveliinista että itä- ja eteläkulmien puolibastioneista. Järvenpuoleisen sivun puolustus rakentuu sekä ulomman puolustuslinjan että ka-

142 Päämajoitismestari von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA.

143 Päämajoitismestari von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA; General Majorens, General Quartermästar- och Directeurs för Kongl. Fortifikation, samt Ridarens af Kongl. Svärds Orden, Axel Magnus von Arbins Underdånigste Tjenste Förteckning, jemte 2ne Bilagor Lit. A och B. Författad År 1787. General Majoren m.m. von Arbins Merit-Förteckningar. Förteckning nr. 35. Axel Magnus von Arbins arkiv. KrA.

ponieerin varaan. Siitä oli mahdollista tulittaa sekä järvenrannan suuntaisesti että yli järvenselän.¹⁴⁴

Pääsuunnitelmapiirustusta täydensi kehämuurirakennuksia koskeva suunnitelma. Tavoitteena oli hyödyntää mahdollisimman paljon varsin huonokuntoista kehämuuria, samoin oli tehty kruununleipomoa rakennettaessa. Suunniteltuihin tiloihin sijoittuisivat mm. pistoolipaja, vaunuvarikko, keittiötilat, upseeri- ja aliupseeritilat sekä tilat 45 miehelle.¹⁴⁵

Miehistöä varten oli kehämuurirakennuksista siis varattu tiloja kolmen huoneen verran. Lisäksi oli lokakuussa 1775 valmistunut Viaporissa työskennelleen mestarin A. Wadmanin käsialaa oleva suunnitelma sadan miehen puukasarmirakennusta varten.¹⁴⁶ Puukasarmin von Arbin todennäköisesti oli tilannut sisällyttääkseen sen suunnitelmaansa läntisen kehämuurirakennuksen ja bastionilinjan väliin. Yhteensä linnoitukseen olisi siis mahtunut 145 miestä, todennäköisesti riittävä määrä linnoituksen turvaamiseen, mutta ei laajempaan toimintaan.

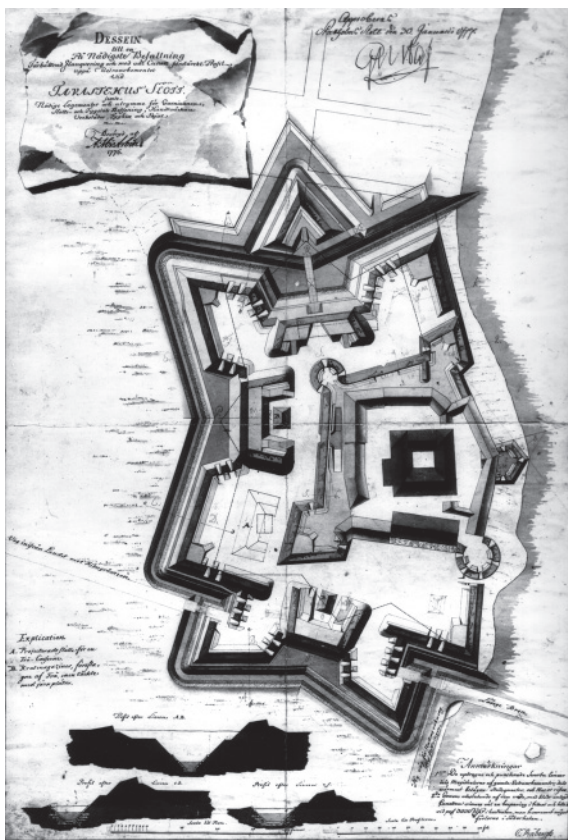
Valtaneuvostossa käsiteltiin 26.2.1776 Sotakollegion 18.1.1776 päivättyä kirjelmää, jossa aiheena oli erityisesti armeijan kuormastot. Tällöin esitettiin ajatus, että tulisi olla

144 Dessein till en På Nådigste Befallning Förbättrad Flanquering och med våt Cunett förstärckt Profil uppå Retranchementet vid Tavastehus Slott jemte Nödige Logementer och utrymme för Garnizonen, Slotts- och Tyg-Stats Betjening, Handtvärckare, Verkstäder, Tyghus och Skjul m.m. Besörgd af A. M. v. Arbin 1776. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 30 Januarii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 47. KrA. – Ks. suunnitelma 5.

145 Plan á vuë d'oisseau öfver Gamla Tavastehus Slott, jemte Plan au rez de chaussée till de nödvändigaste Byggnader för Garnizonen och Förråderna, besörgd 1776. Tekstiosan on allekirjoittanut Tukholmassa 15.12.1776 O. Wijnbladh ja varmentanut Carl Fredric Sundwall. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 49. KrA; Kanerva 1980, 13. – Ks. suunnitelma 6 s. 186.

146 Dessein till en Caserne Byggnad af Träd För 100 Man Artillerie, med nödige befähl Och behörige Handtvärckare tillämnad at upföras uti Tavastehus Fästning. Sveaborg 14.10.1775. A. Wadman. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 192. KrA. – Ks. suunnitelma 7 s. 187.

Suunnitelma 5

Bastionilnnoitussuunnitelma vuodelta 1776

Päämajoitustmestari von Arbin sai 16.3.1776 tehtäväkseen laatia uuden suunnitelman Hämeen linnan puolustuskunnon kohentamiseksi. Hän sai työnsä valmiiksi 15.12.1776, ja bastionien varaan rakentunut linnoitussuunnitelma hyväksyttiin 30.1.1777. Käsityksen olosuhteista hän oli saanut vierailtuaan kaupungissa kahdesti kesällä 1775.

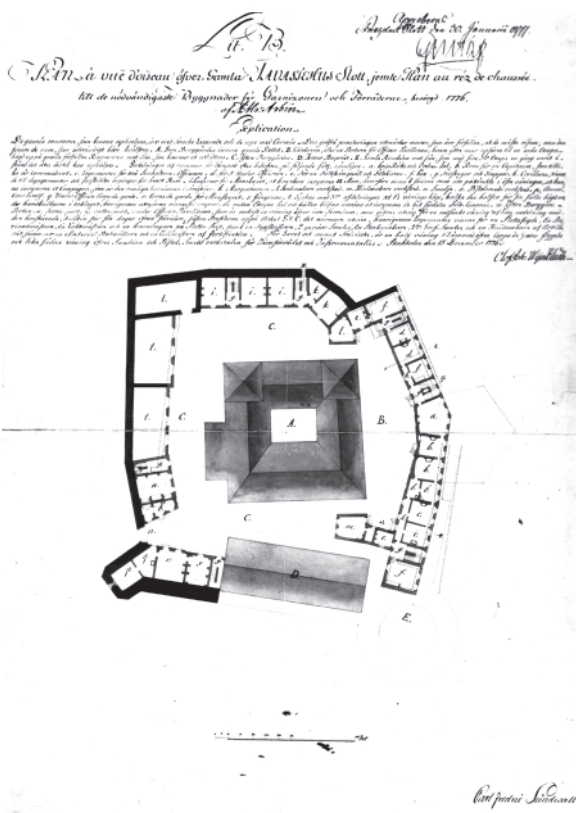
Bastionilnnoitussuunnitelma rakentui kahden sisäkkäisen bastionilinjan varaan. von Arbin rajoitti linnoitusalueen rakennusten määrää ja keskitti toiminnot pääasiassa kehämuurirakennuksiin. Sisemmän bastionilinjan eteläisen kulmabastionin läntisen kyljen kohdalla näkyy A. Wadmanin suunnitelma puukasarmirakennus sadalle miehelle.

Lähteet: Underdånigste Memorial. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Nr. 1817. Hyväksytty: Stockholms Slott den 30 Januarii 1777 ut in Prot. M 847. RA; Dessein till en På Nådigste Befallning Förbättrad Flanquering och med våt Cunett förstärckt Profil uppå Retranchementet vid Tavastehus Slott jemte Nödige Logementer och utrymme för Garnizonen, Slotts- och Tyg-Stats Betjening, Handtvärcare, Verkstäder, Tyghus och Skiul m.m. Besörgd af A. M. v. Arbin. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 30 Januarii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 47. KrA; Päämajoitustmestari von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA.

Suunnitelma 6

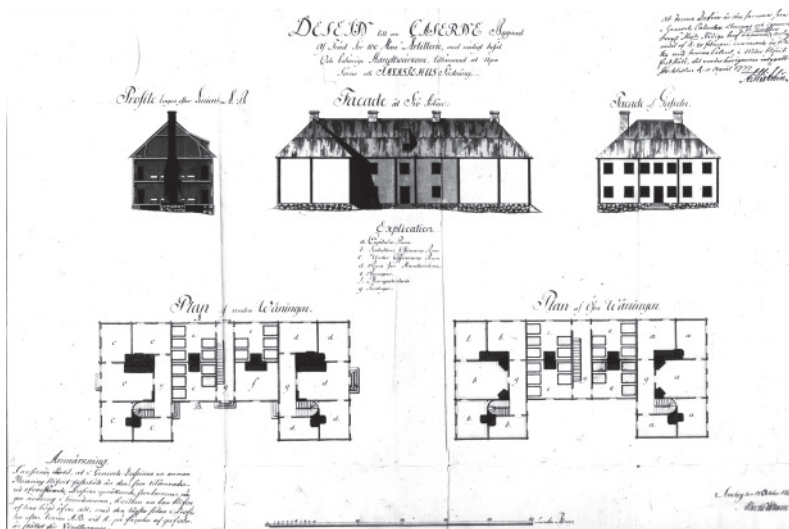
Kehämuurirakennukset

Bastionilinnoitussuunnitelmaan liittyi myös suunnitelma tiilestä rakennettavista kehämuurirakennuksista varten. Kehämuurirakennussuunnitelma, joka on ollut varsinaisen suunnitelman liitteenä B, päivättiin myös 15.12.1776. Suunnitelman mukaisesti läntiseen kehämuurirakennukseen sijoittuisivat pistoolipaja, paja ja vaunuvarikko, jolla olisi käytössään kolme suurta huonetta. Pohjoisessa kehämuurirakennuksessa olisivat miehistötilat ja keittiö. Sotilaita varten oli varattuna kolme huonetta, joista kuhunkin mahtuisi 15 miestä. Itäisessä kehämuurirakennuksessa olisivat alipäällystön ja päällystön tilat sekä sotaoikeuden istuntosali, ja eteläiseen rakennukseen tulisi päävartio. Päävartion oikealla puolella näkyvä kruununleipomo 1740-luvun alkupuolelta. Kuvan oikeaan alakulmaan on kirjaimella E merkitty itäruudeli.

Lähde: Plan á vue d'oisseau öfver Gamla Tavastehus Slott, jemte Plan au rez de chaussée till de nödvändigaste Byggnader för Garnizonen och Förråderne, besörgd 1776. Stockholm 15.12.1776. O. Wijnbladh, varmensi Carl Fredric Sundvall. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 30 Januarii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 49. KrA; Karnaerva 1980, 15.

Suunnitelma 7

Puukasarmirakennus

Hämeen linnan bastionilinoitussuunnitelmaan sisältyi puukasarmirakennussuunnitelma sadalle miehelle. Sen laati viaporilainen mestari A. Wadman vuonna 1775. Rakennustyöt alkoivat vuonna 1778, ja jo seuraavana vuonna se oli käyttökunnossa. Puukasarmirakennus näkyy tuntemattoman tekijän piirroksessa 1790-luvulta (ks. kuva 12 s. 237).

Puukasarmirakennussuunnitelmaan päämajotusmestari von Arbin kirjoitti huhtikuussa 1777 seuraavan todisteen: "At denna Dessein är den samma som i Generale Calculen åberopas och igenom Kongl. Majits Nådiga bref angående til Tavastehus anliggne medel af d. 20 februari innevarande år tillika med samma Calcul i Nåder blifvit faststeld, det varder härigenom intygadt. Stockholm d. 10 April 1777. A. M. v. Arbin".

Lähteet: Dessein till en Caserne Byggnad af Träd För 100 Man Artillerie, med nödige befähl Och behörige Handwärcare tillämnad at upföras uti Tavastehus Fästning. Sveaborg 14.10.1775. A. Wadman. Hyväksymismerkintää ei ole. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 192. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbeta för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbeta för Åhr 1779. Tavastehus 23.11.1779. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus År 1779. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1779. Vol. 3. KrA.

mahdollisuus Hämeen linnasta tehdä lähiympäristöön suuntautuvia uloshyökkäyksiä.¹⁴⁷ Parolan, Poltinahon ja Luolajan harjoitusleiripaikkoja majoitustiloihin suunniteltiin juuri tuolloin.

Kaupungin uutta paikkaa koskevassa lausunnossaan päämajoituspäällikön von Arbin totesi, että Niementaustanmäki sopisi puolustuksellisiin tarkoituksiin. Hänen mukaansa linnakin olisi aikoinaan pitänyt rakentaa sinne.¹⁴⁸ Kaupungin käyttämisestä sotilaallisiin tarkoituksiin kertoo se, että sotien aikana porvareiden luo majoitettiin sotilaita myös kaupungin muuton jälkeen,¹⁴⁹ ja se, että kaupungin uuden paikan pohjoispuolelle soiseen maaperään oli suunniteltu kaivettavaksi vallihauta. Vaikka vielä kustavilaisella ajalla tapana olikin majoittaa sotilaita porvareiden luo, viittaa von Arbinin suunnitelma bastionilinnousta laajemman alueen suunnitelmalliseen hyödyntämiseen sotilaallisesti ja nimenomaan kaupungin sisällyttämiseen osaksi linnoitusta. Huomioon on lisäksi otettava, että kaupungin uusi paikka oli tykinkantaman ulkopuolella linnoituksesta, kuten päämajoituspäällikön von Arbinin suunnitelma viittaa.¹⁵⁰

Suomen tykistön historiaa tutkineen yleisesikuntaeversti Jyri Paulaharjun mukaan

*”Suustaladattavien tykkien kuten muidenkin tuliaseiden kantama määrittyi lähtönopeudesta, lähtökulmasta, painovoimasta, ammuksen painosta suhteessa panokseen, ammuksen muodosta ja ilmanvastuksesta”.*¹⁵¹

147 Krigsexpeditionen 26.2.1776 § 1. Riksrådsprotokoll i renskrift. Vol. 89. År 1776. Huvudserie A I aa. KrA.

148 Päämajoituspäällikön von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA.

149 Lindeqvist 1926, 395, 641-642, 644-646.

150 Päämajoituspäällikön von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA; Katermaa 1990, 128, 143.

151 Paulaharju 2003, 28.

Koska ammuksen tuli olla olennaisesti putkea pienempi, tapahtui ”aina laukauksen yhteydessä ammuksen ohittavaa kaasuvuotoa, joka vaikutti lyhentävästi kantamaan”.¹⁵² Päämajoituspäällikön von Arbinin mukaan linnan ja kaupungin välinen tuhat kyynärää oli sopiva etäisyys. Oheinen taulukko osoittaa, että 6-naulaisella tykillä maksimikorotuksella voitiin ampua pohjoiselle kaarikadulle saakka ja 12-naulaisella tykillä, jossa korotus oli 4-5 astetta, päästiin vain hieman pitemmälle. Tätä suuremmilla tykeillä ammuttiin vieläkin pitemmälle. Raskaalla mörssärillä päästiin aina 1.400 metriin saakka korotuksen ollessa 45 astetta.¹⁵³

Taulukko 3. Hämeen linnassa olleiden tykkien kantamaluvut Paulaharjun mukaan.¹⁵⁴

Tykin naulaluku	0-koro	4–5 asteen koro
3-naulainen	110 m	450 m
6-naulainen	160 m	600 m
12-naulainen	160 m	650 m
24-naulainen	180 m	750 m
Raskas mörssäri 45 asteen korolla		enintään 1.400 m

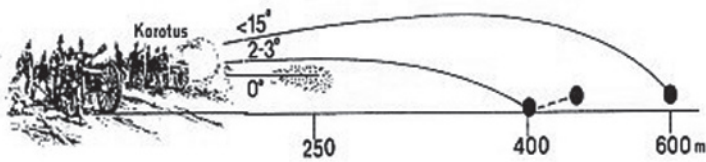
Tykkien osumatarkkuus ei ollut kovin hyvä. Yhtä osumaa kohden tarvittiin 8-11 laukausta 500 metrin ampumaetäisyydeltä ja peräti 80-150 laukausta tuhannen metrin etäisyydeltä. Arviot tehtiin 1700-luvun lopulla 12-naulaisella tykillä. Toisaalta ampumanopeus oli kustavilaisella ajalla varsin hyvä. Vuonna 1795 Ruotsin tykistö suoritti ns. Helvigin tykillä koeammuntoja. Tällöin todettiin, että tykillä voitiin

¹⁵² Paulaharju 2003, 28.

¹⁵³ Päämajoituspäällikön von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA; Paulaharju 2003, 29.

¹⁵⁴ Paulaharju 2003, 29. – Ks. myös kuvat 8 ja 9 s. 190-191.

Kuva 8

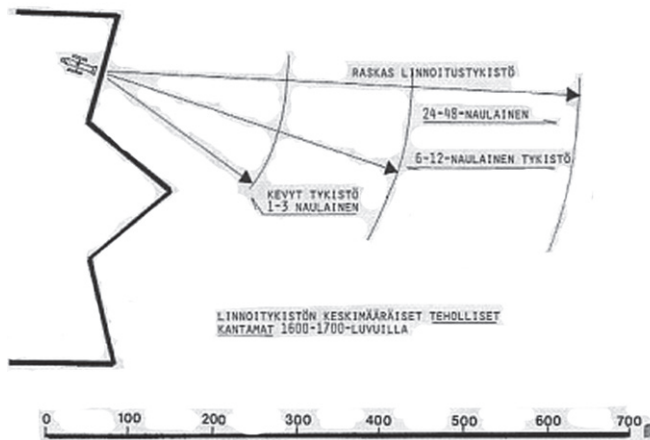

Tykkien kantomatka Jyri Paulaharjun mukaan

Päämajoituspäälliköksi von Arbin esitti Kustaa III:lle 11.5.1776 kirjoittamassaan kirjeessä, että Hämeenlinnan kaupungin tulisi sijaita tykinkantaman päässä linnasta. Tykinkantama oli 1000 kyynärää eli 600 m. Tällaisen matkan saattoi ampua 6-naulaisella tykillä korotuksen ollessa 4-5 astetta. Tämän perusteella kuvassa oleva tykki on 6-naulainen. Kaksitoistanaulaisella tykillä korotuksen ollessa edellä mainittu ampui viisikymmentä metriä pitemmälle.

Lähteet: Päämajoituspäälliköksi von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationsarkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA; Paulaharju 2003, 29-30.

Kuva 9

Linnoitustykistön keskimääräiset teholliset kantomatkat 1600–1700 -luvuilla

Edes raskaalla linnoitustykistöllä ei tehokkaasti pystynyt ampumaan yli tuhannen kyynärän matkaa. Kuusi- ja kaksitoistanaulaisten tykkien tehokas kantomatka jäi alle 500 metrin.

Lähde: Paulaharju 2003, 30.

ampua 154 laukausta 44 minuutin aikana eli 3,5 laukausta minuutissa. Kun huomioon otetaan osumatarkkuus, ei Hämeenlinnan kaupungin uusi paikka ollut kovin suuressa vaarassa.¹⁵⁵

Hämeenlinnan kaupungin muuttoa oli suunniteltu vuodesta 1736 alkaen.¹⁵⁶ Siitä ei ollut kuitenkaan tullut mitään. Suomeen tekemänsä ”*eriksgatan*” yhteydessä kesäkuussa 1775 Kustaa III oli määrännyt kaupungin muuttamaan Pyövelinmäen pohjoispuolelle,¹⁵⁷ sillä linnoitus tuli tarvitsemaan lisää tilaa. Kustaa III:n matkalla mukana ollut von Arbin totesi kirjeessään Kustaa III:lle, että hän ei ollut pitänyt sopivana ilmaista omaa kantaansa kaupungin uudesta paikasta. Kuningas oli nimittäin ollut varsin ehdoton omasta näkemyksestään.¹⁵⁸ On selvää, että vanhan sillan seutu ja Hakalan torpan alue eivät tarjonneet niitä etuja, joita von Arbin näyttää pitäneen Niementaustan mäen kohdalla arvossa. Vanhan sillan seutu ja Hakalan torpan alue olivat porvariston mielestä epäterveellisiä ja sijainniltaan epäedullisia. Sen sijaan Niementaustan mäki sopi von Arbininkin mielestä kaupungin paikaksi hyvin.¹⁵⁹ Puolustuksen kannalta nimittäin Niementaustan mäelle laadittu kaupungin uuden paikan asemakaavaluonnos ja bastionilinnoitussuunnitelmaluonnos täydentävät toisiaan.¹⁶⁰ Asemakaavaluonnoksen tekemise-

155 Paulaharju 2003, 32-34.

156 Katermaa 1990 119.

157 Katermaa 1990, 127. – Ks. s. 203.

158 Päämajoitustestari von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA.

159 Päämajoitustestari von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA.

160 Charta öfver Närmaste Situation omkring Tavastehus Slott, jemte Projecterad Plan till Nya Staden. Författad År 1777. C. Råbergh. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 12 Maii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 52. KrA. – Kysymyksessä ei siis ole 11.5.1776 päivätyn kirjeen mukana lähetetty karttaluonnos, vaan puhtaaksipiirretty versio, jossa bastionilinnointu esiintyy siinä muodossa, jollaisena se näyttäytyy von Arbinin muistiossa 15.12.1776. Underdånigste Memorial. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Nr. 1817. Hyväksytty: Stockholms Slott den 30 Januarii 1777 ut in Prot. M 847. RA; Dessein till en På Nådigste Befallning

sestä von Arbin oli keskustellut maaherra kenraaliluutnantti Ramsayn kanssa, jolloin viimeksi mainittu oli ilmoittanut olevansa halukas mittauttamaan kartan kaupungin suunnitellusta paikasta.¹⁶¹ Kartasta on todettavissa, että kaupungin uuden asemakaavan pohjoinen kaarikatu on joka paikasta yhtä kaukana päälinnasta. Se on myös tykinkantaman päässä linnasta. Linnoituksen eteläsivun puolibastionien kärjistä taas alkaa kaksi puistoistutuksin varustettua katua, jotka kaupungin uudella paikalla jatkuvat poikittaiskatuina. Puolibastioneista tuli siis suunnitelman mukaan esteetön näkyvyys itse kaupunkiin. Tällä järjestelyllä oli mahdollista nähdä vihollisen piileskely kaupungissa ja torjua hyökkäys kaupungin suunnasta. Järjestely tarjosi myös kaupunkia puolustaville mahdollisuuden tarvittaessa vetäytyä linnoituksen suojiin.

Kaupungin uuden paikan länsipuolelle von Arbin suunnitteli skanssia, jonka tarkoituksena oli torjua Hämeentietä pitkin saapuva vihollinen. Itse kaupungin oli määrä saada suojakseen vallihauta. Kaupunkia kiertämään merkitty vallihauta merkittiin kaupunkia ja sen ympäristöä esittävään karttaan sinisellä viivalla.¹⁶² Sinistä viivaa K. O. Lindeqvist kutsui vuonna 1926 ilmestyneessä tutkimuksessaan lasku-
ojaksi, jonka tarkoituksena oli kuivata kaupunkia ympäröinyt suo.¹⁶³ Samalle kannalle asettui Museoviraston pääjoh-

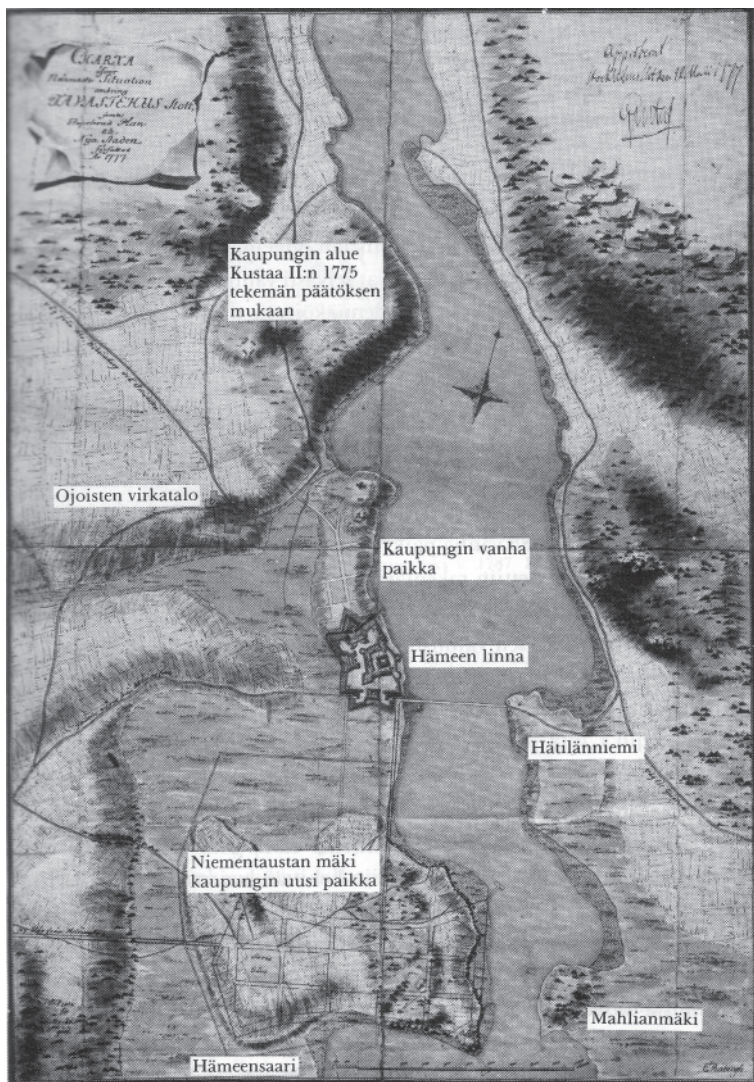
Föribättrad Flanquering och med vät Cunett förstärckt Profil uppå Retran-
chementet vid Tavastehus Slott jemte Nödige Logementer och utrymme
för Garnizonen, Slotts- och Tyg-Stats Betjening, Handtvärckare, Verk-
städer, Tyghus och Skjul m.m. Besörgd af A. M. v. Arbin 1776. Stockholm
15.12.1776. A. M. v. Arbin. Hyväksytyt: Approberas. Stockholms Slott den
30 Januarii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 47. KrA.
– Ks. suunnitelma 8 s. 194 ja selventävä piirros 2 s. 196.

161 Päämajoituspäällikö von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens
arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA.

162 Charta öfver Närmaste Situation omkring Tavastehus Slott, jemte Pro-
jecterad Plan till Nya Staden. Författad År 1777. C. Råbergh. Hyväksytyt:
Approberas. Stockholms Slott den 12 Maii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp.
Finland. Tavastehus. Nr. 52. KrA.

163 Lindeqvist 1926, 628.

Suunnitelma 8

Hämeenlinnan toiminnallinen kokonaisuus

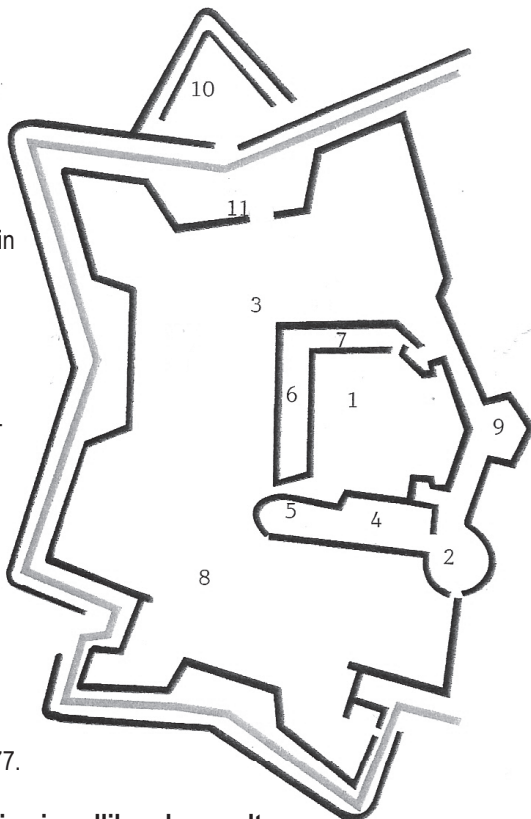
Todennäköisesti päämajoitustemestari von Arbin oli esittänyt hämeenlinnalaisille kaupungin uudeksi paikaksi linnan eteläpuolella sijaitsevaa Niementaustan mäkeä. Kirjeessään Kustaa III:lle 11.5.1776 hän puhui skanssin rakentamisesta kaupungin uuden paikan länsipuolelle ja sellaisen tarpeellisuudesta myös Mahliamäellä. Nämä puolustuslaitteet eivät näy 12.5.1777 hyväksytyssä Hämeenlinnan ympäristön kartassa, jota voidaan myös kutsua toiminnallisen kokonaisuuden suunnitelmaksi. Kaupungin uuden paikan pohjoispuolella näkyvä kaarikatu on joka kohdasta yhtä kaukana päälinnasta muiden vallikatujen ollessa kaarevia esteettisistä syistä. Linnoituksen eteläsvun puolibastionien kärjistä alkavat tiet sivuavat toria muodostaen ampumakäytävät. Näistä teistä itäisempää ruvettiin rakentamaan vuonna 1778. Kaupungin uutta paikkaa kiertämään on merkitty vallihauta, josta von Arbin puhui kirjeessään Kustaa III:lle ja joka näkyy toiminnallisen kokonaisuuden suunnitelmassakin.

Lähteet: Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA; Charta öfver Närmaste Situation omkring Tavastehus Slott jemte Projecterade Plan till Nya Staden, författad År 1777. C. Råbergh. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 12 Maii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 52. KrA; Katermaa 1990, 129. – Orig. KrA.

Selventävä piirros 2

Numeroiden selitykset:

1. Keskiaikainen päälinna
2. Itärundeli 1500-luvulta
3. Länsirundeli 1500-luvulta
4. Kruununleipomo 1740-luvun alusta
5. Päävartio, rakentaminen aloitettiin vuonna 1780.
6. Läntinen kehämuurirakennus, rakentaminen aloitettiin vuonna 1784.
7. Pohjoinen kehämuurirakennus, rakentaminen aloitettiin todennäköisesti vuonna 1795.
8. Puukasarmin paikka, sitä rakennettiin vuosina 1778-1779.
9. Suunniteltu kaponieerin paikka, vaikka suunnitelma valmistui vuonna 1784, ei rakentamista aloitettu koskaan.
10. Raveliini, ei ollut rakenteilla vielä vuonna 1777.
11. Suunniteltu pääportin paikka, ei ollut rakenteilla vielä vuonna 1777.

Linnoitustyöt vuonna 1777 vallien ja vallihaudan osalta

Vuoden 1777 työkertomuksen mukaan 1730-luvun vallihauta luotiin ensimmäisen linnoitustyövuoden aikana umpeen ja uusi vallihauta kaivettiin lähes täyteen leveyteen ja syvyyteen. Lisäksi uusia valleja muotoiltiin ja osa vallihaudan luiskista saatiin verhoiltua. Kaavakuvassa siniharmaa viiva osoittaa sen alueen, missä töitä tehtiin. Viiva kertoo sekä valleista että vallihaudasta.

Lähde: Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbetet för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA.

Piirros: Harri Rantanen 22.9.2003, Tampere.

taja Henrik Lilius Hämeenlinnan asemakaavoja käsittelevässä artikkelissaan. Hänen mukaansa vesi yritettiin saada kanavan avulla kiertämään ja suo siten kuivemmaksi ja viljelykäyttöön.¹⁶⁴ Museonjohtaja Ripatti katsoi, että kysymyksessä olisi oja suon kuivaamiseksi ja tulvien torjumiseksi.¹⁶⁵ Lindeqvistin, Liliuksen ja Ripatin käsitys ei saa tukea von Arbinilta, sillä hän esitti lausunnossaan kaupungin uuden paikan ympärille nimenomaan vallihautaa ja antoi siniselle viivalle siten puolustuksellisen merkityksen.¹⁶⁶ Huomattava on myös, että koska suon vedenpinta oli samalla tasolla kuin viereisen avovedenkin eikä niiden välillä siten ollut minkäänlaista laskua, ei Lindeqvistin, Liliuksen ja Ripatin antama selitys vaikuta järkevältä.

”Hätätilalinnoitussuunnitelmalla” ja bastionilinnoitussuunnitelmalla on yhtäläisyyksiä, joista puhutaan niin muistioissa kuin suunnitelmapiirustuksissakin eikä niitä sovi unohtaa.

Ensimmäisenä on mainittava, että kumpaankin suunnitelmaan on piirretty kaksi puolustuslinjaa, sisempi ja ulompi. Kummassakin suunnitelmassa ne yhtyvät järvenpuoleisella sivulla. Tämän sivun puolustuksen vahvistukseksi suunniteltiin kaponieeria, joka vuoden 1773 ”hätätilalinnoitussuunnitelmassa” ajateltiin toteutettavaksi väliaikaisena uhkaavan tilanteen vuoksi. Kaponieerin paikka ei runsaassa kolmessa vuodessa muuttunut maaperän vuoksi, vaan se sijoittui kummassakin suunnitelmassa linnan koillisseinän puolivälin kohdalle.¹⁶⁷ von Arbinilla oli siis paikallistunte-
musta.

164 Lilius 1989, 18.

165 Ripatti 1989, 49.

166 Päämajojitustestari von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA.

167 Underdånigste Memorial. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Nr. 425. Saapunut 12.3.1773. Hyväksytty: Ulricsdals Slott d. 15 Martii 1773. M 846. RA; Underdånigt Project, huru Tavastehus Slott med minsta Kostnad för Kongl. Majjt och Kronan må kunna sättas i behörigt försvarsstånd, uppå nådigste befallning. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Hyväksytty:

Yhteinen piirre on bastionimaisuus. Vuoden 1776 bastionilinnoitussuunnitelma on luonnollisesti jo itsessään bastionimainen, mutta sama ilmiö on havaittavissa myös ”*hätätilalinnoitussuunnitelmassa*”. Täysbastioni on hahmotettavissa sisemmän puolustuslinjan läntisessä polygonissa, puolibastionit taas sisemmän puolustuslinjan eteläisessä polygonissa.¹⁶⁸

Yhtäläisyyksiin kuuluu myös puolustusvyvyys. ”*Hätätilalinnoitussuunnitelmassa*” sitä suunniteltiin kasvatettavaksi sudenkuoppien avulla, jotka olisivat ulottuneet aivan suon reunaan lännessä ja etelässä. Samalla tavalla suon reunaan ulottuvaksi von Arbin suunnitteli myös bastionilinnoituksen puolustusvyvyden.¹⁶⁹

Approberas. Ulricsdal den 15 Martii 1773. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 44a. KrA; Dessein till en På Nädigste Befallning Förbättrad Flanquering och med våt Cunett förstärckt Profil uppå Retranchementet vid Tavastehus Slott jemte Nödige Logementer och utrymme för Garnizonen, Slotts- och TygStats Betjening, Handtvärckare, Verkstäder, Tyghus och Skjul m.m. Besörgd af A.M. v. Arbin 1776. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 30 Januarii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 47. KrA.

168 Underdånigste Memorial. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Nr. 425. Saapunut 12.3.1773. Hyväksytty: Ulricsdals Slott d. 15 Martii 1773. M 846. RA; Underdånigt Project, huru Tavastehus Slott med minsta Kostnad för Kongl. Majjt och Kronan må kunna sättas i behörigt försvarsstånd, uppå nädigste befallning. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Hyväksytty: Approberas. Ulricsdal den 15 Martii 1773. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 44a. KrA.

169 Underdånigt Project, huru Tavastehus Slott med minsta Kostnad för Kongl. Majjt och Kronan må kunna sättas i behörigt försvarsstånd, uppå nädigste befallning. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Hyväksytty: Approberas. Ulricsdal den 15 Martii 1773. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 44a. KrA; Dessein till en På Nädigste Befallning Förbättrad Flanquering och med våt Cunett förstärckt Profil uppå Retranchementet vid Tavastehus Slott jemte Nödige Logementer och utrymme för Garnizonen, Slotts- och Tyg-Stats Betjening, Handtvärckare, Verkstäder, Tyghus och Skjul m.m. Besörgd af A. M. v. Arbin 1776. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 30 Januarii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 47. KrA.

”Hätätilalinnoitussuunnitelman” otsikossa mainitaan suunnitelman osoittavan, kuinka Hämeen linnan puolustuskuntoa saadaan kohotettua ”med minsta kostnad”. Koska myös joulukuussa 1776 päivätyssä muistiossa puhutaan kustannuksista samalla äänenpainolla, on oletettavissa, että syynä kehotukseen rahan säästämiseksi oli liian moni runsaasti rahaa nielevä puolustushanke, mm. laivasto- ja linnoitusohjelmat. von Arbin oli kunnostautunut edullisten linnoitussuunnitelmien laatimisessa.¹⁷⁰

Pääsuunnitelmapiirustus, sitä täydentävät suunnitelmapiirustukset ja muistio hyväksyttiin 30.1.1777, kuten pääsuunnitelmapiirustukseen tehty merkintä – ”*Approberad. Stockholms Slott den 30 Januarii 1777. Gustaf*” – osoittaa. Linnoitustyöt alkoivat keväällä samana vuonna.¹⁷¹

170 Underdånigste Memorial. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Nr. 425. Saapunut 12.3.1773. Hyväksytty: Ulricsdals Slott d. 15 Martii 1773. M 846. RA; Underdånigt Project, huru Tavastehus Slott med minsta Kostnad för Kongl. Majjt och Kronan må kunna sättas i behörigt försvarsstånd, uppå nådigste befallning. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Hyväksytty: Approberas. Ulricsdal den 15 Martii 1773. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 44a. KrA; Underdånigste Memorial. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Nr. 1817. Hyväksytty: Stockholms Slott den 30 Januarii 1777 ut in Prot. M 847. RA; Dessein till en På Nådigste Befallning Förbättrad Flanquering och med våt Cunett förstärckt Profil uppå Retranchementet vid Tavastehus Slott jemte Nödige Logementer och utrymme för Garnizonen, Slotts- och Tyg-Stats Betjening, Handtvärckare, Verkstäder, Tyghus och Skjul m.m. Besörgd af A. M. v. Arbin 1776. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 30 Januarii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 47. KrA; Underdånigste Tienster och Förrättningar. Landscrona 22.3.1764. A. M. v. Arbin. Ämnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA; Fortifikations Militaire Staten. Stockholm 31.12.1764. Strussenfelt, Linde. Militaria. Merit-listor. Arméen 9. Fortifikationen. M 934. RA; Munthe 1920, 102.

171 Dessein till en På Nådigste Befallning Förbättrad Flanquering och med våt Cunett förstärckt Profil uppå Retranchementet vid Tavastehus Slott jemte Nödige Logementer och utrymme för Garnizonen, Slotts- och Tyg-Stats Betjening, Handtvärckare, Verkstäder, Tyghus och Skjul m.m. Besörgd af A. M. v. Arbin 1776. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Hyväksytty: Approberad. Stockholms Slott den 30 Januarii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 47. KrA; Förslag Till Fästnings Arbetet uti Tavastehus

Oliko ”hätätilalinnoitussuunnitelma” vuodelta 1773 tässä vaiheessa voimassa ja miksi sitä ei ollut alettu toteuttaa? Koska en ole löytänyt sellaista päätöstä, joka osoittaisi, että ”hätätilalinnoitussuunnitelma” olisi kumottu, on johtopäätöksenä, että puheena oleva suunnitelma oli voimassa vielä vuonna 1776. Käytännössä se kumoutui vasta 30.1.1777, jolloin bastionilinnoitussuunnitelma hyväksyttiin. ”Hätätilalinnoitussuunnitelmasta” luopumiseen on vaikea osoittaa varsinaista syytä. Kiire meni ohi! Todennäköistä kuitenkin on, että sitä alun perinkin pidettiin väliaikaisratkaisuna ja jäätettiin siis odottamaan todellista kunnostussuunnitelmaa. Päämajoitustestarikaan ei ollut aktiivinen suunnitelman toteuttamisessa, osittain muiden kiireiden takia.

Mitä von Arbin siis teki ”hätätilalinnoitussuunnitelman” hyväksymisen ja uuden kunnostussuunnitelman laatimista koskevan toimeksiannon antamisen välisenä aikana? Hän on vuonna 1781 laatinut meriittiluettelon, johon on vuodelta 1773 tullut vain yksi merkintä, valinta päämajoitustestariksi ja kuninkaallisen linnoitustoimen johtajaksi. Vuonna 1774 hän oli kuninkaan määräyksestä ”kentällä”, harjoitusleirillä ja käynyt Skånessa ja Länsigöötanmaalla tarkastamassa linnoituksia. Vuoden 1774 joulukuussa hän on vasta päässyt syventymään Suomen linnoitusrakennuksiin, mutta mitä hän on niiden hyväksi tehnyt, ei ilmene hänen merkinnöistään. Vuoden 1775 aikana von Arbin osallistui Kustaa III:n ensimmäiselle matkalle valtakunnan itäosaan. von Arbinin merkinnöissä korostuu matkan puolustuksen lujittamiseen tähdännyt merkitys. Mitään muuta tapahtumaa von Arbin ei vuodelta 1775 mainitse. Vuoden 1776 lopulla von Arbinilla oli tilaisuus esitellä Hämeen linnan ympärille suunnittele-

För Åhr 1777. Stockholm 5.2.1777. E. v. Stockenström. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA.

maansa linnoitusjärjestelmää.¹⁷² von Arbinin antamien tietojen perusteella on todennäköistä, että hänellä ei ole ollut aikaa eikä mahdollisuuksia paneutua ”hätätilalinnoitussuunnitelman” käytännön toteuttamiseen. Siihen ei ollut edes syytä maaliskuun puolivälin 1776 jälkeen, jolloin hän sai määräyksen laatia uuden kunnostussuunnitelman.

Ryhtyessään laatimaan bastionilinoitussuunnitelmaa von Arbinilla oli käytössään Hämeenlinnaa tekemiltään matkoilta saamansa tieto ja pohjatyö: vailla hyväksymismerkintää oleva ”hätätilalinnoitussuunnitelman” versio, joka oli jäänyt hänelle ja jota hän saattoi kehittää eteenpäin. Toisaalta hän oli jo vuonna 1767 esittänyt käsityksensä siitä, millä tavalla Hämeen linnan puolustuskuntoa tulisi kohentaa. Tällöin hän oli tuonut esille luonnonkivellä verhotun vesihaudan ja kivirakennukset.¹⁷³ Molemmat sisältyvät bastionilinoitussuunnitelmaan.

von Arbin otti vuoden 1776 suunnitelmassaan huomioon vuoden 1767 sotilassuunnitelmansa ja vuoden 1773 ”hätätilalinnoitussuunnitelman”: kaksi puolustuslinjaa, jotka molemmat olivat vuoden 1773 suunnitelmassa. Kun ”hätätilalinnoitussuunnitelman” muistiossa puututaan linnoituksen miesvahvuuteen, on sekin otettu bastionilinoitussuunnitelmassa huomioon ja varattu linnoituksesta tilat 145 miehelle. Myös mahdollisimman halpaan ratkaisuun pyrkiminen on suunnitelmia yhdistävä tekijä. Onkin väitettävissä, että vuoden 1773 ”hätätilalinnoitussuunnitelma” oli vuoden 1776 bastionilinoitussuunnitelman esiaste, vaikka edellinen olikin täysin itsenäinen suunnitelma.

172 General Majoren, General Quartermästar- och Directeuren för Kongl. Fortification, samt Riddarens af Kongl. Svärds Orden, Axel Magnus von Arbins Underdånigste Tjenste Förteckning jemte 2ne Bilagor. Författad År 1781. A. M. v. Arbins arkiv. General Majoren m.m. von Arbins Merit-Förteckningar. Förteckning nr. 35. KrA.

173 von Arbin 10.–11.1.1767/1948, 221-222. – Ks. s. 130-131.

3.4. Kaupungin muutto

Päämajoituspöytäkirja von Arbinin 10.3.1773 valmistunut ”*hätätalalinnoitusuunnitelma*” olisi toteutuessaan merkinnyt linnoituksen laajenemista joka suuntaan. Puolustuskykyä olisivat kasvattaneet erityisesti kolme peräkkäin merkittävä sudenkuoppa. Mittakaavan mukaan maata olisi linnoituksen tarpeita varten tarvittu 12 sylvän eli 21,4 metrin verran.¹⁷⁴ Kaupungin kannalta tilanne ei ollut uusi. Ensimmäisen kerran kaupungin oli todettu olevan laajenevan linnoituksen tiellä jo vuonna 1736 ja samalla esitetty sen siirtämistä muualle.¹⁷⁵ Uutta paikkaa ei kuitenkaan tuntunut löytyvän, eikä sellaisen löytämistä edesauttanut kaupungin lähes kokonaan tuhonnut tulipalo kesällä 1739. Tuolloin asukkaita oli ainoastaan kielletty pystyttämästä asumuksiaan entisille sijoilleen osoittamatta kuitenkaan uutta asuinpaikkaa. Kaupunki rakennettiin kiellon vastaisesti uudelleen entiselle paikalleen.¹⁷⁶

Hämeenlinnan kaupungille etsittiin uutta paikkaa vuodesta 1736 alkaen 39 vuoden ajan. Vaikka kaupungin privilegiokirjassa olikin annettu mahdollisuus laajentua Ojoisten pellolle,¹⁷⁷ ei sitä voitu tehdä virkatalon isännän vastustuksen vuoksi. Kaupunkilaisetkaan eivät paikasta pitäneet.¹⁷⁸ Pääasiassa uutta paikkaa yritettiin virallisella taholla kuitenkin etsiä Pyövelinmäen pohjoispuolelta, kuten Katermaa on kahdessakin artikkelissaan osoittanut.¹⁷⁹ Paikat eivät kelpanneet kaupunkilaisille, sillä aluetta pidettiin auringottomana-

¹⁷⁴ Underdånigt Project, huru Tavastehus Slott med minsta Kostnad för Kongl. Majjt och Kronan må kunna sättas i behörigt försvarsstånd, uppå nådigste befallning. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Hyväksytty: Approberas. Ulricsdal den 15 Martii 1773. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 44a. KrA.

¹⁷⁵ Lindeqvist 1926, 488; Katermaa 1989, 100; Katermaa 1990, 119. – Ks. s. 22.

¹⁷⁶ Katermaa 1989, 102-105. – Ks. s. 116.

¹⁷⁷ Lindeqvist 1926, 24.

¹⁷⁸ Lindeqvist 1926, 488, 494.

¹⁷⁹ Katermaa 1989, 98, 113; Katermaa 1990, 107.

na ja avoimena itään päin, jolloin lumikin kasautuisi helposti. Vesiperäinen alue vaatisi kalliita maansiirtoja ja tulisi sen vuoksi kalliiksi.¹⁸⁰

Kustaa III saapui Hämeenlinnaan 18.6.1775 ja kävi kahta päivää myöhemmin tutustumassa Pyövelinmäen pohjoispuoliseen alueeseen, jonne kaupunki oli aiottu siirtää. Hän mielistyi siihen ja hyväksyi adjutantti E. O. Borghin laattiman asemakaavaehdotuksen. Kustaa III määräsi kaupungin muuttamaan Hakalan torpan alueelle. Hämeenlinnan kaupungin asukasluku oli tuossa vaiheessa 626 henkilöä.¹⁸¹ Maaherra Ramsay antoi maanmittari Olof Rehnströmin mitata ja kartoittaa alueen lopullista asemakaavaa varten.¹⁸² Kaupunkilaiset pitivät kuitenkin uutta paikkaa epäedullisena¹⁸³ ja anoivatkin maaherraa esittämään kuninkaalle, että tämä peruisi 20.6.1775 tekemänsä päätöksen.¹⁸⁴

Sairion aluetta oli tutkittu 1770-luvulla, mutta sekään ei ollut kelvannut kaupunkilaisille, koska se sijaitti järven itäpuolella. Syy Sairion alueen torjumiseen on irrationaalinen, kuten Katermaa on asian ilmaissut, mutta todennut asenteiden usein olevan sellaisia.¹⁸⁵ Saaristen virkatalon maista taas ei ollut puhuttu vuoden 1739 jälkeen, jolloin voudit J. Schrei ja H. J. Gestrin olivat pitäneet sekä sen että Hätilän alueen käyttämistä kaupungin uutena paikkana mahdottomana. Kaupunkilaisten mielenkiinto kuitenkin kääntyi Niementaustan mäen suuntaan, ja sitä he esittivät kaupungin tulevaksi paikaksi.¹⁸⁶

180 Katermaa 1989, 136.

181 Hämeenlinnan kaupungin asukasluku vuonna 1775. Väkilukutaulukot 1749–1805. Df:1. HmlKiA. HMA. – Ks. s. 325-327.

182 Päämajoituspäällikön von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA; Katermaa 1989, 131.

183 Katermaa 1989, 136.

184 Päämajoituspäällikön von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA.

185 Katermaa 1989, 133-134.

186 Katermaa 1989, 134.

Kuka on alunperin esittänyt kaupungin uudeksi paikaksi linnan eteläpuolella sijaitsevaa ja kohti etelää avautuvaa Niementaustan mäkeä, on kysymys, johon Katermaa on antanut kaksi mielenkiintoista vaihtoehtoa. Toisen mukaan kaupunkilaiset olisivat kiinnittäneet huomiota vailla haltijaa vuoden 1775 juhannuksen tienoilta saakka olleeseen virkataloon ja päätyneet esittämään sen maita kaupungin uudeksi paikaksi.¹⁸⁷ Vaikka lokakuussa 1775 virkatalon saanut majuri Carl Fredrik Ekestubbe ei ollutkaan innokas pitämään Saaristen virkataloa hallussaan, ei tämä selitys mielestäni ole luonteva. Sen sijaan ajatus siitä, että päämajoitusmestari von Arbin olisi esittänyt Niementaustan mäkeä kaupungin uudeksi paikaksi, vaikuttaa todennäköisemmältä.¹⁸⁸ Hän oli nimittäin kuulunut kuninkaan seurueeseen, kun tämä vieraili kaupungissa 18.–21.6.1775. von Arbin oli palannut sinne uudestaan heinäkuun alussa 1775. Kaupunkilaiset olivat ottaneet paikkakysymyksen esille 1.11.1775 pidetyssä raastuvankokouksessa. Kustaa III oli 8.3.1776 von Arbinin mukaan pyytänyt päämajoitusmestarin lausuntoa Hämeenlinnan kaupungin muutosta ja ehdotetusta Niementaustan mäestä kaupungin uutena paikkana.¹⁸⁹

Edellä sanotun perusteella on joko niin, että von Arbinin käynti on herättänyt kaupunkilaisten mielenkiinnon, tai niin, että von Arbin on, kuten Katermaa on olettanut, itse esittänyt paikkaa.¹⁹⁰ Mielestäni jälkimmäinen vaihtoehto on todennäköisempi, sillä hämeenlinnalaiset eivät olleet millään tavalla osoittaneet muuttohalukkuuttaan eivätkä esitettyä paikkaa kehuneet, vaikka he Hakalan torpan alueen olivatkin haukkuneet.¹⁹¹ Väitettä tukee myös von Arbinin kirje Kustaa III:lle, sillä se osoittaa, että hän oli katsellut Niementaustan mäkeä jo kesäkuussa 1775 Hämeenlinnassa. Tuolloin hänel-

187 Katermaa 1989, 135.

188 Katermaa 1989, 135.

189 Päämajoitusmestari von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA.

190 Katermaa 1989, 135.

191 Katermaa 1989, 136.

lä ei oman ilmoituksensa mukaan ollut aikaa eikä mahdollisuutta kiinnittää Kustaa III:n huomiota Saaristen peltoihin. Hän olikin palannut takaisin tutkimaan eri vaihtoehtoja.¹⁹²

von Arbin piti Niementaustan mäkeä edullisena Hämeenlinnan kaupungin kannalta, maaperältäänkin se oli lähinnä hiekkaa. Kaupungilla olisi myös mahdollisuus laajentua. Uusi paikka olisi yli kaksi kertaa niin suuri kuin vanha linnan pohjoispuolella. Suunnitellun paikan pituus oli nimittäin 1.200 kyynärää (720 m) ja leveys yli 400 kyynärää (240 m), kun vanhan paikan pituus oli 400 kyynärää ja leveys korkeintaan 300 kyynärää (180 m).¹⁹³

von Arbinin mukaan Niementaustan mäki oli tarkoitukseen edullisin ja hyödyllisin, jopa niin hyvä, että tarkemman tutkimuksen jälkeen myös linna olisi aikoinaan pitänyt perustaa sinne. Silta sillanpääasemineen kannattaisi tehdä sinne. Linnakkeeseen tulisi sijoittaa musketteja ja siellä tulisi voida säilyttää ja vapaasti käyttää sekä kartusseja että tykkejä.¹⁹⁴

Hämeenlinnan kaupungin uuden paikan ympärillä oli toisaalla järvi, toisaalla se rajoittui soiseen niittyyn, siksi se ilman linnoitusrakenteita oli liian vaarallinen. Se pitäisikin von Arbinin mukaan suojata vallihaudalla, kuten karttaan on merkitty. Kaupungin turvallisuutta lisäisi, jos sen länsipuolelle rakennettaisiin kenttävarustus, skanssi, josta käsin voitaisiin ampua vallihaudan suuntaisesti.¹⁹⁵ Puolustuksen kannalta olisi oleellista, että kaupunki sijaitsisi 1.000 kyynärän (590 m) eli tykinkantaman päässä linnasta ja että linnan ja kaupungin välissä oleva maasto olisi avoin. Siten ne korttelit, jotka sijoittuisivat torin ja Saaristen virkatalon väliin, jäisivät myös tykinkantaman ulkopuolelle. Rajana olisi siten pohjoinen kaarikatu. Kun kaupunki sijoittui Niementaustan

192 Päämajoituspäällikö von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA.

193 Päämajoituspäällikö von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA.

194 Päämajoituspäällikö von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA.

195 Ibid.

mäelle ja kun pohjoisen kaarikadun ja linnoituksen välillä ei ollut näkymäesteitä, oli tarkkailu todella mahdollista. Sotilaiden majoittaminen kaupunkiin taas vähensi sitä mahdollisuutta, että vihollinen saisi kaupungin helpolla haltuunsa. Linnoituksesta tulisi voida ampua kaaritulta.¹⁹⁶

Vuoden 1777 karttaan on merkitty lähes kaikki ne ajatukset, joita von Arbin esitti Kustaa III:lle lähettämässään kirjeessä.¹⁹⁷ Kustaa III hyväksyi sen 12.5.1777.¹⁹⁸ Kartasta puuttuu skanssi Turuntien varresta, mutta se on mainittu von Arbinin kirjeessä 11.5.1776. Kaupungin uudelta paikalta veden yli kohti itää johtava silta ja siltavarustus puuttuvat myös, mutta niistäkin on maininta kirjeessä. Linnoituksen itä- ja eteläpolygonien puolibastionien kärjistä on suora yhteys torin kummallakin puolella olevaan poikkikatuun, kuten kirjeessä on esitetty. Ne muodostavatkin näköyhteyden ja ampumaväylän linnoituksen tykeille.

Hämeenlinnan kaupungin muutto sai puhtia uuden maaherran Anders de Bruцен myötä. Hän aloitti tehtävässään ja maaherran uudessa residenssikaupungissa 4.4.1777.¹⁹⁹ Maaherra de Bruce kirjoitti 31.7.1777 Kustaa III:lle kirjeen, jossa hän käsitteli kaupungin muuttoa. Hän viittasi kuninkaan saman vuoden huhtikuun 22. päivä tekemään päätökseen, joka koski kaupungin muuttoa Niementaustan mäelle, ja esitti, että linnoitustyömaalla työskentelevät sotilaat avustaisivat kaupunkilaisia muutossa ja tasoittaisivat kaupungin tulevaa paikkaa räjäyttämällä kiviä. Räjäytetyistä kivistä kaupunkilaiset saisivat uusien talojensa perustuskivet, ja linnoitustyömaa saisi kaupungin vanhan paikan talojen pe-

196 Päämajoitustmestari von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA. – Ks. kuva 10.

197 Ks. suunnitelma 8 s. 194.

198 Charta öfwer Närmaste Situation omkring Tavastehus Slott jemte Projecterade Plan till Nya Staden, författad År 1777. C. Råbergh. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 12 Maii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 52. KrA.

199 Hirn 1957, 148; Katermaa 1989, 147.

Kuva 10

Näkymä kohti Niementaustan mäkeä

Itäisen polygonin taemman puolibastionin laelta kohti kaupungin uutta paikkaa otetun kuvan oikeassa laidassa näkyvän puolibastionin kärjestä oli suunnitelman mukaan tieyhteys kaupunkiin siten, että tältä puolibastionilta alkava tie sivuaisi kaupungin toria sen itäpuolelta. Läntisen polygonin ulommasta puolibastionista alkava tie sivuaisi toria sen länsipuolelta.

Lähde: Charta öfver Närmaste Situation omkring Tavastehus Slott, jemte Projecterad Plan till Nya Staden. Författad År 1777. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 12 Maii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 52. KrA.

Valokuva: Pekka Koskinen 6.6.2002.

rustuskivet.²⁰⁰ de Bruce ei kuitenkaan ole ensimmäinen, joka puhui linnoitustyömaalta saatavasta avusta, sillä von Arbin oli asian ottanut esille jo 11.5.1776 Kustaa III:lle osoittamassaan kirjeessä.²⁰¹

Kustaa III hyväksyi de Brucen esityksen. Päätöksensä hän viittasi von Arbinin puoltavaan lausuntoon, jonka tämä oli antanut 31.7.1777 Kustaa III:lle kirjoittamassaan kirjeessä.²⁰² Kaupungin uudella paikalla suoritettavaa kivien räjäyttämistä varten valmistui suunnitelma, jonka N. Rosenblad allekirjoitti 8.10.1777.²⁰³ Työkertomuksista voidaan havaita, että muuttoapu on alkanut jo vuoden 1777 puolella ja että muutto alkoi ennen lopullisen siirtopäätöksen allekirjoittamista. Vuonna 1777 muuttoavun rahallinen suuruus oli 122 Rdlr 11 sk 11 rt. Vuotta 1778 varten N. Rosenblad esitti 13.5.1778 allekirjoittamassaan muuttoapua koskevassa suunnitelmassa 250 Rdlr:n määrärahaa,²⁰⁴ mutta vuoden 1778 työkertomus osoittaa tarkoitukseen käytetyn rahamäärän pysyneen suunnilleen vuoden 1777 tasolla.²⁰⁵

200 Maaherra Anders de Bruce Kustaa III:lle 31.7.1777. Landshövdingarnas skrivelser. Finland. Nylands och Tavastehus Län. År 1776–1777. Vol. 29. Fr 25. KA.

201 Päämajoitismestari von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA.

202 Kustaa III:n päätös koskien Hämeenlinnan kaupungin uuden paikan ta-soittamista ja kivien räjäyttämistä linnoitusjoukkojen toimesta. Gripsholms Slott 22.9.1777. Gustaf. Landshövdingarnas skrivelser. Finland. Nylands och Tavastehus Län. År 1776–1777. Vol. 29. FR 26. KA; Katermaa 1989, 148-149.

203 Förslag Öfwer Stensprängningen på Plan af Nya Staden i Tavastehus. Tavastehus 8.10.1777. N. Rosenblad. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA.

204 Omkostnads Förslag öfver Det från Tavastehus Fästning emot Nya Staden tilärnade Vägstycke, som kommer än på Cronans Bekostnad förfärdigas. Tavastehus 13.5.1778. N. Rosenblad. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA.

205 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbetet för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning.

Niementaustan mäellä ei ennestään ollut rakennuksia. Lopullista asemakaavaakaan ei ollut muuton alkaessa vielä hyväksytty. Vaikka Kustaa III olikin jo 22.4.1777 hyväksynyt Niementaustan mäen kaupungin uudeksi paikaksi ja vaikka asemakaavaluonnos olikin hyväksytty jo toukokuussa 1777, vahvistettiin kaupungin lopullinen asemakaava vasta 19.5.1778.²⁰⁶ Runsaan kolmen kuukauden kuluttua (25.8.1778) Kustaa III vahvisti lopullisen siirtopäätöksen.²⁰⁷

Vuonna 1778 hämeenlinnalaisia oli 878 henkeä.²⁰⁸ Vuodesta 1775 kaupungin väkiluku oli siis kasvanut 252 henkilöllä. Näin voimakas väestönlisäys ilmeisesti johtui uuden paikan viehätystä ja väljyydestä. Kirvesmiehet ja muut rakennustaitoiset asettuivat itsekin asumaan Hämeenlinnan kaupunkiin. Muutto jatkui aina vuoteen 1784 saakka. Viimeiset asukkaat, jotka olivat kollega Saleen, turkkuri Saleenin leski Miina Saleen, entinen tullinhoitaja Edman ja linnanvouti Niklas John, häädettiin kaupungin vanhalla paikalla olleista asunnoistaan joulukuussa 1784.²⁰⁹ Vuonna 1785 on Hämeenlinnassa ollut asukkaita jo 1.136 henkeä, ja kasvu jatkui, sillä kymmenen vuotta myöhemmin heitä oli jo 1.346 henkeä.²¹⁰ Kasvua vuodesta 1775 oli siis peräti 720 henkeä eli 36 henkeä vuodessa, niinpä sille esittämäni perustelut vain vahvistuvat.

Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA; Katermaa 1989, 148-149.

206 Charta öfver Närmaste Situation omkring Tavastehus Slott jemte Projecterade Plan till Nya Staden, författad År 1777. C. Råbergh. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 12 Maii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 52. KrA; Katermaa 1989, 147-148.

207 Katermaa 1989, 148-149.

208 Hämeenlinnan kaupungin asukasluvu vuonna 1778. Väkilukutaulukot 1749–1805. Df:1. HmlKiA. HMA.

209 Lindeqvist 1926, 502-503.

210 Hämeenlinnan kaupungin asukasluvu vuonna 1785 ja 1795. Väkilukutaulukot 1749–1805. Df:1. HmlKiA. HMA.

Kaupunki oli nyt poissa laajenevan linnoituksen tieltä. Yhteys linnan ja kaupungin väliltä ei kuitenkaan katkennut. Lindeqvistin mukaan vuonna 1779 ruvettiin rakentamaan tietä linnalta kaupungille.²¹¹ Lindeqvistin ajoitus ei kuitenkaan täysin pidä paikkaansa, sillä 13.5.1778 allekirjoitti Nils Rosenblad suunnitelman kaupungin uuden paikan ja linnan yhdistävän tien rakentamiseksi. Tietä ruvettiin myös rakentamaan vuonna 1778, koska se mainitaan puheena olevan vuoden linnoitustyön työkertomuksessa. Siinä kerrotaan rantaan sijoittuvan uuden tien perustamistöiden tulleen tehdyiksi talven aikana.²¹²

Tiesuunnitelmassa kerrotaan tielinjauksen kulkevan suon poikki, joka oli suurimman osan vuotta veden peitossa. Tien rakentaminen vaatisi kaikkiaan 1.422 miestyöpäivää: perustusten tekemiseen tarvittaisiin 74 ja tien perustuksiin tarvittavan puuaineksen hakkaamiseen ja sitomiseen 250, verhoumuurauksessa tarvittaisiin 350 miestyöpäivää ja tien täyttämisessä 748. Täyteaineena olisi hiekka, jota kuuluisi kaikkiaan 600 kärnylastillista. Muu tarvittava materiaali koostuisi räjäytetystä luonnonkivistä, jota tarvittaisiin 25 kuutiосylen (141 m³) verran, ja 148 tukista paksuudeltaan 9–10 tuumaa (23 cm – 25 cm). Lisäksi tarvittaisiin pienempää puumateriaalia risunkien valmistamista ja lankkuja varten. Tien kokonaiskustannuksiksi on arvioitu 250 Rdlr, josta materiaalin osuus olisi 134 Rdlr 2 sk ja työpalkkojen osuus 104 Rdlr 16 sk. Edellä mainittu miestyöpäivämäärä aiheuttaisi 88 Rdlr:n 42 sk:n menon. Suunnitelman mukaan tar-

211 Lindeqvist 1926, 528.

212 Omkostnads Förslag öfver Det från Tavastehus Fästning emot Nya Staden tilärnade Vägstycke, som kommer at på Cronans Bekostnad förfärdigas. Tavastehus 13.5.1778. Nils Rosenblad. Saapunut Majors Expedition 1.7.1778. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA.

vittaisiin myös ammattitaitoisia muurareita ja kirvesmiehiä, joiden yhteinen kustannusvaikutus olisi 12 Rdlr 16 sk. Muurauksessa tarvittava aputyövoima koostuisi sotilaista. He tekisivät avustavaa muuraustyötä sadan miestyöpäivän verran, mistä aiheutuisi kruunulle kuluja 3 Rdlr 6 sk. Ylimääräisiä yllättäviä menoja varten on suunnitelmassa esitetty varattavaksi rahaa 11 Rdlr 30 sk.²¹³ Tien rakentamisen aloittaminen vuonna 1778 oli uusi menoerä, jota ei ollut huomioitu vuoden 1778 työsuunnitelmaa laadittaessa. Tiesuunnitelman mukaiset menot eivät siis sisälly vuoden 1778 menoarvioon.

Tien rakentaminen aloitettiin vuonna 1778. Todennäköisesti perustusten tekemiseen päästiin vasta syyskuun jälkeen, mihin viittaa myös työkertomuksessa oleva maininta perustusten tekemisestä talvella.²¹⁴ Tie ei siis ole ollut valmis toukokuun 1778 alkuun mennessä, jolloin ensimmäisten kaupungin rakennusten oli määrä olla poissa linnoitusrakentamisen tieltä.²¹⁵ Tämän vuoksi ensimmäiset muuttokuormat on todennäköisesti tarvinnut kuljettaa Ojoisten kautta. Milloin tie on saatu valmiiksi, ei ole selvillä. Selvää kuitenkin on, että se ei ole voinut valmistua vuoden 1778 aikana. Tien rakentamisesta ei kuitenkaan ole mainintaa vuoden 1779 työkertomuksessa.²¹⁶

213 Omkostnads Förslag öfver det från Tavastehus Fästning emot Nya Staden tillämnade Vägstycke, som kommer at på Cronans Bekostnad förfärdigas. Tavastehus 13.5.1778. Nils Rosenblad. Saapunut Majors Expedition 1.7.1778. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA.

214 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelation 1778. Vol. 2. KrA.

215 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA.

216 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1779. Tavastehus 23.11.1779. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavas-

Toinen kaupungin uuden paikan kannalta oleellinen tie johti länteen kohti Poltinahoa. Sen rakentaminen aloitettiin vuonna 1779, ja käyttökunnossa tien oli määrä olla vuonna 1780. Tie Poltinaholle ei valmistunut määräaikaan mennessä. Vielä vuonna 1795 käskettiin siirtämään matkustavaisten tieltä puiden runkoja ja kiviä, mikä osoittaa, että täysin käytökelpoisessa kunnossa tie ei ollut vielä tuolloinkaan. Saman tien varrelle rakennettiin ennen Suomen sodan puhkeamista (1808) puolustuslaite, joka von Arbinin kirjeessä on nimellä skanssi ja joka Venäläisen insinöörikomennuskunnan kartoissa esiintyy nimellä redutti. Skanssin kohdalla tien toisella puolella taas oli insinöörikomennuskunnan karttojen mukaan ruotsalainen sairaala ja ruotsalainen hautausmaa, joka nykyään kulkee nimellä Vanha hautausmaa.²¹⁷ Kolmantena tienä on vielä mainittava kaupungin uudelta paikalta Mahlianmäelle ja edelleen Yliselle Viipurintielle johtava tie, jonka kaupunkilaiset ottivat esille jo 17.6.1785 päivätyssä anomuskirjeessä Kustaa III:lle. Hän suostuikin uuden sillan rakentamiseen ja osoitti varat tarkoitusta varten. Kesti kuitenkin aina vuoteen 1794 saakka, ennen kuin uusi silta ja sen jatkeena oleva tie oli saatu käyttökuntoon. Vanha silta linnan kupeesta myytiin ja purettiin.²¹⁸

Hämeenlinnan kaupunki luovutti vanhan paikkansa virallisesti kruunulle ja linnoituksen tarpeisiin vuonna 1785.²¹⁹ Muutto oli saatu päätökseen.

tehus År 1779. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1779. Vol. 3. KrA.

217 Päämajoitustemestari von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA; Hämeenlinnan linnoituksen, kaupungin ja ympäristön pääasemakaava, johon merkitty kaikki linnoituksessa ja kaupungissa sekä näiden ulkopuolella sijaitsevat kruunun ja siviilirakennukset, jotka korjausten suhteen kuuluvat Insinööridepartementille. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 19.9.1811. Allekirjoittaa ja piirtäjää ei ole mainittu. Nr. 8. VIK. RHOA. MV. – Ks. kuva 11.

218 Lindeqvist 1926, 528-530.

219 Katermaa 1989, 150.

Kuva 11

”Hämeenlinnan kaupunki kaakosta nähtynä”

Venäläisen sotilastopografi Gavril Sergejevin akvarellin otsikointi löytyy Jouni Kuurnen toimittamasta teoksesta *”Sergejevin Suomi”* (1994). Kuvatekstissä Kuurne arvelee Sergejevin katselleen kaupunkia Myllymäeltä ja siten kaakosta käsin. Arvelu ei kuitenkaan osu oikeaan. Etualalla kuvan vasemmassa laidassa on Turuntien skanssi ja sen ja kaupungin välissä suo, jonka eteläpuolella on avovettä. Tämän voi päätellä jo siitä, että kaupunki muutti linnan eteläpuolella sijaitsevalle Niementaustan mäelle; linna näkyy kuvan vasemmassa laidassa ja siten kaupungin pohjoispuolella, kun käytetään pelkkiä pääilmansuuntia. Tämän perusteella Sergejev on katsellut Hämeenlinnan kaupunkia lounaasta käsin, sillä Turuntien skanssi on länteen päin ja avovesi kaupungin eteläpuolella. Kuurnen toimittaman kirjan otsikko *”Hämeenlinnan kaupunki kaakosta nähtynä”* pitäisikin muuttua muotoon *”Hämeenlinnan kaupunki lounaasta nähtynä”*. Kaupungissa lähes korkeimmalla paikalla näkyvä kupolimainen rakennus on kirkko.

Tie kohti Turkuun vievää Hämeen Härkätietä sekä etelään vieviä Hämeentietä ja Meritietä kulki Turuntien skanssin vasemmalta puolelta. Ruotsalainen hautausmaa (nykyisin Vanha hautausmaa) oli Turuntien vasemmalla puolella.

Lähteet: Päämajoitustemestari von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationsens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA; Charta öfver Närmaste Situation omkring Tavastehus Slott, jemte Projecterad Plan till Nya Staden. Författad År 1777. C. Råbergh. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 12 Maii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 52. KrA; Lindeqvist 1926, 530-531; Kuurne 1994, 71.

3.5. Kulkuväylät kustavilaisella ajalla

3.5.1. Maantiet

Kustavilaisella ajalla uusien teiden rakentaminen pääsi vauhtiin, millä oli merkitystä Hämeenlinnan kannalta. Tämän ajan maantienrakentamista tutkinut Juhani Viertola on laskenut, että vuodesta 1721 vuoteen 1810 mennessä rakennettiin kaikkiaan 4.062 km teitä, määrästä tutkittavan ajanjakson osuus on peräti 84 % eli 3.422 km. Vuoden 1810 tieverkosta se vastasi 38 %:a. Uusista teistä suurin osa oli sotilaallisista syistä perusteltuja ja valtaosa niistä johti Varsinais-Suomesta, Uudeltamaalta, Pohjois-Hämeestä ja Satakunnasta kohti Hämeenlinnaa. Niistä ehti tutkittavana aikana täysin valmistua vain osa. Seuraavassa käydään muutama tie lyhyesti läpi. Valitut tiet yhdistävät Turun, Helsingin ja keskeisen Satakunnan seutuja Hämeenlinnaan, josta muodostuikin sotilaallinen keskus. Sen vaikutusalue ulottui varsin laajalle. Parolan ja Poltinahon harjoitusleirikentät olivat ahkerassa käytössä.²²⁰

Vuonna 1783 valmistui uusi Porvoontie, joka yhdisti Hämeenlinnan ja Mäntsälän seudun ja joka lyhensi Porvoon seudulle sijoitettujen joukko-osastojen marssiaikaa Parolan harjoituskentälle neljällä vuorokaudella.²²¹ Rymättylästä rakennettiin tie kohti Hämeenlinnaa. Se linjattiin Mynämäen ja Oripään kautta ja valmistui vasta 1700-luvun lopulla. Salon seudulta rakennettiin tie Someron kautta Hämeenlinnaan, sillä lyhennettiin Perniöön ja Halikkoon sijoitettujen joukko-osastojen marssiaikaa Parolaan.²²²

Huittisista Punkalaitumen ja Urjalan kautta Akaaseen ja edelleen Hiidentietä pitkin Hämeenlinnaan johtanutta rat-supolkua ryhdyttiin vuonna 1776 kunnostamaan 6 kynnä-

220 Viertola 1974, 113; Viertola 1980, 29-30, 37, 50. – Jaakko Masonen on väitöskirjassaan katsonut, että Hämeenlinnalla ei olisi ollut juuri minkäänlaista liikenteellistä tai taloudellista merkitystä, mutta edellä todetun perusteella on selvää, että hän on väärässä. Masonen 1989, 66.

221 Viertola 1980, 55-56.

222 Viertola 1980, 39-41.

rää (3,6 m) leveäksi tieksi, ja 10 kyynärän (5,9 m) levyiseksi maantiekseksi vuonna 1779. Vuoteen 1787 mennessä tämä Ala-Satakunnasta Urjalaan johtava tie oli saatu kohtalaiseen kuntoon. Se lyhensi Porin rykmentin sotilaiden matkaa Hämeenlinnaan yhdeksällä peninkulmalla. Sen jatkeena Urjalasta Akaan kautta Hämeenlinnaan johtanut ratsupolku saatiin kunnostettua 10 kyynärän levyiseksi vuoteen 1786 mennessä.²²³

Huittisista alkanut sotilastie ristesii Hiidentietä Akaassa. Sitä pitkin Porin rykmentin sotilaiden matka siis jatkui Parolan harjoitusleirialueelle. Hiidentieellä oli paitsi sotilailista myös taloudellista merkitystä, sitä pitkin näet kuljetettiin mm. sekä Hämeenlinnasta että Tampereelta sotilaiden oikeuksiin kuulunutta viinaa Parolaan.²²⁴ Suomen sodan (1808–1809) aikana Hämeenlinnasta maaliskuussa 1808 perääntymään lähtenyt joukko-osasto kulki Hiidentietä aina Akaan kestikievariin saakka.²²⁵

Ylisen Viipurintien sotilaallinen merkitys kasvoi, kun Venäjän puolella sen ja Hamina-Lappeenranta -tien risteysalueella aloitettiin vuonna 1773 Taavetin linnoituksen rakentaminen.²²⁶ Ranskalainen luutnantti Jaques-Henri Bernardin de Saint-Pierre, joka oli astunut Venäjän palvelukseen vuoden 1762 lopulla, laati vuonna 1763 ns. Vanhan Suomen puolustus suunnitelman. Siinä hän nimesi kolme reittiä, joita ruotsalaiset voisivat hyökätessään käyttää. Yksi mahdollinen reitti kulki Olavinlinnan kautta Käkisalmeen ja edelleen Viipuriin.²²⁷ Vaikka hän ei mainitsekaan Ylistä Viipurintietä nimeltä, sisältyy se väistämättä Vanhan Suomen puolustus suunnitelmaan, sillä tie kohti Olavinlinnaa, Suuri Savontie, erosi Ylisestä Viipurintiestä Hollolassa. Sinne saakka oli esimerkiksi Hämeenlinnasta marssittava, ennen kuin oli mah-

223 Niemelä 1989, 95; Viertola 1980, 54-55.

224 Korkama – Roudasmaa 1988, 105.

225 Korkama – Roudasmaa 1988, 116-117.

226 Ahto 1974, 45; Sinisalo 1986, 40.

227 Sinisalo 1986, 34.

dollista kääntyä Olavinlinnan suuntaan. Ylinen Viipurintie oli venäläisten operaatioreittinä Suomen sodassa.

3.5.2. Läpikulkuvesitiehanke

Vaikka läpikulkuvesitiehanke olikin 1740-luvulla hautautunut, nousi se kustavilaisella ajalla uudelleen esille. Tuolloin sitä esitti maanmittauskonttorin johtaja Eric Wetterstedt, jonka suunnitelma läpikulkuvesitien rakentamiseksi valmistui 20.6.1776.²²⁸ Hän oli saanut toimeksiannon kuninkaalta, kuten suunnitelman ensimmäisen virkkeen alusta ilmenee: ”*Efter Eders Kongl. Majts allernådigste befallning*”. Tällaisesta hankkeesta olisi Wetterstedtin mukaan selvää taloudellista hyötyä, koska se mahdollistaisi tavaroiden helpomman ja edullisemman kuljettamisen. Se myös lisäisi maan eri osien välistä tasa-arvoa.²²⁹ Sen sijaan Wetterstedt ei ottanut esille puolustuksellisia tekijöitä. Hämeenlinnan ja Helsingin yhdistävä kanava on kuitenkin nähtävä myös puolustuksen kannalta.

Vapaudenaikaisen ajatuksen läpikulkuvesitien aikaansaamisesta oli mitä ilmeisimmin ottanut esille Kustaa III. Tavoitteena oli saada Päijänne yhdistettyä mereen Hämeenlinnan kautta, kuten vuonna 1738 oli esitetty ja vuoden 1741 valtiopäivillä päätetty.²³⁰ Kuten vapaudenajalla, myös Wetterstedtin laatimassa suunnitelmassa korostetaan kuljetusmahdollisuuksien paranemista ja sitä, että käyttökelpoinen

228 Underdånigste Berättelse angående Durchfarterne och en del Wattu drag i Finland. Wasa 20.6.1776. Eric Wetterstedt. Komm. Ang. Kanal mellan Tavastehus och Päjänä 1775. ÅK 593. RA; Maanmittauskonttorin johtaja Eric Wetterstedt Kustaa III:lle. Wasa 20.6.1776. Eric Wetterstedt. Saapunut 16.7.1776. Nr. 1209. Hallituskonseljissa 25.7.1776. Ankom til Civilexpeditionen 10.8.1776. Komm. Ang. kanal mellan Tavastehus och Päjänä 1775. ÅK 593. RA.

229 Maanmittauskonttorin johtaja Eric Wetterstedt Kustaa III:lle. Wasa 20.6.1776. Eric Wetterstedt. Saapunut 16.7.1776. Nr. 1209. Hallituskonseljissa 25.7.1776. Ankom till Civilexpeditionen 10.8.1776. Komm. Ang. kanal mellan Tavastehus och Päjänä 1775. ÅK 593. RA.

230 Alanen 1935, 374, 537-538.

vesireitistö tulisi ulottumaan Turkhaudasta Janakkalasta Hämeenlinnan ja Lempäälän kautta aina Ruovedelle ja Virroille sekä toisaalta Kangasalan kautta Päijänteelle saakka. Wetterstedt otti esille myös kauppaloiden perustamisen. Tammerkoscilla sellainen jo oli suunnitelman mukaan, ja sellainen tulisi perustaa myös Lahden kylään Vesijärven rannalle. Hankkeesta olisi huomattavaa hyötyä maataloudelle, koko maalle ja kruunulle.²³¹

Kanavan aikaansaaminen Hämeenlinnan ja Helsingin välille vaatisi 48 sulkua, joista 43 tulisi Helsingin ja Torronsuon välille ja viisi Torronsuon ja Hämeenlinnan välille. Yhden sulun hinnaksi Wetterstedt arvioi 3.000 Rdlr hopeassa eli yksistään sulkujen hinnaksi 144.000 Rdlr hopeassa. Koska muihin menoihin tarvittaisiin 56.000 Rdlr hopeassa, olisivat kokonaiskustannukset Helsingin ja Hämeenlinnan välisellä osuudella 200.000 Rdlr hopeassa. Halvemmaksi tulisi tyytyä Turkhaudan ja Hämeenlinnan väliseen kanavaan, sillä sen kustannukset olisivat 66.000 Rdlr hopeassa, kuten Wetterstedt kertoi kirjeessään Kustaa III:lle. Koska kustannukset muodostuisivat varsin suuriksi, olisi parempi aloittaa kanavan rakentaminen sieltä, missä siitä saataisiin mahdollisimman pienillä kustannuksilla mahdollisimman suuri hyöty. Tällainen kohta olisi Kuokkalankoski Lempäälässä ja Valkeakoski, joiden yhtäaikaisesta aloittamisesta koituisi 10.000 Rdlr:n kustannukset hopeassa.²³²

Wetterstedtin mukaan paras asiantuntija suunnittelemaan kanavia Kuokkalan- ja Valkeakoskiin olisi aluevii-

231 Underdånigste Berättelse angående Durchfarterne och en del Wattu-drag i Finland. § 5–6. Wasa 20.6.1776. Eric Wetterstedt. Komm. Ang. Kanal mellan Tavastehus och Päjänä 1775. ÅK 593. RA.

232 Underdånigste Berättelse angående Durchfarterne och en del Wattu-drag i Finland. § 4. Wasa 20.6.1776. Eric Wetterstedt. Komm. Ang. Kanal mellan Tavastehus och Päjänä 1775. ÅK 593. RA; Maanmittauskonttorin johtaja Eric Wetterstedt Kustaa III:lle. Wasa 20.6.1776. Eric Wetterstedt. Saapunut 16.7.1776. Nr. 1209. Hallituskonseljissa 25.7.1776. Ankom till Civi-lexpeditionen 10.8.1776. Komm. Ang. kanal mellan Tavastehus och Päjänä 1775. ÅK 593. RA.

napolttimoa Tampereen kauppalaan suunnitteleva johtaja Jansson. Hänellä olisi nimittäin paikallistuntemusta. Koska hän kuitenkin oli varsin kiireinen eikä muilta töiltään ehtisi perehtyä kanavarakentamiseen, olisi hänen tilalleen pyydetävä vuorimestari Benct Qvist Andersson. Hän oli perehtynyt kanavarakentamiseen ulkomailla ja kotimaassa Trollhättanin kanavaan.²³³

Maanmittauskonttorin johtaja Eric Wetterstedtin ehdotus oli esillä kansliakonseljin kokouksessa, joka pidettiin Ekolsundin linnassa 25.7.1776. Kustaa III:n lisäksi paikalla olivat herrat valtaneuvokset kreivi Stockenström ja paroni Bunge. Kokouksen päätöksenä oli, että työt aloitettaisiin Lempäälän kirkolla Kuokkalankosken perkaamisella, jolloin mahdollistettaisiin vesiliikenne Tampereen kauppalasta Hämeenlinnaan ja aina Turkhautaan saakka. Päätöksen mukaan työt jatkuisivat Turkhautasta Padasjoen suuntaan, läpikulkuvesitieyhteys avattaisiin myös Helsingin ja Hämeenlinnan välille. Päätöksen mukaisesti läpikulkuvesitiehanketta ei kuitenkaan ruvettu toteuttamaan, sillä kanavan rakentaminen aloitettiin kaksi vuotta myöhemmin, 1778, Lempäälän Marttilassa. Tällöin ruvettiin kaivamaan Rikalan kanavaa. Sen oli määrä yhdistää Kortelahti Hulaukseen ja siten olla ensimmäinen vaihe aina Rautalammilta Suomenlahteen ulotuvan kanavan rakentamisessa.²³⁴

233 Maanmittauskonttorin johtaja Eric Wetterstedt Kustaa III:lle. Wasa 20.6.1776. Eric Wetterstedt. Saapunut 16.7.1776. Nr. 1209. Hallituskonseljissa 25.7.1776. Ankom till Civilexpeditionen 10.8.1776. Komm. Ang. kanal mellan Tavastehus och Päjänä 1775. ÅK 593. RA.

234 Underdänigste Berättelse angående Durchfarterne och en del Wattudrag i Finland. Wasa 20.6.1776. Eric Wetterstedt. Komm. Ang. kanal mellan Tavastehus och Päjänä 1775. ÅK 593. RA; Maanmittauskonttorin johtaja Eric Wetterstedt Kustaa III:lle. Wasa 20.6.1775. Eric Wetterstedt. Saapunut 16.7.1776. Nr. 1209. Hallituskonseljissa 25.7.1776. Ankom till Civilexpeditionen 10.8.1776. Komm. Ang. kanal mellan Tavastehus och Päjänä 1775. ÅK 593. RA; Konseljprotokoll 25.7.1776 § 4. Ekolsund 25.7.1776. Närvarande Kung Gustaf, Herrar Riksens Råd Grefve Stockenström och Baron Bunge. Inrikescivil expeditionen. Konseljprotokoll i originalet. År 1776. A 3 aa:5. RA; Alanen 1964, 112; Rasila 1988, 352; Myllykylä 1991, 34.

Vaikka läpikulkuvesitiehanketta aluksi pidettiin ta-
loudellisesti kannattavana ja kustannusten ja hyödyn suh-
detta edullisena, osoittautuivat rakennustyöt liian vaikeiksi,
kuten säädyt totesivat vuoden 1786 valtiopäivillä.²³⁵ Maata
sortui kaivantoon niin, että tehty työ oli joka vuosi uusittava.
Suomen kanavien historiaa tutkineen Myllykylän mukaan
rakennustyöt olivat vuoteen 1786 mennessä tulleet maksa-
maan jo 10.000 Rdlr hopeassa, mutta siihen mennessä oli
vain osa kanavasta saatu tehtyä. Kanavaan oli tarkoitus ra-
kentaa kaksi sulkua, ja yhtä oli jo aloitettukin. Sodan Venä-
jää vastaan sytyttyä vuonna 1788 keskeytyivät työt Rikalan
kanavalla, eikä niitä enää sodan jälkeen jatkettu.²³⁶ Hanke
jäi siten kesken, mutta ei hautautunut, sillä Suomen sotilas-
ylipäällikkö W. M. Klingspor totesi 1800-luvun alkupuolel-
la valmistuneessa sotilassuunnitelmassaan, että vireillä oli
hanke Hämeen järvien yhdistämisestä mereen kanavoinnin
avulla. Samalla hän mainitsi Kokemäellä ja Huittisissa me-
neillään olleista kanavarakennuksista.²³⁷

4. Hämeen linnan rakennustyöt

Kun linnoitustoiminta Hämeen linnassa keväällä 1777 alkoi,
se jatkui aina Ruotsin ajan loppuun saakka. Tässä tutki-
muksessa 31 vuoden mittainen linnoitusjakso on jaettu kah-
teen osaan rajana vuosi 1784 lähteistöstä johtuvista syistä.

Vaikka sotilasyliapäällikkö Posse esittikin vuonna 1782
valmistuneessa sotilassuunnitelmassaan töiden lopettamis-
ta Hämeen linnassa, ei linnoitustyömaalla tapahtunut töiden
jatkumisen suhteen mitään muutosta. Vuoden 1783 aikana
valmistui päävartio, ja seuraavana vuonna aloitettiin länti-
sen kehämuurirakennuksen pohjatyöt. Vuosi 1784 on todell-
inen taiteajankohta, sillä tuona vuonna päämajoitusmestari

²³⁵ Alanen 1964, 112.

²³⁶ Myllykylä 1991, 34-35.

²³⁷ Klingspor II 1802-1808/1849, 53-54.

von Arbin erosi. Hänen seuraajansa päämajoituspäälliköksi Johan von Hermanssonin kauden alkupuolella linnoitussuunnitelmaa muutettiin siten, että itäinen kehämuurirakennus korvattiin luonnonkivimuurilla. Määrärahat supistuivat merkittävästi, ja linnoitustyövoiman pääosaksi tulivat von Hermanssonin kaudella työvängit, joiden määrän jatkuva kasvu oli suorassa suhteessa käytettävissä olleisiin määrärahoihin.

Lähdeaineistonkin osalta vuosi 1784 muodostaa taitekohdan. Työkertomuksia on nimittäin vuosilta 1777–1784, mutta sen jälkeen lähteistö muuttuu ratkaisevasti. Kahtia jakaminen on hyödyllistä, koska lähdeaineistot eri jaksoilla poikkeavat selkeästi toisistaan ja niitä on tulkittava aivan eri tavoin. Yhdessä käsittely synnyttäisi väärän kuvan.

4.1. Rakentamisen eteneminen

4.1.1. Työsuunnitelma vuodelle 1777

Linnoitussuunnitelman hyväksymisestä 30.1.1777 kului vain kuusi vuorokautta vuotta 1777 koskevan työsuunnitelman hyväksymiseen. Se alkaa toteamuksella

”Enligt den af Hans Kongl. Majjt Allernådigst approberade Dessein öfwer Tavastehus, projecteras för innevarande år följande arbeten, neml.”²³⁸

Työsuunnitelman mukaan linnoitussuunnitelman toteuttaminen aloitettiin tyhjistä, koska paikkakunnalla ei ollut varastoituna materiaalia eikä työvälineitä. Maaliskuu ja huhtikuu käytettäisiinkin niiden hankkimiseen ja valmistamiseen. Ensimmäisiin toimenpiteisiin kuuluisi myös tarpeellisten va-

²³⁸ Förslag Till Fästnings Arbetet uti Tavastehus För Åhr 1777. Stockholm 5.2.1777. E. v. Stockenström. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA. – Suomennettuna teksti on seuraava: ”Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa Hämeen linnaa koskevan suunnitelman mukaisesti suunnitellaan kuluvalle vuodelle seuraavia töitä”.

jojen ja varastosuojien pystyttäminen sekä vanhan tykistöpaikan kunnostaminen. Suunnitelmassa oli myös muiden huonokuntoisten mutta tarpeellisten rakennusten kunnostaminen. Kesäaikaan kaivettaisiin vallihauta vedenpinnan tasoon saakka ja vallien rintasuoja muotoiltaisiin ja poljettaisiin kiinteäksi. Suunnitelman mukaan pohjoisella sivulla tarvittaisiin 66¼ kuutiosylen (374 m³) verran luonnonkiviä vallin rakentamista varten. Myös kivien räjäyttämisen otettiin jo esille.²³⁹ Suunnitelmassa on selkeästi varauduttu siihen, että tiedon kulkuun tarvitaan talvella aikaa, sen takia työt alkasivat maaliskuussa 1777.

Tänä ensimmäisenä suunnitelmavuonna tehtäisiin yhteensä 33.597 miestyöpäivää. Valtaosa, 25.487 miestyöpäivää, kului vallihaudan kaivamiseen ja vallien rakentamiseen. Kivien räjäyttämiseen tarvittaisiin 2.600 miestyöpäivää ja materiaalin vartioimiseen 378. Rahaa arvioitiin tarvittavan 4.968 Rdlr 4 sk. Lukuun ei sisälly kaupungin uudella paikalla suoritettavat räjäytystyöt. Niiden kustannusarvio oli 2.115 Rdlr 18 sk. Yhteensä vuonna 1777 tarvittaisiin siis rahaa 6.813 Rdlr 22 sk.²⁴⁰

Työkertomuksen mukaan Hämeen linnassa päästiin jo ensimmäisenä vuonna aimo askel eteenpäin von Arbinin linnoitussuunnitelman käytännön toteuttamisessa. Vanhoja 1730-luvulta peräisin olleita vallihautoja täytettiin ja uuden vallihaudan kaivamisessa edettiin suunnilleen arvioituun leveyteen ja syvyyteen. Vallihaudasta saadusta maasta muotoiltiin uusia valleja. Kiviä ehdittiin kevään ja kesän aikana räjäyttää 50 kuutiosylen (282 m³) verran. Uuden vallihaudan

239 Förslag Till Fästnings Arbetet uti Tavastehus För Åhr 1777. Stockholm 5.2.1777. E. v. Stockenström. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA.

240 Förslag Till Fästnings Arbetet uti Tavastehus För Åhr 1777. Stockholm 5.2.1777. E. v. Stockenström. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA.

luiskia saatiin verhoiltua luonnonkivillä.²⁴¹ Linnoitusalueelle rakennettiin sekä varastoaitta että laboratorio ja korjattiin tykkipaja.²⁴²

Muista toimista mainittakoon tarvittavan puutavaran hankkiminen vuoden 1778 töitä varten ja tarpeettomien kassarmirakennusten purkaminen. Sen sijaan tiilentekijöiden kanssa laaditut sopimukset, sopivan kalkkikiven löytäminen Pälkäneeltä ja muuttoavun antaminen niille kaupunkilaisille, joiden talot ensimmäisinä olivat linnoitustoimien tiellä eivät sisällyneet työsuunnitelmaan.

4.1.2. Vallihauta

Linnoitustyöt alkoivat siis vauhdilla. Ulompien puolustuslaitteiden, vallihauta ja valli, rakentaminen aloitettiin ensimmäisenä. Vallihaudan rakentamisessa käytettiin puuta ja kiveä. Kaivannon pohjalle ladottiin pituussuuntaan lankkuja, jotka sidottiin poikittaisten lankkujen avulla yhteen. Ne taas oli kiinnitetty pohjassa oleviin paaluihin, joita poikkileikkauksen mukaan oli neljä rinnakkain. Kuinka pitkä paalujen välinen etäisyys oli pituussuuntaan, ei ole selvillä. Raot täytettiin pienemmillä laudoilla. Rakennusinsinööri Kalle Kallon mukaan paalutuksella sidottiin maamassoja ja katkaistiin liukupinnat, ”*jolloin maamassojen paino ei niin helposti pääse vaikuttamaan massojen liikkumiseen*”²⁴³ Paalutuksella oli merkitystä vallihaudan rakenteiden kestävydessä, sillä

”aina kun rakennetaan kaivantoja, on vaarana syntyä liukupintoja, varsinkin kun kosteusolosuhteet muuttuvat. Liukupinnoilla tarkoitetaan puolikaaren muotoisia pintoja, joi-

241 Ulkoisten puolustuslaitteiden rakentaminen vuoden 1777 työkertomuksen mukaan ks. selventävä piirros 4 s. 229.

242 Förslag Till Fästnings Arbetet uti Tavastehus För Åhr 1777. Stockholm 5.2.1777. E. v. Stockenström. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA.

243 Rakennusinsinööri Kalle Kallo tämän kirjoittajalle 3.1.2003. Muistiinpanot tekijän hallussa.

*ta pitkin maamassat liukuvat kohti kaivantoa ja kaivanto täytyy”.*²⁴⁴

Vieru ja vastavieru verhottiin kivillä, sillä kiveys varsinkin märkänä on liukas ja siten vihollisen vaikea ylittää. Lisäksi kivet estivät reunojen sortumisen. Verhoukseen tarvittavaa kiveä oli jo vuonna 1777 räjäytetty työkertomuksen mukaan 50 kuutiosyltä, ja tarvittavaa kivimateriaalia saatiin kaupungin vanhan paikan tyhjiksi jääviltä tonteilta. Tästä oli maaherra Anders de Bruce tehnyt aloitteen Kustaa III:lle, joka oli ehdotuksen hyväksynyt.²⁴⁵ Verhouksen profiili oli V-muotoinen; ainoastaan kapea kaistale haudan pohjalla jäi ilman kiviverhousta. Seinämiin kivien taakse pantiin risunkimatto, jolloin ilma ja vesi pääsivät kiertämään. Se esti kiveyksen laamoamisen.²⁴⁶

Suunnitelman mukaan vallihaudasta tehtiin vesihauta yhdistämällä se Vanajaveteen. Helppoa se ei kuitenkaan ollut, sillä vesi pyrki ennen aikojaan vallihautaan, joten patorakennelmat olivat tarpeen.²⁴⁷ Myös vuosi 1780 oli vaikea, ja vettä oli jatkuvasti pumpattava rakenteilla olleesta vallihau-

244 Rakennusinsinööri Kalle Kallo tämän kirjoittajalle 3.1.2003. Muistiinpanot tekijän hallussa.

245 Special Författning af Winter Arbete uti Tavastehus Fästning för Åhr 1778. Ei päiväystä. N. Rosenblad. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA; Lindeqvist 1926, 503. – Ks. s. 206 ja 207.

246 Förslags-Profil til högra Facen af Södra Hörn Bastion i Westra Polygon vid Tavastehus, hvilken Profil äfven kan nyttjas så longt som Quicksand möter under grafningen på djupet i Grafvarna. Stockholm 20.7.1781. A. M. v. Arbin. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 84. KrA.

247 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1779. Tavastehus 23.11.1779. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus. År 1779. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1779. Vol. 3. KrA; Kanerva, Mirja, Otteita Vanajaveden historiasta ja rantaviivan vaihteluista Hämeen linnan alueella. Julkaisematon käsikirjoitus. s. 2-3. HLTA. MV.

dasta.²⁴⁸ Vallihaudasta saatu maa käytettiin ulomman bastionilinjan vallien rakentamiseen. Vaikka työselostuspiirustuksissa ja työkertomuksessa vuodelta 1777 osoitetaankin, että sekä vallihauta että vallit olivat hahmollaan jo ensimmäisenä linnoitusvuonna,²⁴⁹ jatkui molempien ulompien puolustuslaitteiden rakentaminen vielä pitkään. Vaikka vuoden 1778 työsuunnitelmapiirustuksessa ja työsuunnitelmassa esitettiinkin raveliinien saattamista valmiiksi, keskityttiin tuolloin itäisen ja eteläisen polygonin rakentamiseen.²⁵⁰

Vuonna 1780 työt painottuivat eteläisen ja läntisen polygonin ja pohjoissivun raveliinien rakentamiseen ja seu-

248 Underdånigste Berättelse om förrättade Arbeten wid Nya och Gamla Fästningsbyggnaderne i Sverige och Finland för År 1780. Stockholm 7.3.1780. A. M. v. Arbin. Nr. 1387. Saapunut 21.3.1781. M 848. RA.

249 Relations Ritning öfver Förrättadt Arbete vid Tavastehus Fästnings Byggnad År 1777. Tavastehus 24.11.1777. N. Rosenblad. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 54. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA.

250 Relations Ritning öfver Tavastehus Nya Fästnings Byggnad för År 1778. Päiväämätön. E. v. Stockenström, varmensi N. Cedergren. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr 63. KrA; Omkostnads Förslag öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus för Åhr 1778. Tavastehus 2.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA; Special Författning af Winter Arbete wid Tavastehus Fästning för Åhr 1778. Ei päiväystä. N. Rosenblad. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA; Special Författning till Sommar Arbete. Posten No. 1, 2, 3, 4, 5. Ei päiväystä. N. Rosenblad. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA; Förslag öfver Handtverkerie vid Sommar Arbete. Ei päiväystä. N. Rosenblad. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA.

raavana vuonna läntisen sivun vallihautaan.²⁵¹ von Arbinin kirjoittamassa ja allekirjoittamassa vuotta 1780 koskevassa kertomuksessa ei puhuta mitään työskentelystä eteläisellä polygonilla. Sen sijaan siinä todetaan läntisellä polygonilla tehdyt työt, kuten vallihaudan kaivaminen ja escarpin ja contraescarpin verhoaminen kylmämuuraustekniikalla eli laastia käyttämättä. von Arbinin mukaan vuonna 1780 kaivettiin vallihauta raveliinin ympärille,²⁵² jonka on siis täytyntä olla olemassa jo vuonna 1780, ja näin saatu maa siirrettiin läntiselle polygonille, jonne siitä muotoiltiin valli ja etuvalli.²⁵³ Työsuunnitelmapiirustuksen mukaan läntisen sivun vallihauta olisi vuonna 1782 laajennettu ympäröimään koko

251 Relations Ritning öfver Fästnings Arbetet vid Tavastehus för Åhr 1780. Päiväämätön. E. v. Stockenström, varmensi N. Cedergren. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 74. KrA; Relations Plan öfver Fästnings Arbetet vid Tavastehus för År 1781. Päiväämätön. E. v. Stockenström. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 86. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbetet För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA.

252 Raveliinin ympärille oli 15.12.1776 valmistuneessa linnoitussuunnitelmassa merkitty vallihauta. Suunnitelman mukaan tie linnoitukseen kulki kahden sillan kautta, joista toinen oli pääportin edessä ja toinen pohjoisbastionin ja raveliinin pohjoissiiven välissä vesihaudan raveliin puoleisella sivulla. Raveliin ympärille merkitty vallihauta ei kuitenkaan ollut vesihauta, sillä se oli matalampi ja kapeampi kuin linnoitusta kiertävä vallihauta. Tämän on Katermaa osoittanut vuonna 1992 ilmestyneessä artikkelissaan, jossa aiheena oli kaupungin vanhan paikan tutkiminen maatumkalla. Hän on myös osoittanut, että kuivahaudan pohja kivettiin. Dessein till en På Nädigste Befallning Förbättrad Flanquering och med våt Cunett förstärckt Profil uppå Retranchementet vid Tavastehus Slott jemte Nödige Logementet och utrymme för Garnizonen, Slotts- och Tyg-Stats Betjening, Handtvärckare, Verkstäder, Tyghus och Skjul m.m. Besörgd af A. M. v. Arbin 1776. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 30 Januarii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 47. KrA; Katermaa 1992, 134.

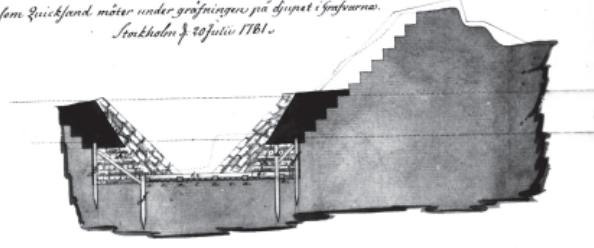
253 Underdånigste Berättelse om förrättade Arbeten wid Nya och Gamla Fästningsbyggnaderne i Sverige och Finland för År 1780. Stockholm 7.3.1781. A. M. v. Arbin. Nr. 1387. Saapunut 21.3.1781. M 848. RA.

Suunnitelma 9

Förslags-Profil til högra Facen af Södra Hörn-Bastion i Westra Polygon vid Tavastehus, hvilken Profil äfven kan nyttjas så langt som Quicksand möter under gräfningen på djupet i Grafvarna. Stockholm 20.7.1781.

Anmärkning.

Profilen utgör en förlaga för en högra Bastion, som kan byggas på ett dylikt ställe som utmärkt är för en högra Bastion, som kan byggas på ett dylikt ställe som utmärkt är för en högra Bastion...

Explication.

Explicationen beskriver detaljer om bastionens konstruktion, inklusive väggar, bastionens höjd och bredd, samt andra tekniska specifikationer för byggandet.

Vallihautasuunnitelma vuodelta 1781

Päämajoitusestari von Arbin laati vuonna 1781 suunnitelman läntisen polygonin eteläisen kulmabastionin vallihautaa varten. Suunnitelmansa konseptiversion hän allekirjoitti 20.7.1781. Sen sijaan puhtaaksi piirretty versio on allekirjoittamaton.

Suunnitelma osoittaa, että vierut tuettiin paaluilla ja että vallihaudan pohja peitettiin puilla. Sen sijaan kiveys ei ulottunut aivan vallihaudan pohjaan saakka.

Lähteet: Förslags-Profil til högra Facen af Södra Hörn-Bastion i Westra Polygon vid Tavastehus, hvilken Profil äfven kan nyttjas så langt som Quicksand möter under gräfningen på djupet i Grafvarna. Stockholm 20.7.1781. Allekirjoittamaton. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 85. KrA; Förslags-Profil til högra Facen af Södra Hörn-Bastion i Westra Polygon vid Tavastehus, hvilken Profil äfven kan nyttjas så langt som Quicksand möter under gräfningen på djupet i Grafvarna. Stockholm 20.7.1781. A. M. v. Arbin. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 84. KrA.

eteläinen polygoni.²⁵⁴ Tavoite toteutuikin työkertomuksen mukaan lähes kokonaan huolimatta siitä, että myös vuonna 1782 Vanajavesi pyrki ennen aikojaan vallihautaan.²⁵⁵ Vuonna 1784 oli vallihaudassa tehtävästä työstä jäljellä enää verhoaminen, joka työsuunnitelman mukaan olisi pitänyt päästä aloittamaan aikaisin keväällä. Sitä ei päästy aloittamaan suunnitelman mukaisessa aikataulussa, koska vedenpinta oli tuolloin poikkeuksellisen korkealla. Työkertomuksessa ei kuitenkaan ole mainintaa vallihaudan lopullisesta valmistumisesta vuonna 1784, vaan todetaan, ettei järvenpuoleisella sivulla, taaskaan vedenpinnan nopeiden vaihteluiden vuoksi, verhoumuuria voitu saada valmiiksi vuoden 1784 aikana.²⁵⁶

Vuoden 1786 työsuunnitelmassa ei enää käytetä sanaa ”*Graff*” – vallihauta. Sen sijaan siinä puhutaan vallien muodostamisesta.²⁵⁷ Vuoden 1787 työkertomuksessa kuitenkin todetaan, että kertomusvuoden aikana eteläisen polygonin järvenpuoleisen sivun vallihaudan muuraus oli lähes valmis. Vallien rakentaminen tällä polygonilla oli siis käynnissä vielä

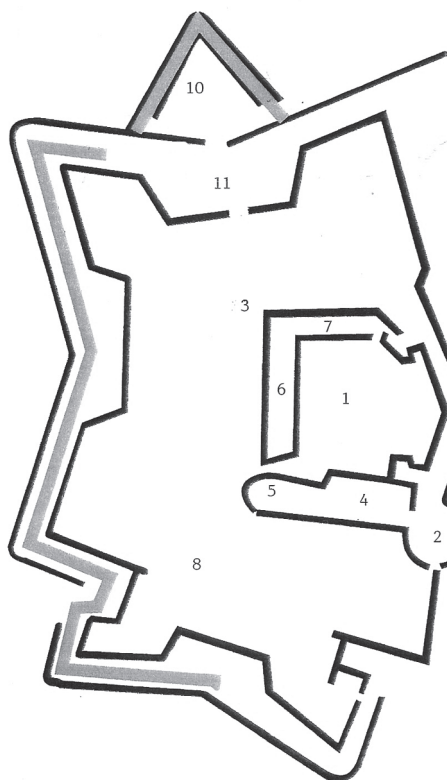
254 Relations Plan öfwer Fästnings Arbetet wid Tawastehus för År 1782. Päiväämätön. E. v. Stockenström, varmensi N. Cedergren. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 101. KrA. – Ks. suunnitelma 9 s. 226.

255 Ödmiukast Berättelse Öfwer Förrättadt Arbete wid Tavastehus Fästnings-Byggnad för År 1782. Tavastehus 23.11.1782. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1782. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1782. Vol. 5. KrA. – Ks. selventävät piirroksset nro 3-5 s. 228-230.

256 Relation öfver Förrättat Arbete vid Tavastehus Fästnings Byggnad för År 1784. Tavastehus 29.11.1784. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings-Arbetet vid Tavastehus För År 1784. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1784. Vol. 7. KrA.

257 Generallt Förslag till Fästningsbyggnads Arbetet wid Tawastehus för År 1786. Tavastehus 24.10.1785. E. v. Stockenström. Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA; Speciellt Förslag Till Sommar arbetet vid Posten No 2. År 1786 I Innefattande på Tavastehus Fästning Södra Polygon ifrån F till G på Plan. Tavastehus 25.10.1785. N. Cedergren. Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA.

Selventävä piirros 3

Numeroiden selitykset:

1. Keskiaikainen päälinna
2. Itärundeli 1500-luvulta
3. Länsirundeli 1500-luvulta
4. Kruununleipomo 1740-luvun alusta
5. Päävartio, rakentaminen aloitettiin tarkasteltavana vuonna.
6. Läntinen kehämuurirakennus, rakentaminen aloitettiin vuonna 1784.
7. Pohjoinen kehämuurirakennus, rakennustyöt aloitettiin todennäköisesti vuonna 1795.
8. Vuotta aikaisemmin (1779) valmistuneen puukasarmin paikka
9. Suunniteltu kaponieerin paikka, suunnitelma valmistui vuonna 1784.
10. Rakenteilla ollut raveliini
11. Suunniteltu pääportin paikka

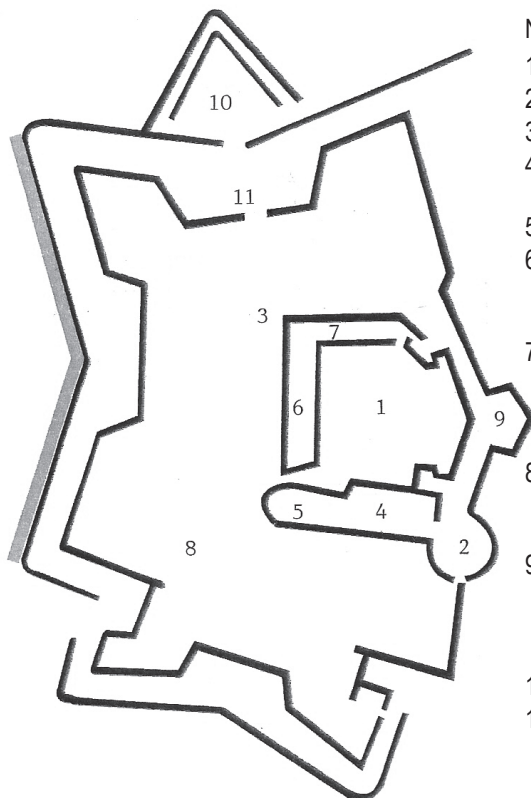
Linnoitustyöt vuonna 1780 vallien ja vallihaudan osalta

Vuoden 1780 työkertomuksen mukaan vallien muotoilussa ja vallihaudan kaivamisessa keskityttiin kertomusvuoden aikana eteläiseen ja läntiseen polygoniin sekä raveliinin vallihautaan.

Lähde: Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA.

Piirros: Harri Rantanen 22.9.2003, Tampere.

Selventävä piirros 4

Numeroiden selitykset:

1. Keskiaikainen päälinna
2. Itärundeli 1500-luvulta
3. Länsirundeli 1500-luvulta
4. Kruununleipomo 1740-luvun alusta
5. Rakenteilla ollut päävartio
6. Läntinen kehämuurirakennus, rakentaminen aloitettiin vuonna 1784.
7. Pohjoinen kehämuurirakennus, rakentaminen aloitettiin todennäköisesti vuonna 1795.
8. Kaksi vuotta aikaisemmin (1779) valmistuneen puukarsarin paikka
9. Suunnitellun kaponieerin paikka, yksityiskohtainen suunnitelma valmistui vuonna 1784.
10. Rakenteilla ollut raveliini
11. Pääportin paikka

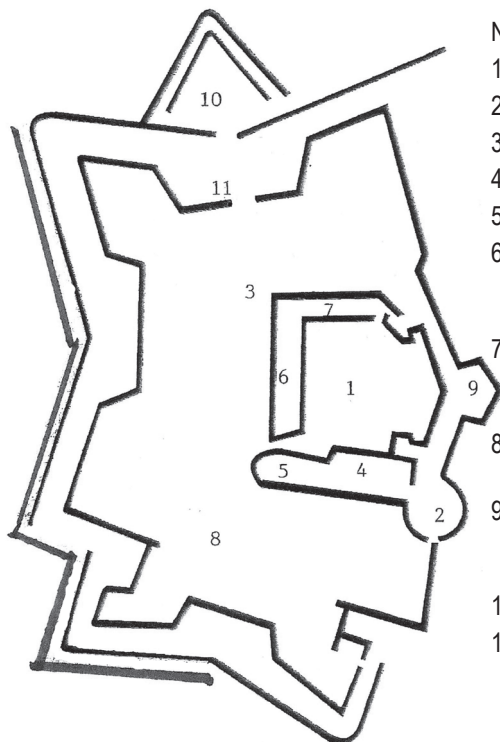
Linnoitustyöt vuonna 1781 vallihaudan osalta

Vuoden 1781 työkertomuksen mukaan vallihaudan kaivamisessa keskityttiin kertomusvuonna läntisen sivun vallihautaan piirroksen siniharmaan viivan osoittamalla tavalla.

Lähde: Relations Plan öfver Fästnings Arbetet wid Tawastehus för År 1781. Päiväämätön. E. v. Stockenström. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 86. KrA.

Piirros: Harri Rantanen 22.9.2003, Tampere.

Selventävä piirros 5

Numeroiden selitykset:

1. Keskiaikainen päälinna
2. Itärundeli 1500-luvulta
3. Länsirundeli 1500-luvulta
4. Kruununleipomo 1740-luvun alusta
5. Rakenteilla ollut päävartio
6. Läntinen kehämuurirakennus, rakentaminen aloitettiin vuonna 1784.
7. Pohjoinen kehämuurirakennus, valmistui todennäköisesti vuonna 1805.
8. Kolme vuotta aikaisemmin (1779) valmistuneen puukasarmen paikka
9. Suunnitellun kaponieerin paikka, yksityiskohtainen suunnitelma valmistui vuonna 1784.
10. Raveliini
11. Pääportin paikka

Linnoitustyöt vuonna 1782 vallihaudan osalta

Vuoden 1782 työkertomuksen mukaan vallihaudan kaivaminen laajennettiin kertomusvuonna koskemaan ei vain läntistä sivua, vaan myös koko eteläistä polygonia. Sininen viiva osoittaa alueen, jolla vallihautaa kertomusvuonna kaivettiin.

Lähde: Ödmiukast Berättelse Öfwer Förrättadt Arbete wid Tavastehus Fästnings-Byggnad för År 1782. Tavastehus 23.11.1782. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1782. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1782. Vol. 5. KrA.

Piirros: Harri Rantanen 22.9.2003, Tampere.

vuonna 1787.²⁵⁸ Samana vuonna ryhdyttiin kaivamaan uutta vallihautaa edellisen ulkopuolelle.²⁵⁹ Todennäköisesti suunnitelman mukaista vallihautaa ei enää tarvinnut kaivaa eikä siitä ollut siis saatavissa maata vallien rakentamista varten, vaan vuoden 1787 työkertomus osoittaa, että siinä oli enää verhoumuuraus rakentamatta. Osa Venäläisen insinöörikomennuskunnan arkistossa säilytettävästä karttamateriaalista puolestaan kertoo, että vallihaudat olivat joka tapauksessa valmiina Suomen sodan syttyessä vuoden 1808 alkupuolella.²⁶⁰

4.1.3. Vallit

Vallihaudasta nostetusta maasta saatiin siis vallien rakennusainetta. Näiden puolustuslaitteiden tekeminen aloitettiin samanaikaisesti vallihaudan kanssa, ja ainakin työkerptomuksen perusteella niiden pikainen valmistuminen oli jo ensimmäisenä linnoitusvuotena saatu hyvään alkuun.²⁶¹ Voisi siis kuvitella, että vallien rakentaminen olisi edennyt samaan tahtiin vallihaudan kanssa, mutta niin ei käynyt. Vuoden 1784 työkertomus osoittaa, että läntisen polygonin oikeanpuolisen bastionin vasemmalla sivulla eli eteläsivulla oli valleja vielä muotoilematta ja tiivistämättä. Samalla taval-

258 Relation Öfver Förrättadt Arbete vid Kongl. Fästnings Byggnaden i Tavastehus För Året 1787. Tavastehus 3.11.1787. E. v. Stockenström. Sijainti: Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA. – Vuoden 1787 työkertomus löytyy vuoden 1786 työsuunnitelman välistä. Lähdeluettelossa vuoden 1787 työkertomus on merkitty työsuunnitelmien joukkoon sijaintipaikkansa perusteella.

259 Relations Ritning öfver Fästnings Byggnaden på Tavastehus för År 1787. Tavastehus 3.11.1787. E. v. Stockenström, vahvisti N. Cedergren. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 174. KrA.

260 Hämeenlinnan kaupungin, linnoituksen ja ympäristön asemakaava vuodelta 1809. Allekirjoitti insinöörimajuri Tru???, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 2. VIK. RHOA. MV.

261 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA.

la töitä jatkettiin pohjoisellakin polygonilla. Työkertomuksesta ei ilmene, että vallien rakentaminen olisi saatu päätökseen vuonna 1784.²⁶² Vuoden 1785 työsuunnitelma vahvistaa väitteen, sillä vielä silloin on ollut määrä tiivistää ja muotoilla valleja.²⁶³ Vallit eivät olleet valmiit vielä vuonna 1787, sillä tuona vuonna valmistunut tilannepiirustus osoittaa, että oli ruvettu kaivamaan uutta vallihautaa rakennusmaan saannin turvaamiseksi.²⁶⁴ Vuoden 1787 työkertomuksen mukaan vallit olivat eteläisellä polygonilla kesken ja pohjoisella polygonilla oli vasta ruvettu portin perustuksia rakentamaan.²⁶⁵ Vuosi 1787 ei siis muodosta vallien valmistumisen terminus ante quem -ajoitusta, vaan kertoo töiden edelleen jatkuneen.

Venäläisen insinöörikomennuskunnan arkiston karttamateriaali antaa ristiriitaisen kuvan siitä, kuinka valmiiksi Hämeen linnan vallit ruotsalaisena aikana saatiin. Vuodelta 1809 peräisin oleva asemakaavakartta osoittaa, että pohjoinen polygoni oli vasta hahmollaan. Vallihauta oli saatu valmiiksi, mutta sen taakse suunnitellun täysbastionin vallit olivat pahasti kesken. Kesken oli myös länsisivun keskiosa, sillä tällä sivulla valmiina olivat läntinen ja eteläinen polygoni, mutta niiden väliin jäävä alue suunnilleen sivun puolivälin kohdalta oli yhä kesken. Myöskään järvenpuoleista sivua ei ollut saatu valmiiksi, sillä kehämuurirakennusten

262 Relation öfver Förrättat Arbetet vid Tavastehus Fästnings Byggnad för År 1784. Tavastehus 29.11.1784. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings-Arbetet vid Tavastehus För År 1784. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1784. Vol. 7. KrA.

263 Speciellt Förslag Till Sommar Arbetet wid Posten N:o 2 för År 1785. Södra Polygon ifrån B till C på Plan. Tavastehus 15.12.1784. N. Cedergren. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA.

264 Relations Ritning öfver Fästnings Byggnaden på Tavastehus för År 1787. Tavastehus 3.11.1787. E. v. Stockenström, vahvisti N. Cedergren. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 174. KrA.

265 Relation Öfver Förrättadt Arbetet vid Kongl. Fästnings Byggnaden i Tavastehus För Året 1787. Tavastehus 3.11.1787. E. v. Stockenström. Sijainti: Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA.

tilalle aiottu muuri oli vasta eteläpäästäan valmiina.²⁶⁶ Koska vuodelta 1810 peräisin oleva työkertomuspiirustus kuitenkin osoittaa, että ajanjaksolla 1.1.1809–1.1.1810 edellä mainituilla valleilla ei tehty töitä,²⁶⁷ on selvää, että edellisessä kartassa on todellista tilannetta huononnettu. Kesän 1809 aikana ei valleja ole saatu valmiiksi, koska sotatila oli edelleen olemassa. Vuodelta 1810 peräisin olevan työkertomuspiirustuksen mukaan vallit eivät edes ole olleet työn alla vuoden 1809 aikana. Näyttää todennäköiseltä, että vuoden 1809 kartassa on haluttu osoittaa Hämeen linnan olleen todellisuutta heikommassa kunnossa mahdollisesti sen vuoksi, että alueelle saataisiin enemmän sotilaita ja erilaisiin rakennustöihin enemmän työvoimaa.²⁶⁸

4.1.4. Puukasarmi

Päämajoitustemestari von Arbinin bastionilinnoitussuunnitelmaan sisältyi myös sadan miehen puukasarmi läntisen kehämuurirakennuksen ja bastionilinjan väliin eteläiseen polygoniin. Suunnitelman mukaisesti se olisi kaksikerroksinen 14-huoneinen kasarmirakennus.²⁶⁹ Linnoitusalueella oli

266 Hämeenlinnan kaupungin, linnoituksen ja ympäristön asemakaava vuodelta 1809. Allekirjoitti insinöörikapteeni Tru???, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 2. VIK. RHOA. MV. – Ks. selventävä piirros 6 s. 234.

267 Hämeenlinnan linnan ja kaupungin pääasemakaava. Näyttää tammikuun 1 p. v. 1809 ja tammikuun 1 p. v. 1810 välisenä aikana linnoitustöiden kohteina olleet paikat. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 20.12.1810. Allekirjoitti insinöörikapteeni Katz, piirsi 2 lk. konduktööri Muraškin. Nr. 3. VIK. RHOA. MV.

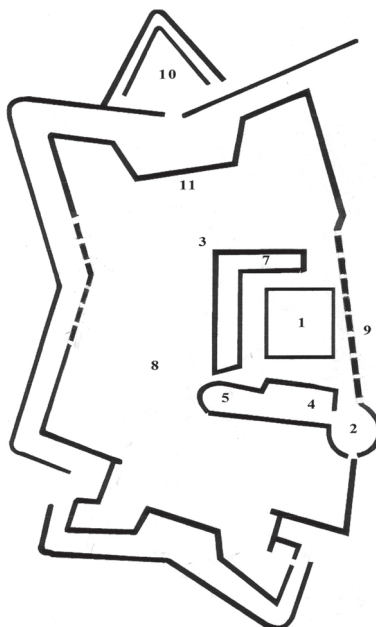
268 Venäläisen Insinöörikomennuskunnan kolme karttaa löytyvät luvun ”*Kuinka valmiiksi Hämeen linna saatiin*” yhteydestä. – Ks. kartat 8-10 s. 416-419.

269 Dessein till en På Nädigste Befallning Förbättrad Flanquering och med våt Cunett förstärckt Profil uppå Retranchementet vid Tavastehus Slott jemte Nödige Logementer och utrymme för Garnizonen, Slotts- och Tyg-Stats Betjening, Handtvärckare, Verkstäder, Tyghus och Skjul m.m. Besörgd af A. M. v. Arbin 1776. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Hyväksytyt: Approberas. Stockholms Slott den 30 Januarii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 47. KrA; Dessein till en Caserne Byggnad af Träd För

Selventävä piirros 6

Numeroiden selitykset:

1. Keskiaikainen päällina
2. Itärundeli 1500-luvulta
3. Länsirundeli 1500-luvulta
4. Kruununleipomo 1740-luvun alusta
5. Päävartio, valmistui vuonna 1783.
6. Läntinen kehämuurirakennus, valmistui todennäköisesti vuonna 1794.
7. Pohjoinen kehämuurirakennus, valmistui todennäköisesti vuonna 1805.
8. Vuonna 1779 valmistuneen puukasarmin paikka
9. Luonnonkivimuuri, korvasi kaponieerin ja itäisen kehämuurirakennuksen.
10. Raveliini
11. Pääportti

Keskeneräiset linnoitustyöt vuoden 1809 venäläisen kartan mukaan

Venäläisen insinöörikomennuskunnan vuonna 1809 laatiman kartan mukaan ruotsalaisilta oli jäänyt kesken mm. länsisivun keskiosan valli. Itäisivun luonnonkivimuuri oli sekin pahasti kesken, sillä se oli vasta eteläpäästään valmiina. Vuoden 1810 kartta, johon merkittiin vuonna 1809 tehdyt työt, kertoo, että mainituilla kohteilla ei tehty linnoitustöitä ja että vuoden 1809 keskeneräisiksi mainitut kohteet oli jo Ruotsin aikana tehty valmiiksi.

Oikeanpuoleinen katkoviiva on osoittaa luonnonkivimuurin paikan, joka siis vuoden 1809 kartan mukaan oli kesken, ja vasemmanpuoleinen katkoviiva sen paikan, joka oli samaisen kartan mukaan kesken.

Lähteet: Hämeenlinnan kaupungin, linnoituksen ja ympäristön asemakaava vuodelta 1809. Allekirjoitti insinöörikapteeni Tru???, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 2. VIK. RHOA. MV; Hämeenlinnan linnan ja kaupungin pääasemakaava. Näyttää tammikuun 1 p. v. 1809 ja tammikuun 1 p. v. 1810 välisenä aikana linnoitustöiden kohteina olleet paikat. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 20.12.1810. Allekirjoitti insinöörikapteeni Katz, piirsi 2 lk. konduktööri Muraškin. Nr. 3. VIK. RHOA. MV.

Piirros: Harri Rantanen 22.9.2003, Tampere.

1730-luvulla valmistunut puukasarmirakennus, joka ei kuitenkaan enää vastannut tarkoitustaan ja joka purettiin vuoden 1777 aikana.²⁷⁰ Vuoden 1777 työkertomuksessa on maininta, jonka mukaan puukasarmia koskeva urakka suljettiin pois.²⁷¹ Puukasarmi ei edes sisällynyt vuoden 1777 työsuunnitelmaan.²⁷² Vuoden 1778 työkertomuksessa on kuitenkin jo maininta, jonka mukaan uuden puukasarmin perustus laskettiin.²⁷³ Viivästys johtui todennäköisesti määrärahojen loppumisesta, sillä vuoden 1777 työkertomuksessa todetaan, että puolet ensimmäisen vuoden urakkasummasta oli maksettu lokakuussa 1777. Seuraavan vuoden työkertomuksessa taas on maininta koko ensimmäisen vuoden urakkasumman maksamisesta.²⁷⁴ Puukasarmi valmistui vuoden 1778 aikana vauhdilla, sillä se saatiin vesikattoa myöten valmiiksi. Lämmitysuunit saatiin muurattua ja lattia osittain laitettua. Ikkunat ja ovet olivat nekin suurimmaksi osaksi paikoilleen

100 Man Artillerie, med nödigt befähl och behörige Handtwärkare tillämnad at upföras uti Tavastehus Fästning. Sveaborg 14.10.1775. A. Wadman. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 192. KrA.

270 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA.

271 Ibid.

272 Förslag Till Fästnings Arbetet uti Tavastehus För Åhr 1777. Stockholm 5.2.1777. E. v. Stockenström. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA.

273 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA. – Ks. myös liite s. 483.

274 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA.

asettamista vaille valmiina.²⁷⁵ Kaksikerroksinen puukasarmi valmistui vuoden 1779 aikana. Siitä oli silloin maksamatta neljäsnes koko urakkasummasta eli 732 Rdlr 22 sk. Koko rakennuksen hinnaksi tuli siten 2.929 Rdlr 40 sk.²⁷⁶

Puukasarmirakennus näkyy tuntemattomaksi jääneen tekijän 1790-luvulla valmistuneessa piirroksessa, jossa linna ja kaupunki on kuvattu Ojoisten suunnalta.²⁷⁷ Vuodelta 1809 peräisin olevassa kartassa puhutaan puisesta sairaalasta,²⁷⁸ ja samanlainen rakennus mainitaan myös Venäläisen insinöörikomennuskunnan vuosien 1810 ja 1811 kartoissa.²⁷⁹

275 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbeta för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA.

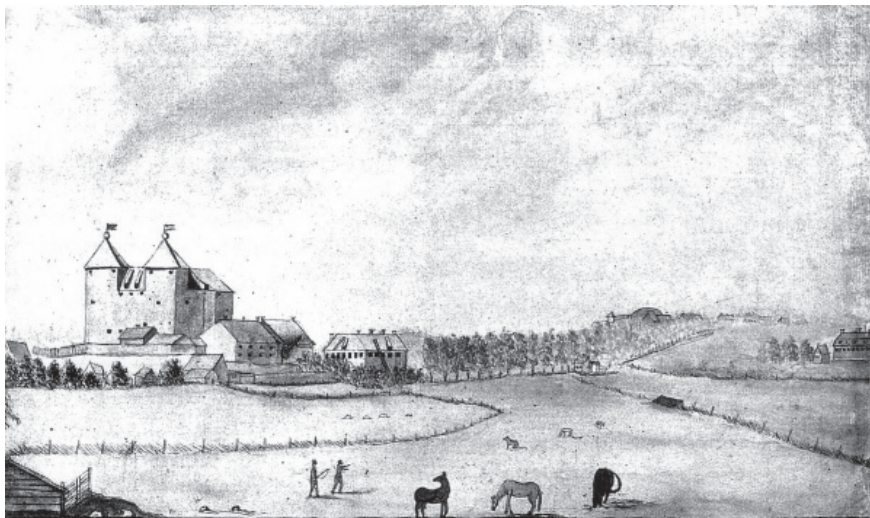
276 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbeta för Åhr 1779. Tavastehus 23.11.1779. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus År 1779. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1779. Vol. 3. KrA; Dessein till en Caserne Bygnad Af Träd För 100 Man Artillerie, med nödigt befäl Och behörige Handtverkare tillämnad at Upföras uti Tavastehus Fästning. Sveaborg 14.10.1775. A. Wadman. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 192. KrA.

277 Ramsay 1807/1999, 33. – Ks. kuva 12.

278 Hämeenlinnan kaupungin, linnoituksen ja ympäristön asemakaava vuodelta 1809. Allekirjoitti insinöörimajuri Tru???, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 2. VIK. RHOA. MV.

279 Hämeenlinnan linnan ja kaupungin ja lähiympäristön asemakaava. Merkitty kruunun rakennukset, suunnitelma niiden linnoituksen puolustuslinjojen vahvistamiseksi, jotka eivät ole vallin tapaisia, samoin myös uusien siviilitalojen rakennussuunnitelma vuodeksi 1810. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriostasossa 15.4.1810. Allekirjoitti insinöörikapteeni Katz, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 6. VIK. RHOA. MV; Hämeenlinnan linnan ja kaupungin pääasemakaava. Näyttää tammikuun 1 p. v. 1809 ja tammikuun 1 p. v. 1810 välisenä aikana linnoitustöiden kohteina olleet paikat. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriostasossa 20.12.1810. Allekirjoitti insinöörikapteeni Katz, piirsi 2 lk. konduktööri Muraškin. Nr. 3. VIK. RHOA. MV; Hämeenlinnan linnoituksen, kaupungin ja lähiympäristön pääpiirustus. Merkitty nykytilanne ja kunto. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriostasossa 3.5.1811. Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole mainittu. Nr. 12. VIK. RHOA. MV; Hämeenlinnan linnoituksen, kaupungin ja lähiympäristön pääasemakaava, johon on merkitty kaikki linnoituksessa ja kaupungissa sekä näiden ulkopuolella sijaitsevat kruunun ja siviilirakennukset, jotka korjausten suhteen kuuluvat Insinööridepartementil-

Kuva 12

L. Ramsay del.

Hämeen linna 1790-luvulla Ojoisten suunnalta nähtynä

Pohjoisen kehämuurirakennuksen paikalla oli vielä 1790-luvulla kehämuuri. Sen sijaan läntinen kehämuurirakennus oli tässä vaiheessa jo valmis. Sen takana näkyy päävartio ja oikealla puolella kaksikerroksinen puukasarmirakennus, joka valmistui vuonna 1779.

Koska linnan luoteispuolella pohjoisen kehämuurirakennuksen paikalla on vielä vanhoja rakennuksia, on piirros tehty ennen vuotta 1795, jolloin pohjoisen kehämuurirakennuksen rakennustyöt todennäköisesti alkoivat.

Kaupungin vanhalla paikalla näkyy joitakin rakennuksia, jotka on pystytetty kaupungin muuton jälkeen, porvarit jättivät vain koulurakennuksen paikalleen. Kaupungin ja linnoituksen välillä on puistokatu. Linna-saarta ympäröivällä suolla laiduntavat ainakin hevoseset, mistä voidaan päätellä, että ajankohta on keskikesä ja kuivaa on ollut varsin pitkään.

Lähteet: Ramsay 1807/1999, 33. – Orig. MV.

Koska se niiden mukaan sijaitsi von Arbinin suunnitelman ilmoittamalla paikalla ja oli kaksikerroksinen, on selvää, että puukasarmin käyttötarkoitus oli muuttunut. Miehistötilasta oli tullut sairaalarakennus.

Sotilassairaala oli Hämeenlinnaan ruvettu rakentamaan vuonna 1782 Poltinaholle johtavan tien varteen sen pohjoispuolelle. Lindeqvistin mukaan rakennus oli käyttökunnossa vuonna 1785, mutta Korkama ja Roudasmaa ovat määritelleet valmistumisajankohdan vuoteen 1790.²⁸⁰ Viiden vuoden aikaeron syy ei ole selvillä. Lindeqvist on käyttänyt lähteenään E. O. Hjeltin sotilaslääkintähuoltoa koskevaa tutkimusta, Korkaman ja Roudasmaan teoksessa ei lähteitä ole eritelty. Koska kaupunkilaisten ja venäläisten sotilaiden välit olivat vihamieliset valloittajien saavuttua kaupunkiin, kuten eversti Martti Frick on todennut,²⁸¹ on selvää, että venäläiset ovat pitäneet parempana muuttaa puukasarmin käyttötarkoituksen sotilaiden lääkintähuoltoa palvelevaksi. Koska rakennus mainitaan sairaalarakennuksena jo vuonna 1809 valmistuneessa kartassa,²⁸² on käyttötarkoituksen muutoksen terminus post quem -ajoitus venäläisten saapumisessa linnaan 8.3.1808 ja sen terminus ante quem -ajoitus vuodessa 1809, senaikaisessa kartassa rakennus on jo sairaalakäytössä.

4.1.5. Päävartio

Sisemmän puolustuslinjan bastionien rakentamista ei ainaakaan heti aloitettu, linjaan kuuluvat rundelit olivat kuitenkin jo olemassa.²⁸³ Sen sijaan kehämuurirakennusten pystyttäminen aloitettiin. Näistä päävartio sijoittui suunnitelmassa

le. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 19.9.1811. Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole mainittu. Nr. 8. VIK. RHOA. MV. – Ks. kartat 8-10 s. 416-419.

280 Lindeqvist 1926, 713; Korkama – Roudasmaa 1988, 96.

281 Frick 1990, 191.

282 Hämeenlinnan kaupungin, linnoituksen ja ympäristön asemakaava vuodelta 1809. Allekirjoitti insinöörimajuri Tru???, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 2. VIK. RHOA. MV. – Ks. kartta 8. s. 416-417.

283 Härö 1987, 6-7; Viikuna 1998, 173-178; Viikuna 1998 A, 35-36.

eteläsivulle kruununleipomomons länsipuolelle. Linnoitusupseerit E. v. Stockenström ja Nils Cedergren laativat rakennusta varten yksityiskohtaisen suunnitelman vuonna 1780, jonka mukaan se rakennettiin kruununleipomomons tapaan osittain vanhan kehämuurin päälle.²⁸⁴ Piirustuksessa ei ole päiväystä eikä hyväksymismerkintää. Sama voidaan todeta myös vuonna 1780 valmistuneesta tilannepiirustuksesta.²⁸⁵ Todennäköistä on, että ratkaisujen katsottiin perustuvan tammikuussa 1777 hyväksytyyn yleissuunnitelmaan ja siihen liittyvään samanaikaisesti hyväksytyyn kehämuurirakennusten yleissuunnitelmaan. Näin ollen päävartion suunnitelman katsottiin olevan vain yleispiirustuksen tarkenne eikä siis tarvitsevan erillistä hyväksyntää.

Päävartion sijoittamiseksi kehämuurin yhteyteen jouduttiin muuria hieman madaltamaan ja tuomaan täytemaata suurimpien epätasaisuuksien poistamiseksi. Tarvittava maaines saatiin poistamalla tulevan rakennuksen länsipäädyn kohdalla ollut kumpare.²⁸⁶

Päävartion rakennustyöt alkoivat vuonna 1780.²⁸⁷ Vuoteen 1781 mennessä olivat ulkoseinät jo lähes valmiit, ja myös ensimmäinen kerros valmistui. Seuraavana vuonna

284 Förslags Ritning till Corps de Garde och Arrestrum med mera på Tavastehus Slott för År 1780. Päiväämätön. E. v. Stockenström, varmensi N. Cedergren. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 70. KrA. – Ks. kuva 4 s. 86.

285 Relations Ritning öfver Fästnings Arbetet vid Tavastehus för Åhr 1780. Päiväämätön. E. v. Stockenström, varmensi N. Cedergren. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 74. KrA.

286 Förslags Ritning till Corps de Garde och Arrestrum med mera på Tavastehus Slott för År 1780. Päiväämätön. Allekirjoitti E. v. Stockenström, varmensi N. Cedergren. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 70. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA.

287 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA. – Ks. myös liite s. 481.

rakennustyöt keskittyivät toiseen kerrokseen. Vuoteen 1783 mennessä päävartio oli jo niin pitkällä, että vain ala- ja yläkerran kahden perimmäisen huoneen uunit, sisustus ja osa kattorakenteista olivat keskeneräiset, mutta vuoden 1783 aikana nämäkin tulivat tehdyiksi.²⁸⁸ Rakennus sai tiiliverhouksen, kuten muutkin Hämeen linnan rakennukset. Sen pintaa ei rapattu. Ulkokuoresta tuli kruununleipomon tapaan yksinkertainen.²⁸⁹ Päävartiorakennuksen ensimmäiseen kerrokseen sijoituivat yhteistilat sekä tilat päällystölle, ampu-
matarvikkeille ja vangeille ja toiseen kerrokseen vankien sekä vahtimestarin ja muun henkilökunnan tarvitsemat tilat.

Rakennuksen länsipäästä tehtiin taitteinen ja viisikulmainen. On arveltu, että rakennuksen tämän osan muotoon olisi vaikuttanut paikalla aikaisemmin ollut porttitorni. Kehämuurirakennuksia tutkinut Päivi Luppi on kuitenkin osoittanut, että porttitornin viisikulmaisuus on peräisin 1720-luvulta ja että sen oli karttoihin tuonut linnoitusupseeri I. G. Ammond. Alun perin porttitorni oli ollut neliömäinen. Samanlainen rakennelma oli ollut Turun linnassakin. Lupin mukaan päävartio olisi tehty porttitornin jatkeeksi, ja tässä hän viittaa ”*useisiin tutkijoihin*”.²⁹⁰ Käyttämäni lähdeaineisto ei kuitenkaan tue Lupin ja useiden tutkijoiden näkemystä. Lupin mainitsemaa tietoa ei nimittäin löydy työsuunnitelmis-

288 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbetet För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA; Ödmiukast Berättelse Öfwer Förrättadt Arbetet wid Tavastehus Fästnings-Byggnad för År 1782. Tavastehus 23.11.1782. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1782. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1782. Vol. 5. KrA; Relation öfwer Förrättadt Arbetet wid Tavastehus Fästnings Byggnad År 1783. Tavastehus 26.11.1783. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1783. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1783. Vol. 6. KrA.

289 Koskinen, Helinä, Hämeen linnan esilinnarakennukset. Rakennushistoriallinen yleisselvitys. Julkaisematon käsikirjoitus. s. 3. HLTA. MV.

290 Luppi 1996, 117

ta eikä työkertomuksista.²⁹¹ Se olisi todennäköisesti mainittu, jos päävartio olisi todella rakennettu porttitornin jatkeeksi.

4.1.6. Hirsirakenteinen vartiotupa

Kehämuurirakennusten ulkopuolisiin rakennuksiin kuului kuusihuoneinen hirsirakennus, jonka piirustukset Nils Cedergren sai valmiiksi vuonna 1781.²⁹² Rakennustyöt ovat vuoden 1783 työkertomuksen mukaan alkaneet jo vuonna 1782 huolimatta siitä, että vuoden 1782 työkertomuksessa siitä ei olekaan mainintaa.²⁹³ Vuonna 1783 olivat vuorossa vesikatto ja tulisijat. Vesikatto tehtiin tiiviisti yhteen liiteytistä, uurretuista ja puolipuhtaista laudoista. Niiden väliin

291 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA; Ödmiukast Berättelse Öfwer Förrättadt Arbete wid Tavastehus Fästnings-Byggnad för År 1782. Tavastehus 23.11.1782. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1782. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1782. Vol. 5. KrA; Relation öfwer Förrättadt Arbete wid Tavastehus Fästnings Byggnad År 1783. Tavastehus 26.11.1783. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1783. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1783. Vol. 6. KrA.

292 Stockhuset i Tavastehus Fästning. Tavastehus 29.6.1781. N. Cedergren. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 82. KrA. – Nils Cedergrenin henkilöhistoria on luvussa VI 2. Mannerskanssin aika.

293 Ödmiukast Berättelse Öfwer Förrättadt Arbete wid Tavastehus Fästnings-Byggnad för År 1782. Tavastehus 23.11.1782. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1782. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1782. Vol. 5. KrA; Relation öfwer Förrättadt Arbete wid Tavastehus Fästnings Byggnad År 1783. Tavastehus 26.11.1783. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1783. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1783. Vol. 6. KrA. – Vuoden 1783 työkertomuksessa on seuraava maininta: ”*Corps de Gards och Stockhus Byggnaden som förledit år upfördes*”. Relation öfwer Förrättadt Arbete wid Tavastehus Fästnings Byggnad År 1783. Tavastehus 26.11.1783. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1783. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1783. Vol. 6. KrA.

ja alapuolelle laitettiin tuohia lautojen tervaamisen jälkeen. Koko katto siveltiin lopuksi punavärillä.²⁹⁴

Työkertomuksessa rakennuksesta käytetään nimeä päävartiorakennus, mihin viittaa vuoden 1783 työkertomuksessa oleva maininta ”*Corps de Gards och Stockhus Byggnaden*”.²⁹⁵ Todellisuudessa kysymyksessä lienee ollut hirsinen vartiotupa, sillä todennäköistä on, että päävartioita ei voi olla kuin yksi kerrallaan.

4.1.7. Vuosi 1781

Tutkimuksen kannalta vuosi 1781 on monilta osin ongelmallinen, koska työkertomus on hävinnyt. Ei siis tiedetä, mitä linnoitustyömaalla tehtiin. Toimintaa kuvaa kuitenkin määrärahojen myöntö. Hallinnon tarpeisiin von Arbin esitti Suomessa olevia uusia linnoituskohteita varten varattavaksi 24.000 Rdlr, mistä Hämeen linnan osuus olisi 12,5 % eli 3.000 Rdlr. Vastaava summa Ruotsin linnoituskohteissa olisi vain 6.000 Rdlr.²⁹⁶ Kokonaisuudessaan Hämeen linnaa varten esitettiin vuotta 1781 varten varattavaksi 11.712 Rdlr 12 sk 11 rt, minkä lisäksi jo käynnissä olleet työt tarvitsivat 6.273 Rdlr 24 sk 5 rt eli yhteensä 17.985 Rdlr 37 sk 4 rt. Summalla oli määrä mm. jatkaa kivien räjäyttämistä kaupungin uudella paikalla sekä kalkin sammuttamista ja kuljettamista linnoitustyömaalle. Valmistelevat työt eli talvityöt tulisivat määrärahaehdotuksen mukaan maksamaan

294 Relation öfwer Förrättad Arbete wid Tavastehus Fästnings Bygnad År 1783. Tavastehus 26.11.1783. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1783. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1783. Vol. 6. KrA.

295 Ibid.

296 Sammandrag af de Generele Calculer, som til underdånigste efterföljd af Kongl. Majjts Nådigste beslut af den 12 i denna månad blifvit uprättade, hvaraf nådigste intagas kan huru den för innevarande år fastställda Stats Summan för Nya och Gamla Fästningsbyggnaderne i Sverige och Finland på Nådigste Befallning blifvit fördelt. Stockholm 20.3.1781. A. M. v. Arbin. Liite A kirjeeseen Alleunderdånigste Memorial. Stockholm 20.3.1781. A. M. v. Arbin. Nr. 1387. Saapunut 21.3.1781. Hyväksytyt: Stockholms Slott d. 22 Martii 1781. Approberas ut in Prot. M 848. RA.

1.553 Rdlr. Kesällä 1781 oli määrä jatkaa työskentelyä sekä läntisellä että eteläisellä polygonilla, jatkaa vuonna 1780 aloitetun päävartion rakentamista ja rakentaa puukasarmia.²⁹⁷

4.1.8. Porttihilvin galleria

Valleihin liittyy Hämeen linnassa linnoitusupseerina toimineen C. Nycanderin vuonna 1784 laatima suunnitelma pohjoisen ja läntisen polygonin porttihilvin galleriaa varten. Kysymys on pääportin molemmille puolille vallien sisään ajattelusta yhteensä neljän huoneen tilasta, jonne olisivat sijoitetut päävartio, kuten galleriaan sijoitettavaa huonetta kutsutaan, huone vankeja varten ja ruutihuone. Päävartiolla tarkoitetaan kuitenkin vartiotupaa, mikä on ollut tarpeellinen viereen suunnitellun vankihuoneen vuoksi. Luonnonkiveä olisi käytetty kahden pienen huoneen verhoukseen ja tiiltä kahden suuren huoneen ja itse porttihilvin verhoamiseen. Suunnitelman ajankohta oli sikäli huono, että Hämeen linnaa varten varatut määrärahat osoittivat laskua aina vuodesta 1782 alkaen ja samasta vuodesta alkaen linnoitustoimen määrärahoja yleensäkin ruvettiin leikkaamaan. Samana vuonna, 1782, ensimmäisen kerran esitettiin töiden lopettamista Hämeen linnassa. Nycanderin suunnitelmaa ei miltään osin toteutettu.²⁹⁸

297 Förnyad Genel Calcul, til underdånigste efterfölgd af Kongl. Majjts Nådige beslut af den 12 i denna månad, hvarefter de för innevarande år Allernådige bestådde Stats-medel komma at fördelas til Finska Fästnings-Byggnaderne wid Sveaborg, Svartholmen och Tavastehus år 1781. Stockholm 20.3.1781. A. M. v. Arbin. Liite B kirjeeseen Allerunderdånigste Memorial. Stockholm 20.3.1781. A. M. v. Arbin. Nr. 1387. Saapunut 21.3.1781. Hyväksytty: Stockholms Slott d. 22 Martii 1781. Approberas ut in Prot. M 848. RA.

298 Förslags Ritning Till Tvenne Corps de Garder och Två Gallerier vid Port Välfvet i Norra Polygon af Tavastehus Fästning. Ei päiväystä. C. Nycander. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 148. KrA; Speciellt Förslag Till Sommar Arbetet för År 1785 wid Posten N:o 4. Innefattande Norra Polygons Hufvud Retranchementet. Tavastehus 15.12.1784. C. Nycander. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA; Speciellt Förslag

4.1.9. Läntinen kehämuurirakennus

Kehämuurirakennusten yleissuunnitelman mukaan läntiseen kehämuurirakennukseen sijoittuivat paja, asepaja ja kolmeen huoneeseen jaettu asevarikko, huoneita voitiin käyttää myös vaunuvarikkona.²⁹⁹ Rakennustyöt alkoivat vuonna 1784 ja kestivät aikaisempien tutkimusten mukaan vuosisadan loppuun saakka.³⁰⁰ Kuinka rakennustyöt etenivät, ei

Till Sommar Arbetet för År 1785 wid Posten No 4. Innefattande Norra Polygons Utanwärrck Ravelin och Contre Escarpen. Tavastehus 15.12.1784. N. Cedergren. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA; Relation öfver Förrättat Arbete vid Tavastehus Fästnings Byggnad För År 1784. Tavastehus 29.11.1784. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings-Arbetet vid Tavastehus För År 1784. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1784. Vol. 7. KrA; Juva 1944, 207; Birk 1947, 366.

299 Speciellt Förslag Till Sommar Arbetet för År 1785 wid Posten No. Innefattande Smedie och Tyghus Bygnaden. Tavastehus 15.12.1784. N. Cedergren. Förslag Till Fästnings-Arbeitet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA. – Työsuunnitelmassa vuotta 1785 varten ei kuitenkaan ole mainintaa työkohteen numerosta, vaikka otsikko sellaista lupaakin. Numerointia ei ole myöskään vuoden 1784 työsuunnitelmassa, mikä selittää numeron puuttumisen vuoden 1785 läntisen kehämuurirakennuksen työsuunnitelmasta. Speciellt Förslag Till Sommar Arbetet för Åhr 1784 öfver Smidje och Tyghus Byggnaden wid Tawastehus Fästning Plan 1. Tavastehus 26.11.1783. C. Nycander. Förslag til Fästnings-Arbetets Bedrifvande i Tavastehus År 1784. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1784. Vol. 15. KrA; Speciellt Förslag Till Sommar Arbetet för År 1785 wid Posten No. Innefattande Smedie och Tyghus Bygnaden. Tavastehus 15.12.1784. N. Cedergren. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA.

300 Plan á vuë d'oisseau öfver Gamla Tavastehus Slott, jemte Plan au rez de chaussée till de nödvändigaste Byggnader för Garnizonen och Förråderna, besörgd 1776. Stockholm 15.12.1776. O. Wijnblad, varmentanut C. F. Sundvall. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 49. KrA; Relation öfver Förrättat Arbete vid Tavastehus Fästnings Byggnad för År 1784. Tavastehus 29.11.1784. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings-Arbetet vid Tavastehus För År 1784. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus

ole tiedossa, koska työkertomukset puuttuvat vuosia 1784 ja 1787 lukuun ottamatta. Tiedossa sen sijaan on, mitä vuosina 1785 ja 1786 suunniteltiin tehtäväksi.

Vuoden 1785 työsuunnitelman mukaan rakennus tulisi lepäämään vanhan kehämuurin päällä, kuten kruununleipomo ja päävartio, joskin muurit tarvitsisivat jonkin verran korotusta. Kuten päävartion kohdalla, maata jouduttaisiin kaivamaan perustusten alta, jotta mäkinen maasto saataisiin tasaisemmaksi. Rakennuksesta oli määrä tulla lattiapinta-alaltaan kohtuullisen kokoinen, 85 neliösylen (269,3 m²) suuruinen. Siihen oli suunniteltu sisäportaat ja pienet valoaukot vinttikerrokseen, ja ilmanvaihto ajateltiin toteutettavaksi ala- ja yläkertaan tehtävien ilma-aukkojen avulla.³⁰¹

Vuoden 1785 työsuunnitelmassa on tarkka luettelo niin tarvittavista rakennusaineista kuin kunkin työvaiheen edellyttämästä miestyöpäivien määrästä. Koska rakennustarvikkeita käsitellään tarkemmin toisessa yhteydessä, jätän sen tässä huomiotta. Sen sijaan suunniteltu työvoiman tarve on olennainen kysymys, koska se paljastaa rakennushankkeen mittasuhteet. Miestyöpäivien määrä nimittäin oli suunnitelman mukaan varsin suuri, kuten työtehtäväkohtaisesta vuotta 1785 koskevasta taulukosta ilmenee.

fästning. Fästningsrelationer 1784. Vol. 7. KrA; Stenius 1973, 13; Korkama – Roudasmaa 1988, 84. – Ks. myös liite s. 483.

301 Speciellt Förslag Till Sommar Arbetet för År 1785 wid Posten No. Innefattande Smedie och Tyghus Bygnaden. Tavastehus 15.12.1784. N. Cedergren. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA.

Taulukko 4. Miestyöpäivien määrät työtehtävittäin läntisellä kehämuurirakennuksella vuoden 1785 työsuunnitelman mukaan³⁰²

Työtehtävä	Miestyöpäivien lukumäärä
Kylmän perusmuurin ulkopuolinen verhoukseenmuuraus	149
Luonnonkiviverhouksen muuraaminen ja vanhan perusmuurin purkaminen	325
Luonnonkivimuurin muuraaminen laastin kanssa rakennuksen alle ja siihen kuuluva tukeminen ja kivien kuljettaminen	304
Kaikien maan kaivaminen rakennuksen paikalta	429
Tiilien muuraaminen suoraan muuriin	1.854
Holvin muuraaminen ja tukeminen	198
Tiiliverhoukseenmuurauksen tekeminen	324

302 Specielt Förslag Till Sommar Arbetet för År 1785 wid Posten No. Innefattande Smedie och Tyghus Bygnaden. Tavastehus 15.12.1784. N. Cedergren. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA. – Taulukossa olevat työtehtävät ovat ruotsiksi seuraavat: At mura kall murgrund under Reviteringen på yttra sidan (149), At mura gråstens Reviteringen och utbryta gamla grund muren (325), At mura gråstens grunderne under huset i bruk med handtlangning och stenf. (304), At schacta all jord från stället (429), At mura Tegell strack Muren (1.854), At mura och handtlanga på valfven (198), At förrätta Tegell Reviteringen (324), Till all bruksgjörning (548), At mura nya grunder under yttre facaden såsom Revitering emot apparenen utan för huset (1.278), At rifla föga exhöfla (?), kanthugga föga och Transportera bräder till vatn takets läggande (470), At lägga vattentaket (115), At på 2 sidor enkofla, sponta, såga, transportera och fastspika bräder till mellan botnar öfver Tyhusskjulen (304), At såga, bränna, tiära och Transportera samt upsätta bjälkar med deras stod och bärare (243), At intappa bärarna (36), At bila sparrar och tillhugga takstohlarne (360), At påspika takleikterne (30), At Transportera och upresa takstohlarne (234), Till vallbägars och ställningars upsättande, underhållande, flytning och nedtagning (313), At handtlanga plåtslagaren vid inkappornes täckande (12), Material vachter (130).

V Hämeen linnan arvovaihe

Kaiken tarvittavan laastin tekeminen	548
Uusien perustuksien muuraaminen ulomman fasadin alle, kuten verhouksimuuraus talon ulkopuolella laitteistoa (apparellen) vastapäätä	1.278
Vesikattoon tulevien lankkujen rihlaaminen, vähäinen kanttaaminen eli kulmien viistäminen ja niiden kuljettaminen asennettaviksi	470
Vesikaton tekeminen	115
Kahdelta sivulta koolata yhteen, pontata, sahata, kuljettaa ja naulata lankut kiinni varuskamarin välikattoihin	304
Sahata, polttaa, tervata ja kuljettaa sekä asettaa palkit kannatteilleen	243
Kannattimien asentaminen sisään	36
Parrujen veistäminen ja kattotuolien rakentaminen	360
Katon kannattimien naulaaminen	30
Kattotuolien kuljettaminen ja pystyttäminen	234
Kannattimien ja telineiden asentaminen, huolto, siirto ja purkaminen	313
Katon pellittäjän avustaminen sisäkaton peittämisessä	12
Rakennustarvikkeiden vahdit	130
Yhteensä	7.656

Sotilaille suunnitellun työn lisäksi tarvittiin käsityöläisiä vaativampiin tehtäviin.

Taulukko 5. Käsityöläisille suunniteltujen miestyöpäivien lukumäärät vuoden 1785 työsuunnitelman mukaan³⁰³

Työtehtävä	Miestyöpäivien lukumäärä
Muurikisällit	268
Puuseppäkisällit	78
Pellittäjät	6
Yhteensä	352

Kun edellä olevat kaksi miestyöpäivätaulukkoa laitetaan yhteen, saadaan seuraava taulukko.

Taulukko 6. Käsityöläisten ja sotilaiden suunnitellut miestyöpäivämäärät vuoden 1785 työsuunnitelman mukaan

Työtehtävä	Sotilaiden miestyöpäivämäärät	Käsityöläisten miestyöpäivämäärät	Miestyöpäivät yhteensä	Miestyöpäivät prosentteina
Kaivaminen	429	–	429	5,4
Muuraustyö	4.980	268	5.248	65,5
Vesikaton tekeminen	2117	84	2201	27,5
Vahtiminen	130	–	130	1,6
Yhteensä	7.656	352	8.008	100,0

Taulukot osoittavat, mitä läntisellä kehämuurirakennuksella suunniteltiin tehtäväksi vuoden 1785 aikana. Pääasialliset työkohteet muuraus ja vesikaton tekeminen muodostivat 93 % suunnitellusta miestyöpäivämäärästä. Maan kaivamis-

³⁰³ Specielt Förslag Till Sommar Arbetet för År 1785 wid Posten No. Innefattande Smedie och Tyghus Byggnaden. Tavastehus 15.12.1784. C. Ny-cander. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA.

ta tarvittiin edelleen, sillä todennäköisesti sitä ei ollut saatu loppuun vuoden 1784 aikana.

Kaiken kaikkiaan läntistä kehämuurirakennusta varten esitettiin varattavaksi 3.340 Rdlr vuotta 1785 varten.³⁰⁴ Koska vuotta 1785 varten esitettiin varattavaksi 13.167 Rdlr,³⁰⁵ oli läntisen kehämuurirakennuksen osuus siitä pe- räti 25,4 %. Osuutta voidaan luonnehtia suureksi. Työsuun-

304 Specielt Förslag Till Sommar Arbetet för År 1785 wid Posten No. Innefattande Smedie och Tyghus Byggnaden. Tavastehus 15.12.1784. C. Nycander. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA.

305 Specielt Förslag Till Winter Arbetet wid Tavastehus Fästnings Byggnad För År 1785. Tavastehus 15.12.1784. N. Cedergren. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA; Specielt Förslag Till Sommar Arbetet wid Posten N:o 2 för År 1785. Innefattande på Tavastehus Fästning. Södra Polygon ifrån B till C på Plan. Tavastehus 15.12.1784. N. Cedergren. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA; Specielt Förslag Till Sommar Arbetet wid Posten N:o 3 För År 1785. Innesättande på Tavastehus Fästning. Västra Polygon ifrån A till B på Plan. Tavastehus 15.12.1784. N. Cedergren. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA; Specielt Förslag Till Sommar Arbetet för År 1785 wid Posten N:o 4. Innefattande Norra Polygons Hufvud Retranchementet. Tavastehus 15.12.1784. C. Nycander. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA; Specielt Förslag Till Sommar Arbetet för År 1785 wid Posten No. Innefattande Smedie och Tyghus Byggnaden. Tavastehus 15.12.1784. C. Nycander. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA; Specielt Förslag öfwer Handtwärckerie Posten på Tavastehus Fästning För År 1785. Tavastehus 15.12.1784. N. Cedergren. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA.

nitelman yleisehdotuksessa todetaan kustannusehdotuksen olevan suuruudeltaan 12.771 Rdlr 8 sk 8 rt.³⁰⁶ Määrä on lähes 396 Rdlr pienempi kuin yksityiskohtaisista suunnitelmista laskemalla saatu edellä jo mainittu 13.167 Rdlr.

Tiedossa ei ole, hyväksyttiinkö vuoden 1785 työsuunnitelmaan sisältyvä määrärahaesitys. On kuitenkin syytä olettaa, että niin puheena olevaa rakennusta kuin Hämeen linnan linnoitustöitä varten yleensä myönnettiin anottua pienempi määräraha. Näkemysten tukena on muutamia seikkoja. Kesäkuussa 1782 valmistui sotilasyliapäällikkö Possen offensiivinen sotilassuunnitelma, jossa hän totesi sisämaassa tehtävät linnoitustyöt tarpeettomiksi. Samana vuonna hän esittikin töiden lopettamista Hämeen linnassa.³⁰⁷ Jo vuonna 1782 Hämeen linnaa varten esitettiin myönnettäväksi 6.000 Rdlr, joka on alle puolet vuodelle 1785 esitetystä määrästä. Vuonna 1782 koko valtakuntaa varten oli jaossa 40.000 Rdlr, siitä koko Suomen osuus oli puolet.³⁰⁸ Linnoituskohteille varatut määrärahat eivät siten vahvista käsitystä siitä, että läntistä kehämuurirakennusta koskeva suunnitelma olisi kokonaisuudessaan toteutunut.

Sekä Stenius että Korkama ja Roudasmaa ovat todenneet rakennuksen valmistuneen vasta vuosisadan lopussa.³⁰⁹

306 Generaille Förslag Till Fästningsbyggnads Arbetet wid Tavastehus För År 1785. Tavastehus 6.12.1784. E. v. Stockenström. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA.

307 Suomen komentavan kenraalin Fr. Possen suunnitelma 22.5.1782. Suomen puolustuskysymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:21. EWJA. TMA; Birck 1947, 366.

308 Sammandrag öfwer de för Nya och Gamla Fästningsbyggnaderne i Sverige och Finland i Nåder bestådde och reparerade Stats-Medel innewarande år 1782. Stockholm 15.3.1782. A. M. v. Arbin. M 848. RA; Päämajoitustumestari von Arbin Kustaa III:lle. Stockholm 3.4.1782. A. M. v. Arbin. Saapunut 3.4.1782. Käsitelty: Stockholms Slott d. 7. Majj 1782. Biföls ut in Prot. M 848. RA; Sammandrag öfwer de för Nya och Gamla Fästningsbyggnaderne i Sverige och Finland i Nåder bestådde och reparerade Stats-Medel innewarande år 1782. Stockholm 15.3.1782. A. M. v. Arbin. M 848. RA.

309 Stenius 1973, 13; Korkama – Roudasmaa 1988, 84.

Mirja Kanerva puolestaan on vuonna 1981 laatimassaan rakennushistoriallisessa selvityksessä todennut rakennustöiden päättyneen 1780-luvun lopulla. Tarkkaa vuotta hän ei kuitenkaan ilmoita, eikä hän näkemystään mitenkään perustele.³¹⁰ En voi asettua Steniuksen, Kanervan enkä Korkaman ja Roudasmaan näkemysten kannalle. Koska rakennus ei esiinny enää vuoden 1786 työsuunnitelmassa ja koska sitä ei mainita myöskään vuoden 1787 työkertomuksessa,³¹¹ voisi olettaa, että se olisi valmistunut jo vuoden 1785 aikana. Läntiseen kehämuurirakennukseenhan sijoittuivat asepaja, paja ja vaunuvarikko, esimerkiksi niiden lämmöneristykseen ei ilmeisestikään ole tarvinnut suurta huomiota kiinnittää. Ajatus kuitenkin sisältää joitakin heikkoja kohtia.

Läntisestä kehämuurirakennuksesta tehtiin puolitois-takerroksinen.³¹² Koska kaksikerroksisen päävartion rakentaminen kesti neljä vuotta (vuodesta 1780 vuoteen 1783), ei ole kovin todennäköistä, että läntinen kehämuurirakennus, jonka kerrosluku oli sama, olisi valmistunut neljänneksessä siitä ajasta, minkä päävartio oli vaatinut. Koska rakennus ei esiinny vuoden 1786 työsuunnitelmassa, eikä sitä mainita myöskään vuoden 1787 työkertomuksessa, on valmistumisen siirtyminen Kustaan sodan jälkeiseen aikaan ainoa vaihtoehto. Steniuksen mukaan se olisikin valmistunut vasta vuosisadan lopussa.³¹³ Vuodelta 1793 on peräisin tilannepiirustus,³¹⁴ joka osoittaa, että molempien kerrosten uunit sekä

310 Kanerva, Mirja, Läntisen kehämuurirakennuksen entistämissuunnitelmiin liittyvä rakennushistoriallinen selvitys. Hämeenlinna 7.5.1981. Mirja Kanerva. s. 1. HLTA. MV.

311 Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA; Relation Öfver Förrättadt Arbete vid Kongl. Fästnings Byggnaden Tavastehus För Året 1787. Tavastehus 3.11.1787. E. v. Stockenström. Sijainti: Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA.

312 Stenius 1973, 13, 60. – Ks. kuva 13 s. 252 ja suunnitelma 10 s. 253.

313 Stenius 1973, 13.

314 Relations Ritning För Tavastehus Fästning År 1793. Tavastehus 19.2.1794. N. Cedergren. Stenius 1973, 60. – Ks. suunnitelma 10 s. 253.

Kuva 13

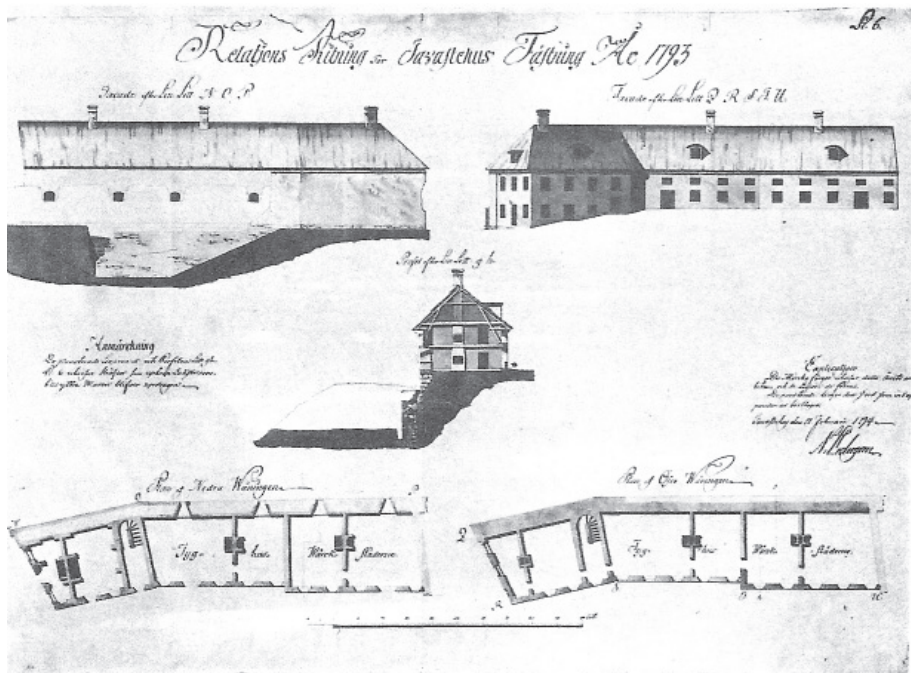
Pistoolipaja

Keskellä näkyy läntisen kehämuurirakennuksen eteläpää, jossa sijaitsi pistoolipaja. Sen vieressä oli paja. Vasemmassa laidassa näkyy päävartiota ja oikeassa laidassa päälinnan eteläkulma. Läntinen kehämuurirakennus valmistui todennäköisesti vuoden 1794 aikana.

Lähde: Plan á vuë d'oisseau öfver Gamla Tavastehus Slott, jemte Plan au rez de chaussée till de nödvändigaste Byggnader för Garnizonen och Förråderne, besörgd 1776. Stockholm 15.12.1776. O. Wijnblad, varmensi Carl Fredric Sundvall. Hyväksytyt: Approberas. Stockholms Slott den 30 Januarii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 49. KrA.

Valokuva: Pekka Koskinen 1989.

Suunnitelma 10

Läntisen kehämuurirakennuksen tilannepiirustus vuodelta 1794

Piirros osoittaa, että ainoastaan piisit ja ahjot olivat muuraamatta. Muuten rakennus oli valmis. Nils Cedergren on tilannepiirroksen allekirjoittanut helmikuussa 1794, ja se kuvaa tilannetta vuonna 1793.

Lähde: Stenius 1973, kuva 19 s. 60. – Orig. KrA.

pajojen piisit ja ahjot olivat keskeneräiset. Siten rakennus valmistui vasta vuoden 1793 jälkeen. On varsin todennäköistä, että läntinen kehämuurirakennus valmistui vuoden 1794 aikana. Suomen sotaan mennessä läntinen kehämuurirakennus on joka tapauksessa valmistunut, sillä Hämeenlinnan Insinööriosaston 20.12.1810 laatiman kartan mukaan siinä toimi tuolloin divisioona-apteekki.³¹⁵

Vuodelta 1794 on peräisin Nils Cedergrenin allekirjoittama ehdotuspiirustus pohjoista kehämuurirakennusta varten.³¹⁶ Suunnitelmapiirustusta tuskin olisi tehty, jos läntisen kehämuurirakennuksen työt olisivat vielä pitkään jatkuneet. Päävartiota oli ruvettu rakentamaan vasta kaksikerroksisen puukasarmin valmistuttua, eivätkä läntisen kehämuurirakennuksen työt alkaneet, ennen kuin päävartio oli vuonna 1783 valmistunut. Yhtäaikaista rakentamista ei siis ollut. Tämän perusteella on varsin todennäköistä, että läntinen kehämuurirakennus valmistui vuonna 1794.

Läntisen kehämuurirakennuksen rakennustyöt aloitettiin päämajoituspäämestari von Arbinin kaudella vuonna 1784. Työt jatkuivat kymmenen vuoden ajan ja päättyivät vasta päämajoituspäämestari Nils Mannerskanssin aikana mitä ilmeisimmin vuonna 1794. Puheena olevaa tilaa tehtiin siten kolmen päämajoituspäämestarin aikana.

4.1.10. Kaponieeri

Vuonna 1784 päämajoituspäämestari von Arbin laati yksityiskohtaisen suunnitelman järvenpuoleisen sivun kaponieeria

315 Hämeenlinnan linnan ja kaupungin pääasemakaava. Näyttää tammikuun 1 p. v. 1809 ja tammikuun 1 p. v. 1810 välisenä aikana linnoitustöiden kohteina olleet paikat. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 20.12.1810. Allekirjoitti insinöörikapteeni Katz, piirsi 2 lk. konduktööri Muraškin. Nr. 3. VIK. RHOA. MV. – Ks. kartta 9 s. 418.

316 Förslags Ritning För Tavastehus Fästning År 1794. Tavastehus 12.2.1794. Nils Cedergren. Stenius 1973, 45, 61.

varten.³¹⁷ Kulku sinne olisi tapahtunut oikeussalin viereen suunniteltua käytävää pitkin.³¹⁸ Kaponieerista olisi tullut kaksikerroksinen, ja siinä olisi tykkiaukkoja ollut kerrosta kohden neljä: kaksi etelään, kaksi pohjoiseen ja neljä järvelle päin eli koillista kohden. Se olisi myös ollut pomminkestävä. Kysymyksessä ei siis ollut enää nopeasti aikaan saatava kaponieeri, jollainen ”*hätätilalinnoitus suunnitelmaan*” oli sisällytynyt, vaan kiinteä osa sitä rakennuskokonaisuutta, jonka oli ollut määrä hallita koko järvenpuoleista sivua. Bastionilinnoitus suunnitelman kaponieeri ei siis liity siihen pikalinnoitusperinteeseen, josta Lappalainen puhuu väitöskirjassaan.³¹⁹

Kaponieerin suunnitelmapiirustuksen maininta osoittaa sen lähetetyksi Hämeenlinnaan valmistuspäivänään eli 9.7.1784. Kesän 1784 aikana rakennustyöt olisi hyvinkin voitu käynnistää, sillä piirustus on todennäköisesti tullut perille vielä heinäkuun aikana ja kesätyöt jatkuivat syyskuun loppuun saakka. Koska vuoden 1784 työkertomuksessa ei ole kaponieerin rakentamiseen liittyvää mainintaa, on varmaa, että sen toteuttamista ei edes aloitettu.³²⁰

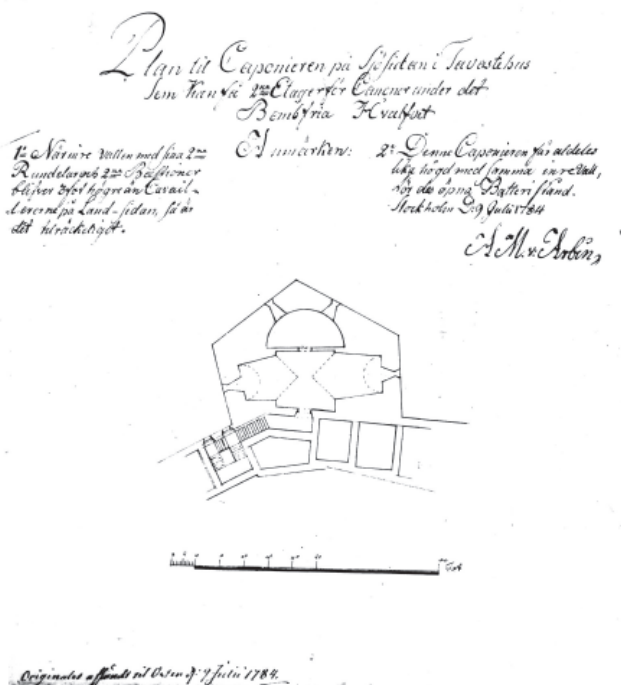
317 Dessein till en På Nädigste Befallning Förbättrad Flanquering och med våt Cunett förstärckt Profil uppå Retranchementet vid Tavastehus Slott jemte Nödige Logementer och utrymme för Garnizonen, Slotts- och Tyg-Stats Betjening, Handtvärckare, Verkstäder, Tyghus och Skjul m.m. Besörgd af A. M. v. Arbin 1776. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 30 Januarii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 47. KrA; Plan till Caponieren på Sjösidan i Tavastehus som kan få 2ne Etager Canoner under det Bombfria Hvalfvet. Stockholm 9.7.1784. A. M. v. Arbin. Originallet afsändt till Orten 9.7.1784. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 129. KrA. – Ks. suunnitelma 11 s. 256.

318 Plan á vuë d’oisseau öfver Gamla Tavastehus Slott, jemte Plan au rez de chaussée till de nödvändigaste Byggnader för Garnizonen och Förråderna, besörgd 1776. Stockholm 15.12.1776. O. Wijnbladh, varmentanut C. F. Sundwall. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 49. KrA.

319 Lappalainen 1972, 56, 147.

320 Relation öfver Förrättat Arbetet vid Tavastehus Fästnings Byggnad för År 1784. Tavastehus 29.11.1784. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings-Arbetet vid Tavastehus För År 1784. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1784. Vol. 7. KrA.

Suunnitelma 11

Kaponieeri

Päämajoitustmestari von Arbin teki suunnitelman Hämeen linnan järvenpuoleiselle sivulle sijoittuvaa kaponieeria varten. Suunnitelma valmistui 9.7.1784, ja samana päivänä se lähetettiin Hämeenlinnaan. Tykkeitä oli määrä tulla kahteen kerrokseen. Kaponieeria ei kuitenkaan rakennettu. Se korvattiin luonnonkivimuurilla.

Lähde: Plan til Caponieren på sjösidan i Tavastehus som kan få 2de Etager för Canoner under det Bombfria Hvalfvat. Stockholm 9.7.1784. A. M. v. Arbin. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 129. KrA; Specielt Förslag Till Winter Arbete vid Fästnings Byggnaden i Tavastehus För Åhr 1786. Tavastehus 25.10.1785. N. Cedergren. Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA.

4.2. Työntekijät

4.2.1. Sotilaat

Hämeen linnassa työskenteli komennuksen saaneiden sotilaiden lisäksi varuskunnan väkeä, käsityöläisiä³²¹ ja työvankeja. Ensimmäisenä työkomennuksen Hämeen linnaan sai Porin Rykmentin 294 sotilasta ja 25 upseeria ja aliupseeria.³²² Porin Rykmentistä saapuneiden sotilaiden lisäksi tuli sotilaita Hämeen, Pohjanmaan, Turun läänin ja Uudenmaan rykmenteistä vuosina 1777–1780, jolta ajalta on työkertomuksiin pohjautuvia tietoja, kuten seuraava palkkataulukko kertoo:

321 Korkama – Roudasmaa 1988, 98.

322 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA.

Taulukko 7. Maksetut palkat vuosina 1777–1780 ja 1787.³²³

Rykmentti tai vastaava	1777	1778	1779	1780	1787
Linnoitusrakentamisen Esikunta – Fästnings Byggnads Staben	219:08:00	512:38:02	610:16:00	511:27:00	
Ylimääräiset käsityöläiset – Extra Ordinarie Handvärckare	78:30:08	225:46:08	241:05:04	253:40:00	
Tykistörykmentin varuskunta – Garnizon af Kgl. Artillerie Regemente	1:38:00		5:46:00	0:42:00	
Porin Rykmentti – Kgl. Björneborgs Regemente	1.429:41:02	217:19:04			
Uudenmaan Rykmentti – Kgl. Nylands Regemente		176:06:06 1/5	488:16:00		

323 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1779. Tavastehus 23.11.1779. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus År 1779. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1779. Vol. 3. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA; Underdånigste Berättelse om förrättade Arbeten wid Nya och Gamla Fästningsbyggnaderne i Sverige och Finland för År 1780. Stockholm 7.3.1781. A. M. v. Arbin. Nr. 1387. Saapunut 21.3.1781. M 848. RA; Relation Öfver Förrättadt Arbete vid Kongl. Fästnings Byggnaden i Tavastehus För Året 1787. Tavastehus 3.11.1787. E. v. Stockenström. Sijainti: Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA.

V Hämeen linnan arvovaihe

Hämeenlinnan Rykmentti – Kgl. Tawastehus Regemente		1.065:24:08	6:37:09		
Turun läänin Rykmentti – Kgl. Åbo Läns Regemente				102:35:03	
Pohjanmaan Rykmentti – Kgl. Österbottens Regemente				1.965:42:01	
Extra Aflöning för Öfverbeting Tilökning o. Sumkiöp		99:22:06			
Kivien räjäyttäminen – Bergsprängningen		134:09:03 1/3	81:36:10		
Työvangit – Arbetsfångar			3:26:06	0:40:06	
Maksetut palkat yhteensä	1.729:21:11	2.431:23:01½	1.437:40:05	2.835:34:10	1.789:21:1
Hämeen linnan linnoittamiseen käytetyt rahat yhteensä	6.924:02:01 1/3	10.986:27:01 1/3	6.299:13:09	8.074:10:07	
Palkat prosentteina linnoittamiseen käytetyistä rahoista	25	22	23	35	

Palkkatietoja on vain vuosilta 1777–1780 ja 1787, vuodelta 1781 ei ole minkäänlaista tietoa, sillä työkertomus on hävinnyt, ja vuodesta 1782 alkaen palkkatiedot puuttuvat kokonaan. Vuosien 1782–1784 työkertomukset ovatkin ainoastaan sanallisia selvityksiä siitä, mitä Hämeen linnassa tehtiin. Ne eivät kerro, mitkä rykmentit työskentelivät linnoitus-työmaalla, paljonko komennuksen saaneet rykmentit tekivät päivätöitä ja paljonko päivätöistä maksettiin. Vuoden 1787 työkertomuksesta puolestaan ilmenee kertomusvuonna maksettujen palkkojen yhteismäärä, joka oli 1.789 Rdlr 21 sk 1 rt. Vuoden 1787 palkkasumma oli merkittävästi pienempi kuin vuonna 1780 maksettiin, ja se oli myös vuosien 1777–

1780 palkkasummien keskiarvon (2.108) alapuolella. Kovin pienenä vuoden 1787 palkkasummaa ei kuitenkaan voi pitää, sillä se oli suurempi kuin vuosien 1777 ja 1779 palkkasumat. Koska vuosilta 1785–1786 ei työkertomuksia ole säilynyt ja vuodesta 1782 alkaen palkkatietoja ei edes merkitty työkertomuksiin, maksettujen palkkojen yhteismäärä ei ole selvillä.

Taulukko osoittaa, että linnoitusrakentamisen hallinnolle ja käsityöläisille maksettiin palkkoja joka vuosi, mutta komennuksen saaneet rykmentit vaihtuivat. Taulukon perusteella on pääteltävissä, että vuonna 1777 linnoitustyöt olivat erityisesti Porin Rykmentin vastuulla, seuraavana vuonna Hämeen Rykmentin, vuonna 1779 Uudenmaan Rykmentin ja viimeisenä tilastoituna vuonna Pohjanmaan Rykmentin vastuulla. Kuninkaallisen Tykistörykmentin varuskunta Hämeen linnassa ei ole osallistunut joka vuosi linnoitustöihin, ja sen osallistuessa panos on ollut yhteensäkin vain runsaan 7 Rdlr:n luokkaa. Maksettujen palkkojen perusteella vuosi 1779 oli hiljaisin, sillä Uudenmaan Rykmentille maksettiin tuolloin alle 500 Rdlr. Taulukko osoittaa myös vaihtelua maksettujen palkkojen määrässä: komennuksen saaneiden sotilaiden määrä vaihteli vuodesta toiseen.

Porin Rykmentin komennus käsitti vuodet 1777–1778, joista edellisenä vuonna rykmentti oli päävastuussa linnoitustoiminnasta Hämeen linnassa. Uudenmaan ja Hämeen Rykmenttien sotilaita oli linnoitustöissä vuosina 1778–1779 sekä Turun läänin ja Pohjanmaan Rykmentit ainakin vuonna 1780. Todennäköistä on, että koska kummankin rykmentin komennus on alkanut vuonna 1780 ja koska muut rykmentit olivat kaksi peräkkäistä vuotta linnoitustöissä, ne ovat jatkaneet myös vuonna 1781. Taulukosta ei sen sijaan selviä, mikä rykmentti on ollut päävastuussa linnoitustoiminnasta vuonna 1781. Yhden vastauksen saa Jari Niemelän vuonna 1990 tarkastetusta väitöskirjasta, jossa tekijä sotilasyliupseeri Fredrik Possen kirjeisiin viitaten osoittaa, että Porin Rykmentin sata sotilasta oli komennuksella Hämeenlinnassa

vuonna 1782.³²⁴ On siis mahdollista, että suurin osa linnoitustoimintaan vuonna 1781 osallistuneista sotilaista kuului joko Porin, Turun läänin tai Pohjanmaan Rykmenttiin. Niemelä on esittänyt lukumäärätietoja myös vuosien 1777 ja 1778 osalta ja siten vahvistanut sen, mitä työkertomuksista selviää.³²⁵ Nils Mannerskants taas ilmoitti Viaporissa 6.8.1783 päiväämässään raportissa, että 27.11.1782 oli Kuninkaallisesta Hämeenlinnan Jalkaväkirykmentistä saapunut sata miestä linnoitustoihin.³²⁶ Kysymyksessä on talvitöihin saapunut ryhmä, kun taas Niemelän ilmoittamat Porin Rykmentin miehet ovat todennäköisesti olleet kesätöissä.

Vuoden 1786 työsuunnitelman mukaan Hämeen linnan linnoitustyömaalle oli määrä saapua neljässä eri ryhmässä yhteensä 215 sotilasta, jotka jakautuivat seuraavasti:

I ryhmä	60 miestä
II ryhmä	15 miestä
III ryhmä	50 miestä
IV ryhmä	90 miestä

Kussakin ryhmässä oli lisäksi määrä olla 1–2 korpraalia ja rummunlyöjä. Ainakin yhden ryhmän mukana olisi ollut

³²⁴ Niemelä 1990, 69.

³²⁵ Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbeta för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbeta för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA; Niemelä 1990, 69. – Kun vuoden 1777 työkertomuksessa todetaan, että komennuksella olleita sotilaita oli 294, puhuu Niemelä 300 sotilaasta. Ero on häviävän pieni eikä vaikuta luotettavuuteen.

³²⁶ Ödmiuk Rapport. Sveaborg 6.8.1783. Nils Mannerskants. Fortifikationsens arkiv. Majorsexpeditionen. Inkomna handlingar. I. Inkomna handlingar från diverse myndigheter och personer 1783. Nr. 145. KrA.

välskäri. Töitä suunniteltiin tehtäväksi seitsemänä päivänä viikossa.³²⁷

Maksettujen palkkojen määrä vaihteli vuodesta toiseen. Työkertomukset vuosilta 1778–1780 osoittavat vastaavanlaista vaihtelua tehtyjen päivätöiden määrissä:³²⁸

Taulukko 8. Päivätöiden määrä vuosina 1778–1780

Vuosi	Päivätöiden määrä
1778	27.376
1779	10.046
1780	23.562
Yhteensä	60.984

Vuoden 1778 suuri päivätöiden määrä selittyy kaksikerroksisen puukasarmin rakentamisella. Koska samanaikaisesti kaivettiin ja verhoiltiin vallihautoja ja muotoiltiin valjeja, on selvää, että päivätöiden määrät kasvoivat. Seuraava huomattava nousu tehtyjen päivätöiden määrässä on vuonna 1780. Nousu vuodesta 1779 vuoteen 1780 on ollut lähes 2½-kertainen eli merkittävä. Nousun selitykseksi ei riitä päävartion rakenta-

327 Generaillt Förslag till Fästningsbyggnads Arbetet wid Tavastehus för År 1786. Tavastehus 24.10.1785. E. v. Stockenström. Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA.

328 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbetet för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbetet för Åhr 1779. Tavastehus 23.10.1779. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus År 1779. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1779. Vol. 3. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbetet För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA.

misen aloittaminen vuonna 1780 eikä se, että linnoitustyömaalle toimitettujen tiilien määrä kasvoi jatkuvasti. Maksettujen palkkojen prosenttiosuus Hämeen linnan linnoitustointaan käytetyistä rahoista nousi kahdellatoista prosenttiyksiköllä, mikä selkeästi osoittaa, että on aloitettu runsaasti työvoimaa tarvitseva työvaihe.

Yhden selityksen tarjoaa vedenpinnan nousu, johon viitataan vuoden 1780 työkertomuksessa.³²⁹ Sen mukaan tästä oli haittaa maanteille ja silloille ja se näkyi linnaa lähinnä olevalla niityllä, kuten asia työkertomuksessa ilmaistaan.³³⁰ Vettä ei saatu tarpeeksi nopeasti pumpattua pois, minkä vuoksi töiden painopiste siirrettiin raveliinille. Vaikka vuoden 1781 tilanteesta ei olekaan tietoa, on hyvin mahdollista, että vesi oli tuolloinkin ongelma, koska se oli ongelmana vielä vuonna 1782, jolloin veden pumppaamiseen pois vallihaudasta tarvittiin 3.368 miestyöpäivää. Koepumppaus patojen testaamiseksi tehtiin jo huhtikuun alkupäivinä, sillä tarkoituksena oli verhoumuurata vallihautaa.³³¹

4.2.2. Käsityöläiset

Erityistaitoa vaatineet puutyöt ja muuraukset tehneistä käsityöläisistä ei juurikaan ole tietoa. Vaikka vuosien 1777–1780 työkertomuksissa mainitaan,³³² paljonko heille maksettiin palkkaa, ei kerrota tehtävistä, joista he palkkansa saivat. Vuosien 1777–1780 palkkataulukko kuitenkin osoittaa, että heille maksetun palkan määrä lähes kolminkertaistui vuo-

329 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA.

330 Ibid. – Ilmaus, jota työkertomuksessa käytetään, on ”*närmast kring Fästningen liggande Fält*”.

331 Ödmiukast Berättelse Öfwer Förrättadt Arbete wid Tavastehus Fästnings-Bygnad för År 1782. Tavastehus 23.10.1782. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1782. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1782. Vol. 5. KrA.

332 Ks. Taulukko s. 258-259.

desta 1777 vuoteen 1778 ja jatkoi runsaan kymmenen taalarin vuosinousua vuoteen 1780. Tästä on pääteltävissä, että vuodesta 1778 alkaen linnoitustyömaalla oli työkohteita, joissa erikoisammattitaitoa vaadittiin, mm. puukasarmin ja päävartion rakentaminen. Käsityöläisten tehtävät ovat varsin suurella todennäköisyydellä liittyneet lämmitysuunien muuraamiseen, puukasarmin katon pellittämiseen, rakennusten runkojen pystyttämiseen, ikkunoiden lasittamiseen jne.

Hämeenlinnassa ei tuohon aikaan ollut rakentamiseen erikoistuneita ammattimiehiä kovin monta. Vuoden 1780 tontinomistajaluettelon mukaan heitä oli kuusi, joista kaksi oli lasimestareita, Åström ja Bruselius, kaksi oli puuseppä Fagerholm ja Rosenqvist, kaksi oli kirvesmiestä Matlin ja Åkerberg ja yksi kupariseppä Sällström.³³³ Sen sijaan kaupungin porvareiden ammattinimikkeistössä ei ole muuraria, mikä antaa aiheen kysyä, mistä ammattitaitoiset muurarit saatiin linnoitustyömaalle. Muurityökisällit nimittäin mainitaan mm. työsuunnitelmassa vuodelta 1778.³³⁴ Mahdollisesti he tulivat lähiseudun kartanoista tai esimerkiksi Viaporin linnoitustyömaalta.

Ammattitaitoisen työvoiman tarve oli suuri 1770-luvun lopulla ja seuraavan vuosikymmenen alkupuolella, sillä kaupungin muutto Niementaustan mäelle oli meneillään ja linnoitustyömaalla rakennettiin. Tämän vuoksi on epäiltävissä, että kaupungin käsityöläiset ovat olleet riittävän työllistettyjä kaupungin muuton vuoksi ja että sen vuoksi he eivät ole ehtineet linnoitustyömaalle. Siihen, että ammattitaitoiset käsityöläiset ovat tulleet tarvittaessa esimerkiksi Viaporista, viittaa maininta vuoden 1778 työkertomuksesta, jossa sotilas- ja siviilihenkilöstön sekä käsityöläisten matkoja oli mak-

333 Lindeqvist 1926, 510-514.

334 Special Författning till Sommar Arbete. Posten No. 3. Ei päivystä. N. Rosenblad. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777-1778. Vol. 9. KrA; Lindeqvist 1926, 510-515.

settu yli 9 Rdlr:n edestä.³³⁵ Seuraavan vuoden työkertomuksessa mainitaan vain matkoja maksetun, mutta vuoden 1780 työkertomuksessa tuotiin jälleen esille se, keiden matkoja oli maksettu, sotilashenkilöstön ja käsityöläisten.³³⁶ Myöskään Nikon käsityöläiskortisto ei osoita, että kaupungin käsityöläisiä olisi työskennellyt linnoitustyömaalla.³³⁷ Poikkeuksen tekee Axel Bruselius (s. 1737), jonka ammattinimikkeenä Nikon kortistossa on ”*fortifikationsglasmästare*”, ja joka siten oli linnoituksen henkilökuntaa. Lindeqvistin mukaan hän myös omisti tontin numero 92, joka sijaitsi Rantakorttelissa.³³⁸ Edellä esittämäni mahdollisuus on siis varsin todennäköinen.

Koska Hämeenlinnassa ei näytä olleen muurareita, ovat linnoitustyömaalla työskennelleet muurarit (tai muurari) saattaneet olla avustamassa kaupunkilaisten rakennusten pystyttämässä. Tätä on kuitenkin vaikea todistaa, koska esittämistäni mahdollisuuksista ei ole mainintaa työsuunnitelmissa, työkertomuksissa, eikä maaherrojen kirjeissä. Kuitinkin ovat, kuten olen jo todennut, hävinneet.

335 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA.

336 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1779. Tavastehus 23.11.1779. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus år 1779. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1779. Vol. 3. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA.

337 Ks. Esim. Nimet puuseppä Enoch Fagerholm (1743), puuseppä Samuel Rosenqvist (s. 1731), kupariseppä Gustaf Sällström (s. 1752), lasimestari Lars Åström. Insinööri A. Nikon laatima kortisto Hämeenlinnan käsityöläisistä. HMA.

338 Fortifikationsglasmästare Axel Bruselius. Insinööri A. Nikon laatima kortisto Hämeenlinnan käsityöläisistä. HMA; Lindeqvist 1926, 513. – Vaikka Bruseliuksen nimi esiintyykin tontinomistajien luettelossa tontin numero 92 kohdalla, on Lindeqvist tonttikartassa osoittanut, että kyseisellä tontilla ei ole omistajaa. Lindeqvist 1926, kartta 510/511, 513.

Rakennusten pystyttämisessä tarvittavat ammattitaitoiset käsityöläiset, puutyö- ja muuriryökisällit, tuodaan työsuunnitelmissa erityisesti esille. Heidän apulaisensa olivat sotilaita, kuten heidän nimikkeistään (puutyö- ja muuriryösotilaat) hyvin ilmenee. Muita käsityöläisiä työsuunnitelmissa ei mainita eikä niissä mainita ketään nimeltä.³³⁹ Puutyö- ja muuriryökisälleillä oli erilainen päiväpalkka, sillä edellisille maksettiin 25 sk:n ja jälkimmäisille 33 sk:n päiväpalkkaa. Heidän apulaisensa nauttivat tehtävistä riippumatta 6 sk:n päiväpalkkaa. Esimerkiksi vuonna 1778 muurareiden ja muuriryösotilaiden yhteenlaskettu arvioitu päivätyömäärä oli 300, ja puutyökisällien ja puutyösotilaiden arvioitu yhteenlaskettu päivätyömäärä oli 91.³⁴⁰

4.2.3. Vankityövoima

Linnoitustyön alkuvaiheessa työvankeja oli linnoitustyössä vain vuosina 1779 ja 1780.³⁴¹ Määrä ei ole ollut suuri, sillä vuonna 1779 heidän aiheuttamansa kustannukset olivat runsaat 3 Rdlr ja seuraavana vuonna hieman alle 1 Rdlr. Työkertomuksista ei selviä, mitä he tekivät, mutta todennäköistä on, että heitä ei käytetty ammattitaitoa vaativissa tehtävissä, koska käsityöläisiä oli palkattu linnoitustyömaalle. On mahdollista, että työvangit olivat mukana vallihaudan kaivamisessa ja vallien rakentamisessa, mutta koska tästä ei ole dokumentoitua tietoa, on puhuttava vain mahdollisista

339 Ks. esim. Special Författning till Sommar Arbete. Posten No. 3. Ei päiväystä. N. Rosenblad. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA.

340 Omkostnads Förslag öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus för Åhr 1778. Ei päiväystä. N. Rosenblad. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA.

341 Ks. taulukko 7 s. 258-259.

työtehtävistä. Esimerkiksi vuoden 1778 työsuunnitelmassa heitä ei mainita lainkaan.³⁴²

Työvankeja ruvettiin 1780-luvun puolenvälin jälkeen käyttämään myös kädentaitoja vaativissa työtehtävissä. Vuoden 1785 työsuunnitelman mukaan heitä käytettiin käsityöverstaassa, tehtävänä oli hakata kiviä ja toimia pajassa.³⁴³

Taulukko 9. Vankien työn suunniteltu jakautuminen vuoden 1786 työsuunnitelman mukaan³⁴⁴

Työkohte	Työn määrä
Pajassa tehtävä työ	447 miestyöpäivää
Käsityöverstaissa tehtävä työ	1.728 miestyöpäivää
Yhteensä	2.175 miestyöpäivää

Käsityöläisten aiheuttamat työkustannukset olivat suurimmat, ja koska linnoitusmäärärahoja vähennettiin vuodesta 1782 alkaen, on selvää, että myös Hämeen linnan linnoitus-työmaalla oli kustannuksia pienennettävä. Todennäköisesti työvankien joukossa oli käsityötaitoisiakin. Luutnantti C. G. Ramsayn mukaan vuonna 1807 Hämeen linnassa linnoitus-

342 Omkostnads Förslag öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus för Åhr 1778. Ei päiväystä. N. Rosenblad. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA.

343 Specielt Förslag öfwer Handtwärckerie Posten på Tawastehus Fästning För År 1785. Tavastehus 15.12.1784. N. Cedergren. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus år 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA.

344 Specielt Förslag Till Winter Arbete vid Fästnings Byggnaden I Tavastehus För Åhr 1786. Tavastehus 25.10.1785. N. Cedergren. Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA; Specielt Förslag öfwer Handtverkerie Posten på Tavastehus Fästning För Åhr 1786. Tavastehus 25.10.1785. N. Cedergren. Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA; Ramsay 1807/1999, 42.

töissä oli ”kahleitaan kalisuttamassa” 30-40 vankia. Hänen mukaansa vangin päiväpalkka oli kaksi killinkiä, lisäksi hän sai kruunulta leivän. Lisäänsiota he yrittivät saada erilaisilla käsityöillä, mutta Ramsayn mukaan tällaisesta toiminnasta hyötyivät ainoastaan vanginvartijat.³⁴⁵

4.2.4. Muu työvoima

Muu työvoima koostui vapaaehtoisista, joita mm. vuoden 1778 työsuunnitelman mukaan käytettiin komennuksen saaneiden sotilaiden ja käsityöläisten ohella neljässä yhteensä viidestä linnoitustyökohteesta. Heidän tehtäviinsä kuului risujen hakkaaminen ja sitominen risunkikimpuiksi ja vallihautojen kaivaminen.³⁴⁶

Vapaaehtoisen työvoiman suunniteltu työpanos ei ollut vähäinen. Vuonna 1778 heidän ajateltiin tekevän 9.157 miestyöpäivää, mikä oli 10,2 % suunnitellusta työkomennuksen saaneiden sotilaiden 89.467 miestyöpäivästä ja 8,4 %

345 Ramsay 1807/1999, 42.

346 Special Författning till Sommar Arbete. Posten No. 1. Ei päiväystä. N. Rosenbladh. Omkostnads Förslag öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus för Åhr 1778. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA; Special Författning till Sommar Arbete. Posten No. 2. Ei päiväystä. N. Rosenbladh. Omkostnads Förslag öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus för Åhr 1778. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA; Special Författning till Sommar Arbete. Posten No. 3. Ei päiväystä. N. Rosenbladh. Omkostnads Förslag öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus för Åhr 1778. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA; Special Författning till Sommar Arbete. Posten No. 4. Ei päiväystä. N. Rosenbladh. Omkostnads Förslag öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus för Åhr 1778. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA; Special Författning till Sommar Arbete. Posten No. 5. Ei päiväystä. N. Rosenbladh. Omkostnads Förslag öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus för Åhr 1778. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA.

kaikesta suunnitellusta miestyöpäivämäärästä (108.826). Vapaaehtoisen työvoiman kustannusvaikutus suunnitelma-
vuonna 1778 oli 389 Rdlr 42 sk eli 10,4 % työkomennuk-
sen saaneiden sotilaiden palkkakustannuksista (3.727 Rdlr
38 sk). Molemmille ryhmille maksettiin kahden shillingin
päiväpalkkaa.³⁴⁷

Työsuunnitelmassa puhutaan vain vapaaehtoisista. To-
dennäköistä on, että työhön on pyritty rekrytoimaan ympäris-
tön talonpoikia ja niitä Hämeenlinnan kaupungin asukkaita,
jotka olivat osittain tai kokonaan työtä vailla. Vapaaehtoisia
työntekijöitä ei todennäköisesti ilmestynyt linnoitustyömaalle
kertomusvuonna 1778, koska heitä ei mainita työkertomuk-
sen numero-osassa. Työkertomuksessa on maininta Uuden-
maan, Porin ja Hämeenlinnan rykmenteistä ja käsityöläisistä,
mutta ei vapaaehtoisista työntekijöistä. Sellaisista ei ole
mainintaa myöskään läänintilien verifikaateissa.³⁴⁸

Vapaaehtoisille oli tarjolla varsin raskasta työtä hei-
kolla palkalla.³⁴⁹ Vapaaehtoistyö oli kesäisin tehtävää työtä
käsittäen maan kaivamista ja risunkien sitomista ja tapah-
tui ajankohtana, jolloin esimerkiksi talonpojilla oli maatalou-
dessa riittävästi työtä. Heillä ei siten ollut aikaa työskennellä
linnoitustyömaalla. Myöskään kaupungin asukkailla ei kau-
pungin muuton takia ollut aikaa vapaaehtoistyöhön. On siis
vaikea arvioida, mistä vapaaehtoiset olisivat tulleet. Vuoden
1785 työsuunnitelmassa ei enää ole mainintaa vapaaehtois-
työntekijöistä.³⁵⁰

347 Ks. viite 346 edellisellä sivulla.

348 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus
13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778.
Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrela-
tioner 1778. Vol. 2. KrA; 1780 Åhrs Verifications Bok. Läänintilit 1635-1808.
Mf. LT 529-LT 531. KA.

349 Ks. esim. Special Författning till Sommar Arbete. Posten No 2. Ei
päiväystä. N. Rosenbladh. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus
Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. För-
slag 1777-1778. Vol. 9. KrA.

350 Speciellt Förslag Till Winter Arbetet wid Tawastehus Fästnings Bygg-
nad För År 1785. Tavastehus 15.12.1784. N. Cedergren. Förslag Till Fäst-

4.3. Rakennusaineet

4.3.1. Maa

Pääasiallisia rakennusmateriaaleja olivat maa, luonnonkivi, tiili, kalkki, puu ja ikkunalasi. Maata saatiin kaivettaessa vallihautaa ja tasoitettaessa maata linnoitustyömaalla. Maa on työkertomuksissa käytetty yleisnimi,³⁵¹ joka ei kerro, minkä tyyppisestä maasta oli kysymys. Suomen geologisen kartan mukaan linnan alueella esiintyi savea ja hiesua,³⁵² si-

nings-Arbetet vid Tavastehus år 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1785. Vol. 16. KrA; Speciellt Förslag Till Sommar Arbetet vid Posten N:o 2 för År 1785. Innefattande på Tavastehus Fästning. Tavastehus 15.12.1784. N. Cedergren. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus år 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1785. Vol. 16. KrA; Speciellt Förslag Till Sommar Arbetet vid Posten N:o 3 För År 1785. Innefattande på Tavastehus Fästning. Tavastehus 15.12.1784. C. Nycander. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus år 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1785. Vol. 16. KrA; Speciellt Förslag Till Sommar Arbetet för År 1785 vid Posten N:o 4. Innefattande Norra Polygons Hufvud Retranchementet. Tavastehus 15.12.1784. C. Nycander. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus år 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1785. Vol. 16. KrA; Speciellt Förslag Till Sommar Arbetet för År 1785 vid Posten No. Innefattande Smedie och Tyghus Byggnaden. Tavastehus 15.12.1784. C. Nycander. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus år 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1785. Vol. 16. KrA; Speciellt Förslag öfwer Handtwärckerie Posten på Tavastehus Fästning För År 1785. Tavastehus 15.12.1784. N. Cedergren. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus år 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1785. Vol. 16. KrA.

351 Ks. esim. Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA.

352 Virkkala – Hyyppä – Valovirta 1969, liitekartta.

nänsä luonnollista, sillä linnasaarta ympäröi kahdelta sivulta suo. Vuodesta 1896 alkaen on tutkittu, miksi hiekkakerroksen alta on löytynyt turvetta ja kantoja. Näiden selvitysten perusteella on ilmennyt, että itärundelin kohdalla täytemaan alla on kerroksellista savea, jonka alla taas on moreenia, hiesua, hietaa ja kiviä.³⁵³ On siis oletettavissa, että samoja maa-lajeja löytyy linnasaaren länsipuoleltakin ja itse saarelta.

Sampo Ahto on artikkelissaan Hämeen linnaa käsittelevään kirjaan kertonut, että linna pystytettiin 12 m korkealle sorakummulle.³⁵⁴ Maalaji on tässä tapauksessa määritelty vain yleisesti, sillä todennäköistä on, että Ahto on soralla tarkoittanut moreenia, jota löytyy niin saaren ympäristöstä kuin saareltakin, ja jolla tarkoitetaan jääkaudella jään kuljettamaa ja kerrostamaa mekaanista ja lajittumatonta sedimenttiä.³⁵⁵

Hiedasta, hiesusta ja moreenista muodostunutta maata käytettiin rakennusaineena valleihin ja raveliiniin, Hämeen linnassa myös peitettäessä 1730-luvulla tehtyjä linnoitus-rakenteita ja rakennettaessa tietä linnalta kohti kaupungin uutta paikkaa. Maata tarvittiin valleihin ja raveliiniin kuitenkin enemmän kuin vuonna 1777 aloitetusta vallihaudasta saatiin, minkä vuoksi vuonna 1787 ryhdyttiin kaivamaan uutta vallihautaa maansaannin turvaamiseksi. Vallit olivat nimittäin vielä tuossa vaiheessa kesken.³⁵⁶

353 Kanerva, Mirja, Otteita Vanajaveden historiasta ja rantaviivan vaihte-luista Hämeen linnan alueella. HLTA. MV.

354 Ahto 1979, 13.

355 Ratia – Gehör 1985, 260.

356 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrela-tioner 1777. Vol. 1. KrA; Relations Ritning öfver Fästnings Byggnaden på Tavastehus för År 1787. Tavastehus 3.11.1787. E. v. Stockenström, var-mensi N. Cedergrén. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 174. KrA. – Kaupunkilaisten vuonna 1783 antaman lausunnon mukaan maaperä ”*oli hienoa vaaleanlaista santaa, pohjatonta sangen pienellä savimäärällä se-koitettua, joka kuivina aikoina tuulen mukana kulkeutuu sinne tänne, märki-nä kesinä se pysyttelee kosteana, on hapanta ja siinä piilee paljon kylmää*”. Lindeqvist 1926, 627-628.

4.3.2. Kivi

Toinen tärkeä maaperäinen rakennusmateriaali oli harmaa-kivi, kuten asia työkertomuksissa ilmaistaan.³⁵⁷ Räjäytettävä luonnonkivi on määritelty vain värin perusteella, mutta se ei vielä kerro, mistä kivilajista on kysymys. Geologisen kartan perusteella on todettavissa, että linnasaaren ja Niementaustan mäen alue kuuluu granodioriitin ja gneissigraniitin alueeseen.³⁵⁸ Maaperäkartan laatineen Virkkalan mukaan granodioriitti on mikrokliinigraniitin yhteydessä graniittituumisen ansiosta selvästi suuntautunut, jolloin puhutaan gneissigraniitista.³⁵⁹ Gneissigraniitin väri voi olla harmaa. Granodioriitti on väriltään harmaa tai hieman ruskehtava, mutta gneissigraniittia tummempi. Granodioriitin erottaa graniitista kalimaasälvän ja plagioklaasin suhde: jos edellisen osuus on suurempi kuin jälkimmäisen, on kysymyksessä graniitti.³⁶⁰ Koska gneissigraniitti on graniittituumisen seurauksena muuntunutta granodioriittia, on selvää, että kivi, josta työkertomuksissa käytetään yleisnimeä harmaakivi, on gneissigraniittia tai, jos kiven väri on normaalia tummempi, granodioriittia. Maan pinnalla olevista kivistä on todettu, että ne ovat alkuperältään vulkaanisia tai sedimenttisyntyisiä eli kerrostumalla syntyneitä kiviä. Linnasaaren ja Niementaustan mäen alueen vulkaaniset kivet ovat graniittituneita, ja siksi ne ovat voimakkaasti muuntuneita. Eteläisen seoskivi-alueen sedimenttisyntyiset kivilajit ovat Virkkalan mukaan voimakkaasti muuntuneita kiillegneissejä.³⁶¹ On todennä-

357 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA.

358 Simonen 1949, liitekartta.

359 Virkkala – Hyypä – Valovirta 1969, 8. – Ratia ja Gehör ovat gneissigraniitin määritelleet metamorfoosissa heikosti suuntautuneeksi graniitiksi, jolle on tunnusomaista pilsteisyys eli mineraalien suuntauksen epätäydellisyys. Ratia – Gehör 1985, 218, 226.

360 Ratia – Gehör 1985, 158.

361 Virkkala – Hyypä – Valovirta 1969, 8.

köistä, että näiden vulkaanisten ja sedimenttisyntyisten graniittiutuneiden kivilajien väri ei ole muuttunut, vaan että niiden perusvärinä ovat harmaan eri sävyt.

Kiviä tarvittiin mm. vallihaudan vierujen verhoamiseen, rakennusten perustuksiin sekä itäsivun muuriin. Ensimmäisen vuoden aikana sitä saatiin vallihaudan kaivamisen yhteydessä 50 kuutiosylen verran.³⁶² Tämän jälkeen työkerotomuksissa tyydytään toteamaan, että kiveä on räjäytetty ja kuljetettu linnoitustyömaalle, mutta ei kerrota kivimateriaalin hankintapaikkaa, eikä sitä, paljonko kiveä linnoitustyömaalle kuljetettiin.³⁶³

Hämeenlinnan kaupungin muutto alkoi heti elokuussa 1778, jolloin Kustaa III allekirjoitti kaupungin siirtopäätöksen..³⁶⁴ Maaherra Anders de Bruce esitti linnoitustyömaan sotilaiden käyttämistä sekä muuttoapuna että tasoittamaan kivistä Niementaustan mäkeä. Korvaukseksi avusta linnoi-

362 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbeta för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA.

363 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbeta för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbeta för Åhr 1779. Tavastehus 23.11.1779. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus År 1779. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1779. Vol. 3. KrA; Ödmukast Berättelse Öfwer Förrättadt Arbeta wid Tavastehus Fästnings-Byggnad för År 1782. Tavastehus 23.11.1782. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1782. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1782. Vol. 5. KrA; Relation öfwer Förrättad Arbeta wid Tavastehus Fästnings Bygnad År 1783. Tavastehus 26.11.1783. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1783. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1783. Vol. 6. KrA; Relation öfver Förrättadt Arbeta vid Tavastehus Fästnings Byggnad för År 1784. Tavastehus 29.11.1784. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings-Arbetet vid Tavastehus För År 1784. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1784. Vol. 7. KrA.

364 Katermaa 1989, 148; Katermaa 1990, 130.

tustyömaa saisi kaupungin vanhalta paikalta rakennusten perustuskivet.³⁶⁵

Kustaa III antoi periksi hämeenlinalaisille, jotka mitä ilmeisimmin eivät olisi halunneet jättää kaupungin vanhaa paikkaa.³⁶⁶ Suostumalla kaupunkilaisten paikkaehdotukseen Kustaa III mahdollisti linnoituksen tarvitseman tilan mahdollisimman nopean tyhjentämisen.³⁶⁷ Vuoden 1779 työkertomuksessa on ensimmäisen kerran maininta kaupungin uudella paikalla Niementaustan mäellä suoritetuista räjäytyksistä, mutta siinä myös todetaan tällä tavalla saadun rakennusmateriaalin jääneen kaupunkilaisten käyttöön.³⁶⁸

4.3.3. Tiili

Tiili oli varsin yleinen rakennusmateriaali 1700-luvun linnoitusrakentamisessa niin Hämeen linnassa kuin Viaporissa ja Svartholmassa, ja sitä alettiin käyttää myös kaupunkilaisten

365 Maaherra Anders de Bruce Kustaa III:lle 31.7.1777. Landshövdingarnas skrivelser. Finland. Nylands och Tavastehus Län. År 1776–1777. Vol. 29. FR 25. KA; Memorial 17.9.1777. A. M. v. Arbin. Landshövdingarnas skrivelser. Finland. Nylands och Tavastehus Län. År 1776–1777. Vol. 29. FR 25. KA; Lindeqvist 1926, 501, 513-515; Hirn 1957, 407.

366 Katermaa 1989, 151-152.

367 Katermaa 1990, 130.

368 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbeta för Åhr 1779. Tavastehus 23.11.1779. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus År 1779. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1779. Vol. 3. KrA. – Olen väittänyt, että linnoitustyömaa olisi saanut korvaukseksi avustaan ne kivet, joita kaupungin uudelta paikalta räjäytettiin. Samalla tavalla on asian tulkinnut myös Aino Katermaa vuonna 1989 ilmestyneessä kaupungin muuttua käsitelleessä artikkelissaan. Näin ei ollut asianlaita, vaan linnoitustyömaa sai kaupungin vanhan paikan rakennusten perustuskivet. Maaherra Anders de Bruce Kustaa III:lle 31.7.1777. Landshövdingarnas skrivelser. Finland. Nylands och Tavastehus Län. År 1776–1777. Vol. 29. FR 25. KA; Memorial 17.9.1777. A. M. v. Arbin. Landshövdingarnas skrivelser. Finland. Nylands och Tavastehus Län. År 1776–1777. Vol. 29. FR 25. KA; Lindeqvist 1926, 501, 513-515; Hirn 1957, 407; Katermaa 1989, 148; Koskinen 1991, 192.

asumuksissa.³⁶⁹ Tämä näkyi tiiliruukkien määrän lisääntymisenä.

Tiilen raaka-aineet ovat savi, hiekka ja vesi. Saven tuli olla hyvälaatuista, ja sellaisen esiintymän viereen tiilipolttimo perustettiin. Hyvälaatuinen savi on väriltään sinistä, ja sitä löytyy vanhoista vesijätöistä.³⁷⁰ Hämeen linnaa varten on tarun mukaan ”*tiilisavea otettu kolmesta lammikosta Harvialan maalta Vanajasta*”.³⁷¹ Hiekan tuli olla puhdasta. Siinä ei saanut olla multaa eikä kiviä. Tiilen valmistuksesta kirjoitaneen tyrvääläissyntyisen Arne Mustanojan mukaan ”*tiilen sisään joutunut kivi hajotti sen poltettaessa varmasti*”.³⁷² Hyvässä uunitiilessä tarvittiin kolme lapiollista savea ja lapiollinen hiekkaa sekä sopivasti vettä. Aineksia sekoittamalla muodostuva ”*pruuki*” ei saanut olla liian löysää, jotta tiili vormusta pois kaadettaessa ei levinnyt, eikä se saanut olla liian kovaa, jotta se ei olisi liian raskasta tiilen lyöjälle ja siten hidastaisi työtä.³⁷³

Tiiliruukin perustaminen edellytti aluksi runsaasti työvoimaa. Hämeen linnan linnoitustyömaan tiiliruukin perustamistöitä oli tekemässä 132 sotilasta.³⁷⁴ Perustamistöihin kuuluivat pintamaakerroksen poistaminen savenottopaikasta ja savensekoittajan eli ”*kraanan*”³⁷⁵ pystyttäminen noin 20 cm syvään kuoppaan. Kraanalla tarkoitetaan 130 cm korkeaa ja sisähalkaisijaltaan 60-senttistä lieriötä, jonka sisä-

369 Kuokkanen 1981, 125, 134.

370 Konservaattori Esko Pietilä 19.7.2005. – Muistiinpanot tekijän hallussa.

371 Ailio 1917, 160.

372 Mustanoja 1990, 36.

373 Mustanoja 1990, 36, 38-39.

374 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA.

375 Mustanoja käyttää savensekoittajasta svetisismimuotoista termiä ”*kraana*”, kun taas Suomen tiiliteollisuuden historian kirjoittanut Rauno Kuokkanen käyttää termiä ”*savirana*”. Tässä on päädytty käyttämään Mustanojan termiä, sillä sanakirjan mukaan rana tarkoittaa sammakkoa. Kuokkanen 1981, 135; Mustanoja 1990, 34.

seinissä oli tapit. Sen sisään työnnettiin ”härkä”: tapeilla varustettu parimetrinen puunrunko, jonka alapäässä oli siivet. Hevoskierrolla se sekoitti saven, hiekan ja veden keskenään pruukiksi, josta tiilet varsinaisesti lyötiin. Kraanan edessä noin metrin mittaisessa kaivannossa oli laudoista rakennettu ruuhi ränninä. Siihen työnty kraanan alaosassa olevasta aukosta valmis pruuki vietäväksi tiilenlyöjälle.³⁷⁶

Tiilet lyötiin erityisellä kostutetulla pöydällä, jotta savi ei jäisi pöytään tai muottiin kiinni. Mustanoja on esittänyt tapahtuman hauskalla tavalla:

”Esiliinan eteensä saanut lyöjä otti pöydän reunan alla olevasta vesisaavista lionneen vormun, iski sen edessään olevalle alustalle, katkaisi kämmenensä syrjällä pöydällä olevasta pötköstä sopivan kokoisen klimpin, pyöräytti sitä vähän savilitkussa ja lyödä mojautti sen vormuun. Senjälkeen hän omaa painoansa hyväksikäyttäen rytkytti kämmenpäällään saven vormussa piukkaan, veti molempien käsien peukaloilla liiat pois, sivalsi kämmenellään edestakaisella liikkeellä pinnan sileäksi ja pöydänpuoleisiin vormun korokkeisiin tarttuen nujautti sen reunan ylitse pois ja nosti pöydän reunalle syrjälleen.”³⁷⁷

Aarne Mustanojan isä Eemeli Mustanoja (1893–1971) löi noin 2.500 tiiltä päivässä.

Tiilenlyöntipöydältä kantaja siirsi muotissa olevan tiilen kaatelijalle, joka laittoi tiilen kuivumaan sekä korjasi mahdolliset pinta- ja kulmaviat.³⁷⁸ Kuivumiseen tarvittiin keskimäärin kaksi viikkoa,³⁷⁹ joskin kuivumisnopeus oli aina ilmoista kiinni. Sateisella säällä kuivuminen hidastui ja kovassa auringonpaisteessa tapahtui liian nopeasti.³⁸⁰

376 Mustanoja 1990, 34, 36.

377 Mustanoja 1990, 39.

378 Mustanoja 1990, 39.

379 Konservaattori Esko Pietilä 19.7.2005. Muistiinpanot tekijän hallussa.

380 Mustanoja 1990, 40.

Viimeisessä vaiheessa tiilet poltettiin mahdollisimman tasapohjaisessa haudassa. Jos hauta tehtiin vanhalle paikalle, kuorittiin edellisen polton jäännökset ja kertynyt palanut maa-aines käytettiin myöhemmin hautaa peitettäessä. Tämän jälkeen tehtiin katto, jotta poltettavat tiilet eivät sadekuuron yllättäessä muuttuisi kuraläjäksi, kuten Mustanoja on asian ilmaissut. Yhtä pesää kohden ladottiin noin 1.200 tiiltä. Haudan polttoaika oli 3–4 vuorokautta.³⁸¹ Vuonna 1779 linnoitustyömaalle toimitettiin 42.500 tiiltä.³⁸² Ne eivät ole valmistuneet hetkessä. Jos haudassa oli kuusi tulipesää, voitiin yhdessä haudassa edellä selostetun perusteella polttaa 7.200 tiiltä. Jotta tiilet olisivat valmistuneet kerralla, olisi tarvittu kuusi hautaa. Jos poltettavana oli yksi hauta kerrallaan, kului mainittujen tiilien polttamiseen lähes kuu-kausi. Vuosina 1777 ja 1778 ei linnoitustyömaalle toimitettu tiiliä, eikä niitä liiemmästi olisi tarvittukaan, sillä päävartion rakentaminen alkoi vasta vuonna 1780.³⁸³ Selityksenä tiilitoimitusten alkamiselle vasta vuonna 1779 voi myös olla se, että tiiliruukkiin rakennettiin tiilinen polttolaitos, jonka valmistumiseen on tarvittu kaksi vuotta aikaa.

Kahden kaksoislinnoituksen, Helsinki-Viaporin ja Loviisan-Svartholman, rakennustyöt alkoivat Suomenlahden rannikolla keväällä 1748.³⁸⁴ Silloin Helsingissä toimi vain yksi tiilipolttimo Sörnäisissä. Tämän yksityisen polttimon vuosituotanto oli 200.000 kpl. Viaporin rakennustöiden ansiosta tiiliruukin tuotanto kohosi kesällä 1748 jo 600.000 tiileen. Niistä kolmannes saatiin poltettua.³⁸⁵ Pommerin sotaan vuo-

381 Mustanoja 1990, 42-44.

382 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbeta för Åhr 1779. Tavastehus 23.11.1779. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus År 1779. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1779. Vol. 3. KrA.

383 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbeta För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA.

384 af Hällström 1986, 11-12.

385 Kuokkanen 1981, 134.

teen 1756 mennessä Helsinkiin ja sen lähiseudulle oli nousut yhdeksän yksityistä tiiliruukkia, jotka toimittivat Viaporin rakennustyömaalle tiiliä.³⁸⁶ Helsingin edustan linnoittaminen näkyi yritteliäisyyden viriämisenä aina läntisellä Uudellamaalla saakka, kuten Pohjan pitäjän historian kirjoittaneet Gunvor ja W. E. Nordström ovat todenneet, mm. Pohjan pitäjästä niitä toimitettiin. Toisaalta niitä tuotiin keskiseltä Uudeltamaalta Sipoosta ja Porvoon pitäjän Saksalan kylästä saakka.³⁸⁷

Viaporin rakennustyömaalla oli luonnollisesti omakin tiiliruukki. Se sijaitsi Cedercreutzin bastionissa Susisaaren ulomman bastionikehän pohjoislohkolla, mutta aloitti toimintansa vasta vuonna 1752.³⁸⁸ Kaiken kaikkiaan Viaporin käyttöön poltettiin Kuokkasen mukaan tiiliä 25 tiiliruukissa.³⁸⁹

Yksityiset tiiliruukit toimittivat tiiliä myös Svartholman linnoitustyömaalle, joskaan toimittajia ei ollut läheskään yhtä monta kuin Viaporin kohdalla. Myös Svartholmaan tuli tiiliä laajalta alueelta Porvoon pitäjästä itärajalta ulottuvalta alueelta. Kuokkanen mainitsee vain neljä tiiliruukkia, jotka myivät tiiliä Svartholmaan. Degerbyn (vuodesta 1752 alkaen Loviisa) tiiliruukin tuotteet lienevät olleet huonoja, koska ne antoivat aihetta valituksiin. Myös Sarvilahden kartanon tiilitehdas toimitti tiiliä linnoitustyömaalle, ja niitä tuli idempää-

386 Kuokkanen 1981, 134-135. – Sörnäisten tiiliruukki oli olemassa linnoitustöiden alkaessa, ja aivan niiden alkuvaiheessa helsinkiläinen kauppaliike Bentz & Sederholm ja kirjanpitäjä Mossberg Pohjan pitäjästä perustivat Töölön tiilitehtaan. Näiden kahden lisäksi tiilipolttimoita oli Herttoniemessä, jonka lienee perustanut linnoitusrakentaja Augustin Ehrensward, Leppävaarassa, Munkkiniemessä, Otaniemessä ja Vartiokylässä. Suolahteen viitaten Kuokkanen toteaa tiilipolttimoita olleen peninkulman säteellä yhteensä 12. Nordström – Nordström 1967, 80; Kuokkanen 1981, 134-135.

387 Nordström – Nordström 1967, 75-76, 78-80; Kuokkanen 1981, 135, 137-138, 140. – Tiilenlyönti oli Pohjassa ollut talonpoikainen elinkeino, mutta suurtuotantoon he eivät pystyneet. Helsingin linnoittamisen seurauksena Pohjassakin alkoi tiilien suurtuotanto. Nordström – Nordström 1967, 76.

388 Kuokkanen 1981, 135; af Hällström 1986, 23, 64.

389 Kuokkanen 1981, 135.

kin Storbyn kartanosta ja lännempää Porvoon pitäjän Saksalan kylän talonpojilta.³⁹⁰

Linnoitustoiminnalla ja tiiliruukeilla oli siis selvä yhteys keskenään. Kun linnoitustoiminta Pommerin sodan puhkeamisen myötä hiipui, taantuivat tiiliruukitkin tai lopettivat toimintansa kokonaan. Sarvilahden kartanossa oli kaksi tiiliruukkia, joista Lappväärtinjoen suulla ollut vei tuotteensa Svartholmaan, mutta linnoitustoiminnan lamaantuessa se joutui lopettamaan toimintansa.³⁹¹

Käytettiinkö Hämeen linnan linnoittamisessa yksityisten tiilipolttimoiden ja kartanoiden valmistamia tiiliä ja missä oli linnoitustyömaan oma tiiliruukki, on vaikea vastata, sillä työsuunnitelmat ja -kertomukset vaikenevat asiasta. Myöskään tutkimukset eivät niihin suoraa vastausta anna.

Kuokkasen mukaan Hämeen linnalla olisi ollut oma tiiliruukki vuonna 1726 alkaneen korjaus- ja muutosvaiheen aikana, ja uudelleen sellainen olisi rakennettu 1740- ja 1750-luvuilla, jolloin linnaa jälleen korjattiin. Vuonna 1756 olisi tehty ”*linnan kunnostamista koskeva suunnitelma*” ja samana vuonna olisi annettu määräys sen täytäntöönpanosta. Kunnostaminen ei kuitenkaan olisi päässyt heti käyntiin, vaan työt olisivat alkaneet vasta 1770-luvun alussa, ja niitä olisi jatkettu aina vuosisadan loppuun saakka. Linnalle olisi rakennettu korjaustöiden ajan toiminut tiilipolttimo viimeistään vuonna 1756. Kuokkanen arvelee linnan tiiliruukin valmistaneen tiiliä yli oman tarpeen, ja niitä olisi rovasti Cygnaeus käynyt vuonna 1795 lainaamassa kaupungin kirkon rakennustarpeiksi.³⁹²

Väitteittensä tueksi Kuokkanen viittaa sekä Ailion että Lindeqvistin tutkimuksiin.³⁹³ Lindeqvist todellakin mainitsee rovastin käyneen lainaamassa tiiliä, mutta hän ei esitä lähdeä, vaikka onkin väitteensä nootittanut.³⁹⁴ Sen sijaan

390 Kuokkanen 1981, 139-140.

391 Kuokkanen 1981, 135, 140.

392 Kuokkanen 1981, 143.

393 Kuokkanen 1981, viite 312 s. 157.

394 Lindeqvist 1926, 682-683.

Ailiota Kuokkanen on lainannut väärin. Vaikka Ailio mainitseekin vuoden 1756 suunnitelman, jonka toteuttamiseksi myönnettiin varoja vuosiksi 1762–1766, toteaa hän korjaus töitä tehdyn vuosina 1770 ja 1773 ja viittaa kenraali Munt hen tiedonantoon. Toisin kuin Kuokkanen antaa ymmärtää, Ailio mainitsee päämajoituspäällikön von Arbinin bastionilin noitussuunnitelman ja sen toteuttamisen sekä kaupungin muuton.³⁹⁵

Hämeenlinnassa oli yksityisiäkin tiilipolttimoita. Vuonna 1762 perustettiin sellainen Sairioon. Sen tarkastamisesta annettiin määräys vuonna 1773. Seuraavan tiiliruukin perusti Poltinahon harjoitusleirin läheisyyteen puutarhuri Gabriel Kiellström. Tiiliruukin koko tuotanto oli tarkoitus käyttää rakenteilla olleen kirkon tarpeisiin. Kolmannen tiiliruukin kauppiaas Henrik Ingberg perusti Kiellströmin ruukin läheisyyteen. Lindeqvistin arvion mukaan Ingberg olisi lopulta omistanut molemmat tiiliruukit.³⁹⁶ Varsin todennäköistä on, että toisin kuin Viaporin kohdalla, Hämeen linnan linnoittamisessa ei käytetty yksityisten tiiliruukkien tuotteita. Kiellströmin tiiliruukin tuotantokin oli kokonaisuudessaan tarkoitettu rakenteilla olleen kirkon tarpeisiin, kuten edellä totesin. Koska kuitteja ei ole säilynyt, ei voida osoittaa, että Ingbergin tiiliruukki olisi myynyt tiiliä linnoitustyömaalle.

Vuonna 1777 solmittiin tiilipolttimon perustamissopimus ja maksettiin etumaksuja tiilien toimittamisesta.³⁹⁷ Sa-

395 Ailio 1917, 156.

396 Lindeqvist 1926, 330, 577; Kuokkanen 1981, 143-144.

397 Vuoden 1777 työkertomuksessa tiilitehdas on monikkomuodossa – ”*teggell bruks*”. Vuosien 1778–1780 työkertomuksissa sen sijaan sana on yksikkömuodossa ”*teggellbruken*”. Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1779. Tavastehus 23.11.1779. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus År 1779.

mana vuonna tiilipolttimon paikalla tehtiin kaikkiaan 132 miestyöpäivää.³⁹⁸ Minne se perustettiin, ei selviä työkertomuksista. Tulipalovaaran vuoksi tiiliruukki ei ole voinut toimia ainakaan linnoitusalueella.

Vuoden 1779 työkertomus antaa viitteen siitä, että tiilipolttimo on sijainnut veden äärellä. Talvitöiden yhteydessä nimittäin rakennettiin eteläisen polygonin kohdalle 50 kyy-närän (30 m) mittainen laiturit tiililastien purkamista varten. Samana vuonna linnoitustyömaalle saapui 42.500 kappaleen tiilierä.³⁹⁹ Kuninkaan kartastossa on kaksi ”*Tegebruk*” -nimistä paikkaa, toinen sijaitsi paikassa, jossa ”*Säjärvi*” purkaa vetensä Harvialan jokeen ja edelleen Miemalan selälle. Paikan lähellä on Harvialan kartano.⁴⁰⁰ Toinen taas on sijainnut ”*Kärnälä träsk*”⁴⁰¹ -nimisen vesialueen rannalla. Sen lähellä on Hakoisten kartano⁴⁰² ja Kernaalan järvi, joka purkaa vetensä Harvialan joen kautta Miemalan selälle.

Ailion mukaan ”*tiilenteko tapahtui linnan lähellä*”.⁴⁰³ Kuninkaan kartastossa tällaisesta ei ole mainintaa.⁴⁰⁴ Jos linnan lähellä olisi ollut tiiliruukki, se todennäköisesti olisi mainittu kartastossa kartanoidenkin tiiliruukkien ohella.

Vaikka vuoden 1777 työkertomuksessa tiilitehtaasta käytetäänkin monikkomuotoa, perustettiin niitä kuitenkin

Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1779. Vol. 3. KrA.

398 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA.

399 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1779. Tavastehus 23.11.1779. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus År 1779. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1779. Vol. 3. KrA.

400 Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805/1989, 189/217.

401 Sanakirjan mukaan ”*träsk*” tarkoittaa sisäjärveä, suota ja lampea. Lampén 1983, 744.

402 Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805/1989, 173/201.

403 Ailio 1917, 160. – Ailio viittaa myös taruun, jonka mukaan ”*on tiillisavea otettu kolmesta lammikosta Harvialan maalta Vanajasta*”. Ailio 1917, 160.

404 Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805/1989, 189/217.

vain yksi.⁴⁰⁵ Toinen on ollut todennäköisesti se, joka vuonna 1777 linnoitustoimen tarpeita varten perustettiin. Kernaalanjärven rannalla on mitä ilmeisimmin ollut Hakoisten kartanon tiiliruukki, kun taas vuoden 1777 työkertomuksessa mainittu linnoitustyömaalle tiiliä toimittanut polttimo on varsin suurella todennäköisyydellä se, joka sijaitsi Harvialan kartanon läheisyydessä. On ajateltavissa, että kumpikaan kartano ei ole halunnut toimittaa tiiliä linnoitustyömaalle joko siksi, että ne tarvitsivat tiilet omaan käyttöönsä, tai siksi, että linnoitustyömaan tiilistä maksamaa hintaa pidettiin liian alhaisena, että Harvialan kartano on luovuttanut maata linnoitustyömaan käyttöön tiilien tekemistä varten. Koska kartoitustyötä tehtiin Etelä-Hämeessä 1780-luvun alussa,⁴⁰⁶ on hyvin todennäköistä, että rekognosointikartastoon (Kuninkaan kartasto) merkitty tiiliruukki Harvialan kartanon maalla on juuri vuosien 1777–1779 työkertomuksissa puhuttu. Sieltä oli Hämeenlinnaan matkaa ainoastaan peninkulma.⁴⁰⁷

Toinen mahdolliseksi mainittu tiilien valmistuspaikka on sijainnut linnan pohjoispuolella Herniäisissä. Sieltä nimittäin löytyivät vuonna 1970 vanhan tiilentekopaikan jäännökset. Hattulan seurakunnan historian kirjoittaneen Eero Ojaseen mukaan Vanajaveden rantasavi on ”erityisen hyvää tiilenvalmistukseen”, ja koska sitä on ollut runsaasti saatavissa, jatkui tiilien valmistus alueella aina 1900-luvulle saakka. Ojaseen mukaan juuri täällä valmistettiin Pyhän Ristin kirkon rakennustiilet.⁴⁰⁸ Se, että Hämeen linnan rakennustiilet olisi myös kustavilaisella ajalla valmistettu linnan pohjoispuolella Herniäisissä, ei ole mahdollista, koska Kuninkaan kartastos-

405 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbet för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA.

406 Alanen T 1989, 14.

407 Alho 1893, 42; Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805/1989, 204/232.

408 Ojanen 1999, 85.

sa ei tämän paikan kohdalla ole sanaa ”*Tegelbruk*” eikä muutaakaan vastaavaa.⁴⁰⁹

Vuoden 1779 työkertomuksessa todetaan tiilitehtaalta toimitetun 42.500 tiiltä, mikä osoittaisi, että toimittajia oli vain yksi. Mahdollista tietenkin on, että kartanoissa on valmistettu tiiliä linnoituksen tarpeisiin, ja yksi todennäköinen valmistuspaikka olisi voinut olla Hakoisten kartano. Väitettä on kuitenkin mahdoton osoittaa todeksi: siitä ei ole mainintaa työkertomuksissa ja kuittejakaan ei ole. Myöskään Hämeen-Uudenmaan läänin läänintilien verifikaateista ei löydy sellaisia kuitteja, jotka osoittaisivat kartanoiden tai talonpoikien valmistaneen tiiliä linnoituksen tarpeisiin.⁴¹⁰

Hämeen historiassa ja Hämeenlinnan kaupungin historiassa Ruotsin ajan osalta ei mainita yksityisten tiilipolttimoiden toimittaneen tiiliä linnoitukseen, vaan vuonna 1785 valmistuneen yksityisen tiilipolttimon koko tuotanto meni tuoloin rakenteilla olleen kirkon tarpeisiin. Kartanoissa ja talonpoikaistiloilla ei niin ollen valmistettu tiiliä linnoitustyömaan tarpeisiin, vaan sotilaat tekivät ne ”*Tegelbruk*” -nimisessä paikassa Miemalan selän eteläpuolella.⁴¹¹ Hämeen linna ei siten tiilien hankinnassa noudattanut sitä käytäntöä, joka oli tyypillistä Viaporille ja Svartholmalle. Hämeen linnaan ei toimitettu tiiliä yksityisistä tiilipolttimoista. Linnoitustyömaa ei myöskään näytä lisänneen yksityisyritteliäisyyttä Hämeenlinnassa.

Tehokas tiilenlyönti vaati kuuden hengen työryhmän: lyöjä, kaateliija, vormunkantaja, kraanansyöttäjä, pruuukinantaja ja hevosenajaja.⁴¹² Vuonna 1780 Hämeen linnan tiili-

409 Ks. Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805/1989, 204/232.

410 1780 Åhrs Verifications Bok. Läänintilit 1635-1808. LT 529-LT 531. KA. – Kävin läpi ainoastaan vuoden 1780.

411 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation För Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA; Lindeqvist 1926, 577; Paloposki 1976 A, 305-437.

412 Mustanoja 1990, 38.

polttimolla työskenteli 12 sotilasta,⁴¹³ riittävä määrä kahden linjan tehokkaaseen työskentelyyn. Vuoden 1778 osalta ei lukumäärää ole tiedossa,⁴¹⁴ mutta se lienee ollut vähintään 12 miestä, mainitsemani vuoden 1780 tilanteen perusteella.

Ensimmäinen tieto linnoitustyömaalle toimitettujen tiilien määristä on siis vuodelta 1779, vuoteen 1784 mennessä se moninkertaistui.

Taulukko 10. Tiilitoimitukset linnoitustyömaalle vuosina 1779–1784⁴¹⁵

Vuosi	Kappalemäärä	Muutos	Muutospros.
1779	42.500		
1780	108.000	+ 65.500	+ 154,1 %
1781	Ei ole tietoa, koska työkertomus on hävinnyt. Tässä on päädytty käyttämään vuosien 1780 ja 1782 lukumäärien keskiarvoa, joka on 116.000 kpl.	+ 8.000	+ 7,4 %
1782	124.000	+ 8.000	+ 6,9 %
1783	156.450	+ 32.450	+ 26,2 %
1784	176.200	+ 19.750	+ 12,6 %
Yhteensä	607.150	+ 133.700	+ 1329,0 %

413 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA.

414 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA.

415 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1779. Tavastehus 23.11.1779. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus År 1779. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1779. Vol. 3. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA; Ödmiukast Berättelse Öfwer Förriktadt Arbete wid Tavastehus Fästnings-Byggnad för År 1782. Tavastehus 23.11.1782. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus

Taulukko osoittaa tuotannon lisääntyneen vuosi vuodelta. Kasvua vuodesta 1779 vuoteen 1780 voi kutsua jopa huikeaksi yli 14-kertaiseksi. Eteläistä kehämuurirakennusta, päävartiota, alettiin näet rakentaa vuonna 1780. Kaksi seuraavaa vuotta oli rauhallisemman kasvun aikaa, tosin vuoden 1781 lukumäärä on ainoastaan arvio. Tämän mukaan kasvu jopa hidastui vuodesta 1781 vuoteen 1782, kuten tapahtui vuodesta 1783 vuoteen 1784.

Linnoitustyömaan tiiliruukissa oli todennäköisesti kaksi tiilenlyöjää ja siten kaksi tiilentekoryhmää, kuten edellä olen todennut. Mikäli työntekijöiden määrissä ei tapahtunut muutosta, kesti tiilien saaminen kuivatusvaiheeseen seuraavasti. Lähtökohtana on, että tiilen lyöjä pystyi valmistamaan 2.500 tiiltä päivässä, kaksi pystyi siten valmistamaan 5.000 tiiltä kuivatusvaiheeseen.

Taulukko 11. Tiilien valmistamiseen kuivatuskuntoon tarvittu aika vuosina 1779–1784

Vuosi	Kappalemäärä	1 tiilenlyöjä – 2.500 kpl/vrk	2 tiilenlyöjää – 5.000 kpl/vrk
1779	42.500	17 vrk	8,5 vrk
1780	108.000	43,2 vrk	21,6 vrk
1781	116.000	46,4 vrk	23,2 vrk
1782	124.000	49,6 vrk	24,8 vrk
1783	156.450	62,6 vrk	31,3 vrk
1784	176.200	70,5 vrk	35,2 vrk

Fästning År 1782. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1782. Vol. 5. KrA; Relation öfver Förrättad Arbete wid Tavastehus Fästnings Bygnad År 1783. Tavastehus 26.11.1783. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1783. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1783. Vol. 6. KrA; Relation öfver Förrättat Arbete vid Tavastehus Fästnings Byggnad för År 1784. Tavastehus 29.11.1784. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings-Arbetet vid Tavastehus För År 1784. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1784. Vol. 7. KrA.

Taulukko osoittaa, että työvoiman lisäämiseen ei ole ollut tarvetta. Vuonna 1780, jolloin tiiliruukissa työskenteli 12 sotilasta, pystyttiin valmistamaan 108.000 tiiltä vajaassa kuukaudessa, vaikka työtahti olisi ollut taulukossa käytettyä lukua pienempi. Vuonna 1784 tarvittiin hieman runsas kuukausi. Taulukossa mainittuihin aikoihin tulee vielä lisää kuivaamisessa ja polttamisessa tarvittu aika. Tästä huolimatta on varsin todennäköistä, että tiilet saatiin valmistettua kesän aikana.

Tuotannon lisääminen ei siis edellyttänyt lisätyövoimaa. Sen sijaan se edellytti pitempää ajanjaksoa. Tarvetta tuotannon lisäämiselle oli sen jälkeen, kun kehämuurirakennuksia alettiin vuonna 1780 pystyttää. Vuosina 1780–1783 tehtiin päävartio, ja vuonna 1784 alkoi läntisen kehämuurirakennuksen tekeminen.⁴¹⁶ Varmaa siten on, että vuoden 1784 jälkeenkin tiiliä linnoitustyömaalle toimitettiin.

4.3.4. Kalkki

Koska kehämuurirakennukset muurattiin tiilistä ja myös puurakennuksissa tarvittiin muurattuja lämmitysuneja, tarvittiin laastin raaka-aineeksi sammutettua kalkkia. Kalkkimuuraus on vanha menetelmä, jossa tavoitteena on ”*kalkin käsittely sellaiseen muotoon, että se aikaa myöten palautuu takaisin alkumuotoonsa kalkkikiveksi. Tämä tapahtuu noin sadan vuoden kuluessa.*”

Kalkin saattaminen kalkkikalliosta muurauslaastiksi vaatii usean työvaiheen: louhimisen kalliosta, polttamisen, jauhamisen, sammuttamisen ja muurauslaastiksi sekoituksen. Siihen kului aikaa.

Kun kalkkikalliosta oli saatu irrotettua riittävä määrä kalkkikiveä yhtä uunillista varten, kalkkikiven palaset ja puut laitettiin maahan kaivettuun ja kivillä verhottuun

⁴¹⁶Relation öfver Förrättat Arbeta vid Tavastehus Fästnings Bygnad för År 1784. Tavastehus 29.11.1784. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings-Arbetet vid Tavastehus För År 1784. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1784. Vol. 7. KrA.

kuoppaan ja peitettiin lopuksi tiiviillä maakerroksella. Jotta sytyttäminen onnistuisi, kalkkiuuniin jätettiin ilma-aukkoja, jotka uunin sytyttyä ja palamisen käynnistyttyä tukittiin. Tavotteena oli saavuttaa uunissa 900 celsiusastetta eli kalkin sulamislämpötila. Sulanut kalkkikivi muuttuu kiteiseksi ja on siinä muodossa jauhattavissa. Kalkkikiveä poltettiin siis tiilien tapaan, joskin lopputulos on erilainen.

Kalkin sammuttaminen oli pitkä prosessi. Siinä tarvittiin tiiviiseen savimaahan kaivettu kuoppa, jossa kalkkikiveä liuotettiin vähintään puolentoista vuoden ajan. Kalkkia lisättiin kalkkihaudassa olevaan veteen hitaasti ja lopuksi hauta peitettiin tiiviillä kannella.

Muurauslaastia saatiin ”*sammuneen kalkin ja sen pinnalle muodostuneen veden sekoituksesta lisättyinä siihen hyvin liettynyttä merenrantahiekkaa*”. Tavallinen hienojakoinen hiekka ei sovellu, koska se sisältää humusta. Merenrantahiekkaa saatiin vanhoista merenrantatörmistä, jollaisia Hämeenlinnan seudullakin on.⁴¹⁷

Vuosina 1777 ja 1778 kalkkia louhittiin Pälkäneen Äimälän kylästä Kalkkimäki -nimiseltä paikalta. Kylä sijaitsee Mallasveden etelärannalla niemen kärjen tuntumassa kymmenen kilometriä Valkeakoskelta ja neljä Pälkäneen kirkolta. Kalkkimäki on alkuaan ollut sokeritopan muotoinen ja todennäköisesti laeltaan paljas. Alueen omistajan maanviljelijä Olli Klemolan mukaan Outokumpu suoritti koekaivauksia alueella joitakin vuosia sitten. Tällöin oli todettu, että aivan lähellä Kalkkimäkeä kalkkia sisältävän kallion päällä oli maata parin metrin paksuudelta, mutta jo muutama metri kauempana irtomaan paksuus oli yhdeksän metriä.⁴¹⁸ Ylhäältä katsottuna Kalkkimäki on ympyrän muotoinen.

Kalkkimäen kalkki on dolomiittista kalsiummagnesiumkarbonaattia. Se on kellertävää tai ruskehtavaa ja muodostaa yksinäänkin kivilajin. Dolomiittisessa kalkkikivessä

417 Konservattori Esko Pietilä 19.7.2005. Muistiinpanot tekijän hallussa.

418 Maanviljelijä Olli Klemola 1.8.2005 tämän kirjoittajalle. Muistiinpanot tekijän hallussa.

magnesiumoksidin (MgO) osuus on yli 6 %. Tällainen kalkkikivi ei sovellu yhtä hyvin muuraukseen kuin kalsiittinen kalkkikivi.⁴¹⁹ Kalkkimäen kalkkikivi on siten dolomiittisuutensa vuoksi ollut muurauksominaisuuksiltaan kalsiittista huonompaa.

Hämeenlinnan tienoilla kalkin hinta on todennäköisesti ollut liian korkea, koska perusteena kalkkikiven louhimiselle Pälkäneeltä on mainittu Kalkkimäen kalkin soveliaampi hinta.⁴²⁰ Hämeenlinnassa kalkin hintaa todennäköisesti nosti kaupungin muuton aiheuttama vilkas rakentaminen ja siitä johtuva kalkin kysynnän kasvu. Äimälän Kalkkimäen kalkin hintaa on taas todennäköisesti ollut omiaan laskemaan sen dolomiittisuus.

Ensimmäisen linnoitusvuoden aikana Pälkäneen kalkkivilouhoksella tehtiin 182 miestyöpäivää.⁴²¹ Siellä työskennelleet olivat erittäin todennäköisesti sotilaita, sillä työkertomuksen mukaan heidän lisäksi linnoitustyömaalla oli ensimmäisen linnoitusvuoden aikana vain käsityöläisiä ja hallinnosta vastanneita.⁴²² Sotilaat poistivat irtomaan Kalk-

419 Ratia – Gehör 1985, 130.

420 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA; Maanviljelijä Olli Klemola 1.8.2005 tämän kirjoittajalle. Muistiinpanot tekijän hallussa.

421 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA.

422 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA.

kimäen pinnalta ja louhivat sen jälkeen kalkkimalmia, mistä kertovat edelleenkin näkyvissä olevat kuopat. He myös rakensivat mäelle kalkkiuunin. Siitä on edelleenkin jäänteet olemassa. Kalkkimäen uuni toimi vain vuoden ajan, sillä vuonna 1778 rakennettiin uusi uuni Valkeakoskelle.⁴²³

Vuonna 1778 louhintaa jatkettiin Äimälän kylässä. Sieltä kalkki kuljetettiin vesitse Valkeakoskelle poltettavaksi. Äimälän satama sijaitsi niemen kärjessä noin kilometrin Kalkkimäestä.⁴²⁴

Vuoden 1778 aikana kalkkikiveä yritettiin löytää Kuohijoelta, joka yhdistää Hauholla sijaitsevat Kuohijärven ja Kukkiajärven, Hausjärven Riddasjärveltä⁴²⁵ ja Wiktijärveltä, jolla tarkoitetaan valtaosaltaan Vihdin kuntaan kuuluvaa Vihtijärveä.⁴²⁶ Vihtijärven ja saman nimisen kylän koillispuolella nykyisen Hyvinkään kaupungin alueella on Kalkki vuori -niminen mäki, jota työkertomuksessa todennäköisesti tarkoitetaan. Tutkittavana ajankohtana paikka kuului Nurmijärven seurakunnan⁴²⁷ alueeseen, mutta hallinnollisesti se kuului Lopen pitäjään.⁴²⁸ Alue on vedenjakaja-alue. Kalkkioja purkaa vetensä Leppästenlammin kautta Lepänojaan ja edelleen Keihäsjoen ja Kytäjänjoen kautta Vantaanjokeen. Toinen suunta kulkee Iso-Kairin kautta Vihtijärven

423 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA. – Ks. kuvat 14-17 s. 290-293.

424 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA; Maanviljelijä Olli Klemola 1.8.2005 tämän kirjoittajalle. Muistiinpanot tekijän hallussa.

425 Hausjärven historian kirjoittanut Oiva Keskitalo ei ole lainkaan käsitellyt yritystä löytää sopivaa kalkkikiveä Riddasjärveltä. Keskitalo 1964.

426 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA.

427 Nurmijärven seurakunta perustettiin vuonna 1605. Lehto 1986, 2.

428 Lehto 1986, 2.

Kuva 14

Yleiskuva Pälkäneen kunnan Äimälän kylän Kalkkimäestä

Paikka sijaitsee aivan maanviljelijä Olli Klemolan talon vieressä.

Valokuva: Pekka Koskinen 19.7.2005.

Kuva 15

Pälkäneen kunnan Äimälän kylän Kalkkimäen iso kalkkikuoppa

Valokuva: Pekka Koskinen 19.7.2005.

Kuva 16

Kalkkimäen kalkkiuuni

Valokuva: Pekka Koskinen 19.7.2005.

Kuva 17

Huonolaatuista palanutta kalkkikiveä Kalkkimäen kalkkiuunin pohjalla

Valokuva: Pekka Koskinen 19.7.2005.

ja edelleen Lohjanjärven kautta Mustionjokeen ja mereen.⁴²⁹ Kalkkivuoren koillispuolella on Kytäjän kartano, ja näiden väliin jää Kurkisuo.⁴³⁰

Liikenteellisesti Kalkkivuori oli hankalimmassa paikassa, sillä toisin kuin Kuohijoelta ja Riddasjärveltä, Kalkkivuorelta ei ollut vesitieyhteyttä Hämeen linnan linnoitus-työmaalle. Kalkkivuori oli kahden Hämeenlinnaan johtavan maantien välissä. Sen länsipuolella kulki Meritie, joka Vihtijärveltä jatkui Vihdin kirkonkylän ja Läyliäisten kautta Loppelle ja edelleen Hämeenlinnaan. Toiseen suuntaan tie jatkui Vihtijärveltä Hiidenveden kautta Pohjan pitäjään. Sen itäpuolella oli Hämeentie, joka yhdisti Helsingin ja Hämeenlinnan. Kummallekin maantielle oli useita kilometrejä matkaa: linnuntietä Hämeentielle vajaa kymmenen kilometriä ja Meritielle vajaan viisi. Maastossa matkaa tuli luonnollisesti enemmän.

Uutta kalkkikiviesiintymää ruvettiin hakemaan, sillä Kalkkimäessä helposti saatavilla ollut kalkkikivi saattoi olla ehtymässä, ja jatkossa olisi pitänyt kaivautua entistä syvemmälle mäen uumeniin, mikä olisi johtanut työmäärän lisääntymiseen. Toisaalta Kalkkimäen kalkkikivi ei dolomiittisuutensa vuoksi ollut täysin kelvollista, ja haluttiin löytää muuraukseen paremmin sopivaa kalsiittista kalkkikiveä.

Etsinnästä aiheutui runsaan 167 Rdlr:n kustannukset.⁴³¹ Wiktijärven kohdalla se johti tarkempiin tutkimuksiin, sillä vuonna 1779 sieltä louhittiin 35 tynnyriä (5.131 litraa⁴³²) ja tehtiin koeuuni, jotta kalkkikiven kelvollisuus saataisiin selville. Kustannuksia aiheutui vuonna 1779 kaikkiaan run-

429 Lehto 1986, 1.

430 Hans Brummer 11.8.2005. Muistiinpanot tekijän hallussa.

431 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA.

432 Yksi ruotsalainen tynnyri on 32 ruotsalaista kappaa eli 146,6 litraa. Kuokkanen T 1995, 18.

saan 22 Rdlr:n edestä.⁴³³ Wiktjärvellä suoritettut kokeet osoittautuivat positiivisiksi, sillä vuoden 1780 työkertomuksen mukaan kalkkikaivokselle ruvettiin pystyttämään tarpeellisia rakennuksia.⁴³⁴ Vaikka työkertomuksesta ei ilmenekään kalkkikaivoksen tarkka paikka, on kysymys nimenomaan Wiktjärvestä, sillä sellaisesta paikasta von Arbin puhui vuoden 1780 toimintakertomuksessaan.⁴³⁵

Tänään louhos on noin 200 metrin mittainen railo, jonka leveys on päälle viisi metriä. Korkeimmillaan veden pinnan yläpuolella oleva seinämä on viitisen metriä sekin.⁴³⁶ Louhoksen pohjalla on vettä. Kallioseinämässä on edelleen nähtävissä kalkkijuonteita, mikä osoittaa, että Kalkkivuorta ei kokonaan tyhjennetty kalkista. Ennen louhinnan aloittamista paikalla on todennäköisesti ollut kallio, josta on löytenyt sopiva kalkkisuoni. Sitä on louhittu kahdensadan metrin matkalla niin syväälle, että pohjavesi on päässyt täyttämään syntyneen railon. Railon pohjalla on nimittäin edelleenkin vettä.⁴³⁷

Vielä on pohdittava, miksi Kalkkivuoresta käytetään nimeä Wiktjärvi, jolla siis tarkoitetaan Vihtijärveä. Katri Lehto, jonka kirja *”Maria Heikintytär Kytäjältä”* ilmestyi vuonna 1989, on laatinut kirjoituksen Kytäjän Kalkkivuoresta, jonka hän on päivännyt 20.5.1986. Kirjoituksen luotettavuus ei ole kovin hyvä, sillä Lehto ei ole käyttänyt lähdeviitteitä. Edellä esiin nostamaani kysymykseen vastattaessa ei Lehdon kirjojoi-

433 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbeta för Åhr 1779. Tavastehus 23.11.1779. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus År 1779. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1779. Vol. 3. KrA.

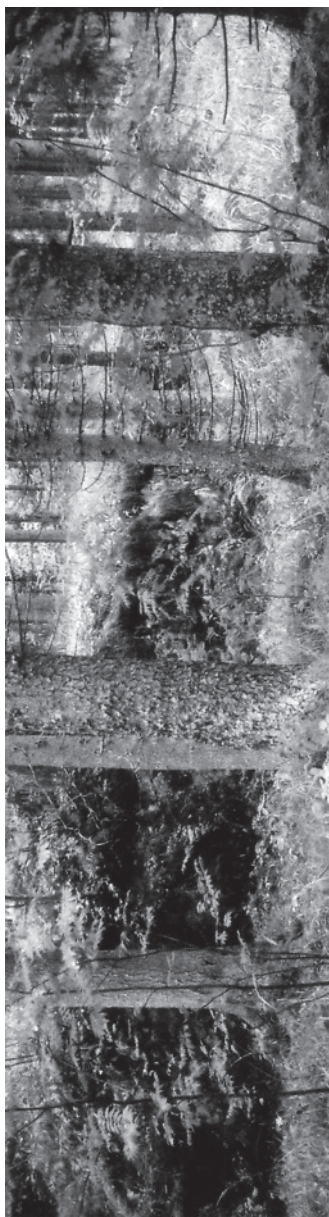
434 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbeta För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA.

435 Underdånigste Berättelse om förrättade Arbeten wid Nya och Gamla Fästningsbyggnaderne i Sverige och Finland för År 1780. Stockholm 7.3.1781. A. M. v. Arbin. Nr. 1387. Saapunut 21.3.1781. M 848. RA.

436 Lehto 1986, 1.

437 Ks. kuvat 18-21 s. 296-299.

Kuva 18

Kytäjän Kalkivuoren kaivos

Valokuva: Pekka Koskinen 27.8.2005.

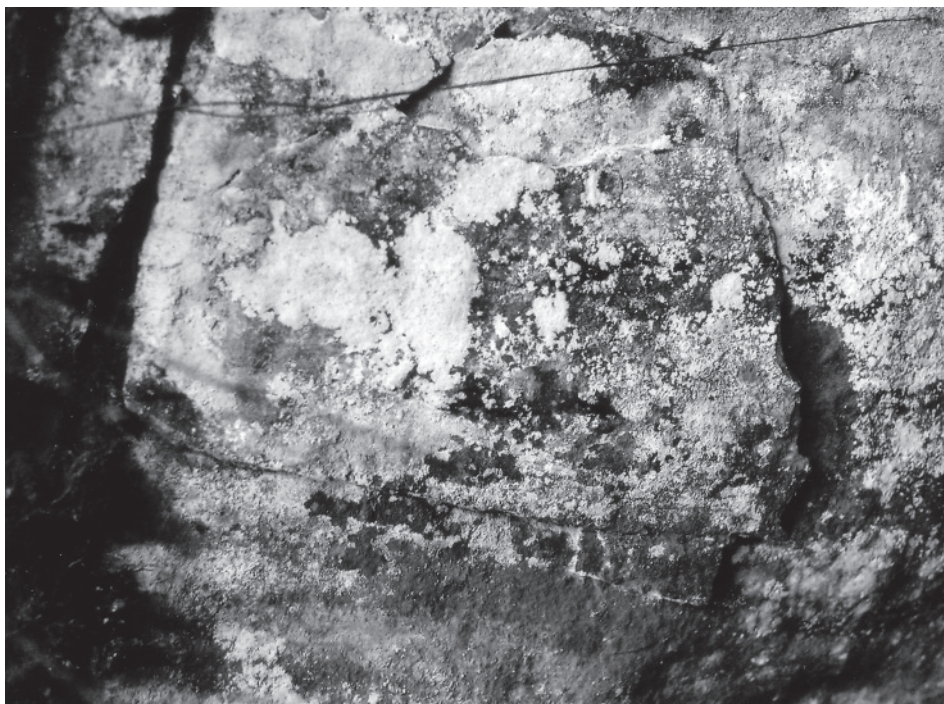
Kuva 19

Vettä Kalkkivuoren kalkkikaivoksessa

Valokuva: Pekka Koskinen 27.8.2005.

Kuva 20

Kytäjän Kalkkivuoren kalkkikiveä

Valokuva: Pekka Koskinen 27.8.2005.

Kuva 21

Kalkkivuoren kalkkiuuni

Kalkkiuuni on mahdollisesti vuodelta 1779, jolloin Kalkkivuorella tehtiin koeuuni, tai erittäin todennäköisesti vuodelta 1780, jolloin Kalkkivuorelle muurattiin uuni.

Lähteet: Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1779. Tavastehus 23.11.1779. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus År 1779. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1779. Vol. 3. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA.

Valokuva: Pekka Koskinen 27.8.2005.

tusta voi kuitenkin sivuuttaa. Lehdon mukaan vihtiläinen lampuoti Krister Joonaanpoika Kuloi oli tehnyt lokakuussa 1779 sopimuksen kapteeni Stockenströmin kanssa rakennusten pystyttämiseksi Vihtijärven Kalkkivuorelle.⁴³⁸ Ajankohta on sikäli sopiva, että samana vuonna oli tehty kertomani kalkin koepoltto ja todettu kalkki kelvolliseksi. Sopimuksen ajankohta tuntuu myös sopivan, sillä lokakuussa 1780 päivätyssä työkertomuksessa mainitaan tarpeellisten rakennusten olevan jo valmiina.⁴³⁹ Kytäjän kartanon omistaja kapteeni Carl Armfelt ryhtyi puolustamaan omistusoikeuksiaan, ja 29.6.1780 aloitettiin rajankäynti Vihtijärven ja Kytäjärven kylien välillä. Kalkkivuoren todettiin olevan jälkimmäisen kylän alueella. Armfelt teki sopimuksen linnoitustyömaan kanssa 9.7.1781.⁴⁴⁰ Ristiriita Lehdon nimeämättömän materiaalin ja työkertomuksen välillä on nimenomaan tässä. Ei ole uskottavaa, että kalkkilouhoksen tarpeelliset rakennukset olisi voitu pystyttää ennen kuin sopimusta maanomistajan kanssa oli olemassa. Lehdon kirjoitus antaakin vain viitteellisen kuvan siitä, miksi Kytäjän kartanon alueella olevan Kalkkivuoren sanotaan olevan Vihtijärven kylän alueella.

Kalkkikaivoksen työmiehille pystytettiin rakennus, jossa oli tupa ja kamari, kummassakin oli kaakeliuuni. Työkertomus on rakennuksen varustusten suhteen hyvin yksityiskohtainen, sillä siinä mainitaan sellaiset rakennuksiin oleellisesti kuuluvat osat kuin ovi, ikkunat, lattia ja välikatto. Lisäksi kaivokselle rakennettiin varasto kalkin, materiaalien ja työvälineiden säilyttämistä varten, paja tarvikkeineen ja hiilivaja. Sinne kuljetettiin talvella tarpeellista materiaalia, kuten rautaa, hiiltä, puuta, lankkuja, savea ja santaa. Kesäl-

438 Lehto 1986, 2.

439 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbetet För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA.

440 Lehto 1986, 2-6.

lä 1780 muurattiin kalkkiuuni, jonka yläpuolelle tehtiin lautavaja työvälaineiden säilyttämistä varten. Kesän 1780 aikana saatiin lisäksi louhittua 25 kuutiosylen (70,75 m³)⁴⁴¹ verran raakakalkkikiveä, ja kesällä 1782 louhinnan määrä oli 7 parmasta (19,8 m³)^{442, 443} Kesän 1782 aikana louhittu kalkkikivi oli tarkoitus polttaa seuraavan talven aikana ja toimittaa linnoitustyömaalle.

441 Muuntokertoimena on vanha sylin mitta, joka on 3 x 3 x 1½ kyynärää eli 108 kuutiojalkaa eli 2,83 m³. Kuokkanen T 1995, 19.

442 Kuokkanen on muuntokertoimeksi ilmoittanut 2,83 m³. Carlsson on antanut toisenlaiset luvut. Hänen mukaansa parmas oli nimenomaan heinämittayksikkö, jollaista käytettiin Keski-Ruotsissa ja Tukholmassa. Keski-Ruotsissa parmas oli 5,65 m³, kun taas Tukholmassa se oli 17,72 m³. Tämän mukaan 7 parmasta kalkkia olisi Keski-Ruotsin mitan mukaan ollut 39,55 m³, ja Tukholman mitan mukaan 124,04 m³. Vaikka tiedossa ei olekaan, minkä paikkakunnan parmasta on mittayksikkönä käytetty, on tässä päädytty Tukholman parmakseen, koska se oli paikkakunta, mistä ohjeet muutenkin tulivat. Carlsson 1989, 48; Kuokkanen T 1995, 19.

443 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA; Underdänigste Berättelse om förrättade Arbeten wid Nya och Gamla Fästningsbyggnaderne i Sverige och Finland för År 1780. Stockholm 7.3.1781. A. M. v. Arbin. Nr. 1387. Saapunut 21.3.1781. M 848. RA; Ödmiukast Berättelse Öfwer Förrättadt Arbete wid Tavastehus Fästnings-Byggnad för År 1782. Tavastehus 23.11.1782. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1782. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1782. Vol. 5. KrA. – Ks. kuva 22 s. 302.

Kuva 22

Mahdollinen Kytäjän Kalkkivuoren työntekijöiden asuinrakennus

Rakennusta alettiin pystyttää vuonna 1780. Käydessäni paikalla 27.8.2005 oppaanani toiminut Erkki Huuskonen kertoi metsästysmajana toimivan rakennuksen olevan sama, joka 1780-luvulla rakennettiin. Todisteet jäivät kuitenkin puuttumaan.

Lähteet: Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA; Erkki Huuskonen 27.8.2005. Muistiinpannot tekijän hallussa.

Valokuva: Pekka Koskinen 27.8.2005.

Taulukko 12. Linnoitustyömaalle toimitetun sammutetun kalkin määrät vuosina 1782–1784⁴⁴⁴

Vuosi	Työkertomuksista ilmenevä määrä	Toimitettu määrä nykymitoissa
1782	367 tynnyriä	53.802,2 litraa ¹
1783	17 lästiä	41.623,48 kg painomittana ja 25.500 litraa nestemittana ²
1784	268 arkullista	Arkullinen oli lasin ja naulojen määrittelemätön pakkausmitta. Kuinka monta lasiruutua tai naulaa arkulliseen mahtui, riippui niiden koosta. ³

1 Tynnyri kuuluu kuivien tavaroiden mittoihin. Ruotsissa oli erilainen tynnyrimitta kuin Suomessa. Edellinen (tonna) on 32 ruotsalaista kappaa eli 146,6 litraa. Suomalainen tynnyri taas oli 30 suomalaista kappaa eli 164,88 litraa. Olen taulukossa käyttänyt ruotsalaisen tynnyrin muuntokerrointa, koska ruotsalainen tynnyri on virallisissa yhteyksissä todennäköisesti ollut käytetty yksikkö. Kuokkanen T 1995, 18-19. – Turun maakuntamuseon mittoja koskeneen näyttelyn (2003) näyttelyjulkaisussa muuntokertoimeksi ilmoitetaan 146,5 litraa, jolloin 367 tynnyriä olisi 53,765,5 litraa. Kostet & al. 2003, 124.

2 Lästi kuuluu painomittoihin. Se on 18 kippuntaa rautapainoa ja 14,4 kippuntaa ruokapainoa eli 2.448,44 kg. Kuokkanen T 1995, 20. – Turun maakuntamuseon mukaan lästi oli 18 kippuntaa rautapainoa eli 2.448 kg ja 14 kippuntaa elintarvikkepainoa eli 2.380 kg. Tämän mukaan 17 lästiä olisi kilogrammoiksi muutettuna 41.616 kg. Nestemittana lästi oli 1.500 litraa, ja 17 lästiä olisi siten 25.500 litraa. Kostet & al. 2003, 94, 102-103.

3 Carlsson 1989, 45. – Kuokkanen ei ole maininnut arkullisesta mitään. Katri Lehdon mukaan arkullinen on 1 tynnyri 3 kappaa eli 160,34 litraa. Siten 268 arkullista olisi 42.971,12 litraa, mikä merkitsisi huiketta nousua vuodesta 1783. Mistä Lehto on tiedon saanut, ei ole selvillä, sillä hän ei ole merkinnyt lähdeviitettä. Mielestäni Carlssonin tieto on tuntuvasti luotettavampi. Lehto 1986, 6.

444 Ödmiukast Berättelse Öfwer Förrättadt Arbete wid Tavastehus Fästnings-Byggnad för År 1782. Tavastehus 23.11.1782. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1782. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1782. Vol. 5. KrA; Relation öfwer Förrättad Arbete wid Tawastehus Fästnings Byggnad År 1783. Tavastehus 26.11.1783. E. v. Stockenström. Relation för Tavastehus Fästning År 1783. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1783. Vol. 6. KrA; Relation öfwer Förrättat Arbete vid Tavastehus Fästnings Byggnad för År

Linnoitustyömaalle toimitetun kalkin määrässä tapahtui siis vuodesta 1782 vuoteen 1784 28.302,2 litran eli 52,6 %:n lasku, jota voi luonnehtia merkittäväksi. Tällöin lähtökohtana on, että koska litra vettä painaa kilon, myös kalkkilitra painaisi kilon. Näin ei kuitenkaan voi olla. Koska 17 lästiä nes-temittana on vajaa 61,3 % vastaavasta määrästä painomit-tana, voidaan olettaa, että litra kalkkia painaisikin 1,613 kg. Tällöin taulukossa mainittu 17 lästiä eli 25.500 litraa kalkkia olisi 41.131,5 kg eli lähes sama kuin taulukossa ilmoitet-tu määrä. Tällöin linnoitustyömaalle toimitetun kalkin mää-rässä tapahtui vain 12.178,72 litran eli 22,6 %:n lasku, mikä edelleenkin on merkittävä.

Mistä lasku johtui? Ajankohta on ongelmallinen, sillä kalkilla oli muuraustöiden vuoksi menekkiä. Vuonna 1783 viimeisteltiin päävartiota ja seuraavana vuonna aloitettiin läntisen kehämuurirakennuksen rakentaminen. Koska lin-noitusrakentaminen jatkui mm. kehämuurirakennusten osalta vuoden 1784 jälkeenkin, on selvää, että kalkkitoimi-tuksetkin ovat jatkuneet. Kalkin tarve ei siis ole vähentynyt! Vaikka on mahdollista, että Wiktjärven louhos olisi alkanut ehtyä, ei se kuitenkaan ole todennäköistä. Koska ei tiedetä, paljonko nykymitoissa ilmaistuna vuonna 1784 linnoitus-työmaalle toimitettiin kalkkia, ei ole selvillä, oliko toimitet-tu määrä suurempi vai pienempi vuoteen 1783 verrattuna ja oliko kaivos todella ehtymässä. Mahdollista myös on, että linnoitustyömaan kalkkikaivoksen toimitusvajausta olisi pai-kattu ostamalla sitä talonpojilta tai kartanoilta. Näyttöä ei kuitenkaan ole, linnoitustoimen kuitithan ovat palaneet.

Vielä on pohdittava, mistä toimitettiin linnoitustyö-maalla tarpeellinen kalkki vuosina 1779–1781, joka näyttää jäävän Pälkäneen Äimälän Kalkkimäen ja Lopen Kalkkivuoren toimitusten väliin. Kalkkivuorella päästiin louhimaan vasta vuonna 1780. Kalkin toimitukset Lopelta ovat näin ol-

1784. Tavastehus 29.11.1784. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings-Arbetet vid Tavastehus För År 1784. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1784. Vol. 7. KrA.

len voineet alkaa vasta vuonna 1782. Todennäköisesti Pälkäneen Äimälän Kalkkimäen louhos jatkoi kalkin toimitusta polttimon ja sammutuksen kautta linnoitustyömaalle vielä vuonna 1781. Vaikka sen vuoden työkertomus on hävinnyt, ei ole luultavaa, että Kalkkivuorelta olisi vielä tuolloin tullut sammutettua kalkkia.

4.3.5. Puutavara

Linnoitusrakentamisessa tarvittiin runsaasti puuta. Vuoden 1777 työkertomuksessa on maininta keväällä 1778 linnoitustyömaalle toimitettavista puista:

”Seuraavan vuoden töitä varten hankittiin huutokaupalla 800 kpl 5 sylin, 800 kpl 4 sylin honkatukkeja,⁴⁴⁵ 500 kpl 9½ kyynärää pitkiä hirsistä sekä 200 kpl 14 kyynärän parruja,⁴⁴⁶ jotka toimitettaisiin heti vesien keväällä avauduttua ja joista lokakuussa sopimuksen mukaisesti maksettiin puolet urakkasummasta.”⁴⁴⁷

Keväällä 1778 Hämeen linnaan toimitettavien puiden yhteenlaskettu pituus oli yli 17 km, ja kysymyksessä oli vain yhden

445 Yksi syli on 1,7814 m. Viisi syltä on siten 8,907 m ja neljä syltä 7,1256 m. Viiden sylen tukkien (800 kpl) yhteispituus on siten 7.120 m ja neljän sylen tukkien (800 kpl) yhteispituus on 5.704 m. Honkatukkien (1.600 kpl) yhteispituus on siis 12.824 m. Kuokkanen T 1995, 17.

446 Kyynärä on 0,5938 m. Siten hirsi, jonka pituus oli 9½ kyynärää, oli 5,6411 metrinen, ja parru, jonka pituus oli 14 kyynärää, oli 8,3132 metrinen. Hirsien (500 kpl) yhteispituus oli 2.820,55 m ja parrujen (200 kpl) yhteispituus oli 1.662,64 m. Kuokkanen T 1995, 17.

447 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA. – Virke kuuluu alkuperäisenä seuraavasti: ”Till Nästa Års arbete är uppå Auction uphandlat 800 stycken 5 famns, 800 stycken 4 famns furu stockar, 500 stycken 9½ alns Långa Bielkar samt 200 stycken 14 alns sparrar hwilcka wid första öppe Watten nästa Wår skola Lefwereras och hwarpå halfwa Entreprenads Summan i October Månad enligt Contract blifwit utbetald.”

vuoden puuntarve. Kuinka paljon muina vuosina puuta käytettiin, ei selviä työkertomuksista, sillä vuoden 1777 työkertomuksessa oleva maininta on ainoa vuosilta 1777–1784.⁴⁴⁸ Vaikka missään ei ole myöskään mainittu, toimitettiin puumäärä perille keväällä 1778, on se varsin todennäköistä, sillä vuonna 1778 alkoi kaksikerroksisen puukasarmin rakentaminen, ja siinä tarvittiin melkoinen määrä puuta.

Lainatussa virkkeessä huomio kiinnittyy kahteen seikkaan. Ensinnäkin puut hankittiin huutokaupalla. Tämä on mainittu vuoden 1777 työkertomuksessa. Sen sijaan siinä ei ole mainintaa huutokaupan pitopaikasta, puutavaran hinnasta eikä myyjistä.⁴⁴⁹

448 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1779. Tavastehus 23.11.1779. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus År 1779. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1779. Vol. 3. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA; Ödmiukast Berättelse Öfver Förrättadt Arbete wid Tavastehus Fästnings-Byggnad för År 1782. Tavastehus 23.11.1782. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1782. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1782. Vol. 5. KrA; Relation öfver Förrättadt Arbete wid Tavastehus Fästnings Byggnad År 1783. Tavastehus 26.11.1783. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1783. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1783. Vol. 6. KrA; Relation öfver Förrättadt Arbete vid Tavastehus Fästnings Byggnad för År 1784. Tavastehus 29.11.1784. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings-Arbetet vid Tavastehus För År 1784. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1784. Vol. 7. KrA.

449 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning.

Mainitsematta on jätetty, mistä rakennuspuut linnoitustyömaalle toimitettaisiin. Uitto Hämeen linnaan oli suunniteltu toteutettavaksi ajankohtana, jolloin vettä on runsaasti ja virtaa vuolaimmillaan. On mahdollista, että huudetut puut on tuotu linnan eteläpuolelta myötävirtaan. Tämä ei kuitenkaan sulje pois sitä mahdollisuutta, että puut olisivat olleet linnan pohjoispuolisella vesialueella. Kummassakin tapauksessa on nimittäin tarvittu hinauslaite.

Kun veden virtaus ei riitä viemään tukkeja eteenpäin, ne kootaan lautoiksi, jotka yhdistetään toisiinsa köysien avulla tai jätetään puomien ympäröimiksi avolautoiksi, joita ponttuun ja keluveneeseen avulla hinataan tai varpataan eteenpäin. Varppaamisessa tarvitaan tukeista tehty lautta, johon kiinnitetään iso kela eli vorokki. Lisäksi tarvitaan pitkä köysi eli varppi, jonka toisessa päässä on ankkuri. Ankkuri soudetaan veneellä niin pitkälle kuin köysi myöten antaa ja pudotetaan pohjaan. Kun varppia kerätään ponttuulle vorokkia kiertämällä, liikkuvat lautta ja sen perässä olevat tukit eteenpäin. Tällaisen laitteen käytöstä kustavilaisella ajalla tai aikaisemmin 1700-luvulla ei juurikaan ole tietoja. Sellainen on saattanut olla käytössä, sillä sahojen tarkastuskertomuksissa on puheena olevasta laitteesta ylimalkaisia mainintoja.⁴⁵⁰

Todennäköistä on, että koska kaupunkilaiset hankkivat rakennustarpeensa lähiseudulta, linnoitustyömaa hankki tarvitsemansa rakennuspuut kauempaa. Maaherra Anders de Bruce antamissa ja kaupungin porvariston ja maistraatin hyväksymissä rakennusohjeissa pääsääntönä oli rakennusten rakentaminen uusista aineista, koska kaupungin asukkaiden vanhat rakennukset olivat huonokuntoiset, eikä niitä kannattaisi siirtää uudelle paikalle. Rakennusaineita, hirssiä, palkkeja ja salkoja hankittiin lähiseutujen talonpojilta ja niitä kuljetettiin vesitse.⁴⁵¹ Tapani Tasanen on metsienhoi-

Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA.

450 Pakkanen 2004, 72-73; Metsänhoitaja Esko Pakkanen, UPM-Kymmene 4.8.2005. Muistiinpanot tekijän hallussa.

451 Lindeqvist 1926, 515-516.

don historiaa käsittelevässä väitöstutkimuksessaan toden-
nut järeistä havupuista olleen puutetta tiheämmin asutuilla
seuduilla 1700-luvulta alkaen. Tämän vuoksi rakennushir-
siä jouduttiin hankkimaan useiden peninkulmien päästä.⁴⁵²
Linnan eteläpuolisella vesialueella kysymykseen voisivat tul-
la Miemalanselän eteläpuolinen metsäalue, Hiidenjoen ran-
ta-alueet Kernaalanjärvelle ja sieltä edelleen Puujokea pitkin
aina Turkhautaan saakka. Myös Sääjärven alue ja sen lasku-
joen lähialueet ovat voineet olla linnoitustyömaan puunhan-
kinta-alueita. Linnan pohjoispuolisella vesialueella Vanajave-
den alue aina nykyisen Valkeakosken tienoille ja Lempäälään
saakka on voinut tulla kysymykseen.⁴⁵³ Joka tapauksessa
puita on voitu kaataa hyvinkin pienien purojen lähialueilta,
mihin viittaa työkertomuksessa oleva maininta puiden uitta-
misesta heti jäiden lähdettyä, sillä vesi puroissa vähenee no-
peasti.⁴⁵⁴

Mikäli puut olivat peräisin Hämeen linnan eteläpuoli-
selta vesialueelta, myyjinä ovat voineet olla Harvialan kartano
ja Hakoisten kartano. Näistä ensin mainittu sijaitsi Vanajas-
sa Miemalanselän eteläpuolella ja jälkimmäinen Kernaalan-
järven länsipuolella. Vanajan suurin rälssiomaisuus oli Har-
vialan kartanolla, jonka omistajaksi tuli vuonna 1757 val-
taneuvos kreivi Fredrik Axel von Fersen. Kartanon alueisiin
kuului tuolloin kaksi säteriä, Harviala ja Niemenpää, usei-
ta rälssitiloja ja rajapiiritiloja sekä Janakkalasta säteri, 14
rälssitilaa ja yksi mylly.⁴⁵⁵ Hakoisten kartanoon perustettiin

452 Tasanen 2004, 91.

453 Ks. kartat Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805/1989, 156/184,
157/185, 173/201, 189/217, 204/232, 219/247, 220/248, 235/263, 250/234;
Rytkönen 1992, 174.

454 Pakkanen 2004, 70.

455 Vanajan historian uuden ajan alusta vuoteen 1868 saakka kirjoittaneen
Raili Rytkösen mukaan Harvialan kartanon maaomaisuus oli vuonna 1767
seuraava: Harvialan ja Niemenpään säterit, Uotilan, Tuittulan, Antelan,
Mäkelän ja Pukkilan rälssitilat, Kidun Ylänteen, Höitilän, Syrjäntaan, Sy-
vänojan, Hakumäen ja Sillanpään rajapiiritilat Vanajasta ja Janakkalan puo-
lelta Kuumolan säteri, 14 rälssitilaa, joista yksi sijaitsi Olkisten kylässä, ja
Nikkilän mylly Kernaalassa. Rytkönen 1992, 55.

1500-luvulla rälssitorppia, jotka myöhemmin muuttuivat sen manttaaliin pannuiksi lampuotitiloiksi. Hamppulan, Köykkälän, Kokkilan, Tarpisen, Veräjängsuun ja Väkkärlän yksinäiset rälssitilatkin yhdistettiin kartanoon 1850-luvulta lähtien. Kartanoa isännöi tutkittavana ajankohtana ratsumestari Karl Gustav Uggla.⁴⁵⁶ Hätilän latokartanolla oli myös maata linnan eteläpuolella, Kuninkaan kartaston mukaan se oli Harvialan naapuri. Todennäköisesti täältä sotilaat kaatoivat 1660-luvun lopulla puita linnan kunnostamista varten. Kun Katiskoskelle Miemalan kylään vuonna 1732 perustettiin Hämeen vanhin hollantilaisia hienoteriä käyttävä yksikehäinen ja yhdeksänteräinen saha, oli perusteluna se, että lähellä ei ollut tuohimetsiä, joista olisi kateainetta voinut saada. Sen sijaan siellä oli laaja koskematon metsä, jota kukaan ei käyttänyt.⁴⁵⁷ Koska kysymyksessä oli huutokauppa, on varsin todennäköistä, että ainakaan Hätilän latokartano ei ole ollut tavarantoimittaja. Koska Katiskosken sahan sahausoikeus oli vain 180 tukkia vuodessa,⁴⁵⁸ ei ole kovin todennäköistä, että se olisi toimittanut sahattua puutavaraa linnoitustyömaalle sahaamattomasta puhumattakaan. Jäljelle jäävistä ajatelluista myyjistä, Harvialan ja Hakoisten kartanot, edellinen on todennäköisempi, koska se sijaitsi lähempänä linnaa ja koska sieltä oli paremmat yhteydet linnalle.

Linnoitustyömaalle oli siis hankittu tukkeja, hirssiä ja parruja yhteensä 2.300 kpl. Ne oli määrä toimittaa tilaajalle keväällä 1778, kuten edellä olen todennut. Sahateollisuudes-

456 Jutikkala – Nikander 1945, 390.

457 Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805/1989, 189/217; Paloposki 1976 A, 389; Soininen 1976, 389; Ahvenainen 1984, 97; Rytkönen 1992, 167–168. – Keski-Euroopan vanhin vesisaha on Augsburgin saha vuodelta 1337. Ruotsin ensimmäinen vesisaha puolestaan perustettiin vuonna 1466 Vadstenan luostariin. Varsinaisesti ne valtakunnan länsiosassa yleistyivät 1500-luvun loppupuolelta alkaen, ja samoihin aikoihin niitä alettiin perustaa valtakunnan itäosaankin. Porin saha aloitti toimintansa vuonna 1558. Sittemmin niitä perustettiin Tammisaareen seuraavana vuonna, Hämeenlinnaan vuonna 1560, Perniöön vuonna 1567 ja Espoon kartanoon vuonna 1582. Helander 1949, 57; Soininen 1976, 386.

458 Paloposki 1976 A, 389; Soininen 1976, 389.

ta Hämeen historiaan kirjoittanut Toivo J. Paloposki on todennut, että ”suurista 14–13 tuuman tukeista saatiin yleensä 2–3 täysisärmäistä lautaa”.⁴⁵⁹ Tukit ovat todella olleet suuria, sillä kaadetun puun mitta otetaan rungon latvaosasta.⁴⁶⁰ Koska ruotsalainen tuuma on 2,4742 cm,⁴⁶¹ on tukin latvan halkaisija 34,6 cm – 32,2 cm. Tyviosastaan tällainen puu on ollut paksuudeltaan 35–40 tuumaa (86,6 cm – 99,0 cm). Takametsät olivat koskemattomat, ja niissä on siten kasvanut Paloposken mainitsemissa suurissa tukkeissa. Hyvän kuvan niistä saa Pälkäneen Äimälästä, missä kalkkilouhoksen satamaan johtavan polun varrella on vuosia sitten kaatunut mänty. Sen rungon paksuus miehen rinnan korkeudella on vähintäänkin metri.⁴⁶²

Koska honkatukkeja oli yhteensä 1.600 kpl, on niistä enimmillään saatu 4.800 kpl täysisärmäistä 11 tuumaa leveää lautaa. Määrä ei ole suuri, mutta se johtuu tuon ajan lautojen leveydestä, isojen puiden sydänlahosta ja kuivumisesta johtuvasta leveiden lautojen halkeamisesta. Kaksi viimeksi mainittua syytä ovat johtaneet lautojen hylkäämiseen.⁴⁶³

Puuta myös kierrätettiin. Todennäköistä nimittäin on, että linnoitusalueelta purettujen rakennusten käyttökelpoinen puuainees hyödynnettiin uusissa rakennuksissa ja linnoituslaitteissa. Yksi tällainen rakennus oli 1730-luvulla valmistunut puukasarmi, jonka purkamisesta on maininta vuoden 1777 työkertomuksessa.⁴⁶⁴ Koska työkertomuksessa rakennusta ei ole tarkkaan yksilöity, on esitettävä pari vaihtoehtoa. Vuoden 1773 ”hätätilalinnoitussuunnitelmas-

459 Paloposki 1976 A, 396.

460 Osmo Pakarinen 10.8.2005. Muistiinpanot tekijän hallussa.

461 Kuokkanen T 1995, 17.

462 Ks. kuva 23.

463 Paloposki 1976 A, 396.

464 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbeta för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA.

Kuva 23

Lahoamassa oleva puu Äimälän kylässä lähellä Kalkkimäkeä

Maanviljelijä Olli Klemolan mukaan kuvan puun rungon paksuus miehen rinnan korkeudelta on 40 tuumaa (1,016 m). Tällaisen puun latvaosan paksuus on, kuten sahateollisuutta tutkinut Toivo J. Paloposki on todennut, 13–14 tuumaa (35 cm – 32 cm); puun mitta otetaan latvaosasta. Vaikka kuvan puu on paksu, olisi siitä 1700-luvulla saatu vain 2–3 täysisärmäistä lautta.

Lähde: Paloposki 1976 A, 396; Maanviljelijä Olli Klemola 19.7.2005. Muistiinpanot tekijän hallussa, Osmo Pakarinen 10.8.2005. Muistiinpanot tekijän hallussa.

Valokuva: Pekka Koskinen 19.7.2005.

saan” päämajoituspäälliköksi von Arbin piti parempana purkaa huonokuntoiset kasarmirakennukset ja järjestää uudet tilat kehämuurin sisäpuolelle. Upseereille, aliupseereille ja käsityöläisille tarkoitettu kasarmirakennus oli korjauskelpoisessa kunnossa.⁴⁶⁵ Koska itäistä kehämuurirakennusta, jonne oli määrä tulla tilat upseereille ja aliupseereille, ei ollut vielä aloitettu, pidän todennäköisenä, että vuonna 1777 purettu puukasarmirakennus ei ollut se, joka oli upseerien, aliupseerien ja käsityöläisten käytössä, vaan jokin huonokuntoisista kasarmirakennuksista.

Puusta tehtiin siis kasarmirakennus, joka valmistui vuoden 1779 aikana.⁴⁶⁶ Toinen puusta tehty rakennus oli hirsirakennus, jonka piirustukset valmistuivat vuonna 1781 ja jonka pystyttäminen aloitettiin vuotta myöhemmin.⁴⁶⁷ Vaikka vuosien 1777–1784 työkertomuksissa ei olekaan mainintaa muista puisista rakennuksista, osoittaa venäläinen kartta toukokuulta 1811, että muitakin puisia rakennuksia on linnoituksen tarpeisiin vuoteen 1808 mennessä pystytetty.⁴⁶⁸

Kustaa III kirjoitti linnoitustöitä johtaneelle von Stockenströmille 13.12.1785 ja ilmoitti vahvistaneensa kaupunkilaisten kanssa laaditun luovutus sopimuksen.⁴⁶⁹ Tämän jälkeen voitiin kaupungin vanhalle paikalle rakentaa

465 Underdånigste Memorial. Stockholm 10.3.1773. A. M. v. Arbin. Nr 425. Saapunut 12.3.1773. Hyväksytty: Ulricsdals Slott d. 15 Martii 1773. M 846. RA.

466 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbetet för Åhr 1779. Tavastehus 23.11.1779. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus År 1779. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1779. Vol. 3. KrA.

467 Stockhuset i Tavastehus Fästning. Tavastehus 29.6.1781. N. Cedergren. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 82. KrA; Relation öfver Förrättad Arbetet wid Tavastehus Fästnings Bygnad År 1783. Tavastehus 26.11.1783. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1783. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1783. Vol. 6. KrA.

468 Hämeenlinnan linnoituksen, kaupungin ja lähiympäristön pääpiirustus. Merkitty nykytilanne ja kunto. Laadittu Hämeenlinnan Insinööritoimistossa 3.5.1811. Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole mainittu. Nr. 12. VIK. RHOA. MV.

469 Lindeqvist 1926, 504.

linnoituksen tarvitsemia rakennuksia. Sinne ei koulurakennusta lukuun ottamatta jäänyt käyttökelpoista rakennusta, sillä kaupunkilaiset veivät mukanaan kivijalkoja ja kaivonrenkaita lukuun ottamatta kaiken muun.⁴⁷⁰ Edellä mainitun Hämeenlinnan Insinööriosastossa 3.5.1811 laaditun kartan mukaan kaupungin vanhalla paikalla oli vuonna 1811 lautarakenteinen tykistön varasto, puinen insinööritalo ja siihen liittyvä varastorakennus sekä puinen leipomorakennus.⁴⁷¹ Vuonna 1809 valmistuneessa kartassa insinööritalo oli vanha ja huonossa kunnossa, ja insinöörialueella oli myös toinen vanha talo, joka oli lisäksi ränsistynyt.⁴⁷² Milloin nämä rakennukset on tehty, ei selviä Venäläisen Insinöörikomennuskunnan kartoista. On mahdollista, että ne on siirretty muualta. Sen sijaan vuoden 1785 jälkeen rakennettuja ovat todennäköisesti insinöörityöpaja, tykistön puinen varastorakennus ja kuuden uunin leipomo, sillä niitä ei venäläisissä kartoissa kutsuta vanhoiksi.⁴⁷³

Puuta tarvittiin myös vallihautoissa, sillä verhoukivien alle laitettiin risunkinippuja ja vallihaudan pohja verhoiltiin laudoilla.⁴⁷⁴ Työkertomuksista ei selviä tarvitun puun määrää.

470 Lindeqvist 1926, 503.

471 Hämeenlinnan linnoituksen, kaupungin ja lähiympäristön pääpiirustus. Merkitty nykytilanne ja kunto. Laadittu Hämeenlinnan Insinööritoimistossa 3.5.1811. Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole mainittu. Nr. 12. VIK. RHOA. MV.

472 Hämeenlinnan kaupungin, linnoituksen ja ympäristön asemakaava vuodelta 1809. Allekirjoitti insinöörimajuri Tru???, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 2. VIK. RHOA. MV. – Ks. kartta 8 s. 416.

473 Hämeenlinnan kaupungin, linnoituksen ja ympäristön asemakaava vuodelta 1809. Allekirjoitti insinöörimajuri Tru???, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 2. VIK. RHOA. MV; Hämeenlinnan linnoituksen, kaupungin ja lähiympäristön pääpiirustus. Merkitty nykytilanne ja kunto. Laadittu Hämeenlinnan Insinööritoimistossa 3.5.1811. Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole mainittu. Nr. 12. VIK. RHOA. MV. – Ks. kartat 8 ja 10 s. 416 ja 419.

474 Förslags-Profil til högra Facen af Södra Hörn Bastion i Westra Polygon vid Tavastehus, hvilken Profil äfven kan nyttjas så longt som Quicksand möter under grafningen på djupet i Grafvarna. Stockholm 20.7.1781. A. M. v. Arbin. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 84. KrA.

Vuonna 1778 suunniteltiin mm. portin rakentamista pohjoiselle polygonille.⁴⁷⁵ Sitä ei kuitenkaan tällä linnoituskohteella (nro 4) aloitettu, sillä vuoden 1778 työkertomuksessa ei ole tällaisesta mainintaa.⁴⁷⁶ Sen sijaan kyseisenä vuonna rakennettiin kaksikerroksista puukasarmia sadalle miehelle. Siihen on tarvittu paljon puuta, mikä on omiaan selittämään vuoden 1777 työkertomuksesta ilmenevän puutilauksen. Luonnollisesti myös vuonna 1778 oli muitakin työkohteita, joissa puuta tarvittiin. Kaiken kaikkiaan oli puumateriaaliin rahaa varattuna yhteensä 884 Rdlr 17 sk 2 rt, mitä voidaan pitää huomattavana summana, sillä työkertomuksen mukaan rahaa kului vuonna 1778 yhteensä 10.986 Rdlr 27 sk 1 1/3 rt.⁴⁷⁷ Suunnitelmassa varattu rahamäärä puumateriaalin hankintaan oli nimittäin 8 % koko Hämeen linnan linnoittamiseen vuonna 1778 käytetystä rahamäärästä.

475 Special Författning till Sommar Arbete. Posten No 4. Ei päiväystä. N. Rosenblad. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA.

476 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA.

477 Special Författning till Sommar Arbete. Posten No. 1, 2, 3, 4, 5. Ei päiväystä. N. Rosenblad. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777–1778. Vol. 9. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA.

4.3.6. Ikkunalasi

Hämeen linnan kehämuurirakennuksiin ja puukasarmirakennukseen tarvittiin myös ikkunalasia^{478, 479} Koska kaksi-kerroksisessa puukasarmissa oli yhteensä 44 ikkuna-aukkoa, tarvittiin puheena olevaan rakennukseen vähintään yhtä monta ikkunalasilevyä, ja ainakin saman verran niitä tarvittiin kehämuurirakennuksissa.⁴⁸⁰

Suomen vanhin ikkunalasin palanen on peräisin Ko-roisten kappelista 1200-luvulta.⁴⁸¹ Kun kivistä kirkkoja raken-

478 Lasin historia on noin 5000 vuoden mittainen, sillä vanhimmat tunnetut lasiesineet, jotka ovat lasihelmiä, ovat ajalta 3000 eKr. Koska on todennäköistä, että ne eivät ole syntyneet sattumalta, on jo tuolloin tarvinnut olla käytössä jonkinlainen sulatusmenetelmä. Toinen varhaiseen lasiin liittyvä keskus on Siidonin alue. Foinikialaisten panos lasin valmistusmenetelmän kehittämisessä on ollut ratkaisevan tärkeä, sillä jossakin Siidonin kaupungissa toimineista lasipajoista keksittiin lasinpuhallus, jota on luonnehdittu mullistavaksi keksinnöksi. Tämä tapahtui noin vuonna 50 eKr. Suomalaisen lasin historiasta kirjoittanut Heikki Matiskainen on foinikialaisten keksinnöstä todennut seuraavaa: *”Plastista lasisulaa voitiin putkimaisen rautapillin avulla puhalttaa palloksi, jota voitiin kuumakäsitellä sellaisenaan tai puhalttaa halutun mallin mukaisesti pallo muotissa ja lisätä tarvittavia koristeita.”* Matiskainen 1994, 11, 14.

479 Ks. esim. Relation öfwer Förrättad Arbetet wid Tavastehus Fästnings Byggnad År 1783. Tavastehus 26.11.1783. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1783. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1783. Vol. 6. KrA.

480 Plan á vuë d’oisseau öfver Gamla Tavastehus Slott, jemte Plan au rez de chaussée till de nödvändigaste Byggnader för Garnizonen och Förråderne, besörgd 1776. Tekstiosan on allekirjoittanut Tukholmassa 15.12.1776 O. Wijnblad ja varmentanut Carl Fredric Sundwall. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 49. KrA; Dessein till en Caserne Byggnad af Träd För 100 Man Artillerie, med nödige befähl Och behörige Handtwerkare tillämnad at upföras uti Tavastehus Fästning. Sveaborg 14.10.1775. A. Wadman. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 192. KrA; Kanerva 1980, 13. – Ks. suunnitelmat 6 ja 7 s. 186 ja 187.

481 Varhaisimmat tunnetut ikkunat ovat olleet Pompejin kaupungin kolmessa kylpylässä. Koska roomalainen valtiomies, filosofi ja kirjailija Lucius Annaeus Seneca nuorempi (5 eKr.–65 jKr.) on kertonut *”ihailleensa maisemia kylpylän ikkunoiden läpi”* ja koska hän kuoli vuonna 65 jKr., on selvää, että ikkunalasi on ajalta ennen Senecan kuolemaa. Ikkunalasin merkitys kas-

nettiin Suomessa 1400-luvun ensimmäiseltä puoliskolta alkaen, lisääntyi ikkunalasin kulutus täälläkin. Lasi tuotiin Keski-Euroopasta, ja sitä olivat asentamassa paikalleen kiertävät lasimestarit, jollaisesta on maininta Naantalista vuodelta 1449. Kun Uuteenkaupunkiin vuonna 1681 perustettiin lasitehdas, helpottui ikkunalasin saanti hetkeksi. Vuonna 1685 tehdas paloi, ja kesti yli kuusi vuosikymmentä, ennen kuin Ruotsin valtakunnan itäosaan seuraava lasitehdas perustettiin.⁴⁸²

Tutkittavana ajanjaksona Suomessa oli seitsemän lasitehdasta, jotka olivat aakkosjärjestyksessä lueteltuina Berga, joka perustettiin vuonna 1796 Pirttikylään Etelä-Pohjanmaalle, Inkere perustettiin vuonna 1794 Pertteliin Varsinais-Suomen itäosaan, Liikola perustettiin vuonna 1795 Sysmään,⁴⁸³ sekä Mariedal, Nuutajärvi, Tuorsniemi ja Åvik,⁴⁸⁴ joita seuraavassa tarkastellaan lähemmin. Neljä viimeksi mainittua lasitehdasta olivat lähimpänä Hämeen linnaa.

On syytä tuoda esille lasin koostumus ja tapa valmistaa ikkunalasia, jonka raaka-aineet ovat kvartsi, sooda ja kalkki. Vaikka ensin mainittua esiintyykin Suomen maaperässä runsaasti, se ei ole puhdasta, sillä siihen on sekoittunut muitakin mineraaleja. Suomessa alettiin louhia kvartsia kallioista. Kun kvartsi oli louhittu, se kuumennettiin ja murskattiin sulatukseen sopivaksi. Koska kvartsin sulamispiste on kor-

voi kirkon aseman vahvistumisen myötä 600-luvulta alkaen. Lasia käytettiin mm. lasimosaikeissa, joka on roomalaista perintöä. Lasimaalaukset vakiintuivat erottamattomaksi osaksi kirkkojen interiööriä 800-luvulta alkaen. Jo ennen ensimmäisen vuosituhannen päättymistä eurooppalainen ikkunalasi-teollisuus eli kukoistuskauttaan. Matiskainen 1994, 15, 54.

482 Matiskainen – Haggrén – Vanhatalo 1991, 99; Matiskainen 1994, 15, 17-18, 22, 24-25; Hiekkänen 1994, 217, 220. – Pirkanmaan ja Satakunnan kivikirkot, joissa kaikissa oli luonnollisesti ikkunat, rakennettiin 1480-luvun ja 1550-luvun välisenä aikana, kuten keskiaikaisen Turun hiippakunnan kivikirkoista väitellyt Hiekkänen on osoittanut. Ks. Hiekkänen 1995, 83-86; Hiekkänen 2001, 197-198, 200-205.

483 Müller – Tarna 1978, 28-30.

484 Müller – Tarna 1978, 21-22, 24, 26-28, 30; Vanhatalo – Matiskainen 1986, 18, 22, 28, 36.

kea, tarvittiin soodaa tai potaskaa sulamispisteen alentamiseksi alle 1.000 asteen. Keski-Euroopassa ja Pohjoismaissa on käytetty potaskaa tähän tarkoitukseen. Kysymyksessä on kaliumbikarbonaatti, jota saadaan lehtipuiden ja saniaisten tuhkasta. Lasitehtaan lähistöllä tuli olla riittävästi metsää, sillä tuhkan saamiseksi poltettiin ”*valtavasti lehtipuuta*”,⁴⁸⁵ kuten Matiskainen on asian ilmaissut. Kalkki puolestaan stabiloii kvartsin ja potaskan seoksen ja estää vesilasin muodostumisen eli kalkki estää lasin liukenemisen veteen.⁴⁸⁶ Matiskaisen mukaan ”*kalkkia saatiin vaivattomasti Suomen kalioperästä*”.⁴⁸⁷ Koska Hämeen linnan linnoitustyömaata varten kalkkia etsittiin jopa varsin kaukaa itse linnasta,⁴⁸⁸ on Matiskaisen lausumaa pidettävä turhan optimistisena. Näiden lisäksi tarvittiin mangaanioksidia ja lasimurskaa. Edellinen kirkasti lasimassaa ja jälkimmäinen alensi sulatuslämpötilaa edelleen. Luulasin valmistukseen tarvittiin poltettua luujauhoa.⁴⁸⁹

Lasimassan sulattamiseen tarvittiin lasiuuni ja kaolii-nisavesta valmistettu upokas.

Vanhimmat tunnetut lasiuunit ovat 600-luvulta eKr. Kysymyksessä oli kupoliharjainen pyöröuuni, joka oli käytössä aina keskiajalle saakka. Siinä oli kolme kerrosta, joista alin oli tulipesä, keskimmaisessä olivat upokkaat⁴⁹⁰, joissa lasin raaka-aineet sulatettiin, ja ylin oli jäähdytyskerros. Saksalaisalueen luostareissa kehitettiin suorakaiteen muo-

485 Matiakainen 1994, 18-19.

486 Matiskainen 1994, 33-34.

487 Matiskainen 1994, 34.

488 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA.

489 Matiskainen 1994, 34.

490 Lasin raaka-aineiden sulattaminen tapahtui tulenkestävästä kaolii-nisavesta valmistetuissa upokkaissa. Suomalainen savi on glasiaalisavea, joka ei puheena olevaan tarkoitukseen sovellu. Roomalaisaikana upokkaat olivat pieniä ja laakeita vateja, mutta ajan mittaan ne muuttuivat lieriömäisiksi ja suurikokoisiksi. Matiskainen 1994, 35.

toinen sulatusuuni, jota sittemmin käytettiin myös metsälasitehtaissa. Toisin kuin pyöröuunissa, suorakaideuunissa tulipesä ja sulatustila olivat peräkkäin; upokkaat olivat erityisillä penkeillä sulatustilassa. Jäähdyttämö on sulatusosan päällä. Lisäksi suorakaideuunissa oli erityinen uuni polttopuiden kuivattamista varten, ikkunalasin oikaisu-uuni ja upokkaiden esilämmitysuuni. Suorakaideuunista kehittyi saksalainen uuni, joka saksalaisten puhaltajien ansiosta oli käytössä myös Ruotsissa ja siten myös Suomessa.⁴⁹¹

Lasin raaka-aineet laitettiin upokkaaseen, joka työnnettiin sulatusuunin sulatustilaan. Sieltä otettiin lasimassaa tarpeellinen määrä puhalluspillillä. Pillejä oli erilaisia eri tarkoituksia varten. Yleispillin lisäksi olivat ainakin pikaripilli, juomalasipilli ja varsipilli. Viimeksi mainittua käytettiin ikkunalasia puhallettaessa.⁴⁹²

Valtiomies ja filosofi Senecan aikana ikkunalasi valmistettiin tasaisen pinnan päällä valamalla. Lopuksi lasi kiinnitettiin pronssikehyksiin. Matiskaisen mukaan tällä tavalla menettelemällä myös suuret ikkunalasi-pinnat olivat mahdollisia. Menetelmä oli hankala, ja niinpä 200-luvulla kehitettiin sylinteripuhallusmenetelmä. Siinä puhallettiin ensin pitkä sylinteri, joista pisimmät saattoivat olla lähellä kolmeakin metriä. Halkaisijaltaan se oli noin 15 cm ja muistutti pitkää pulloa. Kun tavoiteltu koko saavutettiin, pitkän pullon niska leikattiin pois. Sen jälkeen sylinteri leikattiin auki ja sijoitettiin holvattuun kammioon, joka sijaitsi lasiuunin yhteydessä ja jota kutsuttiin ikkunalasin oikaisu-uuniksi. Mitä lähemmäksi sulatusuunin puoleista seinää sylinterit oli sijoitettu, sitä enemmän ne lämpisivät. Täällä leikatut sylinterit avautuivat ja muodostuivat ikkunalasiiksi.⁴⁹³

Edellä mainittu sylinterin halkaisijamitta ei ollut vakio. Ikkunaruudun koko oli, kuten Matiskainen on todennut, sidoksissa sylinterin halkaisijamittaan siten, että mitä suu-

491 Matiskainen 1994, 35-36.

492 Matiskainen 1994, 38.

493 Matiskainen – Haggrén – Vanhatalo 1991, 99; Matiskainen 1994, 55.

rempi halkaisija oli, sitä suurempi oli ikkunaruuudun koko. Suuria ikkunapintoja saatiin luonnollisesti useampikertaisella kehystämällä.⁴⁹⁴

Edellä mainituista tehtaista Ävik oli vanhin. Vaikka sen perustamisen edellytyksenä ollut privilegioanomus jätettiin vuonna 1746, tuli se hyväksytyksi vasta helmikuun alussa 1748. Anomuksen jätti ja tehtaan perusti Jakob Reinhold Depong (de Pont), joka oli Ruotsin Sotakollegion kanslisti. Perustamiseen liittyviä ohjeita antoivat ja teknisinä asian tuntijoina toimivat saksalaiset lasinpuhaltajat Johan Thomas From ja Enewald Waltzer. Heistä viimeksi mainittu oli syntynyt Pommerissa 1730 ja hänestä tuli Ävikin lasitehtaan ensimmäisiä lasinpuhaltajia. Molemmat olivat olleet 1740-luvulla Ruotsissa perustamassa Koston lasitehdasta^{495, 496}

Ävikin lasitehdas sijaitsi Hämeen-Uudenmaan läänin Someron pitäjän Sillanpään kylässä Ävikinjärven rannalla. Sieltä oli hyvä yhteys sekä Hämeenlinnaan että Turkuun, sillä Hämeen Härkätie kulki tehdasalueen halki.⁴⁹⁷ On myös sanottu, että sieltä oli hyvät yhteydet eri puolille Suomea. Väite pitää paikkansa, sillä Hämeenlinna oli suhteellisen lähellä, ja sen kautta oli maantieyhteyksiä muualle Suomeen. Lasitehtaan lähistöllä oli runsaasti metsää ja siten polttopuuta, eikä puuresursseista ollut muita teollisuuslaitoksia kilpailemassa.⁴⁹⁸ Puuta tarvittiin paitsi uunien lämmittämiseen, myös potaskan raaka-aineen, tuhkan, valmistamiseen.⁴⁹⁹

Ävikin lasitehtaassa valmistettiin korkealaatuista ikkunalasiasia, josta Ruotsissa oli pulaa, sekä talouslasiasia, pulloja ja luulasiesineitä (luulasilla jäljiteltiin posliinia). Jo 1760-luvun

494 Matiskainen 1994, 56.

495 Kosta sijaitsee Etelä-Ruotsissa Kronobergin läänissä suunnilleen Växjön ja Nybron kaupunkien puolessavälissä.

496 Müller – Tarna 1978, 21; Löfberg 1981, 72-73; Vanhatalo – Matiskainen 1986, 18; Matiskainen – Haggrén – Vanhatalo 1991, 17; Matiskainen 1994, 25.

497 Vanhatalo – Matiskainen 1986, 18-19; Matiskainen 1994, 25.

498 Matiskainen – Haggrén – Vanhatalo 1991, 17.

499 Paloposki 1976, 407.

alussa tehtaan pääasiallinen artikkeli oli ikkunalasi, kuten ruotsalainen A. A. Hülphers matkakertomuksessaan vuodelta 1760 kertoo. Hänen mukaansa vuosituotanto oli 12.000 levyä ikkunalasia. Koska tehtaalla työskenteli kuusi verstakkoa, joista neljässä oli ulkomaalaisia lasinpuhaltajia ja kahdessa kotimaisia miehiä, ei määrää voida pitää poikkeuksellisen suurena. Tehdas oli vuodessa toiminnassa yhdeksän kuukauden ajan: uuneja kunnostettiin kolme kuukautta. Näin ollen kuukaudessa valmistettiin keskimäärin 1.333 ikkunalevyä. Tehtaalla oli 1760-luvun lopulla jo kolme hyttiä, joista kussakin oli yksi uuni ja kuusi verstakkoa. Näin ollen työpajojen yhteenlaskettu määrä oli 18. Edellä mainitusta kuukauden keskiarvosta yhden verstakon osalle tuli siten 74 ikkunalasilevyä.⁵⁰⁰

Åvikin lasitehtaan myyntiorganisaatio oli varsin moderni. Tehtaalla oli omat myymälät sekä Tukholmassa että Turussa; Pohjanlahden länsipuolella myytiin runsaasti ikkunalasia. Paloposken mukaan ”*patruunan omat rengit toimittivat lasin kauppiaille tai nämä hakivat tavarann tehtaalta*”⁵⁰¹. Maaseudulla myynti tapahtui pääasiassa kulkukaupalla. Tehdas myös työllisti myyntimiehiä, joiden toimialueena oli koko maa.⁵⁰²

Åvikin tuotteiden laadun sanotaan heikentyneen 1780-luvulla, samalla tuotantomäärät laskivat.⁵⁰³ Laadun heikkenemisen syynä lienee ollut potaskan saannin vaikeutuminen, mihin taas on saattanut olla syynä kolmen uuden lasitehtaan – Mariedal, Tuorsniemi ja Olhava – perustaminen 1780-luvulla. Seuraavalla vuosikymmenellä perustettiin vielä neljä tehdasta lisää. Uudet lasitehtaat ovat todennäköisesti vieneet työntekijöitä Åvikista, mikä taas on johtanut tuotannon las-

500 Paloposki 1976, 407-408; Matiskainen 1994, 25.

501 Paloposki 1976, 407.

502 Paloposki 1976, 407; Müller – Tarna 1978, 21; Vanhatalo – Matiskainen 1986, 18; Matiskainen – Haggrén – Vanhatalo 1991, 17-19.

503 Müller – Tarna 1978, 22.

kuun.⁵⁰⁴ Lasinpuhaltajat muuttivat usein, kuten Aimo Löfberg on lisensiaattityössään osoittanut.⁵⁰⁵

Ävikin lasitehtaalla oli ikkunalasin valmistuksen monopoli Suomessa aina vuoden 1781 lopulle saakka. Vuodenvaihteessa 1781–1782 aloitti nimittäin toimintansa Mariedalin lasitehdas, joka sijaitsi Sipoon kunnan Myrasin kylässä Hämeenlinnaan johtaneen vanhan Porvoontien varrella.⁵⁰⁶ Tehdas sijaitsi tuotteiden markkinoinnin ja materiaalin hankinnan kannalta edullisella paikalla, sillä lähellä olivat Helsingin ja Porvoon kaupungit ja niiden satamat. Puun saannin kannalta sijainti ei sen sijaan ollut kovin edullinen, sillä sen lähistöllä oli runsaasti puuta käyttäviä sahoja, jotka toimittivat lautoja ja lankkuja mm. Viaporiin. Lisäksi puuta tarvitsivat Helsingin ja Porvoon kaupungitkin. Matiskaisen, Haggrénin ja Vanhatalon mukaan lasitehtaan puunsaanti olikin turvattu vain niin kauan kuin helsinkiläinen kauppias ja teollisuusmies Johan Sederholm⁵⁰⁷ oli tehtaan johdossa ja yksi omistajista.⁵⁰⁸ Siten Johan Sederholmilla oli huomattava merkitys Mariedalin lasitehtaan toiminnan kannalta. Väite ei ole uskottava. Sen sijaan on ajateltavissa, että lasitehtaan puunsaanti jonkin verran vaikeutui Sederholmin jäätyä toiminnasta pois.

Sederholm perusti Mariedalin lasitehtaan jo vuonna 1778, jolloin hän jätti tehtaan privilegioanomuksen. Anomus hyväksyttiin 17.5.1779, ja kaksi vuotta myöhemmin tehdas aloitti toimintansa. Sederholmin teknisenä asiantunti-

504 Paloposki 1976, 407.

505 Löfberg 1981, 11.

506 Vanhatalo – Matiskainen 1986, 22-23; Matiskainen – Haggrén – Vanhatalo 1991, 20.

507 Johan Sederholm (1722–1805) toimi kauppiana Helsingissä vuodesta 1748 alkaen. Kaupankäynnin lisäksi hän omisti lasitehtaan, harjoitti laivanvarustustoimintaa sekä omisti Helsingin telakan, perusti hurstitehtaan, kaakelitehtaan ja sahamyllyn. Hän oli valtiopäiväedustajana vuosien 1769, 1778 ja 1789 valtiopäivillä. Matiskainen – Haggrén – Vanhatalo 1991, 19; Nenonen – Teerijoki 1998, 457-458.

508 Matiskainen – Haggrén – Vanhatalo 1991, 20.

jana oli Ävikin tehtaan mestarilasinpuhaltaja Johan Anders Schmidt⁵⁰⁹ ⁵¹⁰

Ävikin tehtaan tapaan Mariedalin lasitehtaassa valmistettiin ikkunalasin lisäksi talousastioita, pulloja ja korkealaatuista luulasia. Sen toimintaa häiritsivät työvoimapula Kustaan sodan aikana, sijainti rintamalinjan läheisyydessä, Schmidtin lasinpuhaltajaveljesten rettelöinnit, omistajien vaihdokset ja lopulta velkaantuminen. Viimeksi mainittu ajoittui vasta 1800-luvulle; tehdas lopettikin toimintansa vuonna 1824.⁵¹¹

Marraskuussa 1781 aloitettiin ikkunalasin ja pullojen valmistus Tuorsniemen lasitehtaassa Ulvilassa Porin kaupungin keskustan eteläpuolella. Tehtaan perusti Porin kaupungin pormestari Lars Sacklén vuonna 1781. Kaksi vuotta tehtaan perustamisen jälkeen myrsky hajotti lasihytin, ja tehtaan toiminta keskeytyi. Se kuitenkin jatkui vielä 1780-luvulla. Tuolloin toteutettiin uudistuksia, joiden myötä aloitettiin värittömämpien ikkunalasiain valmistus. Se lisäsi myyntiä merkittävästi.⁵¹²

Tuorsniemen lasitehtaalta tie Hämeenlinnaan kulki Huittisten ja Punkalaitumen kautta Urjalaan, mistä se jatkui Akaan kautta Hiidentielle ja edelleen Hämeenlinnaan.⁵¹³

Urjalassa sijaitsevalle Nuutajärven säteritulalle perusti lasitehtaan Ävikin tehtaan perustajan poika Jacob Wilhelm de Pont. Hän anoi vuonna 1793 tehtaan perustamisoikeutta yhdessä liikekumppaninsa Harald Furuhjelmin kanssa, joka omisti joukon naapuritiloja. Kauppakollegio teki myönteisen

509 Johan Anders Schmidt oli syntynyt Saksissa 13.10.1738. Ävikin tehtaalle hän tuli Koston ja Casimirsborgin tehtaiden kautta 1750-luvun lopulla. Ävikissä hän aloitti vuonna 1760, missä hän oli vuoteen 1783 saakka. Mariedalin lasinpuhaltajana hänet tosin mainitaan jo vuonna 1782. Schmidt kuoli Mariedalissa 6.1.1802. Löfberg 1981, 56.

510 Matiskainen – Haggrén – Vanhatalo 1991, 19.

511 Vanhatalo – Matiskainen 1986, 22.

512 Paloposki 1976, 408; Müller – Tarna 1978, 24; Vanhatalo – Matiskainen 1986, 28; Hällström 1799/2005, 36.

513 Hällström 1799/2005, 36-39, 58-59.

päätöksen ja perusteli ratkaisuaan mm. runsailla metsävaaroilla. Tehtaan toiminta käynnistyi vuonna 1795, jolloin lasihytti, sulatusuuni ja kuusi verstakkoa olivat valmiina. Puhaltajia oli kolme, Emmanuel, Fransiscus ja Johan Björn, ja pari vuotta myöhemmin tuli vielä kaksi lasinpuhaltajaa Georg Wilhelm Heintz ja Gabriel Kekonius.⁵¹⁴ Nuutajärven lasitehtaassa valmistettiin ikkunalasia, pulloja ja tavallista talouslasia, kuten kaikissa muissakin ennen Suomen sotaa perustetuissa lasitehtaissa.⁵¹⁵ Nuutajärveltä oli yhteys Hämeenlinnaan Urjalan kautta.⁵¹⁶

Koska Hämeen linnan puukasarmirakennus valmistui vuonna 1779,⁵¹⁷ on ikkunalasi voinut tulla ainoastaan Åvikin lasitehtaalta. Se oli siihen aikaan ainoa toimiva lasitehdas Pohjanlahden itäpuolella. Kun päävartio kruununleipomon länsipuolelle vuonna 1783 valmistui,⁵¹⁸ oli täällä jo kaksi toimivaa lasitehdasta, nimittäin Åvik ja Mariedal. Rakennustoiminta Viaporissa kuitenkin jatkui 1780-luvun alkupuolella ja sielläkin tarvittiin ikkunalasia. Mariedalista oli helpommat yhteydet Helsinkiin kuin Hämeenlinnaan, niinpä on varsin todennäköistä, että Åvik on toimittanut ikkunalasit myös Hämeen linnan päävartiorakennukseen.

514 Paloposki 1976, 409; Löfberg 1981, 17, 35-36, 42. – Paloposken mukaan lasinpuhaltajia olisi vuonna 1797 tullut lisää vain yksi. Löfberg on kuitenkin osoittanut, että tuolloin heitä tuli kaksi. Paloposki 1976, 409; Löfberg 1981, 35-36, 42.

515 Müller – Tarna 1978, 26-28. – Nuutajärven lasitehtaan jälkeen perustettiin Inkereen tehdas Pertteliin (1794), Liikolan tehdas Sysmään (1795) ja Bergan tehdas Pirttikylään (1796). Ne kaikki valmistivat ikkunalasia ja pulloja ja Inkereen tehdasta lukuunottamatta myös talouslasia. Müller – Tarna 1978, 28, 30.

516 Hällström 1799/2005, 58-59.

517 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1779. Tavastehus 23.11.1779. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus År 1779. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1779. Vol. 3. KrA.

518 Relation öfwer Förrättad Arbete wid Tawastehus Fästnings Bygnad År 1783. Tavastehus 26.11.1783. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1783. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1783. Vol. 6. KrA.

Läntinen ja pohjoinen kehämuurirakennus valmistuivat varmuudella Suomen sotaan mennessä, kuten olen edellä Venäläisen Insinöörikomennuskunnan karttamateriaaliin nojautuen esittänyt. Sekä näiden rakennusten että muiden vuoden 1784 jälkeen valmistuneiden rakennusten kohdalla esille nousee neljä ikkunalasin toimittajavaihtoehtoa: Åvik, Mariedal, Tuorsniemi ja Nuutajärvi. Näistä vaihtoehtoista Mariedal ei ole kovin todennäköinen Viaporin läheisyyden vuoksi. Myöskään Tuorsniemi ei tulle kysymykseen pitkän etäisyyden vuoksi. On varsin todennäköistä, että Porin ja Rauman kaupunkien läheisyys on taannut sille riittävän markkina-alueen. Jäljelle jäävät siis Åvik ja Nuutajärvi, joista Åvik on edelleen todennäköisin, koska sieltä oli aikaisemminkin toimitettu lasimateriaalia linnoitustyömaalle ja sieltä oli varsin suora reitti Hämeenlinnaan. Nuutajärvi nousee varteenotettavaksi kilpailijaksi vasta 1790-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Kovin todennäköinen ikkunalasin toimittaja se ei kuitenkaan ole, sillä se lienee ollut ”*pieni ja vaatimaton*”⁵¹⁹ koko tutkittavan ajanjakson ajan.

4.4. Linnoitustöiden vaikutus ympäristöön

Hämeen linnan linnoitustyömaa vaikutti monin tavoin ympäristöönsä ja hämeenlinnalaisten elämään. Osa vaikutuksista oli positiivisia, mutta osa merkitsi kaupunkilaisille melkoista rasitetta.

4.4.1. Hämeenlinnan kaupungin asukasluvun kehitys

Hämeenlinnan kaupungin muuttaminen linnan eteläpuolella sijaitsevalle Niementaustan mäelle oli onnistunut päätös, vaikka kaupunkilaiset sitä kiivaasti vastustivatkin. Erityisesti Aino Katermaa on aihetta perusteellisesti käsitellyt⁵²⁰ ja

519 Müller – Tarna 1978, 26.

520 Katermaa 1989; Katermaa 1990.

muutto on tässä tutkimuksessa jo ollut esillä. Todettakoon kuitenkin, että kaupunkilaiset itse pitivät Niementaustan mäkeä sopivimpana paikkana. Kustaa III perui aikaisemman päätöksensä paikasta ja suostui kaupunkilaisten pyyntöön. Päämajoitustmestari von Arbin laati kaupungin uutta paikkaa varten asemakaavan, joka lopullisesti hyväksyttiin vuonna 1778.⁵²¹

Taulukko 13. Hämeenlinnan asukaslukukehitys vuosina 1778–1815 oli seuraava:⁵²²

Vuosi	Asukasluku	Muutos henkilöinä	Muutosprosentti
1778	878		
1780	533	– 345	– 39,3
1785	1.136	+ 603	+ 113,1
1795	1.246	+ 110	+ 9,7
1800	1.414	+ 168	+ 13,5
1805	1.470	+ 56	+ 4,0
1815	1.320	– 150	– 10,2

Taulukossa oleviin lukuihin sisältyvät sekä kaupungissa että linnassa oleva sotilaat.⁵²³ Kahden ensimmäisen vuoden aikana kaupungin väkiluku laski lähes neljälläkymmenellä prosentilla. Lasku ei ole johtunut ainakaan sotilaista, sillä vuodesta 1777 alkaen heitä oli merkittävästi enemmän kuin aikaisemmin.⁵²⁴ Negatiivista muutosta ei voi selittää pelkäs-

521 Päämajoitustmestari von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA; Lindeqvist 1926, 497-498; Katermaa 1989, 140-143; Katermaa 1990, 127-128.

522 Hämeenlinnan kaupungin asukasluku vuosina 1778–1805. Väkilukutaulukot 1749–1805. Df:1. HmlKiA. HMA; Hämeenlinnan kaupungin asukasluku vuonna 1815. Väkilukutaulukot 1806–1843. Df:2. Hml.KiA. HMA. – Ks. s. 203 ja 209.

523 Lindeqvist 1926, 536.

524 Suomen linnoitusprikaatin eversti Nordencreutzin mukaan linnan varuskunnassa oli vuonna 1772 ainoastaan 63 miestä. Vuonna 1777 linnoi-

tään muuton aiheuttamalla taloudellisella ja fyysisellä rasi- tuksella, sillä kaupunkilaiset saivat paitsi muuttoavustusta 24.000 Rdlr vaskirahaa, myös sotilaita auttamaan muutos- sa.⁵²⁵ Mahdollisesti vuoden 1778 jälkeen kaupungin asuk- kaiksi laskettiin ainoastaan ne, jotka asuivat kaupungin uu- della paikalla. Joka tapauksessa notkahdus, vaikka se suuri olikin, jäi ohimeneväksi ilmiöksi.

Kaupungin muutto piristi selvästi asukasluvun kehi- tystä. Tähän vaikutti kuninkaan 5.12.1780 antama julistus, jossa luvattiin 20 vapaavuotta ”*kaikista meille ja kruunulle tulevista maa- ja kiinteistö- samoin kuin henkilöveroista*” ju- listuksen antopäivästä lukien. Vapautus koski niitä tehtaili- joita ja käsityöläisiä, jotka muuttivat Hämeenlinnaan muilta paikkakunnilta.⁵²⁶ Se ei siis koskenut kaupungissa jo asu- via henkilöitä. Julistuksella oli selvää myönteistä vaikutusta, sillä viidessä vuodessa kaupungin asukasluku yli kaksinker- taistui. Positiivista muutosta ei kuitenkaan tule lukea yksin julistuksen ansioksi, sillä tukholmalaisissa ja turkulaisissa lehdissä muuttajia houkuteltiin ilmoituksilla. Niinpä tuk- holmalainen maalari E. Qvist pyrki ja otettiin porvariksi Hä- meenlinnaan vuonna 1779, ja vuonna 1792 Erik Nordberg halusi päästä Hämeenlinnaan vaskisepäksi.

Myönteistä kehitystä auttoivat myös kaupungin van- halta paikalta muuttavat henkilöt. Väitettä tukee se seikka, että suurin väestölisäys osuu vuosille 1780–1785. Vuonna 1785 porvaristo luovutti kaupungin vanhan paikan kruu- nulle,⁵²⁷ ja muutto oli muodollisesti loppuun suoritettu. Sii-

tustöihin saapui Porin prikaatista 294 sotilasta ja 25 päällystöön ja alipääl- lystöön kuuluvaa henkilöä. Suomen linnoitusprikaatin eversti Nordencreutz sotilasyliapäällikkö Stackelbergille 29.12.1772. Saapunut 2.1.1773. M 846. RA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbet för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrela- tioner 1777. Vol. 1. KrA.

525 Lindeqvist 1926, 501.

526 Lindeqvist 1926, 533-534.

527 Lindeqvist 1926, 503-504; Katermaa 1990, 130.

tä lähtien väkiluvun kasvu hidastui. Kymmenvuotiskaudella 1785–1795 asukasluku kasvoi vain 110 henkilöllä, kun se viisivuotiskaudella 1780–1785 oli kasvanut 603 henkilöllä. Joka tapauksessa Hämeenlinnan asukasluku kasvoi kahdessakymmenessäviidessä vuodessa, vuodesta 1780 vuoteen 1805 mennessä 176 %:lla, mitä voi jo pitää hyvänä tuloksena.⁵²⁸ Keskimäärin asukasluku kasvoi runsaalla 37 asukkaalla vuodessa.

Hämeenlinnan kaupungin asukasluku kääntyi laskuun kymmenvuotiskaudella 1805–1815. Suomen sodan jälkeen vuonna 1810 kaupungissa oli Lindeqvistin mukaan asukkaita 1.411. Asukasluku olisi pudonnut vuodesta 1805 viidelläkymmenelläyhdeksällä henkilöllä. Vuoteen 1815 mennessä laskua oli joka tapauksessa 150 henkilöä. Osasyynä oli Lindeqvistin mukaan kuolleisuuden nousu sairaalassa ja linnassa.⁵²⁹ Koska varsinkaan sairaala ei ollut mitenkään suuri, on kuolleisuuden nousu siellä asukasluvun yli 10 %:n suuruudessa laskussa vain pikkutekijä. Sen sijaan linnan tyhjentyminen sotilaista merkitsi paljon enemmän asukasluvun kehityksessä. Osasyynä on varsin todennäköisesti ollut myös se, että vallan maassa siirryttyä venäläisille varsinkin Hämeenlinnaa majoitettiin venäläisiä sotilaita, mistä kaupunkilaiset eivät pitäneet.⁵³⁰

4.4.2. Majoitusrasitus

Majoitusrasitus oli hämeenlinnalaisten arkea. Pian vuonna 1721 päättyneen Isonvihan jälkeen oli sotilaita alettu majoittaa porvareiden luo, koska kaikki eivät mahtuneet lin-

528 Kasvuprosentti olisi vieläkin suurempi, mikäli Lindeqvistin tieto vuoden 1805 asukasluvusta – 1.689 – on oikea. Tällöin prosenttiluvuksi tulisi 217. Lindeqvist ei kuitenkaan ole ilmoittanut lähdeään. Hämeenlinnan väkilukutaulukoista Lindeqvistin antama tieto eroaa 219 henkilöllä. Hämeenlinnan kaupungin asukasluku vuosina 1778–1805. Väkilukutaulukot 1749–1805. Df:1. HmlKiA. HMA; Lindeqvist 1926, 536.

529 Lindeqvist 1926, 536.

530 Lindeqvist 1930, 207, 211-212.

nan alueelle. Neljä vuotta Uudenkaupungin rauhan jälkeen (1725) oli majoitettavana Pohjanmaan rykmentin 34 sotilasta vaimoineen ja lapsineen, mikä Lindeqvistin mukaan teki majoitusrasituksen kaksinkertaiseksi.⁵³¹ Vuonna 1777 komennuksen Hämeen linnaan linnoitustöihin sai Porin rykmentin 294 sotilasta ja 25 upseeria ja aliupseeria, kuten aikaisemmin on kerrottu. Myös heidät tuli majoittaa. Heistä suurin osa palasi ensimmäisen linnoitusvuoden jälkeen kotiseudulle, mutta osa jatkoi linnoitustyössä vielä vuonna 1778.⁵³²

Majoitusrasitus jatkui siis kustavilaisellakin ajalla, ja se vain kasvoi 1780-luvun lopulla käydyn Kustaan sodan aikana.⁵³³ Koska kaupungin asukasluku kasvoi koko 1780- ja 1790-luvun ajan, on se tarjonnut kruunulle mahdollisuuden majoittaa entistä enemmän sotilaita kaupungin asukkaiden luo. Majoitusrasituksen lisääntyminen näkyi valitusten määrän kasvussa. Kun sotilaita oli aikaisemmin syytetty röyhkeästä käyttäytymisestä, varastelemisesta ja tappeluista,⁵³⁴ oli heistä aiheutuva haitta kustavilaisella ajalla suurempaa. Porvarit valittivat sotilaiden harjoittavan käsityöammatteja, mikä loukkasi kaupungin käsityöläisten etuja, ja kuluttavan näin saamansa ansiotulot hankintoihin linnan kaupustelijoilta, mikä puolestaan loukkasi kaupungin kauppiaiden etuja. Näin ollen kaupunkilaiset kärsivät ansiomenetyksiä, mistä he valittivat kuninkaalle vuonna 1787 lähettämässään kirjeessä pyytäen päästä vapaaksi majoitusrasituksesta.⁵³⁵ Majoitusvelvollisuus kuitenkin jatkui Ruotsin ajan loppuun saakka ja vielä Venäjän vallan aikanakin.⁵³⁶

531 Lindeqvist 1926, 392.

532 Ks. taulukko 7 Maksetut palkat vuosina 1777–1780 s. 258-259.

533 Lindeqvist 1926, 641-645.

534 Lindeqvist 1926, 393-394.

535 Lindeqvist 1926, 641.

536 Lindeqvist 1926, 395; Lindeqvist 1930, 207.

4.4.3. Sotilaat kuluttajina ja auttajina

Vaikka sotilaat ostivatkin tavaroita linnan kaupustelijoilta, kuluttivat he rahaa myös kaupunkilaisten tarjoamien tuotteiden ja palveluiden ostamiseen. Sotaharjoitusten yhteydessä Poltinaholla ja Parolannummella oli hämeenlinnalaisilla mahdollisuus ansioihin, ja juuri harjoitusten aikaan nuo paikat olivatkin täynnä elämää.⁵³⁷ Kun Parolannummen harjoitusleirialue Hiidentien varrella Armijärven eteläpuolella⁵³⁸ vuonna 1777 otettiin tehokkaampaan käyttöön, piteni kaupunkilaisten matka tuottoisalle markkinapaikalle. Siellä ansiot olivat kuitenkin paremmat, koska siellä oli enemmän sotilaita koolla.⁵³⁹

Sotilaiden oikeuksiin kuului annos viinaa sekä harjoitusten että taistelujen yhteydessä, ja tapa tarjosi hämeenlinnalaisille kauppiaille erinomaisen tilaisuuden ansioihin. Vaikka Kustaa III kielsikin pian vallankaappauksensa jälkeen vuonna 1772 talonpoikien perinteisen viinanpoltto-oikeuden,⁵⁴⁰ eivät sotilaat jääneet ilman viina-annostaan. Vuonna 1775 ryhdyttiin nimittäin perustamaan kruunun viinapolttimoita, joista ensimmäinen tuli Turkuun. Siellä otettiin ensimmäiset ”*kruunun ryypyt*” vuonna 1776. Myös Helsinkiin, Poriin ja Tampereelle perustettiin polttimot.⁵⁴¹ Hämeenlinnalaiset joutuivat olemaan aina vuoteen 1785 saakka helsinkiläisen ja tamperelaisen viinan varassa, sillä maaherra de Bruce ilmoitti vasta vuoden 1778 alussa Kustaa III:n päätöksestä perustaa kruunun viinapolttimo kaupunkiin. ”*Kruunun ryypyt*” oli mahdollista ottaa vasta vuoden 1785 alkupuolella, koska rakennus valmistui edellisen vuoden lopussa.⁵⁴²

537 Lindeqvist 1926, 615-616.

538 Ks. kartta 5 s. 98.

539 Lindeqvist 1926, 616; Korkama – Roudasmaa 1988, 100-101, 105.

540 Lindeqvist 1926, 589; Mäntylä 1985, 159-160.

541 Lindeqvist 1926, 590-591; Voionmaa 1929, 191, 195-198; Rasila 1988 A, 83-84.

542 Lindeqvist 1926, 590-592.

Hämeenlinnan viinapolttimo poltti vuodessa 3.000 tynnyriä viljaa.⁵⁴³ Sen tuotteille oli taattu menekki. Vuonna 1785 Parolannummella oli yhtä aikaa neljä jalkaväkirykmenttiä, rakuunarykmentti ja erillisiä yksiköitä, eli noin 6.000 miestä päällystö mukaan luettuna. Tällaiselle määrälle Hämeenlinnan polttimon kapasiteetti ei riittänyt, vaan viinaa tuotettiin lisää Tampereen polttimosta. Hämeenlinalaiset kauppiaat eivät kuitenkaan hyväksyneet sitä, että tamperelaiset itse olisivat tulleet oman paikkakuntansa tuotteita myymään. He siis halusivat ostaa vain tavaran Tampereelta. Koska tamperelaiset edellyttivät käteiskauppaa, vain varakkaimmilla hämeenlinalaisilla kauppiailta oli mahdollisuus jatkaa kaupankäyntiä Parolannummella.⁵⁴⁴

Paitsi asiakkaina sotilaista oli hyötyä myös muutossa. Kustaa III:n antaman luvan mukaisesti he olivat tasaamassa kaupungin tulevaa paikkaa, millä oli merkitystä linnoitustöiden edistymisen kannalta. Kustaa III oli 22.9.1777 päivämällään kirjeellä antanut luvan käyttää linnoitustyömaan sotilaita kaupungin uuden paikan tasoittamiseen kivien räjäyttäjinä.⁵⁴⁵ Vielä vuonna 1785 kuningas kehotti linnoitustöiden päällikköä E. von Stockenströmiä huolehtimaan kaupungin uuden paikan tasaamisesta. Tämän lisäksi sotilaat auttoivat kaupungin asukkaita muuttamaan. Porvarien piti vain ilmoittaa, kuinka monta sotilasta he tarvitsivat.⁵⁴⁶

543 Lindeqvist 1926, 591.

544 Lindeqvist 1926, 593; Korkama – Roudasmaa 1988, 105.

545 Underdånigste Berättelse om förrättade Arbeten wid Nya och Gamla Fästningsbyggnaderne i Sverige och Finland för År 1780. Stockholm 7.3.1781. A. M. v. Arbin. Nr. 1387. Saapunut 21.3.1781. M 848. RA.

546 Lindeqvist 1926, 501, 514-516.

5. ”Vastatuuli” nousee – Posse

5.1. Fredric Possen suunnitelma Suomen puolustamiseksi 22.5.1782

Vuonna 1782 valmistui Suomen komentavan kenraalin kreivi Fredric Possen sotilassuunnitelma.

Fredric Posse oli syntynyt 5.5.1727. Hänen vanhempansa olivat valtaneuvos kreivi Arfuid Posse (1689–1754) ja kreivitär Hedvig Christina Stenbock. Hän aloitti sotilasuransa kahdeksan vuoden ikäisenä vuonna 1735 kirjautumalla kahden veljensä kanssa volontääriksi isänsä rykmenttiin. Hän eteni varsin nopeasti arvoasteikossa, kuten hänen vaiheitaan tutkinut Gidlöf on osoittanut.⁵⁴⁷ Tutkimusaiheen kannalta hänen toimintansa Suomen linnoituskomissiossa vuosina 1766–1767 ja hänen nimittämisensä 24.5.1780 Hämeenlinnan rykmentin johtoon ja Suomen komentavaksi kenraaliksi ovat erityisen maininnan arvoisia. Koska Kustaa III kallisti herkästi korvansa nimenomaan kreivi Johan Christopher Tollin (1743–1817) puheille, oli Possen siirto Suomeen kreivi Tollin vaikutusvallan kasvun luonnollinen seuraus. Tähän vaikuttivat Possen ponneton työskentely Sotakollegiossa ja kreivi Tollin taholta tullut kritiikki. Viimeksi mainitun puheet saivatkin, kuten Gidlöf on todennut, enenevässä määrin tilaa kuninkaan korvissa.⁵⁴⁸

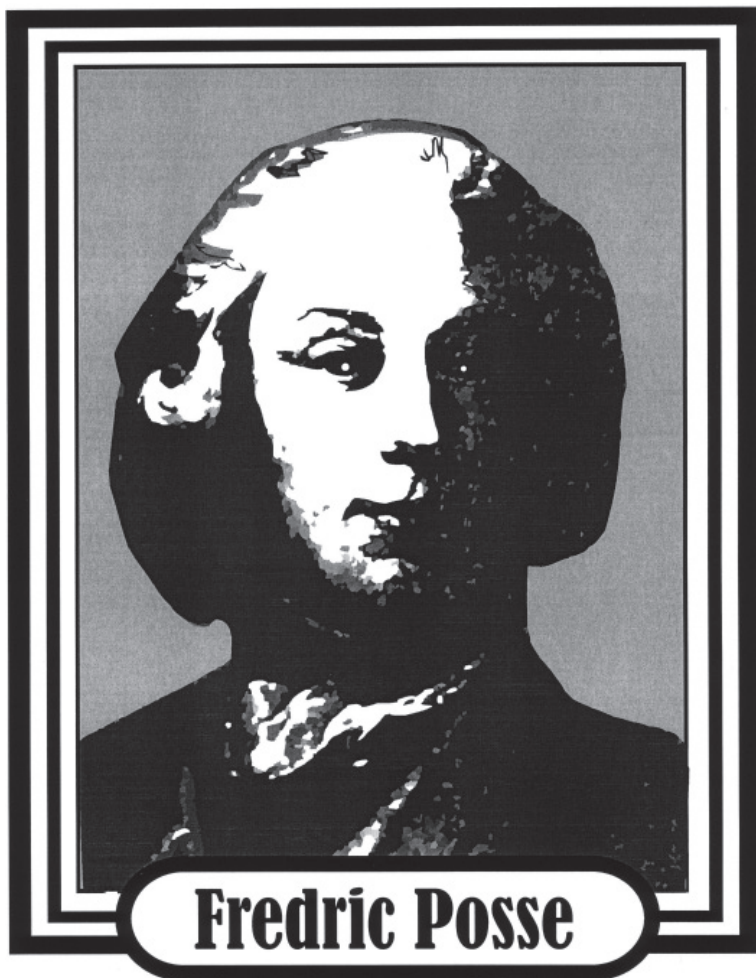
Possen pyrkimyksiin Suomen komentavana kenraalina kuului defensiivisen linnoitustaidon korostaminen taktiikan kustannuksella. Hänen siirtämisensä Suomeen on sanottu olleen hätäratkaisu, ja jopa Kustaa III piti sitä vähemmän onnistuneena. Loppuelämänsä Posse ei kuitenkaan Suomen komentavana kenraalina ollut, sillä 2.12.1790 alkaen hän johti Pohjanmaan rykmenttiä ja 15.5.1792 alkaen smålantilaista armeijaosastoa.⁵⁴⁹

⁵⁴⁷ Gidlöf 1996, 444.

⁵⁴⁸ Hennings 1969, 465; Gidlöf 1996, 445.

⁵⁴⁹ Gidlöf 1996, 444–446.

Muotokuva 4

Harri Rantanen 2003 O. Areniuksen maalauksen pohjalta.

Posse viittasi suunnitelmansa⁵⁵⁰ alussa Kustaa III:n 15.10.1776 antamaan käskyyn maan varustamisesta yllätävien vihollisuuksien varalta. Hän piti juuri avattuja uusia ja korjattuja maanteitä vaarallisina, sillä ne tarjosivat myös viholliselle etenemismahdollisuuksia. Erityisesti hän mainitsi Karjalasta Pohjanmaalle johtavat tiet. Varsin ongelmallinen alue oli Keltin suunnalla, sillä ”*Daavidin kaupungin*” eli Taavetin rakentaminen oli aloitettu ja työt olivat vielä vuonna 1782 käynnissä. Posse näki asianmukaisesti sopeutetuilla liikkeillä, ”*afpassade rörelser*”, kuten hän asian ilmaisi, olevan merkitystä pyrittäessä hillitsemään vihollisen hyökkäysaluja. Tällaisia operaatioita suoritettaisiin hämäystarkoituksessa. Toisaalta venäläisiä kasakoita oli kielletty tiedustelutoiminnassaan käyttämästä tavanomaisia teitä tai usein näyttäytymästä samoilla alueilla.

Suomessa olevien maa- ja merijoukkojen yhteenlasketun vahvuus oli Possen mukaan 20.589 miestä, mihin sisältyivät myös kahdennusmiehet. Tämän lisäksi oli suunnitteilla 6.640 ylimääräisen eri alan asiantuntijan saaminen armeijan vahvuuteen. Ilman savolaisia joukkoja, kenttätykistöä ja laivaston meritykistön laivamiehiä koostuivat Suomessa olleet joukot 2.100 rakuunasta ja 6.464 jalkamiehestä. Kun vahvuudesta poistetaan sairastuneet ja muuten tilapäisesti poissaolleet, oli armeijan vahvuus Suomen komentavan kenraalin mukaan merkittävästi pienentynyt. Puolustustilanteessa pitäisikin varaväen olla heti käytettävissä, vaikka sen määrä olisikin vähennetty puoleen. Varaväen paikka olisi hänen mukaansa esimerkiksi varuskunnissa ja muissa varsinaisten joukkojen takana olevissa paikoissa. Joukkojen tärkeä tehtävä olisi rajavalvonta pyrittäessä rauhoittamaan maata vihollisuuksilta.⁵⁵¹ Säilyneiden rajavartioketjutilitysten joukossa on luettelo Kymijoen ylityspaikoista välillä Strömfors – Kelt-

550 Suomen komentavan kenraalin Fr. Possen suunnitelma 22.5.1782. Suomen puolustusksymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:21. EWJA. TMA.

551 Suomen komentavan kenraalin Fr. Possen suunnitelma 22.5.1782. Suomen puolustusksymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:21. EWJA. TMA.

ti. Sen mukaan vuonna 1771 ylityspaikkoja oli kaikkiaan 15. Kun mukaan otetaan Ruotsin Karjala, pääsi rajan yli vuonna 1771 kaikkiaan 48 kohdasta.⁵⁵²

Possen mukaan Suomi oli siinä onnellisessa asemassa, että täällä oli runsaasti paikkoja, jotka luonnostaan sopivat varuskunta- ja leirikäyttöön. Niitä olisikin pitänyt välittömästi etsiä rajan läheisyydestä, koska rajan turvaaminen oli merkityksellistä pyrittäessä koko maan suojaamiseen. Hän oudoksui rajavalvonnassa kipeästi kaivattujen rahojen ohjaamista suomalaisten joukkojen, laivaston ja linnoitusten käyttöön. Rajaseudun valvontaan olisi ollut syytä kiinnittää erityistä huomiota, sillä mahtava naapuri Venäjä saattoi jo nyt liikutella joukkojaan varsin lähellä rajan pintaa.⁵⁵³

Posse piti linnoituksia puolustuslaitteina, jotka nielivät tärkeämmiltä seikoilta rahaa. Kevyet joukot olisivat puolustuksen kannalta paremmat, sillä niiden turvaksi ei tarvittaisi muuta kuin maavalli, jonka edessä olisi vallihauta, palisadi-aita ja espanjalaisia ratsastajia. Muutama tykki olisi omiaan herättämään kunnioitusta. Siten Suomessa olevien joukkojen ylipäällikkö ei pitänyt suotavana Hämeen linnankaan linnoittamista, koska se sijaitsi kaukana varsinaiselta sotatoimialueelta, joka hänen mukaansa oli rajaseutu ja rannikko. Kevyemmät leirivarustukset olisivat joukkojen turvallisuuden kannalta aivan yhtä hyvä ratkaisu kuin kalliit kiinteät tukilinnoitukset. Loviisan varustamista hän ei sen sijaan pitänyt tarpeettomana, koska se sijaitsi sekä rannikolla että rajan läheisyydessä.

Päijänne purki vetensä Jyrängön virran ja Kymijoen kautta mereen. Nimenomaan Jyrängön virran aluetta olisi helppo puolustaa. Päijänteen ja Vesijärven välisellä 1.400 kyynärän (826 m) levyisellä kannaksella sijaitsi Anianpellon kylä. Sen kautta kulki Hämeenlinnan ja Savonlinnan yhdis-

552 Tilityksiä rajavartioketjun ylläpitämisestä 1771–1778. Erilaisia tilejä ja asiakirjoja. G:24. LK. KLA. MMA.

553 Suomen komentavan kenraalin Fr. Possen suunnitelma 22.5.1782. Suomen puolustuskysymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:21. EWJA. TMA.

tävä Suuri Savontie.⁵⁵⁴ Sinne tulisi sijoittaa kevyitä joukkoja turvaamaan rajaa ja siten koko maata. Posse mainitsi myös, että Suomen linnoituskomissio oli ajatellut rakentaa juuri tänne linnoituksen, ja olipa sinne suunniteltu kauppalaakin.⁵⁵⁵ Hän tiesi, mistä puhui, sillä hän oli ollut Suomen linnoituskomission jäsenenä vuosina 1766–1767.⁵⁵⁶

Porvoosta Artjärvelle ulottuva alue olisi Possen käsityksen mukaan linnoitettava. Loviisa ei hänen mielestään vielä ollut sellaisessa kunnossa, että sitä olisi voinut käyttää puolustuksessa, siksi jonkinlainen puolustuksellinen operaatio-suunnitelma olisi tarpeellinen aina siihen saakka, että Loviisa saataisiin kuntoon.⁵⁵⁷

Suunnitelmaansa Posse kutsui täydelliseksi puolustus-suunnitelmaksi. Koska hän esitti makasiinien ja joukkojen kokoontumiskeskusten perustamista mahdollisimman lähelle rajaa ja koska hän nimesi mm. Jyrängön virran seudun savolaisten joukkojen sillanpääasemaksi ja operaatioalueeksi, voidaan sitä pitää etupainoisena puolustussuunnitelmana. Tällä tarkoitetaan everstiluutnantti Oleg von Kochin mukaan koko potentiaalin keskittämistä lähelle rajaa. Ongelmana on, että jos vihollinen läpäisee tällaisen matalan puolustuksen, se saa ”*vapaat kädet temmeltää*”, kuten everstiluutnantti von Koch on asian ilmaissut.⁵⁵⁸ Etupainotteisuuteen viittaa myös kaleerilaivaston sijoittaminen rajaseudulle. Vaikka suunnitelmassa esitettiinkin Hämeen linnan linnoittamisen saattamista loppuun, otettiin siinä myös linnan merkityksen uudelleen arvioiminen esille. Joulukuussa 1782 valmistuneessa muistiossaan Posse totesi, että Hämeen linna ei ole saavuttanut siltä odotettua menestystä. Yhtenä syynä Possen mu-

554 Cederberg 1948, 11.

555 Suomen komentavan kenraalin Fr. Possen suunnitelma 22.5.1782. Suomen puolustuskysymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:21. EWJA. TMA.

556 Gidlöf 1996, 444.

557 Suomen komentavan kenraalin Fr. Possen suunnitelma 22.5.1782. Suomen puolustuskysymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:21. EWJA. TMA.

558 Everstiluutnantti Oleg von Koch 2.9.2005. Muistiinpanot tekijän hallussa.

kaan oli ilmasto ja suoperäinen maasto, jotka yhdessä olivat tuottaneet vaikeuksia työntekijöille. Komentava kenraali piti-kin tarpeellisena uusien tilojen hankkimista varuskunnalle. Käytännössä tämä lausuma merkitsi ehdotusta töiden lopettamisesta Hämeen linnassa.⁵⁵⁹ Todennäköisesti tähän muistioon Birck viittasi mainitessaan Possen ehdotuksen.⁵⁶⁰

Possen sotilassuunnitelma on kustavilaisen ajan varhaisia etupainotteisia puolustus suunnitelmia. Se poikkeaa huomattavassa määrin sekä päämajoitusmestari von Arbinin että sotilasyliapäällikkö Stackelbergin sotilassuunnitelmista. Eroista on syytä ottaa esille kaksi merkittävää.

Ensimmäinen liittyy ensipuolustusalueen laajuuteen ja siten alkupuolustuksen syvyyteen. Kun von Arbin piti syvää ensipuolustus aluetta tärkeänä ja katsoi sen länsirajan asetuvan linjalle Helsinki-Hämeenlinna, korosti Posse rajaseudun puolustamisen merkitystä. Hän piti tärkeimpänä puolustustaistelua hyvin matalalla alueella valtakunnan rajalla. Ero näkyy suhtautumisessa Hämeen linnaan, sen merkitykseen ja sen tehtävään valtakunnan itäosan puolustuksessa.

Toinen ero liittyy tukilinnoituksiin. von Arbin piti tarpeellisena kahta etäällä rajaseudusta olevaa place d'armes -tyyppistä linnoitusta, Helsinki-Viaporin ja Hämeen linnaa. Näistä ensimmäinen toimisi valtakunnan länsiosasta saapuvien apujoukkojen rantautumispaikkana ja päävarikkolinnoituksena, kun taas Hämeen linna toimisi pienempänä tukilinnoituksena. Kummastakin oli tarkoitus toimittaa sodankäynnissä tarpeellista materiaalia rintamalla oleville joukoille. Posse puolestaan katsoi kiinteiden puolustuslaitteiden eli linnoitusten sitovan liikaa rahaa ja miehiä. Hän näki lähellä rajaseutua olevat pienemmät linnoitukset tuntuvasti hyödyll-

559 Stormåktigste Allenodigste Konung. Vid de ämnen rörande finska fästningsbyggnaderne... Helsingfors 7.12.1782. Fredrik Arvidsson Posse. Päättös: Stockholms slät d. 18. april 1783. Svaras ut in protocollo. Suomen puolustus kysymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:20. EWJA. TMA. – Otsikkona olen käyttänyt sekä sitä tahoja, jolle Posse asiankirjan osoitti että muistion ensimmäisen virkkeen alkua.

560 Birck 1947, 366.

lisempinä. Siten Hämeen linna ei saanut hänen silmissään samanlaista arvostusta kuin von Arbinilta. Samalla tavalla Posse suhtautui varuskuntajoukkoihin. Hän painottikin kevyiden joukkojen merkitystä. Possen sotilassuunnitelman mukaisena tavoitteena oli saada joukot koottua rajalle ennen vihollisen hyökkäystä, sinänsä virheellinen ja epärealistinen tavoite. Edellä sanotusta huolimatta Suomen komentavan kenraalin sotilassuunnitelma oli defensiivinen, sillä siinä lähtökohtana oli puolustustaistelu. Samalla Possen suunnitelma oli selvästi ”*antihämeenlinnalainen*”. Aika oli ajanut syvän pääpuolustusalueen ja Hämeen linnan ohi.

5.2. von Arbinin ero 26.9.1784

Ruotsin turvallisuuspolitiikka suuntautui 1780-luvulla uudelleen, mikä johti kahden keskeisen henkilön vaihtumiseen. Kuninkaan ulkoasiain neuvonantajan ja poliitikon kreivi Ulrik Schefferin ja päämajoituspäällikön Axel Magnus von Arbinin erot herättivät kysymyksiä.

5.2.1. Ulrik Scheffer

Kreivi Ulrik Scheffer oli vallankaappauksesta 1772 alkaen ulkopoliittisena neuvonantajana hoitanut maan ulkosuhteisiin liittyviä asioita rauhallisesti ja oli onnistunutkin hillitsemään Kustaa III:n innokkuutta.⁵⁶¹ Schefferin tavoitteen tiellä oli kuitenkin Kustaa III:n läheisyyteen vallankaappauksen yhteydessä noussut upseeri ja poliitikko kreivi Johan Christopher Toll, jota on luonnehdittu vaaralliseksi sekä Ruotsille että Kustaa III:lle. Hänestä tuli 1780-luvun alkupuolella kuninkaan vaikutusvaltaisin neuvonantaja.

Kreivi Toll oli hänen biografiansa kirjoittaneen Svenssonin ja Kustaa III:n biografian kirjoittaneen Beth Henningsin mukaan vuonna 1783 suunnittelemassa hyökkäystä Tans-

⁵⁶¹ Hennings 1969, 463.

Muotokuva 5

Harri Rantanen 2003 J. Wayn maalauksen pohjalta.

kaan, jolta oli määrä saada Norja rauhanteon yhteydessä.⁵⁶² Kustaa III:n ulkopoliittisena pyrkimyksenä oli nimittäin purkaa rengas, jonka Tanskan ja Venäjän liitto oli Ruotsin ympärille muodostanut. Häntä kiehtoi myös ajatus Norjan valtaamisesta. Ruotsalainen tutkija Odhner on 1890-luvun lopulla ilmestyneessä tutkimuksessaan sijoittanut tapahtumien alun joitakin vuosia aikaisemmaksi. Hän on Kustaa III:n aikaista hallintoa tarkastelevassa tutkimuksessaan katsonut hyökkäysvalmistelun Tanskaa vastaan alkaneen jo vuonna 1779. Tuona vuonna ruotsalainen diplomatia oli kokenut voittoja ja Tanska oli saatu diplomaattisella tasolla eristetyksi. Tämä oli Odhnerin mukaan herättänyt Kustaa III:ssa hänen vanhan suunnitelmansa vallata Norja Tanskalta. Perusteluina kuninkaan hyökkäyshaluille on Odhner esittänyt sekä traditiota, olihan Kaarle XII viimeksi yrittänyt Norjan valtausta, että Ruotsin kuninkaan titulatuurissa olevaa mainintaa ”*arfvinge till Norge*”. Kustaa III kävi asiasta kirjeenvaihtoa kreivi Creutzin kanssa ja ohitti täten ulkopoliittisen asiantuntijansa Ulrik Schefferin. Sodan valmistelu tapahtui kulussien takana, eikä kreivi Tollilla voi sanoa vielä tähän aikaan olleen vaikutusvaltaista asemaa; juuri hänen sanotaan olleen kääntämässä Kustaa III:n ulkopoliittista suuntausta militaristisempaan suuntaan. Jos Odhnerin ajoitus pitää paikkansa, oli Kustaa III:lla ilman kreivi Tolliakin vetoa ofensiiviseen ulkopoliitiikkaan.⁵⁶³

Tanskaa vastaan suunnattuun sotaan liittyen Kustaa III tapasi serkkunsa Venäjän Katariina II:n Haminassa heinäkuun alussa 1783. Hän oli lähtenyt Hämeenlinnasta 27.6.1783 kohti Haminaa ja oli Helsingissä jo seuraavan kuukauden 4. päivä.⁵⁶⁴ Kuningas ei saavuttanut tavoitettaan irrottaa Venäjä liitosta Tanskan kanssa ja saada Venäjältä ”*vapaat kädet*” läntisen naapurinsa suhteen.⁵⁶⁵ Kustaa III oli

⁵⁶² Svenson 1955, 2-3; Hennings 1969, 465; Ericson 2004, 150.

⁵⁶³ Odhner 1896, 229-230; Juva J. 1942, 60; Svensson 1955, 2-3.

⁵⁶⁴ Lindeqvist 1926, 732; Tandefelt 2003, 27.

⁵⁶⁵ Hennings 1960, 189-190. – Henrika Tandefelt on laatinut mielenkiintoisen tutkimuksen serkusten Ruotsin Kustaa III:n ja Venäjän Katariina II:n

perustellusti toiveikkaana saapunut Haminaan, sillä juuri tähän aikaan Tanskan ja Venäjän välit olivat viileät.⁵⁶⁶ Vaikka Ulrik Scheffer olisi halunnut noudatettavan defensiivistä ulkopoliittikkaa, oli Kustaa III:n mielenkiinto suuntautumassa kohti aktiivisempaa ja offensiivisempaa ulkopoliittikkaa.⁵⁶⁷ Tässä häntä tuki kreivi Toll.⁵⁶⁸

Kreivi Ulrik Scheffer ei Haminan kokouksen aikaan enää ollut kuninkaan ulkopolittinen neuvonantaja. Hän oli Odhnerin mukaan jättänyt eroanomuksensa jo 5.2.1783. Siinä hän katsoi velvollisuudekseen jättää paikkansa, koska hänellä ei ollut enää voimia jatkaa. Hän halusi palata siihen rauhaisaan elämänmuotoon, josta hän oli saanut nauttia ennen elokuun 1772 vallankaappausta. Eroanomuksessaan hän kertoi Ruotsia uhkaavista vaaroista. Sota Tanskaa vastaan ei olisi vaaraton, sillä rauha idän suurvallan Venäjän kanssa uhkasi särkyä. Eron syyt olivat Odhnerin mukaan mielipide-eroavaisuudet kuninkaan kanssa. Ne liittyivät puolustuskysymykseen. Toisena syynä Odhner on nähnyt Tollin vaikutusvallan kasvun ja sitä seuranneen militaristisen suuntauksen voimistumisen. Kolmas syy liittyy tyytymättömyyteen talouden holtittomaan hoitoon.⁵⁶⁹ Mielestäni Odhnerin esittämät syyt ovat hyvin loogisia. On myös sanottu, että

kohtaamisesta Haminassa kesä-heinäkuun taitteessa 1783. Kustaa III matkusti Hämeenlinnan ja Parolannummen kautta. Parolannummelle hän saapui 12.6.1783, ja samana päivänä kuningas suistui hevosen selästä. Tandefeltin mukaan matkan todellinen syy haluttiin salata. Haluttiin välttää huhuja sodan mahdollisuudesta. Erityisesti haluttiin välttää tiedon vuotamista Tanskan ja Ranskan diplomaattien korviin. Tämän vuoksi tapaaminen järjestettiin pieneen rajakaupunkiin eikä Pietariin. Haminan kokous sujui vierailujen, päivällisten, korttipelien, illallisten ja hallitsijoiden kahdenkeskisten keskustelujen merkeissä. Kun Katariina II näki kokouksen merkityksen ”*kahden ystävän ja sukulaisten hellänä jälleennäkemisenä*”, oli Kustaa III:n tarkoitus kokouksen avulla saada tanskalais-venäläinen liitto rikki. Tandefelt 2003, 25-26, 34, 47.

566 Jägerskiöld 1957, 244.

567 Hennings 1960, 189.

568 Svenson 1955, 2.

569 Odhner 1896, 223-224.

Kustaa III olisi kyllästynyt Schefferin ohjeisiin ja neuvoihin ja että hän halusi päättää yksin.⁵⁷⁰

5.2.2. Axel Magnus von Arbin

Tanskan vastaisen sodan suunnittelun aikaan – 3.4.1782 – päämajoituspäälliköksi von Arbin kirjoitti Kustaa III:lle kirjeen, jossa hän puolusti sekä Viaporille että Hämeen linnalle esittämiään määrärahoja ja perusteli niitä kuninkaan aikaisemmilla päätöksillä. Kustaa III oli nimittäin 18.2.1782 päivämyönteisesti kirjelmällä supistanut linnoitustoimen määrärahoja, mutta päättänyt myöntää Carlstenin linnoitusta varten 16.666 Rdlr.⁵⁷¹ Summa ei kuitenkaan tullut yksinomaan Carlstenin linnoituksen käyttöön, vaan siitä pääsivät nauttimaan myös Gustafsborgin ja Fredriksborgin linnoitukset lähellä Carlstenia.⁵⁷²

Carlstenin linnoitus on suunnitellun sodan kannalta mielenkiintoisella paikalla: rannikolla sijaitsevalla Ahvenanmaan kokoisella saarella Göteborgista luoteeseen ja Kungälvistä länteen ja siten Kattegatin rannalla. Marstrandin kaupunki on linnoituksen kaakkoispuolella. Salmen toisella puolella on Jyllannin niemimaan kärki ja siellä Skagenin pikkukaupunki, jossa ei ole linnoitusta. Johtopäätöksenä on, että Kustaa III halusi Tanskaa vastaan suunnitellun sodan vuoksi vahvistaa sellaista linnoitusta, jolla olisi sekä hyökkäyksen yllätyksellisyyden että sodan lopputuloksen kannalta merkitystä.⁵⁷³ Koska tavoitteena oli estää yhteydenpito

570 Hennings 1960, 183.

571 Päämajoituspäälliköksi von Arbin Kustaa III:lle. Stockholm 3.4.1782. A. M. v. Arbin. Saapunut 3.4.1782. Käsitelty: Stockholms Slott d. 7. Maj 1782. Biföls ut in Prot. M 848. RA.

572 Sammandrag öfwer de för Nya och Gamla Fästningsbyggnaderne i Sverige och Finland i Näder bestådde och reparerade Stats-Medel innevarande år 1782. Stockholm 15.3.1782. A. M. v. Arbin. M 848. RA.

573 Ruotsalaisen sotahistorioitsijan Lars Ericsonin mukaan suunnitelmalla oli tehdä sotalaivastolla yllätyshyökkäys Kööpenhaminaa vastaan ja sulkea Tanskan laivasto satamaan. Samanaikaisesti laskettaisiin 10.000 miehen armeija Sjöällandin saarelle. Ericson 2004, 150.

Tanskan ja Norjan välillä ja siten mahdollistaa ruotsalaisten armeijakuntien toiminta Norjassa,⁵⁷⁴ on Carlstenin linnoituksen vahvistaminen mielekäs toimenpide.

Bjuggrenin mukaan Carlstenin linnoitukseen oli kolmen edellisen vuoden (1779–1781) aikana upotettu jo 42.000 Rdlr. Vielä vuonna 1783 sille myönnettiin Bjuggrenin mukaan 15.000 Rdlr. Siten sille annettiin vuosina 1779–1783 yhteensä 73.667 Rdlr. Vuoden 1783 jälkeen linnoituksen linnoitusmäärärahat pienenevät merkittävästi.⁵⁷⁵ Bjuggrenin ilmoittamat rahamäärät Carlstenin linnoitukselle ovat poikkeuksellisen suuret. Ne eivät tunnu uskottavilta, vaikka hän vuoden 1782 kohdalla mainitseekin Carlstenin linnoitukselle myönnetyn saman rahamäärän, joka ilmenee von Arbinin 3.4.1782 päiväystä kirjeestä Kustaa III:lle (16.667 Rdlr). Onkin todettava, että päämajoituspäälliköksi von Arbinin reaktio huhtikuussa 1782 olisi ollut luonnon ja jälkijättöinen, jos Carlstenin linnoitukselle todella olisi vuodesta 1779 alkaen myönnetty suuria rahamääriä, kuten Bjuggren antaa ymmärtää.

Viaporin ja Hämeen linnan, joilla ei suunnitellun sodan kannalta ollut merkitystä, oli siis tultava aikaisempaa pienemmällä rahamäärällä toimeen. Vuotta 1782 varten varatusta linnoitustoimen määrärahasta, joka oli yhteensä 40.000 Rdlr, esitettiin von Arbinin allekirjoittamassa yhteenvedossa Suomen linnoituskohteita Viaporin, Hämeen linnan ja Svartholmaa varten rahaa yhteensä 20.133 Rdlr 16 sk. Ruotsin linnoituskohteille Landskronalle ja Christianstadille esitettiin yhteensä 3.200 Rdlr, loput (16.666 Rdlr 32 sk) Carlstenille, Gustafsborgille ja Fredriksborgille.⁵⁷⁶ Niiden osuus linnoitustoimen määrärahoista nousi siis 41,7 %:iin.⁵⁷⁷

574 Ericson 2004, 150.

575 Bjuggren 1970, liite V.

576 Sammandrag öfwer de för Nya och Gamla Fästningsbyggnaderne i Sverige och Finland i Nåder bestådde och reparerade Stats-Medel innevarande år 1782. Stockholm 15.3.1782. A. M. v. Arbin. M 848. RA.

577 Päämajoituspäälliköksi von Arbin Kustaa III:lle. Stockholm 3.4.1782. A. M. v. Arbin. Saapunut 3.4.1782. Käsitelty: Stockholms Slott d. 7. Maj 1782.

von Arbin laati myös vaihtoehdoisen esityksen, jonka mukaan Suomessa olevien linnoituskohteiden määrärahaa supistettaisiin 1.200 Rdlr:lla.

Taulukko 14. Päämajoitusestari von Arbinin esitykset Suomen linnoituskohteiden määrärahoiksi 3.4.1782⁵⁷⁸

Linnoitus	Alkuperäinen summa Rdlr	Uusi summa Rdlr	Muutos Rdlr	Muutosprosentti
Hämeen linna	6.700	6.000	- 700	- 10,4
Svartholma	933:16	933:16	0	0
Viapori	12.500	12.000	- 500	- 4
Yhteensä	20.133:16	18.933:16	- 1.200	- 6

von Arbinin vaihtoehdoisessa ehdotuksessa Suomen linnoituskohteiden määrärahoiksi ainoastaan Svartholman määrärahat esitettiin pidettäväksi ennallaan. Hämeen linna oli suurin menettäjä sekä prosentuaalisesti että taalarimääräisesti. Miksi von Arbin oli valmis supistamaan Hämeen linnan määrärahoja enemmän kuin Viaporin ja miksi Svartholman määrärahoihin ei haluttu kajota? Todennäköisin vastaus löytyy linnoituskohteiden maantieteellisestä sijaintipaikasta. Hämeen linna oli nimittäin kaukana sekä rannikolta että rajalta, eikä se siten voinut olla ensimmäisenä ottamassa hyökkäystä vastaan. Todennäköisesti juuri tästä syystä Hämeen linnasta oli helpompi karsia. Viapori ja Svartholma olivat merilinnoituksia, ja Viapori oli valtakunnan itäosan päätukilinnoitus, Svartholmalla taas oli merkitystä itärajan puolus-

Biföls ut in Prot. M 848. RA; Sammandrag öfwer de för Nya och Gamla Fästningsbyggnaderne i Sverige och Finland i Näder bestådde och reparterade Stats-Medel innewarande år 1782. Stockholm 15.3.1782. A. M. v. Arbin. M 848. RA.

578 Sammandrag öfwer de för Nya och Gamla Fästningsbyggnaderne i Sverige och Finland i Näder bestådde och reparterade Stats-Medel innewarande år 1782. Stockholm 15.3.1782. A. M. v. Arbin. M 848. RA.

tuksen kannalta. Koska 1700-luvun kuluessa vihollinen oli ensin valloittanut rannikon, olivat molemmat rannikkolinnoitukset täysin toisenlaisessa asemassa kuin Hämeen linna määrärahojen karsimisen suhteen.

Suomen linnoituskohteista säästyneet rahat olisi kaikki kohdistettu Landskronaan, jolle vaihtoehdoisen esityksen mukaan ehdotettiin myönnettäväksi 4.300 Rdlr.⁵⁷⁹

Vuonna 1784 von Arbin sai valmiiksi suunnitelmat Gustafsborgin ja Fredriksborgin linnoituksia varten ja laati Göta-joen puolustusjärjestelyjen rekognosointikertomuksen. Viimeksi mainitun hän teki yhdessä valtaneuvos Karl Sparren kanssa.⁵⁸⁰ Hämeen linnaa varten hän teki kaponieeria koskevan yksityiskohtaisen suunnitelmapiirustuksen, jonka hän allekirjoitti 9.7.1784. Samana päivänä suunnitelma lähetettiin Hämeenlinnaan.⁵⁸¹

Kaksi ja puoli kuukautta Hämeen linnan kaponieeri-suunnitelman valmistumisen jälkeen von Arbin jätti paikkansa. Hämeen linnan linnoitus oli tuolloin vielä keskeneräinen. Miksi von Arbin jätti paikkansa?

Huhtikuun alussa 1782 päivätty kirje Kustaa III:lle oli, vaikka sitä ei kirjeessä suoraan sanotakaan, kritiikkiä kuninkaan noudattamaa offensiivista ulkopoliittikkaa ja samalla sotilaallisen toiminnan painopisteen uudelleen järjestelyä kohtaan. Siitä syntyi epäluottamus kuninkaan ja päämajoitustemestarin välille.⁵⁸²

Päämajoitustemestari ja kuninkaallisen linnoitustoimen johtaja Axel Magnus von Arbin erosi tai erotettiin tehtäväs-

579 Sammandrag öfwer de för Nya och Gamla Fästningsbyggnaderne I Sverige och Finland I Nåder bestådde och reparerade Stats-Medel innevarande år 1782. Stockholm 15.3.1782. A. M. v. Arbin. M 848. RA.

580 Munthe 1920, 104.

581 Plan til Caponieren på Sjösidan i Tavastehus som kan få 2ne Etager Canoner under det Bombfria Hvalfvat. Stockholm 9.7.1784. A. M. v. Arbin. Lähetetty Hämeenlinnaan 9.7.1784. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 129. KrA. – Ks. suunnitelma 11 s. 256.

582 Odhner 1896, 169.

tään 26.9.1784.⁵⁸³ Munthe ei mainitse tapahtuneesta mitään,⁵⁸⁴ eikä siitä luonnollisestikaan ole mainintaa von Arbinin ansioluettelossa. Sen sijaan Elgenstierna kertoo von Arbinin eronneen.⁵⁸⁵ Tapahtunut on esillä myös von Arbinin henkilökohtaisissa papereissa.⁵⁸⁶

Eron aikaan von Arbin oli 67-vuotias. Verrattaessa tätä eroikää muihin merkittäviin sotilasviranhaltijoihin, ei ikä vaikuta mitenkään eron syytä. Sitä paitsi von Arbinia seurannut päämajoitusmestari Johan von Hermansson (1726–1793)⁵⁸⁷ oli virkaanastumishetkellä jo 58 vuoden ikäinen!

On todennäköistä, että von Arbin pakotettiin tai ainakin painostettiin eroamaan. Tähän viittaa sekin, että seuraaja von Hermansson sai nimityksen samana päivänä – 26.9.1784 – kuin von Arbin sai eron. Tämän hän joutui tekemään 40 vuoden palveluksen jälkeen, kuten hän itse on asian ilmaissut.⁵⁸⁸ Tarkkaan ottaen hän oli syyskuussa 1784 ollut linnoitustoimen palveluksessa jo 52 vuoden ajan, sillä hän oli aloittanut syyskuussa 1732.⁵⁸⁹

Eronsa jälkeen hän piti 4.12.1784 puheen Sotakollegion täysistunnossa. Siinä hän ruoti tapahtuneen syytä. Sitä voi hyvin luonnehtia katkeran miehen tilitykseksi tapahtuneesta. Sen mukaan hän nimittäin tunsu kokeneensa vääryyttä Kustaa III:n ja muiden vaikutusvaltaisessa asemassa

583 Kustaa III:n päätös ja tiedonantokirje von Arbinille. Drottningsholms Slott 26.9.1784. A. M. v. Arbins arkiv. Inteckningar rörande generalmajorens m.m. A. M. v. Arbins lefwande. KrA.

584 Munthe 1920, 101, 104.

585 Elgenstierna 1998, 155.

586 Afskeds Tal i Kongl. Krigs Collegii Pleno d. 4 Decembr 1784. A. M. v. Arbins arkiv. General Majoren m.m. von Arbins Merit-Förteckningar. Förteckning nr. 35. KrA.

587 Åberg 1971, 699.

588 Afskeds Tal i Kongl. Krigs Collegii Pleno d. 4 Decembr 1784. A. M. v. Arbins arkiv. General Majoren m.m. von Arbins Merit-Förteckningar. Förteckning nr. 35. KrA.

589 Allerunderdånigste Förteckning på mina underdåniga Meriter. Stockholm 14.10.1745. A. M. v. Arbin. Ämnessamlingar. Biographica samlingen. A. M. v. Arbin. Vol. 16. RA.

olleiden taholta. Puheensa alussa hän osoitti kiitoksen sanoja niille linnoitustoimen johtajille, joiden alaisuudessa hän oli saanut kunnian työskennellä. Näiden hän katsoi ”suhtautuneen jalomielisen kärsivällisesti” puutteisiinsa. Hän totesi voivansa mielihyvällä jättää taakseen hartaudella hoitamaansa viran tietäen, että hänen työnsä ei ole ollut täysin hedelmätöntä.⁵⁹⁰

von Arbinin puheen kritiikki kohdistui Kuninkaalliseen Majesteettiin ja valtakuntaan, jotka eivät olleet suhtautuneet puhujaan kiitosta ansaitsevalla tavalla. Hänen mukaansa oli jo pitkään ollut halua kieltää hänen asiantuntemuksensa. Viran haltijan tukemisen sijasta oli keskitytty etsimään hänelle sellaista seuraajaa, joka olisi hänen vastustajiensa arvon ja toiveiden mukainen. von Arbin katsoi kokeneensa tuen puutetta uransa alusta alkaen. Myös mahtavien sukulaisuussuhteiden puuttuminen oli ollut haitaksi uran kannalta. Vaikeuksia tuli myös pitkistä ja kalliista sotaretkestä, joihin hän osallistui. von Arbin kertoi silmiensä vähitellen avautuneen. Hän kertoi nyt paenneensa kaupunkilaiselämän vaikeuksia maaseudulle ja saaneensa sieltä käsin voimia jatkaa tehtävässään. Puhe osoittaa, että von Arbin ei selvästikään arvostanut niitä ylistäviä kiitoksen sanoja, joita mm. Sotakollegio oli hänelle osoittanut. Hän ilmaisi kiistatta, että kokemaansa nähden niille ei ollut katetta. Sen sijaan hän arvosti sitä, että pääsi vetäytymään maaseudun rauhaan.⁵⁹¹

von Arbinin ero 26.9.1784 ajoittuu siis välirikkojen ajanjaksoon. Edellä mainittujen epäluottamuksen ja turhautumisen ohella todennäköisenä syynä lienee myös Tollin vaikutusvallan ja samalla militaristisen ulkopoliittikan suosion

590 Afskeds Tal i Kongl. Krigs Collegii Pleno d. 4 Decembr 1784. A. M. v. Arbins arkiv. General Majoren m.m. von Arbins Merit-Förteckningar. Förteckning nr. 35. KrA.

591 Afskeds Tal i Kongl. Krigs Collegii Pleno d. 4 decembr 1784. A. M. v. Arbins arkiv. General Majoren m.m. von Arbins Merit-Förteckningar. Förteckning nr. 35. KrA. – Myös Ulrik Scheffer kertoi aikovansa vetäytyä maaseudun rauhaan. Odhner 1896, 224.

kasvusta johtuva päämajoituspäällikön von Arbinin arvonsa lasku Kustaa III:n silmissä. Koska Kustaa III ei hyväksynyt toimenpiteitensä arvostelijoita, kuten Ulrik Schefferin tapaus osoittaa, on ilmapiirin kiristyminen ollut johtamassa johtopäätösten tekoon ja siten von Arbinin eroon.

VI

Hiljaiseloa linnassa

Ruotsin puolustusstrategia suunnattiin 1780-luvulla uudelleen. Tämä pääluku selittää, mikä oli Hämeen linnan asema kustavilaisen ajan puolustusstrategiassa 1780-luvun puolivälistä alkaen, mitä Hämeen linnassa rakennettiin päämajoitustumestari von Arbinin vuonna 1784 tapahtuneen eron jälkeen aina Suomen sotaan asti. Esille otetaan myös se, miten jotkin rakennuspiirteet, kuten rappauksen käyttö, kuvastavat myös rakennuksen eri osien erilaista arvostusta. Luvun merkittävyyttä lisää se, että puheena olevana ajanjaksona valmistuneista rakennuksista ja puolustusrakennelmista ei ole olemassa tutkittua tietoa, kuten on esimerkiksi Viaporista.

1. von Hermanssonin ajan yksittäiset työt

1.1. Johan von Hermansson¹

von Arbinin viimeisenä työpäivänä päämajoitustumestarina ja kuninkaallisen linnoitustoimen johtajana aloitti hänen seuraajansa Johan von Hermansson, joka tuona vuonna oli jo täyttänyt 58 vuotta.

¹ Åberg 1971, 699-701.

Johan Hermansson syntyi 8.3.1726. Linnoitustoimen palvelukseen hän astui 15-vuotiaana, samanikäisenä kuin von Arbin oli aloittanut uransa linnoitusjoukoissa. Hermansson aateloitiin 4.1.1744 nimellä von Hermansson. Kansainvälistä kokemusta hän sai palvellessaan sekä Ranskan että Itävallan armeijoissa osallistuen mm. Itävallan perimyssotaan. Ruotsin armeijaan von Hermansson palasi vuonna 1758 ensimmäisenä tehtävänä tarkastaa Bohusläänin linnoitukset. Pommerin sodan jälkeen hän sai siirron Suomeen, aluksi Loviisaan ja Svartholmaan Augustin Ehrensvärdin alaiseksi. Rahan puutteen vuoksi hän kuitenkin saattoi ainoastaan valmistella rantapattereiden rakentamista. Vallankaappauksen aikaan von Hermansson oli Kristianstadissa väliaikaisena maaherrana. Pian Tukholman tapahtumien jälkeen hän kääntyi Kustaa III:n puolelle.

Päämajoituspäälliköksi von Hermansson sai vuonna 1785 valmiiksi uuden linnoitusohjesäännön, jolla oli tarkoitus huolehtia alaisten eduista. Hän kiinnitti erityistä huomiota koulutukseen. Aluksi hän nautti myös kuninkaan luottamusta. Hän laati yliamiraali C. A. Ehrensvärdin kanssa Suomea koskevan sotilassuunnitelman, jonka mukaan joukkoja tulisi keskittää Viaporiin ja jättää rajaseutu avoimeksi. Vuonna 1788 syttynyt sota loi epäluottamuksen ilmapiirin kuninkaan ja päämajoituspäällikön välille. von Hermansson ei nimittäin pitänyt sotaa tarpeellisena eikä hän nähnyt noudatettua strategiaa tarkoituksenmukaisena. Hän saikin siirron takaisin Pohjanlahden länsipuolelle. von Hermansson oli myös sota-oikeuden jäsen, mutta osoitettuaan ymmärtämystä Anjalan liiton miehiä kohtaan hän joutui jättämään sen jäsenyyden. Muutaman kuukauden kuluttua Värälän rauhan (14.8.1790) solmimisesta von Hermansson jätti eroanomuksensa, joka hyväksyttiin 11.1.1791.

von Hermansson kuoli Ryngen tilallaan Skånessa 19.11.1793.

Muotokuva 6

Harri Rantanen 2003 L. Pasch nuoremman maalauksen pohjalta.

1.2. Vuoden 1785 työsuunnitelma

Vuotta 1785 koskeva työsuunnitelma kuuluu jo päämajoitustemestari Johan von Hermanssonin aikakauteen. Sen sisältämää läntisen kehämuurirakennuksen rakennussuunnitelmaa on jo aikaisemmin käsitelty.

Miestyöpäivien määrä oli suunnitelman mukaan 71.829. Tästä määrästä talvella tehtäisiin 8,7 % eli 6.274 miestyöpäivää ja kesällä 91,3 % eli 65.555. Kesällä tehtävät työt jakautuisivat usealle eri työpisteelle, joista läntinen kehämuurirakennus oli yksi.² Yhtenä mielenkiintoisena seikkana vuoden 1785 työsuunnitelmasta on poimittava suunnitelma kesätöiden aikana kaivettavan maan määrästä. Suunnitelman mukainen määrä olisi yli 17.500 kuutiosyltä (97.353 m³). Tällainen määrä on ylioptimistinen eikä vaikuta todenmukaiselta. Se syntyisi osittain läntisen kehämuurirakennuksen eteläpään tasoituksesta ja maan kaivamisesta perustuksia varten.³

Koska vuodelle 1786 tehdyssä työsuunnitelmassa ei ole mainintaa läntisestä kehämuurirakennuksesta, on siellä paineutettu muuhun linnoitusrakentamiseen. Näyttääkin siltä, että vuonna 1786 on haluttu keskittyä vallien ja muiden ulkoisten puolustuslaitteiden rakentamiseen.⁴

2 Generaillie Förslag Till Fästningsbyggnads Arbetet wid Tavastehus För År 1785. Tavastehus 6.12.1784. E. v. Stockenström. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA.

3 Speciellt Förslag Till Sommar Arbetet för År 1785 wid Posten No. Innefattande Smedie och Tyghus Byggnaden. Tavastehus 15.12.1784. C. Ny-cander. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA.

4 Generaillt Förslag till Fästningsbyggnads Arbetet wid Tavastehus för År 1786. Tavastehus 24.10.1785. E. v. Stockenström. Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA; Speciellt Förslag Till Winter Arbete vid Fästnings Byggnaden I Tavastehus För Åhr 1786. Tavastehus 25.10.1785. N. Cedergren. Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA; Speciellt Förslag Till Sommar Ar-

1.3. Kaupunkia ympäröivät puolustuslaitteet

Vuonna 1777 Kustaa III:n hyväksymässä linnoitusta, kaupunkia ja lähiympäristöä koskevassa suunnitelmassa kaupungin uutta paikkaa kiertää vallihauta. Siitä ja kaupungin länsipuolelle suunnittelemaastaan skanssista von Arbin mainitsi kirjeessään Kustaa III:lle 11.5.1776.⁵ Vuosia 1777–1780 ja 1782–1783 koskevissa työkertomuksissa ei kuitenkaan ole mainintaa Turuntien skanssin rakentamisesta eikä kaupungin uutta paikkaa kiertävän vallihaudan kaivamisesta.

Lähteistä ei saa suoraa vastausta kysymykseen, milloin uutta kaupunkia kiertävää vallihautaa ruvettiin kaivamaan. Vuoden 1784 työkertomuksessa on kuitenkin maininta vaa-ituksista ja paalutuksista ”*Byarbetet*” -otsikon alla.⁶ Koska kaupungin muutto oli tuossa vaiheessa loppumassa,⁷ paalu-

betet vid Posten No 2 År 1786. Innefattande på Tavastehus Fästning Södra Polygon ifrån F till G på Plan. Tavastehus 25.10.1785. N. Cedergren. Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA; Speciellt Förslag Till Sommar Arbetet vid Posten No 3 för År 1786. Innefattande på Tavastehus Fästning Västra Polygon ifrån E till F på Plan. Tavastehus 25.10.1786. N. Cedergren. Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA; Speciellt Förslag Till Sommar Arbetet vid Posten No 4 för År 1786. Innefattande på Tavastehus Fästning Norra Polygon ifrån E till F på Plan. Tavastehus 25.10.1785. N. Cedergren. Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA; Speciellt Förslag öfver Handtverkerie Posten på Tavastehus Fästning För Åhr 1786. Tavastehus 25.10.1785. N. Cedergren. Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA.

5 Päämajoitusestari von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA; Charta öfver Narmaste Situation omkring Tavastehus Slott, jemte Projecterad Plan till Nya Staden. Författad År 1777. C. Råbergh. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 12 Maii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 52. KrA. – Ks. suunnitelma 8 s. 194.

6 Relation öfver Förrättat Arbetet vid Tavastehus Fästnings Byggnad för År 1784. Tavastehus 29.11.1784. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings-Arbetet vid Tavastehus För År 1784. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1784. Vol. 7. KrA.

7 Lindeqvist 1926, 502.

tukset ja vaatukset on todennäköisesti toteutettu kaupungin uuden paikan lähialueella, ja saattaisivat liittyä vallihaudan kaivamiseen ja Turuntien skanssiin. Termeistä paalutus liittyy nimenomaan pohjan vahvistamiseen, ja vahvistettavaa suomaata oli kaupungin uuden paikan ympärillä.

Linnoitusrakennuksiin paalutukset ja vaatukset eivät kuitenkaan liity, sillä puukasarmi oli valmistunut jo vuonna 1779 ja päävartio vuonna 1783. Läntistä kehämuurirakennusta ruvettiin vuonna 1784 rakentamaan, mutta koska sekin lepäsi osittain kehämuurin päällä, ei paalutusta ole tarvittu. Myöskään linnoituksen vallihaudat eivät ole tarvinneet paalutusta, sillä vuonna 1784 nekin olivat pitkälle valmiit.⁸ Uusi maantiekkin länteen päin oli saatu auttavaan kuntoon vuoteen 1795 mennessä,⁹ ei sekään selitä mainittuja toimenpiteitä. Mielestäni työn alla olisi vallihauta kaupungin uuden paikan ympärille, jota paalutettiin ja merkittiin maastoon vuonna 1784, mutta ei ilmeisestikään ruvettu vielä kaivamaan, koska se puuttuu vuoden 1785 työsuunnitelmasta. Vallihautaa ei mainita vuoden 1786 työsuunnitelmassa, eikä vuoden 1787 työkertomuksessa,¹⁰ siten ei ole mahdollista, että vallihauta olisi valmistunut vuoteen 1788 mennessä. Joka tapauksessa se on tehty ennen vuotta 1808, koska

8 Relation öfver Förrättat Arbete vid Tavastehus Fästnings Byggnad för År 1784. Tavastehus 29.11.1784. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings-Arbetet vid Tavastehus För År 1784. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1784. Vol. 7. KrA.

9 Lindeqvist 1926, 528-529.

10 Generaillie Förslag Till Fästningsbyggnads Arbetet wid Tavastehus För År 1785. Tavastehus 6.12.1784. E. v. Stockenström. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA; Generaillie Förslag till Fästningsbyggnads Arbetet wid Tavastehus för År 1786. Tavastehus 24.10.1785. E. v. Stockenström. Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA; Relation Öfver Förrättadt Arbete vid Kongl. Fästnings Byggnaden Tavastehus För Året 1787. Tavastehus 3.11.1787. E. v. Stockenström. Sijainti: Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA.

se näkyy vuonna 1811 valmistuneessa Hämeenlinnaa ja sen ympäristöä esittävässä asemakaavakartassa.¹¹ Vallihauta on merkitty vielä intendentinkonttorin konduktöörin C. J. E. Gustafssonin tekemään asemakaavakarttaan vuonna 1845.¹² Kysymyksessä on sama viiva, joka näkyy vuoden 1777 kaupunkia, linnoitusta ja ympäristöä esittävässä kartassa ja samana vuonna valmistuneessa kaupungin asemakaavakartassa.¹³ Se ei siis voi olla kaupungin rajoja osoittava merkintä, vaan nimenomaan Suomen sotaan mennessä valmistunut vallihauta.

Lindeqvistin mukaan suohon kaivettujen vesiväylien, laskuoja ja oja, tarkoituksena oli suon kuivaaminen, vaikka se osoittautuikin mahdottomaksi, sillä ympäröivän avovesialueen vesi oli samalla korkeudella kuin suo ja lisäksi suossa oli lähteitä. Oja näkyy vuodelta 1775 peräisin olevassa asemakaavasuunnitelmassa ja poikkeaa huomattavasti siitä viivasta, joka näkyy vuoden 1777 asemakaavasuunnitelmassa ja samana vuonna hyväksytyssä kaupunkia, linnoitusta ja ympäristöä esittävässä suunnitelmassa. Lindeqvist ei missään vaiheessa kutsu ojia rajoiksi. Toisaalta ainoa oikea nimitys on vallihauta, sillä sellaisesta von Arbin puhui kirjeessään Kustaa III:lle 11.5.1776.¹⁴

11 Hämeenlinnan linnoituksen, kaupungin ja ympäristön pääasemakaava, johon merkitty kaikki linnoituksessa ja kaupungissa sekä näiden ulkopuolella sijaitsevat kruunun ja siviilirakennukset. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 19.9.1811. Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole ilmoitettu. Nr. 8. VIK. RHOA. MV.

12 Ripatti 1989, 72-73.

13 Ripatti 15.7.2002. Muistiinpanot tekijän hallussa.

14 Päämajoitustmestari von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA; Charta öfwer Majors Capitains Skaps Boställs Saris En del Ågor belägne i Wånå Sohn Nedre Hollola Härad och Tavastehus Lähn af mätte till följe af Högvederbörligit förordnade i Slutet af Octobris och början af Novembris Månader, And. Åhr 1775 af Olof Rehnström, commissions Landtmätare. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 46. KrA; Plan til Nya Staden Tavastehus på Nädigste Befallning projecterad af Generalen och Ridd. von Arbin år 1777 samt af Kongl. Majst approberad den 12 Maj Samma År. Copierad d. 25 Martij 1778 af Nils Rosenblad. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 51.

Päämajoituspäällikö von Arbin suunnitteli skanssia kaupungin uuden paikan länsipuolelle Turkuun johtavan tien varrelle suunnilleen vastapäätä nykyistä Vanhaa hautausmaata.¹⁵ Skanssin rakennusaika ei ole tarkasti selvillä. Sitä ei kuitenkaan ole ruvettu rakentamaan ennen vuotta 1784, jolloin puhutaan paalutuksista ja vaaituksista linnoituksen lähialueella. Ne ovat voineet viitata myös skanssiin, ja todennäköistä on, että skanssi on rakennettu samanaikaisesti vallihaudan kanssa, jolloin kaivamisesta saatu maa on voitu hyödyntää tarvitsematta kuljettaa sitä kovin etäälle. Näin ollen skanssi olisi tehty vuosien 1790 ja 1807 välisenä aikana.

Skanssi on aikaisemmin ajoitettu toisella tavalla. Hämeenlinnan varuskunnan historian kirjoittaneet Korkama ja Roudasmaa ovat todenneet linnan olleen Ruotsin aikana yksin ilmentämässä kaupungin olemusta ja että muutos olisi tapahtunut vasta Suomen sodan jälkeen, jolloin Turuntien skanssi ja siltaskanssi olisivat valmistuneet. Molemmat olisivat siis Venäjän vallan aikaisia puolustuslaitteita.¹⁶ Kaupungin länsipuolen skanssi on kuitenkin mainittu jo vuonna 1809 valmistuneessa venäläisessä kartassa, jossa se on nimellä Turuntien redutti.¹⁷ Koska on selvää, ettei Turuntien skanssia ole tehty vuoden 1809 aikana, on sen täytynyt val-

KrA; Charta öfver Närmaste Situation omkring Tavastehus Slott, jemte Projecterad Plan till Nya Staden. Författad År 1777. C. Råbergh. Hyväksytty: Approberas. Stockholms Slott den 12 Maii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 52. KrA.

15 Päämajoituspäällikö von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA. – Skanssin ja hautausmaan sijainti ks. Hämeenlinnan kaupungin, linnoituksen ja ympäristön asemakaava vuodelta 1809. Allekirjoitti insinööri Tru???, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 2. VIK. RHOA. MV; Korkama – Roudasmaa 1988, 122. – Venäläisissä kartoissa skanssia kutsuttiin redutiksi ja Korkaman ja Roudasmaan kirjassa retuutiksi. – Ks. kartta 8 s. 416.

16 Korkama – Roudasmaa 1988, 122-123.

17 Hämeenlinnan kaupungin, linnoituksen ja ympäristön asemakaava vuodelta 1809. Allekirjoitti insinööri Tru???, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 2. VIK. RHOA. MV. – Ks. kartta 8 s. 416.

mistua ruotsalaisella ajalla. Puolustuslaite näkyy myös Sergejevin akvarellissa vuodelta 1811.¹⁸

1.4. Linnoitustyöt vuonna 1787

Vuoden 1787 työkertomus on laajuudeltaan yhden sivun mittainen. Sen mukaan Hämeen linnassa keskityttiin ulkoisten puolustuslaitteiden rakentamiseen, minkä lisäksi siinä on maininta kivien räjäyttämisestä sekä teiden ja siltojen korjaamisesta.¹⁹

Aiemmin on käsitelty itse linnoituksen töitä. Muista töistä mainitaan kertomuksen ”*Arbetet i Allmänhet*” -otsikon alla. Ensimmäisenä on maininta kivien räjäyttämisestä, jota siis edelleen jatkettiin. Työkertomuksen mukaan räjäytettyjä kiviä käytettiin paitsi linnoituksen tarpeisiin myös rakenteilla olleen kaupungin kirkon tarpeisiin. Räjäytyspaikka ei selviä työkertomuksesta. Koska asemakaavoitettu alue ei kattanut koko Niementaustan mäkeä, on mahdollista, että kiviä piennettiin siellä asemakaavoitetun alueen ulkopuolella. Niistä siis osa olisi työkertomuksen mukaan kuljetettu linnoitustyömaalle. Koska kaupunki oli kaksi vuotta aikaisemmin luovuttanut vanhan sijansa, on kaupunkilaisten talojen tarvinnut olla asuinkunnossa vuoteen 1787 mennessä. Vuoden 1787 linnoitustyöt aiheuttivat 3.052 Rdlr:n 45 sk:n 9 rt:n menot.²⁰

18 Gauril Sergejevin maalaus ”*Hämeenlinnan kaupunki kaakosta nähtynä*” teoksessa Kuurne 1994, 71. – Sergejevillä ei ilmeisesti ole ollut paikallistuntemusta. Maalauksessa nimittäin näkyy selvästi kaupungin länsipuolella ollut suo, jonka eteläpuolella alkaa avovesi, ja skanssi suon länsipuolella. Mielestäni Sergejevin maalauksessa kaupunkia on tarkasteltu lounaasta käsin. – Ks. kuva 11 s. ??.

19 Relation Öfver Förrättadt Arbete vid Kongl. Fästnings Byggnaden Tavastehus För Året 1787. Tavastehus 3.11.1787. E. v. Stockenström. Sijainti: Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA.

20 Relation Öfver Förrättadt Arbete vid Kongl. Fästnings Byggnaden Tavastehus För Året 1787. Tavastehus 3.11.1787. E. v. Stockenström. Sijainti:

Henrik Lilius kirjoitti vuonna 1961 tutkimuksen Desprezin laatimasta Hämeenlinnan kirkkoa koskeneesta suunnitelmasta. Hänen mukaansa kirkon perustuksen louhintatyö aloitettiin vuonna 1792 ja suunnitelmapiirustus valmistui vuonna 1795. Ajoituksessa Liliuksen kannalla on kirkon 250-vuotishistorian kirjoittanut E. A. Alanen, jonka mukaan rakentaminen olisi aloitettu 4.5.1795. Työnjohtajaksi tuli Viaporista rakennusmestari Möller ja työtä valvoi majuri Nils Cedergren. Kirkon piirustukset oli tehty kolme vuotta ennen rakennussuunnitelman vahvistamista 1789. Kirkon rakentaminen aloitettiin viimeistään vuoden 1792 aikana, sillä Kustaa III oli 5.3.1792 päiväämässään kirjeessä tarkkaan määritellyt kirkon muodon. Kirkkorakennus vihittiin käyttöön 2.12.1798.²¹ Lindeqvistin mukaan rakentaminen oli aloitettu perustuksen kaivamisella, joskin aluksi hieman väärään paikkaan.²²

Vuoden 1787 työkertomus kiistää E. A. Alasen ja Liliuksen tutkimustulokset. Työkertomuksen mukaan kirkon rakentaminen oli nimittäin jo vuonna 1787 käynnissä. Tuolloin kirkon paikkaa tasattiin. Räjähdyttämällä pienennettyjä kiviä varastoitiin kirkon tulevaa rakentamista varten.²³ Samansuuntaisen tiedon antaa myös Lindeqvist, sillä hänen mukaansa vuonna 1785 perustetun Kiehlströmin tiiliruukin

Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA.

21 Alanen E.A. 1948, 10-11, 13; Lilius 1961, 83, 93. – Liliuksella on tutkimuksessaan ajoitusongelma. Hänen mukaansa muurarimestari J. Sundsten ja yli-intendentti Adlercreutz olivat laatineet vuonna 1790 suunnitelman kirkon tornia varten, johon Kustaa III oli vuonna 1797 vastannut määrämällä Desprez'n laatimaan suunnitelmapiirustuksen tornia varten. Kuitenkin kuningas oli kuollut jo 29.3.1792. Toisaalta Lilius kritisoi Lindeqvistiä siitä, että tämä on tarkastellut asiaa kirkonkokousten pöytäkirjoja tarkkaan referoiden. Lindeqvist 1926, 677-699; Lilius 1961, 79, 81.

22 Lindeqvist 1926, 680-681.

23 Relation Öfver Förrättadt Arbete vid Kongl. Fästnings Byggnaden Tavastehus För Året 1787. Tavastehus 3.11.1787. E. v. Stockenström. Sijainti: Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA.

tuotanto meni kirkon rakentamiseen.²⁴ Tässä vaiheessa tarkoituksena oli rakentaa ristikirkko, joka muistuttaisi Tukholmassa sijaitsevaa Adolf Fredrikin kirkkoa, kuten asiaa tutkinut Marja Terttu Knapas on huomauttanut.²⁵ Kirkkoa varten laadittiin kolme suunnitelmapiirustusta, ja yksi niistä on luutnantti Nils Cedergrenin käsialaa. Kun Kustaa III 6.5.1789 vahvisti Hämeenlinnan kirkon piirustuksen, oli kysymyksessä kuninkaan suosikkeihin kuuluneen hoviarkkitehti Louis Jean Desprezin laatima suunnitelma rotundamuotoisesta kirkosta. Se lähetettiin kesäkuun 1789 alussa Hämeenlinnan maistraatille, ja varamaaherra Ernst Gustaf von Willebrandia kehoitettiin valvomaan, että suunnitelmaa noudatetaan tarkoin.²⁶ Koska kirkon paikka oli selvillä siinä vaiheessa, kun Kustaa III elokuussa 1777 vahvisti kaupungin lopullisen asemakaavan,²⁷ on kirkon paikan tasaaminen ja kivien räjäyttäminen ollut mahdollista vuonna 1787, vaikka kirkon piirustuksia ei vielä tuossa vaiheessa ollutkaan olemassa.

Todettakoon, että seinien muuraaminen aloitettiin toukokuussa 1795. Työtä valvoi kapteeni Nils Cedergren Hämeen linnasta,²⁸ Hämeen linnan linnoitustyömaa oli varsin vahvasti mukana kirkon rakentamisessa, eikä ole ensimmäi-

24 Lindeqvist 1926, 577.

25 Knapas 2001, 52. – Vuonna 1785 Luolajannummella vieraillessaan Kustaa III lahjoitti kivikirkon rakentamista varten 4.000 Rdlr. Elokuussa 1786 maaherra de Bruce tilasi Tukholman Yli-intendentinviraston esimieheltä, arkkitehti C. F. Adelcrantzilta kirkon suunnitelmapiirustuksen. Kirkosta piti tulla samanlainen kuin Adolf Fredrikin kirkko Tukholmassa ja sinne tuli mahtua 1.500 henkilöä. Arkkitehti Olof Tempelmanin laatima suunnitelmapiirustus saapui Hämeenlinnaan syyskuussa 1786. Seurakunta piti sitä kuitenkin liian kalliina. Hämeen linnan linnoitusjoukkoihin kuulunut luutnantti Nils Cedergren laati uuden suunnitelmapiirustuksen, jota Tempelman Adelcrantzin käskystä hieman muotoili. Tätäkin suunnitelmaa kirkonkokous piti liian kalliina eikä sitä hyväksynyt. Knapas 2001, 52-55.

26 Knapas 2001, 54, 56-57.

27 Lindeqvist 1926, 498.

28 Knapas 2001, 60. – Kapteeni Cedergren aloitti Hämeen linnan komentajana 21.8.1796. Jacobson 1927, 789.

nen kerta, kun linnoitustyömaa oli kaupunkia rakentamassa. Luutnantti Cedergren lienee ollut mukana suunnittelemassa rakennuksia, sillä hän oli Knapaksen mukaan kaupungin muuton yhteydessä ”tullut tunnetuksi amatööri-arkkitehtina”.²⁹ Rakentamista puolestaan johti Viaporista paikalle kutsuttu muurarimestari J. Möller, kuten Knapas on todennut. Kirkon vihki käyttöön ensimmäisenä adventtisunnuntaina vuonna 1798 Hämeenlinnan kirkkoherra Zachris Cygnaeus.³⁰

Vuonna 1787 alettiin kaivaa uutta vallihautaa jo valmistuneen ulkopuolelle maansaannin turvaamiseksi, kuten olen aikaisemmin kertonut.³¹ Vallit olivat nimittäin tuolloin vielä kesken.³² Suomessa ja Ruotsissa olevien linnoitusrakennusten korjaamista ja hallinnointia koskevassa päätöksessä (8.11.1790) myönnettiin Hämeen linnaa varten 1.000 Rdlr:n määräraha vuodelle 1791 niiden töiden toteuttamista varten, joista työvangit voisivat suoriutua. Tällä tarkoitettaneen vallihaudan kaivamista, mutta myös käden taitoa vaatineet työt ovat olleet mahdollisia. Vankien joukossa oli ainakin vuonna 1807 käsityötaitoisia, kuten luutnantti Ramsay on kertonut.³³ Koska myönnetty summa oli varsin suuri, on todennäköistä, että osa siitä oli tarkoitettu mm. linnoituksen hallintomenoihin ja korjausrakentamiseen. Työvangeille maksettiin vuonna 1780 yhteensä 49 sk. Jos heille maksettava päiväpalkka oli sama myös vuonna 1791, on esitetty ra-

29 Maaherra Anders de Bruce Kustaa III:lle 31.7.1777. Landshövdingarnas skrivelser. Finland. Nylands och Tavastehus Län. År 1776–1777. Vol. 29. FR 25. KA; Kustaa III:n päätös koskien Hämeenlinnan kaupungin uuden paikan tasoittamista ja kivien räjäyttämistä linnoitusjoukkojen toimesta. Gripsholms Slott 22.9.1777. Gustaf. Landshövdingarnas skrivelser. Finland. Nylands och Tavastehus Län. År 1776–1777. Vol. 29. FR 26. KA; Katermaa 1989, 148-149; Knapas 2001, 54.

30 Knapas 60-61.

31 Ks. s. 271.

32 Relations Ritning öfver Fästnings Byggnaden på Tavastehus för År 1787. Tavastehus 3.11.1787. E. v. Stockenström, varmensi N. Cedergren. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 174. KrA.

33 Ramsay 1807/1999, 42.

hamäärä riittänyt suurenkin vankimäärän aiheuttamiin meinoihin; miestyöpäivien määrä oli 81 vuonna 1780.³⁴

Vuodelle 1791 Hämeen linnaa varten saatu 1.000 Rdlr:n määräraha oli anotun suuruinen. Samana vuonna muut valtakunnan itäosan linnoituskohteet saivat: Viapori 41.000 Rdlr, Helsinki 1.500 Rdlr ja Svartholma 1.000 Rdlr. Näistä Helsingille myönnetty 1.500 Rdlr oli tarkoitettu velan hoitamista varten. Muissa kohteissa oli osittain kysymys myös linnoitusrakenteiden korjaamisesta.³⁵ Päämajoituspäällikö Johan von Hermansson oli vahvistanut päätöksen viimeisenä työpäivänään 11.1.1791. Määrärahat oli tarkoitettu käyttämään keskeneräisten maarakennustöiden saattamiseen valmiiksi, tosin pieni osa voitiin käyttää uusiin maarakennustöihin.³⁶

1.5. Hangon linnoitus

Päämajoituspäällikö Johan von Hermanssonin kaudella aloitetun Hangon linnoituksen rakentamisen ottaminen mukaan Hämeen linnaa koskevaan tutkimukseen on perusteltua sen vuoksi, että se kuvastaa Hämeen linnan muuttunutta asemaa. Hämeen linnan määrärahoja oli jo sitä ennen ehditty leikata ja sotilasylioppaallikkö Posse oli jopa ehdottanut töiden lopettamista Hämeen linnassa, kuten olen edellä kertonut.

34 Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete För Åhr 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA.

35 Underdånigt Project till Stat för Fästnings byggnaderne och Deras inre Reparationer i Sverige och Finland År 1791. Stockholm 8.11.1790. J. v. Hermansson. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1784–1791. M 849. RA.

36 Underdånigt Project til stat för Fästnings byggnaderne och Fästningarnes inre Reparationer i Sverige och Finland, efter de nu ifrån Orten inkomne Förslager med den inskränkningen af Requisitions Summorne, som äro högst nödvändiga til bestående för år 1791. Stockholm 11.1.1791. J. v. Hermansson. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1784–1791. M 849. RA.

Hangon niemimaan itäpuolisten saarten³⁷ linnoittamis- päätös tehtiin vuonna 1789. Taustalla olivat venäläisen linjalaiivan päällikön luutnantti James Travenen edellisenä vuonna pienellä laivasto-osastolla suorittamat menestykselliset hyökkäykset Hankoniemeä vastaan. Ruotsin fregattiluokan laivat ja pienemmät laivat olivat tuolloin odotelleet Tvärminnessä. Lähteestä ei kuitenkaan selviä, mitä Ruotsin laivasto oli odotellut.³⁸

Hankoniemen itäpuolen saaret, Berghamnsholmen, jonka majuri G. Hans von Kierting nimesi Kuningattarenvuoreksi, Dödmansklubben eli Meijerfeldt, Eldskär eli Gustavsvärn ja Lergrundet eli Gustav Adolf, olivat strategisesti merkittävät, sillä niiltä saattoi valvoa Tukholmasta Helsingin kautta itärajalle kulkevaa saaristoreittiä. Reitti oli turvallisempi kuin ulompana kulkeva avoväylä. Saaristoväylä oli tärkeä mm. kuljetettaessa sotamateriaalia ja sotamiehiä Tukholmasta Viaporiin. Tavoitteena oli turvata saaristoväylä.³⁹

Hankoniemen edustan saarten linnoittamista koskevan rakentamispäätöksen teki Kustaa III:n nuorempi veli herttua Kaarle. Tehtävä uskottiin majuri von Kiertingille, joka sai suunnitelmansa valmiiksi tammikuun 1789 puolivälissä. Saarille rakennettiin aluksi tilapäiset kenttävarustukset käyttäen rakennusmateriaalina hirssiä, kiviä ja soraa. Varsinainen linnoitusrakentaminen alkoi Venäjää vastaan käydyin sodan päätyttyä kesällä 1790.⁴⁰

Hangon linnoitusta rakennettiin aktiivisesti päämajoitustumestari Nils Mannerskantsin kauden alkuaikana vuosina

37 Ks. kartta 7.

38 Ericsson 1987, 130; Kauranen 2005, 165.

39 Ericsson 1987, 137-138.

40 Ericsson 1987, 133-134, 138. – Kaurasen mukaan Hankoniemen edustan saaria linnoitettiin pääasiassa vuosina 1793–1794. Linnoitustöissä olivat Pohjanmaan Rykmentin sotilaat. Linnoitustyöt olisi lopetettu jo vuonna 1797. Linnoitustöitä kuitenkin jatkettiin aina Ruotsin ajan loppuun saakka, kuten vuosina 1804–1807 myönnettyistä linnoitusmäärärahoista kertova taulukko sivulla 365 osoittaa. Taulukko myös kertoo, että Hangon linnoitukselle myönnettiin loppuun saakka varsin merkittäviä summia. Kauranen 2005, 166.

Kartta 7

Hangon linnoitus rekognosointikartalla

Hangon linnoitus näkyy kartan oikeassa alakulmassa. Paikka oli strategisesti merkittävä, sillä laivareitti Tukholmasta Viaporiin kulki linnoitettavan alueen kautta. Kartassa esiintyvät saarten nimet, Kuningattarenuori, Meijerfeldt, Gustavsvärn ja Gustav Adolf, olivat Hangon linnoituksen suunnitelleen balttilaista sukujuurta olleen majuri G. Hans von Kiertingin antamia.

Lähteet: Kuningaan kartasto Suomesta 1776-1805/1989, 8/36; Ericsson 1987, 133, 137-138.

1792–1796. Linnoitustöissä oli 300 miestä, mukana myös Hämeen linnasta tuttu linnoituskapteeni Carl Nycander. Hän oli suorittanut linnoituskonduktöörin tutkinnon ja ollut mm. sijoittamassa tykkejä hiekkasärkille tukemaan ratkaisevaa Ruotsinsalmen meritaistelua heinäkuussa 1790.⁴¹ Hämeen linnassa hän oli laatinut suunnitelman pohjoisen polygonin pääportin sisään ajateltua galleriaa varten.⁴² Hangossa linnoituskapteeni Nycander laati mm. työkertomuspiirustuksia.⁴³

Hangon linnoitusta tutkinut Ericsson on kirjoittanut seuraavaa:⁴⁴

”Tarina Hangon linnoituksen rakentamisesta on surullinen, koska se kertoo myöhäiskustavilaisen ajan voimattomuudesta ja haluttomuudesta pitää kiinni valtakunnan itäisestä puoliskosta. Niiden vielä 18 jäljelläolevan vuoden aikana, joina Ruotsin valtaa kesti, suuren sodan riehussa Euroopassa ja heittäessään maininkejaan myös pohjoisille rannoille, jatkui rakentaminen tuulenpieksämillä rannoilla.”

Linnoitusrakentaminen tosiaan jatkui aina Suomen sotaan 1808 saakka,⁴⁵ eivätkä määrärahat, joita saarilinnoinituksen rakentamiseen esitettiin käytettäväksi, olleet vähäisiä. Vertailun vuoksi taulukossa näkyvät Hämeen linnaan esitetyt määrärahat.

41 Ericsson 1987, 145-146.

42 Ks. s. 243.

43 Ericsson 1987, 146.

44 Ericsson 1987, 141.

45 Ericsson 1987, 145.

Taulukko 15. Hangon linnoitukseen ja Hämeen linnaan myönnetyt määrärahat 1804–1807 (Rdlr)

Vuosi	Hanko	Hämeen linna	Hämeen linnan osuus prosentteina Hangon määrärahoista
1804 ¹	1.804:09:00	57:32:00	3,16 %
1804 ²	1.804:09:08	57:32:00	3,16 %
1805 ³	1.553:00:00	468:24:00	30,14 %
1806 ⁴	2.133:42:08	18:00:00	0,84 %
1807 ⁵	2.280:45:00	18:00:00	0,79 %
1807 ⁶	2.130:08:00	18:00:00	0,85 %
Yhteensä	7.621:12:40	562:08:00	7,37 %

1 Underdånigst Requisition Förslag till Fästnings Byggnaden och Ordinarie Reparationer med mera, wid Rikets Fästningar i Sverige och Finland till År 1804. Stockholm 31.10.1803. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1803. M 854. RA.

2 Underdånigst Project att inskränka Fästnings Byggnadens Stats summa till 40.000 Rdlr för nästkommande År 1804. Underdånigst Inskränkings Project för Fästnings Byggnaden i Sverige och Finland till 40.000 Rdlr Banco Specie för nästkommande År 1804. Stockholm 24.11.1803. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1804–1805. M 855. RA. – Verrattuna 31.10.1803 päivättyyn esitykseen Hangon linnoituksen määrärahat olivat kasvaneet kahdeksan runstykin verran. Hämeen linnan määrärahaesitys pysyi entisellään, mutta esimerkiksi Loviisan kohdalla tapahtui laskua lähes 1.144 Rdlr:sta hieman päälle 320 Rdlr:iin.

3 Underdånigst Förslag till inskränkning af Fästnings Byggnaden uti Sverige och Finland till 40.000 Rdlr för År 1805. Stockholm 17.12.1804. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1804–1805. M 855. RA.

4 Underdånigste Project att inskränka Fästnings Byggnadens Stats Summa till 25.000 Rdlr för innevarande År 1806. Requisitions Förslag till Fästnings Byggnaderne i Sverige och Finland År 1806. Inskränkt till 25.000 Rdlr Banco. Stockholm 30.12.1805. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1806–1807. M 857. RA.

5 Underdånigst Stats Requisitions Förslag till Fästnings Byggnaderne i Sverige och Finland för År 1807. Stockholm 28.10.1806. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1806–1807. M 857. RA.

6 Underdånigste Project till inskränkning under den 28 sistl. October i underdånighet ingifna Stat Requisitions Förslaget öfver Fästnings Byggnaderne i Sverige och Finland för nästkommande År 1807 till 25.000 Rdlr. Stockholm 31.12.1806. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1806–1807. M 857. RA.

Hankoniemeen siis panostettiin voimakkaasti: vaikka vuoden 1807 uusi määrärahaesitys pudottikin Hankoniemelle suunniteltuja varoja 150 Rdlr eli 6,6 %, oli sinne ajateltu suunnattavaksi 8,5 % koko valtakunnan linnoitusmäärärahoista.⁴⁶ Sen sijaan Hämeen linnan merkitys valtakunnan puolustusstrategiassa oli olematon: vuosina 1806 ja 1807 Hämeen linnaa varten ei myönnetty edes prosenttia siitä rahamäärästä, joka myönnettiin Hangon linnoitukselle. Syy kokonaissuhteeseen eli 7,37 %:iin löytynee vuoden 1805 korkeasta prosenttiluvusta. Mitä vuonna 1805 tapahtui, ei ole tiedossa.

Edellä olevat luvut eivät tue Ericssonin pessimistissävyytteistä näkemystä ”*korkeimman tahon kylmäkiskoisuudesta*” tai haluttomuudesta ”*puolustaa valtakunnan itäistä puoliskoa*”.⁴⁷

2. Mannerskantsin aika

Päämajoituspäämestari vaihtui 1791 ja samana vuonna aloitti uusi päämajoituspäämestari ja kuninkaallisen linnoitustoimen johtaja Nils Mannerskants (1738–1809, alkuaan Kellander). Hän oli astunut linnoitustoimen palvelukseen vuonna 1755, osallistunut Pommerin sotaan ja joutunut sotavankeuteen vuonna 1759. Vapautuminen koitti kolme vuotta myöhemmin. Luutnantiksi hänet ylennettiin vuonna 1767. Samasta

⁴⁶ Varkauden linnoituksen määrärahaesitys supistui lokakuun 1806 lopusta vuoden 1806 viimeiseen päivään tultaessa 99,3 %. Underdånigst Stats Requisitions Förslag till Fästnings Byggnaderne i Sverige och Finland för År 1807. Stockholm 28.10.1806. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1806–1807. M 857. RA; Underdånigste Project till inskränkning under den 28 sisl. October i underdånighet ingifna Stat Requisitions Förslaget öfver Fästnings Byggnaderne i Sverige och Finland för nästkommande År 1807 till 25.000 Rdlr. Stockholm 31.12.1806. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1806–1807. M 857. RA.

⁴⁷ Ericsson 1987, 142-143.

vuodesta alkaen hän palveli Viaporissa. Elokuun 1772 valankaappauksen yhteydessä hän toimi viestinviejänä kuninkaalle ja Jakob Magnus Sprengtportenin välillä ja palkittiin aatelistarvolla ansioistaan vallankaappauksessa. Hänet aateloitiin nimellä *Mannerskants*. Nils *Mannerskants* osallistui syksyllä 1772 Kustaa III:n Värmlantiin suuntautuneeseen ”*eriksgataan*”. Vuonna 1780 hänet nimitettiin Suomen linnoitusprikaatin everstiksi sijoituspaikkanaan Viapori. Siellä hän palveli vuoteen 1785 saakka. *Mannerskants* aloitti päämajoitustemestarina ja kuninkaallisen linnoitustoimen johtajana vuonna 1791 ja oli tehtävässä aina vuoteen 1809 eli kuolemaansa saakka. Kenraalin arvo hänelle oli myönnetty samana vuonna.⁴⁸

Ensimmäisiä *Mannerskantsin* Hämeen linnaa koskevia tehtäviä oli tehdä uusi päätös liittyen marraskuussa 1790 myönnettyyn määrärahaan. Huhtikuun 9. vuonna 1791 tekemällään päätöksellä hän katsoi rahan riittävän maarakennustöiden lisäksi myös velkojen maksuun. Myönnetty rahasumma ei muuttunut. Kovimman määrärahalleikkauksen koki Viapori. Sille marraskuussa 1790 myönnetty 41.000 Rdlr:n määräraha kutistui huhtikuun alussa 1791 peräti 17.650 Rdlr:lla eli 43 %:lla.⁴⁹

Uusi päämajoitustemestari *Mannerskants* palasi velkojen hoitamiseen 16.5.1791 allekirjoittamassaan päätöksessä. Viaporin, Helsingin, Hämeen linnan ja Svartholman linnoitukset saivat nimittäin 6.000 Rdlr:n lisämäärärahan velkojensa hoitamista varten. Kaiken kaikkiaan rahaa oli jaossa 25.000 Rdlr, josta valtakunnan itäosan linnoitusten osuus oli siis hieman vajaa neljännes. Toisin kuin valtakunnan länsiosassa itäosaan ei tällä kerralla myönnetty muuta rahaa.⁵⁰

⁴⁸ Gillingstam 1987, 88.

⁴⁹ Underdånigt Project till Stat för Fästningsbyggnaderne och Fästningarnes inre Reparationer i Sverige och Finland, efter den inskränkning som möjliggen kan giöres för innevarande år 1791. Stockholm 9.4.1791. N. *Mannerskants*. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1791–1794. M 850. RA.

⁵⁰ Fördelning af den af Kongl. Majjt för år 1791 i Näder anslagne Stats Summa för Fästningsbyggnaderne i Sverige och Finland. Stockholm

Lähes koko Mannerskantsin päämajoitusestariajan Hämeen linnan päällikkönä toimi Nils Cedergren. Hän oli syntynyt 19.10.1752, liittynyt volontäärinä linnoitusjoukkoihin 16.12.1767 ja päässyt linnoitustoimen Tukholman prikaatin konduktööriksi kymmenen vuotta myöhemmin (23.4.1777). Hän tuli Suomen prikaatiin luutnantiksi 1783 ja ylennettiin kapteeniksi 1788. Jo tätä ennen vuonna 1781 hän oli piirtänyt Hämeen linnaa. Saman linnan komentajana Nils Cedergren toimi 21.8.1796 alkaen.⁵¹ Koska hän siirtyi vasta 1790-luvun puolivälin jälkeen linnoituksen johtoon, on kysyttävä, miksi hänen nimensä esiintyy vuosien 1785 ja 1786 työsuunnitelmissa E. v. Stockenströmin tilalla.⁵² Näyttää siltä, että von Stockenström on allekirjoittanut ainoastaan yleissuunnitelman ja Cedergren kaikki erityissuunnitelmat.

Nils Cedergren siirtyi Hämeen linnaan vasta Värälän rauhan (1790) jälkeen kunnostauduttuaan Kustaan sodassa mm. Haminassa ja Porrassalmella. Suomen sodassa hän taisteli mm. Alavudella.

Eversti Nils Cedergren oli siis nimitetty Hämeen linnan päälliköksi Venäjää vastaan käydyn sodan jälkeen vuonna 1796.⁵³ Palkka oli ilmeisesti pysynyt vuoden 1796 tasolla,

16.5.1791. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1791–1794. M 850. RA.

51 Jacobson 1927, 789; Katermaa 1994, 68-71.

52 Ks. esim. Specielt Förslag Till Winter Arbete vid Fästnings Byggnaden I Tavastehus För Åhr 1786. Tavastehus 25.10.1785. N. Cedergren. Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA.

53 Merite Förteckning för Undertecknad. Tavastehus 28.4.1807. N. Cedergren. M 1014. RA. – Päiväämättömässä kirjeessään Kustaa IV Aadolfille vuodelta 1808 hän kertoi olleensa palveluksessa 14 vuotta. On todennäköistä, että hän on muistanut väärin ajan, jolloin hän aloitti Hämeen linnan päällikkönä. Tosiasiassa hän oli ollut Hämeen linnan päällikkönä vuodesta 1796 alkaen ja siten vuonna 1808 täyttynyt 12 vuotta tässä tehtävässä. Linnoitustoimen palveluksessa hän oli vuonna 1808 ollut 41 vuoden ajan. Hämeen linnan päällikkö Nils Cedergren Kustaa IV Aadolfille. Päiväämätön kirje. Nr. 602. Saapunut 15.3.1808. M 1014. RA.

koska hän vuonna 1807 kirjoitti kuninkaalle kirjeen pyytäen parempaa palkkaa ja liitti asiansa tueksi ansioluettelonsa.⁵⁴ Lisäpalkka voisi olla esimerkiksi upseerin puustelli, mutta hän ei nimennyt sopivaa paikkaa.⁵⁵ Pyynnöstä ei kuitenkaan näytä olleen hyötyä, koska Cedergren uudisti sen maaliskuussa 1808 päiväamättömässä kirjeessä. Hän ilmoitti pitävänsä kohtuuttomana sitä, että hän sai kapteenin palkkaa, vaikka oli armeijassa jo eversti, kuten ansioluettelosta voi havaita. Koska muiden linnoitusten päälliköt saivat Cedergrenin mukaan asemansa mukaista palkkaa, katsoi Hämeen linnan päällikkö kohtuulliseksi, että myös hänen ansiotasoaan korotettaisiin, esimerkiksi asuntoetuna, kuten hän oli yhdeksän kuukautta aikaisemminkin esittänyt. Sopiva virka-asunto olisi esimerkiksi vapaana ollut kapteenin puustelli Hätilässä. Koska Cedergrenin kirje saapui Tukholmaan 15.3.1808 ja koska sota Venäjää vastaan oli syttynyt jo 21.2.1808, on selvää, että tämäkään kirje ei johtanut tulokseen.⁵⁶

Cedergren siirtyi Venäjää vastaan käydyn sodan jälkeen Ruotsiin ja pysyi isänmaansa palveluksessa. Vuonna 1809 hän seurasi Nils Mannerskansia linnoitustoimen johtajana; päämajoitusmestari ja kuninkaallisen linnoitustoimen johtaja -nimike oli muuttunut kuninkaallisella kirjeellä 6.6.1806 linnoitustoimen johtajaksi. Cedergren erosi tehtävästään vuonna 1814. Hän kuoli Tukholmassa 25.4.1825.⁵⁷

54 Merite Förteckning för Undertecknad. Tavastehus 28.4.1807. N. Cedergren. M 1014. RA.

55 Hämeen linnan päällikkö Nils Cedergren Kustaa IV Aadolfille 28.4.1807. M 1014. RA.

56 Hämeen linnan päällikkö Nils Cedergren Kustaa IV Aadolfille 28.4.1807. M 1014. RA; Merite Förteckning för Undertecknad. Tavastehus 28.4.1807. N. Cedergren. M 1014. RA; Hämeen linnan päällikkö Nils Cedergren Kustaa IV Aadolfille. Päiväämätön kirje. Nr. 602. Saapunut 15.3.1808. M 1014. RA.

57 Jacobson 1927, 789-790; Bjuggren 1970, 13.

2.1. Varkauden linnoitus

Varkauden linnoituksen rakennustöiden käsitteleminen Hämeen linnan linnoittamisen yhteydessä on perusteltua, sillä se vaikutti myönnettäviin määrärahoihin, koska jaettavaa rahasummaa ei kasvatettu. Hämeen linnan määrärahat olivat 1790-luvulta alkaen hyvin vähäiset ja sen asema näyttää siten olleen varsin vaatimaton. Uuden strategisen ajattelun mukaista linnoitusta tarvittiin lähellä rajaa.

Varkauden historian kirjoittanut Hannu Soikkanen on todennut Kustaan sodan (1788–1790) osoittaneen, että ”*Saimaan vesistöä käyttäen vihollinen saattoi tunkeutua kauas sisämaahan*”. Puolustuksessa oli siis aukko! Varkauden Päiviönsaareen, jossa vuodesta 1789 alkaen oli ollut varastosuojia, perustettiin kuninkaallisella päätöksellä 12.5.1792 Laivalinnan laivastotukikohta. Toiminnan oli määrä alkaa vuoden 1793 alusta. Saarelle rakennettiin joitakin varastoja viljamakasiinin lisäksi. Laivat taas olivat avonaisilla telakkalavoilla⁵⁸

Laivalinnan miesvahvuus ei ollut suuri. Sinne sijoitettiin Kuninkaallisen armeijan laivaston meritykistörykmentin vapaaehtoiskomppania, joka käsitti ainoastaan 50 miestä. Vuonna 1796 määrä todettiin liian pieneksi, mutta lisäystä saatiin jonkin ajan kuluttua vain klarinetinsoittajan verran.⁵⁹

Määrärahavertailussa Laivalinna ei ollut mitättömin. Sen perässä oli vielä Hämeen linna. Kovin suuria summia Varkauteenkaan ei tosin osoitettu. Vuotta 1806 varten on itärajan kohteeseen esitetty osoitettavaksi 76 Rdlr 18 sk, kun määrärahan suuruus Hämeen linnaa varten oli vain 18 Rdlr. Laivalinnaan esitettiin vuotta 1807 varten osoitettavaksi yhteensä 539 Rdlr 12 sk 5 rt, mutta kaksi kuukautta myöhemmin (31.12.1806) esitettyä summaa pienennettiin peräti 535 Rdlr:lla. Jäljelle lokakuun lopussa 1806 tehtyyn määrärahaesitykseen jäi vain 4 Rdlr. Hämeen linnan määrärahaesityk-

⁵⁸ Soikkanen 1963, 62-63. – Ks. Myös Kauranen 2005, 216-218.

⁵⁹ Soikkanen 1963, 63; Kauranen 2005, 218.

sessä ei tapahtunut muutoksia, sillä esitys pysyi 18 Rdlr:n suuruisena.⁶⁰

Soikkasen mukaan Laivalinnan rakennuskanta käsiti vuonna 1802 neljä varastoa ja viljamakasiinia, leipomon, pajan ja viinapolttimon. Alueella oli myös yksityinen mylly ja majatalo sekä upseerien asunnot.⁶¹ Edellä mainittujen määrärahojen avulla rakennuskanta ei ainakaan kasvanut.

2.2. Vanajaveden silta ja siltaskanssi

2.2.1. Vanajaveden silta

Uudella paikallaan asuvat kaupunkilaiset pyysivät 17.6.1785 päiväämällään kirjeellä Kustaa III:lta lupaa saada rakentaa uusi silta Vanajaveden yli kaupungista suoraan Mahlianmäelle. Se helpottaisi pääsyä Yliselle Viipurintielle. Päämajoitusmestari von Arbin oli tällaisesta mahdollisuudesta puhunut jo 11.5.1776 päiväämässään kirjeessä. Samassa kirjeessä hän mainitsi myös sillanpääaseman tarpeellisuudesta kaupungin itäpuolella.⁶² Päämajoitusmestari von Arbin ei siten

60 Underdånigste Project att inskränka Fästnings Byggnadens Stats Summa till 25.000 Rdlr för innevarande År 1806. Requisitions Förslag till Fästnings Byggnaderne i Sverige och Finland År 1806, Inskränkt till 25.000 Rdlr Banco. Stockholm 30.12.1805. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1806–1807. M 857. RA; Underdånigst Stats Requisitions Förslag till Fästnings Byggnaderne i Sverige och Finland för År 1807. Stockholm 28.10.1806. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1806–1807. M 857. RA; Underdånigste Project till inskränkning under den 28 sistl. October i underdånighet ingifna Stat Requisitions Förslaget öfver Fästnings Byggnaderne i Sverige och Finland för nästkommande År 1807 till 25.000 Rdlr. Underdånigste Project att inskränka Fästnings-Byggnadens Stats Summa till 25.000 Rdlr för År 1807. Stockholm 31.12.1806. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående fortifikationen 1806–1807. M 857. RA.

61 Soikkanen 1963, 63.

62 Päämajoitusmestari von Arbin Kustaa III:lle 11.5.1776. Fortifikationens arkiv. Fortifikationens utgående skrivelser. År 1776. KrA. – Ks. kuva 24 s. 372.

Kuva 24

Hämeen linna pohjoisesta nähtynä Sergejevin mukaan

Akvarellisti on todennäköisesti ollut Pyövelinmäellä maalausta tehdessään, koska siinä on havaittavissa Myllymäen tuulimyllyt ja Poltinaho.

Linnan pohjoisivulla on nähtävissä pohjoinen kehämuurirakennus. Birgitta Stenius on todennut rakennuksen valmistuneen vasta Venäjän vallan aikana. Koska Sergejev maalasi autonomisessa Suomen suuriruhtinaskunnassa vuosina 1809-1811 ja koska pohjoinen kehämuurirakennus akvarellissa näyttää olevan valmis, on johtopäätös, että pohjoinen kehämuurirakennus valmistui ennen Suomen sotaa ja siis Ruotsin aikana. Linnan eteläisivulla näkyy kruununleipomon pääty ja järvenpuoleisella sivulla rundelin pohjoispuolella, kun käytetään ainoastaan pääilman-suuntia, luonnonkivimuuri, joka korvasi upseeripaviljongin ja kaponieerin. Sergejevin maalatessa akvarellin mukaan muuri näyttää olleen valmis.

Linnan takana erottuu uudella paikallaan Niementaustan mäellä oleva Hämeenlinnan kaupunki. Kustaa III:n ideoima rotunda -tyyppinen kirkko erottuu selkeästi muita korkeampana. Mahdollisesti Sergejev on halunnut antaa Hämeenlinnasta todellisuutta paremman kuvan, sillä Dahlbergin tapaan hän on käyttänyt mielikuvitustaan. Kaupunki nimittäin näyttää akvarellissa levittäytyneen laajalle alalle ja yli von Arbinin piirtämän asemakaavan. Koska Haminan rauhan solmimisen aikaan vuonna 1809 Hämeenlinnassa oli hieman alle 1.400 asukasta, ei asutus ole voinut levittäytyä koko Niementaustan mäen alueelle.

Kaupungin itäpuolella näkyy vuonna 1794 valmistunut uusi silta, joka johti Niementaustan mäeltä Mahliamäen kautta Yliselle Viipurintielle. Mahliamäen länsiosan siltaskansi valmistui vuosien 1794 ja 1807 välisenä aikana.

Lähteet: Hämeenlinnan kaupungin asukasluku vuonna 1805. Väkilukutaulukot 1749-1805. Df:1. HmiKiA. HMA; Hämeenlinnan kaupungin asukasluku vuonna 1815. Väkilukutaulukot 1806-1843. Df:2. HmiKiA. HMA; Lindeqvist 1926, 530; Stenius 1973, 13; Kuurne 1994, 15, 69; Knapas 2001, 61.

Kuva: Museovirasto.

pitänyt Niementaustan mäkeä täysin turvallisena paikkana, koska hän katsoi tarvittavan erillisiä puolustuslaitteita kaupungin uuden paikan ympärille. Yksi niistä oli skanssi kaupungin itäpuolella.

Kustaa III suostui kaupunkilaisten siltapyyntöön ja osoitti tarkoitukseen varat siltakapoista. Rakentamiseen ryhdyttiin samana vuonna, mutta kesti kuitenkin yhdeksän vuotta, ennen kuin uusi silta valmistui. Sen nimittäin sanotaan olleen käyttökunnossa 4.1.1794. Vanha silta myytiin.⁶³

Vanajaveden sillasta Niementaustan mäeltä Mahlianmäelle on olemassa kolme kuvaa. Kenraali A. A. Thesleffin akvarelli 1820-luvulta osoittaa sillan olleen puurakenteinen ja kaiteilla varustettu. Thesleff on sillan Mahlianmäen puoleiseen päähän maalannut penkin todennäköisesti levähtämistä varten, mutta se lienee mielikuvituksen tuoma lisä akvarelliin.⁶⁴ Kaksi muuta akvarellia on tehnyt venäläinen taidemaalari ja vuodesta 1797 lähtien keisarillisessa kartta-varastossa työskennellyt Gavril Sergejevitš Sergejev matkustaessaan Etelä-Suomessa.⁶⁵ Vaikka maisema akvarelleissa ”Hämeen linna pohjoisesta nähtynä” (nro 39) ja ”Hämeenlin-

63 Lindeqvist 1926, 529-530. – Ks. uutta siltaa koskevat kuvat 24, 25 ja 26 sivuilla 372, 374 ja 375.

64 Knapas R 1988, 192.

65 Sergejev lienee kulkenut seuraavaa reittiä. Hän saapui ensin Kyminkartanoon, mistä hän jatkoi Pyhtään kautta Loviisaan. Akvarellissa ”Loviisan kaupunki koillisesta nähtynä” näkyy Kuninkaantien varrella oleva Loviisan linnoitus ja sen kasematit. Sergejev kuvasi myös Loviisan edustalla sijaitsevaa Svartholman linnoitusta kahdessa akvarellissa. Loviisasta matka jatkui Pernajan ja Porvoon kautta Helsinkiin. Viaporin Sergejev kuvasi neljässä akvarellissa. Helsingistä matka jatkui Tammisaaren ja Turun kautta Hämeenlinnaan. Turun linnaa ja linnan ympäristöä Sergejev kuvasi kolmessa akvaellissa, kun taas Hämeen linna näyttäytyy kahdessa akvarellissa. Lisäksi Sergejeviltä on sadunomaiset akvarellit ”Maisema Hämeenlinnan kaupungin läheltä”, ”Koski Hämeenlinnan kaupungin lähellä”, ”Näkymä saavuttaessa Hämeenlinnan kaupunkiin” ja toinen ”Koski Hämeenlinnan kaupungin lähellä”. Lisäksi Sergejeviltä on akvarelli ”Hämeenlinnan keskustaa”, josta on tunnistettavissa kaupungin rotunda -tyyppinen kirkko ja laaja torialue. Muut rakennukset ovat tuntemattomia. Kuurne 1994, 9 sekä akvarellit 3 s. 31, 5 s. 33, 6 s. 34, 19 s. 47, 20 s. 48-49, 21 s. 50-51, 22 s. 52, 33 s.

Kuva 25

Hämeenlinnan kaupunki ja Hämeen linna Sergejevin mukaan

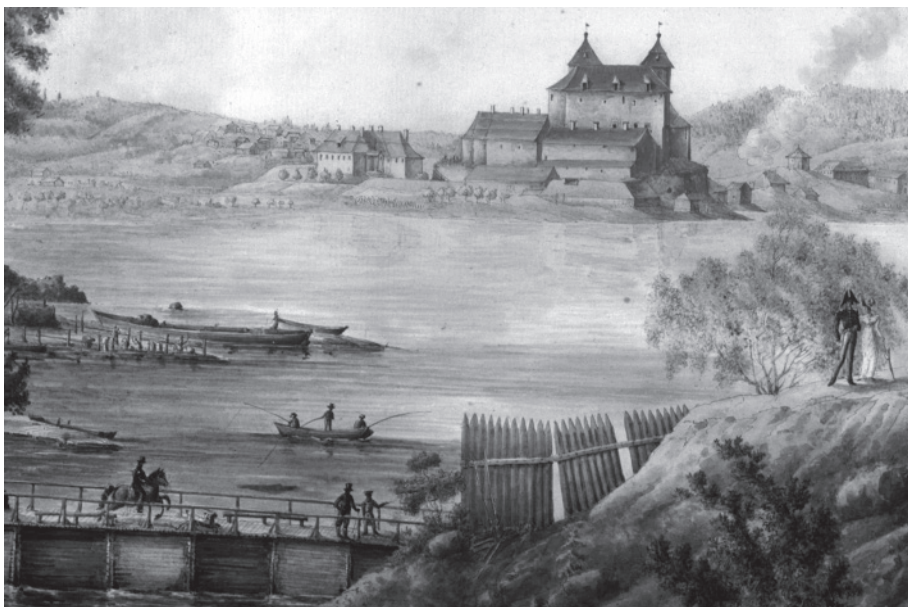
Sergejevin toisessa Hämeenlinnan kaupunkia ja linnaa esittävässä akvarellissa linnan ympärille vuosina 1777–1807 rakennettu bastionilinnointus näyttyy huomattavan laajana. Erityisen laajaksi hän on tehnyt itäisen ja eteläisen polygonin. Linnan eteläpuolella näkyvät kruununleipomo ja päävartio. Päävartion takaa erottuu kaksikerroksinen puukasarmirakennus. Linnan pohjoispuolella näkyy pohjoisen kehämuurirakennuksen pääty. Maalauksesta ei erotu linnan itäpuolelle rakennettua luonnonkivimuuria. Tämä akvarelli on tältä osin ristiriitainen ”*Hämeen linna pohjoisesta nähtynä*” -akvarellin kanssa.

Kaupunki linnan takana olevalla Niementaustan mäellä on varsin laaja, eikä se todennäköisesti vastaa todellisuutta. Silta kaupungin uudelta paikalta Mahliamäelle ja edelleen Yliselle Viipurintielle on Sergejevin mukaan ollut neliholvinen. Sillan eteläpuolella erottuu Miemalanselän vesialue. Mahliamäen länsilaidalla näkyy siltaskansi.

Lähde: Kuurne 1994, 69-70.

Kuva: Museovirasto.

Kuva 26

Hämeen linna 1820-luvulta

Kenraali A. A. Thesleff maalasi 1820-luvulla Hämeen linnaa esittävän akvarellin. Vuonna 1990 julkaistussa artikkelissani totean maalauksen olevan vuodelta 1808. Julkaisemassani kuvassa Mahliamäki näkyy laajemmin.

Alalaidassa on aivan vuoden 1794 alussa käyttökunnossa ollut puusilta kaupungin uudelta paikalta Mahliamäelle. Oikeassa laidassa näkyy Mahliamäelle ennen Suomen sodan puhkeamista rakennettua siltaskanssia.

Hämeen linnan vasemmalla puolella näkyvä kaksikerroksinen puukasarmi-rakennus valmistui vuonna 1779. Linnan edessä on vuonna 1741 valmistunut kruununleipomo ja sen vasemmalla puolella vuonna 1783 valmistunut päävartio. Linnan viereen näyttää nousseen rakennuksia, joita päämajoitusmestari von Arbin ei ollut suunnitellut. Itäisen puolibastionin takaa näkyy punaista talon kattoa, ja rannassa linnan juurella on kaksi pientä rakennusta.

Maalaus on yksityisomistuksessa.

Lähteet: Lindeqvist 1926, 529-530; Knapas R 1988, 192; Katermaa 1990, 120; Koskinen 1990, 140, 148-149.

Valokuva: P. O. Welin, Museovirasto.

nan kaupunki ja linna” (nro 40) onkin utuinen, on sillassa selvästi nähtävissä neljä tasalakista holvia.⁶⁶

2.2.2. Siltaskanssi

Linna oli vuodesta 1741 alkaen ollut siltaa ja kaupunkia turvaava sillanpääasema. Myös uuden sillan tuntumassa katsottiin tarvittavan sillanpääasema. Lindeqvist ei siitä kuitenkaan puhu mitään, mutta Korkama ja Roudasmaa ovat sen maininneet. Viimeksi mainitut tosin kutsuvat sitä ”*venäläiseksi retuutiksi*” ja katsovat valloittajan rakentaneen sen.⁶⁷ Kysymyksessä ei kuitenkaan ole venäläisten rakentama varustus: Haminan rauhan jälkeen itää vastaan suunnattuna sellaiselle ei varmaankaan olisi katsottu olevan tarvetta.⁶⁸

Siltaskanssi mainitaan vuonna 1809 valmistuneessa venäläisessä kartassa, jonka mukaan se sijaitsi Kuopion tien varressa. Se näkyy Sergejevin kahdessa akvarellissa, jotka hän maalasi vuosien 1809–1811 välillä.⁶⁹ Se siis valmistui ennen Suomen sodan syttymistä. Edellä olevan perusteella skanssin terminus post quem -ajoitus on sillan valmistumisajankohta 4.1.1794 ja sen terminus ante quem -ajoitus Suomen sodan alku 21.2.1808. Perusteluna tällaiselle ajoitukselle on myös se, että siltaskanssi turvasi kaupunkia nimenomaan Ylistä Viipurintietä pitkin tapahtuvalta hyökkäykseltä. Venäjän vallan aikana tällaista linnaketta olisi ollut turha rakentaa, mutta ruotsalaisella ajalla se oli tarpeellinen. Tämän perusteella en voi Korkaman ja Roudasmaan tapaan pitää siltaskanssia venäläisenä varustuksena.

63, 34 s. 64, 35 s. 65, 36 s. 66, 37 s. 67, 38 s. 68, 39 s. 69, 40 s. 70, 41 s. 71, 42 s. 72, 43 s. 73.

66 Kuurne 1994, 15, 69-70. – Ks. kuvat 25 ja 26 s. 374-375.

67 Lindeqvist 1926, 530-532; Korkama – Roudasmaa 1988, 122.

68 Korkama – Roudasmaa 1988, 122.

69 Hämeenlinnan kaupungin, linnoituksen ja ympäristön asemakaava vuodelta 1809. Allekirjoitti insinööri Tru???, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 2. VIK. RHOA. MV; Kuurne 1994, 69-70. – Ks. kartta 8 s. 416-417.

Siltaskanssi rakennettiin maasta ja siinä oli paikat yhdeksälle tykille,⁷⁰ Turuntien skanssissa oli Sergejevin maalauksen mukaan ainakin neljä tykkipaikkaa.⁷¹ Skanssin säännöllisen muotoinen rakennelma näkyy Sergejevin akvarelleissa ”*Hämeen linna pohjoisesta nähtynä*” ja ”*Hämeenlinnan kaupunki ja linna*”.⁷² Rakennelma sijaitsee sillan päässä maalauksen vasemmassa laidassa. Tie kaupungista kohti Ylistä Viipurintietä kulki siltaskanssin läpi. Siltaskanssi ja tie sen läpi näkyy mm. venäläisen insinöörikapteeni Katzin 15.4.1810 allekirjoittamassa kartassa.⁷³

Molemmat Sergejevin akvarellit, joissa silta ja siltaskanssi näkyvät, ovat utuisia. Akvarellissa ”*Hämeen linna pohjoisesta nähtynä*” kaupunki Niementaustan mäellä näkyy hyvin suurena.⁷⁴ Koska kaupungissa tuolloin oli noin 1.395 asukasta,⁷⁵ ei asutus ole vuosiin 1809–1811 mennessä mitenkään voinut levitä koko Niementaustan mäen alueelle. Linna näkyy maalauksen oikeassa laidassa. Kehämuurirakennuksista on nähtävissä pohjoinen kehämuurirakennus ja leipomo eteläiseltä sivulta. Linnan oikealla puolella hämmöttävät Myllymäen tuulimyllyt. Kirjan toimittanut Jouni Kuurne on antanut akvarellille otsikoksi ”*Hämeen linna pohjoisesta nähtynä*” ja todennut sitä katsotun ”*Vanhankaupun-*

70 Hämeenlinnan linnan ja kaupungin ja lähiympäristön asemakaava. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 15.4.1810. Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole mainittu. Nr. 6. VIK. RHOA. MV; Kuurne 1994, 69-70.

71 Kuurne 1994, 71. – Ks. kuva 11 s. 213.

72 Kuurne 1994, 69-70.

73 Hämeenlinnan linnan ja kaupungin ja lähiympäristön asemakaava. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 15.4.1810. Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole mainittu. Nr. 6. VIK. RHOA. MV.

74 Kuurne 1994, 69.

75 Hämeenlinnan kaupungin asukasluku vuonna 1805. Väkilukutaulukot 1749–1805. Df:1. HmlKiA. HMA; Hämeenlinnan kaupungin asukasluku vuonna 1815. Väkilukutaulukot 1806–1843. Df:2. HmlKiA. HMA. – Vuosien 1809–1811 asukasluku on keskiarvo, jonka laskin vuosien 1805 ja 1815 asukaslukujen perusteella. Vuonna 1805 kaupungissa oli 1.470 asukasta ja kymmenen vuotta myöhemmin 1.320 asukasta. – Ks. s. 325.

ginlahden suunnalta”.⁷⁶ Todennäköisesti akvarellisti on kuitenkin ollut Pyövelinmäellä maalausta tehdessään. Tästä on todisteena maalauksen oikeassa laidassa näkyvä korkeampi maasto, mikä kertoo siitä, että akvarellisti näki Poltinahon.

Kuurnen mukaan siltaskanssin takana näkyy Vanajan kirkko.⁷⁷ Rakennus todellakin näkyy siltaskanssin takana, ja vaikuttaa siltä, että siellä todella olisi kirkkorakennus kello-tapuleineen. Akvarellista ”*Hämeen linna pohjoisesta nähtynä*” saa sellaisen käsityksen, että Kuurnen mainitsema Vanajan kirkko sijaitsisi Vanajaan pistävän lahdenpohjukan rannalla, ja kuitenkin itse rakennus sijaitsi tuntuvasti kauempana, kuten Kuninkaan kartasto osoittaa.⁷⁸

Sergejevin akvarelleissa on seikkoja, jotka eivät mene yksiin asiakirjoista löytyvien tietojen kanssa, ja näin on hänen toisessakin Hämeen linnaa esittävässä maalauksessaan ”*Hämeenlinnan kaupunki ja linna*”.⁷⁹ Senkin mukaan Niementaustan mäki olisi jo 1800-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopulla ollut täynnä taloja. Esilinna ja linnan ympärille rakennettu bastionilinnoitusjärjestelmä ovat liian suuret, se on vastoin mm. kartoista saatavaa informaatiota.⁸⁰

Utuisen maisemamaalauksen vasemmasta laidasta erottuu siltaskanssi tykkipaikkoineen ja sen oikealta puolelta vuonna 1794 käyttöön otettu silta. Linnalta kaupunkiin johtaneen puistotien puut näkyvät itäisen polygonin takaa, ja kaupungin uusi rotunda-tyyppinen vuonna 1798 valmistunut kirkko erottuu selvästi Niementaustan mäen laelta. Akvarellisti Sergejev on maisemaa maalatessaan mitä ilmeisimmin ollut Sairion rannalla.⁸¹

76 Kuurne 1994, 69.

77 Ibid.

78 Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805/1989, 189/217.

79 Kuurne 1994, 70.

80 Ks. suunnitelma 8 s. 194.

81 Kuurne 1994, 70.

2.3. Tykistön kivinen varastorakennus

Vuoden 1794 aikana oli Hämeen linnasta tullut ehdotus tykistön uuden varastorakennuksen pystyttämistä linnoitukseen, mutta sen tarpeellisuuteen Sotakollegio ja kuningas suhtautuivat epäillen. Pöytäkirjasta ei ilmene, mistä materiaalista ehdotettu varastorakennus tehtäisiin.⁸² Täytäntöönpano onkin siirtynyt ainakin vuoden 1799 yli, sillä vuoden 1800 määrärahaesityksissä sen rakentamista kyllä esitettiin, mutta esitystä ei hyväksytty. Vuodelle 1800 hyväksyttiin ainoastaan siltojen rakentaminen pohjoisen ja eteläisen päävallihaudan yli. Tähän varattiin rahaa 103 Rdlr 4 sk, lisäksi hyväksyttiin 15 Rdlr:n korjausmääräraha. Yhteensä rahaa varattiin vuotta 1800 varten 118 Rdlr 4 sk.⁸³

Vuosi 1801 on kivisen varastorakennuksen vaiheiden kulminaatiopiste, sillä 21.11.1801 päivätyssä päätöksessä rakennusta varten hyväksyttiin 4.961 Rdlr:n 4 sk:n määräraha. Sitä oli tosin pyydetty lähes 7.000 Rdlr:a. Tykistön kivisessä varastorakennuksessa oli määrä säilyttää sekä tykistön että armeijan tarvikkeita. Koska kivistä varastorakennusta ei näy venäläisissä kartoissa, ei sitä lopultakaan tehty.⁸⁴

82 Protokoll 4.11.1794. Krigskollegii arkiv. Fortifikationsdepartementet. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1794. A I. KrA.

83 Underdånigt Requisitions Förslag för Fästnings-Byggnaden i Sverige och Finland för År 1800. Stockholm December 1799. N. Mannerskants, varmentanut Joh. C. Törnen. Esityksen päiväyksessä ei ole päivämäärää mainittu, ainoastaan kuukausi ja vuosi. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1800–1801. M 852. RA.

84 Hämeenlinnan kaupungin, linnoituksen ja ympäristön asemakaava vuodelta 1809. Allekirjoitti insinöörimajuri Tru???, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 2. VIK. RHOA. MV; Hämeenlinnan linnoituksen, kaupungin ja ympäristön pääasemakaava, johon merkitty kaikki linnoituksessa ja kaupungissa sekä niiden ulkopuolella sijaitsevat kruunun ja siviilirakennukset, jotka korjausten suhteen kuuluvat insinööridepartementille. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 19.9.1811. Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole merkitty. Nr. 8. VIK. RHOA. MV. – Ks. kartta 8 s. 416.

2.4. Pohjoinen kehämuurirakennus

Päämajoituspäämestari von Arbinin suunnitelman mukaan pohjoinen kehämuurirakennus käsitti majoitustilat 45 miehelle, kanttiinin ja keittiöt. Rakennuksen yksityiskohtainen ehdotuspiirustus valmistui vuonna 1794.⁸⁵ Sen rakentaminen on siten varsin suurella todennäköisyydellä alkanut vuonna 1795, kun läntinen kehämuurirakennus lienee valmistunut vuonna 1794, kuten olen kertonut.

Pohjoisesta kehämuurirakennuksesta oli määrä tulla kaksikerroksinen tilavalla ullakolla varustettu rakennus. Kulku toiseen kerrokseen suunniteltiin tapahtuvaksi linnan puolelle rakennettavaa ramppia pitkin.⁸⁶ Kun rakennustyöt vuonna 1795 alkoivat, ne jatkuivat sekä Steniuksen että Korkaman ja Roudasmaan mukaan vielä Venäjän vallan aikana.⁸⁷ Esitetty valmistumisajankohta on mielestäni virheellinen. Näkemykseni saa tukea Venäläisen Insinöörikomennuskunnan kartoista.⁸⁸ Koska pohjoinen kehämuurirakennus ei sisältänyt venäläisten rakennussuunnitelmiin,⁸⁹ on se

85 Förslags Ritning För Tavastehus Fästning År 1794. Tavastehus 12.2.1794. Nils Cedergren. Stenius 1973, 45, 61.

86 Förslags Ritning För Tavastehus Fästning År 1794. Tavastehus 12.2.1794. Nils Cedergren. Stenius 1973, 45, 61. – Ks. kuva 27, suunnitelma 12 s. 382 ja liite s. 481.

87 Stenius 1973, 13; Korkama – Roudasmaa 1988, 84.

88 Ks. esim. Hämeenlinnan kaupungin, linnoituksen ja ympäristön asemakaava vuodelta 1809. Allekirjoitti insinöörimajuri Tru???, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 2. VIK. RHOA. MV; Hämeenlinnan linnoituksen, kaupungin ja ympäristön pääasemakaava, johon merkitty kaikki linnoituksessa ja kaupungissa sekä niiden ulkopuolella sijaitsevat kruunun ja siviilirakennukset, jotka korjausten suhteen kuuluvat insinööridepartementille. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 19.9.1811. Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole merkitty. Nr. 8. VIK. RHOA. MV.

89 Hämeenlinnan linnan ja kaupungin ja lähiympäristön asemakaava. Merkitty kruunun rakennukset, suunnitelma niiden linnoituksen puolustuslinjojen vahvistamiseksi, jotka eivät ole vallin tapaisia, samoin myös uusien siviilitalojen rakennussuunnitelma vuodeksi 1810. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 15.4.1810. Allekirjoitti insinöörikapteeni Katz, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 6. VIK. RHOA. MV.

Kuva 27

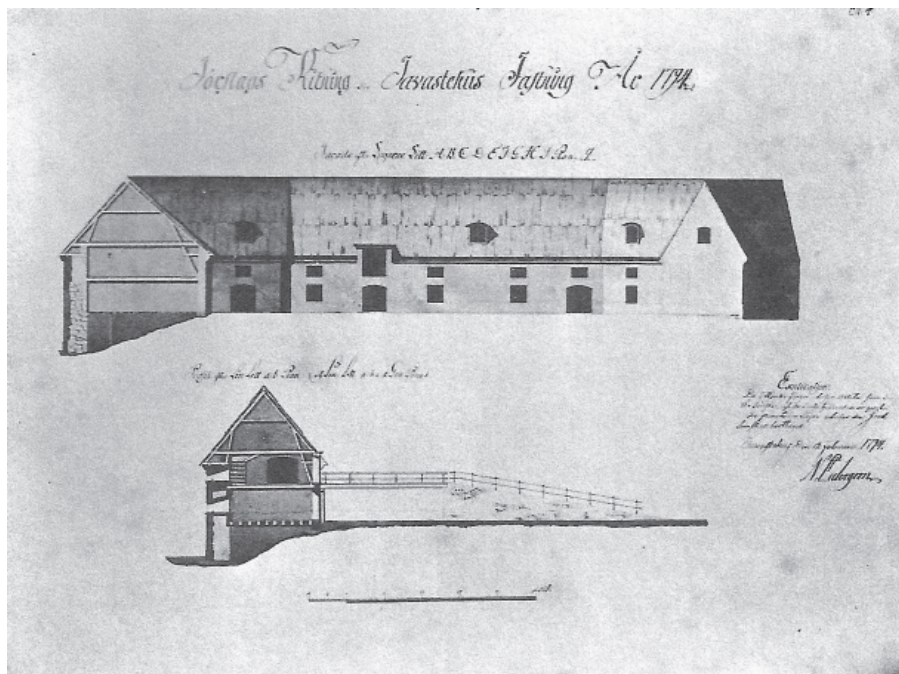
Miehistötilat

Hämeen linnan pohjoiseen kehämuurirakennukseen sijoituivat tilat 45 miehelle ja keittiö. Rakennus valmistui Suomen sotaan mennessä.

Lähde: Plan á vuë d'oisseau öfver Gamla Tavastehus Slott, jemte Plan au rez de chaussée till de nödvändigaste Byggnader för Garnizonen och Förråderne. Besörgd 1776. Stockholm 15.12.1776. O. Wijnbladh. Varmensi Carl Fredric Sundvall. Hyväksytyt: Approberas. Stockholms Slott den 30 Januarii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 49. KrA. – Ks. suunnitelma 12 s. 382.

Valokuva: Pekka Koskinen 1989.

Suunnitelma 12

Pohjoisen kehämuurirakennuksen suunnitelmapiirustus vuodelta 1794

Suunnitelmapiirustuksen laati Nils Cedergren, ja se on päivätty Hämeenlinnassa 12.2.1794. Sen pystyttämiseen on siten päästy vuoden 1795 aikana.

Huomaa kulku toiseen kerrokseen ramppia pitkin. Ramppi oli, kuten kuvastakin näkyy, sisäpihan puolella. Linna on siten kuvan oikeassa laidassa.

Lähde: Stenius 1973, 61. – Orig. KrA.

valmistunut Suomen sotaan mennessä ja siis ruotsalaisella kaudella. Se on nimittäin 19.9.1811 päivätyssä ajantasakartassa merkitty valmiiksi, eikä ole edes uskottavaa, että venäläiset olisivat rakentaneet pohjoisen kehämuurirakennuksen valmiiksi Haminan rauhan (17.9.1809) ja syyskuun 1811 välisenä aikana eli kahden vuoden mittaisena ajanjaksona, sillä tehtävää oli muutenkin. Vuoden 1811 kartan mukaan rakennuksessa oli kaksi kerrosta.⁹⁰

Pohjoisen kehämuurirakennuksen valmistumiseen on tarvittu ehkä kymmenen vuotta, jolloin se olisi valmistunut vuonna 1805. Aikaa on joka tapauksessa tarvittu enemmän kuin päävartion rakentamiseen, koska se on tätä suurempi. Ajantarvetta on lisännyt myös määrärahojen niukkuus, mutta vähentänyt rauhan aika. Näillä perusteilla oletan, että pohjoinen kehämuurirakennus valmistui vuonna 1805.

2.5. Toteutumaton itäinen kehämuurirakennus

Eteläinen kehämuurirakennus eli päävartio valmistui kruununleipomon länsipuolelle vuonna 1783, ja seuraavana vuonna aloitettiin läntisen kehämuurirakennuksen rakentaminen. Kun se valmistui, alkoivat todennäköisesti pohjoisen kehämuurirakennuksen rakennustyöt. Sitten vuorossa olisi ollut itäinen kehämuurirakennus. Sitä ei kuitenkaan toteutettu, päätös upseeripaviljongin korvaamisesta luonnonkivimuurilla tehtiin jo vuonna 1785.⁹¹

Koska rakennusta koskeva suunnitelmapiiirustus on olemassa, esittelen sen lyhyesti. Rakennussuunnitelman laa-

⁹⁰ Hämeenlinnan linnoituksen, kaupungin ja ympäristön pääasemakaava, johon on merkitty kaikki linnoituksessa ja kaupungissa sekä näiden ulkopuolella sijaitsevat kruunun ja siviilirakennukset, jotka korjausten suhteen kuuluvat insinööridepartementille. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 19.9.1811. Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole mainittu. Nr. 8. VIK. RHOA. MV.

⁹¹ Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA.

ti päämajoitusmestari von Arbin jo vuonna 1776.⁹² Suunnitelma oli mitä ilmeisimmin yleissuunnitelman liitteenä, sillä Kustaa III hyväksyi upseeripaviljonkisuunnitelman tammi-kuun 30. vuonna 1777 yleissuunnitelman ja kehämuurirakennussuunnitelman yhteydessä. Upseeripaviljonkisuunnitelma on lisäksi ainoa kehämuurirakennuksia koskeva, jonka itse von Arbinin laati. Kaikkien muiden kehämuurirakennusten suunnitelmapiirustusten alla on Nils Cedergrenin allekirjoitus.⁹³

Suunnitelman mukaan upseeripaviljongin linnanpihan puoleinen seinä olisi tullut vanhan kehämuurin päälle ja takaseinä eli tässä tapauksessa järvenpuoleinen seinä kehämuurin ulkopuolelle, kun muiden kehämuurirakennusten kohdalla tilanne oli päinvastainen. Upseeripaviljongista oli määrä järveltä päin katsottuna tulla kolmikerroksinen. Linnanpihalta katsottuna se näyttäytyi puolitoistakerroksisena. Myös ullakkotila olisi piirustuksen ja kattoikkunoiden perusteella ollut suuri. On myös todennäköistä, että sen seinäpinta olisi rapattu, kuten käytäntönä kustavilaisella ajalla oli. Vaikka piirustuksen tekstiosasta ei löydykään mainintaa rappaamisesta, on rakennuksen eteläosan sisäänkäynnin seinän ulkopintaan merkitty valkoinen alue, joka taas puutuu pohjoispään sisäänkäynnin eli pohjoisen kehämuurirakennuksen puoleisesta seinästä. Seinän rappaamiseen viittaa myös rakennuksen ulkoasu, joka osoittaa, että sitä ei ollut tarkoitettu miehistötilaksi tai linnoituksen jokapäiväisten toimintojen tarpeisiin.⁹⁴

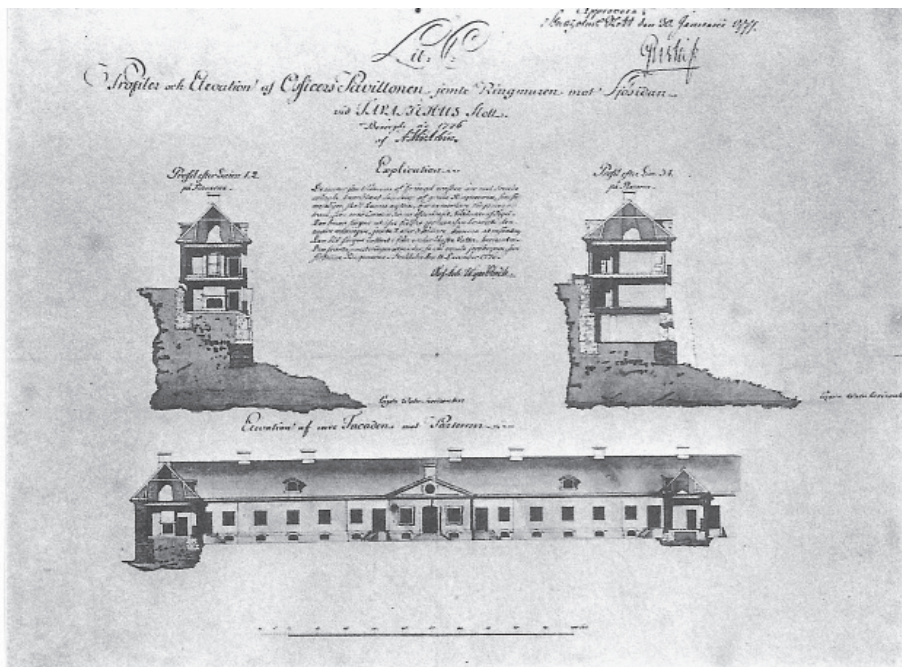
Itäinen kehämuurirakennus, vaikka se jätettiinkin toteuttamatta, antaa vastauksen kysymykseen, miksi eteläinen, läntinen ja pohjoinen kehämuurirakennus jätettiin rappaamatta. Rakennusten ulkonäkö ja pintamateriaali heijastavat käyttäjiensä sosiaalista asemaa, niinpä mainittuja kolmea kehämuurirakennusta ei tarvinnut rapata: niiden

⁹² Stenius 1973, 45. – Ks. suunnitelma 13.

⁹³ Kuvat 18-21. Stenius 1973, 60-61.

⁹⁴ Kuva 21. Stenius 1973, 61.

Suunnitelma 13

Itäisen kehämuurirakennuksen suunnitelmapiirustus vuodelta 1776

Suunnitelmapiirustuksen allekirjoitti päämajoitusmestari von Arbin, ja Kustaa III hyväksyi sen Hämeen Linnan bastionilinoitussuunnitelman yhteydessä 30.1.1777. Suunnitelmapiirustus oli liitteenä C.

Itäistä kehämuurirakennusta eli Upseeripaviljonkia ei toteutettu.

Lähde: Stenius 1973, 61. – Orig. KrA.

käyttötarkoitus ei sitä edellyttänyt, koska käyttäjien asema linnayhteiskunnassa oli toisenlainen kuin upseeriston.

2.6. Linnan kiviportaat

Vuonna 1796 päätettiin korjata linnan portaat. Asian otti esille linnan komentaja Cedergren, joka 13.9.1796 päivätyssä muistiossaan huomautti Sotakollegion Linnoitusosastoa siitä, että mitään ei ollut tapahtunut, vaikka hän oli linnan portaiden huonosta kunnosta puhunut ensimmäisen kerran jo vuonna 1787.⁹⁵ Samaan asiaan oli eversti Nordencreutz kiinnittänyt huomiota 29.12.1772 kenraali Stackelbergille kirjoittamassaan kirjeessä.⁹⁶ Linnoitusosaston kokouksessa lokakuussa 1796 päätettiin ryhtyä toimenpiteisiin tilanteen korjaamiseksi. Tarkoitusta varten päätettiin myöntää 1.000 Rdlr:n määräraha, joka tosin tultaisiin huomioimaan seuraavan vuoden määrärahoissa. Asia oli merkityksellinen, koska Hämeen linna toimi elintarvikevarastona.⁹⁷

Kuninkaallisessa kirjeessä, joka on päivätty 7.3.1797 ja joka oli esillä Sotakollegion Linnoitusosaston 23.3.1797 pidetyssä kokouksessa, käsiteltiin linnan portaita. Pöytäkirjan mukaan myöskään Kuninkaallisella Majesteetilla ei ole ollut asiaan huomautettavaa, ja lupa kiviportaiden rakentamiseen linnan sisäpuolelle myönnettiin.⁹⁸

95 Protokoll 17.10.1796 § 4620. Paikalla: presidentti ja komentaja Piper, päämajoitusmestari Mannerskants ja sotaneuvos ja ritari Dannerstjerna. Krigskollegii arkiv. Fortifikationsdepartement. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1796. A. I. KrA.

96 Eversti Nordencreutz sotilasyliapäällikkö Stackelbergille 29.12.1772. Saapunut 2.1.1773. M 846. RA.

97 Protokoll 17.10.1796 § 4620. Paikalla: presidentti ja komentaja Piper, päämajoitusmestari Mannerskants ja sotaneuvos ja ritari Dannerstjerna. Krigskollegii arkiv. Fortifikationdepartement. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1796. A. I. KrA.

98 Protokoll 23.3.1797 § 1396. Paikalla: presidentti ja komentaja Piper, päämajoitusmestari Mannerskants ja sotaneuvos ja ritari Dannerstjerna. Krigskollegii arkiv. Fortifikationsdepartement. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1797. A. I. KrA.

Kovin nopeasti jo luhistumisasteessa olleita portaita ei ruvettu korjaamaan, koska uusien portaiden kerrotaan valmistuneen vasta 19.2.1799 pidettyyn Sotakollegion Linnoitusosaston kokoukseen mennessä. Tässä kokouksessa oli asia otettu esille Kuninkaallisen Elintarvikejohtokunnan⁹⁹ 11.2.1799 päiväämän kirjeen vuoksi. Pöytäkirjan mukaan linnoituksessa oli tehty myös joitakin muutoksia, jotka perustuivat Kustaa IV Aadolfin 7.3.1797 päiväämän kirjeeseen. Muutoksia ei tosin mainita nimeltä. Joka tapauksessa porrasrakennus tuli maksamaan 2.295 Rdlr eli lähes 1.300 Rdlr arvioitua enemmän. Koska rakennus oli maksettu Sotakollegion määrärahoista, on pöytäkirjaan kirjattu, että summa tulisi maksaa kollegiolle takaisin.¹⁰⁰

Portaita käsiteltiin vielä huhtikuussa 1799 Sotakollegion Linnoitusosaston kokouksessa. Pöytäkirjassa viitataan Linnoitusosaston kirjeeseen 19.2.1799, jossa käsitellään portaiden valmistuttua ylijääneitä rakennusmateriaaleja, jotka tulisi varastoida.¹⁰¹ Kesäkuun alussa 1799 Sotakollegion linnoitusosaston kokouksessa luettiin linnan komentajan Cedergrenin kirjelmä, jossa hän ilmoitti, että linnan portaiden rakentamista varten oli toimitettu ainoastaan 25.000 tiiltä, joten ylijäämää ei ole juurikaan voinut muodostua.¹⁰²

99 Pöytäkirjassa käytetään nimeä ”*Kongl. Spannmåls Directeuren*”. General Quartermästare Departement. Protokoll 19.2.1799 s. 45-47. Paikalla: varapresidentti ja ritari Tersmeden, päämajoituspäällikö ja kenraalimajuri Mannerskants ja sotaneuvos Lorch. Krigskollegium arkiv. Fortifikationsdepartement. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1799. A. I. KrA.

100 General Quartermästare Departement. Protokoll 19.2.1799 s. 45-47. Paikalla: varapresidentti ja ritari Tersmeden, päämajoituspäällikö ja kenraalimajuri Mannerskants ja sotaneuvos Lorch. Krigskollegium arkiv. Fortifikationsdepartement. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1799. A. I. KrA.

101 Protokoll 2.4.1799. Paikalla: varapresidentti ja ritari Tersmeden, päämajoituspäällikö ja kenraalimajuri Mannerskants ja sotaneuvos Lorch. Krigskollegium arkiv. Fortifikationsdepartement. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1799. A. I. KrA. – Pykälänumeroa ei ole mainittu.

102 General Quartermästare Departementet. Protokoll 4.6.1799 § 75. Paikalla: varapresidentti ja ritari Tersmeden, päämajoituspäällikö ja kenraalimajuri Mannerskants ja sotaneuvos Lorch. Krigskollegium arkiv. Fortifikations-

2.7. Tykistön varastorakennus

Huhtikuussa 1796 kokoontunut Sotakollegion Linnoitusosasto otti käsiteltäväkseen Kustaa IV Aadolfin nimiin viedyn esityksen uuden tykistön varastorakennuksen rakentamisesta. Hankkeen takana lieene ollut Sotakollegion Kenttätykkiosasto, joka pöytäkirjan mukaan oli ollut yhteydessä kuninkaaseen. Kokouksessa tehtiin päätös kustannusarvion ja piirustusten laatimisesta. Päämajoituspäällikö Mannerskants kuitenkin ilmoitti, että rakennusta varten oli mainitut asiakirjat jo olemassa.¹⁰³ Laatimisajankohta ei selviä pöytäkirjasta. Linnoitusosaston kesäkuun 1796 kokouksessa varastoasia oli uudelleen esillä. Kokouksessa todettiin rakennuksen tulevan maksamaan 380 Rdlr 10 sk 7 rt. Koska rahat tulisivat tykistöosaston määrärahoista, annettiin päämajoituspäällikövirastolle lupa ryhtyä toimenpiteisiin tykistön varastorakennuksen aikaansaamiseksi.¹⁰⁴ Pöytäkirjoista ei selviä, mihin päin linnoitusaluetta tykistön varastorakennusta suunniteltiin.

Linnoitusosaston kokouksessa esitetty summa oli kuitenkin optimistinen, sillä vuonna 1799 laaditussa linnoitusrakennuksia koskevassa esityksessä rakennusta varten esitettiin varattavaksi lähes kymmenen kertaa suurempi rahsumma – 3.794 Rdlr 16 sk.¹⁰⁵ Esitetty rahasumma osoittaa,

departement. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1799. A. I. KrA; Jacobson 1927, 789.

103 Protokoll 11.4.1796 § 126. Paikalla: presidentti ja komentaja Piper, päämajoituspäällikö Mannerskants ja sotaneuvos ja ritari Dannerstjerna. Krigskollegii arkiv. Fortifikationsdepartement. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1796. A I. KrA.

104 Protokoll 21.6.1796 § 1318. Paikalla: presidentti ja komentaja Piper, päämajoituspäällikö Mannerskants ja sotaneuvos ja ritari Dannerstjerna. Krigskollegii arkiv. Fortifikationsdepartement. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1796. A I. KrA.

105 Underdånigst Requisitions Förslag För Fästnings Byggnaderne Till År 1799. Underdånigst requisitions Förslag för Fästnings Byggnaderne i Sverige och Finland til År 1799. Stockholm 16.10.1798. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1795–1799. M 851. RA.

että rakennusta pidettiin tärkeänä ja että katsottiin tarpeelliseksi saada se pikaisesti valmiiksi. Se oli tekeillä vielä vuonna 1803, jolloin kustannusarvio oli noussut jo 9.776 Rdlr:iin.¹⁰⁶ Rakennus valmistui vuoteen 1808 mennessä, koska vuonna 1809 valmistuneessa venäläisessä kartassa tällainen puurakenteinen rakennus mainitaan.¹⁰⁷

2.8. Päämajoitustemestari Nils Mannerskantsin sotilassuunnitelma

Kuninkaallinen Puolustuskomitea laati 1799 suunnitelman Ruotsin itärajan turvaamiseksi. Tämän pohjalta päämajoitustemestari Mannerskants kirjoitti muistion, jossa hän halusi kiinnitettäväksi huomiota joihinkin seikkoihin. Niistä ensimmäisessä todetaan, että valtakunnan puoliskot erotti toisistaan 40–50 ruotsalaisen peninkulman (428 km – 535 km) levyinen saaristo. Talvella saattoivat yhteydet Ruotsin ja Suomen välillä olla poikki viisikin kuukautta. Venäjällä oli mahdollisuus hyökätä talvisaikaan, olihan sillä Tallinnassa eskaaderi, johon kuului linjalaivoja, fregatteja ja muita laivoja ja joiden avulla yhteydet Ruotsin valtakunnan eri osien välillä oli mahdollista katkaista.¹⁰⁸

Venäjällä oli joitakin etuja puolellaan. Sillä oli rajan tuntumassa hyökkäysvalmiina 30.000 miestä ja rajalinnoituksia, joista kauimmaisinkin oli vain kuuden ruotsalaisen

106 Underdånigst Requisitions Förslag till Fästnings Byggnaderne med mera i Sverige och Finland till År 1803. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1803. M 854. RA. – Päiväystä ei ole huomioitu.

107 Hämeenlinnan kaupungin, linnoituksen ja ympäristön asemakaava vuodelta 1809. Allekirjoitti insinöörimajuri Tru???, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 2. VIK. RHOA. MV. – Ks. myös kartta 8 s. 416.

108 Då kongl. defensions committén företager defensions plan mot östra gräntsen til alla des delar, äro följande hufvud omständigheter at i akttaga. Stockholm 11.5.1799. N. Mannerskants. s. 1. Suomen puolustuskyseminen ja fotostaatteja 1700–1800. D:21. EWJA. TMA. – Einar W. Juvan arkistosta löytyneessä kirjoituskoneella puhtaaksi kirjoitetussa tekstissä ei ole otsikkoa. Olen otsikkona käyttänyt tekstin ensimmäistä kappaletta.

peninkulman (64 km) päässä rajalta. Yhdeksän ruotsalaisen peninkulman (96 km) päässä oli place d'armes. Sen laivas-tolla oli suojaisa linnoitettu satama Kronstadtissa. Koska Ruotsin ja Venäjän välinen raja oli hyvin avoin, ei offensiivinen toiminta välttämättä kohtaisi esteitä, tapahtui hyökkäys minä vuodenaikana hyvänsä. Venäjän muodostaman uhan vuoksi pitäisi Suomessa olla rajalinnoitus, yksi tukilinnoitus ja linnoitettu satama.¹⁰⁹

Olemassa olleista linnoituksista Viapori sopisi sekä tukilinnoitukseksi että linnoitetuksi satamaksi. Svartholma ja Loviisa puolestaan olisivat sopivia rajalinnoituksiksi. Mannerskants kävi muistiossaan läpi rajan tuntumassa olleet puolustuksen kannalta sopivimmat paikat. Yksi niistä oli Artjärvi, jonka linnoittaminen olisi tärkeää armeijan operaatioiden onnistumisen kannalta.¹¹⁰

Päämajoitustemestari Mannerskants ei kiinnittänyt Hämeen linnaan kovin paljon huomiota, vaikka hän totesikin olevan tarpeellista saada linnoitus kuntoon rajaseudulta saapuvien rykmenttien tarvikekuormastojen, kenttätykistön jne. säilyttämistä varten. Jo aloitetut maavallit pitäisi tehdä valmiiksi ja rakentaa kivinen portti pohjoiselle polygonille. Portin yhteyteen tulisi rakentaa pomminkestävä holvi päävartiota varten. Näiden lisäksi pitäisi varuskunnan kasarimirakennukset ja varastot rakentaa kivistä linnan muurien suojaan.¹¹¹ Mielenkiintoinen on Mannerskantsin esitys pohjoisen portin galleriasta ja sen päävartiosta. Ajatus on sama,

109 Då kongl. defensions commitén företager defensions plan mot östra gränsen til alla des delar, äro följande hufvud omständigheter at i akttaga. Stockholm 11.5.1799. N. Mannerskants. s. 1-2. Suomen puolustusksymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:21. EWJA. TMA.

110 Då kongl. defensions commitén företager defensions plan mot östra gränsen til alla des delar, äro följande hufvud omständigheter at i akttaga. Stockholm 11.5.1799. N. Mannerskants. s. 2-4, 6. Suomen puolustusksymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:21. EWJA. TMA.

111 Då kongl. defensions commitén företager defensions plan mot östra gränsen til alla des delar, äro följande hufvud omständigheter at i akttaga. Stockholm 11.5.1799. N. Mannerskants. s. 18. Suomen puolustusksymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:21. EWJA. TMA.

jota varten C. Nycander oli laatinut piirustukset jo vuonna 1784.¹¹²

2.9. Puukasarmirakennuksen korjaaminen

Marraskuun 21. vuonna 1801 tehdyssä päätöksessä, jossa kivisen varastorakennuksen rakentamiseen myönnettiin määräraha, hyväksyttiin rahaa myös puukasarmirakennuksen korjaamiseen 154 Rdlr 29 sk, puolet anotusta summasta. Tällä summalla oli määrä kunnostaa 28 huoneen tulisijat, lattiat, ikkunat, ovet ja portaat sekä sokkelin pinnoitus ja rappaus.

Puukasarmin remointi oli kesken vielä vuonna 1803 huolimatta myönnetyistä määrärahoista. Huomiota kiinnitettiin vuotta 1803 varten laaditussa linnoitusrakennusten määrärahaesityksessä myös rakennuksen ulkoseinän rappaamiseen, jonka kustannuksiksi arvioitiin 556 Rdlr 44 sk. Ne korjaustyöt, jotka oli vuonna 1801 hyväksytty ja joita varten oli tuolloin hyväksytty 154 Rdlr:n 29 sk:n määräraha, eivät siis olleet vuoteen 1803 mennessä valmistuneet, vaikka korjaustöitä oli tehtykin. Vuonna 1802 oli ollut tarkoitus kunnostaa kasarmirakennuksen tulisijat, lattia, ikkunapuitteet, ovet ja portaat, mutta työtä riitti vielä vuodelle 1803. Myös määräraha osoittautui liian pieneksi, koska yksistään rappausta varten tarvittiin lisää rahaa yli kolme kertaa se määrä, joka kaksi vuotta aikaisemmin oli myönnetty laajaa kasarmirakennuksen remointia varten. Kokonaisuudessaan vuotta 1803 varten oltiin esittämässä 594 Rdlr 32 sk.¹¹³

112 Förslags Ritning Till Tvenne Corps de Garder och Två Gallerier vid Port Välfvet i Norra Polygon af Tavastehus Fästning. Päiväystä ei ole. C. Nycander. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 148. KrA. – Ks. s. 243.

113 Underdånig Promemoria. För innevarande År föreslås i Underdånighet följande Arbeten vid Rikets Fästningar. Stockholm 7.5.1802. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1802. M 853. RA; Underdånigst Requisitions Förslag till Fästnings Byggnaden med mera i Sverige och Finland till År 1803. Päiväystä ei ole huomioitu. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rö-

Rakentaminen oli esillä myös vuotta 1805 varten tehdyssä määrärahojen karsintaesityksessä.¹¹⁴

Hämeen linnan ruiskuhuone, jonka sijaintipaikka ei ole tiedossa, todettiin 1800-luvun alussa niin huonokuntoiseksi, että olisi välttämätöntä tehdä uusi. Se olisi puurakenteinen aina kattoa myöten. Tarkoitusta varten esitettiin 122 Rdlr:n 25 sk:n suuruista summaa.¹¹⁵ Tiedossa ei kuitenkaan ole, rakennettiinko uutta ruiskuhuonetta. Oletettavasti sitä ei rakennettu, sillä se ei esiinny venäläisissä kartoissa.¹¹⁶ Linnoitusalueen siltojen korjaamiseen esitettiin 24 Rdlr 13 sk. Vallien rakentaminen vankityövoimalla jatkuisi myös vuonna 1805.¹¹⁷

2.10. Kaksi viimeistä Ruotsin ajan vuotta

Ruotsin ajan viimeiset vuodet olivat näpertelyä. Kesäkuussa 1806 Sotakollegion Linnoitusosaston kokouksessa käsiteltiin paloruiskun tilaamista Hämeen linnaan.¹¹⁸ Ruisku oli todennäköisesti rikkoutunut. Asia tuli esille Kuninkaallisen

rande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1803. M 854. RA.

114 Underdånigst Inskränkings Förslag till Fästnings Byggnaden med mera uti Sverige och Finland till 40.000 Rdlr för År 1805. Päiväystä ei ole huomioitu. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1805. M 855. RA.

115 Underdånigst Inskränkings Förslag till Fästnings Byggnaden med mera uti Sverige och Finland till 40.000 Rdlr för År 1805. Päiväystä ei ole huomioitu. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1805. M 855. RA.

116 Ks. esim. Hämeenlinnan linnoituksen, kaupungin ja lähiympäristön pääpiirustus. Merkitty nykytila ja kunto. Laadittu Hämeenlinnan Insinööri-osastossa 3.5.1811. Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole merkitty. Nr. 12. VIK. RHOA. MV.

117 Underdånigst Inskränkings Förslag till Fästnings Byggnaden med mera uti Sverige och Finland till 40.000 Rdlr för År 1805. Päiväystä ei ole huomioitu. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1805. M 855. RA.

118 Protokoll 6.6.1806 § 389. Paikalla: kenraali af Klercker, päämajoitusmestari Mannerskants ja sotaneuvos Askegren. Krigskollegii arkiv. Fortifi-

Ylikäskynhaltijan viraston kautta. Pöytäkirjan mukaan linnassa oli tehty katselmus, jonka yhteydessä paloturvallisuuteen liittyvä puute oli tullut ilmi; katselmuksen ajankohta ei selviä pöytäkirjasta. Paloruisku päätettiin tilata kapteeni ja mekaanikko Röngriniltä, josta hän laskutti 266 Rdlr 32 sk. Hämeen linnaan oli toimitettu myös seinäkello aliupseerien huoneeseen. Laskun kapteeni Röngrin oli lähettänyt Linnoitustoimen Kamarikonttorille, ja se oli esillä Linnoitusosaston 19.6.1806 kokouksessa, jossa päätettiin myös Cedergrenin esityksestä laittaa paloruisku myyntiin.¹¹⁹

Marraskuussa 1807 Sotakollegion Linnoitusosasto sai Sotakollegion Intendentin osaston kautta esityksen toisen kerroksen rakentamisesta tykistökomppanian asepajaan.¹²⁰ Rakennuksessa kunnostettiin aseita, ja pöytäkirjassa siitä käytetäänkin nimitystä ”*Gevärs Verkstäderna*”. Kysymyksessä ei kuitenkaan ole läntinen kehämuurirakennus, johon sijoittuivat vaunuvarikon lisäksi pistoolipaja ja paja.¹²¹ Vuonna 1811 valmistuneen venäläisen kartan mukaan kaikki kehämuurirakennukset olivat kaksikerroksisia. Rakennuksen sijainti ei selviä pöytäkirjasta. Koska rakennus oli tykistökomppanian käytössä, on puheena oleva rakennus todennäköisesti ollut kaupungin vanhalla paikalla. Siellä on tykis-

kationsdepartement. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1806. A. I. KrA.

119 Protokoll 19.6.1806 § 456 ja § 460. Paikalla: Bennet, päämajopitusmestari Mannerskants ja sotaneuvos Askegren. Krigskollegii arkiv. Fortifikationsdepartement. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1806. A. I. KrA; Protokoll 17.7.1806 § 552. Paikalla: Bennet, päämajoituspäällikö Mannerskants ja sotaneuvos Askegren. Krigskollegii arkiv. Fortifikationsdepartement. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1806. A. I. KrA.

120 Protokoll 4.11.1807 § 774. Paikalla: Bennet, päämajoituspäällikö Mannerskants ja sotaneuvos Askegren. Krogskollegii arkiv. Fortifikationsdepartement. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1807. A. I. KrA.

121 Plan á vuë d’oisseau öfver Gamla Tavastehus Slott, jemte Plan au réz de chaussée till de nödvändigaste Byggnader för Garnizonen och Förräderne. Besörgd 1776 af A. M. v. Arbin. Stockholm 15.12.1776. O. Wijnbladh. Varmensi C. F. Sundwall. Hyväksytty: Approberas Stockholms Slott 30.1.1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 49. KrA.

tön käytössä ollut lautarakenteinen yksikerroksinen varas-
torakennus. Alueen kaksi muutakin yksikerroksista puura-
kennusta ovat voineet toimia tykistökomppanian asepajana.
Varma näyttö kuitenkin puuttuu.¹²²

Koska esitys toisen kerroksen rakentamisesta tykis-
tökomppanian asepajaan tuli marraskuussa 1807 ja koska
sota Venäjää vastaan puhkesi kolmea kuukautta myöhem-
min, on selvää, että rakennus pysyi yksikerroksisena Ruotsin
ajan loppuun saakka. Sotakollegion Linnoitusosasto myös
katsoi päätöksessään, että sillä ei ole mitään tekemistä tykis-
tön hankkeen kanssa, vaan että se kuuluu toiselle osastolle.
Näin ollen Linnoitusosasto ei katsonut voivansa ottaa asiaan
mitään kantaa.¹²³

Marraskuun 9. vuonna 1807 pidetyssä linnoitusosas-
ton kokouksessa pohdittiin esitystä uusien vankitilojen ra-
kentamiseksi Hämeen linnaan. Siellä ja Helsingissä olleet
vankien tilat oli Kuninkaallinen Tykistörykmentti havainnut
tarkoitukseensa sopimattomiksi. Tykistörykmentti esittikin
12.10.1807 päivätyssä muistiossa uusien tilojen rakenta-
mista, josta aiheutuisi kuluja 152 Rdlr 34 sk 6 rt. Linnoitus-
osasto kuitenkin katsoi päätöksessään, että kuluja ei voida
kattaa Linnoitusosaston määrärahoista ja että asia ei kuulu
Linnoitusosastolle.¹²⁴ Myöskään vankien tiloja ei uusittu en-
nen Suomen sodan puhkeamista, sillä aikaa esityksen teke-
misestä sodan syttymiseen oli vain 3 kk 12 vrk.

122 Hämeenlinnan linnoituksen, kaupungin ja ympäristön pääasemakaava, johon merkitty kaikki linnoituksessa ja kaupungissa sekä näiden ulkopuo-
lella sijaitsevat kruunun ja siviilirakennukset, jotka korjausten suhteen kuu-
luvat insinööridepartementille. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa.
Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole merkitty. Nr. 8. VIK. RHOA. MV.

123 Protokoll 4.11.1807 § 783. Paikalla: sotapresidentti ja vapaaherra Ce-
derström, linnoitustoimen johtaja Mannerskants ja sotaneuvos Askegren.
Krigskollegii arkiv. Fortifikationsdepartement. Protokoll och föredragnings-
listor. Protokoll 1807. A. I. KrA.

124 Protokoll 9.11.1807 § 783. Paikalla: sotapresidentti ja vapaaherra Ce-
derström, linnoitustoimen johtaja Mannerskants ja sotaneuvos Askegren.
Krigskollegii arkiv. Fortifikationsdepartement. Protokoll och föredragnings-
listor. Protokoll 1807. A. I. KrA.

3. Puolustussyvyyden muutos

Kustavilaisen ajan alkupuolella oli pyritty defensiiviseen strategiaan, joka huomioisi myös sisämaan puolustuksen. Vaikka Possen offensiivishenkisessä sotilassuunnitelmassa vuodelta 1782 olikin korostettu rannikon puolustuksen merkitystä, ei sisämaata enää kokonaan unohdettu. Rajaseutu pitkin Kymijoen vartha sekä Savon ja Karjalan alueet olivat myös olleet tarkastelun kohteina. Haminan kokouksen 1783 jälkeen tilanne ei tältä eikä myöskään Hämeen linnan osalta muuttunut.

Wilhelm Mauritz Klingspor syntyi sotilassukuun 7.12.1744. Hän kirjoittautui armeijan palvelukseen jo vuonna 1751 ja eteni urallaan nopeaan tahtiin. Kustaan sodan aikana hän oli kuninkaan adjutanttina. Vuonna 1789 hän Kaipiaisissa pelasti Ruotsin armeijan joutumasta vihollisen käsiin. Kustaan sodan jälkeen Klingspor organisoi armeijaa taisteluvalmiuteen sodan Venäjää vastaan uhatessa. Vapaa-herralliseen sukuun kuulunut Klingspor korotettiin kreiviksi 16.11.1799, ja hän oli yksi valtakunnan herroista. Vuodesta 1802 alkaen ollessaan jalkaväen kenraalina ja Suomessa olevien joukkojen päätarkastajana hän pyrki parantamaan valtakunnan itäosan turvallisuutta. Tammikuussa 1808 hän oli suunnittelemassa Venäjän odotettavissa olleen hyökkäyksen yhteydessä noudatettavaa strategiaa. Kenttämarsalkaksi hänet nimitettiin 9.5.1808. Klingspor kuoli 15.5.1814.¹²⁵

Suunnitelmassa, jolle Klingspor on antanut otsikoksi ”*Underdånigt yttrande, rörande Finlands försvar*” ja jossa hän ilmoittaa esikuvakseen marsalkka Ehrensvärdin, paneudutaan aluksi rannikon puolustamiseen. Olen erottanut sen muista Klingsporin suunnitelmista järjestysnumerolla I. Kustaa III:n aikana oli rakennettu mittava laivasto, ja maalla oli pitkä rantaviiva. Niinpä Ruotsia saattoi jo näiden syiden nojalla kutsua merivallaksi. Laivastoon ja sen miehistöön panostaminen muodostivat yhden puolustuksen kivijalois-

¹²⁵ Birc 1976, 323, 329-330.

Muotokuva 7

Harri Rantanen 2003 C. F. v. Bredan vuonna 1799 valmistuneen maalauksen pohjalta.

ta, joka takaisi Ruotsin itsenäisyyden ja Suomen säilymisen. Itämeren alueen johtavalla valtiolla Venäjällä oli puolestaan mahdollisuus varustaa laivoja enemmän kuin mihin Ruotsi kykeni.¹²⁶

Suunnitelmassaan, jolle olen antanut järjestysnumeron II ja jolle tekijä on antanut otsikoksi ”*Underdånigste Memorial*”, Klingspor peräänny jonkin verran siitä, mitä ensimmäisessä suunnitelmassa oli Venäjän laivastosta sanonut. Hän nimittäin toteaa, että vaikka Ruotsin laivasto oli hieman pienempi kuin Venäjän, oli se laadullisesti parempi. Venäjän saaristolaivaston ydin taas oli kaleerilaivasto, jonka sijoituspaikka oli Kronstadt. Laivasto oli sijoitettu Tallinnaan ja Skogersvikiin, joka sijaitsee vastapäätä Hankoa.¹²⁷

Järjestysnumerolla III merkitsemäni suunnitelma on otsikoitu ”*Förslag till Finlands försvar*”. Siinä Klingspor katsoi Suomen puolustuksen jakautuvan maa- ja merivoimiin, joista jälkimmäisen tehtävänä olisi ylläpitää yhteyttä Ruotsiin ja edellisen tehtävänä olisi turvata rannikko maihinnousun mahdollistamiseksi. Tämän vuoksi Klingspor tarkasteli sekä eri maihinnousuvaihtoehtoja että maantieyhteyksiä Suomen eri osien välillä.¹²⁸

Venäjällä oli asettaa Ruotsia vastaan 35.000–40.000 miestä, joista arviolta 15.000 miestä oli Pietarin varuskunnassa¹²⁹, 25.000 miehen muodostaessa Suomen Divisioonan. Kun huomioon otetaan Ruotsinsalmen 5.000 miestä, jotka olivat jakautuneet Merirykmenttiin ja Tykistöön, saadaan edellä mainittu arvio Ruotsia vastassa olevasta sotavoimasta.¹³⁰ Ruotsilla ei ollut asettaa yhtä paljon miehiä, Klingsporin laskelmien mukaan runsaat 20.000 miestä. Varuskunnis-

126 Klingspor I 1802–1808/1849, 3-5; Klingspor II 1802–1808/1849, 37.

127 Klingspor II 1802–1808/1849, 35-36.

128 Klingspor III 1802–1808/1849, 56, 60.

129 Klingsporin ilmoittama Pietarin varuskunnan miesvahvuus vaihtelee. Kun hän toisen suunnitelman sivulla 35 puhuu noin 10.000 miehestä, on luku seuraavalle sivulle tultaessa kasvanut 5.000 miehellä. Tässä on päädytty käyttämään suurempaa lukua. Klingspor II 1802–1808/1849, 35-36.

130 Klingspor II 1802–1808/1849, 36.

ta Viaporiin ja Helsinkiin tarvittaisiin yhteensä 1.200 miestä ja Hämeen linnassa pidettäisiin sodan syttyessä vain 50 miehen varuskuntaa. Koska Suomen puolustamisessa tarvittaisiin ruotsalaisia joukkoja, oli sekä kelirikkokauden että talvikauden aikana tultava toimeen 6.200 miehen armeijalla. Koska Suomen puolustamiseen tarvittaisiin 16.500 miestä, tulisivat loput 10.300 miestä kesäkaudeksi Ruotsista.¹³¹

Klingspor kiinnitti linnoituksiin varsin suurta huomiota. Ensimmäisessä suunnitelmassaan, jonka ”*Gömdt är icke glömt*” -kirjaan Klingsporin suunnitelmat toimittanut Ridderstad on sijoittanut ensimmäiseksi, hän piti Viaporin tärkeänä, sillä sen lisäksi, että se tarjoaisi suojan laivastolle, se mahdollistaisi yhteydenpidon Suomen ja Ruotsin välillä ja apujoukkojen toimittamisen valtakunnan länsiosasta sotatilan sattuessa. Toisessa suunnitelmassaan hän kutsui Viaporin Ruotsin Gibraltariksi, joka tarjoaisi suojan laivastolle ja suojaisi laivaston avulla rannikkoa vihollisen toimilta. Viapori yhdessä Helsingin kanssa muodosti Suomen tärkeimmän linnoituksen, jossa tarvittava materiaali olisi turvassa ja josta löytyisivät tarvittavat tilat Ruotsista saapuville apujoukoille asettua joukko-osastoihin ja valmistautua marsseille. Tavoitteiden saavuttamiseksi joitakin lisärakennuksia ja puolustuslaitteita tarvittaisiin mm. Ullanlinnanmäelle ja Kluuviin. Sen sijaan Viapori oli valmis eikä siellä tarvittaisi uudisrakennuksia.¹³²

Toinen tärkeä linnoitus oli Hanko, jonka tehtävänä olisi ottaa vastaan Ruotsista saapuva laivasto. Koska Hangon edustalla oli Klingsporin mukaan yksi kolmesta tärkeästä linnoituksesta, tulisi sen rakentaminen saattaa loppuun, mitä hän toisessa suunnitelmassaan esittikin. Vaikka sen rakentamiseen oli ryhdytty Värälän rauhan 1790 jälkeen, ei se 1800-luvun ensimmäisen kymmenluvun aikana vielä ollut valmistunut.¹³³

¹³¹ Klingspor II 1802–1808/1849, 50-51.

¹³² Klingspor I 1802–1808/1849, 5-6; Klingspor II 1802–1808/1849, 37-38.

¹³³ Klingspor II 1802–1808/1849, 38, 57.

Klingspor luki Svartholman tärkeiden linnoitusten joukkoon. Sen merkitys tuntuu kasvavan suunnitelmasta toiseen edettäessä. Ensimmäisessä hän näki Svartholman tiedonvaihtopisteenä rajan ja Viaporin välillä sekä enemmän rannikon turvana kuin koko maan suojana. Toisessa suunnitelmassaan hän katsoi linnoituksesta koituvan selvää hyötyä lähellä rajaa olevana tukikohtana. Laivaston kannalta Svartholma oli hyvin tärkeä. Lisäksi se muodosti mereltä käsin valtakunnan rajan oikean sivustan. Koska linnoitus oli lähes valmis ja koska se voitaisiin ilman merkittäviä kustannuksia saattaa myös rantavarustusten osalta kuntoon, ei se olisi taloudellisena rasitteena. Klingspor puolsikin Svartholman saattamista kuntoon. Kolmannen suunnitelman mukaan Svartholma oli entistäkin tärkeämpi: ”*Svartholmen är af stor betydighet*”.¹³⁴ Svartholman tarkoitus suojata niin maata kuin saaristolaivastoa oli Klingsporin mukaan niin tunnettu, että siitä oli suorastaan tarpeetonta enää mainita. Linnoituksen päävarustus oli suurimmaksi osaksi valmis, mutta rantavarustukset olivat yhä kesken, joten ne olisi syytä täydentää. Klingspor korosti vielä saarilinnoituksen tärkeyttä ja totesi sen olevan merkittävä nyt, kun Kongshamn ei enää ole Ruotsin hallussa (Kongshamn tarkoittaa Haminaa).¹³⁵

Loviisan linnoituksella oli myös huomattavaa merkitystä Klingsporin sotilassuunnitelmissa. Erityisesti toisessa suunnitelmassaan hän näki sillä olevan tärkeän roolin maan puolustuksen järjestelyissä huolimatta siitä, että sen rakentaminen oli pahoin kesken. Sen asema sekä rantatien että Svartholman suojaajana ja saaristolaivaston turvapaikkana edellyttäisivät Loviisaa pienemmän linnoituksen, skanssin, rakentamista hieman enemmän oikealle rantatiestä.¹³⁶ Sinne tulisi voida sijoittaa noin 1.200 miestä. Siitä olisi hyötyä sota- ja elintarvikekuljetusten suojaamisessa sekä armeijan

¹³⁴ Klingspor III 1802–1808/1849, 57.

¹³⁵ Klingspor I 1802–1808/1849, 6; Klingspor II 1802–1808/1849, 38, 57.

¹³⁶ Tässä käytetään ilmaisua ”*oikealle rantatiestä*”, koska Klingspor käytti sitä sotilassuunnitelmassaan.

oikean sivustan peittämisessä, jolloin vihollinen ei voisi ilman piiritystä ottaa linnoitusta haltuunsa.¹³⁷

Klingsporin ensimmäisen suunnitelman mukaan Hämeen linna ei ollut välttämätön linnoitus sijaintinsa perusteella, sillä se oli liian kaukana varsinaisilta sotatoimialueilta rannikolta ja rajan tuntumasta, eikä voinut olla tukemassa armeijaa. Hämeen linnan sijainti oli muutenkin sellainen, että jopa vähäisillä joukoilla se voitaisiin motittaa ja siten avata tie muualle Suomeen. Klingspor ei myöskään arvostanut varuskuntiin sijoitettuja joukkoja, koska sellaiset eivät hänen mukaansa sopineet kenttäolosuhteisiin. Hämeen linnan varuskuntajoukot eivät siis olleet kelvollisia lähetettäväksi sotatoimialueelle eivätkä ne siten voineet tukea armeijaa taistelussa vihollista vastaan.

Vaikka Klingspor ensimmäisessä suunnitelmassaan antoikin Hämeen linnasta negatiivisen kuvan eikä katsonut sen soveltuvan mihinkään, oli käsitys toisessa suunnitelmassa jo myönteisempi. Hämeen linna olisi nimittäin sopiva välivarasto aseiden, ampumatarvikkeiden ja elintarvikkeiden säilyttämiseen niitä varten, jotka olivat matkalla rajalle. Tämän vuoksi Klingspor esitti ulkoisten puolustuslaitteiden valmiiksi saattamista. Kolmas suunnitelma ei ole Hämeen linnan kannalta yhtä positiivinen kuin toinen, sillä siinä esitetään Hämeen linnaan sotatilanteessa sijoitettavaksi 50 miehen varuskunta ja rahaa käytettäväksi 4.000 Rdlr toisessa suunnitelmassa mainittujen ulkoisten puolustuslaitteiden valmiiksi tekemiseen, mutta vasta sen jälkeen, kun Svartholma olisi saatu valmiiksi. Svartholmasta vapautuvaa rahaa tulisi nimittäin käyttää Hämeen linnan puolustuskunnon kohentamiseen.¹³⁸

Klingspor esitti Fr. Possen tavoin myös rajaseutuun panostamista. Kaikissa kolmessa suunnitelmassa hallitsevana piirteenä on rajaseudun puolustuksen korostaminen,

¹³⁷ Klingspor II 1802–1808/1849, 39-40.

¹³⁸ Klingspor I 1802–1808/1849, 11-13; Klingspor II 1802–1808/1849, 42, 47, 52.

eikä Hämeen linna luonnollisestikaan sopinut tällaiseen ajatteluun. Koska Venäjä oli rakentanut Kustaan sodan jälkeen Kymijoen toiselle puolelle linnoitusten ketjun, on selvää, että Klingspor pyrki siihen vastaamaan. Erityisen huomion kohteina olivat mm. Artjärvi, Jyrängön virta, jossa luonto tarjosi hyviä puolustuslaitteita, Elimäki ja Ahvenkoski. Klingspor esitti mm. Artjärven linnoittamista. Hämeen linnasta toimitettaisiin väliavarastoinnin jälkeen niin aseita ja ammuksia kuin elintarvikkeitakin Artjärvelle, josta ne jaettaisiin sotajoukoille. Tässä yhteydessä Klingspor tarkasteli myös teitä, joista olisi vihollisellekin hyötyä. Suunnitelmissa on varsin tarkkaan selostettu teiden kulkusuunnat ja maasto-olosuhteet.¹³⁹

Savon ja Karjalan puolustuksen järjestäminen oli myös tärkeää. Klingspor totesi maasto-olosuhteet näissä maakunnissa vaihteleviksi jyrkkine mäkinen, laajoine soineen ja runsaslukuisine järvineen. Sellaisissa olosuhteissa vain kevyet joukot saattoivat selviytyä. Puolustusta järjestettäessä oli huomioon otettava myös uudet Savosta ja Karjalasta Pohjanmaalle johtavat tiet ja Varkauden linnoitus. Vaikka valtakunnan itäosassa luonto tarjosi puolustajille apuaan, oli Savon ja Karjalan suunta Klingsporin mukaan sellainen, jota venäläiset todennäköisesti käyttäisivät hyökätessään, koska uudet Pohjanmaalle johtavat tiet olivat omiaan edesauttamaan Suomen katkaisemisessa.¹⁴⁰

Ylipäällikkö kreivi Klingspor ei siis nähnyt Hämeen linnalla olevan merkitystä puolustuksen järjestelyissä, vaan ainoastaan rajalle vietävien tarvikkeiden väliavarastona. Muutosta aikaisempaan oli siis tapahtunut, sillä kustavilaisen ajan alkupuolella Hämeen linnan katsottiin sopivan tuki-

139 Suomen komentava kentaali Fr. Possen suunnitelma 22.5.1782. Suomen puolustuskysymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:21. EWJA. TMA; Klingspor I 1802–1808/1849, 11-14; Klingspor II 1802–1808/1849, 40-42; Klingspor III 1802–1808/1849, 59-60.

140 Klingspor I 1802–1808/1849, 14-18; Klingspor II 1802–1808/1849, 43-46; Klingspor III 1802–1808/1849, 60-62.

linnoitukseksi ja makasiiniksi, josta tavarat kyllä sotatilanteessa vietäisiin rajalle sotilaiden käyttöön eikä Klingsporin Artjärvelle esittämään päävarastoon. Koska Klingsporin suunnitelmissa esitetyt ajatukset ovat huomattavan samantlaisia ylipäällikkö Possen vuonna 1782 valmistuneen suunnitelman kanssa, on varsin todennäköistä, että Klingspor on joko kopioinut Possen suunnitelman tai ainakin lukenut sen niin tarkkaan, että on voinut esittää samantlaisia ajatuksia. Näin Klingsporin ei ole tarvinnut perehtyä Suomea koskeviin rekognosointikarttoihin, jotka jo olivat Tukholmassa,¹⁴¹ vaan hän on voinut turvautua Possen suunnitelman tietoihin. Sekä ensimmäisessä että kolmannessa suunnitelmassa keskityttiin rannikon ja rajaseudun puolustamiseen, vihollisen tunkeuduttua maahan vetäydyttäisiin taistellen ja odotettaisiin apujoukkojen saapumista Ruotsista. Kummassakaan näistä suunnitelmista Hämeen linnalla ei nähty merkitystä puolustusta järjestettäessä.

Klingsporin suunnitelmissa ei ole päiväystä. Ne ovat kuitenkin valmistuneet vuoden 1802 jälkeen, sillä hänet nimitettiin Suomen sotilasylipäälliköksi tuona vuonna. Suunnitelmat on julkaistu toimittajan (Ridderstad) haluamassa järjestyksessä, ei välttämättä siinä, missä ne valmistuivat. Todennäköistä on, että suunnitelmien järjestys on sellainen, että ensimmäisenä on valmistunut toimittajan toiseksi sijoittama suunnitelma, joka on saanut otsikokseen ”*Underdånigste Memorial*”, toisena suunnitelma, jonka toimittaja on sijoittanut kolmanneksi ja joka oli saanut otsikokseen ”*Försök till Finlands försvar*”, ja kolmantena olisi valmistunut se suunnitelma, jonka toimittaja on sijoittanut ensimmäiseksi ja joka oli saanut otsikokseen ”*Underdånigste yttrande, rörande Finlands försvar*”. Tässä järjestyksessä on ajatuksena se, että Klingspor olisi aluksi suhtautunut positiivisesti Hämeen linnaan, mutta muuttanut suhtautumistaan myöhemmin negatiivisemmaksi. Suunnitelma, jonka olen sijoittanut ensimmäiseksi, antoi Hämeen linnalle sotatarvikkeiden

¹⁴¹ Alanen T 1989, 16, 20.

välivaraston tehtävän, ja toiseksi merkitsemässäni suunnitelmassa Hämeen linnan ulkoisten puolustuslaitteiden rakentamista jatkettaisiin, mikäli rahaa olisi jäljellä Svartholmassa suoritettujen linnoitustöiden jälkeen. Sotatilanteessa Hämeen linnaan sijoitettaisiin 50 miehen varuskunta. Kolmanneksi merkitsemäni suunnitelma oli Hämeen linnan kannalta negatiivisin. Päinvastainenkin järjestys olisi täysin mahdollinen. Tällöin Klingsporin suhtautuminen Hämeen linnaan muuttuisi myönteisempään suuntaan. En kuitenkaan pidä tätä vaihtoehtoa todennäköisenä, sillä perääntyihän Klingspor Hämeen linnasta Suomen sodan alussa.

4. Liian myöhään tullut herätys

Aikalaiskuvauksen Hämeen linnan tilasta Suomen sodan aattona antoi luutnantti Carl Gustaf Ramsay, joka teki heinä-elokuussa 1807 Etelä-Suomessa matkan jalkaisin tarkoituksenaan perehtyä rekognosointiin ja sotilaalliseen piirtämiseen. Hän kävi myös Hämeenlinnassa ja jatkoi Pälkäneen kautta Tampereelle. Matkapäiväkirjassaan Ramsay kuvaa Hämeenlinnan kaupunkia varsin positiivisilla väreillä. Hänen mukaansa linna ympäröitiin ”neljä bastionia käsittäväällä kenttävarustuksella” vuonna 1788. Vuonna 1807 linnan aseistus koostui kahdesta tai kolmesta mörssäristä ja 22 tykistä, joista vain puolet oli käyttökunnossa. Taistelun kannalta niillä ei Ramsayn mukaan olisi merkitystä. Linnan tehtävänä oli toimia ”Suomen armeijan varastona”, ja sinne olikin sijoitettu 12.000 kivääriä. Linnan aseparjassa kunnostettiin varastoituja kivääreitä. Paitsi varasto, se oli myös place d’armes, kuten 1720-luvulla oli päätetty. Hämeen linnasta käsin nimittäin varustettiin Savon, Karjalan, Pohjanmaan, Porin ja Hämeenlinnan rykmentit. Linnaan oli sijoitettuna kaksi tykistökomppaniaa ja linnoitusosasto.¹⁴² Ramsayn mai-

¹⁴² Ramsay 1807/1999, 41-42.

ninta kertoo siitä, että linnoitustoiminta jatkui vielä vuonna 1807.

4.1. Hämeen linna Suomen sodassa 1808–1809

Venäjän armeija ylitti Ruotsin itärajan 21.2.1808. Alkoi Suomen sota. Sodan muodollisena syynä oli Ranskan Napoleon I:n ja Venäjän Aleksanteri I:n Tilsitissä 25.6.1807 allekirjoittama sopimus, jonka mukaan Venäjä hyökkäisi Ruotsiin, mikäli tämä ei suostuisi liittymään Englannin vastaiseen mannermaasulkemukseen.¹⁴³ Uhkavaatimuksen Venäjä oli jättänyt 17.2.1808.¹⁴⁴

Venäjän keisari Aleksanteri I:n mielenkiinto ei ollut Ruotsin suunnalla. Hän halusi enemmänkin laajentaa Venäjän aluetta Turkin suuntaan.¹⁴⁵ Hän piti Suomen valtaamista täysin merkityksettömänä ja näki Ruotsin itäosan autiomaa-
na, jonka omistaminen ei houkuttelisi ketään.¹⁴⁶ Kuten Seppinen on todennut, ”*Aleksanterille oli tärkeää, että hän saataisi näyttää valloittaneensa politiikkansa tuloksena todellisen maan eikä vain mitättömiä soisia metsiä*”.¹⁴⁷ Käsitys oli varsin tyypillinen tuon ajan Venäjällä.¹⁴⁸ Tällaisen alueen Napoleon

143 Partanen 1994, 46. – Haluttomia liittymään mannermaasulkemuserjestelmään olivat Ruotsin lisäksi myös Tanska ja Portugali, jotka myös oli tarvittaessa pakotettava mukaan Napoleonin Berliinissä 21.11.1806 julistamaan järjestelyyn. Kysymyksessä oli poliittinen julistus, kuten dosentti Ilkka Seppinen on huomauttanut, sillä kauppasaarto oli ollut tosiasia jo pitkään. Gripenberg 1908, 4-5; Seppinen 2000, 8.

144 Hornborg 1955, 31, 43-44; Seppinen 1998, 54-56. – Sekä sotataidon historiasta kirjoittaneen K. Adaridin että Suomen autonomian synnystä kirjoittaneen professori Päiviö Tommilan mukaan ultimaatumi olisi annettu jo tammikuussa 1808. Kumpikaan ei kuitenkaan kerro lähdeään. Adaridi 1921, 253; Tommila 1984, 12.

145 Schulman 1909, 6; Adaridi 1921, 252; Tommila 1984, 10.

146 Schulman 1909, 10; Adaridi 1921, 252; Hornborg 1955, 44.

147 Seppinen 2000, 11-12.

148 Vuonna 1787 syntynyt venäläinen runoilija Konstantin Batjuškov ilmaisi näkemyksensä Suomesta varsin runollisessa muodossa. Hän on kirjoittanut seuraavasti: ”*Ikävyyss hiipii lumikenttiä pitkin ja voi sanoa lioittelematta* ,

kuitenkin halusi Aleksanteri I:n valloittavan, mikäli Ruotsin kuningas Kustaa IV Aadolf ei taipuisi mannermaasulkemukseen.¹⁴⁹ Tarkoitus oli, että samaan aikaan, kun Aleksanteri I hyökkää idästä, Napoleon hyökkää Etelä-Ruotsiin. Seppinen mukaan, ”*alun perin kysymys olikin Tukholmasta ja koko Ruotsista, missä olisi sentään ollut paljon enemmän hohtoa ja saavutusta*”.¹⁵⁰ Näin ollen tarkoitus ei ollut pelkästään Suomi valloittamalla yrittää pakottaa Ruotsi mukaan Englannin vastaiseen kauppasaartoon.¹⁵¹ Koska Napoleon vetäytyi Tilstitin sopimuksen velvoitteista eikä hyökännyt Etelä-Ruotsiin, kutistui Ruotsin sota Suomen sodaksi.

Venäjän armeijan hyökkäys ei tullut yllätyksenä, sillä ylipäällikkö Klingsporin sijaisena toiminut kenraaliluutnantti af Klercker¹⁵² oli 1.2.1808 saanut Viaporissa tiedon venä-

että tässä villissä, hedelmättömässä erämaassa, jossa ei ole kirjoja, ei seuraakaan eikä aina viiniäkään, on niin surullista, ettemme voi erottaa keskiviikkoa sunnuntaista”. Batjuškov kuoli vuonna 1855. Seppinen 2000, 12.

149 Päämajoitusestari kenraali ja Vicenzan herttua Louis de Caulaincourt, joka matkasi keisari Napoleonin mukana Ranskan suuren armeijan vetäytyessä Moskovasta ja Venäjältä vuonna 1812, on sotaretkestä kertovassa muistelmateoksessaan todennut Napoleonin korostaneen, että ”*Suomi oli paljon tärkeämpi keisarikunnalle, jonka pääkaupunki oli Pietari, kuin asumatton Krim ja kaikki nuo alueet, jotka Katariina oli valloittanut turkkilaisilta*”. de Caulaincourt 2001, 252.

150 Seppinen 2000, 12.

151 Seppinen 2000, 12-13.

152 Carl Nathanaël Klerck syntyi pappisperheeseen Kägerodissa 1.11.1734. Linnoitustoimen palvelukseen hän astui volontäärinä 17-vuotiaana 2.9.1751 ja ylennettiin konduktööriksi 19.10.1757. Ehrensvärdin adjutantti hänestä tuli 1.4.1759. Klerck siirtyi laivastoon 10.11.1761, jolloin hänestä tehtiin laivaston luutnantti. Suomalaisen tiedustelutoiminnan komentaja hänestä tuli 15.6.1779. Carl Nathanaël Klerck aateloitiin 14.12.1780 nimellä af Klercker ja ylennettiin armeijan everstiksi 6.10.1788. Viaporin komentajana af Klercker oli 11.1.1791–30.9.1795 ja uudelleen 4.4.1797–4.12.1801. af Klercker toimi väliaikaisena Suomen sotilasylipäällikkönä vuosina 1803–1807 ja Suomessa olevan armeijan ylipäällikkönä 7.9.1808 alkaen, jolloin sota Suomessa oli jo käynnissä. Tässä vaiheessa hänen sotilasarvonsa oli kenraaliluutnantti (15.5.1805). Hän toimi väliaikaisena Ruotsin pohjoisen armeijan komentajana 13.3.1809–18.3.1810. af Klercker korotettiin vapaa-herralliseen säätyyn 29.6.1809. Vuosina 1810–1812 hän toimi sotahovioi-

läisten hyökkäysvalmisteluista.¹⁵³ Tästä huolimatta Ruotsi oli valmistautumaton sotaan, sillä elintarvikkeista oli pulaa, eikä muonaa voitu vaikeiden kuljetusolosuhteiden vuoksi tuoda ulkoa. Sekä kanuunat että kiväärit olivat vanhanaikaisia, osittain jopa käyttökeltottomia, kuten Schulman on vuonna 1909 ilmestyneessä tutkimuksessaan todennut.¹⁵⁴ Venäjällä taas sotaan valmistautuminen oli aloitettu hyvissä ajoin ennen uhkavaatimuksen jättämistä. Ruotsin Pietarin edustaja Stedink keskusteli 15.–16.2.1808 viimeisen kerran keisari Aleksanteri I:n kanssa. Keisari korosti tarvetta seurata Napoleonin tahtoa ja selitti rajalla tapahtuneet joukkojen liikkeet Englannin hyökkäysuhalla.¹⁵⁵

af Klercker ei jäänyt odottamaan ohjeita Tukholmasta, mistä hän Gabriel Reinin mukaan sai kiitosta.¹⁵⁶ Hän ryhtyi energisesti omin päin valmistamaan maata puolustuskuntoon. Tällaisia toimenpiteitä olivat liikekannallepanon käynnistäminen, mikä tapahtui samana päivänä, kun hän oli tiedon hyökkäysuhasta saanut, makasiinien varustaminen ja linnoitusten varuskuntien vahvistaminen sekä linnoitusten saattaminen puolustuskuntoon. Sotavalmistelut olivat ohi kahdeksassa päivässä. af Klerckerin tarkoituksena oli ryhtyä puolustukseen rajaseudulla, kuten mm. Klingsporin so-

keuden puheenjohtajana. Carl Nathanaël af Klercker kuoli Tukholmassa 18.4.1817. Rein 1930, 183-185; Birk 1977, 294.

153 Schulman 1909, 22; Hornborg 1955, 45; Ramel 2005, 208. – Ramel antaa kuitenkin ymmärtää, että tieto olisi toimitettu vasta 8.2.1808 jälkeen. Ainoa päivämäärä nimittäin, jonka Ramel tässä yhteydessä mainitsee, on juuri 8.2.1808, jolloin Göran Magnus Sprentporten määrättiin lähtemään Venäjän armeijaan Ruotsin rajalle. Tieto tulossa olevasta hyökkäyksestä on kuitenkin lähtenyt af Klerckerille viikkoa aikaisemmin, kuten Schulman ja Hornborg ovat osoittaneet. Ramelin päivämäärätieto ei siten voi pitää paikkansa.

154 Schulman 1909, 19-20.

155 Hornborg 1955, 46.

156 Rein 1930, 184. – Myös Hornborg on korostanut af Klerckerin ansioita hänen valmistaessaan maata sotaa varten. Hänen mukaansa oli yksinomaan af Klerckerin ansiota, että vastarintaan ylipäätään kyettiin. Vaikka Tukholmassa olikin vaara tiedostettu, saapuivat liikekannallepano-ohjeet liian myöhään. Hornborg 1955, 45.

tilassuunnitelmassa oli esitetty. Reinin mukaan kuninkaalta saapuneet ohjeet määräisivät joukot kokoontumaan Hämeenlinnaan. Tästä huolimatta af Klercker aikoi käydä puolustukseen rajaseudulla.¹⁵⁷ Koska venäläisten ylivoima 21.2.1808 tapahtuneessa hyökkäyksessä oli murskaava, kolminkertainen, veti af Klercker Valtaneuvostolta saamiensa ohjeiden mukaisesti joukkonsa Hämeen linnan seudulle aseisiin.¹⁵⁸

Hämeen linna koki vuoden 1808 alussa ”määräraha-*renessanssin*”. Kun vielä lokakuun lopulla 1807 oli ehdotettu Hämeen linnalle vuotta 1808 varten 94 Rdlr:n määrärahaa,¹⁵⁹ oli esitys 13.2.1808 jo 5.279 Rdlr ja siitä 5.185 Rdlr oli tarkoitettu Hämeen linnan vallien ja tykkipatterien kuntoon saattamiseen. Loppu 94 Rdlr oli hallinnon kuluja.¹⁶⁰ Ajankohta oli kuitenkin liian myöhäinen Hämeen linnan puolustuskunnan kohentamista varten. Runsasta viikkoa myöhemmin (21.2.1808) venäläiset aloittivat hyökkäyksensä.

Ruotsin armeijan ylipäällikön kreivi Wilhelm Mauritz Klingsporin johdolla Hämeenlinnassa 2.3.1808 pidetyn sotaneuvottelun tuloksena annettiin käsky vetäytymisestä kohti pohjoista. Sotaneuvottelun tulos ei kuitenkaan ollut yksimielinen, sillä ainakin ylipäällikön varamies kenraaliluutnantti Carl Nathanaël af Klercker, esikuntapäällikkö Gustaf Löwenhjelm, kenraalimajuri Johan Fredrik Aminoff ja ylipäällikön adjutantti eversti Carl Johan Adlercreutz kannattivat puolustautumista Hämeenlinnan seudulla. af Klercker oli ”*pannut päänsä pantiksi*” onnistumisen puolesta ja Aminoff oli vaatinut mahdollisuutta tulla haudatuksi isänmaan mul-

157 Adaridi 1921, 262.

158 Rein 1930, 184; Birck 1977, 295-296.

159 Underdånigst Stats Requisitions Förslag till Fästnings Byggnaderne i Sverige och Finland År 1808. Stockholm 30.10.1807. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1806–1807. M 857. RA.

160 Underdånigst Stats Förslag för Fästnings Orterne i Sverige och Finland År 1808. Stockholm 13.2.1808. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1808–1809. M 858. RA.

taan. Klingspor oli kuitenkin päättänyt toisin, ja af Klercker sai tehtäväkseen laatia vetäytymismääräyksen. Se annettiin 3.3.1808.¹⁶¹ Klingspor saattoi päätöksessään vedota toimintaohjeeseen, jonka hän oli valtakunnan länsiosasta lähtiesään saanut. Siinä ”*armeijan ja linnoitusten pelastamista*” pidettiin armeijan tärkeimpänä tehtävänä. Tämän vuoksi armeijan tuli vetäytyä Pohjanmaalle. Toimintaohjeen lisäyksessä, jonka Klingspor niinikään oli ennen lähtöään Tukholmasta saanut, annettiin oikeus vetäytyä taistellen. Kysymyksessä ei ollut, kuten Adaridi on todennut, puolustus suunnitelma, vaan vetäytymissuunnitelma.¹⁶²

Eversti Martti Frick, joka on selviteltyt aseiden upotusta Vanajaveteen, on kuitenkin todennut, että linnan päällikkönä vielä tuolloin ollut Nils Cedergren olisi 3.3.1808 saanut af Klerckeriltä tehtäväkseen varustaa linnaa taistelua varten.¹⁶³ Frickin väite ei voi pitää paikkaansa, koska sotaneuvottelu, jossa Klingspor oli päättänyt vetäytymisestä, oli ollut edellisenä päivänä ja koska käsky vetäytymisestä annettiin 3.3.1808.

Vetäytymissuunnitelman mukaisesti liikkeelle lähdettiin illalla 6.3.1808. Hämeenlinnan Rykmentti ja Uudenmaan Rykmentin pataljoona lähtivät eversti Gripenbergin johdolla Hiidentietä kohti Akaata, ja etenivät Vesilahden ja Huittisten kautta Poriin. Toinen ryhmä, johon kuului kaksi pataljoonaa Porin Rykmentistä ja osia Pohjanmaan Rykmentistä, eteni eversti Adlercreutzin komennossa kohti Tamperetta, ja kolmannen ryhmän, jota johti eversti von Numers ja johon kuuluivat Turun läänin Rykmentti, Porin Rykmentin pataljoona ja osia Uudenmaan Rykmentistä, tavoitteena oli myös Tampere.¹⁶⁴

Edellä mainitut rykmentit poistuivat viimeisinä Hämeenlinnasta. Niitä ennen oli lähetetty tykistö ja sotilassai-

¹⁶¹ Korkama – Roudasmaa 1988, 115.

¹⁶² Adaridi 1921, 260-261.

¹⁶³ Frick 1990, 180.

¹⁶⁴ Drake 1968, 29; Korkama – Roudasmaa 1988, 115-117.

raala Hiidentietä pitkin Urjalaan. Vetäytymissuunnitelman mukaisesti tuhottiin aseita ja upotettiin niitä Vanajaveteen, koska kaikkia ei kuitenkaan voitu ottaa mukaan.¹⁶⁵ Frick on luonnehtinut upotusta kätkemiseksi ja katsonut toimenpiteen sisältäneen mahdollisuuden niiden ottamiseen uudelleen käyttöön.¹⁶⁶ Frickin mukaan upotettujen aseiden määrä oli suuri. Hän viittaa kirjanpitomerkintöihin, joiden mukaan tällä tavalla kätkettiin 13 kanuunaa, 1.240 kranaattia, 2.200 ammusta, 8.570 kivääriä ja 40 pistoolia. Yhteensä 21 tykkiä tehtiin käyttökelvottomiksi naulaamalla sankkireikä umpeen. Linnan päällikkönä toiminut Cedergren sai evakuoitua ainoastaan 2.300 A-luokan kivääriä ja 34 kanuunaa. Frickin antaman kuvauksen perusteella Hämeen linnassa oli runsas asearsenaali.¹⁶⁷

Eversti Frick on tietonsa nojannut majuri Gripenbergin sotapäiväkirjaan ja kenraalimajuri Müllerin kirjekonseptiokirjaan vuodelta 1808.¹⁶⁸ Frick ei ole käyttänyt Ruotsin keskeisiä arkistoja, kuten Riksarkivetia ja Krigsarkivetia. Viimeksi mainitussa arkistossa on tykistökirjoja (Artilleriböcker), jotka antavat toisenlaisen kuvan Hämeen linnan aseista. Tuorein tieto on vuodelta 1796, jolloin laaditun ehdotuksen mukaan Hämeen linnaan olisi sijoitettu yhteensä 15 tykkiä, joista neljä olisi ollut mörssäreitä. Haupitseja ei olisi sijoitettu lainkaan.¹⁶⁹

Hämeen linnan tykkien määrä ei ollut vakio. Taulukko kertoo muutokset tykkien määrissä vuosina 1784, jolloin päämajoitusmestari von Arbin erosi tai erotettiin tehtäväs-

165 Korkama – Roudasmaa 1988, 116.

166 Frick 1990, 179.

167 Frick 1990, 181.

168 Frick 1990, 192.

169 Förslag öfver Canoner, Mörsare och Haubittser, med Lavetter, Block Föreställare och Ammunitions sorter i alla Rikets fästningar som utvisar huru mycket på hvart ställe bör vara, hvad som finne och hvad som bristes. Stockholm 12.7.1796. C. Silfverskiöld. Artillerieförslag 1790–1799. År 1796. Krigskollegii arkiv. Artilleriedepartement. Räkenskaper. Förslag. G III a. KrA.

tään, ja 1796 Kustaa III:n kuoltua ja hallitsijan siis jo vaihduttua, yhtään ei puuttunut.¹⁷⁰

Taulukko 16. Tykkien lukumäärä Hämeen linnassa vuosina 1784 ja 1796

Nimike	Koko	1784	Prosenttia tykeistä	1796	Prosenttia tykeistä
Rautakanuuna	16 naulaa	3 kpl	9,1	0 kpl	0,0
Rautakanuuna	12 naulaa	6 kpl	18,2	3 kpl	20,0
Rautakanuuna	6 naulaa	8 kpl	24,2	4 kpl	26,7
Rautakanuuna	3 naulaa	9 kpl	27,3	4 kpl	26,7
Partie-kanuuna	3 naulaa	2 kpl	6,1	0 kpl	0,0
Rautamörssäri	40 naulaa	4 kpl	12,1	4 kpl	26,6
Rautahaupitsi	8 naulaa	1 kpl	3,0	0 kpl	0,0
Yhteensä		33 kpl	100,0	15 kpl	100,0

Vuonna 1784 Hämeen linnassa oli yhteenlaskettuna vain 33 tykkiä. Eniten oli kolminaulaisia rautakanuunoita, jotka muodostivat 27,3 % koko linnan tykistöstä. Tällaisten tykkien merkitys ei liene kovin suuri ollut, sillä niiden kantomatkajäi 4–5 asteen korotuksellakin vain 450 metriin.¹⁷¹ Näiden sekä kuusinaulaisten tykkien lukumäärä putosi vuoteen 1796 mennessä neljään. Kaiken kaikkiaan tykkien lukumää-

¹⁷⁰ Förslag öfver Canoner och ammunition i alla Fästningar, som utvisar hvad som efter Planerne bör vara, hvad som finnes och hvad som brister, jemte hvad som är at tilgå i de öfrige Tyghus förråden. Uprättat d. 15 April 1784. Allekirjoittamaton. Artilleriförslag 1780–1789. Krigskollegii arkiv. Artilleriedepartementet. Räkenskaper. Förslag. G III a. KrA; Förslag öfver Canoner, Mörsare och Haubitser med Lavetter, Block Föreställare och Ammunitioners sorter i alla Rikets fästningar som utvisar huru mycket på hvart ställe bör vara, hvad som finne och hvad som brister. Stockholm 12.7.1796. C. Silfverskiöld. Artillerieförslag 1790–1799. År 1796. Krigskollegii arkiv. Artilleriedepartementet. Räkenskaper. Förslag. G III a. KrA.

¹⁷¹ Paulaharju 2003, 29.

rä oli vuonna 1796 alle puolet vuoden 1784 määrästä. Seli-tykseksi nousee kaksi tekijää, ensimmäiseksi tilojen puute ja niiden kehnous ja toiseksi määrärahojen puute.

Eversti Frickin mukaan Hämeen linnassa olisi ollut yhteensä 68 tykkiä, mikä on yli kaksi kertaa niin paljon kuin vuonna 1784 ja yli neljä kertaa niin paljon kuin vuonna 1796. Vaikka vuosien 1784 ja 1796 luvuilla ei voikaan osoittaa tykkien lukumäärää vuonna 1808, ovat luvut kuitenkin suuntaa antavia. Koska linnaan ei juurikaan määrärahoja osoitettu, eivät säilytystilat olleet kovin kehuttavassa kunnossa. Siksi ei ole kovin uskottavaa, että Hämeen linnassa olleiden tykkien lukumäärä olisi kahdessatoista vuodessa noussut yli nelinkertaiseksi. Luutnantti Ramsayn mukaan linnassa oli sotaa edeltäneenä vuonna – 1807 – vain 2–3 mörssäriä ja yksitoista käyttökelpoista tykkiä; kaikkiaan tykkejä oli 22. Ramsayn mukaan ne olisivat taistelujen kannalta merkityksettömiä. Kiväärien lukumäärä oli Ramsayn mukaan 12.000.¹⁷² Eversti Frickin mukaan linnassa olisi ollut tykkejä yli kolme kertaa se määrä, minkä luutnantti Ramsay totesi linnassa vuonna 1807 olleen. Näin suuri lisäys tykkien lukumäärässä vain puolen vuoden aikana ei ole uskottava.

Tykistökirjoissa mainitaan lisäksi lavetit, pommit, kranaatit ja tykinkuulat. Viimeksi mainittuja oli vuonna 1784 seuraavat määrät, yhtään ei puuttunut.¹⁷³

¹⁷² Ramsay 1807/1999, 41–42.

¹⁷³ Förslag öfver Canoner och ammunition i alla Fästningar, som utvisar hvad som efter Planerne bör vara, hvad som finnes och hvad som brister, jemte hvad som är at tilgå i de öfrige Tyghus förråden. Uprättat d. 15 April 1784. Allekirjoittamaton. Krigskollegii arkiv. Artilleriedepartementet. Räkenskaper. Förslag. G III a. KrA.

Taulukko 17. Tykinkuulien lukumäärä Hämeen linnassa vuonna 1784

Tykinkuulan koko (naulaa)	Lukumäärä (kpl)	Prosenttia tykinkuulista
18	909	13,1
12	1.795	25,8
6	2.237	32,2
3	2.005	28,9
Yhteensä	6.946	100,0

Sopivia tykinkuulia oli vuonna 1784 vain kolmea pienintä tykkikokoa varten. Tuolloin suurin rautakanuunakoko oli 16 naulaa, mutta siihen sopivia kuulia ei ollut. Toisaalta ei ollut 18 naulan kuulillekaan sopivaa tykkiä. Myös 8 naulan rautahaupsit ja 40 naulan rautamörssärit olivat ilman sopivia tykinkuulia. Tällaiselle ilmiölle on suorastaan mahdotonta löytää selitystä.

Edellä olevan perusteella näyttää joka tapauksessa siltä, että eversti Frickin tiedot ovat puutteelliset. Mielenkiintoista on, että kun venäläiset vielä maaliskuussa 1808 nostivat aseita Vanajavedestä, mukana ei ollut ensimmäistäkään tykkiä,¹⁷⁴ vaikka niitä majuri Gripenbergin antaman tiedon mukaan olikin Vanajaveteen upotettu.

Venäläiset saapuivat Hämeenlinnaan illalla 7.3.1808 ja syyttivät torille kolme nuotiota lämmitelläkseen, kuten Lindeqvist on kertonut.¹⁷⁵ Vihollinen pääsi vapaasti tulemaan kaupunkiin. Saavuttuaan venäläiset saivat jo jälkien perusteella selville, mitä oli tapahtunut. Linnan uuden venäläisen päällikön Müllerin johdolla he nostivat aseita ylös. He ryhtyivät tähän pääasiassa sen vuoksi, että heillä oli itsellään tuntuva asevajaus. Müllerin kirjekonseptikirjassa olevan maininnan mukaan varastonhoitaja Ivanov säilytti vedestä

¹⁷⁴ Frick 1990, 189-190.

¹⁷⁵ Lindeqvist 1926, 740.

nostettuja aseita, joihin kuului 1.054 kivääriä, 1.300 kiväärin piippua, 145 pistoolia ja 11 teräasetta. Nämä kuljetettiin myöhemmin Viaporiin. Aseita keväällä 1808 nostettaessa paikan vartiointi oli tiukkaa ja kaupunkilaiset pidettiin alueen ulkopuolella. Tässä vaiheessa asukkaiden ja venäläisten välit eivät olleet hyvät.¹⁷⁶

4.2. Kuinka valmiiksi Hämeen linna Suomen sotaan mennessä saatiin?

Venäläisten saapuessa Hämeenlinnaan linnoitus oli lähes valmis. Kehämuurirakennuksista olivat kaikki valmiina itäistä kehämuurirakennusta lukuun ottamatta. Sen kohdalla oli harmaakivimuuri, jonka keskivaiheilla oli aukko paikassa, jonka kohdalle oli suunniteltu kaponieeria. Linnoitusalueella oli myös puinen kaksikerroksinen rakennus, jolla tarkoitetaan puukasarmirakennusta sadalle hengelle.¹⁷⁷ Toukokuussa samana vuonna valmistuneessa pääpiirustuksessa puukasarmia kutsutaan nimellä ”*puinen lasarettirakennus*”.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Frick 1990, 189-190.

¹⁷⁷ Hämeenlinnan linnoituksen, kaupungin ja ympäristön pääasemakaava, johon merkitty kaikki linnoituksessa ja kaupungissa sekä näiden ulkopuolella sijaitsevat kruunun ja siviilirakennukset, jotka korjausten suhteen kuuluvat insinööridepartementille. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 19.9.1811. Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole merkitty. Nr. 8. VIK. RHOA. MV. – C.J. Gardbergin mukaan linnoitus oli puolivalmiina venäläisten vallatessa sen 8.3.1808. Väite ei pidä paikkaansa, kuten Venäläisen Insinöörikomennuskunnan kartat osoittavat ja kuten olen edellä kertonut. Hämeenlinnan kaupungin, linnoituksen ja ympäristön asemakaava vuodelta 1809. Päiväystä ei ole. Allekirjoitti insinöörimajuri Tru???, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 2. VIK. RHOA. MV; Hämeenlinnan linnan ja kaupungin pääasemakaava. Näyttää tammikuun 1 p. v. 1809 ja tammikuun 1 p. v. 1810 välisenä aikana linnoitustöiden kohteina olleet paikat. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 20.12.1810. Allekirjoitti insinöörikapteeni Katz, piirsi 2 lk. konduktööri Muraškin. Nr. 3. VIK. RHOA. MV; Gardberg 2002, 180. – Ks. kartat 8 ja 9 s. 416-418.

¹⁷⁸ Hämeenlinnan linnoituksen, kaupungin ja lähiympäristön pääpiirustus. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 3.5.1811. Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole merkitty. Nr. 12. VIK. RHOA. MV. – Ks. kartta 10 s. 419.

Ulomman puolustuslinjan vallit linnoituksen ympärillä olivat valmiina ja sisempi puolustuslinja oli jo hahmollaan. Syyskuussa 1811 valmistuneessa kartassa niitä ei ole merkitty keskeneräisiksi. Linnoituksen ulkopuolinen vallihauta, joka näkyi vuonna 1787 valmistuneessa kartassa, päättyi läntisen polygonin kärjen kohdalla ja ulottui toisessa päässä järveen saakka. Linnan vieressä sijainnut länsirundeli oli hävitetty.¹⁷⁹

Hämeenlinnan kaupungin ympärille oli kaivettu vallihauta. Kaupungin länsipuolella Turkuun johtavan tien vasemmalla puolella ruotsalaista sairaalaa vastapäätä oli skanssi. Kaupungin itäpuolella Mahlianmäellä oli siltaskanssi, jota venäläisissä kartoissa kutsutaan siltalinnakkeeksi.

Venäläisen insinöörikomennuskunnan karttamateriaali osoittaa, että ennen Suomen sotaa linnoitustyöt oli saatu käytännössä valmiiksi. Kartoista myös selviää, että linnoituksen rakennuskanta oli huomattavan runsas ja että se oli jo alkanut rapistua. Tykkitornit olivat ränsistyneet, sauna oli hyvin vanha, insinööritalo oli vanha ja heikossa kunnossa ja sen läheisyydessä ollut talo oli sekin vanha ja ränsistynyt.¹⁸⁰ Vaikka vuodelta 1809 peräisin olevassa kartassa osoitetaan, että pohjoisen polygonin täysbastionit olivat vasta hahmollaan ja sekä länsisivun keskiosa että järvenpuoleisen sivun luonnonkivimuuri olivat vielä kesken,¹⁸¹ olivat ne jo vuoden 1810 kartan mukaan valmiit.¹⁸² Vuodelta 1811 peräisin

179 Hämeenlinnan linnoituksen, kaupungin ja ympäristön pääasemakaava, johon merkitty kaikki linnoituksessa ja kaupungissa sekä näiden ulkopuolella sijaitsevat kruunun ja siviilirakennukset, jotka korjausten suhteen kuuluvat insinööridepartementille. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 19.9.1811. Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole merkitty. Nr. 8. VIK. RHOA. MV.

180 Ks. esim. Hämeenlinnan kaupungin, linnoituksen ja ympäristön asemakaava vuodelta 1809. Allekirjoitti insinöörimajuri Tru???, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 2. VIK. RHOA. MV. – Ks. kuvat 26 s. 375 ja kartta 8 s. 416.

181 Hämeenlinnan kaupungin, linnoituksen ja ympäristön asemakaava vuodelta 1809. Allekirjoitti insinöörimajuri Tru???, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 2. VIK. RHOA. MV. – Ks. kartta 8 s. 416.

182 Hämeenlinnan linnan ja kaupungin pääasemakaava. Näyttää tammikuun 1 p. v. 1809 ja tammikuun 1 p. v. 1810 välisenä aikana linnoitus-

olevassa kartassa tosin todetaan itäsivun kivimuurin olleen pahoin luhistunut.¹⁸³ Koska vuoden 1810 kartta kertoo vuonna 1809 suoritetuista linnoitustöistä ja koska vuoden 1810 kartassa mainittuja kohteita ei siinä esiinny, on johtopäätös, että niin pohjoisen polygonin täysbastioni kuin länsisivun keskikohdan valli ja itäsivun luonnonkivimuuuri olivat valmiit vuonna 1809. Sen sijaan valleissa oli korjattavaa. Vuonna 1810 valmistuneen suunnitelman mukaan korjattavaksi esitettiin mm. raveliinia ja sitä vastapäätä sijaitsevaa vaipunutta kurttiinia, jossa oli linnan pääportti. Selkävarustuksesta osan sanotaan jääneen kesken. Ehdotetuista töistä mainittakoon mm. länsirundelin hävittäminen ja puisen rintasuojan rakentaminen linnoituksen ympärille *contra-escarpille*.¹⁸⁴

töiden kohteina olleet paikat. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 20.12.1810. Allekirjoitti insinöörikapteeni Katz, piirsi 2 lk. konduktööri Muraškin. Nr. 3. VIK. RHOA. MV. – Ks. kartta 9 s. 418.

183 Hämeenlinnan linnoituksen, kaupungin ja lähiympäristön pääpiirustus. Merkitty nykytilanne ja kunto. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 3.5.1811. Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole merkitty. Nr. 12. VIK. RHOA. MV. – Ks. kartta 10 s. 419.

184 Hämeenlinnan linnan ja kaupungin ja lähiympäristön asemakaava. Merkitty kruunun rakennukset, suunnitelma niiden linnoituksen puolustuslinjojen vahvistamiseksi, jotka eivät ole vallin tapaisia, samoin myös uusien siviilitalojen rakennussuunnitelma vuodeksi 1810. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 15.4.1810. Allekirjoitti insinöörikapteeni Katz, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 6. VIK. RHOA. MV.

Kartta 8

Hämeenlinnan asemakaava vuodelta 1809

Hämeenlinnan toiminnalliseen kokonaisuuteen kuuluivat linnoitus ja kaupunki sitä ympäröivine puolustuslaitteineen. Linnoitus kaupungin pohjoispuolella, skanssi Mahliamäellä kaupungin itäpuolella ja toinen kaupungin länsipuolella toteuttivat päämajoitusmestari von Arbinin sotilassuunnitelmassaan esittämän ajatuksen 400-500 miehen Hämeen linnan varuskunnasta. Linnoitukseen mahtui vain 145 miestä, kaupunkiin oli mahdollista majoittaa lisää.

Linnoitus ei kartan mukaan ollut valmis vuonna 1809. Länsisivun keskikohdassa valli oli keskeneräinen, samoin oli itäisivun luonnonkivimuuri. Linnoituksen ympärillä näkyy ylimääräinen vallihauta, jota ruvettiin kaivamaan vuonna 1787. Etelä- ja itäpolygonien kärjistä johtavat tiet kohti kaupunkia ja jatkuvat toria sivuavina poikittaiskatuina.

Turuntien skanssia vastapäätä oli hautausmaa ja sen lounaiskulmassa oli sairaala.

Lähde: Hämeenlinnan kaupungin, linnoituksen ja ympäristön asemakaava vuodelta 1809. Allekirjoitti insinööri majuri Tru???, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 2. VIK. RHOA. MV; von Arbin 10.-11.1.1767/1948, 221-222.

Kartta 9

Vuoden 1809 aikana tehtyt linnoitustyöt

Vaikka kartta 8 osoittaakin Hämeen linnan linnoittamisen jääneen Ruotsin aikana kesken, oli totuus toinen. Sekä länsisivun valli että itäisivun luonnonkivimuuri valmistuivat Suomen sotaan mennessä, joskin viimeksi mainitusta puuttui kaponieerin kokoinen kappale.

Lähde: Hämeenlinnan linnan ja kaupungin pääasemakaava. Näyttää tammikuun 1 p. v. 1809 ja tammikuun 1 p. v. 1810 välisenä aikana linnoitustöiden kohteina olleet paikat. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 20.12.1810. Allekirjoitti insinöörikapteeni Katz, piirsi konduktööri Muraškin. Nr. 3. VIK. RHOA. MV.

Kartta 10

Hämeenlinnan toiminnallisen kokonaisuuden kunto ja tilanne vuonna 1811

Kaupungin vanhalle paikalle on vuoden 1784 jälkeen noussut kymmenen rakennusta. Linnoituksen alueelta löytyvät itäistä kehämuurirakennusta lukuun ottamatta sinne vuosina 1778-1805 pystytetyt rakennukset. Kaupungin puolustuslaitteet Turuntien skanssi, siltaskanssi ja vallihauta ovat edelleen olemassa.

Lähde: Hämeenlinnan linnoituksen, kaupungin ja lähiympäristön pääpiirustus. Merkitty nykytilanne ja kunto. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 3.5.1811. Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole mainittu. Nr. 12. VIK. RHOA. MV.

VII

Kustavilaisen ajan Hämeen linna

Hämeen linnan asema ja merkitys Ruotsin strategiassa kustavilaisella ajalla samoin kuin linnoitussuunnitelmat ja niiden toteuttaminen Suomen sotaan mennessä ovat aiheena varsin monipuolisia, ja niinpä tutkimus on laaja.

Preussilainen kenraali ja sotateoreetikko Carl von Clausewitzin kirja sotataidosta ilmestyi postuumisti vuonna 1833. Teos perustuu laajaan oman lähimenneisyyden analyysiin ja siksi se on käyttökelpoinen myös 1700-luvun lopun esittelemiseen. Linnoituksilla oli paljon merkitystä sodankäynnissä ja ne olivat olennainen osa sotilasstrategiaa. von Clausewitz jakoi linnoitusten tehtävät aktiiviseen ja passiiviseen. Näistä edelliseen kuuluivat tukikohtana, omien joukkojen turva- paikkana ja sairaiden, haavoittuneiden ja sodan kauhujen järkyttämien hoitopaikkana toimiminen. Mainituista tehtävistä ensin mainittu sisälsi myös makasiinitehtävän: linnoitukseen varastoitiin sodankäynnissä tarpeellista materiaalia, kuten aseita, ammuksia, elintarvikkeita ja räjähteitä, joita toimitettiin joko rintamalla oleville sotilaille tai jaettiin linnoitukseen saapuneille ja rintamalle menossa oleville sotilaille. Samalla tavalla kotiutetut sotilaat jättivät varusteensa linnoitukseen. Linnoituksen passiivinen tehtävä taas tarkoitti sen sijaintipaikkakunnan ja kaiken siellä olevan turvaamista.

Hämeen linna oli alkuaan perustettu rajalinnaksi. Kun nykyistä luonnonkivi-tiililinnaa 1300-luvun loppupuolella alettiin rakentaa, se ei enää ollut rajan turvana. Ruotsin

itäraja oli vuonna 1323 solmitussa Pähkinäsaaren rauhassa siirtynyt kauas Kannakselle, minkä lisäksi uudeksi itärajan turvaksi oli perustettu Viipurin linna. Sotilaallista merkitystään Hämeen linna ei kuitenkaan menettänyt. Ruotsin käymien sotien yhteydessä Hämeen linnaan koottiin joukkoja rintamille lähettämistä varten, ja Hämeen linnassa suoritettiin joukkojen katselmuksia. Vaikka linnan kunto olikin heikko 1500-luvun lopulla ja 1600-luvulla, toimi se tästä huolimatta joukkojen kokoontumiskeskuksena. Koska Ruotsi oli jatkuvasti sodassa 1500- ja 1600-luvulla lähes vuosisadan ajan, oli sotilasliikenne Hämeen linnassa varsin vilkasta.

Isonvihan ja aluemenetysten jälkeen vuoden 1723 valtiopäivillä esiteltiin päämajoitustemestari kenraali Axel Löwenin Suomea koskeva sotilassuunnitelma. Rajakomissarinakin toiminut Löwen katsoi käydyn sodan antamiin kokemuksiin viitaten, että vihollinen valtaa ensin rannikon, jonka jälkeen se vasta etenee kohti sisämaata. Hänen mielestään rannikolle oli perustettava place d'armes -tyyppinen linnoitus, joka kykenisi ottamaan vastaan paitsi sodankäyntimateriaalia, myös apujoukkoja valtakunnan länsiosasta Ruotsista. Tällainen linnoitus tulisi sijoittaa Helsinkiin. Lisäksi tarvittaisiin toinen rannikkolinnoitus, joka sopisi Haminaan. Muistiossaan Löwen korosti myös sisävesilaivaston tarpeellisuutta. Sen kotisatama olisi Lappeenranta, joka myös tulisi linnoittaa. Hämeen linnaa Löwen ei pitänyt sopivana paikkana place d'armes'lle jo sen vuoksi, että se sijaitsi kaukana rannikosta, eikä se näin ollen voisi olla ottamassa vastaan apujoukkoja Ruotsista. Tarpeettomana Löwen ei Hämeen linnaa kuitenkaan pitänyt, vaan se tulisi varustaa rintavarustuksin, vallihaudoin ja palisadein. Löwenin vuoden 1723 sotilassuunnitelma oli perustavaa laatua, sillä siinä esitettyjä ajatuksia tuotiin esille muissakin 1700-luvun sotilassuunnitelmissa.

Samoilla vuoden 1723 valtiopäivillä oli esillä toinenkin sotilassuunnitelma. Sen esitti Turun valtiopäiväedustaja porimestari Karl Merthen. Hän esitti sotasataman sijoittamista Turkuun ja place d'armes'ta Hämeen linnaan.

Place d'armes'n paikkaa ei ratkaistu, kun valtiopäivät puhallettiin päättyneiksi lokakuussa 1723. Asia oli esillä ensin puolustusdeputaatiossa joulukuussa 1724 ja sen jälkeen vielä Valtaneuvostossa helmikuussa 1725. Todennäköisesti päätös noudatettavasta sotilassuunnitelmasta ja place d'armes'n paikasta tehtiin puolustusdeputaatiossa, sillä Löwenin ja Merthenin muistiot ainoastaan luettiin Valtaneuvostossa. Päätöksen mukaan Hämeen linnasta tehtiin Suomessa olevien joukkojen place d'armes, vaikka linna ei ollutkaan asiallisessa kunnossa.

Vuonna 1737 kenraali Axel Löwen nimitettiin Suomen kenraalikuvernööriksi. Seuraavana vuonna valmistui hänen offensiivishenkinen sotilassuunnitelmansa, jossa hän mm. esitti sotilaiden ravintohuoltotilanteen kohentamista kruununleipomoiden avulla. Sellainen perustettiin Hämeen linnaan, ja sieltä oli määrä toimittaa leipä koko Suomessa toimivalle armeijalle. Vuoden 1738 suunnitelman peruslinja pysyi vuoden 1723 tasolla. Odotettavissa oli, että seuraavassakin sodassa venäläiset valtaisivat ensin rannikon ja etenisivät vasta sen jälkeen kohti sisämaata. Löwenin mielestä valtakunnan itäosa ei pystyisi yksin puolustautumaan Venäjän armeijaa vastaan, vaan tarvitsisi apujoukkoja valtakunnan länsiosasta. Niiden rantautumisen mahdollistamiseksi tarvittaisiin rannikolle place d'armes -tyyppinen linnoitus ja pienempi linnoitus

Hämeen linnan osalta Löwen vuoden 1738 sotilassuunnitelmassa keskittyi perustelemaan, miksi Hämeen linna ei sovi place d'armes'ksi ja miksi siis 1720-luvulla tehty tukilinnoituspäätös oli virheellinen. Hän löysi kaikkiaan 13 syytä. Niistä vain viisi oli sellaisia, jotka liittyivät linnan valtakunnan itäosan rajojen ja rannikon turvaamiseen. Niiden mukaan linna oli kaukana niin rajalta kuin rannikoltakin, minkä lisäksi tiet sinne olivat perin kehnot, ajoittain se oli jopa liikennemotissa. Syistä kahdeksan kosketti linnan ja lähiseudun puolustusta. Ne liittyivät linnan rakenteellisiin heikkouksiin: paikan ahtauteen, alueen topografiaan, joka antoi viholliselle etuja, linnan puolustusrakenteiden heikkoon kuntoon ja

huonoon suunnitteluun sekä kaupungin läheisyyteen. Viimeksi mainittuun liittyi konkretiaakin, sillä sotilassuunnitelman valmistumisaikoihin kaupungissa riehui tulipalo joka vuosi. Mainittu kruununleipomo onkin lähes ainoa konkreettinen uudistus Hämeen linnassa tänä aikana.

Kun Suomen linnoituskomission jäsenen eversti Axel Magnus von Arbinin sotilassuunnitelmaa tammikuussa 1767 käsiteltiin Suomen linnoituskomissiossa, oli takana hävitty Hattujen sota ja valtiopäivien linnoituspäätös vuodelta 1747. Sen mukaan rannikolle oli ruvettu vuonna 1748 rakentamaan Helsinki-Viaporin ja Loviisa-Svartholman kaksoislinnoituksia. Suunnitelmassaan von Arbin asettui pääosin tukemaan valtiopäiväpäätöstä ja place d'armes'n sijoittumista Helsinkiin. Vaikka von Arbin kysyikin, eivätkö suomalaiset voisi itse puolustaa itseään, toi hänkin esille rannikkoplace d'armes'n merkityksen Ruotsista saapuvien apujoukkojen mairinnousupaikkana ja sotatarvikkeiden vastaanotto paikana.

von Arbinin suunnitelmassa ensipuolustusalue oli huomattavan syvä, Kymijoelta eli itärajalta linjalle Helsinki – Hämeenlinna. Tällä alueella vihollinen järjestäisi merkittävimmät operaationsa, jolloin venäläiset tarvitsisivat niin suuren joukon miehiä, että niiden huolto vaikeutuisi. Taistelussa venäläisiä vastaan von Arbin otti esille motti-taktiikan. Hän nimittäin mainitsee sissitoiminnan, jossa tavoitteena oli hajottaa vihollisarmeija mahdollisimman pieniin osastoihin, jotka tuhottaisiin yksi kerrallaan.

Venäjäällä oli von Arbinin mukaan mahdollisuus keskittää 20.000 miehen armeija itärajalle. Sodan puhjetessa ne vyöryisivät Ahvenkosken, Anjalan, Hirvikosken ja Keltin rajanylityspaikkojen kautta kohti länttä, minkä lisäksi kaksi kiilaa lähtisi Savon suuntaan. Mainituista ylityspaikoista Keltti oli Ylisen Viipurintien varrella; tien toisessa päässä oli Hämeen linna. Myös muita teitä pitkin pääsi Hämeen linnaan. Yksi sellainen kulki Venäjän puolella olleesta Lappeenrannasta Uudenkylän ja Lahden kautta, Suurta Savontietä

myöten pääsi myös, kun ensin oli ohitettu Jyrängön vartio-paikka.

Sotilassuunnitelmassaan von Arbin otti kantaa place d'armes'n paikkakysymykseen. Hänen mukaansa kahdesta tukilinnoituksesta toisen tulisi sijaita rannikolla, toisen sisämaassa. Päätukilinnoituksena Helsingin tehtävänä olisi ottaa vastaan Ruotsista saapuvat apujoukot ja sotatarvikkeet. Se myös toimisi neljän eteläsuomalaisen rykmentin kokoontumispaikkana. Sivutukilinnoitus sijoittuisi Hämeen linnaan. Molempien tehtävänä olisi pakottaa vihollinen syvemmälle sisämaahan kiertoteitä pitkin, mikäli taistelutoimet rajalla epäonnistuisivat sekä lisäksi toimia kevyiden joukkojen tukikohtana, sotatarvikemakasiinina ja kevyiden ja säännöllisten joukkojen kohtaustaipaikkana.

von Arbin piti Hämeen linnan sijaintia strategisesti merkittävänä teiden risteyspaikkana. Se ei myöskään ollut liian kaukana rajalta eikä rannikolta. Hämeen linnan etuihin kuuluivat tilojen riittävyys niin tykistösuojan kuin makasiinin tarpeisiin ja uusi leipomo. Näiden ympärille tulisi rakentaa puolustuslinja, ja koska tavoitteena olisi majoittaa linnoitukseen jopa 500 miestä, tarvittaisiin myös kasarmirakennus ja päävartio. Kaikki rakennukset tulisi tehdä kivistä ja puolustuslinjaan kuuluvan vallihaudan vieru ja vastavieru verhoilla samalla materiaalilla.

Päämajoitusmestariksi ja kuninkaallisen linnoitustoi-
men johtajaksi nimityksensä jälkeen Axel Magnus von Arbin sai tehtäväkseen laatia Hämeen linnan kunnostussuunnitelman. Määräys oli lähtöisin Kustaa III:lta, jonka kiinnostuksen asiaan oli herättänyt Suomen sotilasylipäällikkö kenraali Berndt Otto Stackelberg joulukuun alkupäivinä 1772 kuninkaalle lähettämässään kirjeessä tiedustelemalla, eikö myös Hämeen linna tulisi kunnostaa, koska Viaporiakin laitetaan kuntoon.

Hämeen linnahan ei ollut hyvässä kunnossa. Sekä sotilasylipäällikkö Stackelberg että eversti Nordencreutz ovat todenneet, että 1730-luvulla rakennettujen tenaljen vallit

olivat matalat ja huonokuntoiset ja kuivahautakin matala ja kapea. Tykit eivät olleet asianmukaisessa kunnossa. Linnan kerrosten välillä kuljettiin huonokuntoisia ulkoportaita, ja toisessa kerroksessa sisäpihaa kiertävää yhdyskäytävää pitkkin.

”Hätätilalinnoitussuunnitelma” nimeämäni ensimmäinen kunnostussuunnitelma, joka valmistui 10.3.1773 ja käsiteltiin Valtaneuvoston sota-asiaain osastossa viisi vuorokautta myöhemmin, syntyi Tanskan ja Venäjän hyökkäysuhasta, jonka seurauksena Ruotsia ruvettiin saattamaan puolustusvalmiuteen. Yksi tähän tähtäävistä toimista oli linnoitusten kunnostaminen, ja Hämeen linna oli yksi kunnostuskohteista.

”Hätätilalinnoitussuunnitelma” merkitsi linnan puolustuskyvyn kasvattamista ja samalla puolustuksen tehostamista. Koska suojauksen kohteena oli makasiiniksi muutettu keskiaikainen päälinna, pääsy sinne yritettiin tehdä mahdollisimman vaikeaksi. Tenaljivallien ulkopuolelle von Arbin esitti kaivettavaksi sudenkuoppia aina suon reunaan saakka saaren etelä- ja länsisivulla. Tenaljivallien eteen matalaan vallihautaan von Arbin esitti sijoitettavaksi palisadiaidan, ja erilaisia palisadiaitamuodostelmia hän esitti niiden taaksekin, osa olisi bastionimaisia. Itäsivun puolustus rakentuisi aivan uudella tavalla: järven rantaan rakennettaisiin kaponieeri pikalinnitusmenetelmällä, talvisin tätä sivua turvaisi jäinen kruunulinna, jonka edusta pidettäisiin jäistä vapaana, niillä kasvatettaisiin kruunulinna valjeja talven edetessä.

”Hätätilalinnoitussuunnitelmaa” ei toteutettu, joskaan päätöstä sen rakentamisesta ei koskaan muutettu. Tanska ja Venäjä antoivat huhtikuussa 1773 rauhanvakuutuksensa, eikä Hämeen linnan varustamiseen tarvinnut ryhtyä. Päämajoitustemestari von Arbin sai mitä ilmeisimmin vuoden 1776 maaliskuun puolivälissä uuden tehtävän Hämeen linnan puolustuskunnan kohentamiseksi. Se valmistui yhdeksän kuukautta myöhemmin. ”Hätätilalinnoitussuunnitelma” oli voimassa aina tammikuun lopulle 1777 saakka, jolloin uusi

suunnitelma sai vahvistuksensa ja sitä voitiin ruveta toteuttamaan.

Uusi suunnitelma rakentui bastionien ja puolibastionien varaan, ja sitä voidaan tästä syystä kutsua bastionilinnoitussuunnitelmaksi. Puolustuslinjoja oli kaksi. Sisempi linja rakentui kahden täysbastionin ja kahden vanhan rundelin varaan, ulompaan kuului kaksi täysbastionia ja neljä puolibastionia. Lisäksi pohjoisen ja läntisen polygonin väliin von Arbin suunnitteli raveliin. Itärundeli, pohjoisen polygonin täysbastioni ja itäsivun kaponieeri muodostivat järvenpuoleisen sivun puolustuksen. Linnoituksen puolustusvyvyys kasvoi ja ulottui sekin suon reunaan saakka. Uloimpiin puolustuslaitteisiin kuului vallihauta, jonka vieru ja vastavieru kivettäisiin luonnonkivillä. Tiiliverhoiltuihin kehämuurirakennuksiin tulisivat majoitustilat 45 miehelle, aliupseerien ja upseerien tilat upseeripaviljonkiin itäsivulle, pistoolipaja ja paja sekä vaunuvarikko läntiselle sivulle ja päävartio leipomon jatkeeksi eteläiselle sivulle. Lisäksi von Arbin sijoitti puukasarmirakennuksen sataa miestä varten eteläisen polygonin alueelle. Yhteensä linnoitukseen oli tarkoitus sijoittaa kerrallaan 145 miestä sekä päällystö ja alipäällystö.

von Arbinin vuoden 1776 linnoitussuunnitelma vastasi hyvin ajan teoreettisia ajatuksia. Linnoitus koostuu useista osista. Pohjoisen ja läntisen polygonin – polygoni koostuu oikeanpuoleisen bastionin vasemmasta puolikkaasta ja vasemanpuoleisen bastionin oikeasta puolikkaasta ja on siis monikulmio – väliin sijoittuu kolmionmuotoinen kantaosaltaan kärkeä korkeampi raveliini. Sen tehtävänä on mahdollistaa ristituli. Vierekkäisiä bastioneja yhdistää kurttiini. Bastionin vallisarven kahta pitkää sivua kutsutaan siiviksi ja lyhyitä sivuja kyljiksi. Siivet yhtyvät bastionin kärjessä. Bastionit ovat joko täysbastioneja tai puolibastioneja. Viimeksi mainituista puuttuu toinen kylki. Tykkitorni eli rundeli tuli Hämeen linnaan 1500-luvulla, ja kunnostettuna se liitettiin, ehkä säästösystä, uuteen suunnitelmaan. Hämeen linnaan suunnitellussa kaponieerissa oli ampumataso. Yhteensä Hämeen lin-

nan bastionilinnoitussuunnitelmaan sisältyi yksi kaponieeri, kuusi kurttiinia, neljä puolibastionia, yksi raveliini ja neljä täysbastionia.

Kaupunki oli menettänyt muuton myötä turvallisuutta luovan tekijän, linnan. Tämän vuoksi von Arbin esitti kirjeessään, että kaupungin uuden paikan ympärille kaivettaisiin vallihauta ja skanssit rakennettaisiin kaupungin ulkopuolelle. Niistä läntinen, Turuntien skanssi, tulisi Poltinaholle johtavan tien varteen ja itäinen Vanajaveden itäpuolelle Mahlianmäelle. Kaupungin uuden paikan asemakaava palveli puolustautumista: pohjoinen kaarikatu oli joka kohdastaan yhtä kaukana linnasta. Etäisyyttä oli tuhat kyynärää, sen verran von Arbin oli katsonut tarpeelliseksi. Poikittaiskatujen ansiosta linnoituksen eteläisen ja itäisen polygonin puolibastionien laelta oli mahdollisuus tarkkailla kaupungin tapahtumia, ja kadut toimisivat tarvittaessa myös ampumakäytävinä.

Bastionilinnoitussuunnitelmassa oli siis linnoitus, jonka sydän oli keskiaikainen makasiiniksi muutettu päälinna, ja puolustuslaitteilla varustettu kaupunki, jonne sotilaita majoitettaisiin. Suunnitelma toteutti kaikki ne ajatukset, jotka hän oli sotilassuunnitelmassaan yhdeksän vuotta aikaisemmin esittänyt. Siinä hän saattoi toteuttaa myös niitä vesirakentamisen oppeja, joihin oli tutustunut Alankomaihin ja Brabantiin vuonna 1751 tekemällään opintomatalla. Hämeen linnaa voi siten täydellä syyllä kutsua von Arbinin linnoitussuunnitelmien huipuksi ja päätyöksi.

Bastionilinnoitussuunnitelmassa oli kysymyksessä laajempi alue, joka käsitti varsinaisen linnoituksen ja kaupungin. Kaupunki eräänlaisena varavaruskuntana ja varsinainen linnoitus päämakasiinin turvana muodostivat toiminnallisen kokonaisuuden.

Puolustuslinjojen lukumäärä, bastionimaisuus, puolustusvyvyys ja taloudellinen edullisuus ovat von Arbin kahden linnoitussuunnitelman yhteisiä piirteitä. Mahdollisimman alhaista kustannustasoa päämääränään pitäen von Arbin oli aikaisemminkin kunnostautunut.

Pian vuoden 1772 vallankaappauksen jälkeen Suomen sotilasyliapäälliköksi nimitetyn kenraali Berndt Otto Stackelbergin sotilassuunnitelma valmistui syyskuussa 1776. Se on aikaisempien kanssa samoilla linjoilla valtakunnan länsiosasta tarvittavien apujoukkojen suhteen. Niiden maihinousupaikkana toimisi Helsinki, joka olisi toinen joukkojen kokoontumiskeskus toisen ollessa Hämeenlinna. Suunnitelman mielenkiintoisin seikka liittyy Hämeen linnan linnoittamiseen, hän nimittäin toteaa, että ”*paikkakunta tultaisiin viipymättä saattamaan puolustuskuntoon*”. Koska hänen sotilassuunnitelmansa valmistui syyskuussa, on selvää, että viittaus liittyy tekeillä olleeseen bastionilinnoitussuunnitelmaan. Se, että Stackelberg mainitsee sanan ”*paikkakunta*”, osoittaa, että tekeillä oli suunnitelma, joka käsitti varsinaista linnoitusta laajemman alueen.

Bastionilinnoitussuunnitelman käytännön toteuttaminen alkoi pian sen hyväksymisen jälkeen. Suunnitelma vuonna 1777 tehtäviä töitä varten valmistui vain kuusi vuorokautta varsinaisen suunnitelman jälkeen – 5.2.1777. Ulkoisten puolustuslaitteiden, valli ja vallihauta, rakentaminen alkoi vuonna 1777. Sen sijaan linnoitusalueelle tulevien rakennusten pystyttämiseen päästiin vasta seuraavana vuonna.

Rakennuksia ei tehty yhtäaikaa. Ensimmäisenä rakennettiin kaksikerroksinen puukasarmi sataa miestä varten. Sen rakennustyöt alkoivat vuonna 1778 ja kasarmirakennus valmistui seuraavana vuonna. Vuonna 1780 ruvettiin pystyttämään päävartiota eteläiselle sivulle. Se asetoitiin todennäköisesti vuonna 1741 valmistuneen kruununleipomon jatkeeksi ja valmistui vuonna 1783. Samaan aikaan tehtiin hirsirakenteista vartiotupaa, joka ei sisältynyt tammikuun 1777 lopulla hyväksytyyn bastionilinnoitussuunnitelmaan. Sen rakennustyöt alkoivat vuonna 1782, ja todennäköisesti rakennus valmistui seuraavana vuonna. Päävartion jälkeen oli vuorossa läntinen kehämuurirakennus, johon sijoittuivat paja, pistoolipaja ja vaunuvarikko, mutta töiden vauhti hidastui ratkaisevasti rahoituksen vähentymisen vuoksi. Sen

mitä todennäköisin valmistumisajankohta on vuosi 1794. Vuonna 1795 ruvettiin rakentamaan pohjoista kehämuurirakennusta, jonne suunnitelman mukaan tuli tilat 45 miehelle. Kysymyksessä oli siis kasarmirakennus, joka valmistui Suomen sotaan mennessä, mahdollisesti jo vuonna 1805. Koska rahoitus oli edelleen hyvin niukkaa, arvelen, että pohjoisen kehämuurirakennuksen pystyttäminen on vienyt saman ajan kuin läntinenkin eli kymmenen vuotta.

Itäistä kehämuurirakennusta eli upseeripaviljonkia koskevan suunnitelmapiirustuksen laati päämajoitusmestari von Arbin. Suunnitelma valmistui 15.12.1776 ja se hyväksyttiin yleissuunnitelman ja kehämuurirakennussuunnitelman yhteydessä tammikuun 1777 lopulla. Hyväksymismerkinnän allekirjoitti Kustaa III. Kysymyksessä ei kuitenkaan ole ensimmäinen bastionilinnoitussuunnitelmaan kuuluvien rakennusten yksityiskohtainen suunnitelmapiirustus, sillä vanhin on kaksikerroksista puukasarmia koskeva suunnitelmapiirustus. Se valmistui vuonna 1775 eli ”*hätätilalinnoitussuunnitelman*” voimassaoloaikana, ja sen rakentaminen aloitettiin ensimmäisenä. Todennäköisesti seuraavana oli tarkoitus aloittaa upseeripaviljongin rakentaminen, sillä sen suunnitelmapiirustus on vanhin kehämuurirakennuksia koskeva yksityiskohtainen piirustus, mutta toisin kävi. Itäisen kehämuurirakennuksen tekemistä ei milloinkaan aloitettu. Se korvattiin vuonna 1785 tehdyllä ratkaisulla luonnonkivimuurilla.

Upseeripaviljongin ulkoseinät oli todennäköisesti tarkoitus rapata. Suunnitelmapiirustus antaa tähän viitteitä niin rakennuksen ulkoasun kuin seinän ulkopintaan merkityn valkoisen alueen osalta. Kustavilaisella ajalla rakennusten rappaaminen oli tapana. Rappaaminen osoittaa rakennuksen käyttäjien sosiaalisen aseman. Eteläisen, läntisen ja pohjoisen kehämuurirakennuksen käyttötarkoitus – päävartio, leipomo, joka oli valmistunut jo aikaisemmin, paja, pistoolipaja, vaunivarikko ja sotilaiden majoitustilat – ei edellyttänyt rappaamista. Niiden käyttäjien asema linnayhteiskunnassa ei ollut upseeriston tasolla. Sen vuoksi niihin jätettiin

raaka tiilipinta. Sen sijaan upseeripaviljonki oli tarkoitus rapata, koska se oli tarkoitettu linnayhteiskunnan ylempien kerrosten käyttöön ja koska sen käyttötarkoitus edellytti rapaamista.

Hämeen linnan linnoitustyöt olivat pääasiassa sotilaiden vastuulla. Vuonna 1777 Porin rykmentistä saapui lähes kolme sataa miestä linnoitustöihin. Sotilaiden osuus tarvittavasta työvoimasta pysyi suurena vuosina 1777–1780. Ajalta on tietoja heille maksetuista palkoista. Suurimmillaan palkkojen osuus linnoittamiseen käytetyistä varoista oli vuonna 1780, jolloin se oli yli kolmannes. Tänä aikana vankityövoimaa käytettiin hyvin vähän, mutta se kasvoi linnoitusmäärärahojen vähentyessä, kun taas sotilaiden osuus väheni. Koska rakennustoiminta jatkui koko Ruotsin ajan, tarvittiin myös käsityöläisiä ammattitaitoa vaativiin tehtäviin.

Linnoitustöihin yritettiin saada myös vapaaehtoista työvoimaa, mm. kaivamaan vallihautaa ja tekemään valleja, kuten oli tapahtunut Viaporissa ja Svartholmassa. Tässä ei kuitenkaan onnistuttu, selitys saattaisi löytyä samanaikaisesta Hämeenlinnan kaupungin muutosta.

Linnoittamisen tärkeimmät rakennusmateriaalit olivat maa, kivi, tiili, kalkki, puu ja lasi. Näistä maata ja kiveä oli Hämeenlinnassa helposti saatavilla. Niitä ei tarvinnut hankkia kaukaa. Maata saatiin vallihaudan kaivamisen yhteydessä. Vuonna 1787 ruvettiin kaivamaan toista vallihautaa maan saannin turvaamiseksi, sillä vallien rakentaminen oli vielä tuossa vaiheessa kesken. Kiveä linnoitustyömaalle tuotiin kaupungin vanhalta paikalta. Sotilaat räjäyttivät kiveä kaupungin uudella paikalla. Sitä käytettiin porvareiden uusin asumusten perustuskivinä. Vastapalvelukseksi linnoitustyömaa sai kaupungin vanhalla paikalla olleiden rakennusten perustuskivet. Järjestelystä oli jo von Arbin puhunut, ja uuden maaherran Anders de Bruцен esitys siitä sai Kustaa III:n hyväksynnän.

Kalkkia tarvittiin muurauksessa. Linnoitustyömaalle sitä tuotiin aluksi Pälkäneen Äimälän Kalkkimäestä, mutta dolomiittisuutensa vuoksi se ei kovin hyvin muuraukseen

sopinut. Kalkkimäen kalkkiin turvaututtiin todennäköisesti säästösyistä: vilkkaan rakennustoiminnan vuoksi kalkin hinta oli Hämeenlinnassa korkealla. Uutta kalkkiesiintymää ruvettiin jo 1770-luvun lopulla etsimään, ja sellainen löytyi Kytäjän kartanon Kalkkivuoresta. Kun sinne oli rakennettu asumus työntekijöille, kalkkiuuni, paja ja tarpeelliset varastosuojat, kalkin toimittaminen linnoitustyömaalle alkoi 1780-luvun alussa.

Lasia tarvittiin kaksikerroksisen päävartion, kehämuurirakennusten ja muiden rakennusten ikkunoihin. Vuonna 1779, jolloin puukasarmirakennus valmistui, Suomessa oli toiminnassa ainoastaan Åvikin lasitehdas Somerolla. On siis varsin todennäköistä, että sieltä toimitettiin ikkunalasi linnoitustyömaalle. Vaikka päävartion valmistumisen aikaan vuonna 1783 olikin Mariedalin lasitehdas Sipoossa toiminnassa, ei ole luultavaa, että se olisi valikoitunut ikkunalasin toimittajaksi, koska Helsingin seudulla ikkunalasilta oli kysyntää niin Helsingissä kuin Viaporissakin. Tuorsniemen lasitehtaan toiminnan alkaminen Ulvilassa vuonna 1781 ja Nuutajärven lasitehtaan käynnistyminen Urjalassa vuonna 1793 eivät liene vaikuttaneet ikkunalasin toimittamiseen Åvikista: koska Hämeen Härkätie kulki Åvikin tehdasalueen halki, oli ikkunalasin toimittaminen sieltä linnoitustyömaalle helpointa.

Tiilen ja puun hankintapaikat eivät ole tiedossa. Niistä ei ole mainintaa työkertomuksissa samalla tavalla kuin kalkin louhintapaikoista. On siis mahdollista esittää vain hypoteettinen arvio siitä, mistä tiiliä ja puuta linnoitustyömaalle toimitettiin.

Viaporin ja Svartholman linnoitustyöt herättivät varsin laajan yksityisyritteliäisyyden tiiliteollisuuden alalla. Yksityiset tiilitehtaat aina Pohjan pitäjää myöten toimittivat tätä rakennusmateriaalia Viaporiin. Hämeen linnan kohdalla tilanne oli toinen: sellaisia yksityisiä tiilitehtaita, jotka olisivat myyneet tuotantonsa linnoitustyömaalle, ei Hämeen linnan läheisyyteen syntynyt. Poltinahon tienoille perustettiin kaksi tiilitehdasta, mutta niiden tuotanto meni tekeillä olleen

kirkon tarpeisiin. Sotilaat huolehtivat tiilien valmistuksesta, poltosta ja kuljetuksesta linnoitustyömaalle. Missä linnoitustyömaan tarvitsemat tiilet valmistettiin? Rekognosointikartastossa, jota tehtiin vuosina 1776–1805, on mainittu kaksi tiilitehdasta, joista toinen sijaitsi Miemalanselän eteläpuolella lähellä Harvialan kartanoa ja toinen Kernaalanjärven rannalla lähellä Hakoisten kartanoa. Vuoden 1779 työkertomuksessa on maininta laiturin rakentamisesta järven rantaan linnan kohdalle tiililastien purkamista varten. Tämä antaa viitteen siitä, että tiilitehdas on sijainnut veden äärellä. Harvialan kartanosta oli ainoastaan kymmenen kilometrin matka linnalle. Tämän vuoksi on perusteltua olettaa, että linnoitustyömaan tarvitsemat tiilet valmistettiin lähellä Harvialan kartanoa.

Vuonna 1777 puuta ostettiin linnoitustyömaan tarpeita varten huutokaupalla. Työkertomuksen mukaan tukit uitettaisiin varhain keväällä 1778 linnoitustyömaalle. Tämä on ainoa maininta puun hankinnasta. Koska on olemassa tietoja varppausmenetelmästä tukin uitossa jo tutkittavalta aikakaudelta, on hyvin mahdollista, että puuta on hankittu hyvinkin kaukaa linnoitustyömaalta. Koska kaupungin muutto Niementaustan mäelle oli samaan aikaan käynnissä ja koska kaupunkilaisetkin tarvitsivat runsaasti puuta, on todennäköistä, että linnoitustyömaan puun hankinta-alue ei ole ollut työmaan läheisyydessä. Todennäköisesti sitä on hankittu alueelta, joka on ulottunut Lempäälästä Kernaalanjärvelle laskeviin puroihin.

Hämeen linnan asema Ruotsin puolustusstrategiasa oli vahva kustavilaisella ajalla aina vuoteen 1782 saakka. Kun vuonna 1780 Suomen komentavaksi kenraaliksi nimetyn Fredric Possen sotilassuunnitelma valmistui vuonna 1782, hän korosti rajaseudun puolustamisen tärkeyttä pyrittäessä koko valtakunnan itäosan turvaamiseen, eikä pitänyt syvää ensipuolustusaluetta ja varojen käyttämistä kiinteisiin puolustuslaitteisiin mielekkäänä. Possen suunnitelma oli etupainotteinen, sillä tarkoitetaan voimien keskittämistä lähelle uhattua linjaa. Tällaisen sotilassuunnitelman ongel-

mana on se, että siinä ei varauduta vihollisen mahdolliseen läpimurtoon.

Vaikka Posse ei pitänyt­kään Hämeen linnan linnoittamista suotavana, koska se sijaitsi varsinaisen sotatoimialueen ulkopuolella ja koska kevyemmät leirivarustukset olivat hänen mukaansa aivan yhtä hyvä ratkaisu kuin kalliit kiinteät puolustuslaitteet, suositteli hän tästä huolimatta Hämeen linnan linnoitustöiden saattamista loppuun. Joulukuussa 1782 päiväämässään muistiossa hän kuitenkin katsoi, että Hämeen linna ei ole täyttänyt niitä odotuksia, joita sille oli asetettu. Yhdeksi syyksi hän nimesi suoperäisen maaston. Possen mukaan varuskunnalle oli haettava uudet tilat muualta, mikä käytännössä tarkoitti ehdotusta töiden lopettamisesta Hämeen linnassa.

Kaikkia kiinteitä puolustusrakenteita eli linnoituksia Posse ei sentään pitänyt tarpeettomina varoja nielevinä puolustuslaitteina. Loviisa olisi hänen mukaansa tarpeellinen, koska se sijaitsi rannikolla ja rajan läheisyydessä. Toisaalta hän esitti Artjärven linnoittamista.

Possen etupainotteinen sotilassuunnitelma erosi von Arbinin sotilassuunnitelmasta: esille on otettava kaksi merkittävintä syytä. Kun von Arbin piti syvää ensipuolustusaluetta tärkeänä, korosti Posse armeijan koko potentiaalın keskittämistä rajaseudulle ja matalan ensipuolustusalueen tärkeyttä. Toinen merkittävä ero liittyy tukilinnoituksiin ja varuskuntajoukkoihin. Kun von Arbin näki puolustuksen tarvitsevan kaksi place d'armes -tyyppistä linnoitusta, ei Posse pitänyt linnoituksia lainkaan tarpeellisina, koska ne sitoivat liikaa rahaa ja miehiä. Hänen mielestään kevyet maavallitukset olisivat aivan yhtä hyvä ratkaisu.

Possen sotilassuunnitelma oli ensi oire Hämeen linnan arvostuksen laskulle.

Kaksi vuotta Possen sotilassuunnitelman jälkeen päämajoitusmestari von Arbin erosi tai mitä todennäköisimmin pakotettiin eroamaan. Tämä ei kuitenkaan välittömästi näkynyt Hämeen linnan linnoitustöissä, jotka jatkuivat. Kustaan sodan jälkeen työt kuitenkin hiljenivät, joskaan ne eivät

kokonaan loppuneet. Lähteiden aukollisuuden vuoksi täyttä kuvaa Hämeen linnan linnoitustöistä on kuitenkin mahdoton antaa. Vaikka Hämeen linnalle myönnetyt määrärahat olivat varsin vaatimattomat, rakennettiin Hämeenlinnan kaupungin uuden paikan ympärille vallihauta sekä kaupungin länsipuolelle ns. Turuntien skanssi ja itäpuolelle siltaskanssi, tykistölle varastorakennus, joskaan siinä ei käytetty Linnoitustoimen määrärahoja, linnaan kiviportaat ja erityinen ruis-kuhuone pohjoisen kehämuurirakennuksen lisäksi.

Linnoitustöiden hiljeneminen Kustaan sodan yhteydessä heijastaa Hämeen linnan muuttunutta asemaa Ruotsin strategiassa ja on linjassa kustavilaisen ajan loppukauden sotilassuunnitelmien kanssa.

Päämajoitusmestari Johan von Hermanssonin jälkeen päämajoitusmestariksi valittu Nils Mannerskants katsoi vuonna 1799 valmistuneessa sotilassuunnitelmassaan Suomessa Venäjän uhan vuoksi tarvittavan rajalinnoitus, tukilinnoitus ja linnoitettu satama. Viapori sopisi hänen mukaansa sekä tukilinnoitukseksi että linnoitetuksi satamaksi, ja Loviisa-Svartholma olisi käyttökelpoinen rajalinnoituksena. Possen tavoin myös Mannerskants piti edullisena Artjärven linnoittamista. Sen sijaan Hämeen linnalle hän ei löytänyt muuta tehtävää kuin rajaseudulta saapuvien rykmenttien aseiden ja muiden tarvikkeiden makasiinina toimimisen. Tämän vuoksi Hämeen linna tulisi saada valmiiksi maavalle ja tarpeellisia kivisiä kasarmi- ja varastorakennuksia myöten. Lisäksi pohjoiselle polygonille pitäisi rakentaa kiviportti ja sen yhteyteen maavallin sisään pomminkestävä päävartio. Viimeksi mainittu ajatus on sama, jonka linnoitusupseeri Nycander oli esittänyt viisitoista vuotta aikaisemmin ja jota varten hän oli tehnyt suunnitelmapiirustuksenkin.

Ruotsin Suomessa toimineen armeijan ylipäällikkö kreivi Wilhelm Mauritz Klingspor laati kolme Suomen puolustusta koskevaa sotilassuunnitelmaa vuosina 1802–1808. Klingspor listasi puolustuksen kannalta tärkeät linnoitukset. Niistä ensimmäinen oli Viapori, joka toimisi ruotsalaisien joukkojen ja sotatarvikkeiden vastaanottopaikkana ja

tarjoaisi myös suojan laivastolle. Viaporin merkitys siis ei laskenut suunnitelmasta toiseen edettäessä. Toinen tärkeä linnoitus oli Hanko, vaikka se keskeneräinen olikin. Se tulisi tehdä valmiiksi, koska sen tehtävänä olisi toimia Ruotsista saapuvan laivaston vastaanottopaikkana. Svartholman teki tärkeäksi, että se oli tiedonvaihtopiste rajan ja Viaporin välillä, tukikohdan tehtävänä oli suojata sekä maata että saaristolaiivastoa. Sen linnoitustyöt tulisi saattaa loppuun. Neljäs tärkeä linnoitus oli pahasti keskeneräinen Loviisa. Sekin tulisi täydentää, sillä Klingsporin mukaan sinne tuli voida sijoittaa 1.200 miestä.

Hämeen linna ei ollut tärkeä linnoitus. Se saattoi korkeintaan toimia sotatarvikkeiden väliavarastona. Hämeen linnasta tarvikkeet kuljetettaisiin Artjärvelle, jossa olisi päämakasiini ja joka tulisi linnoittaa. Artjärveltä varusteet toimitettaisiin rintamalle. Sotatilanteessa Hämeen linnaan voitaisiin sijoittaa korkeintaan 50 miehen varuskunta. Joka tapauksessa Hämeen linna, vaikka se tulisikin tehdä valmiiksi, mikäli rahaa Svartholman linnoittamisesta jäisi yli, oli merkityksetön. Sitä paitsi Hämeen linnan motittaminen pienilläkin joukoilla oli mahdollista huonon sijainnin takia.

Klingsporin käsitys Hämeen linnan merkityksestä synkkeni suunnitelmasta toiseen edettäessä. Vaikka sillä aluksi olikin välimakasiinin rooli, oli se viimeisessä sotilas-suunnitelmassa rasite, joka oli kaukana sotatoimialueelta ja jonka strateginen sijainti oli jopa omiaan helpottamaan vihollisen pääsyä syvemmälle maahan. Hämeen linnan arvosuus hieman ennen Suomen sodan puhkeamista helmikuussa 1808 oli siten todella alhaalla. Linnoitus koki pienen määräraharenessanssin ennen Suomen sodan puhkeamista. Sille nimittäin osoitettiin suunnilleen 5.000 Rdlr varustusten kunnostamista varten. Korotus tuli kuitenkin liian myöhään. Vaikka ylipäällikön varamies kenraali af Klercker olikin ryhmittänyt joukkonsa Hämeen linnan seudulle hyviin aseisiin, päätti ylipäällikkö Klingspor maaliskuun alussa 1808 Hämeenlinnassa käydyn sotaneuvottelun päätteeksi vetäyttää armeijan kohti Pohjanmaata. Hämeen linna joutui antautu-

maan. Ennen venäläisten saapumista se tyhjennettiin niin miehistä kuin aseistakin. Viimeksi mainituista osa upotettiin Vanajaveteen.

Hämeen linna ei kuitenkaan ollut sotaan valmistautumaton. Vuonna 1777 aloitettu linnoitustyö saatiin nimitäin melko valmiiksi Suomen sotaan mennessä. Täysin von Arbinin suunnitelman mukainen siitä ei tullut, sillä osa rakenteista oli päätetty jättää pois. Sisemmän puolustuslinjan täysbastioneja, upseeripaviljonkia ja kaponieeria ei rakennettu. Niitä koskevat suunnitelmapiirustukset ovat kuitenkin olemassa.

Venäläisen Insinöörikomennuskunnan karttamateriaali osoittaa, että Hämeen linnan ulompi puolustuslinja valmistui kokonaisuudessaan vuoteen 1808 mennessä. Pohjoisen ja läntisen polygonin täysbastionit sekä itäisen ja eteläisen polygonin puolibastionit sekä kahden ensin mainitun polygonin väliin sijoittuva raveliini olivat olemassa Suomen sodan vuonna 1808 syttyessä. Kehämuurirakennuksista valmistui kolme. Itäinen kehämuurirakennus korvattiin luonnonkivimuurilla. Kaupungin uuden paikan ympärille oli kaivettu vallihauta ja skanssit kaupungin itä- ja länsipuolelle oli saatu valmiiksi. Joulukuussa 1776 valmistuneeseen ja tammi-kuussa 1777 hyväksytyyn bastionilinnoitussuunnitelmaan kuulumattomia rakennuksia oli myös valmistunut. Tällaisia olivat hirsinen vartiotupa ja tykistön varastorakennus. Venäläisen Insinöörikomennuskunnan karttojen perusteella linnoituksen hallussa olleella alueella oli joukko muitakin rakennuksia, jotka pystytettiin vuoden 1784 jälkeen, kun kaupungin muutto saatiin päätökseen.

Suomen sodan helmikuussa 1808 puhjetessa Hämeen linna oli siis valmis. von Arbin oli luonut toiminnallisen kokonaisuuden, jonka osia olivat Hämeenlinnan kaupunki uudella paikallaan ja linnoitus. Ne täydensivät toisiaan, sillä linnoituksessa tärkein turvattava kohde oli makasiinina toiminut keskiaikainen linna. Kaupunki taas oli varavaruskunta, sillä sinne majoitettiin sotilaita.

Hämeen linnan asema ja merkitys Ruotsin strategiassa vaihteli 1700-luvulla. Löwenin vuoden 1723 sotilassuunnitelman mukaan se kannatti varustaa tenaljein ja palisadiaidoin, mutta hänen vuonna 1738 valmistuneen offensiivishenkisen sotilassuunnitelmansa mukaan linnoitus oli täysin merkityksetön. Hämeen linnan arvostus nousi vuonna 1767 valmistuneessa eversti von Arbinin sotilassuunnitelmassa. Hän näki tämän sisämaalinnoituksen lukkona tiellä muualle Suomeen. von Arbinin mukaan Hämeen linnan strateginen asema oli merkittävä. Hänen mukaansa se sopisi toiseksi place d'armes -tyyppiseksi linnoitukseksi jo siellä olevan tilavan makasiinin vuoksi. Sotilasylipäällikkö Stackelberg jatkoi von Arbinin linjalla vuonna 1776 valmistuneessa sotilassuunnitelmassaan. Käännäne alas päin tapahtui Suomen komentavan kenraalin Fredric Possen vuonna 1782 valmistuneessa sotilassuunnitelmassa. Myöhemmin samana vuonna valmistuneessa muistiossaan hän esitti töiden lopettamista Hämeen linnassa. Vaikka käsitys linnan asemasta ja merkityksestä Ruotsin strategiassa koki hienoisen nousun ylöspäin päämajoitusmestari Nils Mannerskantsin vuonna 1799 valmistuneessa sotilassuunnitelmassa, ei myöhäiskustavilaisen ajan sotilassuunnitelmien peruslinja Hämeen linnan osalta muuttunut. Hämeen linnaa ei pidetty sellaisena linnoituksena, jolla olisi ollut merkitystä Suomen puolustamisessa, koska se oli kaukana kaikesta.

Hämeen linna oli kolmessa vuosikymmenessä kokenut huomattavan muodonmuutoksen. Sotilasylipäällikkö Stackelbergin vuonna 1772 Kustaa III:lle lähettämän Hämeen linnan tilaa koskeneen raportin mukaan linnoitus oli surkeassa kunnossa. Sen puolustuskyky oli olematon. Suomen sodan aattona tilanne oli toinen. Vaikka rakenteissa ja rakennuksissa oli tapahtunut ränsistymistä, oli linnoituksen puolustuskyky kolmen vuosikymmenen aikana tehtyjen muutostöiden ansiosta huomattavasti kohentunut. Hämeen linnasta oli tullut todellinen place d'armes, sellainen, jollaiseksi päämajoitusmestari von Arbin sen halusi.

Luettelo käytetyistä lyhenteistä

EWJA	Einar W. Juvan arkisto
FFT	Finska Fornminnesföreningens Tidskrift
HAik	Historiallinen Aikakauskirja
HArk	Historiallinen Arkisto
HLNK	Hämeen linnan neuvottelukunta
HLTA	Hämeen linnan tutkimustoimiston arkisto
HMA	Hämeenlinnan maakunta-arkisto
HmlKiA	Hämeenlinnan kirkonarkisto
HTF	Historisk Tidskrift för Finland
HY	Helsingin yliopisto
KA	Kansallisarkisto
KKA	Karan kartanon arkisto
KLA	Kyminkartanon lääninhallituksen arkisto
KrA	Krigsarkivet, Sverige
LK	Lääninkonttori
M	Militaria
MMA	Mikkelin maakunta-arkisto
MV	Museovirasto
RA	Riksarkivet, Sverige
Rdlr	Riksdaler
RHOA	Rakennushistorian osaston arkisto
rt	runstycke
Sfp	Stads- och fästningsplaner
SHS	Suomen Historiallinen Seura
SJH	Scandinavian Journal of History
sk	skilling
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SMYA	Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja
THS	Tampereen Historiallinen Seura
THY	Turun Historiallinen Yhdistys

TMA	Turun maakunta-arkisto
TMJ	Tiemuseon julkaisuja
TVH	Tie- ja vesirakennushallitus
TY	Turun yliopisto
TYH	Turun yliopiston Historian laitos
Utl	Utländska
VA	Valtionarkisto
VIK	Venäläisen insinöörikomennuskunnan arkisto
ÄK	Äldre Kommittée

Lähdeluettelo

A. PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Kansallisarkisto (KA). Helsinki

Landshövdingarnas skrivelser.

Finland. Nylands och Tavastehus Län.

År 1776–1777. Vol. 29. FR 25, FR 26.

Uudenmaan ja Hämeen läänin läänintilit.

Vuosi 1780. Vol. 8410. LT 529.

Nylands och Tavastehus Läns Höfdinge Dömes Lands Bok för År 1777. Vol. 8397. VA. KA.

Riksarkivet (RA). Stockholm

Inrikescivilexpeditionen.

Konseljprotokoll i originalet.

År 1776. A 3 aa:5.

Krigsexpeditionen.

Cabinets Protocoller för Krigs Expedition 1720–1724.

Kabinetsprotocoll i original. A II a:1.

Cabinets Protocoller för Krigs Expedition år 1723.

Registratur 1719–1824.

År 1773. Vol. 78. B I a.

Militaria (M).

M 846, M 847, M 848, M 849, M 850, M 851, M 852, M 853,

M 854, M 855, M 857, M 858, M 934, M 1014.

Riksrådsprotokoll i renskrift.

Vol. 89. Huvudserie A I aa.

Krigsexpeditionen 1776.

Äldre Kommittée (ÄK).

Komm. Ang. kanal mellan Tavastehus och Päjänä 1775. Nr. 593.

Underdånigste Berättelse angående Durchfarterne och en del Wattudrag i Finland.

Maanmittauskonttorin johtaja Eric Wetterstedt Kustaa III:lle
20.6.1776.

Ämnessamlingar.

Biographica samlingen.
Vol. 16. A. M. v. Arbin.

Krigsarkivet (KrA). Stockholm

A. M. v. Arbins arkiv.

General Majoren m.m. von Arbins Journal under dess på konungens nådiga befallning företagne resa till Holland och Nederländerne 1751. 1 band.

General Majoren m.m. von Arbins Merit-Förteckningar.

Afskeds Tal i Kongl. Krigs Collegii Pleno d. 4 Decembr 1784.

General Majorens, General Quartermästar- och Directeurens för Kongl. Fortification, samt Riddarens af Kongl. Svärds Orden, Axel Magnus von Arbins Underdånigste Tjenste Förteckning, jemte 2ne Bilagor Lit. A och B- Författad År 1787.

Inteckningar rörande generalmajoren m.m. A. M. v. Arbins lefwande.

Kustaa III:n päätös ja tiedonantokirje von Arbinille (ei varsinnaista otsikko).

Finska fästningsrelationer och förslag.

Tavastehus fästning.

Fästningsrelationer 1777. Vol. 1.

1777 Års Relation för Tavastehus Fästning.

Fästningsrelationer 1778. Vol. 2.

Relation För Tavastehus Fästning År 1778.

Fästningsrelationer 1779. Vol. 3.

Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus år 1779.

Fästningsrelationer 1780. Vol. 4.

Relation För Tavastehus Fästning År 1780.

- Fästningsrelationer 1782. Vol. 5.
Relation För Tavastehus Fästning År 1782.
- Fästningsrelationer 1783. Vol. 6.
Relation För Tavastehus Fästning År 1783.
- Fästningsrelationer 1784. Vol. 7.
Relation öfver Fästnings-Arbetet vid Tavastehus För År 1784.
- Förslag 1777–1778. Vol. 9.
1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning.
Förslag Till Fästnings Arbetet uti Tavastehus för Åhr 1777.

Omkostnads Förslag öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus för Åhr 1778.

Special Författning af Winter Arbete uti Tavastehus Fästning för Åhr 1778.

Special Författning till Sommar Arbete. Posten 1, 2, 3, 4, 5.

Förslag öfver Handtverkerie vid Sommar Arbete.

Förslag Öfver Stensprängningen på Plan af Nya Staden i Tavastehus.

Omkostnads Förslag öfver Det från Tavastehus Fästning emot Nya Staden tilärnade Vägstycke, som kommer än på Cronans Bekostnad förfärdigas.
- Förslag 1784. Vol. 15.
Förslag til Fästnings-Arbetets Bedrifvande i Tavastehus År 1784.
- Förslag 1785. Vol. 16.
Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785.
- Förslag 1786. Vol. 17.
Tavastehus Fästning 1786.

Relation Öfver Förrättadt Arbete vid Kongl. Fästnings
Byggnaden i Tavastehus För Året 1787.

Fortifikationens arkiv.

Fortifikationens utgående skrivelser.

År 1776.

Majorsexpeditionen.

Inkomna handlingar I.

Inkomna handlingar från diverse myndigheter och perso-
ner 1783.

Inkomna handlingar från diverse myndigheter och perso-
ner 1784.

Krigskollegii arkiv.

Artilleriedepartementet.

Räkenskaper.

Förslag. G III a.

Artillerieförslag. År 1784.

Artillerieförslag 1790–1799.

År 1796.

Fortifikationsdepartementet.

Protokoll och föredragningslistor.

Protokoll 1794, 1796, 1797, 1799, 1806, 1807. A.I.

Utländska kartor.

Stads- och fästningsplaner (Sfp).

Finland.

Tavastehus. Nr. 7, 9, 13a, 21, 35, 42, 44a, 44b, 46, 47,
49, 51, 52, 54, 63, 70, 74, 82, 84, 85, 86, 101, 129,
148, 174, 192.

Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA). Hämeenlinna.

Hämeenlinnan kirkonarkisto (HmlKiA).

Väkilukutaulukot 1749–1805. Df:1.

Väkilukutaulukot 1806–1843. Df:2.

Karan kartanon arkisto (KKA).

Armeijaa koskevia asiakirjoja.

Tykistöiedettä, linnoitusten ja tykistökaluston piirustuksia ja karttoja. Kansio 1. Nippu 2.

Vanha arkistoluettelo.

Uusi arkistoluettelo.

Mikkelin maakunta-arkisto (MMA). Mikkelä.

Kyminkartanon lääninhallituksen arkisto (KLA).

Lääninkonttorin arkisto (LK).

Erilaisia tilejä ja asiakirjoja. G:24.

Tilityksiä rajavartioketjun ylläpitämisestä 1771–1778.

Turun maakunta-arkisto (TMA). Turku.

Einar W. Juvan arkisto (EWJA).

Suomen puolustuskysymys ja fotostaatteja 1700–1800. D:21.

Suomen komentavan kenraalin Fr. Possen suunnitelma 22.5.1782.

Stormäktigste Allernodigste Konung. Vid de ämnen rörande finska fästningsbyggnaderne... Helsingfors 7.12.1782. Fredrik Arvidsson Posse.

Sotilasylipäällikkö Berndt Otto Stackelberg Kustaa III:lle 23.11.1772.

Underdånigst Memorial. Helsingfors 4.9.1776. B. O. Stackelberg.

Då kongl. defensions committén företager defensions plan mot östra gränsen til alla des delar, äro följande hufvud omständigheter at i aktaga. Stockholm 11.5.1799. N. Manner-skants.

Museovirasto (MV). Helsinki.

Hämeen linnan tutkimustoimiston arkisto (HLTA). Hämeenlinna.

Kanerva, Mirja, Otteita Vanajaveden historiasta ja rantaviivan vaihteluista Hämeen linnan alueella.

Kanerva, Mirja, Läntisen kehämuurirakennuksen entistämissuunnitelmiin liittyvä rakennushistoriallinen selvitys. Hämeenlinna 7.5.1981. Mirja Kanerva.

Koskinen, Helinä, Hämeen linnan esilinnarakennukset. Rakennushistoriallinen yleisselvitys.

Rakennushistorian osaston arkisto (RHOA). Helsinki.

Venäläisen insinöörikomennuskunnan arkisto (VIK).

Venäläisen insinöörikomennuskunnan kartat nr. 2, 3, 6, 8, 12.

B. PAINETUT LÄHTEET

ADLERBETH/ANDERSSON 1856.

Adlerbeth, Gudmund Jöran, Historiska anteckningar. I. Utg. af Gust. Andersson. Örebro 1856.

VON ARBIN 10.–11.1.1767/1948.

Gutachten des Obersten A. M. v. Arbin. Stockholm Januar 1767. Suomalaisen Tiedeakatemian julkaisemia Pohjoismaiden historiaa valaisevia asiakirjoja VIII. Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808. III. 1760–1771. Toim. Einar W. Juva. Turku 1948.

BREFVEXLING 1854.

Brefvexling, rörande Sveriges historia, under åren 1772–1780. Öfversättning från franskan. Kääntäjän ja toimittajan nimeä ei ole mainittu. Stockholm 1854.

DE CAULAINCOURT 2001.

Caulaincourt, Louis de, Napoleonin mukana Venäjällä. Kenraali de Caulaincourtin, Vicenzan herttuan muistelmat Napoleonin Venäjän-sotaretkestä. Smedjebacken 2001.

CHRONHJELM 22.8.1721/1939.

Chronhjelm, Gustaf, Instruktion an die Kommission für den Truppentransport nach Finnland. Stockholm 22.8.1721. Suomalaisen Tiedeakatemia julkaisemia Pohjoismaiden historiaa valaisevia asiakirjoja VI. Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808. I. 1721–1745. Toim. Einar W. Juva. Turku 1939.

VON CLAUSEWITZ 1833/1998.

Clausewitz, Carl von, Sodankäynnistä. Suomentanut Heikki Eskelinen. Smedjebacken 1998.

DAHLBERG/VENNBERG 1667–1715/1983.

Dahlberg, Erik, Svecia antiqua et hodierna. Ungern 1983.

EHRENSVÄRD/HONKALA 1747/2002.

Ehrensvärd, Augustin, Matka Suomessa 1747. Suomentanut ja toimittanut Sampo Honkala. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 877. Vammala 2002.

EHRENSVÄRD 12.7.1766/1948.

Memorial des Generals Augustin Ehrensvärd. Helsinki 12.7.1766. Suomalaisen Tiedeakatemia julkaisemia Pohjoismaiden historiaa valaisevia asiakirjoja VIII. Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808. III. 1760–1771. Toim. Einar W. Juva. Turku 1948.

VON FERSEN/KLINCKOVSTRÖM 1869.

Riksrådet och fältmarskalcken m.m. grefve Fredrik Axel von Fersens Historiska skrifter. III. Utg. af R. M. Klinckovström. Stockholm 1869.

GLANSENSTIERNÄ 26.4.1732/1939.

Projekt des Oberstleutnants L. Glansenstierna. Stockholm 26.4.1732. Suomalaisen Tiedeakatemia julkaisemia Pohjoismaiden historiaa valaisevia asiakirjoja VI. Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808. I. 1721–1745. Toim. Einar W. Juva. Turku 1939.

HOLM 1836/1977.

Holm, Carl Johan, Muistiinpanoja Suomen sodasta 1808–1809. Espoo 1977.

HÄLLSTRÖM 1799.

Suomen karttakirja 1799. C. P. Hällströmin Suomi-kartasto. Uusintapainoksen toimittaneet Jan Strang ja Erkki-Sakari Harju. Porvoo 2005.

KLINGSPOR I 1802–1808/1849.

Klingspor, Wilhelm Mauritz, Underdånigt yttrande, rörande Finlands försvar. Gömdt är icke glömt. Historiska bidrag samlade af C. F. Ridderstad. VI Häftet. Linköping 1849.

KLINGSPOR II 1802–1808/1849.

Klingspor, Wilhelm Mauritz, Underdånigste Memorial. Gömdt är icke glömt. Historiska bidrag samlade af C. F. Ridderstad. VI Häftet. Linköping 1849.

KLINGSPOR III 1802–1808/1849.

Klingspor, Wilhelm Mauritz, Förslag till Finlands försvar. Gömdt är icke glömt. Historiska bidrag samlade af C. F. Ridderstad. VI Häftet. Linköping 1849.

KUNINKAAN KARTASTO SUOMESTA 1776–1805/1989.

Alanen, Timo – Kepsu, Saulo, Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805. SKS:n Toimituksia 505. Tampere 1989.

LAKI 1734/1759/1984.

Ruotsin Waldakunnan Laki, hywäxi luettu ja wastian otettu Herain Päiwillä 1734. Porvoo 1984.

LIMNELL/SUOLAHTI 1748/1958.

Limnell, Kristian, Yleispiirteinen historiategos Hämeestä. Akateeminen väitöskirja vuodelta 1748. Suomentanut Jaakko Suolahti. THS:n julkaisuja X. Tampere 1958.

LÖWEN 1723/1939.

Memorial des Generalmajors A. Löwen. Stockholm 1723. Suomalaisen Tiedeakatemia julkaisemia Pohjoismaiden historiaa valaisevia asiakirjoja VI. Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808. I. 1721–1745. Toim. Einar W. Juva. Turku 1939.

LÖWEN 27.4.1723/1939.

Memorial des Generalmajors A. Löwen. Stockholm 27.4.1723. Suomalaisen Tiedeakatemia julkaisemia Pohjoismaiden historiaa valaisevia asiakirjoja VI. Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808. I. 1721–1745. Toim. Einar W. Juva. Turku 1939.

LÖWEN 16.3.1731/1939.

Promemoria des Generalmajors A. Löwen an die Admiralität. Stockholm März 1731. Suomalaisen Tiedeakatemian julkaisemia Pohjoismaiden historiaa valaisevia asiakirjoja VI. Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808. I. 1721–1745. Toim. Einar W. Juva. Turku 1939.

LÖWEN 3.4.1738/1939.

Memorial des Oberbefehlshaber in Finnland A. Löwen, mit Beilagen. Turku 3.4.1738. Suomalaisen Tiedeakatemian julkaisemia Pohjoismaiden historiaa valaisevia asiakirjoja VI. Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808. I. 1721–1745. Toim. Einar W. Juva. Turku 1939.

MARCKS VON WÜRTEMBERG 16.4.1750/1944.

Generalmajor G. W. Marcks von Würtemberg an den Kronprinzen. Stockholm 16.4.1750. Suomalaisen Tiedeakatemian julkaisemia Pohjoismaiden historiaa valaisevia asiakirjoja VII. Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808. II. 1746–1756. Toim. Einar W. Juva. Helsinki 1944.

MERTHEN 26.6.1723/1939.

Bericht Carl Merthens, des reichstagsabgeordnete von Turku. Stockholm 26.6.1723. Suomalaisen Tiedeakatemian julkaisemia Pohjoismaiden historiaa valaisevia asiakirjoja VI. Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808. I. 1721–1745. Toim. Einar W. Juva. Turku 1939.

NESSELIUS 26.3.1710/1949.

Nesselius, Israel, Om Sweriges och Finlands aldranödigaste genomgrafwande. Åbo 26.3.1710. Israel Nesseliuksen mietinnöt. Toim. Martti Kerkkonen. Suomen historian lähteitä VI. SHS. Helsinki 1949.

NESSELIUS 11.1.1711/1949.

Nesselius, Israel, En kort og ödmjuk förklaring på 2:dum requisitum i mitt jugement öfwer närwarande conjuncturer, samt oförgripeligt betänkiande, om det i nåder communicerade projectet til landets defension, effter begiäran författat. Åbo 11.1.1711. Israel Nesseliuksen mietinnöt. Toim. Martti Kerkkonen. Suomen historian lähteitä VI. SHS. Helsinki 1949.

RAMSAY 1807/1999.

Ramsay, Carl Gustaf, Matkapäiväkirja 1807. Matka eteläisessä Suomessa. Suomentanut ja toimittanut Sampo Honkala. SKS:n Toimituksia 703. Vammala 1999.

RIKSDAGSAKTER 1723/1909.

Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar, som höra till statsförfattningens historia. II. 1719–1800. Rikets Ständers och Sekreta Utskottets skrivelser till Kungl. Majestät. I. 1719–1723. Med understöd af statsmedel utgifven af Riksarkivet genom Theodor Westrin. Stockholm 1909.

C. KIRJALLISUUS

ADARIDI 1920.

Adaridi, K., Sotataidon historia. I. Vanha ja keski-aika. Helsinki 1920.

ADARIDI 1921.

Adaridi, K., Sotataidon historia. III. Ranskan vallankumouksen ja Napoleonin aikakausi. Helsinki 1921.

AHTO 1974.

Ahto, Sampo, Kaakkois-Suomen vanhat maalinnoitukset. Helsinki 1974.

AHTO 1979.

Ahto, Sampo – Kilkki, Pertti – Knapas, Rainer, Hämeen linna. Helsinki 1979.

AHVENAINEN 1984.

Ahvenainen, Jorma, Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984.

AILIO 1901.

Ailio, Julius, Die Burg Tavastehus. Ihre entwicklung und ihr alter. Sonderbruk aus der Zeitschrift der Finnischen Alterumgesellschaft. XXI. N:o 4. Helsingfors 1901.

AILIO 1917.

Ailio, Julius, Hämeenlinnan esi- ja rakennushistoria. Hämeenlinnan kaupungin historia I. Julk. Hämeenlinnan kaupunki. Hämeenlinna 1917.

AIROLA 1970.

Airola, Olli, Kymenkartanon linnoitus – Kymnlinna. Porvoo 1970.

ALANEN 1935.

Alanen, Aulis J., LämpikulkuvesitiekySYMYS Suomessa 1700-luvulla. I. Pikkuvihaan mennessä. Hist.Tutk. XX. SHS. Helsinki 1935.

ALANEN 1935 A.

Alanen, Aulis J., Kulkuväylät ja liikenne. Suomen kulttuurihistoria III. Jyväskylä 1935.

ALANEN 1963.

Alanen, Aulis J., Suomen historia vapaudenajalla. Suomen historia IX. Porvoo 1963.

ALANEN 1964.

Alanen, Aulis J., Suomen historia kustavilaisella ajalla. Suomen historia X. Porvoo 1964.

ALANEN E. A. 1948.

Alanen, E. A., Hämeenlinnan kirkko 1798–1948. Julk. Hämeenlinnan seurakunta. Hämeenlinna 1948.

ALANEN T. 1989.

Alanen, Timo, Kartoitustyön vaiheet. Alanen, Timo – Kepsu, Saulo, Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805. SKS:n Toimituksia 505. Tampere 1989.

ALHO 1893.

Alho, Väinö, Harvialan tarina. Kyläkirjaston kuvalehti 1893:B.

ALM 1982.

Alm, Josef, Vapnens historia. Suecica Rediviva 94. Malmö 1982.

ANREP. 1858.

Anrepp., Gabriel, Svenska adelns ättar-taflor. I. Abrahamsson – Granfelt. Stockholm 1858.

ANREP. 1858 A.

Anrepp., Gabriel, Svenska adelns ättar-taflor. IV. Skytte af Duderhoff – Wrangel af Lindeberg. Stockholm 1858.

VON ARBIN 1773.

von Arbin, Axel Magnus, Tal, om Kongl. Svenska Fortifikations-Statens Inrättning, Hållet för Kongl. Vetenskaps Akademien, Vid Praesidii Nedläggande, Den 5. Maji 1773. Stockholm 1773.

BILLING 1856.

Billing, Valfrid, Sveriges förvecklingar med Utländska Magter i anledning af 1772 års revolution. Stockholm 1856.

BIRCK 1947.

Birck, E. L., Mellan Ehrensvärd och Toll. En försvarshistorisk studie. HArk 52. SHS. Helsinki 1947.

BIRCK 1976.

Birck, Erik, Wilhelm Mauritz Klingspor. Svenskt Biografiskt Lexicon. 103. Under redaktion av Erik Grill. Stockholm 1976.

BIRCK 1977.

Birck, Erik, Carl Nathanael af Klercker. Svenskt Biografiskt Lexicon. 21. Under redaktion av Erik Grill. Stockholm 1977.

BJUGGREN 1970.

Bjuggren, S. Erik, Det fasta försvaret 1772–1811 och fortifikationsväsendet i fält under denna tid. Kungl. Fortifikationens Historia. IV:5. Filipstad 1970.

BLOMSTEDT 1939.

Blomstedt, Kaarlo, Tieteellisen arkistolaitoksemme syntyajoilta. HAik 2/1939.

BRISAC 1981.

Brisac, Catherine, Richesses de notre patrimoine Le Musee des Plans-Reliefs Hotel national des Invalides. Paris 1981.

CARLSSON 1989.

Carlsson, Albert W., Med mått mätt. Svenska och utländska mått genom tiderna. Värt att veta. Borås 1989.

CARPELAN 1944.

Carpelan, Tor (toim.), Finlands Ridderskaps och Adels Kalender 1944. Enligt uppdrag av Riddarhusredaktionen utgiven av Tor Carpelan. Helsingfors 1944.

CEDERBERG 1948.

Cederberg, A. R., Heinolan maaherran residenssi. Cederberg, A. R. – Ojala, Veikko, Heinolan kaupungin historia. Julkaissut Heinolan kaupunki. Tampere 1948.

DANIELSON-KALMARI 1921.

Danielson-Kalmari, J. R., Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää 18:nnellä ja 19:nnellä vuosisadalla. Kustavilainen aika. I. Porvoo 1921.

DRAKE 1967.

Drake, Knut, Mikä oli Vanain linna? Arx Tavastica 1. Hämeenlinna-Seuran julkaisu. Hämeenlinna 1967.

DRAKE 1968.

Drake, Knut, Die Burg Hämeenlinna im Mittelalter. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 68. Helsinki 1968.

DRAKE 1971.

Drake, Knut, Keskustelua rakennushistoriallisesta ajoituksesta. HAik 2/1971.

DRAKE 1972.

Drake, Knut, Keskiajan arkkitehtuurin ajoitusongelmista. HAik 1/1972.

DRAKE 1993.

Drake, Knut, Byggnadsmonumentens vittnesbörd om övergången från tidig till högmedeltid. Oulun yliopisto. Historian laitos. Erikospainossarja N:o 288. Oulu 1993.

DRAKE 2001.

Drake, Knut, Die Bauherren der Burg Hämeenlinna im Mittelalter. Castella Maris Baltici 3-4. Archaeologia Medii Aevii Finlandiae V. Gdansk 2001.

DRAKE 2002.

Drake, Knut, Burgenbau im 13. Jahrhundert. Herausgegeben von der Wartburg-Gesellschaft zur Erforschung von Burgen und Schlössern in Verbindung mit dem Germanischen Nationalmuseum. Forschungen zu Borgen und Schlössern. Band 7. Deutscher Kunstverlag 2002.

DRAKE 2003.

Drake, Knut, Häme Castle as a Subject of Research. At Home within Stone Walls: Life in the Late Medieval Häme castle. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae VIII*. Toim. Terhi Mikkola & Anna-Maria Vilkuna. Julk. Suomen keskiajan arkeologian seura. Saarijärvi 2003.

ELGENSTIERNA 1998.

Elgenstierna, Gustaf, Den introducerade Svenska Adelns Ättartavlor med tillägg och rättelser. Facsimileupplaga 1998. Utg. av Sveriges Släktforskarförbund. Stockholm 1998.

ERICSSON 1987.

Ericsson, Christoffer H., Venäjän sota, Hangon asema ja linnoitukset. Hankoniemi 1700-luvulla. Ruotsalainen etuvartio tsaarin varjossa. Koonnut Birgitta Ekström. Hangon museon julkaisusarja nro 4. Hanko 1987.

ERICSON 2004.

Ericson, Lars, Krig och krigsmakt under svensk stormaktstid. *Historiska Media*. Riga 2004.

FABRITIUS 1921.

Fabritius, J. Chr., *Linnoitustaito*. Helsinki 1921.

FELDBÆK 1980.

Feldbæk, Ole, Denmark and the Armed Neutrality 1800–1801. Small Power Polig in a World War. Københavns Universitet. Institut for Økonomisk Historie. Publikation nr. 16. Copenhagen 1980.

FELDBÆK 1982.

Feldbæk, Ole, Tiden 1730–1814. Danmarks historie. 4. Tønder 1982.

FELDBÆK 1983.

Feldbæk, Ole, Eighteenth-Century Danish Neutrality: Its Diplomacy, Economics and Law. SJH 1/1983.

FRICK 1990.

Frick, Martti, Vanajan aseiden arvoitus. Linnassa ja sen liepeillä. Elämää Hämeen linnassa. Hämeenmaa XV. Hämeen Heimoliiton julkaisuja. Hämeenlinna 1990.

GARDBERG 1998.

Gardberg, C. J., Viapori – Suomenlinna. Keuruu 1998.

GARDBERG 2002.

Gardberg, C. J., Kivestä ja puusta. Suomen linnoja, kartanoita ja kirkkoja. Keuruu 2002.

GIDLÖF 1996.

Gidlöf, Leif, Fredric Posse Arvidsson. Svenskt Biografiskt Lexicon. 143. Under redaktion av Göran Nilzén. Stockholm 1996.

GILLINGSTAM 1987.

Gillingstam, Hans, Mannerskants. Svenskt Biografiskt Lexicon. 25. Under redaktion av Göran Nilzén. Stockholm 1987.

GILLINGSTAM 1991.

Gillingstam, Hans, Nordenskiöld. Svenskt Biografiskt Lexicon. 27. Under redaktion av Göran Nilzén. Stockholm 1991.

GRANFELT 1903.

Granfelt, G., Anders Johan Nordenskiöld. Finsk Biografisk Handbok. II. Under medvärkan af fackmän. Utgifven af Tor Carpelan. Helsingfors 1903.

GRIPENBERG 1908.

Gripenberg, G. A., Suomen sota 1808–1809. Etupäässä sotatapahtumia silmälläpitäen esitetty. Helsinki 1908.

HELANDER 1949.

Helander, A. Benj., Suomen metsätalouden historia. Helsinki 1949.

HENNINGS 1960.

Hennings, Beth, Ögonvittnen om Gustav III. Stockholm 1960.

HENNINGS 1969.

Hennings, Beth, Gustav III. Svenskt Biografiskt Lexicon. 17. Under redaktion av Erik Grill. Stockholm 1969.

HIEKKANEN 1994.

Hiekkanen, Markus, The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku. A systematic classification and chronology. SMYA 101. Vammala 1994.

HIEKKANEN 1995.

Hiekkanen, Markus, Pirkanmaan keskiaikaiset kivikirkot. Tampere – Tutkimuksia ja kuvauksia X. Toimittaneet Mervi Kaarinen ja Marjo-Riitta Saloniemi. THS:n julkaisuja XV. Tampere 1995.

HIEKKANEN 2001.

Hiekkanen, Markus, Satakunnan keskiaikaiset kivikirkot. Satakunta – Kotiseutututkimuksia XIX. Toimittaneet Jorma Ahvenainen, Unto Salo ja Pirjo Tuominen. Julkaisija Satakunnan Historiallinen Seura. Vammala 2001.

HIRN 1957.

Hirn, Hans, Anders de Bruce 1723–1787. En förvaltningshistorisk undersökning. Hist.Tutk. XLVI. SHS. Helsingfors 1957.

HOCKMAN 1999.

Hockman, Tuula, Ingeborg Aakentutär (Tott). Ruotsin valtionhoitajan puolison asema ja toiminta (1466–1507). Suomen historian lisensiaattityö. Tampereen yliopisto 1999.

HOCKMAN 2006.

Hockman, Tuula, Kolmen polven perilliset. Ingeborg Aakentytär (Tott) ja hänen sukunsa (N. 1460–1507). Bibliotheca Historica 104. SKS. Helsinki 2006.

HOLM 1983.

Holm, Nils F., Axel Löwen. Svenskt Biografiskt Lexicon. 119. Under redaktion av Birgitta Lager-Kromnow. Stockholm 1983.

HORNBORG 1955.

Hornborg, Eirik, När riket sprängdes. Fälttågen i Finland och Västerbotten 1808–1809. Helsingfors 1955.

AF HÄLLSTRÖM 1986.

af Hällström, Olof, Sveaborg – Viapori – Suomenlinna. Linnoituksen rakennushistoria. Tønder 1986.

HÄRÖ 1987.

Härö, Elias, Hämeen linnan rakennushistoria. Hämeen linna. Eripainos Arkkitehti 8/1987.

JACOBSON 1927.

Jacobson, Lenn, Nils Cedergren. Svenskt Biografiskt Lexicon. VII. Redaktör Bertil Boëthius. Stockholm 1927.

JOKIPII 2000.

Jokipii, Mauno, Hämeen ristiretki. Hämeen käräjät I. Toim. Jukka Peltovirta. Julkaisijat Hämeen Heimoliitto ry ja Emil Cedercreutzin Säätiö. Hämeenlinna 2000.

JOKIPII 2002.

Jokipii, Mauno, Ensimmäinen ristiretki Suomeen – myyttiä vai todellisuutta. HAik 3/2002.

JONSSON 2002.

Jonsson, Marita, På Bellmans tid. Falun 2002.

JUTIKKALA 1949.

Jutikkala, Eino, Vapaudenaika. Suomen historian käsikirja. I. Toim. Arvi Korhonen. Suomen Tiedettä nro 1. Julk. Suomen Tiedekatemia. Porvoo 1949.

JUTIKKALA 2000.

Jutikkala, Eino, Häme ristiretken jälkeen. Hämeen käräjät I. Toim. Jukka Peltovirta. Julkaisijat Hämeen Heimoliitto ry ja Emil Cedercreutzin Säätiö. Hämeenlinna 2000.

JUVA 1944.

Juva, Einar W., Kenraali Tollin sotasuunnitelma v. 1788. HArk L. SHS. Helsinki 1944.

JUVA J. 1942.

Juva, Juhani, Suomen puolustuskysymys elokuun vallankaappauksesta 1772 sodan puhkeamiseen kesällä 1788. THArk VIII. THY. Turku 1942.

JUVELIUS 1919.

Juvelius, Einar W., Suomen puolustuskysymys ison- ja pikku-
vihan välisenä aikana. Hist.Tutk. II. SHS. Kokkola 1919.

JUVELIUS 1921.

Juvelius, Einar W., Suomen puolustuskysymys vuosina 1741–
1747 ja G. Fr. v. Rosénin määrääminen Suomen kenraalikuver-
nööriksi. Hist.Tutk. II.2. SHS. Porvoo 1921.

JÄGERSKIÖLD 1957.

Jägerskiöld, Olof, Den svenska utrikespolitikens historia. II:2.
1721–1792. Stockholm 1957.

JÄRVINEN – HOKKANEN 1974.

Järvinen, Markku – Hokkanen, Anna, Venäläisiä sotilas-
asiakirjoja. II. (1800–) 1817–1918. Sotilasinsinöörihallinnon asia-
kirjoja. Valtionarkiston luettelo 342:11. Helsinki 1974.

JÖNSSON 1993.

Jönsson, Åke, Historien om en stad. I. Landskrona 1413–1804.
Utg. av Landskrona kommun. Landskrona 1993.

KANERVA 1980.

Kanerva, Mirja, Hämeen linnan kruununleipomo. Arx Tavastica
5. Hämeenlinna-Seuran julkaisu. Turenki 1980.

KANERVA 1984.

Kanerva, Mirja, Hämeen linnan miljöökysymyksiä. Historiallisen
ajan arkeologia Suomessa. Raportteja 6. Julkaisija Turun maa-
kuntamuseo. Turku 1984.

KATAJALA 2002.

Katajala, Kimmo, Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuu-
det ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–
1800). Hist.Tutk. 212. SHS. Vammala 2002.

KATERMAA 1987.

Katermaa, Aino, Erään kartan tarina – vanhan Hämeenlinnan
kartat. HAik 4/1987.

KATERMAA 1989.

Katermaa, Aino, Hämeenlinnan kaupungin muutto 1736–1778.
HArk 94. SHS. Vammala 1989.

KATERMAA 1989 A.

Katermaa, Aino, Vielä Schroderus -kartoista. HAik 1/1989.

KATERMAA 1990.

Katermaa, Aino, Kaupunki väärässä paikassa – Hämeenlinnan kaupungin muutto ja linnan puolustusvalmius 1700-luvulla. Linnassa ja sen liepeillä. Elämää Hämeen linnassa. Hämeenmaa XV. Hämeen Heimoliiton julkaisuja. Hämeenlinna 1990.

KATERMAA 1992.

Katermaa, Aino, Hämeenlinnan Linnankasarmin tutkaus – Vanhaa kaupunkia etsimässä. Suomen Museo 1992. Vammala 1993.

KATERMAA 1993.

Katermaa, Aino, Moskovan Hämeenlinna –kuvat. Suomen Museo 1993. Vammala 1994.

KAUPPI 1988.

Kauppi, Ulla-Riitta, Hamina Vanhan Suomen linnoituksena 1742–1792. Painamaton käsikirjoitus 1988.

KAURANEN 2005.

Kauranen, Veli, Suomen vanhat linnat, kartanolinnat, linnoitukset ja skanssit. Suomen Tykistömuseon julkaisu n:o 3. Hämeenlinna 2005.

KEEGAN 2005.

Keegan, John, Sodankäynnin historia. Jyväskylä 2005.

KEEGAN – WHEATCROFT 1987.

Keegan, John – Wheatcroft, Andrew, Who's Who in Military History from 1453 to the Present Day. London 1987.

KESKITALO 1964.

Keskitalo, Oiva, Hausjärven historia. Hämeenlinna 1964.

KNAPAS 2001.

Knapas, Marja Terttu, Hämeenlinnan kirkko. Pohjoisen Pantheonin syntyhistoriaa. Arx Tavastica 11. Toim. Päivi Luppi, Seppo Myllyniemi ja Anna-Maria Vilkkuna. Hämeenlinna-seuran julkaisu. Hämeenlinna 2001.

KNAPAS 2003.

Knapas, Marja Terttu, Tavastehus kyrka och dess tillkomsthistoria. Finsk Museum 2003. Redaktör Helena Edgren. Utg. av Finska Fornminnesföreningen. Vammala 2004.

KNAPAS R 1988.

Knapas, Rainer, Linnoitusten rakentaminen ja sotilasarkkitehtuuri 1721–1808. Suomen taide 2. Keuruu 1988.

KONVITZ 1983.

Konvitz, Josef, Représentations de la forteresse au XVIIIe siècle par les ingénieurs. Monuments historiques no 126. Vauban et l'architecture militaire. Paris 1983.

KORKAMA – ROUDASMAA 1988.

Korkama, Erkki – Roudasmaa, Stig, Tapparasta tankkeihin. Hämeenlinnan varuskunnan historia. Julk. Kanta-Hämeen Sotaveteraanipiiri 1988. Joensuu 1988.

KOSKIMIES 1966.

Koskimies, Y. S., Hämeen valtiolliset vaiheet vuodesta 1721 1860-luvulle. Hämeen historia III. Vuodesta 1721 noin vuoteen 1870. I. Toimituskunnan puheenjohtaja Eino Jutikkala. Julkaisija Hämeen Heimoliitto ry. Hämeenlinna 1966.

KOSKINEN 1986.

Koskinen, Pekka, Hämeen linnan renessanssi. Linnoitustoiminta Hämeen linnassa 1777–1784. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. Tampere 1986.

KOSKINEN 1988.

Koskinen, Pekka, Hämeen linnan linnoittamista koskevia suunnitelmia 1700-luvulta. HAik 4/1988.

KOSKINEN 1988 A.

Koskinen, Pekka, Hämeen linnan ympäristövaikutukset kustavilaisella ajalla. Tampere – Tutkimuksia ja kuvauksia IX. THS:n julkaisuja XIV. Hämeenlinna 1988.

KOSKINEN 1990.

Koskinen, Pekka, Linnoitustoiminta Hämeen linnassa 1777–1783. Linnassa ja sen liepeillä. Elämää Hämeen linnassa. Hämeenmaa XV. Hämeen Heimoliiton julkaisuja. Hämeenlinna 1990.

KOSKINEN 1991.

Koskinen, Pekka, Hämeen linnan kehittäminen kustavilaisen ajan tukilainnoitukseksi 1720-luvulta vuoteen 1782. Suomen historian lisensiaattityö. Tampereen yliopisto 1991.

KOSKINEN 1995.

Koskinen, Pekka, Hämeen linna Ruotsin puolustuksen osana kevään 1773 kriisin aikana. Niin tuli sota maahan! Sotien ja sotalaitoksen vaikutus suomalaiseen yhteiskuntaan. Jussi T. Lappalainen 60 vuotta 23.10.1995. THArk 49. THY. Turku 1995.

KOSKINEN 2002.

Koskinen, Pekka, Hämeenlinnan puolustuslaitteet. Hämeen Sanomat 30.7.2002.

KOSKINEN 2003.

Koskinen, Pekka, Dateringsproblem kring planerna för utbyggnad av försvarsverken på Tavastehus slott under den gustavian-ska tiden. HTF 1/2003.

KOSTET & AL. 2003.

Tiima, tiu, tynnyri. Miten ennen mitattiin. Työryhmä: Juhani Kostet (puheenjohtaja), Jarmo Grönros, Arja Hyvönen. Petteri Järvi, Seppo Kannisto, Jarmo Laine, Juha Lukala, Pauliina Uotila, Seija Väärä, Marita Söderström. Turun maakuntamuseon näyttelyesite 32.Saarijärvi 2003.

KOUKKULA 1972.

Koukkula, Tuomo, Pälkäneen historia 1500-luvulta 1860-luvulle. Pälkäneen historia. Julkaisija Pälkäneen kunta. Vammala 1972.

KUOKKANEN 1981.

Kuokkanen, Rauno, Tiilen lyönti ja käyttö ristiretkijältä 1850-luvulle. Suomen tiiliteollisuuden historia I. Julkaisijat Suomen Tiiliteollisuusliitto ry ja Tiilikeskus Oy. Helsinki 1981.

KUOKKANEN T. 1995.

Kuokkanen, Timo, Mittojen kirja. Painamaton käsikirjoitus 1995.

KUURNE 1994.

Kuurne, Jouni (toim.), Sergejevin Suomi. Julk. Museovirasto. Helsinki 1994.

LAMPÉN 1983.

Lampén, Lea, Ruotsalais-suomalainen suursanakirja. Porvoo 1983.

LAPPALAINEN 1972.

Lappalainen, Jussi T., Kaarle X Kustaan Venäjän-sota v. 1656–1658 Suomen suunnalla. ”Räikkä, häikkä ja ruptuuri”. Studia Historica Jyväskyläänsia X. Jyväskylä 1972.

LAPPALAINEN 1989.

Lappalainen, Jussi T., Aseet ja taistelut. Sotataidon kolme vuosituhatta. Keuruu 1989.

LARSSON 1995.

Larsson, Lars-Ove, Vem är vem i svensk historia från forntid till år 1900. Farigliano 1995.

LARSSON 2002.

Larsson, Lars-Ove, Gustav Vasa – landsfader eller tyrann? Falun 2002.

LEHTO 1986.

Lehto, Katri, Kytäjän Kalkkivuori. Painamaton käsikirjoitus 20.5.1986.

LEWENHAUPT 1921.

Lewenhaupt, Adam, Karl XII:s officerare. Biografiska anteckningar. A – K. Stockholm 1921.

LEWENHAUPT 1921 A.

Lewenhaupt, Adam, Karl XII:s officerare. Biografiska anteckningar. L – Ö. Stockholm 1921.

LILIUS 1961.

Lilius, Henrik, L. J. Desprez'n Hämeenlinnan kirkko. Suomen Museo LXVIII. 1961. Julk. Suomen Muinaismuistoyhdistys. Helsinki 1961.

LILIUS 1971.

Lilius, Henrik, Rakennushistoriallisen tutkimuksen ajoitusongelmat. HAik 1/1971.

LILIUS 1971 A.

Lilius, Henrik, Keskustelua arkkitehtuurista ja sen ajoitusongelmista. HAik 3/1971.

LILIUS 1989.

Lilius, Henrik, Hämeenlinnan asemakaava. *Arx Tavastica* 8. Hämeenlinna-Seuran julkaisu. Painopaikkaa ja -vuotta ei ole mainittu.

LINDEQVIST 1926.

Lindeqvist, K. O., Hämeenlinnan kaupungin historia Ruotsin valan aikana. Hämeenlinnan kaupungin historia II. Julk. Hämeenlinnan kaupunki. Hämeenlinna 1926.

LINDEQVIST 1930.

Lindeqvist, K. O., Hämeenlinnan kaupungin historia vuosina 1809–1875. Hämeenlinnan kaupungin historia III. Julk. Hämeenlinnan kaupunki. Hämeenlinnan 1930.

LUPPI 1980.

Luppi, Päivi, Hämeen linnan esilinna. *Arx Tavastica* 5. Hämeenlinna-Seuran julkaisu. Turenki 1980.

LUPPI 1996.

Luppi, Päivi, Hämeen linnan esilinna alkaa hahmottua. *Arx Tavastica* 10. Hämeenlinna-Seuran julkaisu. Hämeenlinna 1996.

LÖFBERG 1981.

Löfberg, Aimo, Suomen lasinpuhaltajat 1748–1860. Lasitutkimuksia I. Suomen Lasimuseo. Hämeenlinna 1981.

LÖNNROTH 1986.

Lönnroth, Erik, Den stora rollen. Kung Gustaf III spelad av honom själv. *Svenska Akademien 200 år*. Uppsala 1986.

LÖNNROTH 1996.

Lönnroth, Erik, Mötet i Kalmar 1397. Unionsdrottningen Margareta I och Kalmarunionen. Julkaisija Danmarks Nationalmuseum. Trelleborg 1996.

VON MALMBORG 1971.

von Malmborg, Boo, De Kungliga slotten. Slott och herresäten i Sverige. Andra delen. Malmö 1971.

MASONEN 1989.

Masonen, Jaakko, Hämeen Härkätie. Synty ja varhaisvaiheet. Varhainen maaliikenne arkeologisena sekä historiallisena tutkimuskohteena. *TMJ* 4. TVH. Helsinki 1989.

MATISKAINEN 1994.

Matiskainen, Heikki, Suomalaisen lasin historia Suomen Lasimuseossa. Julkaisija Suomen Lasimuseo. Riihimäki 1994.

MATISKAINEN – HAGGRÉN – VANHATALO 1991.

Matiskainen, Heikki – Haggrén, Georg – Vanhatalo, Simo, The Archaeology of the early Glass Industry in Finland. The glass-works of Ävik in Somero (1748–1833) and Mariedal in Sipoo (1776–1824). Toim. Heikki Matiskainen. Lasitutkimuksia VI. Suomen Lasimuseon tutkimusjulkaisu. Vammala 1991.

MIKKOLA 2001.

Mikkola, Terhi, Tilan järjestäminen myöhäiskeskiaikaisessa Hämeen linnassa. Pro gradu -tutkielma. Arkeologian oppiaine. Kulttuurien tutkimuksen laitos. HY. Helsingin yliopisto 2001.

MUNTHE 1920.

Munthe, L.W:son, Axel Magnus von Arbin. Svenskt Biografiskt Lexicon. II. Red. Bertil Boëthius. Stockholm 1920.

MUSTANOJA 1990.

Mustanoja, Aarne, Käsien lyätyjä tiilejä. Muistoja Sammaljoelta ja Vaunujen varsilta. Tyrvään seudun Kotiseutuyhdistyksen julkaisuja LXX. Kokemäki 1990.

MÜLLER – TARNA 1978.

Müller, Reijo – Tarna, Tauno, Vanhaa lasia ja posliinia. Helsinki 1978.

MYLLYKYLÄ 1991.

Myllykylä, Turkka, Suomen kanavien historia. Merenkulkuhallituksen julkaisu. Keuruu 1991.

MÄNNIKKO 1981.

Männikkö, Matti, Suomen kansainvälispoliittinen asema Ruotsin mahtavuuden ja Venäjän nousun kaudella. Suomi kansainvälisissä kriiseissä. Historian perintö 7. TYH. Turku 1981.

MÄNTYLÄ 1985.

Mäntylä, Ilkka, Suomalaisen juoppouden juuret. Viinanpolto vapaudenaikana. SKS:n Toimituksia 423. Pieksämäki 1985.

NALLINMAA-LUOTO 1990.

Nallinmaa-Luoto, Terhi, Hämeenkyrön historia. II. Vuodesta 1722 vuoteen 1865. Julkaisijat Hämeenkyrön kunta ja Hämeenkyrön seurakunta. Vammala 1990.

NENONEN – TEERIJOKI 1998.

Nenonen, Kaisu-Maija – Teerijoki, Ilkka, Historian suursanakirja. Juva 1998.

NIEMELÄ 1989.

Niemelä, Jari, Uudenkaupungin rauhasta kunnallisen itsehallinnon alkuun (1721–1868). Niemelä, Jari – Anttila, Veikko – Hakanen, Aimo, Punkalaitumen historia 2. Punkalaitumen historia 1721–1985. Julk. Punkalaitumen kunta. Vammala 1989.

NIEMELÄ 1990.

Niemelä, Jari, Tunteen ruotusotilas. Ruotsinajan lopun ruotuarmeijan miehistön sosiaalinen ja taloudellinen asema Satakunnassa. Hist.Tutk. 157. SHS. Hämeenlinna 1990.

NORDSTRÖM – NORDSTRÖM 1967.

Nordström, Gunvor – Nordström, W. E., 1700-luvun jälkimmäiset vuosikymmenet ja 1800-luku. Pohjan pitäjän historia III. Julkaisija Pohjan kunta. Porvoo 1967.

NYGÅRD 2001.

Nygård, Toivo, Vallan lähteet ja väylät. Piirteitä Kustaa III:n ajan vallankäytön perusteista ja muodoista. Ihmisiä, ilmiöitä ja rakenteita historian virrassa. Studia Carelica Humanistica 16. Professori Antero Heikkiselle 60-vuotispäivänä omistettu juhlakirja. Toim. Jukka Korpela, Tapio Hämynen ja Arto Nevala. Hämeenlinna 2001.

NYGÅRD 2005.

Nygård, Toivo, Kustaa III. Vallanomaava mutta alamaisilleen armollinen kuningas. Hist.Tutk. 224. SKS. Vammala 2005.

OAKLEY 1979.

Oakley, Stewart P., Gustavus III and Finland in 1775. Scandinavian studies 51/1-1979.

ODHNER 1896.

Odhner, C. T., Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering. II. 1779–1787. Stockholm 1896.

OJANEN 1999.

Ojanen, Eero, Ristin Tiellä 750 vuotta. Hattulan seurakunnan historia. Hämeenlinna 1999.

OLAUSSEN 1998.

Olausson, Magnus, Två kusiner. Katarina den stora & Gustav III. Nationalmusei utställningskatalog no 610. Helsingborg 1998.

PAASKOSKI 2005.

Paaskoski, Jyrki, Ruotsi menettää Suomen. Mickwitz, Joachim – Paaskoski, Jyrki, Itärajan vartijat. 4. 1700-luku. Keuruu 2005.

PAKKANEN 2004.

Pakkanen, Esko, Antaa pölkyn juosta! Pieni kirja uitosta. Julkaisijat Suomen Metsämuseo ja Metsätietokeskus Lusto ja Suomen Uittajainyhdistys ry. Hämeenlinna 2004.

PALMUNEN 1965.

Palmunen, Einar, Saaristen kuninkaallinen latokartano. Hämeenlinna-Seuran julkaisu. Hämeenlinna 1965.

PALOPOSKI 1976.

Paloposki, Toivo J., Suomen talouden kehittäminen 1750- ja 1760-lukujen valtiopäiväpolitiikassa. Hist.Tutk. 98. SHS. Forssa 1976.

PALOPOSKI 1976 A.

Paloposki, Toivo J., Kauppa, käsityö ja teollisuus. Hämeen historia III. Vuodesta 1721 noin vuoteen 1870. II. Julkaissut Hämeen Heimoliitto ry. Hämeenlinna 1976.

PARENT 1983.

Parent, Michel, Le paradoxes de l'ingénieur militaire. Sébastien le Prestre de Vauban. Monuments historiques no 126. Vauban et l'architecture militaire. Paris 1983.

PARTANEN 1994.

Partanen, Unto, Kuninkaan tykkimiehet – Helsinki tykistökaupunkina. Julkaisijat Tykkimiehet ry ja Tykistömuseo. Painatuskeskus Oy 1994.

PAULAHARJU 1989.

Paulaharju, Jyri, Suomen kenttätukikistön historia. I. Julkaisija Suomen Kenttätukikistön Säätiö. Joensuu 1989.

PAULAHARJU 2003.

Paulaharju, Jyri, Hämeen linnan tukistö vuosina 1445–1809. Julk. Tykkimiehet ry. Hämeenlinna 2003.

PIRINEN 1949.

Pirinen, Kauko, Unionin aika. Suomen historian käsikirja. I. Toim. Arvi Korhonen. Suomen Tiedettä nro 1. Julk. Suomen Tiedeakatemia. Porvoo 1949.

RAMEL 2005.

Ramel, Stig, Yrjö Maunu Sprengtporten. Maanpetturi ja patriootti. Keuruu 2005.

RANGSTRÖM 1997.

Rangström, Lena, Kläder för tid och evighet. Gustaf III sedd genom sina dräkter. Utgiven av Livrustkammaren 1997. Helsingborg 1997.

RASILA 1988.

Rasila, Viljo, Markkinapaikasta tehdaskaupungiksi. Alhonen, Pentti – Salo, Unto – Suvanto, Seppo – Rasila, Viljo, Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua. Tampere 1988.

RASILA 1988 A.

Rasila, Viljo, Finlaysonin tehtaan vanha ”palatsi”. Tampere – Tutkimuksia ja kuvauksia IX. THS:n julkaisuja XIV. Hämeenlinna 1988.

RATIA – GEHÖR 1985.

Ratia, Aatto – Gehör, Seppo, Jokamiehen kiviopas. Espoo 1985.

REIN 1930.

Rein, Gabriel, Kaarle Natanael af Klercker. Kansallinen elämäkerrasto. III. Porvoo 1930.

RIDDERSTAD 1849.

Gömdt är icke glömt. Historiska bidrag. Samlade af C. F. Ridderstad. VI Häftet. Linköping 1849.

RIPATTI 1988.

Ripatti, Marja-Liisa, Hämeenlinnan vanhoista kartoista. HAik 4/1988.

RIPATTI 1989.

Ripatti, Marja-Liisa, Hämeenlinna – Tavastehus. Kaupungin 350-vuotisjuhlanäyttelyn aineisto. Arx Tavastica 8. Hämeenlinna-Seuran julkaisu. Painopaikkaa ja -vuotta ei ole mainittu.

ROLLOF 1991.

Rollof, Yngve, Stormning. Fästningar och belägringar. Tollarp 1991.

RYTKÖNEN 1992.

Rytkönen, Raili, Vanajan ja Hämeenlinnan maaseurakunnan historia uuden ajan alusta kunnallishallinnon alkuun 1868. Vanajan historia II. Hämeenlinnan kaupungin julkaisuja. Jyväskylä 1992.

SAARENHEIMO 1984.

Saarenheimo, Juhani, Kun toimeen tartuttiin. Hämeen historia vuoteen 1945. Hämeenlinna 1984.

SALO 2000.

Salo, Unto, Suomi ja Häme, Häme ja Satakunta. Hämeen käräjät I. Toim. Jukka Peltovirta. Julkaisijat Hämeen Heimoliitto ry ja Emil Cedercreutzin Säätiö. Hämeenlinna 2000.

SALONEN 1998.

Salonen, Kirsi, Ylinen Viipurintie. Hämeen liiton julkaisu V:45. Hämeenlinna 1998.

SCHULMAN 1909.

Schulman, Hugo, Taistelu Suomesta 1808–1809. Porvoo 1909.

SEPPINEN 1998.

Seppinen, Ilkka, ”The Baltic Mission” ja Ruotsin sota 1808. ... vaikka voissa paistais? Venäjän rooli Suomessa. Juhlakirja professori Osmo Jussilalle 14. maaliskuuta 1998. Toim. Jorma Selovuori. Porvoo 1998.

SEPPINEN 2000.

Seppinen, Ilkka, Napoleon ja Suomen synty. Ruotsin valtakunnan osallistumisesta Euroopan sotaan vuosina 1805–1809 ja sen seurauksista. Versio 4.5.2000. Painamaton käsikirjoitus.

SIMONEN 1949.

Simonen, Ahti, Suomen geologinen kartta. Lehti 2131. Hämeenlinna. Kallioperäkartan selitys. Helsinki 1949.

SINISALO 1986.

Sinisalo, Antero, Olavinlinnan rakentamisen vaiheet Suuresta Pohjan sodasta nykypäiviin. Savonlinna 1986.

SJÖCRONA 1933.

Sjöcrona, Cornelius Hans, Landskrona 1658–1933. En kortfattad skildring av stadens historia under den svenska tiden. Landskrona 1933.

SOIKKANEN 1963.

Soikkanen, Hannu, Varkauden historia. Helsinki 1963.

SOININEN 1976.

Soininen, Arvo M., Maa- ja metsätalous. Hämeen historia III. Vuodesta 1721 noin vuoteen 1870. II. Julkaissut Hämeen Heimoliitto ry. Hämeenlinna 1976.

STENIUS 1973.

Stenius, Birgitta, Tavastehus Slott. Byggnadsverksamheten under 1700- och 1800-talen. HLNK 1973. Helsingfors 1973.

STÅHLSWERD 1755.

Ståhlswerd, Magnus, Tieder, Föreläsningar uti Reguliere Fortification, hållne för Kongl. Maj:ts Cadet-Corps. Stockholm 1755.

SUNDBERG 2002.

Sundberg, Ulf, Svenska krig 1521–1814. Smedjebacken 2002.

SUOLAHTI 1958.

Suolahti, Jaakko, Johdanto. Teoksessa: Limnell, Kristian, Yleispiirteinen historiateos Hämeestä. Akateeminen väitöskirja vuodelta 1748. THS:n julkaisuja X. Tampere 1958.

SVENSON 1955.

Svenson, S. G., Johan Christopher Toll. Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok. 8. Stockholm 1955.

SYLWAN 1931.

Sylwan, O., von Dalin. Svenskt Biografiskt Lexicon. 10. Redaktör Bertil Boëthius. Stockholm 1931.

TAAVITSAINEN 1990.

Taavitsainen, Jussi-Pekka, Ancient Hillforts of Finland. Problems of Analysis. Chronology and Interpretation with Special Reference to the Hillfort of Kuhmoinen. FFT 94. Helsinki 1990.

TALVI 1986.

Talvi, Veikko, Rajalääni – Kaakkoisen Suomen vaiheita. Kymen lääninhallituksen julkaisuja 27. Kouvola 1986.

TANDEFELT 2003.

Tandefelt, Henrika, Katariina II ja Kustaa III Haminassa 1783. Keisarinna ja kuningas Katariina II ja Kustaa III Haminassa 1783. Haminan kaupunginmuseon julkaisuja 3. Hamina 2003.

TANDEFELT 2005.

Tandefelt, Henrika, Historia och myt i Gustaf III:s kungaroll. HTF 1/2005.

TASANEN 2004.

Tasanen, Tapani, Läksi puut ylenemähän. Metsien hoidon historia Suomessa keskiajalta metsäteollisuuden läpimurtoon 1870-luvulla. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 920. Vammala 2004.

TOMMILA 1984.

Tommila, Päiviö, Suomen autonomian synty 1808–1819. Julkaisu Valtioneuvoston kanslia. Helsinki 1984.

UOTILA 1998.

Uotila, Kari, Medieval Outer Baileys in Finland. With Special Reference to Turku Castle. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae III. Kaarina 1998.

UOTILA 2001.

Uotila, Kari, The growth of living in Finnish castles in the 14–15th centuries. *Castella Maris Baltici V. Archaeologia Medii Aevii Finlandiae VI.* Rudkøbing 2001.

WALLIN 1893.

Wallin, Väinö, Suomen maantiet Ruotsin vallan aikana. Historiallis-maantieteellinen kolmella kartalla valaistu tutkimus. Kuopio 1893.

VANHATALO – MATISKAINEN 1986.

Vanhatalo, Simo – Matiskainen, Heikki, Suomen lasitehtaiden teollisuusarkeologinen inventointi 1681–1985. Toim. Heikki Matiskainen. Lasitutkimuksia III. Suomen Lasimuseon tutkimusjulkaisu. Vammala 1986.

WESTRIN 1909.

Westrin, Theodor, 1723 års riksdag. Teoksessa: Svenska Riksdagsakter jämte andra handlingar, som höra till statsförfattningens historia. II. 1719–1800. Rikets Ständers och Sekreta Utskottets skrivelser till Kungl. Majestät. I. 1719–1723. Med understöd af statsmedel utgifven af Riksarkivet genom Theodor Westrin. Stockholm 1909.

VIERTOLA 1974.

Viertola, Juhani, Suomen teiden historia. I. Pakanuudenajalta Suomen itsenäistymiseen. Helsinki 1974.

VIERTOLA 1980.

Viertola, Juhani, Kustavilaisen ajan maantienrakennukset. TY:n julkaisuja. C:27. Turku 1980.

VIIKKI 1973.

Viikki, Raimo, Suur-Huittisten historia. II. Punkalaitumen eroamisesta kunnallisen itsehallinnon alkuun n. 1639–1860. Lautakylä 1973.

VILJAMAA 1992.

Viljamaa, Ann, Provenienssiperiaatteen toteutuminen Oulun yliopiston arkistossa. Ylemmän arkistotutkimuksen tutkielma. Oulu 28.7.1992.

VILKUNA 1998.

Vilkuna, Anna-Maria, Kruunun taloudenpito Hämeen linnassa 1500-luvun puolivälissä. Bibliotheca Historica 31. SHS. Helsinki 1998.

VILKUNA 1998 A.

Vilkuna, Anna-Maria, Vuosi linnassa. Hämeen linnan elämää mikkelistä mikkeliin. Kustantaja Hämeen Vanhan Linnan Kiltary. Helsinki 1998.

VILKUNA 2001.

Vilkuna, Anna-Maria, Hämeen linna. Hämeen linnan opaskirja. Julkaisija Museovirasto. Vammala 2001.

VIRKKALA – HYYPPÄ – VALOVIRTA 1969.

Virkkala, K. – Hyypä, J. – Valovirta, V., Suomen geologinen kartta. Lehti 2131. Hämeenlinna. Maaperäkartan selitys. Otaniemi 1969.

VIRRANKOSKI 1986.

Virrankoski, Pentti, Anders Chydenius. Demokraattinen politiikko valistuksen vuosisadalta. Juva 1986.

VOIONMAA 1929.

Voionmaa, Väinö, Tampereen historia Ruotsin aikana. Tampereen kaupungin historia I. Julkaisija Tampereen kaupunki. Tampere 1929.

VÄINÖLÄ 1977.

Väinölä, Toivo, Satakuntalainen Linnell -suku eli Eerikki Hannunpoika Linnellin jälkeläiset. Turku 1977.

ÅBERG 1969.

Åberg, Alf, Lorenz Glansenstierna. Svenskt Biografiskt Lexicon. 17. Under redaktion av Erik Grill. Stockholm 1969.

ÅBERG 1971.

Åberg, Alf, Johan von Hermansson. Svenskt Biografiskt Lexicon. 18. Under redaktion av Erik Grill. Stockholm 1971.

D. HAASTATTELUT

Brummer, Hans	11.8.2005
Eriksson, Lars, tutkija	7.3.2000
Huuskonen, Erkki	27.8.2005
KA:n asiakaspalvelu	27.11.2000
Kallo, Kalle, rakennusinsinööri	3.1.2003
Klemola, Olli, maanviljelijä	1.8.2005
von Koch, Oleg, everstiluutnantti evp.	31.5.2002, 2.9.2005
Pakarinen, Osmo	10.8.2005
Pakkanen, Esko, metsänhoitaja	4.8.2005
Pietilä, Esko, konservaattori	19.7.2005
RA:n asiakaspalvelu	27.11.2000
Ripatti, Marja-Liisa, museonjohtaja	15.7.2002

Luettelo kartoista, kuvista, suunnitelmista ja selventävistä piirroksista

Kartat

sivu

1 Ruotsin itärajan kehitys myöhäisrautakaudelta Pähkinäsaaren rauhaan 1323 Unto Salon mukaan.....	58
2 Hämeen muinaislinnojen sijainti Unto Salon mukaan..	59
3 Hämeen linna vuoden 1559 tienoilla.....	73
4 Suomen päätiet vuonna 1775.....	88
5 Hämeenlinnan lähiympäristön tiet kustavilaisella ajalla.....	98
6 Hämeenlinnan lähiympäristö kustavilaisella ajalla Kuninkaan kartaston mukaan.....	100
7 Hangon linnoitus rekognosointikartalla.....	363
8 Hämeenlinnan asemakaava vuodelta 1809.....	416
9 Vuoden 1809 aikana tehdyt työt.....	418
10 Hämeenlinnan toiminnallisen kokonaisuuden kunto ja tilanne vuonna 1811.....	419

Kuvat

1 Hämeen linna vuodelta 1710.....	61
2 Itärundeli.....	77
3 Hämeen linnan kruununleipomon leivinuuni.....	84
4 Bastionilinnituksen eteläisen sivun kehämuuri-rakennukset.....	86
5 Ylinen Viipurintie.....	92

6	Suuri Savontie.....	93
7	Vuoden 1741 sillan paikka	118
8	Tykkien kantomatka Jyri Paulaharjun mukaan	190
9	Linnoitustykistön keskimääräiset teholliset kantomatkat 1600–1700-luvuilla.....	191
10	Näkymä kohti Niementaustan mäkeä	207
11	”Hämeenlinnan kaupunki kaakosta nähtynä”	213
12	Hämeen linna 1790-luvulla Ojoisten suunnalta nähtynä.....	237
13	Pistoolipaja.....	252
14	Yleiskuva Pälkäneen kunnan Äimälän kylän Kalkkimäestä	290
15	Pälkäneen kunnan Äimälän kylän Kalkkimäen iso kalkkikuoppa	291
16	Kalkkimäen kalkkiuuni	292
17	Huonolaatuista palanutta kalkkikiveä Kalkkimäen kalkkiuunin pohjalla	293
18	Kytäjän Kalkkivuoren kaivos	296
19	Vettä Kalkkivuoren kalkkikaivoksessa	297
20	Kytäjän Kalkkivuoren kalkkikiveä.....	298
21	Kalkkivuoren kalkkiuuni	299
22	Mahdollinen Kytäjän Kalkkivuoren työntekijöiden asuinrakennus	302
23	Lahoamassa oleva puu Äimälän kylässä lähellä Kalkkimäkeä	311
24	Hämeen linna pohjoisesta nähtynä Sergejevin mukaan.....	372
25	Hämeenlinnan kaupunki ja Hämeen linna Sergejevin mukaan.....	374

26 Hämeen linna 1820-luvulta	375
27 Miehistötilat	381

Muotokuvat

1 Axel Löwen	106
2 Kustaa III	139
3 Axel Magnus von Arbin.....	149
4 Fredric Posse.....	332
5 Johan Toll	338
6 Johan von Hermansson.....	351
7 Mauritz Klingspor	396

Selventävät piirrokset

1 ”Hätätilalinnoitussuunnitelman” bastionimaisuus	171
2 Linnoitustyöt vuonna 1777 vallien ja vallihaudan osalta	196
3 Linnoitustyöt vuonna 1780 vallien ja vallihaudan osalta	228
4 Linnoitustyöt vuonna 1781 vallihaudan osalta	229
5 Linnoitustyöt vuonna 1782 vallihaudan osalta	230
6 Keskenräiset linnoitustyöt vuoden 1809 venäläisen kartan mukaan	234

Suunnitelmat

1 Everstiluutnantti Lorenz Glansenstiernan suunnitelma Hämeen linnan linnoittamiseksi.....	83
2 Tenaljilinnoitussuunnitelma vuodelta 1731	113

3	Tilannepiirustus vuodelta 1759	164
4	”Hätätilalainnoitussuunnitelma”	169
5	Bastionilainnoitussuunnitelma vuodelta 1776.....	185
6	Kehämuurirakennukset.....	186
7	Puukasarmirakennus	187
8	Hämeenlinnan toiminnallinen kokonaisuus.....	194
9	Vallihautasuunnitelma vuodelta 1781	226
10	Läntisen kehämuurirakennuksen tilannepiirustus vuodelta 1794	253
11	Kaponieeri.....	256
12	Pohjoisen kehämuurirakennuksen suunnitelma- piirustus vuodelta 1794.....	382
13	Itäisen kehämuurirakennuksen suunnitelma- piirustus vuodelta 1776.....	385

Teoriakuvat

1	Bastioni.....	50
2	Bastionirintama	52
3	Kruunulinna	54
4	Sarvilinna.....	55

Taulukku luettelo

1 Hämeen linnan rakennusvaiheet vuodesta 1372 vuoteen 1520 Knut Draken mukaan.....	66
2 Hämeen linna sotilasyliapäällikkö Löwenin väitteiden mukaan.....	122-123
3 Hämeen linnassa olleiden tykkien kantamaluvut Paulaharjun mukaan.....	189
4 Miestyöpäivien määrät työtehtävittäin läntisellä kehämuurirakennuksella 1785 työsuunnitelman mukaan.....	246-247
5 Käsityöläisille suunniteltujen miestyöpäivien lukumäärät vuoden 1785 työsuunnitelman mukaan.....	248
6 Käsityöläisten ja sotilaiden suunnitellut miestyöpäivämäärät vuoden 1785 työsuunnitelman mukaan.....	248
7 Maksetut palkat vuosina 1777–1780	258-259
8 Päivätöiden määrä vuosina 1778–1780	262
9 Vankien työn suunniteltu jakautuminen vuoden 1786 työsuunnitelman mukaan	267
10 Tiilitoimitukset linnoitustyömaalle vuosina 1779–1784	284
11 Tiilien valmistamiseen kuivatuskuntoon tarvittu aika vuosina 1779–1784.....	285
12 Linnoitustyömaalle toimitetun sammutetun kalkin määrät vuosina 1782–1784	303
13 Hämeenlinnan asukasluokekehitys vuosina 1778–1815	325
14 Päämajoitismestari von Arbinin esitykset Suomen linnoituskohteiden määrärahoiksi 3.4.1782.....	343

15 Hangan linnoitukseen ja Hämeen linnaan myönnetyt määrärahat 1804–1807	365
16 Tykkien lukumäärä Hämeen linnassa vuosina 1784 ja 1796	410
17 Tykinkuulien lukumäärä Hämeen linnassa vuonna 1784	412

LIITE

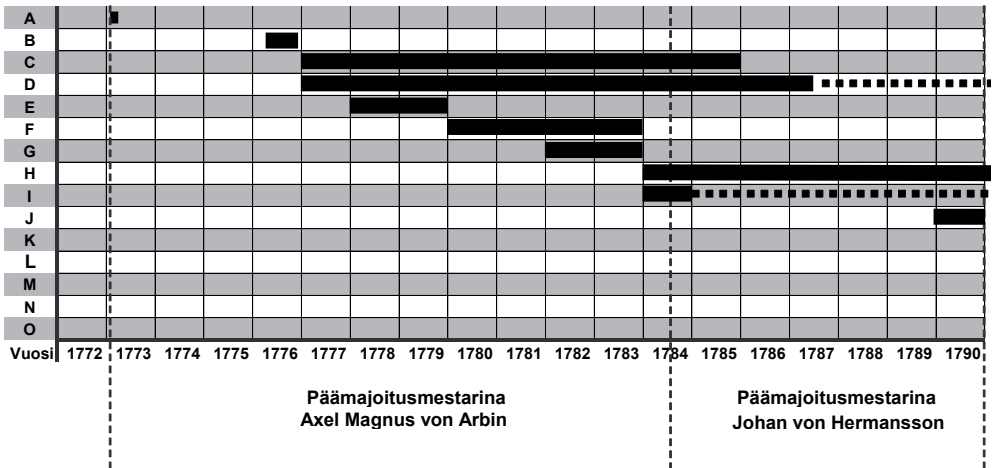
Hämeen linnan linnoitustoiminta aikajanalla

Hämeenlinnassa linnoitustyöt alkoivat siis keväällä 1777 ja jatkuivat Ruotsin ajan loppuun saakka. Tänä aikana linnan ympärille rakennettiin bastionilinnoitusjärjestelmä sekä kaupunki muutti linnan eteläpuolelle ja ympäröitiin vallihaudalla ja kahdella skanssilla. Linnoitustöitä tehtiin kolmen päämajoitustemestarin aikana. Axel Magnus von Arbinin aika alkoi tammikuussa 1773 ja jatkui lähes lokakuulle 1784 saakka. Johan von Hermanssonin aikaa kesti tammikuulle 1791 saakka ja Ruotsin ajan loppuaika oli Nils Mannerskantsin aikaa, kuten aikajanan vaaka-akselista voi havaita. Pystyakselilla taas kerrotaan, minkälaisia puolustuslaitteita ja rakennuksia linnoitustöiden aikana tehtiin.

Minkä nimisen päämajoitustemestarin kauteen osuu vilkkaimman rakentamisen aika ja toisaalta kenen aikana linnoitustyöt olivat hiljaisimmillaan?

von Arbinin aikana tehtiin paitsi kaksi hyväksyttyä linnoitussuunnitelmaa, myös käynnistettiin linnoitustyöt, aloitettiin ulkoisten puolustuslaitteiden, valli ja vallihauta, rakentaminen, rakennettiin puukasarmi, päävartio ja hirsinen vartiotupa kokonaan valmiiksi ja aloitettiin läntisen kehämuurirakennuksen rakentaminen. von Hermanssonin aikana keskityttiin ulkoisiin puolustuslaitteisiin, minkä lisäksi rakennettiin läntistä kehämuurirakennusta jonkin verran. von Arbinin aikana aloitettu vallihauta saatiin valmiiksi. Mannerskantsin aikana läntinen kehämuurirakennus saatiin valmiiksi sekä rakennettiin pohjoinen kehämuurirakennus, tykistön varistorakennus ja kiviportaattiinnaan ja korjattiin vuonna 1779 valmistunutta puukasarmia. Linnan ulkoiset puolustuslaitteet tehtiin valmiiksi, kaivettiin vallihauta kaupungin uuden paikan ympäri ja rakennettiin kaksi skanssia, toinen kaupungin itä- ja toinen länsipuolelle.

Hiljaisinta linnoitustoiminta oli von Hermanssonin aikana ja vilkkainta se oli von Arbinin aikana. Mannerskantsin aikana vuonna 1777 alkanut linnoittaminen saatiin päätökseen, vaikka Hämeen linnaa varten myönnettyt määrähärahat olivatkin varsin niukat.

Rakennuskohde:

- A Häätätilinnoitussuunnitelma
- B Bastionilinnoitussuunnitelma
- C Vallihauta
- D Valli
- E Puukasarmi
- F Päävartio
- G Hirsinen päävartio
- H Läntinen kehämuurirakenne
- I Vallihauta kaupungin ympäri
- J Turuntien skanssi
- K Siltaskanssi
- L Pohjoinen kehämuurirakennus
- M Päälinnan kiviportaat
- N Tykistön varistorakennus
- O Puukasarmin korjaaminen

Slotts- och Tyg-Stats Betjening, Handtvärckare, Verkstäder, Tyghus och Skjul m.m. Besörgd af A. M. v. Arbin 1776. Stockholm 15.12.1776. A. M. v. Arbin. yväksytty: Ap-probaster. Stockholms Slott den 30 Januarii 1777. Gustaf. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 47. KrA; Plan à vuë d'oiseau öfver Gamla Tavastehus Slott, jemte Plan au rez de chaussée till de nödvändigaste Byggnader för Garnizonen och Förråderne, besörgd 1776. Tekstiosan on allekirjoittanut Tukholmassa 15.12.1776 O. Wi-jnblad ja varmentanut Carl Fredric Sundwall. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus. Nr. 49. KrA; Förslag Till Fästnings Arbetet uri Tavastehus För Åhr 1777. Stockholm 5.2.1777. E. v. Stockenström. 1777 och 1778 Års Förslager för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1777-1778. Vol. 9. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1777. Tavastehus 3.12.1777. E. v. Stockenström. 1777 Års Relation för Tavastehus Fästning. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1777. Vol. 1. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för År 1778. Tavastehus 13.10.1778. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1778. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1778. Vol. 2. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete för Åhr 1779. Tavastehus 23.11.1779. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings Arbetet uti Tavastehus. År 1779. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1779. Vol. 3. KrA; Relation öfver Tavastehus Fästnings Arbete För År 1780. Tavastehus 27.10.1780. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1780. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1780. Vol. 4. KrA; Underdånigste Berättelse om förrättade Arbeten wid Nya och Gamla Fästningsbyggnaderne I Sverige och Finland för År 1780. Stockholm 7.3.1781. A. M. v. Arbin. Nr. 1387. Saapunut 21.3.1781. M 848. RA; Ödmiukast Berättelse Öfver Förrättadt Arbete wid Tavastehus Fästnings-Byggnad för År 1782. Tavastehus 23.11.1782. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1782. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1782. Vol. 5. KrA; Relation öfver Förrättadt Arbete wid Tavastehus Fästnings Byggnad År 1783. Tavastehus 26.11.1783. E. v. Stockenström. Relation För Tavastehus Fästning År 1783. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1783. Vol. 6. KrA; Relation öfver Förrättadt Arbete vid Tavastehus Fästnings Byggnad för År 1784. Tavastehus 29.11.1784. E. v. Stockenström. Relation öfver Fästnings-Arbetet vid Tavastehus För År 1784. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Fästningsrelationer 1784. Vol. 7. KrA; Kustaa III:n päätös ja tiedonantokirje von Arbinille. Drottningholms Slott 26.9.1784. A. M. v. Arbins arkiv. Inteckningar rörande generalmajorens m.m. A. M. v. Arbins lefwande. KrA; Generaile Förslag Till Fästningsbyggnads Arbetet wid Tavastehus För År 1785. Tavastehus 6.12.1784. E. v. Stockenström. Förslag Till Fästnings-Arbetet vid Tavastehus År 1785. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1785. Vol. 16. KrA; Generaillt Förslag till Fästningsbyggnads Arbetet wid Tavastehus för År 1786. Tavastehus 24.10. 1785. E. v. Stockenström. Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA; Relation Öfver Förrättadt Arbete vid Kongl. Fästnings Byggnaden I Tavastehus För Året 1787. Tavastehus 3.11.1787. E. v. Stockenström. Sijainti: Tavastehus Fästning 1786. Finska fästningsrelationer och förslag. Tavastehus fästning. Förslag 1786. Vol. 17. KrA; Relations Ritning öfver Fästnings Byggnaden på Tavastehus för År 1787. Tavastehus 3.11.1787. E. v. Stockenström, vahvisti N. Cedergren. Utl. kartor. Sfp.

Finland. Tavastehus. Nr. 174. KrA; Underdånigt Project till Stat för Fästnings byggnader och Deras inre Reparationer i Sverige och Finland År 1791. Stockholm 8.11.1790. J. v. Hermansson. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1784-1791. M 849. RA; Underdånigt Project till stat för Fästnings byggnader och fästningarnes inre Reparationer i Sverige och Finland, efter de nu ifrån Orten inkomne Förslager med den inskränkningen af Requisitions Summorne, som äro högst nödvändiga til bestående för år 1791. Stockholm 11.1.1791. J. v. Hermansson. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1784-1791. M 849. RA; Underdånigt Project till Stat för Fästningsbyggnader och Fästningarnes inre Reparationer i Sverige och Finland, efter den inskränkning som möjigen kan giøres för innevarande år 1791. Stockholm 9.4.1791. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1791-1794. M 850. RA; Protokoll 4.11.1794. Krigskollegii arkiv. Fortifikationsdepartementet. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1794. Al. KrA; Protokoll 11.4.1796 § 126. Paikalla: presidentti ja komentaja Piper, päämajoitustestari Mannerskants ja sotaneuvos ja ritari Donnerstjerna. Krigskollegii arkiv. Fortifikationsdepartementet. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1796. Al. KrA; Protokoll 11.4.1796 § 126. Paikalla: presidentti ja komentaja Piper, päämajoitustestari Mannerskants ja sotaneuvos ja ritari Dannerstjerna. Krigskollegii arkiv. Fortifikationsdepartementet. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1796. Al. KrA; Protokoll 17.10.1796 § 4620. Paikalla: presidentti ja komentaja Piper, päämajoitustestari Mannerskants ja sotaneuvos ja ritari Dannerstjerna. Krigskollegii arkiv. Fortifikationsdepartementet. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1796. A. I. KrA; Protokoll 23.3.1797 § 1396. Paikalla: presidentti ja komentaja Piper, päämajoitustestari Mannerskants ja sotaneuvos ja ritari Dannerstjerna. Krigskollegii arkiv. Fortifikationsdepartementet. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1797. A. I. KrA; General Quartermästare Departementet. Protokoll 4.6.1799 § 75. Paikalla: varapresidentti ja ritari Tersmeden, päämajoitustestari ja kenraalimajuri Mannerskants ja sotaneuvos Lorich. Krigskollegii arkiv. Fortifikationsdepartementet. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1799. A. I. KrA; Underdånigst Requisitions Förslag För Fästnings Byggnader Till År 1799. Underdånigst requisitions Förslag för Fästnings Byggnader i Sverige och Finland til År 1799. Stockholm 16.10.1798. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1795-1799. M 851. RA; Underdånigt Requisitions Förslag för Fästnings-Byggnaden i Sverige och Finland för År 1800. Stockholm December 1799. N. Mannerskants, varmantanut Joh. C. Törnen. Esityksen päiväyksessä ei ole päivämäärää mainittu, ainoastaan kuukausi ja vuosi. Administrativa handlingar rörande armén. ref och handlingar angående Fortifikationen 1800-1801. M 852. RA; Underdånig Promemoria. För innevarande År föreslås I Underdånighet följande Arbeten vid Rikets Fästningar. Stockholm 7.5.1802. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1802. M 853. RA; Underdånigst Requisitions Förslag till Fästnings Byggnader med mera i Sverige och Finland till År 1803. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1803. M 854. RA; Underdånigst Inskränkings Förslag till Fästnings Byggnaden med mera uti Sverige och Finland till 40.000 Rdrl för År 1805. Päiväystä ei ole huomioitu. N. Mannerskants. Administrativa handlingar rörande armén. Bref och handlingar angående Fortifikationen 1805. M 855. RA; Protokoll 4.11.1807 § 783. Paikalla: sotapresidentti ja vapaaherra Cederström,

linnoitustoimen johtaja Mannerskants ja sotaneuvos Askegren. Krigskollegii arkiv. Fortifikationsdepartementet. Protokoll och föredragningslistor. Protokoll 1807. A. I. KrA; Hämeenlinnan kaupungin, linnoituksen ja ympäristön asemakaava vuodelta 1809. Allekirjoitti insinöörimajuri Tru???, piirsi konduktööri Štyr. Nr. 2. VIK. RHOA. MV; Hämeenlinnan linnan ja kaupungin ja lähiympäristön asemakaava. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 15.4.1810. Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole mainittu. Nr. 6. VIK. RHOA. MV; Hämeenlinnan linnoituksen, kaupungin ja ympäristön pääasemakaava, johon merkitty kaikki linnoituksessa ja kaupungissa sekä niiden ulkopuolella sijaitsevat kruunun ja siviilirakennukset, jotka korjausten suhteen kuuluvat insinööridepartementille. Laadittu Hämeenlinnan Insinööriosastossa 19.9.1811. Allekirjoittajaa ja piirtäjää ei ole merkitty. Nr. 8. VIK. RHOA. MV; Ramsay 1807/1999, 42; Munthe 1920, 101, 103; Åberg 1971, 699-701; Stenius 1973, 45, kuva 19 s. 60, 61; Gillingstam 1987, 88; Kuurne 1994, 69-71.

Summary

The present study examines the position and significance of Häme Castle in Swedish strategy during the age of King Gustav (1772–1808). In 1777 work was begun on the construction of a system of bastions around the castle. The study considers the nature of the fortification and how it had changed by the outbreak of war with Russia in 1808. A further object of contemplation is where the necessary construction materials were obtained and by whom for fortification work was accomplished.

It should first be noted, however, that the building of Häme Castle was initiated in the early 1370s when Magnus Kase was commander of the Castle, as has been shown by Knut Drake, who is well versed in the mediaeval construction of Häme Castle. The stone castle replaced a wooden structure on the same site; there is mention of the castle in a deed of reconciliation drawn up in 1308. Häme Castle achieved its present form with the reparations begun in 1726. At this time the third storey was added, as a result of which the lower eastern and southern towers the concealed.

Häme Castle figured frequently in military strategies of the 1770s. All in all 182 military strategies were drawn up in the period 1722–1771, in the majority of which Häme Castle was not perceived to be significant from the perspective of defence, nor was there support for its being equipped. In 1723 the military strategy of the quartermaster general, Axel Löwen, was completed, in which there was indeed a role for Häme Castle. According to Löwen the castle should be equipped with breastworks, moats and palisades. In his later plan, in a memorandum submitted to the Admiralty in 1731 and in a military strategy of 1738 Löwen was no longer so positive in his attitude to Häme Castle as in 1723. In his mili-

tary strategy of 1738, Löwen evinces thirteen reasons regarding why Häme Castle is not appropriate as a *place d' armes*. However, only five of these reasons are connected to remote defence and as many as eight to the castle and the safety of the magazine therein and local defence. According to Löwen, Häme Castle was not suitable for an armaments depot, and poor communications rendered it impossible to deliver the necessary materiel to the front in time of war.

However, Colonel Axel Magnus von Arbin, member of the fortification commission for Finland set up in 1766 was of totally different opinion. In his military strategy read to the fortification commission 10–11 January 1767, he takes the view that there is a need for two fortifications of the *place d' armes* type, one to be located on the coast and the other inland. The appropriate places for auxiliary fortifications are Helsinki and Hämeenlinna, the former due to its fortified harbour to which military materiel could be delivered and in which Swedish and Finnish troops could meet up and the latter due to its spacious magazine and easy access. Since it is the function of the *place d' armes* to cut off some crucial route thereby compelling the enemy to press further into the interior by some circuitous route, the location of Häme Castle was eminently suitable, as it was situated at the intersection of main thoroughfares. The tasks of a support castle included serving as a base for light troops, as their regular rendezvous and magazine.

The eastern border of the main defence area was the Kymijoki river and the western border was a line from Helsinki to Hämeenlinna and on to Vesijärvi. It was in this area that the enemy would need to set up his main operation. The enemy needed such a large force that its logistics would be rendered problematic. The Swedish army's use of guerrilla tactics exacerbated these difficulties, the objective being to

disperse the enemy into as small groups as possible, which could then be eliminated one by one.

According to Löwe Häme Castle was located a long way from everything, according to von Arbin it was at a suitable distance from both the border and the coast. The distance to the coast was some 12-16 Swedish leagues (129–171 kilometres) and to the border 15–17 Swedish leagues (160–182 kilometres). Häme Castle could serve as one mustering station and Helsinki as the other.

The condition of Häme Castle was not equal to its task. The Finnish fortification committee proposed that the magazine, armaments depot and bakery be retained. Around them a line of defence should be built. In the fortification 400–500 men could be billeted, thus necessitating a barracks and a main guardroom. According to von Arbin, these should be built of stone, with the moat fortifications of the same material. The moat should contain water, which is a superior alternative to a dry ditch.

The military strategy Berndt Otto Stackelberg dates from 1776. Four years earlier he had been appointed supreme commander for Finland. This strategy was approved by Gustav III on 15 October 1776. Due to the mention therein of Häme Castle, it merits discussion. According to Stackelberg, the condition of the castle should be improved largely because of the defensive equipment stored there. There was in Häme Castle a safe and spacious place for provisions, muskets and ammunition and the locality should be put into defence condition without delay. The latter is a clear reference to the plan for the improvement of the defensive condition of Häme Castle currently under way and delegated to the quartermaster general, von Arbin.

The military plan of the supreme commander Stackelberg was the last to attribute any importance to Häme Castle in the organisation of defence. In 1782 the military strategy

of General Fredric Posee, commander of Finland, in which he shed doubt on the importance of Häme Castle even though he recommended that the defence works be completed. The following year he proposed that work be discontinued at Häme Castle. The commander-in-chief General Count Wilhelm Mauritz Klingspor made as many as three military strategies between 1802 and 1808, which were published by Riddersstad in 1849, most likely in arbitrary order. The dominant feature in all three of these is emphasis on the defence of the border region, and Häme Castle was obviously not relevant in such thinking. In one of his strategies Klingspor takes the view that the only real significance of Häme Castle is as an interim lager for supplies en route for the border. It is likely that he was initially positively disposed to Häme Castle, but later came to take a more negative view.

On 15 January 1773 Axel Magnus von Arbin was appointed quartermaster general and head of the royal fortifications operations. He was charged with drawing up a plan for the improvement of the defensive capability of Häme Castle. I refer to it as the “fortification contingency plan” as it comes at a time when Denmark and Russia were planning an attack against Sweden. The plan was completed on 10 March 1773 and approved on 15 March 1773. It consisted of two defence lines inside each other. The depth of the defence was enhanced through pitfalls, which were extended as far as the edge of the marsh, to the east von Arbin planned a caponiere and an embankment which would be raised higher with ice in winter. The “contingency fortification plan” was never realised.

In the middle of March 1776, von Arbin was again charged with drawing up a plan for the enhancement of the defence capability of Häme Castle. This was completed on 15 December 1776 and approved by the division of war of the Council of State at a meeting on 30 January 1777. It in-

cludes an inner defence line supported by two bastions and two semi-bastions. The inner line, which went around the buildings of the encircling wall utilised the old east and west rondels dating back to the 1500s and located at the western and eastern corners of the Castle. For the north and south towers von Arbin planned full bastions. The outer line of defence consisted of full bastions at both northern and western corners with semi-bastions between them and the semi-bastions of the southern and eastern corners. On the lake side the defence rested on both the outer defence line and the caponniere.

The drawing of the main plan was complemented by a plan for the encircling walls. The objective was to make maximum use of the distinctly dilapidated outer bailey. The spaces planned for would house among other things a gunsmith's, a carriage house, kitchen facilities, billets for 45 men and facilities for officers and non-commissioned officers.

Three rooms from the buildings of the bailey were designated for the use of the rank and file. In addition there is the plan completed in October 1775 in the hand of A. Wadman, masterbuilder working in Viapori for a wooden barracks for 100 men. von Arbin probably commissioned the wooden barracks with a view to including between the western outer bailey building and the bastions. In total 145 men could have been billeted in the fortification, which was probably enough to ensure the fortress.

There are some similarities in the two fortification plans of Quartermaster General von Arbin. These are the two inner defence lines, the caponniere, the bastions, the depth of defence and economy.

It still remains to be considered whether the contingency fortification plan of 1773 was valid on 30 January 1777 and why its implementation was not begun. Since I have not found any decision to show that this contingency plan had

been superseded I conclude that it was still in force in 1776. In practice it was abandoned only on 30 January 1777, when the plan for the fortification by bastions was approved. There are several likely reasons for the contingency fortification plan not progressing beyond the design stage. It was probably originally considered to be an interim solution pending the completion of the actual improvement plan. Since in April 1773 Russia and Denmark gave their assurances of peace there was no need to set about implementing the plan. The quartermaster general was not active in the implementation of the plan.

Only six days elapsed from the approving of the fortification plan on 30 January 1777 for the work plan also to be approved. During the first year effort was invested in covering the dry ditch, in digging a new moat, in shaping the earthworks and in detonating stones. Of these the moat was largely completed by 1786, since in the work plan for that year there is no longer any mention of digging the moat. The construction of the earthworks, on the other hand, continued considerably longer, and there is not absolute certainty when they were completed. However, by 1808 they were in place. In order to ensure a supply of soil work on digging a new moat outside the former moat began in 1787.

The plan of quartermaster general von Arbin included encircling wall constructions and a two-storey wooden barracks for one hundred men. The plans for an officers' mess, i.e. the building in the eastern outer bailey were complete as early as in 1776. They were processed with the overall plan and the plan for the outer bailey on 30 January 1777. The drawings were the work of von Arbin and approved by Gustav III. Nevertheless the wooden barracks was constructed first. Construction work on it began in 1778 and it was complete the following year. 1789 saw the beginning of work on the southern outer bailey or main guardroom to the west of the

crown bakery. The building was completed three years later. In 1784 it was the turn of the western outer bailey. This included a gunsmith's, a workshop and a carriage house. The building was probably finished in 1794. There is a situation drawing from the year 1793 showing that the ovens of both storeys and the fireplaces and bellows were incomplete. Work on the building in the north outer bailey with its billets for 45 men and kitchen was probably begun in 1795. The completion of the north outer bailey building may have taken as much as ten years, making its likely date of completion 1805. Due to its greater size, more time was clearly needed for this than for the main guardroom. The need for time was increased by the meagreness of resources but decreased by peacetime. I therefore assume that the building in the northern outer bailey was completed in 1805. The eastern outer bailey, i.e. the officers' mess, although never actually realised, serves as an answer to the question as to why the southern, eastern and western bailey building was left unplastered and why the southern bailey building was most likely plastered, at least according to the drawings. The external appearance and surface material of the buildings reflected the social status of their occupants, thus the three buildings mentioned needed no plastering: the purpose for which they were to be used did not so require as the status of the users in the society of the Castle was not that of the officer class.

Originally the town of Hämeenlinna was situated to the north of the Castle and on the same island in the lake. In connection with the royal progress to Finland in June 1775 Gustav III decreed that the town should be transferred to the north of Pyövelinmäki (*Hangman's Hill*) close to the present location of the railway bridge. However, the townsfolk were opposed to this. They proposed a hill *Niementaustanmäki* to the south of the Castle, which found favour with the quartermaster general, von Arbin and which Gustav III approved.

The King signed the decree on the transferring of the town on 25 August 1778. The townsfolk had already begun the process of moving. In his statement of 11 May 1776 von Arbin notes that he considers the situation dangerous because the Castle can afford no protection. He proposes the construction of two castellets, one to be situated to the east and the other to the west of the hill in question and also that the town be encircled with a moat. Of these work commenced on the moat probably in 1784, since the work plan for that year mentions the sinking of piles and levelling under the heading of *Byarbetet*. This was complete before the outbreak of hostilities with Russia in 1808 as it appears on a site plan of Hämeenlinna and its surroundings completed in 1811.

When the construction of von Arbin's castellet to the west of the town began, i.e. the castellet by the Turku road, is unclear. Since it is likely that the castellet was built around the same time as the digging of the moat, work may have begun in 1784. At all events, it was complete by 1807.

The bridge from the Niementaka hill east to the upper Viipuri road was completed in January 1794. Because since 1741 the Castle had been a bridgehead position securing the town, it was considered that there should also be such an arrangement by the new bridge. The bridge castellet was complete before the outbreak of war with Russia as it can be seen in a Russian map of 1809 and in two aquarelles by Sergeiev which he painted 1809–1811. According to the former the bridge castellet was built during the period 1794 – 1808.

Those building the fortifications of Häme Castle were soldiers, artisans and convicts. Contrary to expectations, no volunteers appeared at the construction site. The first to arrive to build the fortifications were 294 enlisted men and 25 officers and non-commissioned officers of the Pori Brigade. Information is extant from 1777–1780. During this period those participating in addition to the Pori Brigade included a

small contingent from the barracks of the artillery regiment, the Uusimaa regiment, the Hämeenlinna regiment, the regiment of the province of Turku and the Ostrobothnian regiment. At that time no convict labour was used. In 1779 the costs incurred by them were slightly over 3 *riksdaler* and in 1780 less than 1 *riksdaler*. The number of convicts at work began to rise after the mid 1780s and they were set to do manual tasks. The skilled work was in the hands of artisans and included the bricklaying of the heating ovens, setting up the frames for the construction of the buildings, and glazing the windows. There were no construction professionals in Hämeenlinna. According to a catalogue of plots of land from 1780 there were six such men, among them two glaziers, two carpenters and two joiners and one coppersmith. At the end of the 1770s and at the beginning of the next decade the need for skilled craftsmen was great, for the move to the Niementaka hill was under way and construction was also in progress on the fortifications. For this reason it is likely that the artisans of the town were sufficiently occupied with the transfer of the town and that they could not therefore work on the site of the fortifications. That craftsmen came if necessary, for example, from Viapori, is born out by the mention, for example, in a work report of 1778 of payment of soldiers' civilians' and artisans' travel costs.

The main construction materials were earth, natural stone, brick, chalk, timber and window glass. Earth was obtained by digging the moat and levelling the fortifications site. The most common type of earth is fine sand, silt and moraine, which were used for the earthworks, the ravelin and the castellets, in Häme Castle also for covering the fortification structures from the 1730s and building the road to the Castle towards the new site of the town.

Natural stone, which in the work reports is referred to as grey stone (*gråsen*) is either granite-gneiss or granodior-

ite. The latter is darker in colour than the former. Stone was needed for the cladding of the moat walls, for the foundations of the buildings and for the east wall which replaced the *caponniere*.

Brick was a very common construction material in 18th century fortifications, both in Häme Castle and in Viapori and Svartholm. Although the latter two both had their own kilns the brick were chiefly delivered from private kilns. This was not the case in Häme Castle. The brick required arrived on site from the castle's own kiln, which was probably located on the lands of the Harviala manor south of the open stretch of lake known as Miemalanselkä. In Hämeenlinna there was no upsurge of entrepreneurship at least due to the fortification works as there was in Helsinki and the Lovisa area. Nevertheless, the number of bricks delivered to the fortifications site of Häme Castle during the period 1779 – 1784 was 607,150.

Chalk is needed in bricklaying. Initially it was supplied to the fortifications site from Kalkkimäki (Chalk Hill) in the village of Äimälä in the Municipality of Pälkäne, and after 1782 from Kalkkivuori (Chalk Mountain) in Loppi. The chalk from Pälkäne was dolomite and not well suited to bricklaying. In 1777 the chalk was fired where it was quarried in kilns built for the purpose on site, and after 1778 this was done in Valkeakoski. By contrast Kalkkivuori chalk is quartz, and eminently suitable for bricklaying. This was fired in kilns constructed close to where it was quarried.

The only mention of timber is in the work report for 1777. There it is stated that in spring 1778 a quantity of timber is to be delivered to the fortifications site, the total length of which is 17 kilometres. Other work reports make no mention of orders for timber. Trees were sawn into planks. According to an article by Toivo J. Paloposki on the timber industry in Häme province one log 13 to 14 inches thick would

yield 2 to 3 full-width planks. The quantity is not large, but is due to the width of planks at that time, the rotting of large trees and splitting of planks due to drying. Because of the transfer of the town, wood was not taken from the immediate vicinity of the Castle but from farther along the Vanaja waterway. Waterways south of the Castle might have been the forest south of the stretch of open water at Miemala, the shorelands of the Hiidenjoki river at Kernaalanjärvi and onwards along the Puujoki river as far as Turkhauta. Another possible area from which timber may have been harvested is the Sääjärvi river and around its tributaries. North of the Castle possible candidate sites include the Vanaja waterway as far as Valkeakoski and Lempäälä. The logs were transported to the fortifications site by kedging. Wood was needed for the two-storeyed barracks building and for the works of the moat.

Window glass was required for the buildings in the encircling wall and the wooden barracks and in the log guardroom. In the days of Gustav there were six glassworks in southern Finland, namely Inkere, founded in 1794, Liikola founded in 1795, Åvik founded in 1748, Mariedal and Tuorsniemi founded in 1781 and Nuutajärvi founded in 1793. Since the wooden barracks at Häme Castle was completed in 1779, the window glass can only have come from Åvik glassworks. This was the only glassworks east of the Gulf of Bothnia at the time. When in 1783 the main watch west of the crown bakery was completed there were already to operational glassworks, Åvik and Mariedal. However, construction work at Viapori continued until the mid-1780s and glass was needed there, too. Communications from Mariedal were easier to Helsinki than to Hämeenlinna, thus it is highly likely that it was from Åvik that the glass was supplied for the main guardroom of Häme Castle. Regarding the buildings completed after 1784 there are four possible candidate glass-

works: Åvik, Mariedal, Tuorsniemi and Nuutajärvi. Of these Mariedal is less likely due to the proximity of Viapori. Nor is Tuorsniemi very likely due to its remoteness. It is highly probable that the proximity of the towns of Rauma and Pori ensured a sufficient market area. The glassworks remaining are thus Åvik and Nuutajärvi, of which Åvik is the prime candidate, since glazing materials has already been supplied to the fortifications site and the route to Hämeenlinna was very direct; the Hämeenlinna cattle road traversed the Åvik premises. Nuutajärvi is a possible competitor only in the latter half of the 1790s. However, as a supplier of window glass it is not probable since during the period of interest it was a particularly small undertaking.

After 1784 and until the end of the age of Gustav two different quartermasters general held office: Johan von Hermansson and Nils Mannerskants. There was a drastic cut in the financial allocation to Häme Castle. Nevertheless the western outer bailey construction was probably completed in 1794 and the northern outer bailey construction in 1805 as reported. In addition to these, two castellets were built around the town and a moat was dug, a depot for artillery was built and the wooden barracks was repaired. By comparison of the construction activity under three quartermasters general it can be stated that most was accomplished under von Arbin. At that time effort was invested in the outer bailey constructions and the outer defence works, likewise the road connection from the Castle to the new location of the town and all manner of aid to the townsfolk. Least was accomplished under von Hermansson. Mostly the work was done on the earthworks. Under Mannerskants there was a slight upsurge of construction activity. The western outer bailey construction, the northern outer bailey construction, the ditches and the defence works of the town were completed.

Maps of the Russian sapper detachment show that prior to the war between the imperial Russia and the Kingdom of Sweden the fortifications had been completed. It also appears from the maps that the amount of building construction was very considerable and that it had begun to fall into disrepair. A map from 1810 shows that the 1809 fortifications were not accomplished and that both buildings and external defence works were in place.

In three decades Häme Castle had undergone a major metamorphosis. According to the report submitted to Gustav III by the supreme commander in 1772, the state of Häme Castle was lamentable. Its defence potential was nil. On the eve of the outbreak of war the situation was different. Although there has been some decay in the structures and buildings, the defence capability of the fortifications had been greatly improved due to the alternations accomplished over thirty years. Häme Castle had become a real *place d'armes*, such as the quartermaster general, von Arbin, would have wished to see it.

Henkilöhakemisto

A

- Adaridi, K. *sotahistorioitsija* 42, 408
- Adlercreutz, C. F. *arkkitehti, yli-intendentti* 358
- Adlercreutz, Carl Johan, *ylipäällikön adjutantti* 407-408
- Adolf Fredrik, *Ruotsin kuningas* 138, 141, 155, 174, 359
- Ahto, Sampo, *sotahistorioitsija* 271
- Ailio, Julius *arkeologi* 22, 29, 35, 63-65, 279-281
- Alanen, Aulis Jussi *professori* 143, 175-176
- Alanen, E. A. *historioitsija* 358
- Albertina Fredrika *Fredrik VII:n tytär* 138
- Aleksanteri I *Venäjän keisari* 404-406
- Aminoff, Johan Fredrik *kenraalimajuri* 407
- Ammond, I. G. *linnoitusupseeri* 31, 111-113, 240
- Anckarström, Johan Jakob *kapteeni* 146
- Andersson, Benct Qvist *vuorimestari* 218
- Anrep, Gabriel *henkilöhistorioitsija* 156
- Antinpoika, Pekka *muurari* 75
- Apraksin, Fedor *yliamiraali* 91
- Arbien, Erik Nilsson *faktori ja raatimies* 148
- Arbin, Gustav *kirkkoherra* 150
- Arbien, Peter Eriksson *kauppias* 148
- Arbin, Axel Magnus von *päämajoitustestari ja kuninkaallisen linnoitustoimen johtaja* 16-19, 24, 26-27, 32, 45, 53-54, 56, 89-90, 103, 124-134, 137, 146, 148-160, 163-170, 173, 180, 182-185, 187-190, 192-193, 195, 197, 199-202, 204-206, 208, 212, 220-221, 225-226, 233, 238, 242, 254, 256, 280, 295, 312, 325, 336-337, 341-347, 349-350, 353, 355-356, 371-372, 375, 380, 384-385, 409, 417, 424-428, 430-431, 434, 437-438
- Arbin, Magnus Gabriel (myöh. Stjernsparre) *ylitarkastaja* 148
- Arbin, Nils Eriksson *kamreeri* 148
- Armfelt, Carl *kapteeni* 300
- Aveelen, J. v. d *kaivertaja* 60-61

B

- Bach, Johann Sebastian *säveltäjä* 7
Batjušhkov, Konstantin *runoilija* 404-405
Bellman, Carl Michael *hovirunoilija* 143
Berg von Linde *eversti ja ritari* 155
Birck, Erik *historioitsija* 336
Birger jaarli, *valtionhoitaja* 60, 62-64, 77, 83
Birger Ruotsin *kuningas* 66
Bjuggren, S. Erik *historioitsija* 342
Björn, Emmanuel *lasinpuhaltaja* 323
Björn, Fransiscus *lasinpuhaltaja* 323
Björn, Johan *lasinpuhaltaja* 323
Blomhjelms, Anna Brita *Axel Magnus von Arbinin äiti* 150
Blomstedt, Kaarlo *professori, historioitsija* 36
Blåman-Blomhjelms, Johan 150
Borgh, E. O. *adjutantti* 203
Brahe, Pehr *kenraalikuvernööri, kreivi* 94
Brahe, Siri 145
Bruce, Anders de *maaherra* 206, 208, 223, 273, 307, 329, 359, 431
Bruselius, Axel *lasimestari* 264-265
Bunge *valtaneuvos, paroni* 218
Büttner, Michael *linnan komentaja, eversti* 91

C

- Carlsson, Gustaf von *arkistonhoitaja* 158-159, 166
Cedergren, Nils *Hämeen linnan komentaja* 24, 239, 241, 253, 254, 358-360, 368-369, 382, 384, 386, 393, 408-409
Chydenius, Anders 143
Clausewitz, Carl von *sotateoreetikko* 15, 39-40, 421
Colbert, Jean Baptiste *talousministeri* 43
Creutz *kreivi* 339
Cronstedt, G. *kenraalimajuri* 152
Cygnaeus, Zachris *kirkkoherra* 360
Cölln, Henrik von *rakennusmestari* 75, 77

D

- Dahlberg, Erik *päämajoituspäällikö* 60, 133, 150, 372
Dahlberg *kuninkaallinen lääkäri* 173
Dalin, Olof von *kanslianeuvos* 140-141
Depong (de Pont), Jakob Reinhold *kanslisti* 319
Desprez, Jean Louis *hoviarkkitehti* 145-146, 358-359
Djäkni, Waldemar *linnanvouti* 67
Drake, Knut *historioitsija* 6, 22, 60, 63-66, 68, 71

E

- Edman *tullinhoitaja* 209
Edward III *Englannin kuningas* 74
Ehrenmalm, L. J. *asessori* 94
Ehrenschild, Augustin *sotamarsalkka* 62, 95, 105, 153, 160, 177, 278, 350, 395, 405
Ehrenschild, C. A. *ylimiraali* 350
Ekestubbe, Carl Fredrik *majuri* 204
Elgenstierna, Gustaf *historioitsija* 345
Ericsson, Christoffer H. *tutkija* 364
Ericson, Lars *sotahistorioitsija* 35, 341
Erik *kuningas Birgerin veli* 66
Erik XIV *Ruotsin kuningas* 142
Erjo, Mikko *kartoittaja* 6
Erkinpoika, Martti *muurari* 75

F

- Fagerholm, Enoch *puuseppä* 264-265
Falkengren *laivaston komentaja* 128
Fersen, Axel von vanh. *kreivi* 161-162
Fersen, Fredrik Axel von *valtaneuvos, kreivi* 308
Filip V *Espanjan kuningas* 105
Fredrik I *Ruotsin kuningas* 108, 174
Fredrik II *Preussin kuningas* 138

Fredrik VI *Baden-Durlachin hallitsija* 138
Fredrik VII *Baden-Durlachin hallitsija* 138
Friberg, Marketta *tonttirekisterinpitäjä* 6
Frick, Martti *eversti* 238, 408-409, 411-412
From, Johan Thomas *lasinpuhaltaja* 319
Furuhjelm, Harald *lasitehtaan perustaja* 322

G

Gadd, Pehr Adrian *Vaasan ritarikunnan ritari* 143
Gardberg, C. J. *historioitsija* 25, 66, 413
Gestrin, H. J. *vouti* 203
Gidlöf, Leif 331
Glansberg, Lorenz *linnoituskapteeni* 80
Glansenstierna, Lorenz *päämajoitusmestari* 77, 81-83
Glansenstierna, Olof Reinhold *päämajoitusmestari* 31, 163-164
Grip, Bo Joninpoika *drotsi ja laamanni* 67
Gripenberg *eversti* 408
Gripenberg *majuri* 409, 412
Gustafsson, C. J. E. *konduktööri* 355
Gyllenstierna *maaherra* 95

H

Haggrén, Georg *lasihistorioitsija* 321
Hare, Erik *linnanpäällikkö* 79
Hasselbom, Nils *professori* 94-95
Heikinpoika, Knuutti *muurari* 75
Heikinpoika, Martti *muurari* 75
Heikinpoika, Niilo *muurari* 75
Heikinpoika, Olavi *muurari* 75
Heikinpoika, Sipi *muurari* 75
Heintz, Georg Wilhelm *lasinpuhaltaja* 323
Helander, Eija *filosofian maisteri* 6
Helin, Aila *julkaisusihteeri* 6

Hennings, Beth *historioitsija* 337
Henrik IV *Navarran ja Ranskan kuningas* 142
Hermansson, Johan von *päämajoitustemestari* 220, 345, 349-350,
352, 361, 435
Hiekkänen, Markus *dosentti* 316
Hjelt, E. O. 238
Hockman, Tuula *historioitsija* 6, 68
Hornborg, Eirik *historioitsija* 406
Huuskonen, Erkki 302
Hülphers, A. A. 320
Hårleman, Carl *puutarha-arkkitehti* 154
Härö, Elias *Hämeen linnan neuvottelukunnan sihteeri* 24, 75, 77-
78, 109

I

Ingberg, Henrik *kauppias* 280
Ingvarinpoika, Sipi *muurari* 75
Ivanov *varastonhoitaja* 412
Ivarsdotter, Metta *valtionhoitajan puoliso* 68

J

Jansson *johtaja* 218
Johan Kasimir *Pfalz-Zweibrückenin hallitsija* 138
Johanna Elisabet *Kustaa III:n isän Adolf Fredrikin sisar* 138
John, Niklas *linnanvouti* 209
Jokipii, Mauno *professori* 65
Jonsson, Marita *historioitsija* 146
Julku, Kyösti *professori* 57
Jutikkala, Eino *akateemikko* 66
Juva, Einar W. *professori* 25, 31, 108
Juva, Juhani *filosofian kandidaatti* 25-26
Jörgen *ampuja* 76

K

- Kaarle *herttua* 362
- Kaarle IX *Ruotsin kuningas* 138, 174
- Kaarle XI *Ruotsin kuningas* 142, 156, 160
- Kaarle XII *Ruotsin kuningas* 144, 156, 339
- Kallo, Kalle *rakennusinsinööri* 6, 222
- Kanerva, Mirja *tutkija* 5, 24, 26-27, 76, 85, 89-90, 96, 251
- Kase, Magnus *vouti* 67
- Katariina *Kaarle IX:n tytär* 138
- Katarina II *Venäjän keisarinna* 138, 177, 339-340
- Katermaa, Aino *dosentti* 5, 23, 28, 85, 202-204, 225, 274, 324
- Katz *insinöörikapteeni* 377
- Kaukiainen, Leena *dosentti* 5
- Kauranen, Veli *majuri* 40-41, 65, 362
- Keegan, John *sotahistorioitsija* 42
- Kekonius, Gabriel *lasinpuhaltaja* 323
- Kellgren, Johan Henrik *runoilija, sanomalehtimies* 145
- Keskitalo, Oiva *historioitsija* 289
- Kiellström, Gabriel *puutarhuri* 280, 358
- Kierting, G. Hans von *majuri* 362-363
- Kiuasmaa, Kyösti *apulaisprofessori* 5
- Klemola, Olli *maanviljelijä* 287, 290, 311
- Klercker, Carl Nathanaël af *kenraaliluutnantti* 405-408, 436
- Klingspor, Wilhelm Mauritz *sotilasylipäällikkö* 20, 56, 219, 395, 397-403, 405-408, 435-436
- Knapas, Marja Terttu *tutkija* 359-360
- Knapas, Rainer *historioitsija* 40-41, 49
- Koch, Oleg von *everstiluutnantti evp.* 6, 30
- Konvitz, Josef *historioitsija* 53
- Korkama, Erkki *kapteeni* 24-25, 69, 79, 85, 238, 250-251, 356, 376, 380
- Koskimies, Y. S. *Hämeenlinnan maakunta-arkiston johtaja emer., historioitsija* 146-147
- Koskinen, Helinä *tutkija* 27
- Koskinen, Kalevi 7
- Koskinen, Liisa 6

Koskinen, Merja 7
 Koskinen, Pentti 6
 Kristian August *Holstein-Gottorpin hallitsija* 138
 Kristian II *Tanskan kuningas* 69
 Kristina Magdalena 138
 Kuloi, Krister Joonaanpoika *lampuoti* 300
 Kuokkanen, Rauno *historioitsija* 64, 85, 275, 278-280
 Kuokkanen, Timo *historioitsija* 303
 Kustaa Aadolf *kruununprinssi* 178
 Kustaa II Aadolf *Ruotsin kuningas* 79, 104, 142-145, 148
 Kustaa III *Ruotsin kuningas* 16-17, 23, 26, 137-138, 140-148,
 156, 159-162, 165-166, 170, 172-178, 182-183, 190, 192, 195,
 200, 203-206, 208-209, 212, 216-218, 223, 273-274, 312, 325,
 329-331, 333, 337, 339-342, 344-345, 347, 350, 353, 355,
 358-359, 362, 367, 371-373, 384-385, 395, 409, 425, 430-431,
 438
 Kustaa IV Aadolf *Ruotsin kuningas* 368, 387, 405
 Kustaa Vaasa *Ruotsin kuningas* 36, 74, 77, 90, 138, 140, 143-145
 Kuurne, Jouni 213, 377-378
 Kuvaja, Christer *dosentti* 5

L

Lantingshausen, Jakob Albrekt *sotilasylipäällikkö* 155
 Lappalainen, Jussi T *professori* 29, 167, 255
 Larsson, Lars-Olof *professori* 140
 Lehto, Katri *kirjailija* 295, 300, 303
 Lejonsparre, Paul *va. linnoitustoimenjohtaja* 150
 Lewenhaupt 81
 Lewenhaupt, Gustaf Adolf *kenttämarsalkka, kreivi* 167, 173
 von Liewen *valtakunnanmarsalkka* 153, 173
 Lilius, Henrik *taidehistorioitsija* 27-28, 64, 197, 358
 Limnell, Kristian *arkistonhoitaja* 62-63, 65, 166
 Lindeqvist, K. O. *historioitsija* 23, 28-29, 175-176, 193, 210, 238,
 265, 279-280, 327-328, 355, 358, 376, 412
 Linnerhjelm, Jonas Carl *kuninkaallinen sihteeri* 153

Lovén, Christian 69
Lovisa Ulrika *Ruotsin kuningatar* 138, 141, 143
Ludvig XIV *Ranskan kuningas* 42-43
Lundroth, Anders *oikeuspormestari* 142
Luppi, Päivi *tutkija* 26-27, 60, 70-72, 240
Lybecker *kenraali* 126
Löfberg, Aimo *lasihistorioitsija* 321, 323
Löwen, Axel *sotilasylipääällikkö* 18-19, 31, 56, 77, 81, 94-95, 103,
105-109, 111-112, 114-124, 132-134, 150, 163, 422-423, 438
Löwenhjelm, Gustaf *esikuntapäällikkö* 407

M

Mannerskants, Nils *päämajoituspormestari ja kuninkaallisen linnoitus-
toimen johtaja* 254, 261, 362, 366-369, 389-390, 435, 438
Marcks von Württemberg *kenraalimajuri* 104
Margareta *unionikuningatar* 67
Maria Eleonoora *Ruotsin kuningatar* 79, 142
Masonen, Jaakko *kulttuuritoimenjohtaja* 89-90, 214
Matiskainen, Heikki *lasihistorioitsija* 315, 317-318, 321
Matlin *kirvesmies* 264
Mattila, Virginia *virallinen kääntäjä, M.A.* 6
Mattson, Staffan *muurarimestari* 75, 78
Merthen, Karl *Turun valtiopäiväedustaja, pormestari* 108-109, 422-
423
Munthe *kenraali* 35, 280
Munthe, L. W:son *henkilöhistorioitsija* 150, 152, 156, 159-160,
345
Mustanoja, Aarne 275-277
Mustanoja, Eemeli 276
Müller *kenraalimajuri* 409, 412
Myllykylä, Turkka *kanavahistorioitsija* 219
Möller, J. *rakennusmestari* 358, 360

N

- Nallinmaa-Luoto, Terhi *paikallishistorioitsija* 29
Napoleon I *Ranskan keisari* 404-406
Naumann, Johann Gottlieb *säveltäjä* 145
Nesselius, Israel *professori* 94, 107
Niemelä, Jari *historioitsija* 260-261
Nieroth, Carl *kenraali* 81
Niilonpoika, Mikko *muurari* 75
Nikko, A. *insinööri* 265
Nordberg, Erik *vaskiseppä* 326
Nordenberg, Anders Johan *linnoitusupseeri* 82, 110
Nordenberg, Carl Fredrik *linnoitusprikaatin eversti* 82, 84, 95, 160
Nordencreutz *linnoitusprikaarin eversti* 133-134, 165-167, 177, 325, 386, 425
Nordencreutz, F. J. *everstiluutnantti* 174-176
Nordenskiöld, Anders J. Ks. Nordenberg Anders J.
Nordenskiöld, Carl F. Ks. Nordenberg, Carl F.
Nordenswan, Magnus *kruununvouti* 44
Nordenswan, Zakarias *kapteeni* 16, 44-47, 49, 51, 53
Nordenswan-Alopaeus Johan *rykmentinkirjuri* 44
Nordström, Gunvor *historioitsija* 278
Nordström, W. E. *historioitsija* 278
Numers von *eversti* 408
Nycander, Carl *linnoituskapteeni* 243, 364, 391, 435
Nygård, Toivo *professori* 141, 143-145, 148, 174

O

- Odhner, C. T. *tutkija* 339-340
Ojanen, Eero *filosofi* 67, 282
Olavinpoika, Niilo *muurari* 75
Olavinpoika, Niisius *muurari* 75
Oxenstierna, Sten Kristiansson 69

P

- Palmunen, Einar *historioitsija* 96
Paloposki, Toivo J. *Valtionarkiston pääjohtaja, historioitsija* 310-311, 320, 323
Paulaharju, Jyri *yleisesikuntaeversti* 60, 188-190
Pekanpoika, Gregorius *muurari* 75
Pekanpoika, Niilo *muurari* 75
Pietari *Venäjän tsaari* 81, 104
Pietilä, Esko *konservaattori* 6
Pirinen, Kauko *professori* 25
Pont, Jakob Wilhelm de *lasitehtaan perustaja* 322
Posse, Arfuid *valtaneuvos, kreivi* 331
Posse, Fredric *Suomen komentava kenraali* 18, 56, 156, 219, 250, 260, 331, 333-337, 361, 395, 400, 402, 433-435, 438
Posse, Knut *linnan komentaja* 68

Q

- Qvist, E. *maalari* 326

R

- Ragvaldinpoika, Erkki *muurari* 75
Ramel, Stig *historioitsija* 406
Ramsay, Carl Gustaf *luutnantti* 267-268, 360, 403, 411
Ramsay, A. H. *maaherra* 176, 193, 203
Rangström, Lena 141
Rantala, Tuomas *filosofian ylioppilas* 5
Rantanen, Harri *heraldikko* 6
Rasila, Viljo *professori* 175
Rehnström, Olof *maanmittari* 203
Rein, Gabriel *historioitsija* 406-407
Ridderstad, C. F. 398, 402
Rinne, Juhani *arkeologi* 63
Ripatti, Marja-Liisa *museonjohtaja* 29, 197

Rollof, Yngve *komentajakapteeni* 45, 64
Rommi, Pirkko *dosentti* 5
Rosenblad, Nils 208, 210
Rosenqvist Samuel *puuseppä* 264-265
Roudasmaa, Stig *everstiluutnantti* 24-25, 69, 79, 85, 238, 250-251, 356, 376, 380
Rudbeck, Olof *von Dalinin opettaja* 140
Rydélius, Andreas *von Dalinin opettaja* 140
Rytkönen, Raili *paikallishistorioitsija* 308
Rålamb, Klas *kamarineuvos* 140, 160

S

Saarenheimo, Juhani *arkistoneuvos* 25
Sacklén, Lars *pormestari* 322
Saint-Pierre, Jaques-Henri Bernardin de *luutnantti* 215
Saleen *kollega* 209
Saleen, Miina *turkkuri Saleenin leski* 209
Salo, Unto *professori* 57-60
Scarin, Algot *professori* 62
Scheffer, Ulrik *kansliapresidentti* 173, 337, 339-341, 346-347
Schmidt, Johan Anders *mestari lasinpuhaltaja* 322
Schreii, J. *vouti* 203
Schulman, Hugo *historioitsija* 406
Sederholm, Johan *kauppia, teollisuusmies* 321
Seneca, Lucius Annaeus nuorempi *filosofi* 315, 318
Seppinen, Ilkka *dosentti* 404-405
Sergejev, Gavril Sergejevitš *taidemaalari* 101, 213, 357, 372-374, 376-378
Simonpoika, Sipi *muurari* 75
Sinisalo, Antero 69
Sisättö, Outi *kustannuspäällikkö* 6
Soikkanen, Hannu *professori* 370-371
Sparre, Fredric *valtaneuvos, kreivi* 182-183
Sparre, Karl *valtaneuvos* 344
Sprengtporten, Göran Magnus 406

Sprengtporten, Jakob Magnus *vapaaherra* 162, 367
Stackelberg, Berndt Otto *sotilasylipäällikkö* 17, 133-135, 162,
165-166, 174, 177-181, 336, 373, 386, 425, 429, 438
Stockenström *valtaneuvos, kreivi* 218
Stockenström, E. von *linnoitusupseeri, kapteeni* 239, 300, 312,
330, 368
Stenbock, Hedvig Christina *kreivitär* 331
Stenbock, Magnus *sotapäällikkö* 156
Stedink *diplomaatti* 406
Stenius, Birgitta *tutkija* 27, 250-251, 372, 380
Strussenfelt, A. M. von *kenraalimajuri* 153, 156-157
Sture, Sten vanhempi *valtionhoitaja* 68
Sture, Svante Nilsson *valtionhoitaja* 68-69
Sundsten, J. *muurarimestari* 358
Suolahti, Jaakko *professori* 62, 278
Svensson, S. G. *historioitsija* 337
Sällström, Gustaf *kuparisepä* 264-265

T

Taavitsainen, Jussi-Pekka *professori* 65
Tandefelt, Henrika 141, 339-340
Tasanen, Tapani *metsähistorioitsija* 307
Tempelman, Olof *arkkitehti* 359
Tessin, Carl Gustaf *kreivi* 141
Thesleff, A. A. *kenraali* 373, 375
Thuring *kapteeni* 165
Toll, Johan Christopher *kreivi, poliitikko* 331, 337, 339-340, 346
Tommila, Päiviö *professori* 404
Tott, Ingeborg Åkesdotter *linnanpäällikkö* 68-69
Tott, Åke Hansson 69
Tott, Åke Jöransson *linnanpäällikkö* 69
Travene, James *linjalaivan päällikkö* 362
Tre Rosor, Ture Jönsson 69
Törne, Per Olof von *professori* 60

U

Uggla, Karl Gustav *ratsumestari* 309

Uotila, Kari *filosofian tohtori* 70-72

V, W

Wadman, A. *mestari* 184, 187

Vanhatalo, Simo *lasihistorioitsija* 321

Valdemar *kuningas Birgerin veli* 66

Wallin, Väinö *historioitsija* 87

Waltzer, Enewald *lasinpuhaltaja* 319

Wanner *henkikirurgi* 173

Vauban, Sebastian de *Ranskan marsalkka* 42-43

Westrin, Theodor *historioitsija* 108-109

Wetterstedt, Eric *johtaja* 21, 175-176, 216-218

Wheatcroft, Andrew *sotahistorioitsija* 42

Wickenberg *hankkija* 173

Viertola, Juhani *tiehistorioitsija* 93, 214

Vilkuna, Anna-Maria *historioitsija* 60, 66, 69-71, 77-78

Willebrand, Ernst Gustaf von *varamaaherra* 359

Virgin, Johan Bernhard *päämajoitusmestari* 153, 157

Virkkala, K. 272

Voionmaa, Väinö *professori* 175

Väinölä, Toivo 62-63

Y

Ylinen, Markku 5

Å

Åberg, Alf *historioitsija* 81

Åkerberg *kirvesmies* 264

Åström, Lars *lasimestari* 264-265

Paikannimihakemisto

A

Adolfsfästlin linnoitus 154
Ahvenanmaa 341
Ahveniston harju 97, 99
Ahvenkoski 126-128, 173, 176, 401, 424
Akaa 90, 99, 214-215, 322, 408
Alajärvi 89
Ala-Saksi 154, 162
Ala-Satakunta 215
Alavus 368
Anianpelto 91, 132, 334
Anjala 126-128, 173, 350, 424
Antelan rälssitila 308
Armijärvi 99, 329
Artjärvi 335, 390, 401-402, 434-436
Augsburg 309
Aulangonharju 97
Aulanko 57

B

Baden-Durlach 138
Baltia 69
Bergan lasitehdas 316, 323
Berghamnsholmen 362
Berliini 404
Bohuslääni 152, 350
Brabant 154, 159, 428
Brest 43

C

Carlstenin linnoitus 341-342

Casimirsborg 322
Cedercreutzin bastioni 278
Christianstadin linnoitus 342
Crecy 74

D

Degerby 278
Drottningholm 140
Dödmansklubben 362

E

Ekolsundin linna 176, 218
Eldskär 362
Elimäki 401
Englanti 74, 404-406
Eriksnäs 82
Espanja 105
Espoon kartano 309
Etelä-Häme 282
Etelä-Pohjanmaa 316
Etelä-Ruotsi 319, 405
Etelä-Suomi 167, 373, 403
Eurooppa 364

F

Firenze 74
Flander 154, 159
Fredriksborgin linnoitus 341-342, 344
Fronde 42
Fyn -saari 131

G

Gadepusch 156
Gibraltar 398
Gripsholm 75, 77, 145
Gråenin saari 153
Gustafsborgin linnoitus 341-342, 344
Gustav Adolf 362-363
Gustavsvärn 362-363
Gützkow 154
Göta-joki 344
Göteborg 174, 341

H

Hakalan torppa 192, 203-204
Hakoisten kartano 57, 281-283, 308, 433
Hakumäen rajapiiritila 308
Halikko 214
Hamina 36-37, 48, 81, 111, 115-116, 120, 126-127, 177-178, 339-340, 368, 372, 376, 383, 395, 399, 422
Hamppula 309
Hangon linnoitus 362-366
Hanko 20-21, 361, 364, 397-398, 436
Hankoniemi 26, 362, 366
Harhalan kylä 91
Harvialan joki 281
Harvialan kartano 275, 281-282, 308, 433
Harvialan säteri 308
Hatanpää 173
Hattelmalan harju 97
Hattula 25, 67, 90, 282
Hauho 289
Hausjärvi 16, 289
Heinola 93
Helsingborg 156

Helsinki 21, 37, 44, 91, 95-96, 107, 110, 116-117, 120-121, 125,
129-131, 151, 166, 173, 175-176, 179-180, 214, 216-218, 277-
278, 294, 321, 323, 329, 336, 339, 361-362, 367, 373, 394,
398, 422, 424-425, 429, 432

Herniäinen 67, 282

Herttoniemi 278

Hessen-Cassel 162

Hevostori 87

Hiidenjoki 308

Hiidenvesi 294

Hirvikoski 126, 128, 424

Hollanti (Alankomaat) 36, 154, 159, 428

Hollola 75, 91-93, 215

Holstein 154

Holstein-Gottorp 138

Huittinen 95, 214-215, 219, 322, 408

Hulaus 218

Hyvinkää 289

Hyväneulan kylä 92

Häme 15, 57-60, 62, 65, 78, 93, 96, 146-147, 162, 219, 257, 260,
283, 309-310

Hämeen linna 5, 7, 15-22, 24-27, 29-31, 34-37, 40-41, 44-45,
56-57, 60-63, 65-71, 73-76, 78-84, 87, 89, 91-92, 95-96, 99,
103-105, 107-112, 114-117, 119-125, 129-134, 137-138, 146,
148, 159-160, 163, 165-167, 169-170, 174, 180, 182-183, 185,
187-189, 199-201, 219-221, 232, 237, 240, 242-243, 250, 256-
257, 259-260, 263, 267, 271, 274-275, 279-280, 282-283, 294,
305, 307-308, 314-317, 323-324, 328, 334-337, 341-344, 349,
357, 359-361, 364-370, 372-376, 378-379, 381, 385-386, 390,
392, 394-395, 398, 400-404, 407, 409-413, 417-418, 421-429,
431-438

Hämeen lääni 68

Hämeen-Uudenmaan lääni 34-35, 95, 110, 125, 147, 176, 283,
319

Hämeenkoski 60, 91-92

Hämeenkyrö 29

Hämeenlinna 15, 19-23, 27-29, 37, 44, 57-58, 60, 63, 69, 72, 77,
87, 89-91, 94-96, 98, 101, 105, 108, 114-116, 120-121, 123,
125, 127, 129, 131, 138, 146-148, 161, 165, 172-173, 175-178,
180, 183, 190, 192, 195, 197, 201-206, 209, 212-218, 238,
254-256, 259-261, 264-265, 269, 273, 280, 282-283, 287-288,
294, 309, 313, 319, 321-327, 330-331, 334, 336, 339-340, 344,
355-356, 358-359, 372-374, 382, 403, 407-408, 412-414, 417,
419, 424, 429, 431-432, 435-437
Hämeensaari 96
Hättilä 203, 369
Hättilän kallio 97, 99, 117-118, 121-122
Hättilän latokartano 309
Hättilänniemi 91
Höitilän rajapiiritila 308

I

Inkeren lasitehdas 316, 323
Inkerinmaa 81
Iso-Kairi 289
Italia 18, 41-42, 48
Itämaa 74
Itämeri 69, 80, 397
Itävalta 161, 350

J

Janakkala 57, 63, 89-90, 217, 308
Jermus -saari 127
Jyllannin niemimaa 341
Jyränkö 93, 181, 334-335, 401, 425

K

- Kaipiainen 395
- Kaitamon kylä 91
- Kajaani 126, 181
- Kajaanin linna 116, 181
- Kalkkimäki 287-294, 304-305, 311, 431-432
- Kalkkioja 289
- Kalkkivuori 289, 294-300, 302, 304-305, 432
- Kalmar 67-68, 74-75, 105
- Kalvola 90
- Kangasala 217
- Kannas 24, 69, 422
- Kantokylä 91
- Karan kartano 16, 44-45
- Karan kylä 45
- Karjala 60, 104, 124, 181, 333-334, 395, 401, 403
- Karjaportti 74
- Karlskrona 109
- Kastelholman linna 67
- Katiskoski 309
- Kattegat 341
- Kauhajoki 126
- Keihäsjoki 289
- Kellotorninmäki 83
- Keltti 91, 120, 126, 128, 333, 424
- Kernaala 308
- Kernaalanjärvi ("Kärnälä träsk") 99, 281-282, 308, 433
- Keski-Eurooppa 309, 316-317
- Keski-Ruotsi 301
- Kettumäki 97
- Kidun rajapiiritila 308
- Kirkkonummi 62
- Kluuvi 398
- Kokemäki 219
- Kokemäenjoki 94-95, 129
- Kokemäenkartanon lääni 68

Kokkila 309
Kollolan kylä 91
Kongshamn 399
Koroinen 315
Korsholman linna 67
Kortelahti 218
Koskenkylä 128
Kosta 319, 322
Kostianvirta 90
Kristianstad 154, 350
Kronobergin lääni 319
Kronstad 390, 397
Kuhmoinen 65
Kukkiajärvi 289
Kungsälv 341
Kuningattarenuori 362-363
Kuohijoki 289, 294
Kuohijärvi 289
Kuokkalankoski 95, 217-218
Kurkisuo 294
Kuukolan säteri 308
Kymenkartanon lääni 44, 125, 181
Kymenkartanon ja Savon lääni 110
Kymijoki 58, 125-127, 179-180, 333-334, 395, 400, 424
Kyminkartano 373
Kyrö 167
Kytäjä 295-296, 298, 302
Kytäjärven kylä 300
Kytäjänjoki 289
Kytäjän kartano 294, 300, 432
Kågerod 405
Käkisalmi 215
Käkisalmen linnoitus 126
Kärkölä 60
Köykkälä 309
Kööpenhamina 341

L

Lahti 60, 181, 217, 424
Laivalinna 370-371
Lammi 60, 91
Landskrona 147, 153-155, 342, 344
Lappee 91-92
Lappeenranta 108, 111, 115-116, 120, 126, 181, 422, 424
Lappväärtinjoki 279
Lauttakylä 90
Le Havre 43
Lehijärvi 101
Lempäälä 95, 217-218, 308, 433
Leppästenlampi 289
Leppävaara 278
Lepänoja 289
Lergrundet 362
Lieto 87
Liikolan lasitehdas 316, 323
Liivinmaa 162
Liminka 126
Linnanmäki (Tenhola) 57
Linnasaari 94, 97, 122, 237, 272
Lohjanjärvi 294
Loppi 289, 294, 304
Loviisa 26, 125-126, 128, 131, 173, 181, 277-278, 334-335, 350,
373, 390, 399, 424, 434-436
Lund 140
Luolaja 24, 188
Luolajannummi 359
Länsigöötanmaa 200
Läyliäinen 294

M

Mahlianmäki 97, 99, 195, 371-375, 414, 417, 428
Mallasvesi 91, 287

Mantereenlinna 57
Mariedalin lasitehdas 316, 320-324, 432
Marstrand 341
Marttila 87
Marttila (Lempäälä) 218
Meijerfeldt 362-363
Miemalan kylä 309
Miemalanselkä 99, 101, 281, 283, 308, 374, 433
Mierolan kylä 99
Mikkeli 26, 181
Mons 43
Moskova 23
Munkkiniemi 278
Mustionjoki 289
Myllymäki 213, 372, 377
Mynämäki 214
Myras 321
Mäkelän rälssitila 308
Mälkilä 91
Mäntsälä 214

N

Naantali 316
Namur 43
Neva-joki 104
Niemenpään säteri 308
Niementaustanmäki 89, 96, 188, 192, 195, 203-207, 209, 213,
264, 272-274, 324-325, 357, 372-374, 377-378, 432
Nikkilän mylly 308
Niskakoski 95
Norja 81, 174, 339, 342
Norrköping 142
Novgorod 69
Nurmijärvi 289
Nuutajärven lasitehdas 316, 323 – 324, 432

Nuutajärven säteritila 322
Nyborgin linnoitus 131
Nybro 319
Nyhattulan kylä 99
Nyköping 74

O

Ojoinen 94, 202, 211, 236-237
Ojoistenniemi 94
Olavinlinna 24-25, 69, 93, 115, 126, 215-216
Olhavan lasitehdas 320
Olkisten kylä 308
Onkkaala 126
Oripää 214
Otaniemi 278
Oulujärvi 181

P

Padasjoki 218
Paldiski 104
Parola 24, 90, 147, 177, 188, 214-215
Parolannummi 99, 329-330, 340
Pernaja 373
Pernajanlahti 181
Perniö 214, 309
Pertteli 316, 323
Pfalz-Zweibrücken 138
Philippsburg 43
Pietarin kaupunki 81, 340, 397, 406
Pirkanmaa 316
Pirttikylä 316, 323
Pohja 58

Pohjan pitäjä 278, 294, 432
Pohjanlahti 320, 323, 350
Pohjanmaa 44, 105, 121, 124, 180, 257, 259-261, 328, 331, 333,
362, 401, 403, 408, 436
Pohjois-Häme 214
Pohjoismaat 316
Poltinaho 24, 98-99, 101, 173, 188, 212, 214, 238, 280, 329, 372,
378, 428, 432
Pommeri 154-155, 277, 279, 319, 350, 366
Pompeiji 315
Pori 90, 94-95, 105, 121, 126, 134, 215, 257-258, 260-261, 269,
309, 322, 324, 326, 328-329, 403, 408, 431
Porrassalmi 368
Portugali 404
Porvoo 173, 321, 335, 373
Porvoon pitäjä 278-279
Preussi 138, 161
Pukkilan rälssitila 308
Punganoja 95
Punkalaidun 214, 322
Puola 161
Puuajoki 308
Puumala 108
Pyhtää 373
Pyövelinmäki 23, 97, 118, 121, 177, 192, 202 – 203, 372, 378
Pähkinäsaari 24-25, 69, 422
Päijänne 58, 60, 94, 216-217, 334
Päiviönsaari 370
Pälkäne 60, 80, 90, 101, 222, 287-288, 290-291, 304-305, 310,
403, 431

R

Raaseporin linna 67
Ranska 18, 36, 42-43, 145, 340, 350, 404
Rantasalmi 181

Rapola 57
Rauma 324
Rautalammi 134, 218
Renko 90, 101
Riddasjärvi 289, 294
Rikalan kanava 46, 218-219
Ristiina 181
Roslagen 152
Rügen 154, 156
Ruokolan kylä 91
Ruotsi 5, 15, 17, 20, 22-28, 37, 44, 60-61, 63, 66-67, 69, 71, 74,
79, 87, 90-91, 103-105, 107, 109, 114, 129, 137, 140, 142,
145, 152, 155-156, 161-162, 172, 179, 219, 242, 283, 303,
309, 316, 318-319, 328, 334, 337, 339-340, 342, 349-350, 356,
360, 362, 364, 369, 372, 389-390, 392, 394-395, 397-399, 402,
404-407, 409, 418, 421-422, 424-425, 431, 433, 435-436, 438
Ruotsinpyhtää 127
Ruotsinsalmi 364, 397
Ruovesi 217
Rymättylä 214
Rynge 350

S

Saarinen 96-97, 203-205
Saimaa 370
Sairio 203, 280, 378
Saksa 43
Saksalan kylä 278-279
Saksi 322
Salo 214
Sarvilahti 278-279
Satakunta 214, 316
Savijärvi 82, 110
Savilahti 93
Savo 93, 126, 132, 181, 395, 401, 403, 424

Savonlinna 93, 181, 334
Siidon 315
Sillanpään kylä 319
Sillanpään rajapiiritila 308
Sipoo 82, 110, 278, 321, 432
Själland 341
Skagen 341
Skogersvik 397
Skåne 151, 153, 156, 174, 200, 350
Somerniemi 62
Somero 87, 214, 319, 432
S:t Barthélemy 26
Stolbova 104
Storbyn kartano 279
Strängnäs 75
Strömfors 333
Suomenlahti 89, 125, 179, 218, 277
Suomi 16-17, 20, 23, 25-26, 29-31, 36-37, 48, 67-69, 72, 80-82,
104-105, 107, 109-111, 114, 124-126, 128-133, 147, 151-152,
155-156, 160, 162, 165, 167, 172, 174, 176-179, 182-183, 212,
215-216, 219, 231, 242, 270, 303, 315-319, 321, 323-324,
326-327, 331, 333-335, 337, 342-344, 349-350, 356, 360, 364,
367-368, 372, 375-376, 381, 383, 389-390, 394-395, 397-398,
400-405, 413-414, 418, 421-424, 429-430, 432-433, 435-438
Susisaari 278
Suttula 151
Suur-Novgorod 68
Suurtori 144
Svartholma 26, 131, 173, 176, 180, 274, 277-279, 283, 342-343,
350, 361, 367, 373, 390, 399-400, 403, 424, 431-432, 435-436
Svea 142
Sysmä 316, 323
Syvänojan rajapiiritila 308
Syrjäntaan rajapiiritila 308
Sääjärvi ("Säjärvi") 281, 308
Sääksmäki 57
Sörnäinen 277-278

T

Taalainmaa 152
Taavetti 22, 215, 333
Tallinna 81, 104-105, 162, 179, 389, 397
Tammerkoski 90, 175, 217
Tammisaari 309, 373
Tampere 5, 7, 20-21, 29, 99, 101, 126, 173, 175, 215, 218, 329-330, 403, 408
Tanska 26, 131, 154, 161-162, 172, 174, 339-342, 404, 425
Tarpinen 309
Tartto 81
Tarvasjoki 87
Tauestahus 66
Tenhola 57
Tilsit 404-405
Torransuo 87, 95-96, 217
Trollhättan 218
Tuittulan räilssitila 308
Tukholma 21, 32, 36, 74, 81, 110, 141-144, 146, 152-153, 163, 172-173, 176-177, 301, 320, 350, 359, 362-363, 368-369, 402, 405-406, 408
Tuomarinkylä 151
Tuorsniemen lasitehdas 316, 320, 322, 324, 432
Turkhauta 89-90, 95, 217-218, 308
Turkki 161, 404
Turku 31, 77, 87, 89, 105, 108-109, 114, 127, 131, 162, 172-173, 213-214, 303, 316, 319-320, 329, 356, 373, 408, 414, 422
Turun linna 67, 116, 373
Turun lääni 257, 259-261
Tuulos 60, 89, 91
Tvärminne 116, 121, 362
Tykistöpiha 144
Töölö 91, 278

U

Ullanlinna 125, 131, 398
Ulvila 322, 432
Uotilan rälssitila 308
Uppsala 110, 152
Urjala 214-215, 322-323, 409, 432
Uusikaupunki 18, 25, 29-30, 79, 103-105, 115, 316, 328
Uusikylä 127, 424
Uusimaa 82, 110, 131, 214, 257-258, 260, 269, 278, 408

V, W

Vaasa 176
Vadstena 309
Valkeakoski 217, 287, 289, 308
Vammala 6-7
Vammaskoski 90
Vanain linna 63
Vanaja 275, 281, 308, 378
Vanajavesi 27, 57, 59, 76, 90, 95-96, 99, 101, 118, 120, 172, 223,
227, 282, 308, 371, 373, 408-409, 412, 428, 437
Vanha hautausmaa 356
Vanha Suomi 91, 215
Vanhankaupunginjoki 129
Vantaanjoki 95, 129, 289
Varkaus 20-21, 26, 366, 370
Varkauden linnoitus 370, 401
Varsinais-Suomi 214, 316
Vartiokylä 278
Vehkalahti 107-108
Venäjä 16, 22, 28, 68, 81, 103-104, 107, 126, 138, 161-162, 167,
172, 174, 177, 179, 215, 219, 328, 334, 339-340, 356, 368-
369, 372, 376, 380, 389-390, 394-395, 397, 401, 404-406,
423-425, 435

Veräjänsuu 309
Vesijärvi 125, 180-181, 217, 334
Vesilahti 408
Viapori 26, 89, 105, 125, 129, 131-132, 137, 154, 165, 172, 176,
180, 184, 261, 264, 274, 277-278, 280, 283, 321, 323-324,
336, 341-343, 349-350, 358, 360-363, 366-367, 373, 390, 398-
399, 405, 413, 424-425, 431-432, 435-436
Vihti 289, 294
Vihtijärven kylä 300
Vihtijärvi (Wiktjärvi) 289, 295, 300, 304
Viipuri 37, 74, 91-92, 101, 146, 215
Viipurin linna 67, 126, 422
Viisari 101
Willikkala-Artjärvi 26
Vinberg 140
Virramonsuo 95
Virrat 217
Wismar 105
Wårdinge 158
Vähä-Luolaja 21, 90, 99, 101
Väkkärlä 309
Värmland 367
Värälä 350, 368, 398
Västerbotten 82
Västerås 160
Växjö 319

Y

Ylänteen rajapiiritila 308

Å

Åvikinjärvi 319

Åvikin lasitehdas 316, 319-324, 432

Ä

Äimälä 287-291, 304-305, 310-311, 431

